

Luis Villasanteri omenaldia

LUIS VILLASANTE KORTABITARTE

Luis Villasanteri Omenaldia
Homenaje a Luis Villasante
Hommage à Luis Villasante

EUSKALTZAINDIA
Real Academia de la Lengua Vasca
Académie de la Langue Basque
BILBO
1992

© Euskaltzaindia / R.A.L.V.
Plaza Barria, 15. 48005 BILBO

ISBN: 84-85479-64-5
Legezko Gordailua: BI-943-92

Fotokonposaketa: IKUR, S.A.
Cuevas de Ekain, 3, 1.º - 48005 BILBO

RONTEGI, S.A.L. Grafikagintza
Avda. Ribera de Erandio, 4 - 48950 ERANDIO (Bizkaia)

AITZIN-SOLASA

Duela bederatzi urte -1983.an hain zuzen- Euskaltzaindiak eskaini zion Pierre Lafitte jaun kalonjeari omenaldi eder bat Iker 2 libururekin. Liburu horretan parte hartu zuten ez bakarrik euskaltzainek eta euskaltzain urgazleek edo ohorezko euskaltzainek baina ikerkuntzan zebiltzan erakasleak ere.

Aita Villasante-ri eskaintzen zaion omenezko liburu honetan bertze bide bat hartu du Euskaltzaindiak. Euskaltzain osoei eta Euskaltzaindiko batzordeetan lanean ari direnei, izan ditezan urgazle ala ez, galdegin zaie parte hartzea.

Zertarako erabaki hori? Hain zuzen Aita Villasante izan delakotz hemezortzi urtez —1970-etik 1988-ra— euskaltzainburu. Hemezortzi urtez gidatu du Euskaltzaindia garai neke batean eta bide berriak urratuz. Kargua hartzeko mintzaldian, Mauleko udaletxean 1970-eko urriaren 25-ean, argi eta garbi erakustera ematen zuen zeri buruz joan beharra zen Euskaltzaindia.

Halere, iraultzale horietarik ez zelakotz aitortzen zuen deplauki aldaketak egin zitezkeela kontutan hartuz antzinekoek emanikako urratsak:

«Gure asmoa (kargudun berriona) ez da, ba, erreboluziorik egitea edo aurrekoek egin duten lana gutxietsi eta zokoratzea. Aitzitik, haiek egindakoa oinarri eta zimendutzat hartu eta urrats bat aitzina ematea: horixe besterik ez, ez gehiago eta ez gutiago».

Urrats bat aitzina ematea! Urrats bat baino gehiago eman da helburuak beti argi eta garbi izanez:

«Euskara zaindu eta lantzeko: Euskaltzaindia horra zertarako den. Hau da honen eginkizun bakarra. Ez du beste politikarik. Euskara da beraren politika eta

bandera. Euskararen ona, euskararen iraupena eta osasuna eragin, euskara gaur eguneko eginkizunetarako tresna zalui eta egoki bihurtzea. Hartarako behar diren bideak bilatu eta arauak eman. Hain zuzen ere, bere egiteko nagusi hori beteko baldin badu, ahal dela, alderdikerietatik hastandu eta bere lan bereziari zeharo lotua egon behar du. Eta bi erresumen mugen gainetik euskaldun guztien artean, mugaz hango eta hemengoan artean, lokarri bat izan behar du. Eta ahal bada, eta ahal ditekeen neurrian guztiontzat literario hizkuntza bat muntatzen bermatu eta entseiatu».

Hori zen helburu nagusia eta helburu horren betetzeko, hilabete baten buruan Donostiako 1970-eko azaroaren 27-ko bilkuran agertzen zituen xede berri eta konkretuak: Euskaltzainburugoa, batzordeak eta ordezkartzak. Bertze itxura bat hartzen zuen Euskaltzaindiak. Bulegoko lanak Euskaltzainburugoak bere gain hartzen zituen, batzordeak iker lanetan murgiltzen ziren, ordezkartzek adierazten zuten Euskaltzaindiaren presentzia Euskal Herri guztian.

Xede horiek bete dira osoki. Emeki-emeki sortu dira batzordeak euskarari dagokion eremu guztien aztertzeke, lan nagusiak direla Hiztegegintza, Gramatika, Dialektologia, Onomastika eta Literatura. Lehenbiziko fruituak agertzen ari dira. Aski zaio soako bat emaitza, Euskaltzaindiak urtero kaleratzen duen katalogoari konturatzeke batzordeen emaitzaren balioa. Orotariko euskal hiztegia bere bosgarren liburukia publikatu du, Gramatikaren hiru liburuki zabalduak dira, Euskal Hizkuntz Atlasak, lau bortz urtez bukatu du inkesta ugari bat euskara mintzo den eremu guztietan, Onomastika batzordeko lanak agertzen dira, Lekukoak deritzan sortak eskaintzen ditu gure idazle zaharren edizio kritikoak argitaratzen dituelarik ere orain artio sekulan publikatuak izan ez diren obra batzu.

Lan sakonetan sartua da Euskaltzaindia segitu duelakotz 1970-ekin hona Aita Villasante euskaltzainburuak erakutsi zuen bidea. Denbora berean Agintariek, bai Erret-dekretu baten bidez, bai estatutuaren bitartez, preziatu dute Euskaltzaindiaren izena eta izana, programen eramateko behar den dirua emanez. Berrikitan sartu da Euskaltzaindia bere Egoitza berrian Bilbon. Ez dezagun ahantzu Aita Villasante-k sinatu zuela orduko Bizkaiko diputatu nagusi Jose Mari Makua jaunarekin etxearen eskaintza.

Hemezortzi urteren buruan utzi du bere kargua Aita Villasante-k Euskaltzaindiari emanik orain bertan daukan egitura berria. Gaurkotu du Euskaltzaindia. Euskal Herriko giroa aldatzen ari zelarik denbora berean aldatu da Euskaltzaindia, jauntziz aldatu, gogoz eta bihotzez berdin, kide berriak etorri zaizkio-lakotz.

Horiek guztiak ikusirik, Euskaltzaindiko argitarapen-batzordeak pentsatu du, Euskaltzaindiak bakarrik eskainiko ziola Aita Villasante-ri omenezko liburu hau, erran nahi baita euskaltzain osoek eta berak asmatu eta sortarazi dituen batzordeetako kideek.

AITZIN-SOLASA

Hona, beraz, Euskaltzaindiaren eskaintza, 600 bat orrialde orotarat, deus sailkatu gabe, orden alfabetikoan bakoitzak bere emaitza eginez, batzorde guztiak bilduak direlarik Aita Villasante-k merezi duen omenaldi honetan.

Angelu, 1992-1-29
Jean Haritschelhar
euskaltzainburua

LUIS VILLASANTEREN BIO-BIBLIOGRAFIA

Jose Antonio ARANA MARTIJA

Euskaltzaindiak Luis Villasante Kortabitarte, euskaltzainburu ohiari, eskaintzan dion omenaldi libururako bio-bibliografia hau, Gernikako Arbolatik ehun metrotara idatzia da, Karmelo Etxegarai euskaltzaina izandako izena daraman kalean eta Sebero Altube euskaltzainaren izenean eraikitako auditoriumetik ehun metrotara. Beraz, euskaltzaletasunez ondo inguraturik sortzen da nere idazlan hau. Aipatu euskaltzainez baneukan zeozer baino gehiago lehendik idatzia¹, baita denboraldi batetan nere sorterrian bizi izan zen Bonifazio Etxegarai euskaltzainaz². Baina nere euskaltzain sarrera egunean aitabitxi izan nuen aita Villasanteri zor niona ordaintzen diot gaurkoan³, gernikar edo luzaro Gernikan bizi izandako euskaltzainekin neukan zorra honekin kitatzen dudalarik.

Bestalde, san Frantziskoren umiltasunez eta apaltasunez jantzia den fraide honek, Arantzazun bizi arren, ez du behar bada arantzarik ariman sartuta izango; baina nik, eta beste askok, sarritan entzunda baitaukat, badugu mindura bat barru-barruan iltzatuta. Euskal kulturaren eta euskararen eremuan puntarengo den gizon honi ez zaio behar den bezalako onespén eta eskertzerik egin. Bizkaitarra

---

¹ SEBERO ALTUBE. «Ha fallecido Sebero Altube», *Brisas Guerniquesas*, 1963, Sep-Oct. «Seber Altube: La fonction de la douleur», *BRSBAP*, 1968, I, 130-131. «Altuberi buruz egindako bibliografia», *Euskera*, 1971, 83-85. «Un pequeño léxico vasco de Seber Altube», *Euskera*, 1973, 153-159. «Seber Altuberaren bizitza, musika-lana eta bibliografia», *Euskera*, 1974, 256-267. «Seberoren musika eta idazlanak», in: Jose Maria Velez de Mendizabal, *Sebero Altube*, 1979, 159-162. «Seber Altuberaren nortasuna sakonduz», *ibid.* 147-158. «Sebero Altube eta Gernikako euskara: Domingo Kanalaetxebarria», *Euskera*, 1979 - 2, 593-604. «Altuberaren euskal arimari, bertsoetan», *Euskera*, 1979 - 2, 615-616. KARMELO ETXEGARAI. «Carmelo Echegaray», *Brisas Guerniquesas*, 1965, Noviembre. «El franciscanismo de Carmelo Echegaray», *Aranzazu*, 1966, Agosto, 21-25. «Karmelo Etxegarai, idazle Gernikan», *Egan*, 1975, 21-25. «Catálogo de la Exposición de Carmelo Echegaray en la Casa de Juntas de Gernika», 1982.

² «Bonifazio Etxegarai eta Korta», *Egin*, 1978.6.4. «Bonifazio Etxegarai eta Korta», *Euskera*, 1979 - I, 45-59.

³ *Euskera*, 1990 - 1, 9-42. Sarrera hitzaldiari Villasanteren erantzuna, *ibid.* 35-39.

denik ere batzuren batzuk ez dakitela dirudi, eta seme kutun edo bikainak izendatzekoan, ez dugu orain arte susmorik ere ikusi. Biografia honen ondoren ematen dudan bibliografian, euskal letretan Villasantek duen merezimendua nabari agertzen zaigu, batzuoari behintzat. Eta hor dago nere, gure, arantza eta mindura. Gernikar honen izatea eta emaitza adierazi nahi nieke ezjakitun eta itsuei, zor zaiona behingoz ordain diezaioten.

1. Gurasoak

Jose Villasante Martinez Burgos probintziako Cadagua de Mena herriskan jaio zen 1866an, aita Jacinto Villasante, Castro-Abantokoa, eta ama Maria Martinez, Las Heras-koa, biak burgostarrak zirelarik. Luisa Kortabitarte Gerrikaetxebarria Bizkaiko Aulestin jaio zen 1886an, aita Martin Kortabitarte, Ipazterrekoa, eta ama Josefa Gerrikaetxebarria, Aulestikoa, biak bizkaitarrak izanik. Jose Villasante eta Luisa Kortabitarte Aulestin ezkondu ziren 1919.eko urtarrilaren lauean, senarrak 53 urte zituelarik eta emazteak 33 urte⁴.

Jose Villasante Martinez Cubara joan zen hamairu urterekin 1879an, morroi lanetan ari izan zelarik lehen urteetan, eta orduko eta geroko lanaren irabaziekin dirutzatxoa aurreztu omen zuen. Baina Cubara heldu zenean bakeunea bazen ere, 1878an sinatutako Zanjoneko itunaren ondorioz, laster hasi zen iraultza berria eta soldadutzako adina heldu zitzaionean gerrara deitua izan zen. Gerra horretan zango batetan zauritu zuten, eta kabu kargua merezimenduz lortu arren, betirako geratu zen erren. Gerra amaitu zenean, 1898.eko abuztuaren 13an Parisen sinatutako hitzarmenaren arabera, Estatu Batuen eskuetan geratu zenez Cuba estatua, Menara itzuli zen gure Jose Villasante. Hemen Felicitas Perez Villasante anderea-ekin seme bat izan zuen, Jose-Gonzalo Villasante Perez, hain zuzen; baina denbora gutxira alargun geratu zen Jose aita, eta aita-semeak bakarrik bizi izan ziren Cadagua de Mena herriskan.

---

⁴ Ezkontza agiria 1990.eko urriaren 21ean aurkitu nuen Aulestiko San Juan Bataiatzailearen parrokiako erregistroan, Ezkontzen 7. Liburuan, 243 folioaren atzekaldean. Hala dio: En la anteiglesia de Murélagu y su puebla de Aulestia, provincia de Vizcaya, diócesis de Vitoria, a cuatro de Enero de mil novecientos diecinueve, yo el infrascrito cura ecónomo de la iglesia parroquial de San Juan Bautista, en virtud de autorización del M. I. Sr. Provisor y Vicario General de esta diócesis, su fecha veintiuno de octubre del pasado año, con dispensa de las tres amonestaciones y previos los demás requisitos en Derecho necesarios, casé por palabra de presente y di las bendiciones nupciales a Don José de Villasante Martínez, viudo de Doña Felicitas Pérez Villasante, natural de Cadagua de Mena, provincia de Burgos, Diócesis de Santander, feligrés del citado Cadagua, de 53 años de edad, de profesión comerciante, hijo legítimo de D. Jacinto, natural de Castro de Abanto, provincia de Burgos, y de Doña Maria, natural de Las Heras, provincia de Burgos, con Doña Luisa Cortabitarte y Guerricaechebarria, soltera de treinta y tres años de edad, natural de ésta y feligresa de la parroquia de mi cargo, hija legítima de Don Martín, natural de Ispaster, provincia de Vizcaya, y de Doña Josefa, natural de ésta. Fueron testigos Don Cesáreo de Ibarrolandia y Doña Isidora de Cortabitarte, vecinos de ésta. En fe de lo cual lo firmo fecha ut supra. Firmado: Timoteo de Calle-Aransolo.

Jose Villasante eta Luisa Kortabitarte, gurasoak. Aitarekin, Maria Dolores. Erdian, Jose-Gonzalo, anaiordea eta Luis.

Luisa Kortabitarte Gerrikaetxebarria, gero senarra izan zuen Jose Villasante baino hogeitun urte gazteagoa zen. Hiru ahizpa zituen Luisak: Dominga, Maria eta Isidora, bera bezala Aulestiko Narea auzoan jaioak. Azken hau dendaria zen Aulestin eta dendarako salgaiak erostera Gernikara edo Bilbora jotzen zuen. Bestalde Mena haranekoek ere Balmaseda edo Bilborekin zituzten harremanak salerosketa arazoetan, eta Jose Villasante ere, errentalaria zenetik, Bilbora hurbiltzen zen sarri askotan. Halako baten, Isidora aulestiarrarekin topo egin zuen eta Luisa ahizparentzat partidu onekoa izan zitekeela menatarra iruditu zitzaion. Luisarekin arpegi-ikustea proposatu zion eta hala prestatu zen Jose Villasante eta Luisa Kortabitarteren ezkontza, 1919an burutua.

Bestalde, eta geroago, beste familiako lotura bat ere sortu zen. Isidora Kortabitarte eta Zesareo Ibarrolaren alaba Eleuteria («Teri») Jose-Gonzalo Villasanterekin ezkondu zen 1953an, aita Luis Villasantek, Jose-Gonzaloren anaiordeak eta «Teri»ren lehengusuak, ezkondu zituelarik. Gernikako Agustinoen ikastetxean egin zituen ikasketak Jose Gonzalok, eta hemengoak burututa Ingalaterrara bidali zuen aitak ingelesa ikas zezan. Beraz, hizkuntza hau ondo meneratu ondoren, Villasanteren anaiorde honek erraz lortu zuen lanpostua Elgoibarko Sigma etxean. Eleuteria Ibarrola alargun geratu zen 1971an senarra Donostian hil zitzaionean.

Ezkondu eta denbora gutxira Gernikara etorri ziren bizitzera Villasante-Kortabitarte senar-emazteak. Aulestin euskara bakarria mintzatzen zenez, ez zuen lagun girorik aurkitzen senarrak eta Gernikara etortzea erabaki zuten. Juan Jose Gerrikabeitia Malaxetxebarria (1890-1988) «Txautxi» ezizeneko aulestiarrak erai-ki berriak zituen etxebizitzetara etorri ziren ezkondu berriak. Nahiz eta sarritan entzuna izan, aurrera jo orduko esan dezagun Gernika alboko Errenteria auzora heldu zen 54 urteko menatarra ez zela goarda zibila, errentalaria baizik⁵.

2. Hautzaroa

Oka ibaiak banantzen zituen orduan Gernika eta Ajangiz udalak, gero 1943an udal bakar baten bildu zirenak. Errenteria auzoa azken horren barrutian egon arren, Ajangizko parrokiatik urrun zegoenez bere etxe multzoa, Gernikako San Juan parrokiako elizkideak ziren Errenteriako biztanleak. Gaur egun Errenteriako auzoa Gernika udalean dago. Gernikatik Lekeitiora doan errepideak Errenteriako auzo hori erdialdetik zeharkatzen du, eta orain San Bartolome izena daraman kale horrek, San Juan izena zeukan gerra aurrean. Kale horren 8. zenba-

---

⁵ Goarda zibilaren semea izan zen beste gernikar idazle ospetsu bat, Remigio Vilariño Ugarte, josulaguna. 1865.eko urriaren batean jaioa. Aita, Domingo Vilariño, Lugotik etorria zen eta ama, Prudenzia Ugarte Erandion jaioa.

kia zeraman «Txautxi»ren etxean, lehen solairuko ezker aldean, jaio zen Luis Villasante Kortabitarte 1920.eko martxoaren 22an⁶. Astelehena zen eta hurrengo iganderarte ez zuten gurasoek bataiatu Gernikako Andra Maria parrokia nagusian. Beraz, martxoaren 28an hartu zuen bataio sakramentua, Sekundino Obieta abadearen eskutik, izeko Dominga Kortabitarte eta honen senarra Leon Plaza aitabitxiak izan zirelarik.

Bi urte zituen jaio zitzaion Luisi arreba bat, Maria Dolores izenekoa, 1922.eko apirilaren 7an⁷, 1938an Valladolideko Brigiden komentuan monja sartu zena eta oraindik bertan dirauena. Lasai eta estutasunik gabe bizi zen familia. Baina 1926.eko uztailaren 17an ustegabeko gertakizun goibela jazo zen: ama, erdibitzean, eta haurra hil ziren⁸. Etxekoandre eta amaren hutsunea betetzeko Bizenta Kareaga, Aulestiko lehengusina etorri zitzaion Gernikara.

Sei urte zituen Luisek ama hil zitzaionean. Aitarekin gaztelaniaz mintzatzen bait zen, etxeko euskal solaskidea joan zitzaion, baina ordezkoi ona izan zuen hurrengo urteetan euskal giro hori mantentzeko, amaren ordezkoi hori ere euskalduna bait zen. Ordurako, 1924ean hasita, Gernikan monja karmeldarrek zeukaten haurreskolara zihoan egunero. Eusebia, Josefa, Jesusa izeneko menjekin jolasten zuela gogoan dauka Villasantek. Bonbardaketan erre zen San Juan parrokian elizmutila izan zela diosku eta dotrina ikastera Andra Maria eliza nagusira joaten zela baieztatzen digu. Jose Jauregi abadearekin dotrina ikasten zuela gogoan dau-

⁶ Gernikako Andra Maria parrokian, bataiatuen 4. Liburuan (1918-1928), 115. folioan agiri hau irakurtzen da: En la villa de Guernica y Luno, provincia de Vizcaya, diócesis de Vitoria, a veintiocho de marzo de mil novecientos veinte, el Presbítero D. Secundino Obieta, Coadjutor de la Iglesia Parroquial de Santa María de ésta, con licencia expresa del infrascrito Presbítero Cura Económico de la misma y Arcipreste del Partido, bautizó solemnemente a un niño a quien puso por nombre Luis. Nació según declaración del padre a las cinco de la mañana del día veintidos del corriente en la casa número ocho del Barrio de Rentería. Es hijo legítimo de don José Villasante Martínez, natural del valle de Mena, Burgos, de profesión comerciante y de Doña Luisa Cortabitarte Guerricaechebarria, natural de Murélagu, Vizcaya, feligreses de ésta. Son sus abuelos paternos Don Jacinto y Doña María, naturales del Valle de Mena y los maternos D. Martín, natural de Ispaster, Vizcaya, y Doña Josefa, natural de Murélagu. Fueron padrinos del bautismo D. Leon Plaza y Doña Dominga Cortabitarte, naturales de Murélagu, a quienes advirtió el parentesco espiritual y obligaciones que contrajeron, y testigos D. Rafael y D. Isaías Cañizal, vecinos de ésta. En fe de lo cual lo firmo fecha ut supra. Firmado: Jose Domingo de Iturrarán. Urte berean jaio ziren Jean Diharze «Iratzeder», euskaltzaina, Jon Etxaide, euskaltzain ohorezkoa, Eugenio Agirretxe, euskaltzain urgazlea, Fernando Aire «Xalbador» bertsolaria.

⁷ Maria Dolores Villasante Kortabitarte-ren bataio agiria liburu berean agertzen da, 221. folioan. Ruperto Arronategik bataiatu zuen 1922.eko apirilaren 16an.

⁸ Gernikako Andra Maria parrokian, hildakoen 3. Liburuan (1918-1933), 174. folioaren atzekaldean agiri hau irakurtzen da: En la villa de Guernica y Luno, provincia de Vizcaya, diócesis de Vitoria, a dieciocho de julio de mil novecientos veintiseis, yo el infrascrito Presbítero Cura Económico de la Iglesia Parroquial de Santa María de Guernica, Arcipreste de ella y de su partido, mandé dar sepultura eclesiástica al cadáver de Doña Luisa Cortabitarte Guerricaechebarria que falleció el día de ayer, hija de D. Martín y de Doña Josefa, natural de Murélagu, de cuarenta años (sic) de edad de estado casada. No recibió los santos sacramentos. No testó. Se le hizo oficio de sepultura y ha sido inhumado en el cementerio de ésta. En fe de lo cual firmo fecha ut supra. Firmado: Mons. Jose Domingo de Iturrarán.

ka, eta irakasle honen izekoa zen Emeteria Jauregi andereak eskainitako baloi bat saritzat irabazi zuela ere. Sei urte bete baino lehen, eta ama bizi zelarik, 1926.eko urtarrilaren 19an, konfirmatu zuen Luis haurra Zacarias Martinez, Gasteizko apezpikuak. Lehen jaunartzea 1928an egin zuen.

Ama hil ondoren, eta sei urte eginak zituelarik, Jose-Gonzalo anaiordea ikasten ari zen Agustinoen ikastetxera eraman zuen aitak. Ikastetxe horretan biz-pahiru urte bete zituela gogoan du, baina ez dauka bizitzaren epe horren oroipe-nik. Frai Juan atezainak jotzen zituen kanpaiak gogoan ditu, baita katekesikoekin Deba aldera egindako txangoa ere. Baina ez zen bere gustukoa hango giroa, aberaskumeen aldeko bereizkeria nabaria bait zen. Jose-Gonzalo anaiordea, ostera, pozik zebilen, ikaslerik onenatarikoa bait zen, sarritan estudioetan saritua eta ikastetxeko aldizkarian artikulua ere argitaratzen zituena. Baina haurren giroa bestelakoa omen zen eta egun batez aitari esan zion Luisek ez zuela berriz hara joan nahi. Aita liberala omen zen eta 1929an Juan Ansotegi maisuaren eskolara joatea onartu zion. Gernikarra zen maisu hau eta Arantzazun fraide izandakoa. Organo jolea ere bazen eta alboko herrietara maiz joaten zen meza nagusietan eta hiletetan parte hartuz. Baserritarrek ondo ezagutzen zuten eta semeak bidaltzen zizkioten eskolara, merkea zelako gainera kobratzen zuena: hileroko bost pezeta goiz-arratsaldeko ikasketengatik. Errena zen maisu hau eta hortik datorkio «la cuesta del cojo» izena eskola kokatuta zegoen San Juan kaleko zatiari.

Gogoan dauka Villasantek etxe ondoko giroa: zubiaren ondoan zegoen Zuñigaren denda, Juana emaztearen izenarekin ezagutua, Antonio Uriguen aulestia-rraren gozotegia, Pedro Lauzirikaren gaileta-fabrika, Mestraituaren marmoldegia, eta bizi ziren etxepean «Txautxi» perratzailea. Azken hau ezin ahanztekoa dela dio Villasantek, goizeko zortzietan, abereentzat perrak egokitzeko ingudea jo-tzen hasten bait zen, iratzargailu beharrizanik ez zutelarik etxean. Auzoko Patxi Gerrikabeitia «Txautxi» eta Isidro Mestraitua ziren jolaslagunak. Jaiki ondoren eta eskolara joan orduko, Juanaren dendatik ekartzen zion aitari *El Pueblo Vasco* egunkaria.

3. Arantzazura

Sukaldari ona omen zen Jose Villasante aita, eta eguneroko erosketak Bizenta Kareagak egin arren, gabonetakoak aitak berak egiten zituen, gero Luisek, eskolatik irtenda, etxera eramaten zituenak. Don Tello kalean zegoen Leandro Omaetxebarriaren dendan egiten zituen aitak halako erosketa bereziak, solaslagu-na ere bait zen dendari hura. Luisek aitortzen duenez, ez zuen Gernikako eskole-tan gauza askorik ikasi, eta norabaitera bidali nahi zuen aitak ikasketa sakona-goak burutu zitza. Arantzazura bidaltzea gomendatu omen zion Omaetxebarria adiskideak, han zeuden Ignacio eta Carlos semeek ikasitakoekin pozik zegoen eta. Luis semea Arantzazura eramatea erabaki zuen aitak eta tokia izango zuela ziurtatu ondoren, hango ikastetxean sartu orduko gaintitu beharko zuen esamina

Ezkerretik hasita, lehen lerroko hirugarrena Luis Villasante da. Arantzazun, 1934ean.

prestatzen hasi zen semea. Bernardo Madariaga Foruria, Baldatikako semea, Arantzazuko ikasketen arduraduna zen orduan. Zarautzen 1928an Frantziskotarren Probintziakoek egindako biltzarrean izan zen kargu horretarako izendatua, eta 1931an eta 1934an berriz hautatua. Beste gernikar bat ere Arantzazura joateko zen une berean, Jose Antonio Gandarias Gorriño, Villasanteren etxetik hurbil bizi zena, zubiaren Gernikako aldetik hain zuzen, eta honen etxean egin zien esamina ikaskide biei Bernardo Madariagak. Biak izan ziren Arantzazurako onartuak.

Jose Villasantek hartu zuen bi ikasleen bidaiaren ardura, eta 1931.eko abuztuaren 18an iritsi ziren Arantzazura, Frai Bizentek gidatzen zuen fraideen autobusean. Villasantek dioenez, fraideen ostatuan egin zuen berak aitarekin lehen Arantzazuko lotaldia gau horretan eta Gandariasek komentuko ikastetxean. Hurrengo goizean lehen ikastaroa hasteko ziren 25 ikasleren taldean sartu zen, aurrerantzean eta betiko bizigune izango zuen Arantzazun.

Oporrik gabeko hiru urte bete zituen Villasantek Arantzazun, hots, 1931tik 1934ra. Jose Antonio Urkiola Gantxegi bergararra zen ikastetxearen erretore, eta Nikolas Iturbe Elkorobarrutia arrasatearra, Fruktuoso Andueza Etxegoien olitearra, Roman Iturrioz Arregi azkoitiarra, Carlos Ibarreta urtupinarra, Bernardo Aperribai Okina aretxabaletarra eta Jose Beltran de Heredia, Dalloko arabarra ziren orduko irakasleak. Arantzazun orduan egiten ziren ikasketak 1927an onarturiko *Statuta pro studiis regendis* delakoan arauturik zeuden: Erlijioa, Latina,

Gaztelania, Frantsesa, Grekoa, Historia eta Geografia, Natur Zientziak, Matematika, Kaligrafia, Gregorianoa eta Musika ziren lehen hiru kurtsoetako ikasgaiak. Gogoan du Villasantek aita Ibarretaren aginduz Underwood batekin ikasi zuela makinaz idazten.

Giza-ikasketak burutzeko beste bi urte bete behar ziren eta 1929tik hasita Gernikatik hurbil dagoen Foruko ikastetxean egiten ziren estudio horiek. Arantzazun egindako ikasgaiak sakonduz eta gehituz aparte, euskara ere sartzen zen ikasgaietan. Basilio Guerra Telleria legazpiarra zen Foruko ikastetxearen erretore Villasante 1934.eko urriaren 4ean hara heldu zenean. Eta han izan zituen irakasleak honako hauek ziren: Ignacio Ajuria Erezuma muxikarra, Jose-Gabino Agirretxe Azpilleta errexildarra, Luis Gabirondo Aranburu tolosarra, Markos Gastesi Agirrezabalaga orexarra eta Frantzisko Jauregi Plaza amorotarra. Bigarren ikastaroan zegoelarik (1935-1936), hau da, giza-ikasketetako bosgarrenean, gaisorik egon zela Gabon inguruan eta hamabost egun edo etxean egin zituela gogoan dauka Villasantek.

4. Gerraldia

Giza-ikasketaldiaren bosgarren kurtsoa amaitu zuen Villasantek Foruko frantziskotarren Ikastetxe Serafikoan eta 1936.eko uztailaren 17an, gerraren hasierako bezperan, hamar egunetako oporraldia eman zioten, nobiziadua hasi orduko etxean egotaldi bat egin zezan. Aulestiko familia ikustera joateko astia izan zuen, Nabarniztik zehar oinez joanez; baina aitarekin Menara joateko paradarik ez zuen izan. Berehala heldu zitzaion Zarautzera nobiziadura joateko eguna eta uztailaren 27an komentu horretan agertu ziren Villasante eta Gandarias ikaskideak. Baina gerra arazoak gaizki zeuden Gipuzkoan eta Pedro Luis Zaloña Zaloña aretxabaletarrak, orduan Zarautzen guardiana zenak, etxera itzultzeko agindua eman zien nobiziadura etorritako gernikarrei. Eta Gernikara itzuli ziren bi gernikarrak abuztuaren lehen egunetan, etxean 1937.eko maiatzera arte egongo zirelarik.

Jose-Gonzalo anaiordea, Luis baino zortzi urte zaharragoa, soldadutzara deitua izan zen eta UGT-ko 7. batailoira miliziar eginda joan zen egun haietan. Tomas Gomezak Iparragirre kalean zeukan gaileta fabrika lan egiten zuen Jose Gonzalok eta haren hutsunea bete zuen Luisek 1936.eko irailaren lehen egunean, non ezer kobratu gabe administrazio lanetan ziharduen. Bonbardaketa egunean, hots, 1937.eko apirilaren 26an, burutu zuen Villasantek lanaren azken egun erdia, eguerdian etxera joan eta arratsaldean gaileta-fabrika hura erre bait zuten.

Iritsi zen zorigaitzeko eguna. Aita gaisorik zebilen aspalditik, eta etxeko lanetan eta bizimodua atontzeko han zegoen Bizenta lehengusina, inoiz baino beharrezkoagoa une hartan. Bazkalondoan su kanpaiak deiadarka hasi zirenean, Patxi Gerrikabeitia «Txautxi» adiskideak etxearen atzekaldeko errekatxoan eginda zeukan lehorpera eraman zuen Luisek aita. Bonbardaketa geldiuene batetan

aitarentzat aulki baten bila joan zen Luis etxera. Gero etorri zen gogorrena: etxeak sutan, trenkadak dardaraz eta leherduraz apurtzen, jendea han hemenka ihes... Etxeko gauzak salbatu nahian, balkoietatik kalera jaurtika zebilen jendea, baina etxe barruan edo kalean dena erre eta galdu zen gau negargarri hartan. Oraindik gordetzen duen aitaren erlojua salbatu zuen Luisek poltsikoan sartuta. Roman Gomeza Bilbora joan zen familiarekin eta zutik geratu zen honen etxera joan ziren Villasantetarrak bizitzera. Baina ez zeukaten jatekorik ez erosteko dirurik, Euskal Gobernuak ateratako diruak ez bait zuen balio, eta hainbat egunetan soldaduen errantxoak jan beharrean aurkitu ziren. Gosea kendu beharrez, edozer jateko prest zegoen Luis, baina aita esne hutsez elikatzen zenez, ezinbestekoa zen nonbaiten bilatzea. Esne saltzailearen baserrira joateko baimena eman zioten Luisi milizianoek.

Maiatzaren azken egunetan itzuli zen Villasante Zarauzko komentura. Han zegoelarik hil zitzaion aita 1937.eko ekainaren 7an, urdaileko ultzeraren eraginez⁹.

5. Fraidetza

Francoren indarrak Gipuzkoaz jabetuak ziren ordurako eta nolabaiteko baretasuna nabaritzen zen herrialde honetan. Julio Egiluz Ipinazar probintzialak nobiziadua egin behar zuten gernikarrei dei egin zien Zarautzen bil zitezen maiatzaren azken egunetan. Oñatiko semea zen Bizente Astaburuaga Ugarte anaia, lehendik ezagutzen dugun Frai Bizente, kamioi batekin etortzen zen Foruko fraide eta ikasleei janariak ekartzera eta honen itzulian joan ziren Debaraino Villasante, Gandarias eta Pedro Anasagasti bermeotarra, Debatik Zarautzera trenez abiatuz. Fraide jantzia 1937.eko maiatzaren 29an hartu zuen Villasantek eta urte beteko nobiziadua aita Bizente Urdapilleta bidaniarrarekin hasi, ondoren aita Zaloña izan zuelarik nobiziaduko maisu. Nobiziadua amaituta, 1938.eko maiatzaren 31an egin zuen profesatxiki edo xumea. Prest zegoen filosofia ikasketak hasteko.

---

⁹ Gernikako Andra Maria parrokian, hildakoen 4. Liburuan (1933-1950), 87. folioan agiri hau irakurtzen da: En la villa de Guernica y Luno, provincia de Vizcaya, a ocho de junio de mil novecientos treinta y siete, el presbítero D. Secundino Obieta, Coadjutor encargado de la Iglesia Parroquial de Santa María de esta Villa, mandó dar sepultura eclesiástica al cadáver de D. José Villasante Martínez, hijo de D. Jacinto y de Doña María, natural de Cadagua de Mena, Burgos, de setenta años de edad. Falleció según certificación facultativa a las once de la noche del día de ayer en el Barrio de Rentería a consecuencia de «ulcera de estómago». En el acto de fallecimiento se hallaba viudo de Doña Luisa Cortabitarte, natural de Murélagu, Vizcaya. Recibió los santos sacramentos de Penitencia, Viático y Extremaunción administrados por el Presbítero D. Pedro Rafael Aboitiz, Capellan de las religiosas Carmelitas de esta. Testó ante D. Aurelio Ortiz, Notario de ésta. Se le hizo oficio de sepultura y ha sido inhumado en el cementerio de ésta en presencia de los testigos D. Segundo Lejarraga y D. Saturnino Barrencua, vecinos de ésta. En fe de lo cual lo firmo, fecha ut supra. Firmado: Mons. Jose Domingo de Iturraran.

Baina 1938.eko abuztuan, hamazortzi urte beteta zituenez, soldadutzara deitua izan zen. Donostiatik Burgosera egun osoa bota zuen trenez, eta Burgoseko koartelean bi egun egin ondoren, Salas de los Infantes herrira bidali zuten ariketa militarrek egitera. Hilabeteko ariketok amaituta, berriz Burgosera itzuli zen iraillean, soldadutzako denboraldi aspergarria betetzeko agindupean. Ea ofiziorik zeukan galdetu ziotenean, fraide zela aitortu zuen eta makinaz idazten zekiela. Nahiz eta fraide zenaren aipamen horrekin haserretu kapitaina, makinaz idazten zekiela laguntzailatzat hartu zuen eta urtebeteko soldadutza Burgosen bete zuen, frentera joan gabe, ofizio horri esker, *Mayoría* edo koartelaren zuzendaritzan makinaz idazlanak eginez.

Dena den, fraide izateak izan zuen ondorio mesedegarria: soldadutzan urte bete egin ondoren, ikasketak jarraitzeko baimena eman zien fraide ikasleei, eta 1939.eko abuztuan Arantzazura itzuli zen Villasante. Soldadutzatik etorri ziren fraide guztiak gogo jardunaldiak egin beharrean aurkituko zirela eta, hala egitea agindu zien Julio Egiluz probintzialak. Hurrengo kurtsoan filosofia ikasketak hastea zegokion, eta beste ikaskide batzurekin batera Oliteko komentura bidali zuten. Nafarroako hiri honetan iragan zituen hiru urte, 1939tik 1942era. Lehendik ezaguna zuen Bernardo Madariaga Foruria fraidearekin egin zituen Metafisika ikasketak; Alejandro Ezkurdia Olasagasti oriotarrarekin Natur Zientziak, Fisika, Kimika eta Biologia; Daniel Gorostizaga Salazar arrankudiagarrarekin Etika eta Soziologia eta Jose Benito Mendia Lasa zarauztarrarekin Kosmologia, Psikologia eta Euskara. Azken hau izan zen euskararekiko gogo berotu ziona, baita Villasante baino urte bete zaharragoa zen Salvatore Mitxelenari ere¹⁰. Erdi ezkuntan irakurri zituen orduan Sebero Altuberren *Erderismos*, Resurreccion Maria de Azkue-ren *Morfología Vasca* eta Axularren *Gero*. Haurtzaroan kaleko lagunekin herriko euskara egiten bazuen Villasantek (ez da, beraz, bateren batek esan duenez, euskaldun berria), Oliten, erdal herrian, izan zuen euskara landuarekin aurkiketa.

Oliteko ikasketak 1942an bukatu ondoren, fraidetzan aurrera jarraitzeko asmoa agertzen zutenek profesia nagusia egin behar zuten. Villasantek, Arantzazura berriz etorruta, 1942.eko abuztuaren 30ean egin zuen behin betiko profesia nagusi hori. Gerraren zioz irakasle gutxi zeuden orduan Arantzazuko komentuan eta bi urteko Teologia ikastaroak bertan bete ondoren (1942-1944), Bernardo Madariagaren aholkuz, garai hartan probintziala zen Kastor Apraiz Erezuma muxikarrak Comillaseko Seminariora bidali zituen bi ikaskide hauek: Luis Villasante, Teologia Dogmatikoa ikastera, eta Pedro Anasagasti, Teologia Morala eta Zuzenbide Kanonikoa estudiantzera, gai hauek irakasleak behar zirelako Arantzazun. Hiru urteko ikasketak burutu zituen Villasantek Comillasen eta Teologiako estudioak

¹⁰ Salvatore Mitxelena adiskideari zuzendu zion Villasantek idatzi zuen hirugarren lana, eta moldiztegi argitara emandako bigarrena. Urte berean beste idazlan bat ere zuzendu zion. Ikus Bilbiografian 3 eta 8 zenbakiak.

*Aita Luis Villasante Aulestín
meza berria eman zuenean,
1945.eko abuztuaren 15ean.*

bukatzeko eta lizentziadun titulua lortzeko, honako hau izan zen hautatu zuen gaia: *Duns Scotok Ama Birjinari buruz idatzitakoak*. Ezinbestekoa zen Arantzazuko fraide batek frantziskotar honen idazkiak aztertzea. Baina Comillaseko Seminarioa 1947ko udan utzi zuenerako, Eusebio Hernandez Garcia bertako irakaslearekin tesia prestatzen hasia zen, zeinen burutzea gero ikusiko dugun.

Comillasen ikasketak egiten ari zelarik hartu zituen hiru ordena nagusiak. Lehena, subdiakonoarena, Burgoseko Oñan josulagunek zeukaten komentuan hartu zuen, bera bakarrik ordenatua izan zelarik, 1945.eko uztailaren 29an. Comillasen lehen ikastaroa burutu ondoren gertatu zen hau. Arantzazura itzuli zen oportetara eta Olaiz apezpikuaren eskutik diakono ordena hartu zuen urte bereko abuztuaren 9an. Hurrengo egunean, Lorentzo deunaren jaia ospatuz, abuztuaren 10ean, beraz, apaiztu zuen Arantzazun Olaiz apezpikuak. Meza berria Aules-

tin, amaren jaioterrian, eman zuen aita Luis Villasante Kortabitartek 1945.eko abuztuaren 15ean, Ama Birjinaren Jasokunde jaiegunean, Pedro-Rafael Aboitiz Isasi, Gernikako abadea, aitabitxi izan zuelarik. Apaiztu ondoren, beste bi urte eman zituen Comillasen Teologiako ikasketa bereziak bertan burutu arte.

Apaiz eginda eta jadanik Teologian lizentziaduna zenez, 1947ko ikastaroaren hasieran Arantzazuko irakasle izendatu zuten nagusiek. Oinarritzko Teologia irakatsi du ordutik 1978 arte. Teologia irakasterakoan eta ikasleei erraztasunak emateko, hiru liburuxka prestatu zituen Villasantek 1949tik 1952ra: *Theses Theologiae Fundamentalibus*, «ad usum privatum», hau da, etxean erabiltekoak¹¹.

Baina teologoei ikasketak emanez gain, Ikastetxe Serafikoko 14-15 urteko mutikoei euskara irakasten ari izan zen urte askotan. Hara zer dioskun irakasleak berak, non eta Soriako Agreda herrian 1960.eko irailean idatzi zuen hitzaldi batean: lehendabizi, euskalki ezberdinak mintzatzen ziren herrietatik zetozenez ikasleak, gehien bat Gipuzkoatik eta Bizkaitik, euskalkiak elkarrengandik ez urruntzea zen helburua, taldeak euskalkika banatu beharrean, denak batera hartuz eta bestearena entzutera ohituz. Bigarren oinarri pedagogikoa honako hau zen: Euskarazko eskola euskaraz eman behar zela, eta ez hori bakarrik, ikaskizunen bat euskara hutsean eman behar zela, ikasleak euskararen erabilera trebatzeko. Eta hirugarrena: Gramatikak ez zeukala horrenbesteko garrantzirik, astuna eta aspergarria egiten bait zitzairen ikasleei. Hitzegin, irakurri eta idazteari ekin behar ziotela mutikoei uste zuen Villasante irakasleak. Horretarako, bai irakurtzeko, baita itzulpenak egiteko ere, urte pare bat lehenago berak gipuzkerara itzulita zeukan *Kataliñen gogoetak*¹², Txomin Agirrerren *Kresala* eta *Garoa*, Felix Bilboaren *Ipuin barreka* eta beste ematen zien ikasleei¹³. Baina euskara lantzeko gramatika ere ikasi behar zela eta, bi liburuxka prestatu zituen: *Paradigmas de la conjugación vasca*¹⁴ eta *Euskal gramatika llabur eta idazleen pusketa hautatuak*¹⁵.

Nahiz eta irakaskuntzari ordurik hoberenak eman behar, Comillasen hasita zeukan tesia burutu behar zuela iruditu zitzaion Villasanteri. Zumaian jaioa zen monja baten bizitza mistikoa gaitzat hartuta, lehen egindako lana garatzea zen oraingoan zegokiona. Eusebio Hernandez josulagunaren zuzendaritzapean burutu zuen 1951an argitaratuko zen tesia: *La Sierva de Dios M. Angeles Sorazu, Concepcionista Franciscana (1873-1921). Estudio místico de su vida*¹⁶. Geroztik monja honi buruz idatzitako artikuluek eta liburuek¹⁷ ematen digute haren bizitza mistikoak Villasanterengan izan duen eragina.

¹¹ Ikus Bibliografian 2, 14, 31 zenbakiak.

¹² Ikus Bibliografian 71 zenbakia.

¹³ «Euskal eskola nola ematen dedan» Ikus Bibliografian 116 zenbakia.

¹⁴ Ikus Bibliografian 43 zenbakia.

¹⁵ Ikus Bibliografian 49 zenbakia.

¹⁶ Ikus Bibliografian 13 zenbakia.

¹⁷ Ikus Bibliografian zenbaki hauek: 26, 28, 38, 52, 62, 282, 482, 556, 573, 582, 629, 634, 639, 655, 684, 685, 686, 687, 688, 705, 706, 714, 728, 744. Argitaraturiko hiru liburuek hauek dira: *Nere izena zen Plorentxi* (1961), Bibliografian 112 zenbakia; *M. Sorazu. Un mensaje para tiempo difi-*

Meza berri emalearen aldareko laguntzaileak. Aita Villasanteren eskumaldean, Pedro Rafael Aboitiz, aitabitxia, eta goiko lerroan, ezkerretik hirugarrena, aita Sabin Zubieta, O.F.M.

Baina beste monja batzuren bizitzak ere gogokoak izan ditu aita Villasantek beronen ikerketa eta idazkietan. Sorazuren ondotik gehien aztertu izan duena Sor Maria Jesus de Agreda izan da¹⁸. Eta berriz Euskal Herriko monjetara itzuliz, honako hauen bizitzak aztertu ditu: Benita Arrizurieta¹⁹ eta Matea Alonso Ruiz de Gauna²⁰. Bernarda Ruiz de Gamiz nekazaria ere gogoko izan du bizitza mistikoak aztertzean²¹. Baina gizonezko santuak edo kristautasunerako ereduak ere aztergai izan ditu Villasantek, hala nola: Loiolako Inazio²², Beasaingo Martin Agirre frantziskotarra²³, Frantzisko Antonio Palacios, euskal frantziskotarra hau ere²⁴, Pedro de Alcantara²⁵ eta Juan Maria Vianney, Ars-ko erretorea²⁶, eta nola ez Anai Frantzisko eta Arreba Klara²⁷.

les (1981), Bibliografian 497 zenbakia: *Angeles Sorazu, Bizia eta Mezua*, (1990), Bibliografian 716 zenbakia.

¹⁸ Ikus Bibliografian zenbaki hauek: 156, 178, 187, 188, 272, 525.

¹⁹ Ikus Bibliografian 213 zenbakia.

²⁰ Ikus Bibliografian 628 zenbakia.

²¹ Ikus Bibliografian 67 eta 76 zenbakiak.

²² Ikus Bibliografian 56 eta 59 zenbakiak.

²³ Ikus Bibliografian 122 zenbakia.

²⁴ Ikus Bibliografian 44, 103 eta 118 zenbakiak.

²⁵ Ikus Bibliografian 144 zenbakia.

²⁶ Ikus Bibliografian 42 zenbakia.

²⁷ Ikus Bibliografian 396 zenbakia.

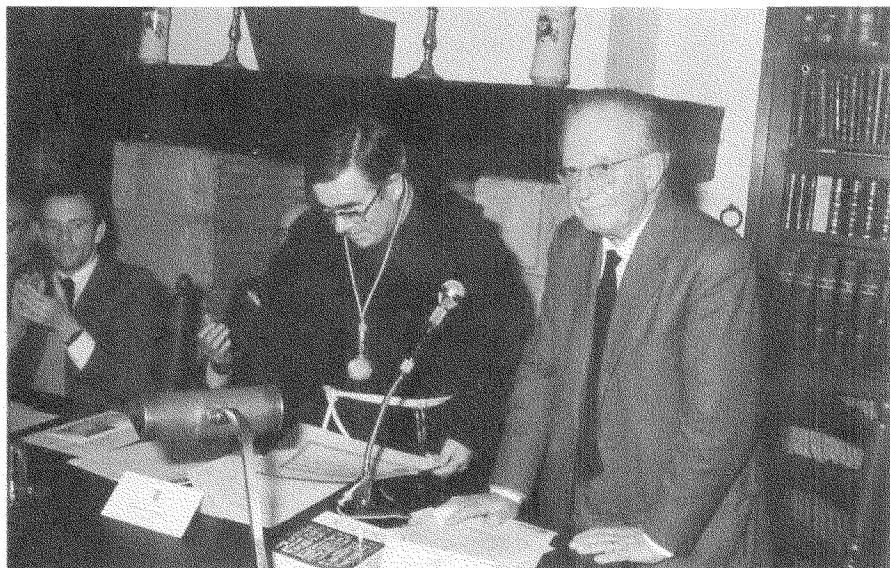
Villasanteren iritziz «Jainkoa euskara baino garrantzitsuagoa da», baina lehenetasun hori jarri arren, biak maite ditu barru barrutik, eta berea dugu esaldi hau: «Euskal Herriari eman diodan gauzarik ederrena eta baliotsuena erlijioaz euskaraz idatzi dudana da». Eta benetan baliotsuak eta euskarari dagokionetik ederrak dira *Arantzazu* aldizkarian idatzi dituen ehundaka artikulua eta, beste batzuren artean, honako liburu hauek: *Jainkoa* (1962), *Jesukristo* (1969), *Eliza* (1984) eta *Kristau Fedea* (1986)²⁸.

Ikusiko dugunez, 1951an euskaltzain oso izendatzeko proposamena egin zioten Villasanteri eta izandapena onartu orduko Pablo Lete Jausoro probintziala zenari baimena eskatu zion kargua leporatzeko. Zalantza gabeko baietza eman zion aita Letek, Arantzazutik irten beharrik ez zeukalako eta frantziskotarrentzat ohorea zekarrelako izendapenak. Lehen esandakoak kontutan izanik, Arantzazuko komentuan eta ikastetxe serafikoan beharrezkoa zen Villasanteren pertsona. Gero, 1978an Bilboko Teologia Fakultatea sortu zenean, ikasle barik geratu zen Villasante eta ordurako Euskaltzainburu zenez, Bilbora joateko tentazioa ere izan zuen, baina hara horretaz zer dioskun: «Bilbon biziko banitz, gauza horiek errazago egingo nituzke eta batzuetan joateko gogo pizka bat ere eman dit; baina ez nuke hemen dudak bakerik izango». Tomas Larrañaga probintzialak ere askatasun guztia eman zion nahi zuena egiteko, baina hara hemen Villasanteren erantzuna: «Bidaltzen banauzu, joango naiz, baina neurez pozik nago hemen». Eta bertan jarraitzen du soseguan, goizetik gauera lanean. Forun, Zarautzen, Burgozen, Oliten eta Comillasen emandako bederatzi urteak kenduta, berrogeita hamar urte bete ditu Villasantek Arantzazun eta honek adierazten digu nolako lotura eta leialtasuna izan duen frantsizkotarren ordenarako eta bereziki Arantzazurako. Baina berezitasun bat azpimarratu behar da, hots, irakasle eta euskaltzain izateak eman dion arduragatik edo, ez diotela inoiz kargurik eman ordenaren barruan.

Nahiz eta ordenaren barruan kargurik izan ez, beti izan du Villasantek frantziskotarren izaeraz eta Arantzazuko ikasleen hezkuntzaz ardura bizia. Frantziskotarren Probinztiako Biltzarra 1973an antolatu zenean, txosten sakona aurkeztu zuen ordenaren berriztatzeak eta ikasle gazteen hezkuntzak hartzen zituzten bide berriez. Eraberritze horrek ekar zezakeen arriskua salatu zuen orduan Villasantek. Elizaren eta fedearen munduan esandakoak ziren. Euskaltzaindian, ostera, eta garai berebean, berriztatzeko aurrepauzu handiak eman zituen.

Sorazu dela eta Valladolideko honen komentura, eta Agreda dela eta honen jaioterrira fraide gisa egindako bidaietatik aparte, beste batzu ere egin zituen aita Villasantek. Aleman apur bat ikastearren, 1954ko udan frantziskotarrek Achenen (Akisgranen) daukaten komentura hilabeteko joan etorria egin zuen. Bidaia horretan, Villasanteren euskaltzain sarrera hitzaldiari emandako erantzunagatik

²⁸ Ikus Bibliografian 121, 243, 580 eta 633 zenbakiak.

Euskal Herriko Adiskideen Elkartearen sartzea eta Eliza liburuaren aurkezpena.

ihes egin izan behar zuen Federiko Krutwig-ekin topo egin zuen Parisen. Gero Lur Santuetara erromes bat egin zuen 1966.eko Aste Santuan. Martxoaren 30ean Jerusalemara heldu eta hurrengo egunetan Betlehem, Jericho, Jordan ibaia, Samaria, Emaus, Getsemani, Haifa, Nazareth, Galileako itsasoa, Kafarnaum, Tabor mendia eta Telaviv ikusi zituen, Bartzelonara apirilaren llan itzuliz. Erroma ikusteko parada ere izan zuen bidaia honetan. *Aranzazu* aldizkarian eman zigun Villasantek osteraren honen kronika²⁹. Fatimara ere joan zen 1967.eko uztailean aita Jose Inazio Lasarekin, eta bidaia lagun hau aipatzen badut honengatik da: Doctor Camino historiagilearen dokumentu ezezagunak aurkitu zituelako itzultzerakoan Valladoliden. Suitzako Neuchatelera joan zen geroago Villasante, 1970.eko udan, Espainiako langileen kaperau frantziskotarrak oporrak hartuak zituenez gero, haren hutsunea betetzera. Handik osteraren bat egin zuen La-Chaux-de-Fonds hirira, non adiskidea izan zuen Salvatore Mitxelena bizi izan zen eta hil bost urte lehenago 1965an. Erromara berriz joateko aukera izan zuen 1975.eko udan, beste fraide askorekin batera, eta Paulo VI.ari eskaini zizkion *Eusker*a agerkariaren zenbaki batzuk. Añoveros, Bilboko apezpikuaren bidez hartu zituen Aita Santuaren eskerrak. Beste aita santu bat ere, Joan Paulo II.a, 1982.eko azaroaren 3an agurtu zuen Madriden, kultur erakundeei egin zien harreraren.

Ordurarte irabazitako merituak goraipatuz eta nolabait eskertzeko, Euskal Herriko Adiskideen Elkartek kidetzat hartu zuen 1984.eko azaroaren 26an,

²⁹ Ikus Bibliografian 202 eta 221 zenbakiak.

eginkizun horretan *Eliza* liburua aurkeztu zuelarik. Doctor Camino delako bibliotekan eman zioten ongi etorria Juan Ignacio Uria eta Iñaki Barriola kideek, eta liburuaren aurkezpenean Karlos Santamaria eta Juan San Martin adiskideak mintzatu ziren.

Fraidetzako bizitza hau ikusita esan dezakeguna da soseguzko lan pozgarria eta emankorra burutu duela aita Luis Villasantek. Baina zorigaitzak ere izan ditu, esate baterako Malla aldeko Arlepo mendian izan zuen istripua. Aita Jose Inazio Lasak, adinaren eraginez, artzain kaperautza utzi egin beharrean aurkitu zenean, aita Villasantek bete zuen hutsunea 1985ean. Urtero, maiatzetik azarorarte, meza ematen die artzainei Urbiako baselizatxoan. Mendizalea ere denez, astero egiten ditu mendietan zehar lasaitasunerako ibilaldiak. Halako batetan, 1987.eko abenduaren 29an, Olitetik ezagutzen zuen Rufino Gil adiskidearekin, urtero bezala, menditik zihoan eta behaztopatuz bekokiarekin jo zuen harkaitza, zauri handia eginez. Reyes Korkostegi jaunak kotxean hartu eta Arrasateko klinika batetara eramán zuen non Galarza sendagileak josi bait zion zauria.

Angeles Sorazuren beatifikaziorako prozesua 1988.eko apirilaren 13an hasia zen eta Telletxea Idigoras jaunaren gomendioz, monja honen autobiografiaren bigarren argitarapen gehitua prestatzeko lanaz Villasante arduratu zen. Urte bereko abuztuan Valladolidera joan zen Sorazuren eskribuak aztertzerá eta zetorkion lanarekin kargutuz, Euskaltzainburu kargua uztea nahiago zuela adieraztera eman zuen Uitzin Orixeren mendeurrena ospatu zenean, 1988.eko azaroaren 26an. Hamazortzi urteko lan baliotsu eta eskergarriari amaiera ematen zion une horretan Villasante euskaltzainburuak. Jean Haritschelhar euskaltzainak eta aspaldidanik buruordea zenak hartu zuen ardura hori 1988.eko abenduaren 30ean kargu horretarako hautatua izan zenean. Eta Angeles Sorazu zumaia-tarrari emango dizkio aurrerantzean Villasantek bere laneko ordurik gogatsuenak.

6. Euskaltzaina

Oliten filosofia ikasketak 1942an burutu ondoren, Arantzazura etorri zen Villasante teologia estudioekin fraidetzan jarraitzeko. Comillasera 1944an joan orduko, aita Jose Antonio Garate Unanue azkoitiarrak eskatuta idatzi zuen euskarazko lehen artikulua, «Artzai eta Santu»³⁰. Bazegoen orduan Arantzazuko teologoen artean euskararekiko grina eta taldetxo bat, BAI izenekoa, sortua zen Salvatore Mitxelena, Eugenio Agirretxe eta Jose Maria Elustondo fraideen esku-tik. Talde horretan sartu ziren Luis Villasante eta Karmelo Iturria eta beste, ge-roxeago. Euskararen erabilera komentuan bultzatzea zen taldearen asmoa eta al-dizkaritxoa ere ateratzen zuten isilean. Behin apaiztuta, teologia eta euskara

³⁰ Ikus Bibliografian 1 zenbakia.

irakasle lanetan hasi zenean, *Arantzazu* aldizkarian hasi zen Villasante euskarazko artikuluak idazten³¹.

Berrogeita hamarrekota hamarkadan —diosku Villasantek— bost katu ginen euskaraz idazten genuenak. Kontutan izan behar da *Euzko Gogo*a, gerra osteko euskarazko lehen aldizkaria, 1950ean sortu zuela Zaitetik Guatemalan. Beraz, hain gutxi izanik euskaraz idazten genuenok, segituan izendatu ninduten euskaltzain urgazle, dio. Angeles Sorazuri buruzko tesia Bilboko Errukietxean inprimatzen ari ziren 1950ean, eta moldiztegiko frogak zuzentzera joaten zen Villasante hiri horretara. Halako batean, *La Gaceta del Norte* egunkarian irakurri zuen Federiko Krutwig-ek Euskaltzaindian sarrera hitzaldia eman behar zuela. Hitzaldiaren gaia oso interesantea iruditu zitzaion, hots, kultur hitzen erabilera euskara landuan, eta eginkizun horretara joetea erabaki zuen. Euskaltzaindia zertan zegoen une horretan ere ez zekiela aitortzen du Villasantek, orduko egunkari eta aldizkariak ez zuten erakunde honen berririk ematen eta. Arazo honekin benetan kezkatuak zegoenez, mundu berri hartan sartzeko gogo biztu zitzaion, eta telefonoz aurretiaz deituz, bisita egin zion Krutwigi Rodriguez Arias kaleko honen etxean. Gogoan du nolako harrera ona egin zion euskaltzain berri horrek eta zelako eragina izan zuen bere baitan euskara eraberritzeko zeukan asmoak. *En torno al problema del vascuence* liburuxkatxo argitaratu zuen Villasantek 1951an³² eta 1951.eko otsailaren 23an, Maria Paz Zigandarekin batera, euskaltzain urgazle izendatua izan zen, Azkue oraindik bizi zelaririk. Lau hilabete lehena, 1950.eko urriaren 27an, euskaltzain urgazle izendatuak izan ziren gero euskaltzain oso izatera iritsiko ziren honako hauek: Antonio Maria Labaien, Pierre Narbaitz, Pierre Charriton, Guillaume Epherre eta Koldo Mitxelena. Julio de Urquijo euskaltzaina 1950ean hil zenez, bizkaitar honen aulkia betetzeko euskaltzain oso izendatua izan zen Villasante 1951.eko irailaren 25ean. Federiko Krutwigi zor ziola izendapena aitortzen du orduko euskaltzain berriak.

Bizkaiko Diputazioan irakurri zuen Luis Villasantek Euskaltzaindian sarrera hitzaldia 1952.eko maiatzaren 23an. Gernikan, jaioterrian, nahi izan zuen hitzaldi hori irakurri, baina Krutwigek Bilbon egin behar zela sarrera eginkizuna proposatu zuen, Euskaltzaindiak lortu behar zuen itzalagatik. Hala egin zen, Diputazioako bibliotekan. Mahaian zeudenak: Hilario Bilbao (Esteban Bilbaoren anaia), Fernando Etxegarai (Karmeloren semea), Manuel Lekuona (Inazio Maria Etxaide euskaltzainburuaren ordez), Ignacio Urquijo, Nazario Oleaga Euskaltzaindiaren idazkaria (orduan zadorlaria deitua) eta Federiko Krutwig. Entzuleen artean honako hauek ikusten ziren: Eusebio Erkiaga, Pedro Aranguren, garai hartan Arantzazuko guardiana, Pablo Lete, hau ere frantziskotarra, biak komentutik etorriak, Josefina Ibarrola, senitartekoa, Aulestitik etorria, eta abar. Luis Villasantek gai

³¹ Ikus Bibliografian 4. zebakitik aurrera.

³² Ikus Bibliografian 25 zebakia.

honetaz irakurri zuen bere sarrera hitzaldia: *Literatur euskara laphurtarr klasi-koaren gain eratua*, luzea eta mamitsua. Erantzuna Krutwig-ek eman zion, elizak eta orduko erregimen politikoak euskararen aurka zeukaten jarrera salatuz³³. Jendea txalo beroka hasi zen, baina Krutwig-en hitzek bestelako ondorio bat izan zuten batzuren baitan. Jose Migel Seminario de Rojas, euskaltzain «politikoak», Krutwig Euskaltzainditik botatzea eskatu zuen bilera batetan, eta Hilario Bilbaok honako hau esan omen zuen: «Ese judío polaco nos va a enseñar lo que tenemos que hacer!» Erne zegoen polizia Krutwigen bila joan zen, baina ordurako ihes eginda zegoen.

Hileroko bileretara joateaz gain, idazlanetan jarraitu zuen Villasantek hurrengo urteetan, hainbat euskal klasikoen lanak aztertuz: Añibarro, Beobide anaiak, Bonaparte, Etxeberri, J.K. Etxeberria, Etxepare, Iztueta, Larramendi, Leizarraga, Mogel, Ubillos, Ulibarri, Uriarte. Baina klasikoen artean gehien aztertu duena, zalantzarik gabe, Axular izan da. Gogora dezagun hainbat artikulutan eman zigula «Despojo sistemático de la lengua de Axular», idazle honen *Gero argitaratu zuela itzulita, sarrera luze batekin* (1964), *Axular, Mendea, gizona, liburua* eman zigula (1972) eta *Axular-en Hiztegia* (1973). Mende honetako idazleak ere aztertu ditu: Altube, Orixe, Urquijo; baina hauen artean ere izan du bere kutuna, Domingo Agirre Badiola hain zuzen, zeini hainbat artikulua eskaini dizkion, beronen liburuak ere berrargitaratuz: *Garoa* (1966) eta *Kresala*, bi aldiz (1967 eta 1976).

Aipamen berezia zor zaio 1961ean kaleratu zuen *Historia de la Literatura Vasca* liburuari. Urtebete lehenago atera zuen Koldo Mitxelenak, titulu berdinarekin, bere historia; baina Villasanterena askoz ere sakonagoa da eta datuak ematerakoan aberatsagoa³⁴. Gero agertu ziren Santiago Onaindiarena, euskaraz, eta Añamendik argitaratu zituen bost tomoak. Egia esan, Villasanterenak hutsune haundi bat bete zuen euskal letren munduan eta izan zuen arrakastak ekarri zigun bigarren argitarapena 1979an.

Euskaltzaindiak antolatutako biltzarretan eginkor agertu zen beti Villasante: Arantzazun (1956), Bilbon (1958), Eibarren (1959), Donostian (1961), Arantzazun, berriz (1963), Loiolan (1964), eta azkenik hirugarrenez Arantzazun (1968). Arantzazuko bigarren biltzarra 1963.eko irailaren 30etik urriaren 2 arte eratu zen. Txosten luzea irakurri zuen Villasantek lehen egunean, «Sebero Altube iztegi arazoetan maisu». Baina hori baino pozgarriagoa izan zen, behar bada, zera ikus-tea: hogeit urte lehenago BAI taldeak ereindako hazia zuhaitz bilakatu zela jadanik Arantzazun. *Jakin* aldizkaria sortu zuten 1956an beronen ikasle izandako Jose Azurmendi, Joseba Intxausti, Fernando Mendizabal eta abarrek, eta han zeuden txosten mamitsuak aurkezten. Gainera Villasanteren koinata zen Eleuteria Ibarrola anderea ere mintzatu zen ipuin batzuk kontatuz Bizkaiko euskara

³³ Ikus Bibliografian 35 zenbakia.

³⁴ Ikus Bibliografian 111 zenbakia.

Arantzazun 1968.eko urrian bildutakoak.

bizian. Donostiako Columbia etxeak diska batetan atera zituen gero ipuin hauek Villasanteren ardurapean.

Euskaltzaindiaren sorrerako berrogeita hamar urteak ospatzeko, beste egin-kizun batzuren artean, beste biltzar bat, Arantzazuko hirugarrena, antolatu zen 1968.eko urriaren 3tik 5era. Aurreko urtean, 1967an, Bilboko Erribera kaleko egoitzan eginiko bilera batean, urrezko ezteiak zetoze eta, batasuna izan behar zela 1968ko biltzarraren gaia proposatu zuen Gabriel Arestik. Hala izatea onartu zen eta Koldo Mitxelenari agindu zioten batasunari buruzko txosten nagusia presta zezala. Hala egin zuen eta beste txosten batzuk ere aurkeztu ziren biltzarrean, tartean bi Villasanterenak: «Batasunari buruz bibliografia» eta «Antziñako euskal hitzen formaz». Mitxelenaren hitzaldi nagusiak gai bat zekarren biltzar honetan erabakitzeke, hots, euskararen *Ortografia*. Arantzazuko Gogo Jardunaldietako etxean eratu zen biltzarre hau eta hainbat eztabaida sortu ondoren, gehien bat H letra zela eta, sukaldean bildu ziren euskaltzain oso guztiak eta Koldo Mitxelenak eta Jose Maria Satrustegik idatzitako testua onartu zuten. Bildutako guztiei agiria irakurri ondoren, «Gernikako Arbola» kantatuz bukatu zen biltzarrea. Ez zen bertan istilurik sortu —diosku Villasantek— gero *Eusker*a agerkerian argitaratu zenean baizik³⁵.

Iritzi argia zeukan Villasantek batasunari buruz. Arestiren proposamena jarraikiz, urrezko ezteien atarian zegoela Euskaltzaindia idatzi zuen 1967.eko

³⁵ *Eusker*a, 1968, XIII, 137-265.

urrian³⁶, eta batasunaz zehatzago 1968.eko uztailean³⁷. Biltzarrea amaitu ondoren, 1968.eko abenduan, artikulu bat honetaz eman zigun: «Hacia el vasco común unificado»³⁸. Gai hau garatzen hasi zen gero eta Euskaltzainburu izendatua izan ondoren, sinatu zuen 1970.eko irailean bere liburu honen hitzaurrea: *Hacia la lengua literaria común*³⁹, «Luis Eleizalde» saila hasten zuelarik. Hurrengo hilean hartuko zuen Euskaltzainburu kargua.

7. Euskaltzainburu

Pariseko Sorbonara joan zen Koldo Mitxelena 1969an hizkuntzalaritza ikasurte bat ematera eta han jarraituko zuen 1970.eko uztaile arte. Beraz, Arantzazun 1968an hartutako erabakiak *Euskera* agerkarian kaleratu zirenean, ezin izan zituen hurbiletik erasoak erantzun. Nemesio Etxaniz, Anizeto Zugasti eta beste batzuk erabakien aurka jarri ziren, Manuel Lekuona euskaltzainburuari kezkek agertuz eta burua berotuz. Euskaltzainburuak, 1970.eko urtarrilaren 30ean egindako osoen bileran, Arantzazuko erabakiak ez zirela dekretuz inposatu behar esan zuen, eta Mitxelenaren iritziaz gainera beste batzurenak ere entzun behar zirela. Eztabaida gogorrak sortu ziren H letrari buruz, gehien bat, eta giro oso txarra bizi izan zen 1970.eko lehen hilabeteetan. Lehendik zetorren berotzen giro txar hori, berrizaleen aurkako jarrera hartuta bait zuten batzuren batzuk aspaldidanik. Jose Maria Lojendio euskaltzainburua zelarik (1963-1965) esan omen zion Antonio Arruek ez zela abertzalerik Euskaltzaindian sartu behar. Ildo horretatik zetorren, esate baterako, Txilardegiri «Txomin Agirre» saria 1968an eman zitzaionean, Losada poliziaren protesta, baita Gabriel Aresti, Xabier Kintana eta beste urgazle batzuren proposamenak, urgazle zirelako, ez onartzea. Giro hori aldatzeko eta Euskaltzaindiaren Arautegia jarraituz, karguak aldatu behar zirela argi ikusten zen eta 1970.eko otsailaren 28an Donostian egin zen bileran, orduan idazkaria zen Juan San Martinek hauteskundeak egitea proposatu zuen eta hala ez bazen egiten dimisioa aurkeztuko zuela jakinarazi zuen. Hurrengo bileretara ez zen San Martin etorri, Jose Luis Lizundia idazkari-ordeak hutsunea betetz. Hurrengo osoen bileran, 1970.eko martxoaren 31an, Manuel Lekuona euskaltzainburuak «bi urterik behingo kargu aldatzea, araudiak dionez, uztaileko batzarrean egitekoa dala» esan zuen.

Sorbonako ikastaroa amaituta, lehendabizi Gipuzkoako ordezkari-tza berrian 1970.eko uztailearen 29an egin zen bilerara etorri zen Mitxelena. Bertan zeuden Manuel Lekuona, buru, Haritschelhar, buruorde, Erkiaga, diruzain, Arrue, Iratzeder, Irigoien, Intza, Labaien, Lafitte, Larzabal, Lojendio, Villasante eta Zabala.

³⁶ Ikus Bibliografian 224 zenbakia.

³⁷ Ikus Bibliografian 233 zenbakia.

³⁸ Ikus Bibliografian 239 zenbakia.

³⁹ Ikus Bibliografian 258 zenbakia.

Maulen, 1970.eko urriaren 25ean, Luis Villasante euskaltzainburu hautatua izan zen eguneko argazkia. Ezker-eskubira: Dassance, Lekuona, Villasante, Mauleko alkatea, Haritschelhar, San Martin.

Beraz hamalau euskaltzain. Euskaltzainburuak martxoan proposatutakoari jarraituz, hauteskunde eguna zen. Hiru urte t'erdiko burutza zeraman Lekuona jaunak, 1966.eko abenduaren 30ean hautatua izan bait zen. Baina Arantzazuko bileran erabakiak hartu zirenetik, eta Mitxelenaren faltaz, Villasante zen berriztatzearen aitzindari. Heriotze mehatxuak ere hartuak zituen, goarda zibilaren semea zela ere atxekitzen zioten, eta beste eraso pila bat ere jasan behar izan zuen. Bero zeuden oraindik apirilean, *Arantzazu* aldizkarian, H letraren defentsan egin zituen adierazpenak, eta ekainekoan Lekuonak erantzun ziona: «H dela-ta, Villasante-ri eskutitz idekia». Pil-pilean zegoen arazoa. Horregatik, hauteskundeetara jo orduko, hainbat gauza zuritzea eskatu zuen Mitxelenak, zenbait aldizkari eta tokitan auzitan eta dudan jartzen bait ziren Arantzazuko erabakiak. Eztabaida luze baten ondoren Mitxelenaren proposamena onartu zen, hots, Arantzazuko erabakiak bertan zeuden euskaltzain osoek hartutakoak zirela. Lekuonak eta Labaienek ohar bat ezarri zioten azken erabaki honi: erabaki horiek kontseilu eraokoak zirela eta ez agindu eraokoak. Salbuespen honekin, aurrera jo zuen bilerak.

Euskaltzainbururako bozketan, Luis Villasantek 11 botu lortu zituen, Lekuonak 3, Arruek 3, Barandiaranek 1 eta 2 botu zuri azaldu ziren. Beraz, Villasante izan zen euskaltzainburu berri hautatua. Beste zuzendaritzako kideak honako hauek izen ziren hautatuak: Jean Haritschelhar, buruorde; Juan San Martin, idazkari; Eusebio Erkiaga, diruzain. Azkenik, Alfonso Irigoien izan zen liburu-zain izendatua. Maulen, Herriko Etxean, 1970.eko urriaren 25ean, Salaberry kantutut biltzailearen mendeurreneko ospakizunean, burutu zen kargu aldaketa.

Harrezkero Luis Villasante euskaltzainburuarekin lanean ari izan direnak, zuzendaritzako laguntza hurbila emanaz, honako hauek izan dira:

Hauteskunde data	Burua	Buruordea	Idazkaria	Diruzaina
1972.11.24	Villasante	Haritschelhar	San Martin	Erkiaga
1974.10.11	Villasante	Haritschelhar	San Martin	Erkiaga
1976.10.29	Villasante	Haritschelhar	San Martin	Erkiaga
1978.11.24	Villasante	Haritschelhar	Satrustegi	San Martin
1980.11.28	Villasante	Haritschelhar	Satrustegi	Knörr
1982.11.26	Villasante	Haritschelhar	Satrustegi	Knörr
1984.11.30	Villasante	Haritschelhar	Satrustegi	Knörr
1986.12.19	Villasante	Haritschelhar	Satrustegi	San Martin

Maulen euskaltzainburu kargua hartu zuenean hasi zen benetan Euskaltzaindiarentzat aro berri bat. Aspaldidanik ezagutzen zituen Villasantek erakundearen huts, oker eta akatsak. Salbatore Mitxeleneri entzuna zion agure zaharrak entzutea ez zela berriz bileretara joango, eta aita Jose Inazio Lasak ere esan omen zion Euskaltzaindia hiltzera zihoala. Beraz, izendatua izen zenetik hainbat hausnarke-ta egin zituen eta kargua Maulen hartu zuen egun berean, Euskaltzaindia eraberritzeko eman beharko ziren lehen urratsak azaldu zituen. Osoen hileroko bilerak beste era batera antolatzeke asmoa azaldu zuen, ordurartekoetatik —eta denetara joaten zen— etsipenak hartuta itzultzen omen zen Arantzazura. Bi edo hiru orduko bilera hauek, eguerdian bukatzen zirenak, fruitu eskasa ematen zuten; geldoak, astunak, efikazia gabekoak omen ziren. Egundakoak egin beharko zirela proposatu zuen orduan Villasantek. Batzorderik ere ez zegoen, eta hauen aurre ikerketak beharrezkoak zirela iruditzen zitzaion Euskaltzainburu berriari, osoen erabakien oinarriak jartzeko. Gizaixo batek hartu zuela kargua esan zuen kazetariak ez zekien nolako adore eta aurrerazetasunez heltzen zen Euskaltzaindiaren arduradun eta gidari berria. Kargua hartu eta hilabetera «Euskaltzaindiaren egituraz» izeneko txostena irakurri zuen Villasantek Donostian 1970.eko azaroaren 27an.

Baina asmoak asmo, atzerakoi eta geldoren bat ere aurkitu zuen espero ez zuenen artean: arratsaldera bilerak luzatzearen kontrakoak, batzordeak osoen boterearen kontrakoak zirela uste zutenak, Arantzazuko erabakiak onartzen ez zituztenak, eta abar. Koldo Mitxelena Salamancan zegoenez, ia bakarrik aurkitzen zen Euskaltzainburua asmatu-egitama aurrera eramateko. Jose Luis Lizundia idazkari-ordearen laudorioak egiten ditu hemen Villasantek, berau izan bait zen eraberritzearen plana burutzeko laguntza eman ziona. Nahi zituen helburuak lortzeko Arautegi berria onartu beharra zegoen eta horretarako Iruñean, 1970.eko abenduaren 30ean batzorde eragile eta batzorde kontseilaria izendatuak izan ziren. Urtebeteren barruan, Arautegiaren testuak prestaturik zeuden eta 1972.eko apirilaren 4ean berretsiak. Arautegi hau garatzen zuten Barne Erregelak ere 1974.eko urtarrilaren 25ean onartuak izan ziren.

Euskaltzaindiaren beste lan eremu batzuk ere antolatu zituen, hala nola, Euskera batzordea (Donostia, 1971.3.26), Idatz arauen batzordea (Iruñea, 1970.12.30), Aditz batuaren batzordea, eta abar. Egun osoko bilerak egitea Bilbon, 1971.eko apirilaren 20an onartu zen. Euskaltzainburugoa ere antolatu zuen eta Donostian eta Gasteizen zeuden ordezkariak bulegoak Iruñera eta Baionara ere zabaldu zituen. Arantzazuko erabakiak finkatzerakoan, «Urre eztaietako zituak» txostena prestatu zuen 1971an⁴⁰. Beraz, urte pare batetan, Euskaltzaindiaren ibilpiderako zimentarriak jarriak zituen Villasantek, aro berri baten oinarriak sendotuz. *Euskera* agerkarian azaltzen zen «Euskaltzaindiko sailen eta batzordeen organigrama» izango zen aurrerantzerako antolamendua⁴¹.

Berari zegokion eginkizuna burutu zuelakoan, kargua utzi nahi izan zuen 1972.eko hauteskundeak heldu zirenean; baina Mitxelena eta San Martin euskaltzainek epe berri baten hasieran zeudela eta jarrai zezala eskatu zioten. Amore eman zuen eta 1972.eko azaroaren 24an berriz hautatua izan zen, Zuzendaritza berdina hurbileko laguntzaile edukiz. Eten gabe lanean jarraitu beharko zuelakoan, handik hilabetera, 1972.eko abenduaren 29an, «Epe berri baten aintzinean» txostena irakurri zuen.

Batasunerako bidea jorratzea zela zereginik garrantzitsuena ikusirik, *La declinación del vasco literario común* liburua argitaratu zuen 1972an⁴². «Eleizalde liburu sailaren» bigarrena zen hau. Hirugarrena 1974ean eman zigun, *Palabras vascas compuestas y derivadas*⁴³. Eta bi urtetik bi urtera sail hau aberasten joan zaigu honako liburu hauekin: *Sintaxis de la oración compuesta*⁴⁴, *Estudios de sintaxis vasca*⁴⁵, *Sintaxis de la oración simple*⁴⁶, *La H en la ortografía vasca*⁴⁷, *La oración causal en vasco*⁴⁸ eta *Euskararen auziaz*⁴⁹. Azken aurrekoa idazteko, kontutan izan dezagun 1981 eta 1982 urteetan «Las oraciones causales en Axular» aztertu zituela luze eta sakon⁵⁰. Batasunerako bide honetan, ortografiaren hartutako erabakiez gain, *Euskal aditz batua* liburua kaleratu zuen Euskaltzaindiak 1979an.

Batasunerako bideak zabalik zeudenez, beste premia batzuri ebazpidea eman beharrean aurkitzen zen Euskaltzaindia, hala nola, ofizialtasuna lortzea eta hurrengo urteetan burutu behar zen egitamuarentzat laguntza ekonomikoa jasotzea. Lehen helburua lortu zen Espainiako Erregeak, 1976.eko otsailaren 26ko Dekre-

⁴⁰ *Euskera*, 1971. 5-9.

⁴¹ *Euskera*, 1971, 160.

⁴² Ikus Bibliografian 294 zenbakia.

⁴³ Ikus Bibliografian 332 zenbakia.

⁴⁴ Ikus Bibliografian 372 zenbakia.

⁴⁵ Ikus Bibliografian 422 zenbakia.

⁴⁶ Ikus Bibliografian 480 zenbakia.

⁴⁷ Ikus Bibliografian 481 zenbakia.

⁴⁸ Ikus Bibliografian 632 zenbakia.

⁴⁹ Ikus Bibliografian 677 zenbakia.

⁵⁰ Ikus Bibliografian 526, 527, 549, 550 zenbakiak.

tuaren bidez, erakunde ofizialtzat onartu zuenean, Estatutu berriak onetsiz. Bigarrena ere, behin behinekoa behintzat, 1978an antolatu zen «Bai euskarari kanpaina» zelakoaren laguntzaz lortu zen. Lehen onespen hori dela eta, Madridedeko Kultur Ministraritzak argitaratu zuen *Sobre la Real Academia de la Lengua Vasca*⁵¹, ondo apaindutako liburua, baina presaka egina zenez, testuari dagokionetik huts nabariak dituena. Bigarren ekintzari esker, kanpainen lortutako dirutzarekin posible izan zen 1980.eko abuztuan Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak antolatzea. Gernikan eta Leioako Unibertsitatean irakurritako txosten eta agerpeneekin liburu ederra argitaratu zuen Euskaltzaindiak 1981ean, «Iker» sail berri bati hasiera emanez. Beste bide bat ere zabaldu zion Euskaltzaindiari kanpainen lortutako dirutzak, hots, egoitza berri baten bila hasteko ahalbidea. Azkenean, Jose Maria Makua Zarandona, Bizkaiko Diputazioaren buruari esker, Bilboko Plaza Barrian goitik beherako etxe bat Egoitzarako lortu zen, 1985.eko uztailaren 10ean aipatu Diputatu Nagusi horrekin Luis Villasante euskaltzainburuak sinatu zuen hitzarmenaren bidez.

Iker Saila aipatu dugunez, ondo legoke esatea Koldo Mitxelena izan zela 1978an ikerketen arduradun izendatua. Hau zen Villasanteren asmoetan zegoen eginkizun bat, hots, Euskaltzaindiak euskarari buruzko ikerketak bultzatu behar zituela. Ildo horretik jarraituz hiru biltzarre antolatu ziren: 1978an Bergaran, Arantzazuko bileraren 10. urteburuan, hango erabakiak berriz aztertu eta finkatzeko, gehien bat ortografiatzeko. Hurrengo urtean, 1979an hain zuzen, Arrasaten antolatu zen IX. Biltzarra, gramatika gaiak aztertzeko. Gai hauek helduago zeudenean, X. Biltzarra ospatu zen Iruñean 1984an. Baina ikerkuntza mundu honetan beste premia bat ere ikusten zen, hots, euskararen lekukoak aztertu eta argitara eman beharra. Lehen liburukia 1979an kaleratu zen. Sail honetarako hiru liburu prestatu ditu Villasantek: Etienne Lapeyre-ren *Kredo edo sinhesten dut esplikatua*⁵², Pierre Guillaume Lavieuville-ren *Bayonaco Diocesaco bigarren catichima*⁵³ eta Juan Antonio Mogelen *Cristaubaren icasbidea edo Doctrina Cristiana*⁵⁴. Baina ez dira hauek bakarrik Villasantek aztertu dituen euskararen klasiakoak. Euskaltzainburu izan den epean, hainbat euskal idazleren mendeurrenak zirela eta, ehundaka txosten idatzi eta argitaratu ditu, gehienak *Euskera* agerkarian, bibliografian ikus daitekeenez. Hauez gain, Euskaltzaindiaren edozein eginkizunetarako prestatu ditu beti Villasantek idazki baliotsuak, euskararen eta Euskaltzaindiaren historiarako iturri ugariak emanez.

Arrasate eta Iruñeko Biltzarretan aztertutako gaiekin Gramatika batzordea Euskaltzaindiaren Gramatika burutzen ari da, orain arte bizpahiru liburuki atera dituelarik, 1985ean hasita. Beste batzorde berri batek ere, Onomastikakoak hain

⁵¹ Ikus Bibliografian 373 zenbakia.

⁵² Ikus Bibliografian 554 zenbakia.

⁵³ Ikus Bibliografian 631 zenbakia.

⁵⁴ Ikus Bibliografian 674 zenbakia.

zuzen, «Onomasticon Vasconiae» saileko lehen liburua 1986an kaleratu zuen, geroztik beste sei atera dituelarik. Baina ikerketa mundu honetan izandako lorpenik haundienak honako hauek izan daitezke: *Euskal Herriko Hizkuntz Atlas*a eta *Orotariko Euskal Hiztegia*. Lehena Beran Dialektologia Batzarreak 1980ean egin zuen bileran ernatu zen, eta geroztik egindako hainbat bileretan bideratu, une honetan inkestak bukatuak direlarik eta informatizazio prozesuan ari delarik taldea. Euskaltzaindiak Koldo Mitxelenari agindu zion hiztegia egiteko akordioa Gasteizen sinatu zen 1984.eko maiatzaren 16an, eta lehen liburukia Bizkaiko Diputazioan aurkeztu zen 1987.eko abenduaren 17an. Une honetan bosgarren liburukia ia prest dago.

Jagon Sailari dagokionetik, Bertsolari Txapelketa Nagusiak antolatu zituen Euskaltzaindiak 1979/1980 urteetan eta 1982an. Lehen horren bertsoak «Auspoa» bilduman argitaratu ziren⁵⁵ eta bigarrenarenak Euskaltzaindiak berak kaleratu zituen⁵⁶. Aipagarriak dira baita *Hitz egin* izenarekin 1978tik argitaratu diren oinarrizko euskararen metodoak.

Villasantek Euskaltzaindian burutu duen lana ikaragarria da zalantzarik gabe. Hamazortzi urtetan (1970-1988) Euskaltzainburu izan denak, Angeles Sorazuri beraren lana Arantzazun eskaintzeko utzi zuen kargua. Lehen ere, dakigunez, bizpahiru aldiz kargua utzi nahi izan zuen, baina Koldo Mitxelenak, gehien bat, jarraitzeko animatzen zuen. Oraingoan ez zegoen adorea ematen zion errenteriarra, urte bete lehenago hila⁵⁷. Biak ia batera euskaltzain izendatuak, Villasante 1951an eta Mitxelena 1952an, badakigu zenbaiteraino elkar estimatzen zuten. Euskarri honen galera Villasanterentzat mingarria izan zelakoan nago, eta hain luze eta arduratsu Euskaltzaindiaren zuzendaritzan ziharduen fraideak, Arantzazuko baketara zokoratzea erabaki du.

Hurrengo euskaltzainburua Jean Haritschelhar dugu, 1988.eko abenduaren 30ean euskaltzainek hautatua, Villasanteren gomendioz. Beste garai bat hasi ote da Euskaltzaindian? Hala balitz kostatuko zaigu jarraitzaileoi berak egin duen beste burutzea. Mila esker, aita Luis Villasante Kortabitarte.

⁵⁵ Auspoa bilduma, 141 zenbakia, 1980.

⁵⁶ Jagon Saila, I, 1982.

⁵⁷ 1987.10.11

BIBLIOGRAFIA

1944

1. «Artzai ta Santu».
El Maestro de los Terciarios, Tolosa, 1944, Mayo, n° 1

1949

2. *Theses Theologiae Fundamentalis (Ad usum privatum et pro manuscripto). Pars Prior. De Revelatione Christiana. De Jesu Christo Legato Divino.*
Aranzazu: Editorial Franciscana de Aranzazu, 1949, 72 orr. 24 x 27 zm.
3. «Acaba de aparecer *Arantzazu, Euskal-Poema* (por el P. Salvador Michelena, franciscano)».
Aranzazu, 1949, V, Mayo, n° 302, 118-121.orr.
4. «Egizko zoriona».
Aranzazu, X, Octubre, n° 307, 239-241.orr.
5. «Eguberri»
Aranzazu, 1949, XII, Diciembre, n° 309, 287-288.orr.
6. «Eliz-urteko garaiak. Abendua».
Aranzazu, 1949, Noviembre, n° 308, 267-269.orr.
7. «Elurra danean ...».
Aranzazu, 1949, Enero, n° 298, 11-12.orr.
8. «En torno al poema *Arantzazu* del P. Salvador Michelena (I)».
Aranzazu, 1949, IX, Septiembre, n° 306, 214-215, 218-219.orr.; (II): *Aranzazu*, 1949, XI, Noviembre, n° 308, 260-263.orr.
9. «Jesukristoren egizko irudirik ez ote daukagu?».
Aranzazu, 1949, Abril, n° 300, 92-95.orr.
10. «Jesusen biotzaren maitale sutsu bat: Angeles Sorazu ta Aizpurua».
Aranzazu, 1949, VI, Junio, n° 303, 144-146.orr.
11. «Kristaua, bazeneki...».
Aranzazu, 1949, VIII, Agosto, n° 305, 179-181.orr.
12. «Kristau guztien irakasle».
Aranzazu, 1949, Marzo, n° 299, 61-63.orr.

1950

13. *La Sierva de Dios M. Angeles Sorazu, Concepcionista Franciscana (1873-1921). Estudio místico de su vida.* Tesis doctoral.
Bilbao: Ediciones de PP. Franciscanos, Aranzazu y Desclée de Brouwer, Vol. I, 1950, XXIII+434 orr.; Vol. II, 1951, 369 orr., 21 x 15 zm.
Fr. L.: «Villasante, Fr. Luis: La Sierva de Dios Mª Angeles Sorazu». *Aranzazu*, 1951, XII, 361. orr.
14. *Theses theologiae Fundamentalibus (Ad usum privatum et pro manuscripto). Pars II. De Ecclesia Christi.*
Aranzazu: Editorial Franciscana de Aranzazu, 1950, 95 orr.
15. «Arantzazuko Ama Birjiñaren agertzea nola izan zen».
Aranzazu, 1950, IX, n° 318, 228-231. orr.
16. «El día 15 de Agosto, festividad de Nuestra Señora».
Aranzazu, 1950, VIII, n° 317, 202-204. orr.
17. «Errege egunean».
Aranzazu, 1950, Enero, n° 310, 4-5. orr.
18. «Jesusen bizitza».
Aranzazu, 1950, II, n° 311, 40-41. orr.
19. «Kalbario-mendi».
Aranzazu, 1950, III, n° 312, 54-55. orr.
20. «Mysterium fidei (Corpus Christi egunean)».
Aranzazu, 1950, VI, n° 315, 149-150. orr.
21. «Pazko-aldia».
Aranzazu, 1950, IV, n° 313, 88-89, 101. orr.
22. «Zeruetara igo zana ...».
Aranzazu, 1950, V, n° 314, 122-124. orr.
23. «Historia de Ntra. Sra. de Izaskun». (W. Mayoraren liburuaren irazkina).
Aranzazu, 1950, 11, 304. orr.
24. «Historia de Ntra. Sra. de Begoña, de D. Andrés E. de Mañaricua». (Bilbao: Editorial Vizcaina, 200 orr., 19,5 x 13 zm.)
Aranzazu, 1950, XII, n° 321, 320. orr.

1951

25. *En torno al problema del vascuence.*
Aranzazu: Imprenta del Santuario, 1951, 16 orr.
26. «Angeles Sorazu. Emakume goitar baten berri laburra».
Gernika, 1951, (Julio), n° 16, 19-24. orr.

27. «Assumpta est Maria».
Aranzazu, 1951, VIII-IX, 228-231. orr.
28. «Doctrina espiritual de la M. Angeles Sorazu».
Verdad y Vida, 1951, Octubre-Diciembre, n° 36, 447-495. orr.
29. «*Munificentissimus Deus* izeneko Bula dogmatikoa, euskaraz».
Aranzazu, 1951, (IV), 74-78, 99-102, 133-137. orr.
J. Martínez de Marigorta: *Andra Mari de la Asunción. Vasconia Asuncionista*. Vitoria: Editorial S. Católica, 1951, 247+XII orr., 48,5 x 13,5 zm., 215-247. orr.
30. «En torno al problema del vascuence».
Cantabria Franciscana, 1951, n° 8, 40-54. orr.

1952

31. *Theses Theologiae Fundamentalibus (Ad usum privatum et pro manuscripto) Pars III. De Fide Ecclesiae Catholicae*.
Aranzazu: Editorial Franciscana de Aranzazu, Collegium Theologicum de Aranzazu, 1952, 62 orr., 24 x 17 zm.
32. «Aclaraciones a «¿Esperanto o vascuence?»».
Cantabria Franciscana, 1952, Vol. VII, 55-66. orr.
33. «Andre Dena Mariaren Assumpzioa».
Gernika, 1952, Abril-Junio, n° 19, 129-133, orr.; Julio-Septiembre, n° 20, 214-216. orr.
34. «La literatura euskerica en la Provincia Franciscana de Cantabria».
Aranzazu, 1952, V, n° 328, 132-137. orr.; VIII-IX, n° 331, 236-240. orr.
Etxaide, Y.: «Euskal-elerria prantziskotarren Kantauri barrutian. Aita Villasante'k *Aranzazu* aldizkarian erderaz idatzitakoa Etxaitar'ek euskerara emana». *Euzko Gogoia*, 1954, V, 174-178. orr.
35. «Literatur-euskara Laphurrtarr Klassikoaren gain eratu». *BRSVAP*, 1952, VIII, 91-119, 259-298. orr. (Euskaltzain sarrera hitzaldia. Erantzuna Krutwig-ek)
Anasagasti, Pedro: «Fray Luis Villasante, Académico». *Aranzazu*, 1952, n° 8-9, 236. orr.
Ibinagabeitia, A.: *Euzko Gogoia*, 1954, V, 127-128. orr.
Krutwig, F.: Hitzaldi bat eta bere aurre-historia». *Egan*, 1986, 5-6, 11-36. orr.
Sarrailh de Ihartzta, F. (Krutwig, F.): «Discurso al saludar en la Academia de la Lengua Vasca. La entrada del R.P. Fray Luis Villasante (O.F.M.) en ceremonia celebrada en la Palacio de la Excma. Diputación de Vizcaya, Mayo 1952». *Vasconia*, Buenos Aires, (1963), 518-526. orr.

1953

36. «*Euskera*'ren I aroa; I época (1920-1937). Aurkibideak. Indices. Tables». *Euskera*, 1953, I, 3-25. orr.
37. «Joanes Etxeberri (1669-1749)». *BRSVAP*, 1953, IX, 231-243. orr.
38. «Vida y doctrina mariana de la Sierva de Dios, R.M. Angeles Sorazu, Concepcionista Franciscana (1873-1921)». *Miscelánea Comillas*, 1953, XX, 109-166. orr.

1954

39. «Atal apologetikoa. Ni naiz ...». *Anaitasuna*, 1954, Junio, nº 122, 2. orr.
40. «Recuerdo y homenaje. Ha muerto el fundador de Mendi-Etxebarri». *Aranzazu*, 1954, V, nº 350, 158-159. orr.
41. «Urruxula-garaiko burruka ura ...». *Aranzazu*, 1954, III, nº 348, 86-87. orr.

1955

42. *Goi-argi. Ars-ko erretore santuaren erakusaldiak. Itzulpena: Aita Villasante, O.F.M., Euskaltzaindikoak. Apaingarriak J.L. Iriondo Anaiak, O.F.M. Aránzazu: (Edit. Franciscana), 1955, 168 orr., 19 x 12,5 zm.*
Ibinagabeitia, A.: *Euzko Gogoa*, 1955, VI, 142. orr.
Zugasti, A.: *Egan*, nº 3-4, 63-64. orr.
43. *Paradigmas de la conjugación vasca (Dialectos guipuzcoano y vizcaino). Estos paradigmas han sido preparados por los PP. Luis Villasante y Carmelo Iturria, O.F.M., con la ayuda de Fr. Adrián Zabalgoeascoa, O.F.M. para uso de los Colegios Seráficos de Aránzazu y Forua.*
Aránzazu: Editorial Franciscana, 1955, zenbatu gabeko 37 orr., 16,5 x 25,5 zm.
Ibinagabeitia, A.: *Euzko Gogoa*, 1956, VI, 142. orr.
Michelena, L.: *BRSVAP*, 1955, XI, 121-123. orr.
44. «Aita Palacios, Oñatiko seme argia (1727-1804)». *Oñate*, 1954-1955, IV, 36-38. orr.
45. «Jesu-ren barnea». *Anaitasuna*, 1955, Abril, nº 132, 3. orr.
46. «Jesu-ren etxe barnean». *Anaitasuna*, 1955, Marzo, nº 131, 2. orr.

47. «Nombres toponímicos en la región de Aloña y Katabera».
Aranzazu, 1955, II, n° 360, 74-76. orr.
48. «Mañaricua (Andrés E. de, Pbro.). *La Inmaculada en Vizcaya*. Desclée de Brouwer, Bilbao, 1954».
Egan, 1955, VII, n° 1-2, 59-60. orr.

1956

49. *Euskal gramatika llabur eta idazleen pusketa autatuak. (Arantzazuko Azte-txeko Irugarren Kursokoentzat)*.
 Bilbao: Casa de Misericordia, 1956, 60+I orr., 21 x 15 zm.
 Lekuona, M.: *Egan*, 1957, X, 115. orr.
 Michelena, L.: *BRSVAP*, 1956, XII, 467-468. orr.
 Urrestarazu, A.: *Euzko Gogoa*, 1957, Ep.-lo., VII, 114-116. orr.
50. «Adabakiak. Galderantzunak».
Egan, 1956, n° 3-4, 98-101. orr.
51. «Aita Añibarro, euskal idazlea (1748-1830)».
Euzko Gogoa, 1956, VII, ilbelta-otsaila, 60-88. orr.
52. «El caso de la Madre Sorazu».
Verdad y Vida, 1956, n° 53, Enero-Marzo, 105-114. orr.
53. «Comunicación sobre la réplica del Sr. Altube al Sr. Michelena acerca de sintaxis vasca».
Euskera, 1956, I, 14-18. orr.
54. «Despojo sistemático de la lengua de Axular».
Euskera, 1956, I, 49-87. orr.
55. «Erostege-ko baserri eroria».
Aranzazu, 1956, 1-2, n° 368, 24-45. orr.
56. «La Espiritualidad Ignaciana y la Franciscana. Contribución a su estudio comparativo».
Manresa, 1956, Vol. 28, 399-454. orr.
57. «Gure eginbearrak».
Euskera, 1956, I, 257-268. orr.
Euskaltzaleen Biltzarra, 95-106. orr.
58. «Una lista de pueblos vascongados de Vizcaya, Guipúzcoa y Navarra, de principios del siglo XIX (de P.A. de Añibarro)».
BRSVAP, 1956, XII, 433-446. orr.
Geografía histórica de la lengua vasca. Zarauz, (1960), 44-60. orr.

59. «San Inazioaren urtea dala-ta. San Juan de Artia».
Egan, 1956, n° 3-4, 26-28. orr.
60. Berriatua, I.: *Kristiñau Katekismoa*, «Itzaurre-ordez». Zarauz: Itxaropena argitaldaria, 1956, VIII+67 orr., 15 x 10 zm.

1957

61. *Kristiñau Ikasbidea*. (Versión euskérica de G. Manterola y L. Villasante). Bilbao, 1957
62. «Acaba de publicarse la obra principal de la M. Angeles Sorazu».
Aranzazu, 1957, 12, n° 386, 363. orr.
63. «Arimeari jaten emoten deutzazu?».
Anaitasuna, 1957, n° 43, Avendua (sic), 1. orr.
64. «Biblia ta liturgia».
Anaitasuna, 1957, n° 42, zemendia, 1. orr.
65. «Bonaparte-ren omenez».
Aranzazu, 1957, VII, n° 383, 211-212. orr.
66. «Despojo sistemático de la lengua de Axular».
Euskera, 1957, II, 54-90. orr.
67. «En torno a una biografía espiritual inédita: Bernarda Ruiz de Gamiz (1745-1781)».
Verdad y Vida, 1957, XV, n° 58, Abril-Junio, 183-198. orr.
68. «Iratzeder gure artean».
Egan, 1957, n° 1-2, 12-14. orr.
69. «*Leturia-ren egunkari ezkutua*» (Txillardegiren liburuaren irazkina).
Egan, 1957, n° 5-6, 328-332. orr.
70. «Sarasola, Fr. Modesto. O.F.M. *La Ciudad de Orduña y su Vizcainía*. Publicaciones de la Junta de Cultura de Vizcaya. Bilbao, 1957, pp. 116».
Egan, 1957, n° 3-4, 238-239. orr.

1958

71. *Kataliñen gogoetak. Aita Luis Villasante frantziskotarrak Gipuzkoako euskeraz jarriak*. (P. Arradoy Kattalinen gogoetak liburuaren itzulpena. Baiona: L.F.A.C., 1955, 106+II orr., 20 zm)
 Oñate: Arantzazuko Frantziskotar Argitaldarian, 1958, 110 orr., 19 x 13 zm.
 Lekuona, M.: *Egan*, 1958, Vol. XI, 108. orr.
72. «Aita Santua il da»
Anaitasuna, 1958, n° 53, Urria, 1. orr.

73. «Aita Santuak diñosku ze»
Anaitasuna, 1958, n° 45, Zezeila, 1. orr.
74. «Aita Santu barria».
Anaitasuna, 1958, n° 54, Zemendia, 1. orr.
75. «Al habla con el Sr. Naert. Juicios de un sueco sobre el euskera».
Aranzazu, 1958, fasc. 8, n° 364, 212-214, orr.
76. «Biografía espiritual de Bernarda Ruiz de Gamiz, joven labradora de Betoño, Alava. 1743-1781».
Scriptorium Victoriense, 1958, n° 5, 36-95, 222-261. orr.
77. «Con cuatro siglos de retraso acaba de publicarse el primer diccionario vasco».
Aranzazu, 1958, fasc. 7, n° 363, 188-189. orr.
78. «Euskaltzaleen Batzarrak Bilbon».
Anaitasuna, 1958, n° 55, Abendua, 1. orr.
79. «Leizako jaialdia». (Orixeru buruz).
Anaitasuna, 1958, n° 44, Urtarrila, 1. orr.
80. «Leinz'ko Erregiña».
Aranzazu, 1958, fasc. 12, n° 368, 340-343. orr.
81. «Milovan Djilas».
Anaitasuna, 1958, n° 46, Martia, 1. orr.
82. «Munduaren egokitasuna eta Jainkoa».
Egan, 1958, n° 1-2, 48-52, orr.; n° 3-6, 196-204. orr.

1959

83. «Batasunaz geiago».
Anaitasuna, 1959, n° 57, Zezeilla, 1. orr.
84. «Bizitzatik urbil».
Euskera, 1959, IV, 101-119. orr.
85. «El caso de una curada de Lourdes. Doña Teodora Mondragón».
Aranzazu, 1959, Julio, n° 374, 185-186. orr.
86. «Despojo sistemático de la lengua de Axular».
Euskera, 1959, IV, 11-41. orr.
87. «Euskaldun Erriak. Aulestia».
Aranzazu, 1959, Marzo, n° 370, 68-70. orr.
88. «Euskal gizonak: Joannes Leizarraga».
Aranzazu, 1959, Agosto, n° 375, 233-234. orr.
89. «Euskal gizonak: Pedro Axular».
Aranzazu, 1959, Septiembre, n° 376, 266-268. orr.

90. «Euskal gizonak: Joannes Etxeberri». *Aranzazu*, 1959, octubre, nº 377, 299-300. orr.
91. «Gure literatura zaarra». *Aranzazu*, 1959, Noviembre, nº 378, 328-333. orr.
92. «Kristau guztiak bat izan gaitezen. Batasunaren ordua». *Aranzazu*, 1959, Enero-Febrero, nº 369, 9. orr.
93. «Kristauen batasuna». *Aranzazu*, 1959, Marzo, nº 370, 51-52. orr.
94. «Kristiñauen batasuna». *Anaitasuna*, 1959, Urtarrilla, nº 56, 1. orr.
95. «Mondragoeko andra bat Lurdesen osatu». *Anaitasuna*, 1959, nº 58. Martia, 1. orr.
96. «Mondragoeko andre bat Lourdesen sendatu». *Aranzazu*, 1959, Abril, nº 371, 91-101. orr.
97. «Notas sobre el Congreso de Lengua Vasca de Bilbao». *Aranzazu*, 1959, Enero-Febrero, nº 369, 30-31. orr.
98. «Traducción de la Biblia al vascuence». *Aranzazu*, 1959, Abril, nº 371, 94-98. orr.
99. «Pierre Naert. Por qué el vascuence debe subsistir» (L. Villasanteren itzulpena). *Aranzazu*, 1959, Abril, nº 371, 99-101. orr.
100. «Conferencias de la Semana Vasca (de San Sebastian, por L. Villasante, J. de Arteche, y L. Michelena). *BRSVAP*, 1959, XV, 340-343. orr.

1960

101. «Aita Uriarte eta euskarazko bere Biblia». *Aranzazu*, 1960, Octubre-Noviembre, nº 389-390, 322-326. orr.
102. «Juan Antonio Mogel. Berri jakingarri batzuek». *Euskera*, 1960, V, 50-61. orr.
103. «Semblanza espiritual del P. Palacios». *Cantabria Franciscana*, 1960, 272-286. orr.
104. «Zergaitik gorde bear degun euskera». (Hitzaldia, Elgoibar, 1959.XII.6). *Aranzazu*, 1960, Junio, nº 385, 172-175. orr.
105. *Vitoria Franciscana. Las Clarisas del Portal de Ali, 1910-1960*. «Introducción» (L. Villasanterena). Vitoria, 1960, 108 orr.

106. «*Vitoria Franciscana. Las Clarisas del Portal de Ali, 1910-1960*». (Liburuaren irazkina).
BRSVAP, 1960, XVI, 500-501. orr.
107. «Ntra. Sra. de Iru-Etxeta. Opúsculo de Mons. D. Wenceslao Mayora Telleria». *Aranzazu*, 1960, Septiembre, nº 388, 286. orr.
108. «*Historia de la literatura vasca*. Luis Michelena. Ediciones Minotauro. Biblioteca Vasca. VII. Madrid, 1960». *Egan*, 1960, nº 3-6, 228-230. orr.

1961

109. *Goi-argi. Ars'ko erretore santuaren erakusaldiak. Itzulpena: Aita Villasante. Apaingarriak: aita Jose Luis Iriondo. Bigarren Agerraldia*. Arantzazu, 1961, 167 orr., 19,5 zm.
110. *Graziano Anduaga. Aitonaren uzta Gezaltzako aitonaren kontakizun eta bertsoekin Aita Luis Villasantek osoturiko bilduma*. «Sarbide» (Luis Villasante, 11-34. orr.). Zarautz: Itxaropena Argitaldaria, 1961, 158 orr., 18 x 12 zm., «Kuliska Sorta 47-48, zb.»
111. *Historia de la literatura vasca*. Bilbao: Editorial Sendo, (Gráficas Bilbao), 1961, 445 orr. ilustr., 22 zm., «Colección Larrun, I».
- Aquesolo, L.: «Una obra vasca ignorada, *Erle gobernatzalleen guidarija*». BRSVAP, 1964, XX, 367-374. orr.
- Garate, J.: BRSVAP, 1962, XIII, 177-180. orr.
- Geu: «Una opinión. Crítica de la *Historia de la literatura vasca*, del P. Luis Villasante, O.F.M.» In: *En defensa de la lengua*. Bilbao, 1962, 3-22. orr.
- Idoate, F.: *Principe de Viana*, 1961, XXII, 261-262. orr.
- Intxausti, J.: BRSVAP, 1962, XVIII, 91-92. orr.
- Intxausti, J.: «Una magnífica contribución a la cultura vasca». *Aranzazu*, 1962, XLIII, 38-40. orr.
- Solaun, Jesús: «Kamaraka». *Alderdi*, 1962, Febrero, nº 179, 13-16. orr.
- Tauer, N.: «Euskera ta Euskal-literatura». *Aranzazu*, 1964, XLIV, 86-88. orr.
112. *Nere izena zen Plorentxi. Angeles Sorazuren bizitza. Estalkia: Aita J.L. Iriondok*. Zarautz: Itxaropena, 1961, 162 orr., ilustr., 18,5 x 12 zm.
- Arocena, F.: BRSVAP, 1961, XVII, 108. orr.
- Aranzazu*, 1961, XLII, 125. orr.
113. «Aita Uriarte eta euskerazko bere Biblia». *Cantabria Franciscana*, 1961, XIX, nº 57-58-59, julio-octubre, 229-234. orr.

114. «Despojo sistemático de la lengua de Axular».
Euskera, 1961, V, 31-57. orr.
115. «Aita Luis Villasante-k egindako erantzuna». (L. Mitxelena Euskaltzaindian sartzean).
Euskera, 1961, VI, 22-26. orr.
116. «Euskal eskola nola ematen dedan».
Gure Herria, 1961, XXXIII, 341-349. orr.
117. «Koroazioko testigu bat».
Aranzazu, 1961, Julio-Agosto, n° 398-399, 206-207. orr.
118. «El Padre Palacios (1727-1804). Estampa de un gran misionero en nuestro siglo XVIII».
Scriptorium Victoriense, 1961, VIII, 7-108. orr.
Arocena, F.: *BRSVAP*, 1961, XVII, 449-450. orr.
119. «La Virgen María en la *Linguae Vasconum Primitiae*, de Bernard Dechepare (1545)».
BRSVAP, 1961, XVII, 179-191. orr.
120. Urquiola, José Antonio: *Diálogos de la luz*. «Prólogo» (Luis Villasante).
Madrid, Editorial Cisneros, 1961.

1962

121. *Kristau fedearen sustraiak. I. Jainkoa*.
Aranzazu-Oñati: Jakin Taldea, Talleres Gráficos del Santuario de Aranzazu, 1962, 207 orr. 19,5 x 12,5 zm.
Arteche, J.: *BRSVAP*, 1962, XVIII, 442. orr.
Zeleta: *Aranzazu*, 1962, XLIII, 377-378. orr.
122. *San Martín de la Ascensión. Bosquejo biográfico y semblanza espiritual por Fr. Luis Villasante O.F.M. Mis puntos de vista en torno a un viejo pleito por Fr. José Ignacio Lasa O.F.M.*
Beasain: F. Ezquiaga, 1962, 106 orr., ilustr., 22 zm.
123. «Arantzazuko artzaiaren bildotsa».
Aranzazu, 1962, XLIII, 348. orr.
124. «Bautain-Blondel-Rousselot».
Egan, 1962, n° 4-6, 204-208. orr.
125. «Bertsolariak dirala ta».
Aranzazu, 1962, XLIII, 354-358. orr.
126. «El Diccionario Castellano-Vasco del P. Añibarro».
Euskera, 1962, VII, 355-457. orr.

127. «Euskaltzalearen txokoa».
Aranzazu, , 1962, XLIII, 184-185. orr.
128. «Fedearen lurralde».
Aranzazu, 1962, XLIII, 307-308. orr.
129. «El *Guero* es obra original?». (Texto parcial de la conferencia pronunciada por el autor con el título «Axular y su célebre obra *Guero*» el día 2 de marzo de 1962 en la Biblioteca de la Diputación de Vizcaya y organizada por la Junta de Cultura de Vizcaya).
Euskera, 1962. VII, 5-28. orr.
130. «Gure errebigistaren euskal-atala (1921-1936)».
Aranzazu, 1962, XLIII, 230-233. orr.
131. «Illen izenak».
Euskera, 1962, VII, 328-346. orr.
132. «Juan Antonio Moguel, estudiante en el Colegio de Jesuitas de Catalayud».
BRSVAP, 1962, XVIII, 325-327. orr.
133. «Konzilioa eta U.N.O.».
Aranzazu, 1962, XLIII, 346. orr.
134. «San Martin, euskal idazle».
Aranzazu, 1962, XLIII, 157. orr.
135. «En torno al *Theologia Spiritualis* del P. Alexius Benigar».
Verdad y Vida, Madrid, 1962, n° 80, Octubre-Diciembre, XX, 645-652. orr.
136. Gandiaga, Bitoriano: *Elorri. Aita Bitoriano Gandiaga-k, O.F.M. Aita Iriondo-ren irudiak*. «Ataria: Aita Luis Villasante, O.F.M., Euskaltzaindikoa».
Oñate: E.F.A., Impr. de Aranzazu, 1962, 224 orr., 20,5 x 13 zm. 9-19. orr.
137. «Pelay y Orozco (Miguel), *Diálogo del Camino*. (Sobre el carácter vasco y otros ensayos). Colección Auñamendi. San Sebastian; 199 páginas».
Aranzazu, 1962, Septiembre, n° 411, 271. orr.
138. Anasagasti, P.: «Galería de entrevistas. La Academia de la Lengua Vasca (entrevista con L. Villasante)».
Aranzazu, 1962, Febrero, n° 405, 35-38. orr.

1963

139. «Aita Añibarro eta bere euskal iztegia».
Aranzazu, Mayo, n° 419, 150-152. orr.
140. «Aita Iratzeder Euskaltzaindian».
Aranzazu, Junio, (n° 420), 176-177. orr.
141. «Aita Santuaren testamentua».
Aranzazu, 1963, Julio, n° 421, 194-196. orr.

142. «Bertsolariak dirala ta (II). Deunoro Sardui».
Aranzazu, 1963, Enero nº 415, 18-20. orr.
143. «Bertsolariak dirala ta. Justo Longarte».
Aranzazu, 1963, Febrero, nº 416, 60-62. orr.
144. «Doctrina de San Pedro de Alcantara sobre la oración mental».
Verdad y Vida, 1963, nº 81, XXI, 207-255. orr.
145. «Errezatu? Zertarako?».
Aranzazu, 1963, Marzo, nº 417, 75-76. orr.
146. «Euskaltzain berriak. Jean Haritschelhar jauna».
Aranzazu, 1963, Noviembre-Diciembre, 335-336. orr.
147. «Matxinbentako eguna».
Aranzazu, 1963, Agosto, nº 422, 247-249. orr.
148. «Sugelindera. Altube-tar Seber jaunaren omenez».
Aranzazu, 1963, Noviembre-Diciembre, 355-356. orr.
149. «Anduaga, G.: *Egunsentiko txoria ta beste bertso asko*. «Itzaurrea» (Aita Luis Villasante. O.F.M., 9-16. orr)
San Sebastian, Gráficas Izarra, 1963, 144 orr., «Auspoa Liburutegia 30. zb.»
150. Añibarro, Fr. Pedro Antonio de: *Voces bascongadas diferenciales de Bizcaya, Guipuzcoa y Navarra. Con una introducción* (y prólogo) por Fr. Luis Villasante, O.F.M. «Prólogo» (5-6. orr.). «Introducción» (7-20. orr.).
Bilbao, Ediciones de la Caja de Ahorros Vizcaina, 1963, 178 orr, 21 x 16,5 zm.
151. «Liburu berria. Oskillaso-ren *Kurloiak*».
Aranzazu, 1963. Febrero, nº 416, 62. orr.
152. «Lenguas y Protolenguas. Por Luis Michelena».
Aranzazu, 1963, Octubre, nº 424, 316-317. orr.
153. «Un investigador ejemplar. La *Fonética Histórica Vasca* de D. Luis Michelena».
Aranzazu, 1963, Octubre, nº 424, 317-320. orr.

1964

154. *Pedro de Axular. Gero (Después). Introducción, edición y traducción de Luis Villasante, O.F.M., (de la Academia de la Lengua Vasca)*.
Barcelona: Juan Flors, 1964, 783 orr., 17,5 x 11 zm. «Espirituales Españoles, Textos, Tomo XVI».
155. *Piarres Larzabal. Senpere-n gertatua Lapurdiko eta Gipuzkoako euskeraz (Gipuzkoakoa Aita Luis Villasantek moldatua)*.
San Sebastian: Gráficas Izarra, 1964, 138 orr., 18 x 10,5 zm., «Auspoa Liburutegia 34. zb.»

156. «Ante el tercer centenario de la Venerable Madre Agreda». *Verdad y Vida*, 1964, XXII, nº 85-88, 683-701. orr.
157. «Despojo sistemático de la lengua de Axular». *Euskera*, 1963-1964, VIII-IX, 5-51. orr.
158. «Euskaltzain berriak. José Maria Satrustegi». *Aranzazu*, 1964, Enero, nº 125 (sic), 7-9. orr.
159. «Fr. Paskual-en urrezko eztaiak». *Aranzazu*, 1964, Diciembre, nº 422, 380-381. orr.
160. «Konzilioa -Bai -Ez». *Aranzazu*, 1964, Marzo, nº 126 (sic), 71-73. orr.; Junio, nº 129 (sic), 167-171. orr.
161. «Mitxel bertsolaria». *Aranzazu*, 1964, Octubre, nº 420, 293-295. orr.
162. «Rodrigo Baltzategiko». *Aranzazu*, 1964, Julio-Agosto, nº 130-131 (sic), 203-204. orr.
163. «Rosario trilingüe de elogios a Axular». *Aranzazu*, 1964, Abril, nº 127 (sic), 107-109. orr.
164. «Santa María de Aránzazu, patrona de la Provincia». In *Enciclopedia Guipuzcoana*, Fascículo III, Diciembre. San Sebastian: Publicaciones Vardulia, 1964, 90. orr.
165. «Sebero Altube iztegi arazoetan maisu». *Euskera*, 1963-64, VIII-IX, 293-313. orr.
166. «Texto de dos impresos sumamente raros de Juan Antonio Moguel». *BRSVAP*, 1964, XX, 61-73. orr.
167. «Diharce, X., Lerchundi, G.: *Salmoak*» (Liburuen irazkina). *Egan*, 1964, nº 1-6, 176-177. orr.
168. «Aita A. Gachiteguy, Laborantzaki injeniurra, eta L. Aguerre. *Laborantza. Laborantzatik hobeki bizitzeko*. Editions Ezkila. Notre Dame de Belloc, 1963. Gráficas Navarras. Pamplona (España). 234 orrialde». *Egan*, 1964, nº 1-6, 164-165. orr.
169. «Aita Gabriel Lerchundi, *Irakurgaiak nola kanta* (Othoizlari nº 38 Supplément nº 1). *Irakurgaiak I. Mendekostetik eta Hamahirugarren iganderaino*». *Egan*, 1964, nº 1-6, 177. orr.
170. «(Lerchundi, G.): Othoizlari nº 39, (Supplément) *Irakurgaiak II. Mendekoste ondoko Hamalagarrenetik eta Hogoita-laugarren iganderaino*». *Egan*, 1964, nº 1-6, 178. orr.
171. «Obra Nueva. *Textos Arcaicos Vascoa* (L. Michelena). *Aranzazu*, 1964, Junio, nº 129 (sic), 189-192. orr.

172. «Libro nuevo. *Sobre el pasado de la lengua vasca*».
Aranzazu, Noviembre, n° 421, 344-346. orr.
173. «*Bide giroak*» (L.M. Mujika liburuaren irazkina).
Aranzazu, 1964, Mayo, n° 128 (sic), 151. orr.

1965

174. *Graziano Anduaga. Bertso.bilduma. Biltzaille eta Adigarrien egille: Aita Luis Villasante, O.F.M.*
San Sebastian: Gráficas Izarra, 1965, 296 orr. 18 x 10,5 zm., «Auspoa Liburutegia 52-53. zb.».
175. «D. Domingo de Aguirre, pregonero de San Martin de Loinaz».
Beasain Festivo, 1965.
176. «Elena, edo Federako bideak».
Egan, 1965, n° 1-6, 14-19. orr.
177. «Eliza, zer diozu zure buruaz?. (*Ecclesiam suam* enziklikaren laburpena) (I)».
Aranzazu, 1965, Enero, n° 423. 7-9. orr.; II, Febrero, n° 424, 40-41. orr.; III, Marzo, n° 425, 68-69. orr.
178. «Erregea Agredan ate-joka».
Aranzazu, 1965, Junio, n° 428, 167-169. orr.
179. «Escriva jaunaren *Camino euskeraz*».
Aranzazu, 1965, Agosto-Septiembre, n° 430-431, 251. orr.
180. «Gesaltzako Aitonari azken agurra».
Aranzazu, 1965, Abril, n° 426, 114-115. orr.
181. «Gesaltzako aitona joan zaigu».
Goiz-Argi, 1965, Loraila, VI. urtea, 65. zb.
182. «Konzilio-gaiak. Elizaren gobernu-modua».
Aranzazu, 1965, Julio, n° 429, 202-203. orr.
183. «Konzilio-gaiak. Erlijosuak Elizan».
Aranzazu, 1965, Diciembre, n° 434. 358-359. orr.
184. «Konzilio-gaiak. Errromesen eliza».
Aranzazu, 1965, Octubre, n° 432, 302-303. orr.
185. «Konzilio-gaiak. Laikuen zeregiñak Elizan».
Aranzazu, 1965, Noviembre, n° 433, 324-325. orr.
186. «Konzilio-gaiak. Zer da ekumenismua?».
Aranzazu, 1965, Mayo, n° 427, 137-139. orr.

187. «Sor María Jesús de Agreda, consejera espiritual del rey Felipe IV a través de su correspondencia epistolar».
Verdad y Vida, 1965, XXIII, nº 89-92, 683-699. orr.
188. Sor María de Jesús de Agreda a través de su correspondencia epistolar con el rey. En el III Centenario de su muerte».
Archivo Ibero Americano, 1965, XXV, Abril-Septiembre, 145-172. orr.
189. «Urbian uztaillaren amaikan».
Aranzazu, 1965, Octubre, nº 432, 309. orr.
190. «Konzilioa euskeraz emana» (Yurre-tar Julian. A. *II-garren Batikano Bartzarra*. Itxaropena Argitaldaria, Zarautz, 1965, liburuaeren irazkina).
Aranzazu, 1965, Junio, nº 428, 175. orr.

1966

191. «La historia de Aránzazu atribuída al P. Gaspar de Gamarra. Edición de una fuente del siglo XVII».
Scriptorium Victoriense, 1965, XII, 74-173. orr.
 (Honen separatark titulu hau darama: *La más antigua Historia de Aranzazu (1648) editada ahora por primera vez. Introducción y edición por el P. Luis Villasante, O.F.M.*
 Vitoria, 1966, 111 orr.
 Anasagasti, P.: «La edición por el P. Villasante de la primera *Historia de Aranzazu* del P. Gamarra (1648)». *Aranzazu*, 1966, Junio, nº 439, 173-175. orr.
192. «Beobideko aita Fr. Krispin, O.F.M., 1848-1891».
 In Beobide, K.: *Asis'ko loria*.
 San Sebastian, 1966, 7-12. orr., «Auspoa Liburutegia, 57-58. zb.»
193. «Domingo Agirre-ren eliz-itzaldiak».
Aranzazu, 1966, Septiembre-Octubre, nº 442-443, 287-291. orr.
194. «Domingo Agirre gizaki aldetik».
Aranzazu, 1966, Septiembre-Octubre, nº 442-443, 274-278. orr.
195. «Domingo Aguirre *Garoa* y Oñate».
Aranzazu, 1966, Septiembre-Octubre, nº 442-443. 285-286. orr.
196. «El euskera, la literatura vasca y la zona de Guernika».
 In *IV Centenario de la fundación de Guernica*.
 Madrid, 1966.
197. «Gran facilidad del vascuence para asimilar elementos extraños».
La Gran Enciclopedia Vasca, 1966, I, 573-574. orr.
198. «Los hermanos Beobide, adelantados de la restauración franciscana en Tolosa. En el cincuenta aniversario de la vuelta de los franciscanos a la villa, 1915-1965».
Aranzazu, 1966, Enero, nº 435, 14-15. orr.

199. «Los hermanos Beovide (Antonio y Crispín, O.F.M.), autores vascos. En el cincuenta aniversario de la restauración de la Comunidad franciscana en Tolosa (1915-1965)».
BRSVAP, 1966, XXII, 97-103. orr.
200. «Los hermanos Beobide, escritores vascos. En el cincuenta aniversario de la restauración de la comunidad franciscana de Tolosa 1915-1965».
Aranzazu, 1966, Febrero, nº 436, 46-47. orr.
201. «Konzilio-gaiak. Eliza, bide gurutzean».
Aranzazu, 1966, Marzo, nº 436, 70-71. orr.
202. «Kristoren lurraldera erromes (1)».
Aranzazu, 1966, Junio, nº 439, 164-167. orr.; (2): Julio, nº 440, 195-198. orr.; (3): Agosto, nº 441, 226-230. orr.; (4): Noviembre, nº 444, 328-331. orr.; (5): Diciembre nº 445, 359-361. orr.
203. «Una lista de pueblos vascongados, de Vizcaya, Guipuzcoa y Navarra de principios del siglo XIX».
 In *Geografía Histórica de la Lengua Vasca*.
 San Sebastian, 1966, Colección Auñamendi, nº 13, 44-60. orr.
204. «Situación actual del vascuence en la zona francesa del país. Está naciendo un nuevo dialecto literario».
La Gran Enciclopedia Vasca, 1966, I, 516-518. orr.
205. «Los textos vascos más antiguos».
La Gran Enciclopedia Vasca, 1966, I, 231-233. orr.
206. «Domingo Agirre Badiola (1861-1920)». (Hitzaurrea 3-16. orr.)
 In *Garoa. Domingo Agirre apaizak egindako irakurgaia. Laugarren argitaldia*.
 Oñate: Talleres Gráficos del Santuario de Aranzazu, 1966, 311 orr., 12,5 x 19,5 zm.
207. «*Asisko Loria*-ren inguruan itz bi ta oar batzuk. Beobide-ko Aita Fr. Krispin «*Asisko Loria*»».
Aranzazu, 1966, Septiembre-October, nº 442-443, 304-307. orr.
208. «Un diccionario vasco». (Aita Placido Mugica: *Diccionario Castellano Vasco* liburua-aren irazkina).
Aranzazu, 1966, Febrero, nº 436, 55-57, 61. orr.
209. «*Orixe. Omenaldi*. Donostia; Gráficas Izarra, 1965, 321 orrialde». (Liburua-aren irazkina).
Aranzazu, 1966, Abril, nº 437, 111. orr.

1967

210. «Adios al P. Basilio de Guerra. Guardián de Aranzazu. Rector del Colegio Seráfico. Primer redactor de *Aranzazu*».
Aranzazu, 1967, Marzo, nº 448, 83-84. orr.
211. «Aggiornamento conciliar de las monjas».
Verdad y Vida, 1967, XXV, nº 97-100, 363-373. orr.
212. «Axular eta Gero».
Egan, 1967, nº 1-6, XXVI, 21-30. orr.
213. «Biografía espiritual de J. Benita de Arrizurieta (en religión Madre Corazón de María), religiosa clarisa del monasterio de Zarauz».
Scriptorium Victoriense, 1967, XIV, 91-124. orr.
214. «La constitución dogmática *Dei Verbum* sobre la divina revelación».
Verdad y Vida, 1967, XXV, nº 97-100, 211-223. orr.
215. «Euskalerriko bazterrak. Uitziz».
Aranzazu, 1967, Mayo, nº 450, 132-133. orr.
216. «Euskalerriko bazterrak. Urdazubi (Urdax)».
Aranzazu, 1967, Junio, nº 451, 188-189. orr.
217. «Fatimako misterioa».
Aranzazu, 1967, Noviembre, nº 456, 310-312. orr.
218. «Fedearen urtea».
Aranzazu, 1967, Diciembre, nº 457, 338-340. orr.
219. «Gerra-otsa Kristoren errian».
Aranzazu, 1967, Agosto-Septiembre, nº 453-454, 229-231. orr.
220. «Gure artzaiak. Alabita ta Deguria».
Aranzazu, 1967, Octubre, nº 455, 279-280. orr.
221. «Kristoren lurraldera errones (6)».
Aranzazu, 1967, Febrero, nº 447, 36-38. orr.; (7): Marzo, nº 448, 74-76. orr.; (8): Abril, nº 449, 101-103. orr.
222. «El P. Larramendi y su obra lexicográfica».
La Gran Enciclopedia Vasca, 1967, II, 169-174, 479-483. orr.
223. «*Populorum progressio* Aita Santuaren itza. Jakinduria eta aurrerapenak».
Aranzazu, 1967, Julio, nº 452, 195-196. orr.
224. «A las puertas de un cincuentenario. La fundación de la Academia de la Lengua Vasca».
Aranzazu, 1967, Octubre, nº 455, 298-299. orr.
225. «Los versos de 1854». (A la Virgen de Aranzazu, según la recitación de Josefa I. Galdós Olanan).
Aranzazu, 1967, Julio, nº 452, 205-207. orr.

226. «Vida y obra de Juan Ignacio de Iztueta».
La Gran Enciclopedia Vasca, 1967, II, 15-18. orr.
227. *Kresala. Domingo Agirre apaizak egindako irakurgai. Laugarren argitaldia*. «Kresalaren laugarren agerraldia» (Luis Villasanterena, 5-6. orr. Bostgarren argitaldian ere).
Oñate: Arantzazuko frantziskotar argitaldaria, 1976.
228. «*Lexicón del Euskera dialectal de Eibar (Arratetikuen izketia)*. Bilbao 1966». (Liburuaren irazkina).
Aranzazu, 1966, Marzo, nº 448, 93. orr.
229. «Libros. La historia de la salvación en euskera». (*Gure salbaziño Egintza 1. Alkartasun Zarra. Erderazko 3-garren argitalditik euskeratua*. Ascea. Bilbao, 1967, 136 orr.).
Aranzazu, 1967, Julio, nº 452, 222. orr.

1968

230. «Aita Kandido Izagirre O.F.M. il da».
Euskera, 1968, XIII, 281. orr.
231. «Antziñako euskal hitzen formaz».
Euskera, 1968, XIII, 175-201. orr.
232. «Batasunari buruz bibliografia».
Euskera, 1968, XIII, 145-149. orr.
233. «Euskal akademiaren urrezko eztaiak Oñatin (1918-1968). Euskeraren batasuna».
Aranzazu, 1968, Julio, nº 464, 206-207. orr.
234. «Fr. Cándido Izaguirre, O.F.M. (1913-1967)».
BRSVAP, 1968, XXIV, 91-92. orr.
235. «Gaurko kezkak. Biurgune gaiztoa».
Aranzazu, 1968, Abril, nº 461, 104-106. orr.
236. «Gaurko kezkak. Eliza eta mundua».
Aranzazu, 1968, Febrero, nº 459, 44-47. orr.
237. «Gaurko kezkak. Jainkoa ala gizona?».
Aranzazu, 1968, Junio, nº 463, 167-168. orr.
238. «Gaurko kezkak. Penitentzia, zertarako?».
Aranzazu, 1968, Marzo, nº 460, 69-71. orr.
239. «Hacia el vasco común unificado».
Aranzazu, 1968, Diciembre, nº 467, 337-340. orr.
240. «Oñatiko euskera».
Egan, 1968, nº 1-6, XXVII, 80-94. orr.

241. «Tolosa zaharreko kontuak. Tolosatik Jerusalemera».
Aranzazu, 1968, Enero, nº 458, 18-20. orr.
242. «Zirilo Arzubiaga (1874-1966)».
Euskera, 1968, XIII, 280. orr.

1969

243. *Jesukristo. Kristau fedearen sustraiak. II.*
 San Sebastian: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, S.A.,
 Gráficas Izarra, 1969, 431+1 orr., 24 x 17 zm.
 Aztiri: «Liburu berriak: *Jesukristo*». *Aranzazu*, 1969, Mayo, nº 472, 156-157. orr.
 Tauer, N.: «Villasante aitaren liburu berri bat (*Jesukristo*)». *Aranzazu*, 1970, Agosto-Septiembre, nº 477-478, 264-265. orr.
 Zabala, E.: *Jannaren Deia*, 1970, 78. orr.
244. «Aitzabalgo jentillak».
Aranzazu, 1969, diciembre, nº 478, 358-359. orr.
245. «Antzinako erromesen bideak. Arantzazuk bostehun urte (I)».
Aranzazu, 1969, Enero, nº 468. 27-29. orr.
246. «Antzinako erromesen bideak. Arabarren bideak. Arantzazuk bostehun urte (II)».
Aranzazu, 1969, Febrero, nº 469, 74-77. orr.
247. «(Antzinako erromesen bideak) Kaltzada zaharra. Arantzazuk bostehun urte (3)».
Aranzazu, 1969, Abril, nº 471, 134-136. orr.
248. «(Antzinako erromesen bideak). Gipuzko aldeko erromesbideak. Arantzazuk bostehun urte».
Aranzazu, 1969, Julio, nº 474, 213-216. orr.
249. «(Antzinako erromesen bideak). Leiztarrak eta Aramaioarrak Arantzazura bidean. Arantzazuk bostehun urte».
Aranzazu, 1969, Junio, nº 473, 190-192. orr.
250. «Arantzazu auzipean?».
Aranzazu, 1969, Octubre, nº 476, 284-285. orr.; Noviembre, nº 477, 309-312. orr.
251. «Bolibar (Escoriaza). Los últimos serán los primeros».
Aranzazu, 1969, Agosto-Septiembre, nº 475, 255-256. orr.
252. «La doncella guerrera. Neskia soldau. (Canto popular antiguo. Versión de Leona Ugarte, de Araoz)».
Aranzazu, 1969, Enero, nº 468, 16-17. orr.
253. «Gure artzaiaren (J. Argaya) itzak».
Aranzazu, 1969, Agosto-Septiembre, nº 475, 244-246. orr.

254. «Literatura guipuzcoana en euskera».
Guipuzcoa, San Sebastian, 1969, 243-265. orr.
255. *Gramática bascongada, para el uso, y alivio de Párrocos, y Predicadores Bizcaynos, Guipuzcoanos, y Navarros. Por el P. Fr. Pedro Antonio de Añibarro. «A modo de presentación»* (L. Villasante, 3-10. orr).
ASJU, 1969, III, 3-169. orr.
256. «Libros. Etxenagusia (Karmelo), *Euskal Idazleen Lorategia itz lauz*. Donostia, 1969, 299 orrialde».
Aranzazu, 1969, Octubre, nº 476, 304. orr.
257. «Liburua berriak. A. Demetrio Garmendia (Antzi), *Arantzazu*, *Arantzazuko frantziskotar argitaldarian*, 1969, 118 orrialde».
Aranzazu, 1969, Agosto-Septiembre, nº 475, 271. orr.

1970

258. *Hacia la lengua literaria común*.
 Oñate (Guipuzcoa): Ed. Franciscana Aránzazu, 1970, 127 orr., 19,5 zm.
 (Serie «Luis de Eleizalde» sobre unificación del euskera escrito. Fascículo 1).
 Intxausti, J.: «Glosas a un problema y sus debates». *Aranzazu*, 1971, Marzo, nº 482, 99-100. orr.
259. «Ama semeak». In *Salbatore Mitxelena* (65-80. orr).
 Oñate: EFA, 1970, 140 orr., 19 x 13,5 zm., Jakin Sorta 2.zb.
260. «Arantzazuren sorrera nola izan zen».
Aranzazu, 1970, Enero, nº 479, 28-29. orr.
261. «Ejerzizioak eta kontzilioa».
Aranzazu, 1970, Marzo, nº 472, 92-93. orr.
262. «Errodrigo eta Baltzategitarrak».
Aranzazu, 1970, nº 479, 32. orr.
263. «Illabeteen izenak».
Aranzazu, 1970, Enero, nº 479, 11. orr.
264. «Jainko erriaren kredo».
Aranzazu, 1970, Abril, nº 473, 154-156. orr.
265. «Jainko erriaren Kredo (2). Jesukristogan siñestea».
Aranzazu, 1970, Mayo, nº 474, 165-167. orr.
266. «Jainko erriaren Kredo (3). Izpiritu Sandua».
Aranzazu, 1970, Junio, nº 475, 163-164. orr.
267. «Jainko erriaren Kredo (4). Andre Maria».
Aranzazu, 1970, Julio, nº 476, 199-201. orr.
268. «Jainko erriaren Kredo (5). Jatorrizko bekatua».
Aranzazu, 1970, Agosto-Septiembre, nº 477-478, 236-238. orr.

269. «Vatikanu lehena gogoratuz (1870-1970). Aita Sandua Elizan». *Aranzazu*, 1970, Febrero, nº 471, 54-56. orr.
270. «Fr. Pedro A. de Añibarro: *Gramática bascongada. Escrita hacia 1820 y publicada ahora por primera vez. Edición preparada por Fr. Luis Villasante de la Academia de la Lengua Vasca.* «A modo de presentación» (5-10. orr.) San Sebastian: Gráficas Colón, S.L., 1970, 170 orr.
271. «El vocabulario vasco de Aranzazu-Oñate y zonas colindantes. Compilación del P. Fr. Cándido Izaguirre O.F.M. Edición preparada por el P. Fr. Luis Villasante O.F.M.» «Prólogo» (L. Villasante, 5. orr.). *ASJU*, 1970, IV, 6-248. orr.
272. Celestino Solaguren: *Sor María Jesús de Agreda: Mística Ciudad de Dios.* «Introducción» (L. Villasante). Madrid, 1970.
273. «Libros. Ha aparecido «*Euskera*», Vol. XIII». *Aranzazu*, 1970, Enero, nº 479, 49. orr.
274. «Liburuxka berria. *Ikasletxo.* «Jaungoikoarekiko maite-damu egintza, zeruko giltza». Zarautz, 1969». *Aranzazu*, 1970, Marzo, nº 472, 93. orr.
275. «Pedro Pujana. *Euskal aditza (Bizkaiera). Flexiones del verbo vizcaíno.* Bilbao, 1970. pp. 126». *Aranzazu*, 1970, Diciembre, nº 479. 388. orr.
276. «Euskeraren batasunaz eta hatxeaz galde-erantzunak. Aita Anasagastik Aita Villasanteri». *Aranzazu*, 1970, Abril, nº 473, 134-137. orr.
277. Aztiri: «Aita Villasante Euskaltzainburu». *Aranzazu*, 1970, Octubre, nº 477, 310-311. orr.
278. Lekuona, Manuel: «H dala-ta A. Villasante'ri eskutitz idekia». *Aranzazu*, 1970, Junio, nº 475, 181. orr.

1971

279. «Erle-maisua. Arantzazuk ere erleak baditu». *Aranzazu*, 1971, Diciembre, nº 491, 369-370. orr.
280. «Euskaltzaindiak eskaturiko txostena, A. Villasantek egina». (Hilabeteen izenen batasuna). *Euskera*, 1971, XVI, 104-107. orr.
281. «Euskaltzaindia-ren eskerrak Zuberoa-ri». (Sallaberry-ren ohoretan). *Gure Herria*, 1971, XLIII, 3-7. orr.
282. «Una gloria vasca: Sor Angeles Sorazu, escritora mística». *Aranzazu*, 1971, Octubre, nº 489, 292-293. orr.

283. «Jainko erriaren Kredo (6). Eliza».
Aranzazu, 1971, Enero, nº 480, 2-7. orr.
284. «Jainko erriaren Kredo (7). Elizaz berriz ere».
Aranzazu, 1971, Febrero, nº 481, 43-45. orr.
285. «Jainko erriaren Kredo (8). Eukaristia».
Aranzazu, 1971, Marzo, nº 482, 77-79. orr.
286. «Jainko erriaren Kredo (9). Jainkoaren erreinua eta emengo mundu hau».
Aranzazu, 1971, Mayo, nº 484, 146-148. orr.
287. «Jainko erriaren Kredo (eta 10). Betiko bizitza».
Aranzazu, 1971, Julio-Agosto, nº 486-487, 226-228. orr.
288. «Don Julio de Urquijo y el problema de la unificación del euskera literario».
ASJU, 1971, V, 25-46. orr.
289. «Sekularizazioa edo ateismoaren beste izen bat».
Aranzazu, 1971, Noviembre, nº 490, 328-329. orr.
290. «Urre eztaietako zituak».
Euskera, 1971, XVI, 5-9. orr.
291. «Vascuence».
Gran Enciclopedia del Mundo, Bilbao, Durvan, Apéndice 22, 1971, 453-457. orr.
292. «A. Villasanteren hitzaldia Altubez. «Gizona» eta «Euskaltzaiña»».
Euskera, 1971, XVI, 77-83. orr.
293. «Bibliografía. Luis Michelena: *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*». (Liburuaren irazkina).
FLV, 1971, Enero-Abril, 95-101. orr.

1972

294. *La declinación del vasco literario común*.
 Oñate: Ed. Franciscana Aranzazu, 1972, 120 orr., 19 zm. Serie «Luis de Eleizalde», sobre unificación del euskera escrito. Fascículo 2.
295. *Axular. Mendea. Gizona. Liburua*.
 Aranzazu: Edit. Franciscana Aranzazu, 1972, 250 orr., 18 x 11 zm., Jakin Liburu Sorta 7. zb.
 Muxika, E.: *Jaunaren Deia*, 1973, 94-95. orr.
296. «Aita Iratzeder Belokeko abade berria».
Aranzazu, 1972, Mayo, nº 496, 146-148. orr.
297. «Aramaioko batzarre agerian Euskaltzainburuak egindako hitzaldia».
Euskera, 1972, XVII, 154-156. orr.

298. «La época actual (1949-1969) (en la literatura vasca)». In Diaz Plaza, G.: *Tesoro breve de las letras hispánicas*. Madrid, 1972, 285-353. orr.
299. «Erle-maisuarekin berriketan». *Aranzazu*, 1972, Mayo, n° 496, 157-158. orr.
300. «Hitzaren ausnarrean. Abenduko burutazioak». *Aranzazu*, 1972, Diciembre, n° 502, 378-379. orr.
301. «Hitzaren ausnarrean. Jesus ikusi nahi». *Aranzazu*, 1972, Enero, n° 492, 2-3, 25. orr.
302. «Hitzaren ausnarrean. Jesus salbatzaile». *Aranzazu*, 1972, Marzo, n° 494, 74-75. orr.
303. «Hitzaren ausnarrean. Zer da fedea?» *Aranzazu*, 1972, Julio, n° 498, 223-225. orr.
304. «Hitzaren ausnarrean. Zuen eskuko izango zerate». *Aranzazu*, 1972, Mayo, n° 496, 152-153. orr.
305. «Lengua y literatura vasca». In Diaz Plaza, G.: *Tesoro breve de las letras hispánicas*. Madrid, 1972, 15-27. orr.
306. *Ritual Urrejolano*. Apuntes de un párroco rural (Félix Murgaiondo) de hace cien años». *Scriptorium Victoriense*, 1972, XIX, 216-230, 333-350. orr.
307. «El siglo XVIII (y) el siglo XIX (en la literatura vasca)». In Diaz Plaza, G.: *Tesoro breve de las letras hispánicas*. Madrid, 1972, 83-172. orr.
308. «El siglo XX, medio siglo de esfuerzos (1900-1950) (en la literatura vasca)». In Diaz Plaja, G.: *Tesoro breve de las letras hispánicas*. Madrid, 1972, 199-284. orr.
309. «Udako ikastaldia Arantzazun (Nevada'ko Basque Studies Program)». *Aranzazu*, 1972, Agosto-Septiembre, n° 499, 257-259. orr.
310. «Euskerakiko kontuak. Hiriart-Urruty-ren «aurpegi» bilduma». (*Mintzaira, aupegia: Gizon!* liburuaaren irazkina). *Aranzazu*, 1972, Abril, n° 495, 114-115. orr.
311. «Euskerakiko kontuak. Euskeraren egoera Nafarroan (1)». (José M. Sánchez Carrión: *El estado actual del vascuence en la provincia de Navarra* liburuaaren irazkina). *Aranzazu*, 1972, Noviembre, n° 501, 364-365. orr.
312. «Euskerakiko kontuak. *Eskuararen etorkia* edo Urkijo jaunari zor dizkio-

gunak». (Xabier Kintanak Lur Editorial-ean argitarutatako J. Etxeberriren liburuaren irazkina).

Aranzazu, 1972, Junio, nº 497, 205-207. orr.

1973

313. *Axular-en hiztegia. Euskara-Español-Français. Español-Euskara. Français-Euskara.*

Oinati-Aranzazu: Jakin, Ed. Franciscana Aranzazu, 1973. 673. orr. 21 zm.

Alustiza, J.: *Aranzazu*, 1974, Enero, nº 514, 33-34. orr.

Azurmendi, M.J.: *Mundaiz*, 1975 (Jl.) nº 2, 52. orr.

Kardaberaz Bazkuna, 1974, III, 141-144. orr.

Michelena, L.: «De lexicografía vasca. A propósito de *Axular-en Hiztegia* del padre Luis Villasante». *FLV*, 1974, VI, 103-121. orr.

San Martín, J.: *Egan*, 1974, XXXIV, 122-123. orr.

Zurutuza, J.L. «Arendui»: «Eskerrak, Axular!». *Aranzazu*, 1973, Octubre, nº 511, 314-315. orr.

314. «Axular-en hiztegia».

Gure-Herria, 1973, IV, 215-222. orr.

315. «Bakea lurean».

Aranzazu, 1973, Diciembre, nº 513, 362-363. orr.

316. «Donibane Lohizuneko idazle-eskola XVII. mendean».

Gure Herria, 1973, XLIII, 129-140. orr.

317. «Epe berri baten aitzinean».

Euskera, 1973, XVIII, 230-236. orr.

318. «Euskaltzainburu jaunak egiten duen aiderazpena. Comunicado del Presidente de la Academia de la Lengua Vasca».

Euskera, 1973, XVIII, 237-243. orr.

319. «Hitzaren ausnarrean. Agindu bikoitza».

Aranzazu, 1973, Abril, nº 506, 115. orr.

320. Hitzaren ausnarrean. Beste nekazari batzuei utziko die mahastia...».

Aranzazu, 1973, Marzo, nº 505, 86-87. orr.

321. «Hitzaren ausnarrean. Ezteiak eta ezteiliarrak».

Aranzazu, 1973, Junio, nº 508, 187. orr.

322. «Hitzaren ausnarrean. Fariseoak eta Publikanuak».

Aranzazu, 1973, Febrero, nº 504, 38-39. orr.

323. «Hitzaren ausnarrean. Mendiko hitzaldia».

Aranzazu, 1973, Enero, nº 503, 6-7. orr.

324. «Hitzaren ausnarrean (Nagusi-langileen kontuak)».

Aranzazu, 1973, Mayo, nº 507, 165, 173. orr.

325. «Larreko-ren gorazarrea Auritzen». *Euskera*, 1973, XVIII, 182-186. orr.
326. «Lege-gizonek behar duten hiztegi berezia». *Euskera*, 1973, XVIII, 203-204. orr.
327. «Poesía y literatura popular (de la zona de Guernica)». *El Correo de Vizcaya*, 1973, I, 58. orr.
328. «Udako ikastaldia Arantzazun». (Reno-ko Unibertsitatearen Basque Studies Program). *Euskera*, 1973, XVIII, 288-289. orr.
329. Félix Bilbao: *Ipuin barreka*. «Hitzaurrea» (Luis Villasanterena, 5-8. orr.). Oñate: Edit. Franciscana Aranzazu, 1973, 299. orr. 19,5 x 13,5 zm.
330. «Euskeraren egoera Nafarroan». Sánchez Carrión: *El estado actual del vascuence en la provincia de Navarra*. (Liburuaren irazkina). *Euskera*, 1973, XVIII, 286-287. orr. (*Arantzazu*, 1972, n° 501, aldizkaritik jasota).
331. «Liburu berriak. J.M. Satrustegi, *Ekaitza*. Jakin liburu sorta, 1973». *Aranzazu*, 1973, Diciembre, n° 513, 392. orr.

1974

332. *Palabras vascas compuestas y derivadas*. Oñate: Edit. Franciscana Aranzazu, 1974, 164 orr., 19 zm. Serie Luis de Eleizalde sobre unificación del euskera escrito. Fascículo 3. Arzamendi, J.: *Mundaiz*, 1975 (Mar.), n° 1, 42-43. orr.
333. «Altuberen testamentua oroitaraziz». *Euskera*, 1974, XIX, 249-255. orr.
334. «Bibliografía Axulariana». *FLV*, 1974, VI, 135-152. orr.
335. «Características de la obra *Gero*, de Pedro de Axular, y puesto que a una tal obra corresponde en la literatura euskaldun actual». *FLV*, 1974, n° 16, VI, 29-38. orr.
336. «El Colegio de Misioneros Franciscanos de Zarauz (1746-1840)». *Scriptorium Victoriense*, 1974, XXI, 281-330. orr.
337. «Euskal literatura landua». In *Lur eta gizon. Euskal Herria*. Arantzazu-Oñati: Jakin, Edit. Franciscana Aranzazu, 1974. 265-282. orr.
338. «Euskaltzainburu jaunaren erantzuna». (José Estornés Lasak H-ri buruzko zuzendutako kartari erantzuna). *Euskera*, 1974, XIX, 391-395. orr.

339. «Euskara idatziaren joskera. Euskal idazle zaharren gaitzestea XX. mendean».
FLV, 1974, nº 18, VI, 325-342. orr.
340. «Hitzaren ausnarrean. Aita Sanduak esaterik izan ez duen hitzaldia».
Aranzazu, 1974, Agosto-Septiembre, nº 521, 254-255. orr.
341. «Hitzaren ausnarrean. Elizaren misterioa».
Aranzazu, 1974, Junio, nº 519, 182-184. orr.
342. «Hitzaren ausnarrean. Garizumako atarian».
Aranzazu, 1974, Marzo, nº 516, 74-76. orr.
343. «Hitzaren ausnarrean. Jainkoaren lehentasuna».
Aranzazu, 1974, Mayo, nº 518, 147-149. orr.
344. «Hitzaren ausnarrean. Jesukristoren ebanjelioa San Joanen arabera».
Aranzazu, Octubre, nº 522, 317-319. orr.
345. «Hitzaren ausnarrean. Jesusekin topo egitea».
Aranzazu, 1974, Diciembre, nº 524, 362-363. orr.
346. «Hitzaren ausnarrean. Laugarren ebanjelioak badu hitzaurre bat».
Aranzazu, 1974, Noviembre, nº 523, 338-340. orr.
347. «Hitzaren ausnarrean. Zer da Eliza?».
Aranzazu, 1974, Abril, nº 517, 110-111. orr.
348. «San Millan-go euskal esaldien oroitzapenetan».
Aranzazu, 1974, Julio, nº 520, 227-229. orr.
349. »Urbiako urak nora ote?».
Aranzazu, 1974, Febrero, nº 515, 44-45. orr.; Abril, nº 517, 133. orr.
350. Mosquera Armendariz, J.A.; Zubizarreta, C.: *Guión manual de tipografía vasco-navarra. Contribución al V centenario de la introducción de la imprenta en España*. «Presentación» (Luis Villasante, 3-5. orr).
 Pamplona: Imprenta Navarro, 1974
351. «Liburu berria. Antonio Oyarzabal: *Gudari. Soldaduzkarako argibideak*.
 Arrate-Eibar, 1974, 144 orrialde».
Aranzazu, 1974, Noviembre, nº 523, 337. orr.
352. Arendui: «Joanes-en arizpena. Euskal jardunak» (L. Villasanterekin elkarriketa).
Aranzazu, 1974, Agosto-Septiembre, nº 521, 273-275. orr.

1975

353. «En el acto inaugural de la cátedra de lengua vasca del Ateneo de Madrid (7.10.1974)».
Euskera, 1975, XX, 515-519. orr.

354. «Aita Sainduaren hitza adiskidetzeko urtean».
Aranzazu, 1975, Agosto, n° 531, 208-209. orr.
355. «Fr. Isidro Garro Sasiain».
Aranzazu, 1975, Febrero, n° 526, 71. orr.
356. «Hitzaren ausnarrean. Betzata-ko elbarria edo Jesusek bere buruaren ager-
keta egin zueneko hitzaldia».
Aranzazu, 1975, Junio-Julio, n° 530, 170-172. orr.
357. «Hitzaren ausnarrean. Gizonari asea ekar diezaiokeen ogi bakarra».
Aranzazu, 1975, Noviembre, n° 534, 316-317. orr.
358. «Hitzaren ausnarrean. Jesus, testamentu berriko tenploa».
Aranzazu, 1975, Febrero, n° 526, 38-39. orr.
359. «Hitzaren ausnarrean. Joan Bataiatzailea».
Aranzazu, 1975, Marzo, n° 527, 77-79. orr.
360. «Hitzaren ausnarrean. Kana Galilea-koan ezteiak ziren».
Aranzazu, 1975, Enero, n° 525, 2-3. orr.
361. «Hitzaren ausnarrean. Nikodemo».
Aranzazu, 1975, Marzo, n° 527, 99-100. orr.
362. «Hitzaren ausnarrean. Samariar emakumea eta Jesus».
Aranzazu, 1975, Mayo, n° 529, 134-136. orr.
363. «Irigoi en jaunaren sarrera-hitzaldiari erantzuna».
Euskera, 1975, XX, 191-193. orr.
364. «Jose Kruz Etxeberria idazlearen oroigarritz, 1773-1973».
Euskera, 1975, XX, 281-291. orr.
365. «Jose Paulo Ulibarriko eta haren *Gutunliburua*».
Aranzazu, 1975, Octubre, n° 533, 301-303. orr.
366. «Lizardi en la literatura y en la poesía vasca».
FLV, 1975, n° 20, VII, 227-236. orr.
367. «Nombramiento de académico de honor a favor del Sr. Merino Urrutia».
Euskera, 1975, XX, 341-342. orr.
368. «San Millan-go egunean euskaltzain buruaren agurra».
Euskera, 1975, XX, 265-268. orr.
369. «Vascuence».
Gran Enciclopedia del Mundo, Bilbao, Durvan, Apéndice, 23, 1975, 424-
426. orr.
370. «Zortzi urte arteko ikastola hiztegia. Ohar gisa».
Euskera, 1975, XX, 7-9. orr.
371. «Zabaleta, P.M.: «Aita Villasanterekin solasean».
Aranzazu, 1975, Diciembre, n° 535, 373-376. orr.

1976

372. *Sintaxis de la oración compuesta*.
Oñate: Edit. Franciscana Aranzazu, 1976, 245 orr., 19 x 13 zm., Serie «Luis de Eleizalde» sobre unificación del euskera escrito. IV.
Altuna, P.: *Mundaiz*, 1977 (Mr.), nº 7, 45-46. orr.
Gure Herria, 1976, XLVI, 313-314. orr.
373. *Sobre la Real Academia de la Lengua Vasca - Euskaltzaindia*.
Bilbao: Ministerio de Educación y Ciencia, Imp. Industrial, S.A., 1976, 180 orr., 26 x 24 zm.
374. «La aportación navarra a la literatura vasca».
FLV, 1976, nº 24, VIII, 405-418. orr.
375. «Barbier jaunaren omenezko batzarrea».
Euskera, 1976, XXI, 256-257. orr.
376. «Eguzkitza-ren gorazarrea Lemoa-n».
Euskera, 1976, XXI, 214-217. orr.
377. «Emakumea euskal literaturan».
Euskera, 1976. XXI, 146-152. orr.
378. «Euskal-irakasle titulua emateko epai-mahaina».
Euskera, 1976. XXI, 283-286. orr.
379. «Euskaltzainburuaren agurra (E. Larre jaunaren Euskaltzaindian sartzea)».
Euskera, 1976, XXI, 28-40. orr.
380. «Euskaltzaindiaren legezko nortasuna».
Euskera, 1976, XXI, 279-283. orr.
381. «El euskera y la escuela: aspectos de una problemática».
Guipuzcoa, 1976, nº 21, 9. orr.
382. «Hitzaren ausnarrean. Agindu berria».
Aranzazu, 1976, Abril, nº 539, 118-119. orr.
383. «Hitzaren ausnarrean. Artzain ona».
Aranzazu, 1976, Febrero, nº 537, 43-44. orr.
384. «Hitzaren ausnarrean. Banoa ta banator».
Aranzazu, 1976, Mayo, nº 540, 153-154. orr.
385. «Hitzaren ausnarrean. Egiak egingo zaituzte libre».
Aranzazu, 1976, Enero, nº 536, 11-12. orr.
386. «Hitzaren ausnarrean. Gaixo zegoen».
Aranzazu, 1976, Marzo, nº 538, 83-84. orr.
387. «Hitzaren ausnarrean. Geure belarriez entzun eta geure begiez ikusi genuena».
Aranzazu, 1976, Diciembre, nº 547, 366-367. orr.

388. «Hitzaren ausnarrean. Gurutzetik Errege». *Aranzazu*, 1976, Agosto-Septiembre, n° 543-544, 258-259. orr.
389. «Hitzaren ausnarrean. Jesus apaiz nagusiaren otoitza». *Aranzazu*, 1976, Julio, n° 542, 223-224. orr.
390. «Hitzaren ausnarrean. Jesus ikustea: Fededunaren dohaia». *Aranzazu*, 1976, Noviembre, n° 546, 330-331. orr.
391. «Hitzaren ausnarrean. Zeuen poza ez dizue inork kenduko». *Aranzazu*, 1976, Junio, n° 541, 186-187. orr.
392. «Karmelo Etxegaraireren mende erdia (1925-1975)». *Euskera*, 1976, XXI, 362-363. orr.
393. «Sinetsi aditzaren erabilkera batzuk aztertuz. Sinesten dut Jainkoa, ala Sinesten dut Jaingoagan?» *Euskera*, 1976, XXI, 128-137. orr.
394. *Kresala. Domingo Agirre apaizak egindako irakurgaiak. Bost-garren argitaldia. «Kresala laugarren agerraldia» (hitzaurrea L. Villasantek 4. agerraldira-ko eginikoa, 5-6. orr.)*
Oñate: Arantzazuko Frantziskotar argitaldia, 1976, 238 orr. 19 x 12,5 zm.
395. Pedro Auxlar: *Gero (Después). Argitalpena: Aita Luis Villasante, O.F.M. Euskaltzaindiko Lehendakaria. Apaingarriak: Joxe Mari Telleria. «Seigarren edizioari Aitzinsolasa»* (L. Villasanterena, X-XXXIX. orr.)
Oñati-Aranzazu: *Jakin*, Ed. Franciscana Aranzazu, 1976, XXXIV-+699+aurkibideak, 21 x 14 zm.

1977

396. *Anai Frantzisko. Arreba Klara. Idazkiak.* (Itzulpena eta sarrerak: Luis Villasante ta Jose Luis Zurutuza).
Oñate: Edit. Franciscana Aranzazu, 1977, 239 orr., 19 x 12,5 zm.
397. «Aita Pierre Lhande-ren mendehurrena 1877-1977». *Euskera*, 1977, XXII, 429-432. orr.
398. «Andra Mari de Aránzazu». *Aranzazu*, 1977, Diciembre, n° 557, 376-380. orr.
399. «Antonio Arrue jauna hil zaigu». *Euskera*, 1977, XXII, 299-300. orr.
400. «Euskaldun huts-garbien hizketa zintan jasotzeaz». *Euskera*, 1977, XXII, 857. orr.
401. «Euskeraren batasunari buruzko batzarrea prestatzeaz». *Euskera*, 1977, XXII, 851-855. orr.
402. Hitzaren ausnarrean. Bedeinkatzera deituak». *Aranzazu*, 1977, Noviembre, n° 556, 330-331. orr.

403. «Hitzaren ausnarrean. Bidean unatuak».
Aranzazu, 1977, Abril, n° 551, 114-115. orr.
404. «Hitzaren ausnarrean. Fedea maitasunaz uztartua».
Aranzazu, 1977, Marzo, n° 550, 78-79. orr.
405. «Hitzaren ausnarrean. Geroko bizitzaren esperantzan».
Aranzazu, 1977, Febrero, n° 549, 42-43. orr.
406. «Hitzaren ausnarrean, Ikas zazu, kristaua, zer zaren».
Aranzazu, 1977, Enero, n° 548, 6-7. orr.
407. «Hitzaren ausnarrean. Jainkoaren borondatea».
Aranzazu, 1977, Septiembre, n° 554, 258-259. orr.
408. «Hitzaren ausnarrean. Jainkoaren borondatea berriz ere».
Aranzazu, 1977, Octubre, n° 555, 294-295. orr.
409. «Hitzaren ausnarrean. Jainkoaren pazientzia».
Aranzazu, 1977, Diciembre, n° 557, 366-367. orr.
410. «Hitzaren ausnarrean. Jaun eta morroi edo kristau liberazioaren muina».
Aranzazu, 1977, Junio, n° 552, 186-187. orr.
411. «Hitzaren ausnarrean. Kristok salbatu omen gaitu: eta hori zer da?».
Aranzazu, 1977, Julio-Agosto, n° 553, 222-223. orr.
412. «Hitzaren ausnarrean. Zerk ibilarazten du kristaua».
Aranzazu, 1977, Mayo, n° 552, 150-151. orr.
413. «24 orduak euskaraz».
Euskera, 1977, XXII, 47-48. orr.
414. «Jean Hiriart-Urruty jaunaren Euskaltzaindian sartzea».
Euskera, 1977, XXII, 323-326. orr.
415. «Jean Louis Davant Euskaltzaindian sartzean. Euskaltzainburuaren agurra».
Euskera, 1977, XXII, 7-9. orr.
416. «Jokin Zaitegi».
Euskera, 1977, XXII, 278-279. orr.
417. «Juan Mateo Zabalakoaren omenez».
Euskera, 1977, XXII, 363-373. orr.
418. «Odon Apraiz jaunari omenaldia».
Euskera, 1977, XXII, 70-77. orr.
419. «Oinatiko Olakua torretxea. Destino que la Real Academia de la Lengua Vasca piensa dar a la casa-torre de Olakua sita en Oñate».
Euskera, 1977, XXII, 275-278. orr.
420. «P. Lafitte jaunari omenaldia».
Euskera, 1977, XXII, 445-448. orr.

421. «Real Academia de la Lengua Vasca, Euskaltzaindia». *Euskera*, 1977, XXII, 37-38. orr.

1978

422. *Estudios de sintaxis vasca*.
Oñate: Edit. Franciscana Aránzazu, 1978, 255 orr., 19,5 x 13 zm., Colección Eleizalde V.
423. «*Bai euskarari* kanpainaren aldeko jaialdia. Santimamiñeko futbol zelaian (1978ko ekainaren 17an)». *Euskera*, 1978, XXIII, 365-368. orr.
424. «Bitor Garitaonaindia jauna eta euskeraren batasuna». *Euskera*, 1978, XXIII, 39-43. orr.
425. «Bosquejo de una historia externa de la lengua vasca» In Academia de la Lengua Vasca: *El libro blanco del euskara*. Bilbao, 1977, 141-153, 201-204. orr.
426. «Educación hitzaren euskal ordainaz C. Santamaria jaunaren galderari erantzun aurreko txostena». *Euskera*, 1978, XXIII, 209-213. orr.
427. «E. Knörr jaunaren euskaltzaindian sartzea. Euskaltzainburuaren agurra». *Euskera*, 1978, XXIII, 17-21. orr.
428. «Euskal literatura idatzia». In Academia de la Lengua Vasca: *Euskararen liburu zuria*. Bilbao, 1978, 191-208, 217-221. orr.
429. «Euskaltzaindia eta euskeraren batasuna». *Euskera*, 1978, XXIII, 441-461. orr.
430. «Euskaltzaindiaren VIII biltzarra dela eta». *Euskera*, 1978, XXIII, 335-341. orr.
431. «Euskaltzaindiaren VIII. biltzarreko amaieran». *Euskera*, 1978, XXIII, 869-871. orr.
432. «Euskara eta euskal literaturaren lekukoak, liburu-bilduma sortzeaz». *Euskera*, 1978, XXIII, 343-349. orr.
433. «Euskararen kanpo historia apur bat». In Academia de la Lengua Vasca: *Euskararen liburu zuria*. Bilbao, 1978, 148-163, 211-214. orr.
434. «Hitzaren ausnarrean. Baita deabruak ere sinesten dute». *Aranzazu*, 1978, Febrero, nº 559, 38-39. orr.
435. «Hitzaren ausnarrean. Barne-bizitzearen beharra». *Aranzazu*, 1978, Septiembre, nº 565, 230-231. orr.

436. «Hitzaren ausnarrean. Egiaren ukapena».
Aranzazu, 1978, Octubre, n° 566, 262-263. orr.
437. «Hitzaren ausnarrean. Erlijio-sena, ateismoa, fedea».
Aranzazu, 1978, Abril, n° 561, 102-103. orr.
438. «Hitzaren ausnarrean. Errebolta».
Aranzazu, 1978, Noviembre, n° 567, 294-295. orr.
439. «Hitzaren ausnarrean. Fedea eta obrak».
Aranzazu, 1978, Enero, n° 558, 6-7. orr.
440. «Hitzaren ausnarrean. Fedearen muina».
Aranzazu, 1978, Mayo, n° 562, 134-135. orr.
441. «Hitzaren ausnarrean. Fedearen oinarriak».
Aranzazu, 1978, Junio, n° 563, 166-167, 186. orr.
442. «Hitzaren ausnarrean. Humanismoa».
Aranzazu, 1978, Marzo, n° 560, 70-71. orr.
443. «Hitzaren ausnarrean. Zahar-berriak fedean».
Aranzazu, 1978, Julio-Agosto, n° 564, 198-199. orr.
444. «Iturriaga-ren omenaldia».
Euskera, 1978, XXIII, 113-117. orr.
445. «D. Jose M. Barandiaran-en omenez».
Euskera, 1978, XXIII, 357-359. orr.
446. «La literatura vasca escrita».
In Academia de la Lengua Vasca: *El libro blanco del euskara*.
Bilbao, 1977, 181-198, 208-212. orr.
447. «Literatura vasca escrita»
In *Cultura Vasca*, II, San Sebastian 1978, 111-136. orr.
448. «Pierre Broussain-en omenez».
Euskera, 1978, XXIII, 161-162. orr.
449. «Zilarrezko lauburua jasotzean».
Euskera, 1978, XXIII, 361. orr.
450. «Tejiendo historia liburuaren aurkezpean».
Aranzazu, 1978, Abril, n° 561, 106-107. orr.
451. «Euskaltzaindiaren VIII. Biltzarra (Bergara). Elkarrizketa».
Euskera, 1978, XXIV, 551, 553, 575, 615. orr.

1979

452. *Historia de la literatura vasca. 2ª edición. Revisada y completada.*
Oñate: Edit. Franciscana Aránzazu (Burgos: Imp.Aldecoa), 1979, 487 orr.,
21 zm.
Aulestia, G.: *World Literature Today*, 1980, LIV, 681-682. orr.
453. «Alejandro Ezkurdia, O.F.M. (1902-1979)».
Euskera, 1979, XXIV, 865. orr.
454. «Altube-tar Seber jaunaren mendeurrena zabaltzean».
Euskera, 1979, XXIV, 579-583. orr.
455. «Altube-ren maisutza euskal hitzen arazoan».
Euskera, 1979, XXIV, 612-614. orr.
456. «Amadeo Marco jaunari eskerron-agiria ematerakoan».
Euskera, 1979, XXIV, 813-814. orr.
457. «Antonio Arrue Zarauz».
In Arrue Zarauz, A.: *Jan-edanak*.
San Sebastian, 1979, 9-14. orr.
458. «Bordel, Hualde, Arrigarai eta Lezo-ri omenaldia».
Euskera, 1979, XXIV, 497-501. orr.
459. «Euskal aditz batua eta Oletako euskal aditza aurkeztean».
Euskera, 1979, XXIV, 821-823. orr.
460. «Euskaltzaindiaren batzarrea Elizondo-n».
Euskera, 1979, XXIV, 545-554. orr.
461. «Foruko jardunak».
Euskera, 1979, XXIV, 825-826. orr.
462. «Georges Lacomberi omenaldia».
Euskera, 1979, XXIV, 37. orr.
463. «H letraren ortografi arauak erabaki ondoan».
Euskera, 1979, XXIV, 694-695. orr.
464. «Hitzaren ausnarrean. Aita Santu berriaren enziklika berria».
Aranzazu, 1979, Junio, nº 574, 166-167. orr.
465. «Hitzaren ausnarrean. Apeza apez».
Aranzazu, 1979, Septiembre, nº 576, 230-231. orr.
466. «Hitzaren ausnarrean. Askatasuna eta legea».
Aranzazu, 1979, Noviembre, nº 578, 295-295. orr.
467. «Hitzaren ausnarrean. Datorren munduko bizitza».
Aranzazu, 1979, Diciembre, nº 579, 326-327. orr.

468. «Hitzaren ausnarrean. Fedea eta kritika».
Aranzazu, 1979, Febrero, nº 570, 38-39. orr.
469. «Hitzaren ausnarrean. Fedea eta teknika».
Aranzazu, 1979, Abril, nº 572, 102-103. orr.; Mayo, nº 573, 134-135. orr.
470. «Hitzaren ausnarrean. Fedea, gauza pribatua?».
Aranzazu, 1979, Enero, nº 569, 6-7. orr.
471. «Hitzaren ausnarrean, Hiltzeko jaio ote ginen?».
Aranzazu, 1979, Marzo, nº 571, 70-71. orr.
472. «Hitzaren ausnarrean, Jainkoa ala gizona?».
Aranzazu, 1979, Octubre, nº 577, 262-263. orr.
473. «Hitzaren ausnarrean. Politika sasi-erlijio bihurtzen denean».
Aranzazu, 1979, Julio-Agosto, nº 575, 198-199. orr.
474. «J. Lizarraga Elkanokoaren liburu aurkezpena».
Euskera, 1979, XXIV, 769-772. orr.
475. «Jose Maria Lojendio Irure (1910-1979)».
Euskera, 1979, XXIV, 863-864. orr.
476. «Lopez Mendizabal-dar Ixaka-ren mendeurrena».
Euskera, 1979, XXIV, 61-62. orr.
477. «Relaciones entre Eusko-Ikaskuntza y Euskaltzaindia».
Euskera, 1979, XXIV, 705-710. orr.
478. «Udalen izendegiaren aurkezpena».
Euskera, 1979, XXIV, 831-833. orr.
479. «Euskaltzaindia: *Euskal aditz batua. Taulen prestatzailea: Txillardegí. «Hitzaurrea».* (L. Villasante, I-III. orr.)
San Sebastian, 1979

1980

480. *Sintaxis de la oración simple*.
Oñate: Edit. Franciscana Aránzazu, (Burgos: Imp. Aldecoa) 1980, 268 orr.,
19,5 zm., Serie «Luis de Eleizalde» sobre unificación del euskera escrito. VI.
481. *La H en la ortografía vasca*.
Oñate: Edit. Franciscana Aránzazu, (Burgos: Imp. Aldecoa), 1980, 143 orr.,
19 x 13 zm., Serie «Luis de Eleizalde» sobre unificación del euskera escrito
VII.
482. «Ante la causa de M. Angeles Sorazu. Llamamiento a los que conozcan el
paradero de sus cartas familiares».
Aranzazu, 1980, Enero, nº 580, 27-29. orr.

483. «Encuentros Internacionales de Vascólogos. Notable acontecimiento cultural».
Aranzazu, 1980, Octubre, nº 589, 283-285. orr.
484. «Euskaltzainburuaren biltzar hasierako hitzak».
Euskera, 1980-II, XXV, 321-324. orr.
485. «Hitzaren hausnarrean, Aita Santuaren harat-honatak».
Aranzazu, 1980, Noviembre, nº 590, (299-300. orr.)
486. «Hitzaren hausnarrean. Hogeitamar urte».
Aranzazu, 1980, Diciembre, nº 591, 332-333. orr.
487. «Hitzaren hausnarrean. Gaztearen askapen-bidea».
Aranzazu, 1980, Mayo, nº 584, 139-140. orr.
488. «Hitzaren hausnarrean. Jainko semeen askatasuna».
Aranzazu, 1980, Febrero, nº 581, 43-44. orr.
489. «Hitzaren hausnarrean. Jesus, politikari eta iraultzaile?».
Aranzazu, 1980, Enero, nº 580, 6-7. orr.
490. «Hitzaren hausnarrean. Jesusen iraultza».
Aranzazu, 1980, Junio, nº 585, 171-172. orr.
491. «Hitzaren hausnarrean. Kristau izatea zer da?»
Aranzazu, 1980, Julio-Agosto, nº 586-587, 203-204. orr.
492. «Hitzaren hausnarrean. Kurutzeaz argiraino».
Aranzazu, 1980, Septiembre, nº 558, 235-236. orr.
493. «Hitzaren hausnarrean. Orokorra eta tokian tokikoa (Holandako sino-
doaz)».
Aranzazu, 1980, Abril, nº 583, 110-111. orr.
494. «Hitzaren hausnarrean. Zergatik den Jesus Salbatzaile».
Aranzazu, 1980, Marzo, nº 582, 75-76. orr.
495. «Perpauz kausalak Lapeyre idazlea baitan».
Euskera, 1980, XXV, 537-563. orr.
496. «Zurutuza, J.L.: «Joanesen arizpean. Euskalkiak». (L. Villasanterekin elkar-
rriketa)».
Aranzazu, 1980, Septiembre, nº 588, 240-241. orr.

1981

497. *M. Angeles Sorazu. Un mensaje para tiempos difíciles.*
Oñate: Edit. Franciscana Aránzazu, (Burgos: Imp. Aldecoa), 1981, 408 orr.,
18,5 x 11,5 zm.
Arendui: «Joanesen arizpean. Arrisku garairako». *Aranzazu*, 1981, Noviembre, nº
601, 304-305. orr.

498. «Arautegia eta barne erregelak argitaratzeaz, eta Euskaltzaindiaren lagunak izendatzeaz».
Euskera, 1981-II, 745-747. orr.
499. «Carlos Garaikoetxeari».
Euskera, 1981-I, 459-461. orr.
500. «Dialektologi bilerak».
Euskera, 1981-I, 129-132. orr.
501. «Dialektologi ikastaroa. Euskaltzainburuaren agurra».
Euskera, 1981-II, 919-923. orr.
502. «Españako Errege-etortzea».
Euskera, 1981-II, 915-916. orr.
503. «Etxepareren edizio kritikoa aurkeztean».
Euskera, 1981-I, 447-448. orr.
504. «Euskaltzainburu jaunaren sarrerazko hitzak».
In *Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak*.
Bilbo, Euskaltzaindia, Iker-1, 1981, 25-30. orr.
505. «Euskaltzaindiaren Batzarre agiria Beran (Nafarroa)».
Euskera, 1981-I, 19-27. orr.
506. «Francisco Ondarraren Euskaltzaindian sartzea».
Euskera, 1981-II, 629-632. orr.
507. «Gramatika lanak koordinatzeko bilera».
Euskera, 1981-I, 115-121. orr.
508. «*La H en la ortografía vasca* liburuaren aurkezpena».
Euskera, 1981-II, 909-913. orr.
509. «Hitzaren hausnarrean: Andre Maria kristau fedean».
Aranzazu, 1981, n° 601, Noviembre, 298-299. orr.
510. «Hitzaren hausnarrean: Argia eta iluna fedean».
Aranzazu, 1981, Enero, n° 592, 11-12. orr.
511. «Hitzaren hausnarrean. Eliza eta kristaua».
Aranzazu, 1981, n° 600, Octubre, 267-268. orr.
512. «Hitzaren hausnarrean. Errukiz aberats».
Aranzazu, 1981, Marzo, n° 594, 75-76. orr.
513. «Hitzaren hausnarrean. Gizonaren misterioa».
Aranzazu, 1981, Abril, n° 595, 108-109. orr.
514. «Hitzaren hausnarrean. Jainkorik gabe gizonik ez».
Aranzazu, 1981, Mayo, n° 596, 139-140. orr.
515. «Hitzaren hausnarrean. Kristaua eta mundua».
Aranzazu, 1981, Febrero, n° 593, 43-44. orr.

516. «Hitzaren hausnarrean. Kristo ezagutu».
Aranzazu, 1981, Julio-Agosto, n° 598, 203-204. orr.
517. «Hitzaren hausnarrean. Kristo fedean eta historian».
Aranzazu, 1981, Diciembre, n° 602, 333-334. orr.
518. «Hitzaren hausnarrean. Sortaldeko kontzilioak».
Aranzazu, 1981, Septiembre, n° 599, 235-236. orr.
519. «Hitzaren hausnarrean. Zer da sinestea?».
Aranzazu, 1981, Junio, n° 597, 171-172. orr.
520. «Imanol Berriatua Ibieta (1914-1981)».
Euskera, 1981-II, 1.019-1.022. orr.
521. «Itzultzaile Eskola zabaltzean».
Euskera, 1981-I, 147-150. orr.
522. «J. B. Arxu-ren mendeurrena».
Euskera, 1981-II, 695-697. orr.
523. «Juan Jose Mogelen omenaldia».
Euskera, 1981-II, 683-686. orr.
524. «Loiolako jardunak».
Euskera, 1981-II, 729-731. orr.
525. «*La Mística Ciudad de Dios* y la suspensión de la causa de beatificación de Sor María de Jesús de Agreda».
Verdad y Vida, 1981, XXXIX, 127-132. orr.
526. «Las oraciones causales en Axular (I). La construcción de *zeren* con partícula que modifica el verbo».
FLV, 1981, n° 37, 9-18. orr.
527. «Las oraciones causales en Axular (II). Causales subordinadas y causales coordinadas».
FLV, 1981, n° 38, 9-21. orr.
528. «Patxi Altuna aitaren Euskaltzaindian sartzea».
Euskera, 1981-II, 601-603. orr.
529. «Sobre el topónimo Ga(i)llardi, de Aranzazu».
In *Homenaje a Odon de Apraiz. Odon Apraizi omenaldia*.
Vitoria, 1981, 401-405. orr.
530. «Vascuence».
In *Gran Enciclopedia del Mundo*.
Bilbao, Durvan Apéndice 24, 1981, 367-370. orr.

1982

531. «A la Academia de la Llingua Asturiana».
Euskera, 1982-II, 695-696. orr.
532. «Aita Santua, Eliza eta Andre Maria».
Aranzazu, 1982, Diciembre, nº 613, 334-335. orr.
533. «Arabako ordezkariak zabaltzean».
Euskera, 1982-II, 711-714. orr.
534. «Bi euskaltzain «Doctor Honoris Causa» izendatuak».
Euskera, 1982-II, 689-691. orr.
535. «Bizenta Antonia Mogelen bigarren mendeurrena».
Euskera, 1982-II, 451-455. orr.
536. «Euskal azentuari buruzko eskakizun eta proposamena».
Euskera, 1982-I, 251-253. orr.
537. «Hitzaren hausnarrean. Aita San Frantziskoren mendeurrena».
Aranzazu, 1982, Noviembre, nº 612, 299-300. orr.
538. «Hitzaren hausnarrean. Ezkontza eta familia».
Aranzazu, 1982, Mayo, nº 607, 139-140. orr.
539. «Hitzaren hausnarrean. Fatimako deia, gaur orduan baino gaurkoagoa».
Aranzazu, 1982, Julio-Agosto, nº 609, 203-204. orr.
540. «Hitzaren hausnarrean. Fededunarentzat zer da Aita Santua?»
Aranzazu, 1982, Septiembre, nº 610, 235-236. orr.
541. «Hitzaren hausnarrean. Gaurko gizonaren eritasunak».
Aranzazu, 1982, Marzo, nº 605, 75-76. orr.
542. «Hitzaren hausnarrean. Gizona, Jainkoaren lankide».
Aranzazu, 1982, Febrero, nº 604, 43-44. orr.
543. «Hitzaren hausnarrean: lana».
Aranzazu, 1982, Enero, nº 603, 11-12. orr.
544. «Hitzaren hausnarrean. Legea eta askatasuna».
Aranzazu, 1982, Junio, nº 608, 171-172. orr.
545. «Hitzaren hausnarrean. Salbamera opa digute baina nolakoa?»
Aranzazu, 1982, Abril, nº 606, 108-109. orr.
546. «Hitzaren hausnarrean. Ziurtasunaren gizona».
Aranzazu, 1982, Octubre, nº 611, 267-268. orr.
547. «Hondarribiko bilera bereziak».
Euskera, 1982-I, 263-269. orr.
548. «Lopez idazlearen omenez».
Euskera, 1982-II, 433-435. orr.

549. «Las oraciones causales en Axular (III). Oraciones causales fronterizas». *FLV*, 1982, nº 39, 9-20. orr.
550. «Las oraciones causales en Axular (y IV). Oraciones causales construídas a base de bait- solo». *FLV*, 1982, nº 40, 359-386. orr.
551. «En la presentación del libro de los Encuentros Internacionales de Vascólogos». *Euskera*, 1982-I, 377-380. orr.
552. «En torno al centenario de la aparición del *Peru Abarca*». *Euskera*, 1982-I, 7-12. orr.
553. «La visita del Papa a España. La Gran Misión». *Misiones Franciscanas*, 1982, 326-328. orr.
554. «Etienne Lapeyre: *Kredo edo Sinhesten dut esplikatua*. (Edizio berria, «*Euskararen Lekukoak*» bildumarako Fr. Luis Villasantek prestatua». «Sarrera» (5-27. orr). «Vocabulario» (281-315. orr.). »Aurkibideak» (319-331. orr). Bilbao, Euskaltzaindia, 1982, 331 orr., 24 x 16,5 zm., Euskararen Lekukoak, 5.

1983

555. «Aita Mendibururen II. mendeurrena». *Euskera*, 1983-I, 9-10. orr.
556. «Ama Sorazuren idazki batez». In *Homenaje a J. Ignacio Tellechea Idigoras*. San Sebastian-Donostia: *Boletín de Estudios Históricos sobre San Sebastian*, nº 16-17, 1982-1983, Tomo II, 1.045-1.049 orr.
557. «Blas de Alegriaren mendeurrena ospatzean». *Euskera*, 1983-II, 341-343. orr.
558. «Euskal idazleen elkartea sortzean». *Euskera*, 1983-I. 53-54. orr.
559. «Hitzaren hausnarrean: Aita Santua gazteekin. Gaitzaren aurrean, zer egin?». *Aranzazu*, 1983, Abril, nº 617, 102-103. orr.
560. «Hitzaren hausnarrean. Aita Santua gure artean». *Aranzazu*, 1983, Enero, nº 614, 5-6. orr.
561. «Hitzaren hausnarrean. Alaitasuna». *Aranzazu*, 1983, Diciembre, nº 623, 326-327. orr.
562. «Hitzaren hausnarrean: Andre Maria, Kristoganako bide». *Aranzazu*, 1983, Mayo, nº 618, 134-135. orr.

563. «Hitzaren hausnarrean: Elizan guztiz beharrezkoak dira».
Aranzazu, 1983, Marzo, n° 616, 82-83. orr.
564. «Hitzaren hausnarrean. Erospenaren urtea».
Aranzazu, 1983, Octubre, n° 622, 262-263. orr.
565. «Hitzaren hausnarrean. Identitate-krisia».
Aranzazu, 1983, Septiembre, n° 621, 230-231. orr.
566. «Hitzaren hausnarrean. Indarrak hartzeko lekuak».
Aranzazu, 1983, Junio, n° 619, 166-167. orr.
567. «Hitzaren hausnarrean: Jarrera kristauak».
Aranzazu, 1983, Julio-Agosto, n° 620, 198-199. orr.
568. «Hitzaren hausnarrean: Jaun aldarekoa adoratzearaz».
Aranzazu, 1983, Febrero, n° 615, 37-38. orr.
569. «Hitzaren hausnarrean: Kristau askatasuna».
Aranzazu, 1983, Noviembre, n° 623, 294-295. orr.
570. «Idek eta zabal gogo-bihotzak».
In *Piarres Lafitteri omenaldia*.
Bilbo, Euskaltzaindia, (Iruñea: Edit. Aranzadi), 1983, 923 orr.; *Iker* 2., 655-665. orr.
571. «Juan Bautista Gamiz-en liburua aurkeztean».
Euskera, 1983-II, 349-351. orr.
572. «Lapeyre-ren *Kredo edo sinhesten dut*-en aurkezpenean».
Euskera, 1983-I, 285-293. orr.
573. «El libro V de la Autobiografía de la M. Angeles Sorazu. Edición del Texto».
Scriptorium Victoriense, 1983, Enero-Abril, 90-126. orr.
574. «Maileguzko hitzei buruzko Jardunaldietako kronikatxoa».
Euskera, 1983-II, 527-528. orr.
575. «Pedro Ignacio Barrutia eta Basagoitiaren 3.mendeurrena».
Euskera, 1983-I, 35-36. orr.
576. «P. Lafitteri omenaldia».
Euskera, 1983-II, 371-373. orr.
577. «Toribio Alzaga eta Felipe Arrese Beitia sariak banatzean».
Euskera, 1983-I, 81-93. orr.
578. «En torno a una carta, hasta ahora inédita, del escritor vasco P.P. de Añibarro».
Euskera, 1983-II, 403-409. orr.
579. «Vascuence».
In *Gran Enciclopedia del Mundo*.
Bilbao, Durvan, Apéndice 25, 1983. 395-397. orr.

1984

580. *Kristau fedearen sustraiak. III. Eliza*.
San Sebastian: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1984,
412 orr., 21 x 16 zm.
Arendui: «Liburu bat: *Eliza*». *Aranzazu*, 1985, Abril, n° 639, 7-8. orr.
San Martín, Juan: *Egan*, 1985, 1-2. 133-134. orr.
581. «Azkueren hiztegiaren argitalpen berria aurkeztean».
Euskera, 1984-II, 903-904. orr.
582. «Correspondencia epistolar de la M. Angeles Sorazu con el P. Nazario Pérez, S.J. Edición del texto».
Scriptorium Victoriense, 1984, Mayo-Agosto, 121-181. orr.
583. «Euskal izendegiaren 3. argitalpena aurkeztatzean».
Euskera, 1984-II, 893-895. orr.
584. «Euskaltzaindiaren etxe berria zabaltzean».
Euskera, 1984-II, 487-489. orr.
585. «Gerra aurreko *Euskera* bir-argitaratuak aurkeztatzean».
Euskera, 1984-I, 385-388. orr.
586. «Hitzaren hausnarrean. Aita Saindua kezkatu dago».
Aranzazu, 1984, Enero, n° 625, 5-6. orr.
587. «Hitzaren hausnarrean. Askapenaren teologiak direla eta(I)».
Aranzazu, 1984, Noviembre, n° 634, 5-6. orr.
588. «Hitzaren hausnarrean. Askapenaren teologiak (eta 2)».
Aranzazu, 1984, Diciembre, n° 635, 5-6. orr.
589. «Hitzaren hausnarrean. Beti bat».
Aranzazu, 1984, Febrero, n° 626, 5-6. orr.
590. «Hitzaren hausnarrean. Fedea, bere begi-ninian».
Aranzazu, 1984, Abril, n° 628, 5-6. orr.
591. «Hitzaren hausnarrean. Fedea, errazkeria ote?».
Aranzazu, 1984, Marzo, n° 627, 5-6. orr.
592. «Hitzaren hausnarrean: Fedea, politika bihurtzen denean».
Aranzazu, 1984, Octubre, n° 633, 5-6. orr.
593. «Hitzaren hausnarrean. Kristau bizitza eta erlijiosoena».
Aranzazu, 1984, Julio-Agosto, n° 631, 5-6. orr.
594. «Hitzaren hausnarrean. Legea Elizan».
Aranzazu, 1984, Septiembre, n° 632, 5-6. orr.
595. «Hitzaren hausnarrean. Sofrimenaren balioaz».
Aranzazu, 1984, Mayo, n° 629, 5-6. orr.

596. «Jean Elizalde «Zerbitzari»-ren mendeurrena (1883-1983)».
Euskera, 1984-I, 201-202. orr.
597. «Jean Saint-Pierre jaun apezpikuaren mendeburua».
Euskera, 1984-II, 469-470. orr.
598. «Jose Manterolaren omenez».
Euskera, 1984-II, 439-441. orr.
599. «Maileguzko hitzei buruzko II. Jardunaldien kronikatxoa».
Euskera, 1984-I, 393-394. orr.
600. «Markina, bizkaiera literarioaren sehaskea».
Euskera, 1984-I, 185-191. orr.
601. «Mitxelenaen Hiztegia egiteko akordioa sinatu zen egunean».
Euskera, 1984-II, 897-898. orr.
602. «*Ossian Saria* Koldo Mitxelena eman zitzaionekoa».
Euskera, 1984-I, 379-380. orr.
603. «Salvatore Mitxelenaen pertsona».
In *Salvatore Mitxelena. Idazlan guztiak. II*.
Oñati-Aranzazu: Edit. Franciscana Aranzazu, (Zarautz: Itxaropena), 1984,
XI-XV. orr.
604. «Uztaritzeko adierazpenean agintzen dena betetzeaz».
Euskera, 1984-I, 263-267. orr.
605. Echaide Itarte, Ana Maria: *Erizkizundi Irukoitza*. «Prólogo» (L. Villasante,
7-9. orr.)
Bilbo, Euskaltzaindia, 1984, Iker 3.

1985

606. «Arestiren oroitzapenetan».
Euskera, 1985-II, 533. orr.
607. «V. Dialektologi Jardunaldiak».
Euskera, 1985-II, 645-648. orr.
608. «Encuentro entre la Real Academia Española, la Real Academia Gallega, el
Institut d'Estudis Catalans y Euskaltzaindia/Real Academia de la Lengua
Vasca».
Euskera, 1985-II, 665-669. orr.
609. «*Erizkizundi Irukoitza*-ren aurkeztapenean».
Euskera, 1985-II, 629-632. orr.
610. «Euskal anaforikoak».
In *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*.
Vitoria, 1985, Pars altera, 971-980. orr.

611. «Euskaltzaindiaren X. Biltzarra. (Iruñean, 1984, Irailaren 25etik 29ra). Euskaltzainburuaren hasierako hitzak».
Euskera, 1985-I, 23-30. orr.
612. «*Euskara*» (Parisko «Expolangues»erako egina).
Bilbo: Boan, 1985, 8 orr., 22 x 12 zm.
613. «Gasteizen, San Antonio kaleko ordezkari-tza zabaltzean».
Euskera, 1985-II, 641-643. orr.
614. «Hitzaren hausnarrean. Adiskidetze-zerbitzua (1)».
Aranzazu, 1985, Febrero, n° 637, 5-6. orr.; (2): Marzo, n° 638, 5-6. orr.; (3): Abril, n° 639, 5-6. orr.
615. «Hitzaren hausnarrean. Andre Maria kristau fedean».
Aranzazu, 1985, Mayo, n° 640, 5-6. orr.
616. «Hitzaren hausnarrean. Eliza ere seinale?».
Aranzazu, 1985, Diciembre, n° 646, 5-6. orr.
617. «Hitzaren hausnarrean. Elkarrizketa».
Aranzazu, 1985, Enero, n° 636, 5-6. orr.
618. «Hitzaren hausnarrean. Fedea eta jakintza».
Aranzazu, 1985, Octubre, n° 644, 5-6. orr.
619. «Hitzaren hausnarrean. Gazteak eta Aita Saindua».
Aranzazu, 1985, Junio-Julio, n° 641, 5-6. orr.
620. «Hitzaren hausnarrean. Igandea. Aita J. Aldazabal-i eskerronez».
Aranzazu, 1985, Agosto, n° 642, 5-6. orr.
621. «Hitzaren hausnarrean: Kristo, ezagubide».
Aranzazu, 1985, Noviembre, n° 645, 5-6. orr.
622. «Hitzaren hausnarrean. Zirilo eta Metodiod Sainduak».
Aranzazu, 1985, Septiembre, n° 643, 5-6. orr.
623. «Inazio Mª Etxaide jaunaren mendeurrena».
Euskera, 1985-II, 343-344. orr.
624. «Iruñeko ordezkari-tza zabaltzean».
Euskera, 1985-II, 679-681. orr.
625. «Joakin Lizarragaren *Ongni iltzen laguntzeko itzgiaic* liburuaren aurkezpe-nean».
Euskera, 1985-II, 633-634. orr.
626. «Literatura» (Vasca).
In *Gran Enciclopedia del Mundo*.
Bilbao, Durvan, Apéndice 26, 1985, 590-591. orr.
627. «Maileguzko hitzen arazoari segida emateaz».
Euskera, 1985-II, 461-463. orr.

628. «Matea Alonso Ruiz de Gauna: Una alavesa, última religiosa recibida por la M. Sorazu, destinataria de cartas de la sierva de Dios y autora de un testimonio sobre ella».
Scriptorium Victoriense, 1985, Enero-Junio, 220-240. orr.
629. «Pello Salaburu jaunaren Euskaltzaindian sartzea».
Esukera, 1985-II, 287-296. orr.
630. Pedro Anasagasti: *Historia general de la villa de Bermeo*. «En lugar de un prólogo» (L. Villasante, 5-7. orr.).
Bermeoko Udala, (Bilbao: Berekintza, S.A.), 1985, 301 orr.
631. Pierre Guillaume de Lavieuxville-Harosteguy: *Bayonaco Diocesaco Bi-garren Catichima (1733)*. Edizio kritikoa: Fr. Luis Villasante-k prestatua. «Sarrera» (7-29. orr.). «Vocabulario» (329-378. orr.). «Aurkibidea» (379-383. orr.).
Bilbao: Euskaltzaindia, 1985, 385 orr., 24 x 16 zm., *Euskararen Lekukoak* 11.

1986

632. *La oración causal en vasco*.
Oñate: Edit. Franciscana Aránzazu, 1986, 278 orr., 19 x 13 zm., Colección «Luis Eleizalde» 8.
633. *Kristau fedea. Teologi-saileko azalpena*.
Oñate: Edit. Franciscana Aránzazu, (Burgos: Imp. Aldecoa), 1986, 336 orr., 24 x 17 zm.
Arendui: «*Kristau fedea argitzen*». *Aranzazu*, 1987, Marzo, nº 660, 7-8. orr.
634. «Correspondencia epistolar de la Sierva de Dios M. Angeles Sorazu con Sor Felipa de Santa Teresa».
Scriptorium Victoriense, 1986, Enero-Junio, 184-218. orr.
635. «*Eliza* liburuen aurkezpena» (Donostia, 1984, Azaroak 26).
Egan, 1986, nº 3-4, 101-112. orr.; *BRSBAP*, 1986, nº 1-2, 279-288. orr.
636. «Euskal azentu eta ebakeraz II. Jardunaldiak».
Euskera, 1986-II, 311-315. orr.
637. «*Euskaltzaindiaren X. Biltzarra eta Maileguzko hitz berriei buruz Euskaltzaindiaren erabakiak* liburuen aurkezpena».
Euskera, 1986-II, 585-590. orr.
638. «Euskaltzaindiaren egoitza berriari buruz hitzarmena sinatu zenean».
Euskera, 1986-I, 217-219. orr.
639. «Hitzaren hausnarrean. Ama Sorazu edo Jainkoaren esperientzia».
Aranzazu, 1986, Mayo, nº 651, 56. orr.

640. «Hitzaren hausnarrean. Askatasuna eta askapena».
Aranzazu, 1986, Junio, n° 652, 8-9. orr.
641. «Hitzaren hausnarrean. Bidetan».
Aranzazu, 1986, Enero, n° 647, 5-6. orr.
642. «Hitzaren hausnarrean. Bizi-emaile».
Aranzazu, 1986, Noviembre, n° 656, 5-6. orr.
643. «Hitzaren hausnarrean. Egiazko askatasuna zertan den».
Aranzazu, 1986, Septiembre, n° 654, 5-6. orr.
644. «Hitzaren hausnarrean. Eguzkia bere lekura».
Aranzazu, 1986, Abril, n° 650, 5-6. orr.
645. «Hitzaren hausnarrean. Jainkoa bazterrerat utzi?».
Aranzazu, 1986, Febrero, n° 648, 5-6. orr.
646. «Hitzaren hausnarrean. Konzilioa, murrizterik gabe».
Aranzazu, 1986, Marzo, n° 649, 5-6. orr.
647. «Hitzaren hausnarrean. San Agustinen XVI mendeurrena».
Aranzazu, 1986, Diciembre, n° 657, 10-12. orr.
648. «Lavieuxville-Harosteguy-ren *Katixima* aurkeztean».
Euskera, 1986-I, 221-228. orr.
649. «Lexikologi erizpideak finkatzeko IV. Jardunaldiak».
Euskera, 1986-II, 297-300. orr.
650. «Mendeburu bat Arantzazun. Un centenario en Aranzazu».
In *Gipuzkoar zantzuak. Trazos guipuzcoanos*.
San Sebastian: Caja de Ahorros Provincial de Guipuzcoa, (Lit. Danona),
1986, 305-307. orr.
651. «Peñaflorida Kondearen II. mendeurrena».
Euskera, 1986-I, 9-12. orr.
652. «Pierre Charritton jaunaren Euskaltzaindian sartzea».
Euskera, 1986-II, 265-269. orr.
653. «Vascuence».
In *Gran Enciclopedia del Mundo*.
Bilbao, Durvan, Apéndice 27, 1986, 185-187. orr.

1987

654. «V. Barne Jardunaldiak direla eta».
Euskera, 1987-II, 333-336. orr.
655. «Cartas de la sierva de Dios M. Angeles Sorazu a Sor Visitación Prendes y testimonio de la hermana de ésta sobre la misma sierva de Dios».
Scriptorium Victoriense, 1987, Enero-Junio, 187-209. orr.

656. «A. Damaso Intza, A. Oieregi eta A. Donostiaren mendeurren ospakizuna». *Euskera*, 1987-I, 9-12. orr.
657. «Euskal liburu zahar baten aurkiketa dela eta». *Euskera*, 1987-II, 301-311. orr.
658. «*Euskal testu zaharrak (I)* liburuaren aurkezpena». *Euskera*, 1987-II, 487-488. orr.
659. «*Euskalduna* astekariaren mendeburuan». *Euskera*, 1987-II, 243. orr.
660. «Hitzaren hausnarrean: Andre Mariaren urtea (1)». *Aranzazu*, 1987, Julio-Agosto, n° 664, 6-7. orr.
661. «Hitzaren hausnarrean: Andre Mariaren urtea (2)». *Aranzazu*, 1987, Septiembre, n° 665, 5-6. orr.
662. «Hitzaren hausnarrean. Andre Mariaren urtea (3)». *Arantzazu*, 1987, Octubre, n° 666, 5-6. orr.
663. «Hitzaren hausnarrean. Beste pozgilea (1)». *Aranzazu*, 1987, Febrero, n° 659, 5-6. orr.
664. «Hitzaren hausnarrean. Beste pozgilea (2)». *Aranzazu*, 1987, Marzo, n° 660, 5-6. orr.
665. «Hitzaren hausnarrean. Beste pozgilea (3)». *Aranzazu*, 1987, Abril, n° 661, 8-9. orr.
666. «Hitzaren hausnarrean. Beste pozgilea (4)». *Aranzazu*, 1987, Junio, n° 663, 5-6. orr.
667. «Hitzaren hausnarrean. Jainkoa izkutatu ote zaigu, gero?» *Arantzazu*, 1987, Diciembre, n° 668, 5-6. orr.
668. «Hitzaren hausnarrean. Unamuno, edo iraupen-gogo». *Aranzazu*, 1987, Enero, n° 658, 5-6. orr.
669. «Koldo Mitxelena». *Arantzazu*, 1987, Noviembre, n° 667, 28-30. orr.
670. «Lexiko berrikuntzaz gogoetak». *Euskera*, 1987-I, 213-215. orr.
671. «Lexikologi erizpideak finkatzeko V. Jardunaldiak (Hitz Elkarketari buruz 2.ak)». *Euskera*, 1987-II, 377-380. orr.
672. «*Resurrección María de Azkue eta Pierre Broussain-en arteko elkar idazketa* liburuaren aurkezpena». *Euskera*, 1987-II, 471-475. orr.
673. «Toribio Etxebarria jaunaren mendeurrenean». *Euskera*, 1987-II, 273-275. orr.

674. Juan Antonio Moguel ta Urquiza: *Cristaubaren icasbidea edo Doctrina Cristiana. Edizio kritikoa. Fr. Luis Villasante.*
«Sarrera» (11-83. orr). «Vocabulario» (271-316. orr).
Bilbao: Euskaltzaindia, 1987, 316 orr., 24 x 16 zm., Euskararen Lekukoak 14.
675. «Aturrekoa». (9-11. orr.)
In *Iparragirre.*
Bilbo: Euskaltzaindia, (Grafo), 1987, 446 orr., 23 x 16,5 zm.,
676. Euskaltzaindia. LEF Batzordearen lanak: *Hitz-elkarketa/1.*
«Euskaltzainburuaren sarrera hitzak». (9-11. orr.).
Bilbo: Prakor, 1987, 455 orr., 29,5 x 20,5 zm.

1988

677. *Euskararen auziaz.*
Oñati-Arantzazu: Edit. Franciscana Arantzazu, (Estella: Graf. Lizarra), 1988, 265 orr., 19 x 13 zm., Serie «Luis Eleizalde», n° 9.
Arendui: «Euskararen auziaz». Arantzazu, 1988, Junio, n° 674, 5-7. orr.
678. «Aita Pedro Aranguren (1903-1988)».
Euskera, 1988-I, 149-150. orr.
679. «Bilboko euskal katedraren ehunurteburua».
Euskera, 1988-II, 355-360. orr.
680. «Duelo entre la justicia y la misericordia».
Scriptorium Victoriense, 1988, Enero-Junio, 206-232. orr.
681. «Euskaltzaindia eta euskararen normalkuntza».
In *II. Mundu Biltzarra. II Congreso Mundial Vasco. Euskara Biltzarra.*
Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritza, 1988, 9-21. orr.
682. «Euskaltzain osoei batzarrerako txostenak eskatuz».
Euskera, 1988-II, 419. orr.
683. «*Euskera* aldizkariaren bir-moldaketaz».
Euskera, 1988-II, 415-417. orr.
684. «Hitzaren hausnarrean. Angeles Sorazuren mezutik (I)».
Arantzazu, 1988, Junio, n° 674, 5-7. orr.
685. «(Hitzaren hausnarrean). Angeles Sorazuren mezutik (II). Andre Mariarekin Jainko-bidean».
Arantzazu, 1988, Septiembre, n° 676, 5-6. orr.
686. «(Hitzaren hausnarrean). Angeles Sorazuren mezutik (III). Elizarekin Jainko-bidean».
Arantzazu, 1988, Octubre, n° 677, 5-6. orr.

687. «(Hitzaren hausnarrean). Angeles Sorazuren mezutik (IV). Jesus Jainko-Gizonari atxikia».
Arantzazu, 1988, Noviembre, n° 678, 6-7. orr.
688. «(Hitzaren hausnarrean). Angeles Sorazuren mezutik (V). Otoizlari».
Arantzazu, 1988, Diciembre, n° 679, 5-6. orr.
689. «Hitzaren hausnarrean. Elizaren bidea, gizona».
Arantzazu, 1988, Enero, n° 669, 5-6. orr.
690. «Hitzaren hausnarrean. Gizonaren bidea, Kristo».
Arantzazu, 1988, Febrero, ° 670, 5-6. orr.
691. «Hitzaren hausnarrean. Herrien hazkundez».
Arantzazu, 1988, Mayo, n° 673, 5-6. orr.
692. «Hitzaren hausnarrean. Sineste-eza gailen?».
Arantzazu, 1988, Abril, n° 672, 5-6. orr.
693. «*Iparragirre* liburuauren aurkezpenean».
Euskera, 1988-I, 441-443. orr.
694. «Juan Antonio Mogelen *Cristaubaren icasbidea edo Doctrina Cristiania* liburuauren aurkezpena».
Euskera, 1988-II, 463-466. orr.
695. «Juan Gorostiaga Bilbao (1905-1988)».
Euskera, 1988-II, 479-481. orr.
696. «Koldo Mitxelena Elissalt (1915-1987)».
Euskera, 1988-I, 139-143. orr.
697. «Onomastikaz II. Jardunaldiak. Euskaltzainburuauren sarrera-hitzak».
Euskera, 1988-I, 281-284. orr.
698. «Onomastikaz II. Jardunaldiak. Amaierako hitzak».
Euskera, 1988-I, 287-288. orr.
699. «*Orotariko Euskal Hiztegia*-ren aurkezpena. Presentación del *Diccionario General Vasco. Vol. I*».
Euskera, 1988-I, 91-95. orr.
700. «Oxobi-ren mendeurrenean».
Euskera, 1988-II, 551-553. orr.
701. «Patxi Zabaleta jaunaren Euskaltzaindian sartzea».
Euskera, 1988-I, 13-15. orr.

1989

702. «Aita Santua eta gazteak».
Arantzazu, 1989, Octubre, n° 688.

703. «Aita Ubillos-en *Christau Doctriñ berri-ecarlea*. Liburu honen berezitasun batzuez oharrak». *Euskera*, 1989-II, 517-531. orr.
704. «Altunaren txostenari sarrera». *Euskera*, 1989-I, 163. orr.
705. «Angeles Sorazuren mezutik (VI). Egizale». *Arantzazu*, 1989, Enero, n° 680, 5-6. orr.
706. «Angeles Sorazuren mezutik (VII). Jainkoaren dirdira munduan». *Arantzazu*, 1989, Febrero, n° 681. 5-9. orr.
707. «Antonio Mallearen artikulua». *Euskera*, 1989-I, 309. orr.
708. «Bidea, egia eta bizia». *Arantzazu*, 1989, Diciembre, n° 690, 5-6. orr.
709. «Bilbon, kargu-aldatzeak zirela eta esandako hitzak». *Euskera*, 1989-I, 681-682. orr.
710. «Encuentro de los tres Durangos con la Real Academia de la Lengua Vasca-Euskaltzaindia». *Euskera*, 1989-I, 293-298. orr.
711. «Eusko Legebiltzarrean». *Euskera*, 1989-I, 375-377. orr.
712. «Guero-ren faksimilezko edizioa aurkeztean». *Euskera*, 1989-I, 365-373. orr.
713. «Joan Mari Lekuonaren Euskaltzaindian sartzea». *Euskera*, 1989-I, 11-15. orr.
714. «Leaburun erromeria. Ehun urte oraintxe bete dira». (A. Sorazuri buruz). *Arantzazu*, 1989, Agosto-Septiembre, n° 687, 5-6. orr.
715. «Orixe-ren jaiotzako mendeurrenean». *Euskera*, 1989-I, 67-70. orr.

1990

716. *Angeles Sorazu. Bizia eta mezua*. Donostia: Erein, 1990, 140 orr.
717. «Aita da Jainkoa». *Arantzazu*, 1990, Mayo, n° 695, 5-6. orr.
718. «Aita Jainkoa Testamentu Zaharrean». *Arantzazu*, 1990, Junio, n° 696, 5-6. orr.
719. «Aita, mundua salbatzeko». *Arantzazu*, 1990, Junio, n° 697, 3-4. orr.

720. «Aita San Jose, Elizaren zaindaria».
Arantzazu, 1990, Marzo, nº 694, 5-6. orr.
721. «Amendux, Juan de».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo I, 278. orr.
722. «Arbelbide, Jean Pierre».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo I, 427. orr.
723. «Axular, Pedro de».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo II, 180-181. orr.
724. «Barbier, Jean».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo II, 278. orr.
725. «Beriain, Juan de».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo II, 388-389. orr.
726. «Bidegaray, Domingo de».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo II, 430. orr.
727. «Broussain, Pierre».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo II, 480. orr.
728. «Correspondencia epistolar de la M. Angeles Sorazu con su quinto director el P. Alfonso Andrés Vega, O.P.».
Scriptorium Victoriense, 1990, 342-412. orr.
729. «Dassança, Mongongo».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo IV, 19. orr.
730. «Dechepare, Bernart».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo IV, 21. orr.
731. «Diren guztien egilea».
Arantzazu, 1990, Diciembre, nº 701, 4-5. orr.
732. «Elso, Sancius de».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo IV, 270. orr.
733. «Fededunaren Jainko-semetasuna».
Arantzazu, 1990, Noviembre, nº 700, 6-7. orr.

734. «Goicoechea Zabalo, Juan».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo V, 366. orr.
735. «Irigaray Goizueta, Pablo Fermín».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo VI, 189. orr.
736. «Joannateguy, Basilio».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo VI, 301. orr.
737. «J.A. Arana Martijaren sarrera hitzaldiari erantzuna».
Euskera, 1990-I, 35-39. orr.
738. «Leizarraga, Joannes de».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo VI, 503. orr.
739. «Lopez».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo VII, 119. orr.
740. «Mendiburu, Sebastian de».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo VII, 295. orr.
741. «Moulier, Jules».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo VII, 427. orr.
742. «Ormaechea, Nicolás».
In *Gran Enciclopedia de Navarra*.
Pamplona: Caja de Ahorros de Navarra, 1990, Tomo VIII, 327. orr.
743. «Otoitz-bidea».
Arantzazu, 1990, Abril, n° 694, 5-6. orr.
744. Sorazu, M. Angeles: *Autobiografía espiritual*. Edición de Fr. Luis Villasante, O.F.M. «Introducción» (9-78. orr.).
Madrid: Universidad Pontificia de Salamanca, Fundación Universitaria Española, 1990, 719 orr., 19 x 13 zm.

Aita Luis Villasante-ri,
37-ko egun lazgarriaren
eta 56-eko egun goxoen
orroitgarri.

KARRASKAN TA ZIRURIKAN...

IRATZEDER

*Karraskan ta zirurikan
iragan zirelarik Gernikan
aleman airezkoak,
zer zion bere ziloskan
orduan zinen mutikoak?*

*Karraskan ta zirurikan
joan dire joan airezkoak;
eta, zinauden dolu ta nigar askan,
deitu zaitu, bildu zaitu Jainkoak.*

*Ereman zaitu Arantzazuko gaineraino,
airezkoek ezeztatu nahi euskalgoari
piztu zinezon, dena bihotz, dena gogo,
lurreko etsaigoak oro baino
indar ta iraupen gehiago
emaiten duen hori.*

* * *

*Lan gehiegiak hustua,
Arantzazu alderat joan bainintzen,
han aditu nuen Pasionea-ren
hunkigarriko kantua!*

IRATZEDER

*Eta gero,
ahantziz akidurak oro,
bidez bide kantuz ari
joan nintzen zu gidari,
Bizkai-ko fraidetxetan barna.
Ai! zoin zabal, zoin bero
hango otoitz-gizonen anaitasuna...*

* * *

*Bai Beloke-n bai Arantzazu-n
otoitz eta lan
gogotik egitean,
gero-ta gehiago bilakaraz dezagun,
mundu-zabaleko guzien altxagarri,
Euskal Herria euskal herri.*

92-III-8

-KO/-DUN ATZIZKIEZ

Miren AZKARATE, Patxi ALTUNA

Bi atzizki hauen arteko lotura, antz eta desberdintasunak jorratzen hasi aurretik beharrezko dirudi bakoitzaren gainean esan denaren azalpen labur bat ematea. Izan ere, arreta berezia merezi izan du *-ko* atzizkiak euskal gramatika aztertu dutenen artean; honi buruz aipa daitezkeen artikuluetatik azken urteetakoak bakarrik hartuaz, hor ditugu, urrunago gabe, Goenaga (1980), Trask (1985), De Rijk (1988), Euskaltzaindia (1985, 1987) eta Mitxelena (1972a, 1972b, 1986) hizkuntzalarien lanak. Bigarren atzizkia, *-dun*, aldiz, halako ikerketa-sortarik ezagutu ez arren, berariaz aipatua da Azkue (1923-25), Villasante (1974) eta Euskaltzaindiaren (1991, ik. Elkarre sintetikoak) lanetan. Bakoitza bere aldetik aztertua izan bada, zergatik saiatu orain biak alderatzen? Ba al dute inolako loturarik antz eta desberdintasunak argitzen ahalegintzeko? Egia esan, ez gara honetaz arduratu garen lehenak, Altubek (1929: 208-226§) eta Euskaltzaindiak¹ (1987: 52-58) ere landu bait dute gai hau. Zein arrazoi dugu orduan berriro honetaz aritzeko? Alde batetik, garbi dago gaurko hizkuntzalaria nekez asebate dezakeela Altuberen azalpenak —bere garaiko seme izaki, planteamentuak ere halakoak dira—; Euskaltzaindiaren gramatikan behin baino gehiagotan ageri da hizkuntzalari bizkaitarrarekiko ezadostasuna. Bestalde, bere helburua ere ez bait da hori, Euskaltzaindiaren lanari ordura arteko azterketak bildu eta eztabaidatzea falta zaio. Horregatik iruditu zitzaigun beharrezko *-ko* eta *-dun*-en arteko loturaz berriro arduratzea. Ikus dezagun lehenik, bada, zein zen Altuberen teoria, gaur gehienentzat ezezaguna dela uste dugulako xeheki azalduko duguna.

---

¹ *-ko* atzizkiaren azterketa da berez, baina zeharka *-dun*-en aipamena ere hainbatetan egiten da.

I. ALTUBE-REN TEORIA

Hiru ataletan banatzen ditu *-dun* eta *-ko*, oinarriaren arabera, izenari, ize-
nondoari eta zenbatzaileari lotzen zaizkioneko kasuak bereiziz. Ondoren, haue-
tako bakoitzaren barnean, adiera hartzen du alderaketa-ardatz gisa:

1. Izena oinarri

- 1.1. **Izena + *-dun***: norbaitek aldi bateko dituen objektuak (materialak gehienu-
tan, nahiz inmaterialak ere izan daitezkeen) adierazten omen ditu halako
egiturak, jabeari nahitaezko ez zaizkionak, objektu horiek gabe ere bizi dai-
tekeelarik pertsona hori. Ondorioz kontrakoa erabateko gabezia adierazten
duen egitura da, «izena + *gabe(ko)/bako*»:

arduradun/ardurabako, bizardun/bizargabe(ko), osasundun/osasun gabe(ko)

Bide beretik, *-dun* omen da espezie batekoek duten ezaugarria (beste espe-
zietakoak ez dutena) adierazteko erabili behar dena:

ugazdun/ugaz-gabeko, bizidun/bizibako, zentzundun/zentzubako, arimadun/arimabako...

- 1.2. **Izena + *-ko***: oso zaila omen da horrelako egiturak aurkitzea, *yaseko*, *esane-
ko*, *legeko* eta beste adibideren bat kenduz gero. Berehala itzuliko gara baiez-
tapen honetara.

2. Izenondoa oinarri

- 2.1. **Izenondoa + *-dun***: jabeari nahitaezko ez zaizkion objektuak kalifikatzen
dituzten izenondoei eransten omen zaie *-dun*

bizar gorridun, giltza barridun, zor askodun, betaurreko baltzdun, urrezko belarrinakodun,
jabe bakardun...

Ez omen da, ordea, hain erabilera egokia gorputz-atalei dagozkien izenon-
doei eranstea, horiek ezin kenduzkoak bait dira:

beso luzedun, anka biribildun

- 2.2. **Izenondoa + *-ko***: zera abstraktua, inmateriala duela norbaitek adierazteko
(«cuando el objeto poseído es inherente al sujeto y de naturaleza abstracta o
inmaterial»).

osasun ederreko mutila

Edo objektua materiala izan arren, zentzu figuratua, inmateriala hartzen
duenean

bihotz biguneko andrea

Ez omen da hain egokia *-ko* erabiltzea pertsonaren atal edo zati handi sama-
rra adierazteko

azal zuriko umea, gorputz astuneko gizona

3. Zenbatzailea oinarri

- 3.1. **Zenbatzailea + -dun**: zenbatzailea jabeari (objektu hori duenari) nahitaezko ez zaizkion objektu materialekin ageri denean, egitura osoak **-dun** har dezake

gerriko bidun gizona, lau seme-alabadun alarguna, «saspi ardi-dunak bat emoten badeutso bos-tunari biyak seiña» (Kirikiño)

ehun pezetadun diru-poltsa, lau ardidun artzaina, etxe bidun etxaguna

- 3.2. **Zenbatzailea + -ko**: gainerako kasuetan **-ko** aukeratu behar da

urte biko umea, hiru urteko umea, libra biko ogia, kainoi biko eskopeta, errobeda biko gurdia, hiru hankako aulkia, ehun pezetako diru-papera, ehun pezetako saria, bizitza biko etxea, hiru hortzeko aitzurra, lau txirringako gurdia...

«lo poseído es objeto material pero esencial, no circunstancialmente poseído por el sujeto; y basta esta condición (es la primordial) para que exija la sufijación de **-ko** (Altube 1929: 222§)

Izan ere, ezinezkoa omen da adinik gabeko umerik edo kainoirik gabeko eskopetarik aurkitzea. Halaber, Altubek deskripzio geometrikotzat hartzen dituen ondoko adibideek ere **-ko** eskatzen dute

arpegi biko oihala, zortzi puntako painueloa, zortzi puntako mantoia

4. **-ko** eta **-dun** izen balioan (cf. 1., 2. y 3.) bi atzizki hauek izenondoak sortzen badituzte ere, sarri izenondo hauek izen balioa hartzen dute

bizar gorriduna, bihotz onekoak, hanka bikoa, lau hankakoa, erreal bikoa, lau zurikoa, hortz bikoa, hiru hortzekoa

Azalpen honen ondoren, aurrez-aurre ematen ditu gaizki erabiltzen omen diren formak eta horien ordain zuzen liratekeenak:

OKER	ZUZEN
a. Gizon entzute aundidun bat	Gizon entzute aundiko bat
b. Hilabetedun umea bata, bestea urtebeteduna, ta nagusiena lau urteduna	Hilabeteko umea bata, bestea urtebetekoa, eta nagusina lau urtekoa
c. Pisu haundidun ganadua	Pisu haundiko ganadua
d. Lau libradun ogia	Lau librako ogia
e. Eskatu ez dugun gaidun idazlana bialdu digu	Eskatu ez dugun gaizko (gaiezko) idazlana bialdu digu
f. Zabalera haundidun etxea	Zabalera haundiko etxea
g. Azal ederdun umea	Azal ederreko umea
h. Gizon arpegi okerdun bat	Gizon arpegi-okar bat
i. Mutil gerri mehedun eta hanka luzeduna	Mutil gerri-mehe hanka-luzea
j. Judu buru-bihotz gogordun hek	Judu buru-bihotz gogor hek
k. Adimen laburdunak izan gaisoak	Adimen-laburrak izan gaisoak
l. Zori-ondunak horiek, zori-gaiztodunak haiek	Zori-onekoak horiek, zori-gaiztoak haiek

.	Euskal-zalea eta ekandu on-on-	Euskal-zalea eta ekandu on-one-
	dun neskatila liraina	tako neskatila liraina
n.	Jon Mari, begi argidun mutila	Joan Mari, begi argiko mutila
ñ.	Izan leike gizon bat ezker ondu-	Izan leike gizon bat ezker onekoa
	na izatea baina eskar txarduna	izatea baina eskar txarrekoa
o.	Mutil gazte bihotz ondun eta	Mutil gazte bihotz oneko eta
	gogo berodunak	gogo berotsuak
p.	Èramanpen sendoduna	Èramanpen sendokoa
.	Buru argi, adimen zoli ta biotz	Buru argi, adimen zoli eta biotz
	andidun gizonak	andiko gizonak
r.	Zortzi puntadun painelu eta Ma-	Zortzi puntako painelu eta Mani-
	nila'ko mantoe dotoreenak	la'ko mantoe dotoreenak
s.	Kaitano fede otz-dunaren etxea	Kaitano fede otzekoaren etxea
t.	Zazpi eta bost izkindun neurti-	Zazpi eta bost izkineko neurti-
	tzak osatutakoa	tzez osatutakoa

Azkenik, ondoko adibideek esanahi desberdina lukete Altuberen eritiziz neurtitzdun liburua / neurtitzezko liburua

lehenak liburuak kasualidadez neurtitz batzuk dituela adieraziko luke; bigarrenak, ostera, erabat neurtitzez osatutako liburua dela. Bi forma horien ondoan, *neurtitz-liburua* izen elkartuaren aukera ere hor dugu, agian euskaldunak nahiago lukeena.

II. ADIZLAGUNA + -KO / IZEN-MULTZOA + -KO / IZENA + -KO

Zer esan Altuberen azalpen honen aurrean? Hasteko eta behin, argi dago Altubek *-ko* atzizkiaren balioetatik bat bakarra duela aztergai, Trask-en (1985: 171) hitzetan esateko, «*-ko* deribazionala», izen-multzoari eransten zaiona, alegia. Artikuluaren hasieran aipatutako atzizki honi buruzko azterlanek erakutsi dute badela *-ko* bat adizlagunari erantsiz izenlagunak sortzen dituen².

burniz → burnizko, legez → legezko, izar urdinetaraino → izar urdinetarainoko, hizkuntzarekin → hizkuntzarekiko, gureztat → guretzako

«Gizaldien arteko burrukari legezkoa deritzat» (Mixelena, *Euskal idazlan guztiak* IV, 32)

«Hizkuntzarekiko auziak ez baitaude oraindik egon behar luketen egoeran» (Mixelena, *Euskal idazlan guztiak* IV, 33)

«Soin zaharrari gogo berria eman eta gogo hortan izar urdinetarainoko asmoak sortarazi» (Mixelena, *Euskal idazlan guztiak* IV, 24)

Era berean, adizlagunen pareko funtzioa betetzen duten aditzondoi ere erants dakieke *-ko*³:

² Ikus Euskaltzaindiaren gramatikan ematen den azalpena (*Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I* (Eranskina), 50-51 or.)

³ Ikus halare Trask-en (1985) eta De Rijk-en (1988:79) baieztapena, atzizkibidez eratorritako aditzondoi ez dutela orohar *-ko* onartzen, eta baieztapen honen kontrako adibideak: *presakako*, *bakarkako*... (*Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I* (Eranskina), 51. or.)

- «Ia ezin jaso ahalako zama astun hori» (Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak* IV, 25)
«Bera baino hobeak beharbada, ez halare behar adinakoak» (Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak* IV, 24)
«Hitz sarkor betikoak ahora etorri zaizkio» (Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak* IV, 24)
«Gaurko au bezalako artikuluetan ez duzu aurrera aurkituko *nuan, nuban...*» (Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak* IV, 36)

Azkenik, itxuraz, azalean, *-ko-*ren aurretik inolako kasu-markarik ez duten *mendiko, uholde handiko, garaiko* edo *ezkutuko* izenlagunen azpian *-n* kasu-marka inesiboa dagoela onartzen da (Mitxelena 1972a, b; Goenaga 1980, Trask 1985, De Rijk 1988). Beraz, hauek ere 'adizlaguna + *-ko-*'egiturak dira azken batean:

- «Besteek somatzen ez dituzten ezkutuko deiei bihotza idekitzen diotenak» (Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak* IV, 26)
«Beharbada, eta gehienetan gure garaioek maite genituen [berrikeriak]» (Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak* IV, 31)

Azalpen-modu honen ondorio, adizlagunak izenlagun bihurtzen dituen *-ko* hau (izenlagun-osaketan kide duen *-en-*ekin batera⁴), kasu-marken sailetik atera beharra azpimarratu da, nahiz oraintsu arte *-n, -ra* edo beste edozein kasu-markaren parean azaldu gramatiketan. Zein sailetara eraman ordea? Mitxelena (1986: 538-541) erator-atzizkitzat hartzearen aldeko azaldu zen, berezitasun gisa beste erator-atzizkiak baino usuago agertzen direla aipatuaz. De Rijk (1988: 78) ere bat dator, «*-ko* is not an inflectional morpheme at all, but rather a derivational one». Azkenik, Euskaltzaindiaren gramatikan ere «*-ko* erator-atzizkia» behin eta berriro ageri den definizioa da. Bada, ordea, honetaz zer esanik; hiru puntutan bilduko ditugu proposamen honen aurkako datuak⁵:

1. Morfologia sortzailearen barnean behin eta berriro aipatu da⁶ hitz-eraketa erregeletan (hau da eratorpenean eta hitz-elkarketan) kategoria lexikalek (izena, izenondoa, aditza nagusiki) hartzen dutela parte, ez hortik gorakoek (sintaxi-kategoriek: izen-sintagma, adizlagun etab.ek). Aztergai dugun atzizkiaren kasuan guztiek onartzen dute adizlaguna duela oinarri, sintaxi-kategoria, beraz. Horrexez azaltzen da *-z, -ra, -kin...* kasu-marken ondoren; gramatiketan tradizionalki erator-atzizki gisa aztertu izan direnak, *-tasun, -keria, -tsu, -tzaile* etab. oster, ezin dira inolako kasu-markaren ondoren azaldu.

⁴ Ez gara, dena den, bien arteko desberdintasunaz arduratuko. Ikus, horretarako, Mitxelena (1972a, 1972b, 1986)

⁵ *-ko* deklinabide-atzizkitzat (kasu-markatzat nahiago bada) ez hartzeko dauden arrazoiak ez ditugu aipatuko, Mitxelenak (1986) nahikoa argi azaltzen baititu.

⁶ Ikus, adibidez Roeper & Siegel (1978: 202 or., 212 oharra), Selkirk (1982:48) edo Scalise-
ren (1987-176-179) baieztapena: «Lo que muestran tanto los ejemplos del inglés como los del italiano, es que existen fuertes restricciones para la aplicación de RFP a bases más amplias que la palabra simple. Concretamente, este proceso parece limitarse a sintagmas lexicalizados, observación que es relevante para la organización del léxico, ya que requiere que tales sintagmas estén almacenados en él junto con las palabras normales»

2. Erator-atzizkiek, kategoria lexikal batetik abiatuz beste kategoria lexikal berri bat sortzen dute (edo oinarri den kategoria lexikalaren azpikategorizazioa aldatzen dute: izenondo bati *-tasun* erantsirik izena lortzen dugu, aditzoinari *-keta* ezarri eta izena sortuko dugu, izen bizigabeari *-ari* gehitu eta [+gizakia] motako bihurtuko dugu, etab. Sortu dugun hitz⁷ berriak, kategoria bereko beste edozein hitzek bezala jokatu du: izena bada, esaterako, izen-sintagmaren ardatz izango da eta determinatzailea gehi kasu-marka hartuko du izen-sintagma osatzeko. Alde honetatik egia da, Mitxelenak dioen bezala, *-ko* atzizkiak mugatzailea eta edozein kasu-marka har dezakeela ondoren (*etxerakoak, urrezkoekin...*); baina egia da aldi berean aipatu ditugun sintagma ulertezinak direla beste inolako testuingururik gabe. Horrelakoak entzuten dituenak «baina etxerako zer?» edo «urrezko zerekin?» galdetuko luke laister asko. Azken batean, ezaguna den izena isilpean utziz sortzen dira *urrezkoak* bezalako adibideak.

3. Erator-atzizkiak ager daitezke beste erator-atzizki baten aurretik nahiz ondoren; beste modu batera esanda, atzizki baten bidez hitz berria sortu ondoren, hitz berri hau aldi berean oinarri bihur daiteke beste erator-atzizki bat erantsiz bigarren hitza sortzeko. Horrelakoak ditugu *eman* → *emankor* → *emankortasun* edo *izotz* → *izozki* → *izozkigintza* segidak. *-ko* (eta *-en*) atzizkien aurretik nahiz atzetik, aldiz, ez da erator-atzizkirik azaltzen; *izozkien* edo *ardandegiko* lehen begiratuan *-ki* + *-en*, *-tegi* + *-ko* katez osatuak iruditu arren, berehala ohartzen gara mugatzaile plurala dagoela *-ki* eta *-en* atzizkien artean *izozkien* adibidean (singularreko *izozkiaren* ikustea baino ez dago) eta inesibo-marka + *-ko* dela *ardandegiko* izenlagunaren zatiketa zuzena (*ardandegian* + *-ko*).

4. Azkenik, Mitxelenak azpimarratu zuen bezala, erator-atzizki ohizkoek ez bezalako emankortasuna dute izenlagunen marka hauek (*-en* eta *-ko*-k).

Hala ere, bete-betean erator-atzizki den *-ko* bat badenik ezin uka daiteke. Hala ikusi zuen Azkuek (1923-25: 122§) erator-atzizkien sailean sartu bait zuen.

- (1) Lekukoek diotena oso kontutan hartzen du epaileak
- (2) Benetan belarritako politikak opari egin dizkizute
- (3) A ze betondokoa hartu duzun!

(1) - (3) perpausetako *-ko* izenari eransten zaio eta sortzen dena ere izena da⁸. Badira, haatik, desberdintasunak:

- (1) [-biziduna] + *-ko* → [+gizakia]
- (2) [-biziduna, +gorputzeko atala] + *-ko* → [-biziduna, +objektua]
- (3) [-biziduna, +gorputzeko atala] + *-ko* → [-biziduna, +kolpea]

⁷ "Hitz" terminoa gaur egun morfologia sortzaileak darabilen zentzuan darabilgu.

⁸ Agian "lekuko pertsona" (lekuan + *-ko*), "belarritako apaingarria" (belarrietan + *-ko*), "betondoko kolpea" (betondoan + *-ko*) egituretatik sortuak izango dira; baina ukazina da gaur egun beste edozein izenen ditribuzioa dutela eta hala jokatzeko dutela.

Oinarri den izenaren azpikategorizazioa aldatzen duen *-ko* hau (agian *-ko* atzizki desberdinez ere hitz egin dezakegu), beste erator-atzizki batzuren aurrean ager daiteke *lekukotasun*, edo *belarritakogintza* izenek erakusten duten bezala. Azkenik, nabaria da bere emankortasuna adizlagunari erantsiz izenlaguna sortzen duen *-ko* atzizkiarena baino askoz mugatuagoa dela.

Altube bere azalpenean ez da ari *-ko* hauetaz, hirugarren batez baizik. Izan ere bada izen-multzoari erantsiz izenondoaren baliokide diren egiturak sortzen dituen *-ko* ere:

(4) Emakume hori bihotz onekoa eta sotila da

(5) Ez da hori noski jakite ziurra eta egiazkoa, egiantzekoa baizik (Mixelena, *Euskal idazlan guztiak* IV, 39)

Izenondoarekin koordinazioan ageri den *-ko* honen azpian ez dago inola ere adizlagunik; erlazioa eutezkoa litzateke adibide hauetan, “bihotz ona duen emakumea”, “egiantza duen jakitea”. Hauxe da Altubek *-dun* atzizkiarekin alderatzen duena eta bereziki aztertu nahi duguna. Izan ere, Altuberen sailkapenean izenondoari eransten zaizkion *-ko* eta *-dun*, egiaz, izen-multzoa oinarri dutenak dira: ez dira *gorri* edo *eder* oinarria *bizar gorridun* eta *osasun ederreko* diogunean, *bizar gorri* eta *osasun eder* izenmultzoak baino.

Orain arte esana laburtuz, beraz, hiru egitura-mota berez daitezke *-ko* atzizkia aztertzean:

1. Adizlaguna + *-ko* → izenlaguna, zeharo produktiboa, berez erator-atzizki ez litzatekeena (ez behintzat oro har eratorpenean aztertzen diren atzizkien parekoa).

2. Izena + *-ko* → izena, “pertsona”, “apaingarri, jantzi”, “kolpe” adierak har ditzakeena oinarriaren arabera, erator-atzizkitzat hartuko genukeena.

3. Izen-multzoa + *-ko* → adjektiboa (izenondoaren pareko balioa duen izenlagun-itxurako elementua⁹).

III. EUSKALTZAINDIAREN GRAMATIKAKO AZALPENEA

Euskaltzaindiaren azalpenean lehen eta hirugarren balioak jaso dira¹⁰, ‘izen-multzoa + *-ko*’ deitu dugun egitura, izen-multzoaren osakera desberdinen arabera azpisaillkatuz. Honenbestez, hirugarren erabilera hori hiru azpimultzotan banatzen da:

⁹ Ikus Euskaltzaindia (1987: 50-60)

¹⁰ Azkenean aipatzen da, dena den, izen propioari nahiz arruntari erantsiz “etxe” adierako izenak sortzen dituen *-ko*: *Kondekoa*, *Kanposkoa*, *Txopekkoa*...

1. **Izena + -ko**: izenaz bakarrik osatutako izen-multzoak gutxitan hartzen omen du *-ko*, izenlagun kalifikatzailea osatzeko (Altubek zioenarekin bat datorrena).

ixurako pertsona, edadeko pertsona, hitzeko gizona, adineko idia¹¹

Gainera izenak [+abstraktua] behar duela izan azpimarratzen da:

«Ez dugu sekula ere, «hanka duen mahaia» esateko *hankako mahaia esango, ez eta *besoko pilotaria edo antzekorik ere, jakina. Horrelako kasuetan *-dun* atzizkiaz baliatuko gara, *hankadun mahaia*, *besodun pilotaria* eta antzekoak esanez, *-dun* atzizkia baitugu aukera bakarra, gehienetan bederen. Zernagi gisa, delako *-ko* horrek ez du beti *-dun* atzizkiaren balioa» (*Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I* (Eranskina), 52. or.)

2. **Izena + izenondoa + -ko**: Altuberen bereizketaren (*-dun* = aldi bateko objektuak/*-ko* pertsonak bere-bereak dituenak eta materiarik gabeko izaera dutenak) erabat bestelakoa ikus dezakegu Euskaltzaindiaren gramatikan.

a. Oro har izena + izenondoaz osatutako izen-multzoak *-ko* atzizkia hartzen du, izenak abstraktuak nahiz konkretuak direlarik (*neurri gaitzekoa*, *gatz gutxiko emakumea*, *gorputz handikoa*¹², *jite txarreko jendea*, *hots handiko festa...*); egitura honetako oinarriarekin nekez erabil omen daiteke forma konposatua (hau da, Bahuvrîhi elkarteak, *hanka-okera*, *sudur-luze*, *eskuzabal* bezalako izenaz gehi izenondoaz eratutako izenondo elkartuak¹³) edo *-dun*. Kontrato adibideak ere badirela aipatzen da, ordea: *teilatu gorridun etxea*, *leihu gorridun txabola...*

b. Izen-multzoko izenak gorputz-atala adierazten badu (eta jatorrizko esanahia gordetzen badu), *-ko* atzizkiaz balia gaitzeko izenlagun kalifikatzailea sortzeko. Baina beste bi aukera ere baditugu: *-dun* edo Bahuvrîhi elkartea; hau da,

begi urdineko mutila
begi urdindun mutila
mutil begi-urdina

aukerako formak dira (aurrerago esango dugu zerbait bakoitzaren emankortasunaz). Hasierako baieztapena («Holenako [izena + izenondoa + -ko] egitura duten izen multzoekin badirudi ez dela *-dun* atzizkia ibiltzen, ez eta forma konposaturik ere»), beraz, aski leuntzen da. Bestalde, Altuberen dotrina (jabeari nahitaezko ez zaizkion objektuak adierazten dituzten izenez osatutako izenmultzoei *-dun* dagokie) euskalki guztiak kontutan hartuz gero estuegia dela ere argi ikusten da.

c. Gorputz-atala adierazten duen izena, «jatorrizko esanahian erabili beharrean, zentzu ez-gauzazkoan edo aldatuan erabiltzen bada, edota ohiturazko tasunak edo kalitateak adierazten dituzten «argi», «eder», «bizkor», «on», «txar»,

¹¹ Guztiak *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I* (Eranskina), 52 orrialdetik hartuak dira.

¹² Altubek *gorputz astuneko gizona* ez zeukan oso egokitzat.

¹³ Ikus Azkue (1923-25: 592-593§), Villasante (1974: 18-19 or.) eta bereziki Euskaltzaindia (1991) *Bahuvrîhi elkarteak* kapitulua.

«gaizto», «gaitz» eta antzeko izenondoren bat badarama» *-ko* erator-atzizkia erantsiz izenlaguna osa dezakegu (eta hau da Altubek ontzat ematen zuen egitura bakarra), baina Bahuvrīhi elkarteaz ere balia gaitezke: *gizon mibi gaiztoa, jende mibi zorrotza...*

3. *-ren + izena + -ko*: horrelako egituretan *-ko* dugu aukera bakarra: *aze-riaren iduriko muturra, ene adineko mutikoxka, Afrikatarren itxurako arpe-gia...* Altubek egitura hau berariaz aipatu ez arren, *eskatu ez dugun gaidun idaz-lana* txartzat eman zuen, *eskatu ez dugun gaizko idazlana* zela zuzena esanaz.

4. *Zenbatzailea + izena + (izenondoa) + -ko*: zenbatzailea, zehaztua nahiz zehaztugabea, ageri den neurrian, *-ko* erator-atzizkiak baliatzen omen gara izen-multzoz hori izenlagun kalifikatzaile bihurtzeko, baita izena [+biziduna] denean ere:

bost behatz ederreko eskua, 50 liberako amanda, amar urteko umiac, hitz gutxiko gizona, bi hankakoak, ongi axola gutikoak, milla ta berreun kiloko arria, 403 arimako herri ttipia, bi ugazabako etxea, bi etxekoandreko sukaldia, ehun ardiko artaldea¹⁴...

IV. BI AZALPENEI OHARRAK

Berehala ohartzen gara Altuberen dotrina ez datorrela bat, ez behintzat bere osotasunean, Euskaltzaindiaren gramatikan ematen diren azalpenekin. Bigarrena oinarri hartu eta atalez-atal joanaz, honako xehetasunak erantsiko genituzke:

1. *Izena + -ko / -dun* egiturez baldintza jakin eta zehatza ematen zaigu noiz erabili *-ko* eta noiz *-dun* jakiteko:

iz.[+abstraktua]*iz.* + *-ko* → izenlagun kalifikatzailea

iz.[-abstraktua]*iz.* + *-ko* → izenondoa

Dena den, abstraktu/konkretu bereizketaz gain, kontutan hartzekoa da *-dun* atzizkiaren “eute”, posesio-adiera, *-ko* atzizkiaren kasuan hain indartsua ez dena. Horrela ulertu beharko genituzke oinarrian izen abstraktua duten *arima-dun, fededun* bezalakoak (espezie batek *duen* ezaugarriaren adierazle direnak Altubek dioenez eta horrexegatik gabezia adierazten duten *arimagabe(ko), fedegabe(ko)*-ren aurkako direnak). Bide beretik, *bihoztun*, kontrako *bihozgabe* duena; edo *hiztun/hitzeko* bikotea, izen bihurtua lehena; “hitza duena” / “hitza betezen duena”. Badira, ordea, izen abstraktuari *-dun* erantsiz sortutako izenondoak ere¹⁵:

«ustegabeko egi-itxuradun koxka batzuek bide dirala» (Etxaniz, *Lur berri billa*, 116. or.)

«ekaitz-itxuradun odeiari bota ta batzuetan kaskabarra bertan ez erortzea lortu izan dute» (*Nekazaritzako irakurraldiak*, 12. or.)

«euskerita-itxuradun leku-izen askogaz gogoratzen da» (Bitaño, *Bigarren Atalak*, 75. or.)

¹⁴ Berrito ere adibide guztiak *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I* (Eranskina), 56. orrialdetik hartuak dira. Hor agertzen dira testuinguruz hornituak, liburua eta orrialdea ere ematen direlarik.

¹⁵ Hemendik aurrera emango ditugun autore desberdinen aipamen guztiak *Hitz-Elkarketak/3* liburuko “Elkarte sintetikoak” eta “Bahuvrīhi elkarteak” kapituluetatik hartuak dira.

Salbuespenak salbuespen, joera nagusia izen abstraktuei *-ko* eranstea da, eta konkretuei *-dun*. Egia da halere, ez dela beti erraza izen bat konkretu ala abstraktu den esatea. Batzurentzat zenbatzaileekin edo neurri-sintagmekin elkar ezin daitekeen izena da abstraktua: *hainbat fede, bi fede* edo *bi kilo fede* esan ezin daitekeenez, abstraktutzat joko lukete batzuk *fede*. Beste batzuk esanahia hartzen dute oinarri, eta orduan are zailago gertatzen da konkretu eta abstraktuen arteko bereizketa, “inmateriala” bai, baina “abstraktua” ez bezalako definizioak eman daitezkeelako¹⁶.

Hona, azkenik, beste hainbat adibide Mitxelenaren idazlanetatik jasoak:

- «Esaera honen antzekoak erdaraz aurkitzen dituk: arbuia ditzagun horrelako erdakeria zantarrak» (*Euskal idazlan guztiak* IV, 42)
- «Peredak adina balio du agian beharbada Txomin Agirrek: ez da ordea orduan ere izango Cervantesen neurrikoa» (id., 43. or.)
- «Oraingo zenbait gizoni guziok beregan gauzkan Jainkoaren eskua ageri ez zaionez gero – gure Orixek agian inork ez bezala kantatu duen «esku legun begiduna¹⁷» – » (id., 22. or.)
- «Lurkoi eta fededun, atseginetan txoro eta ezbeharretan gizontasunez betea» (id., 24. or.)
- «Bestela esan, zordun gara zenbait kultura sailetan» (id., 43. or.)
- «Erruduna nor den jakiteak ez du axola handirik» (id., 43. or.)
- «Euskararen gehiagotasuna honetan omen datza: euskarazko hitz elkartuak eta erakarriak «ziodunak» izatean (*motivés*), alemanez gertatu ohi den bezalatsu» (id., 43. or.)

2. Izen-multzoa + *-ko* / *-dun*

2.a. [Izena + izenondoa] + *-ko* / *-dun* vs. *Bahuvrīhi* elkartea: izena eta izenondoa izatean oinarrian, hiru aukera ditugu lehian. Egia ote, salbuespenak salbuespen, oro har *-ko* atzizkia nagusitzen dela halakotan? Ez dirudi hala denik. Gortutz-atalak adierazten dituzten adibideak hurrengo punturako utzita, esango genuke 1. puntuko bereizketa zilegi dela oraingoan ere, hau da, izen-multzoko izena abstraktua denean *-ko* hartzeko joera gailentzen dela (Altubek ere hala erakutsi zuen¹⁸ nahiz tasunik ez aipatu bere formulazioan):

- «Teknika soilaren jabe egin garen euskaldunok itxuragaiztoko fabrikaz beste ditugu behinolako soro eta basoak» (Mitxelena, *Euskal idazlan...*, 45. or.)
- «Amesgileak nahiko ez direla -zori oneko Amesgileak!→» (Mitxelena, id., 26. or.)
- «Haien mintzoa (...) iraupe laburrekoa izango da» (Mitxelena, id., 27. or.)

¹⁶ Hara zer dioen Amado Alonso (1959) hizkuntzalariak gai hau dela eta: «ni la gramática ni la lógica han llegado nunca a establecer una división segura entre los nombres o conceptos concretos y los abstractos. Es más: ahora sabemos con certeza que esa seguridad es imposible, por la naturaleza misma del tema» (*Gramática castellana*, Buenos Aires, Losada, decimosexta edición, 39. or.)

¹⁷ *Begidun* izenondoaren ondoan *begiko* ere badugu, gehienetan *begiko izan* egituraren erabil-tzen duguna, hau da, atributu-sintagma osatuaz. Garbi dago, ordea, lehenak duen “cute” zentzu-rik ez duela bigarrenak, balio metaforikoa hartzen duela *begiko izan* egiturak.

¹⁸ Ikus *-dun* atzizkiaren erabilera txartzat eman ondoren, zuzen dauden egituren artean aipatzen dituen *entzute aundiko*, *zori-oneko*, *zori-gaiztoko*, *fede orzeko*; *buru argi*, *adimen zoli eta biotz andiko*.

Kontrako adibideren bat edo beste bada, dena den:

- «orren griña txardunak dira?» (*Euskalzaile* I, 163. or.)
- «gure artzain on-uste osoduna» (Kirikiño, *Egunekoa*, 26. or.)

Izen-multzoko izena konkretua denean, aldiz, ez dugu bat ere garbi ikusten joera nagusia *-ko* denik:

- «eguraldi sargoritsuak edo eguzki berodunak izaten dira deun Andoni egunak» (Mogel, *Peru Abarka*, 28. or.)
- «Ortarako leka-azidun landare azkera aundikoak jarri ostu aundidunak, ta landareak loretu diranean lurperatu» (*Nekazaritzako irakurraldiak*, 26. or.)¹⁹
- «lurrestelduna, lurrustel asko duanak» (di., 17. or.)
- «zure elizatxu ta etxe margo zuridunak? Zure txorien kantu gozo ta legunak?» (Zamarripa, *Gora begira*, 100. or.)
- «Eskonduten zara, lirio biguna: ta senarrgeia dozu piperr zarr minduna» (Azkuea, *Parnasorako bidea*, 137. or.)
- «Saltatu zuen polo desberdindun bi munduen arteko xinpartak» (Larraun, *Hil ala bizi*, 34. or.)
- «Zapatia esaten jaco oñetaco zoru sendodunari» (Mogel, *Peru Abarka*, 94. or.)
- «eguraldi ozkarbi eta kolore biziduna baita» (Etxaide-Ithart, *Usoa Alosterreko*, 8. or.)
- «Geienak ezkonduak eta seme-alaba azidun gurasoak ziranez» (Etxaniz, *Lur berri billa*, 118. or.)

eta egun hauetan irratian entzuten dugun iragarkia:

- «Emental... zulo-handidun gazta»

Bestalde, Bahuvrîhi elkarteak ere aurki ditzakegu, oinarrian izen konkretua nahiz abstraktua delarik:

- «Oroit adi, oroit, gizon bizi-labur, lur pixkat aizela, autsa ez bertzerik» (*Gerra-ondoko euskal poesiaren antologia* (1945-1964), 74)
- «Lece aho meharra» (Etxebarri, *Manual Devotionezcoa*, 102. or.)
- «Erabili dudan eta darabildan hizkuntza, honen bestez, ez da *grauzkio*-motza *grauzkio*-gabea baino»
- «(Etxe txikitxo) aintzin churi bat» (Etchemendi, Lafitte, *Kantuz*, 42. or.)
- «Pillota-toki albo-zabalean» (Lizardi, *Itz-lauz*, 45. or.)
- «Atera zuen andi pipa kerten motz bat» (Apaolaza, *Patxiko Txerren*, 24. or.)

Altubek ere *adimen laburdunak* gaitzetsi ondoren, *adimen-laburrak* eman zuen ordain zuzentzat, nahiz *adimen laburreko* hori bezain zilegi izan.

2.b. iz.[+gorputz-atala/jantzia]_{jiz.} + izenondoa + *-ko*: izen-multzoko izena gorputz-ataleki edo jantziei dagokienean, berriz, *-ko* atzizkia baino sarriago ikusiko dugu *-dun*, mendebaldeko testuetan bederen, nahiz ekialdeko adibiderik ere ez den falta:

- aho lasaidun (Agirre Asteasukoa), atorra dotoredun (Koldo Mitxelena), arpegi ederdu (*Euskalzaile*), azal ederdu (Kirikiño), azkazal garbi gorritzadun (Lizardi), begi-argidun (Arrue),

---

¹⁹ Adibide berean *azkera* izen abstraktuari *-ko* dagokio, baina *ostu* izen konkretuari *-dun*. izenondoa bietan *bandi* izanik. Gerta daiteke, noski, atzizki bera ez errepikatzeagatik erabili izana batean *-ko* eta bestean *-dun*; baina, halere, esanguratsua iruditzen zaigu zein izen-multzori erantsi zaion bata eta zeini bestea ikuste.

begi bixidun (Etxaide-Ithart), begi urdin ederdu (Bitaño), bizarzuridun (Bitaño), bruxa beztun (Saizarbitoria), narru baltz eguzkitsudun (*Tercer Congreso de Estudios Vasco*), estalki zuridun (Apaolaza), egal biribil ta lucedun (Mogel), ile harrodun (Jean Etchepare), jantzizuridun (Bitaño), pañuelo zuridun (Alkain, Zavala), prakazardun (Urruzuno)

edo Bahuvrîhi elkarteak:

abarka zar, aho-zabal, Atorra zaar, Prakerre, aurpegi-luze, begi-illun, begi-alai, buruzuri, begibakar, begibeltz, muxugorri, begi-bizi, okotz-zorrotz, begi busti, kopet illun, begi eder, okotzaundi, begi-ezkel, begi-gorri, begi-urdir, belarluce, belarri-motz, anka-motz, esku-motz, besamotz, betaurreko-aundi, bizar-beltz, bizargorri, kaskazuri, bizar luze, bizkar guri, buztan-motx, praka-zabal, gona-motz, gerrieder, ankaluze, ankamei, ille-arro, ille kixkur, ille-motz, ipur baltz, iztar-nagi, titi-aundi...

etabar luzeak erakusten duen legez. Hortaz, «euskalki gehienetan *-ko* erabil-tzen da *-dun* atzizki horren ordez» (*Euskal Gramatika...*, 53. or.) esateak gehiegizko dirudi. Areago, Villasantek (1974:18) Bahuvrîhi elkarteak azter-tzean dioenez: «Se dice *Buru-handi*, en lugar de *Gizon buru-handidun*».

2.c. iz.[+gorputz-atala]_{iz.} zentzu aldatuan: izen-multzoko izenak jatorrizko adiera galdurik ere, *-dun* atzizkia erantsi zaio egitura osoari ondoko adibideetan, nahiz ez genukeen esango hori dela joera nagusia:

«Ezpada biotz garbidun ezjaquinac argui eta garbi icusten zutela» (*Liberalen dotriña pecatu da*, 70. or.)

«Guk ez dogu ezagutuko gizagurentzat, biotz gogorduntzat...» (Kirikiño, *Egunekoa*, 24. or.)

«Biotz andidun neskatilea, galanta gorputz ta arimez» (Zamarripa, *Gora begira*, 111. or.)

Garbi dago, bestalde, Euskaltzaindiaren gramatikan esaten den bezala, Bahuvrîhi elkarteak ere osa daitekeela izen-multzoko izenak zentzu figuratua hartu duenean:

begiluze, begi eder, biotz-illun, esku-atsegin, biotz-zabal, eskuzabal, buru-bero, buru-arin...

3. *-en* + izena + *-ko* / *-ko* + izena + izenondoa + *-dun*: badirudi izenaren ezkerretan *-en* izenlaguna doanean *-ko* eransten zaiola, izena bera ere abstraktua izan ohi da *-eta* (*antz*, *itxura*, *iduri*...); horrelako izenek hain zuzen, nolabaiteko alderatze edo konparazioa dakarten neurrian, gehienetan “zeren” antzeko, itxura-ko, iduriko... d(ir)en zehaztuaz erabiltzen ditugu (ikus gorago Mitxelenaren adibideak *Cervantesen neurriko eta esaera honen antzekoak*). Hemen sar ditzakegu *gogoko laguna*, *hautuko neska* bezalakoak ere sarri *-en* izenlagunaz azaltzen dire-lako. Baina honen ondoan *-ko* izenlagunaz, izenaz eta izenondoaz osatutako egitura ere aurkitu dugu bi adibidetan, bietan izen konkretua eta *-dun* atzizkia ageri zaigularik:

buruko ille luze dunak (Zubillaga), edurrezko esku zuridun (Bitaño)

4. Zenbatzailea + izena + (izenondoa) + *-ko* / *-dun*: zenbatzailea ageri den heinean *-ko* da oro har baliatzen dugun atzizkia Euskaltzaindiaren gramatikak dioen bezala.

Altubek, zenbatzailea daramaten egituretan ere nahitaezko, berezko/aldi ba-teko objektuak bereizi zituen, lehen kasuan *-dun* erabiltzea zilegi zela esanez. Testuetan, ordea, era guztietako erabilerak ikus daitezke: harrigarri egiten zaigun *emeretzi urtedun*, Altubek txartzat emango lukeen *lau langadun ateka* eta nahi-

taezko ez diren objektuen sailean sartuko lituzkeen *bi gorringodun* edo *ogei-etxedun*:

(arraultza) bi gorringodunak (*Nekazaritzako irakurraldiak*), bustin askodun (*Nekazaritzako...*), elebidun, emeretzi urtedun («Bordari»), ogei-etxedun (norbait) (Orixe), edozein irabazpidedun euskaltzale (Lizardi), kare gutxidun (*Nekazaritzako...*), lau langadun ateka (Larraun), lau zango luzedun ehomakina (Larraun), ahalguztidun...

Gogoan izan behar da, dena den, *-ko* edo *-dun* atzizkien arteko aukera ez dela ezinbestekoa. Beti dugu eskuera erlatibo-egitura:

«Bibliografia alde batetik zaletasun edo afizio bat da, diru asko duen jendeari dagokion zaletasuna» (Mitzelana, *Euskal...* IV, 58. or.)

esan zuen lasai asko Mitxelenak, *diru askoko /diru askodun* hautura makurtu beharrik gabe.

Eta Euskaltzaindiaren gramatika aipamenik egin ez arren, badira zenbatzaile eta guztiko Bahuvrihi elkarteak, Azkueren (1923-25: 593§) ustez *-ko* atzizkia ezabatuz sortu direnak. Villasantek (1974: 19) atzizki-ezabaketa aipatu gabe, «zenbatzaile + izena» egiturako posesiboak aztertzen ditu:

amarratz, hiru hortz, ehunzango, hamalau zango, lau-begi, lau hotz, zazpisuete, ehunosto, Irutxulo, lauburu, amalauzaku

Baina kontuan izan behar da guzti hauek izenak direla, «hamar hatz», «ehun zango», edo «hiru hortz» izatea ezaugarri nagusizat harturik gauza, tresna, landareak... izendatzeko sortu diren hitz elkartuak, ez *-ko* atzizkiaren bidez sortzen diren izenlagun kalifikatzaileak (*bederatzi urteko haurra* etab.).

Aztertu berri ditugun egitura hauek sortzen duten beste galdera bat oinarriaren kategoriaren gainekoa da: izenlagun kalifikatzaileak sortzen dituen *-ko* hau izen-multzoari ala goragoko kategoriaren bati eransten zaio? Alde batetik Trasken (1985:171) oinarria izen-multzoa dela dio:

«iruditzen da, beraz, *-ko* atzizkia hartzen duena ez dela izen sintagma mugagabe bat, ezta ere adizlagun bat, baizik eta beste zerbait. Eta hau zer da? Nere ustez, argi dago: *izen multzoa* da. Izen multzoa (ingelesez: N-bar²⁰) deitzen zaio kategoria sintaktiko bati, izena baino handiagoa baina izen sintagma baino txikiagoa baita»

Egitura honen barnean izena eta adjetibo sartzan ditu, baina ez du eztabaidatzen ematen dituen *hortz biko haitzurra*, *hiru urteko umea* edo *hamabi urteko whiskia* adibideetan zein litzatekeen erator-atzizkiaren oinarria.

De Rijk-en (1988:80) iritziz, oster, *-ko*-ren oinarrian zenbatzaile eta kuantifikatzaileak (hau da, zenbatzaile zehaztu eta zehaztugabeak) agertu ahal izateak erakusten du atzizki hau izen-multzoa (barradun I) baino goragoko kategoriari eransten zaiola, izen-sintagma mugagabeari (Euskaltzaindiaren gramatikako terminologiaz baliatzearen):

«What actually precedes *-ko* in this type of example is a subset of N^{max} from which definite noun phrases appear to be excluded—a subset not coinciding with any intermediate projection on N»

²⁰ Ikus Jackendoff 1977: *X' Syntax: A Study of Phrase Structure*, Cambridge (Mass.) MIT Press

Garbi dagoela dirudi izen-multzoa baino goragoko egitura dela *hiru urteko umea* bezalako adibideetan oinarria, zenbatzailearen ondoren izena eta izenondoa kategoria-segidak erakusten duen legez. *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak I* (E-ranskina) liburuan ere *-ko*-ren oinarri izan daitezkeen bi egitura desberdin bezala ematen dira: izen-multzoa + *-ko* batetik, eta "zenbatzailea + izena + (izenondoa) + *-ko*" bestetik. Baina De Rijk-ek berak aitortzen duenez izen-sintagma mugatua ezin bada inoiz oinarri izan, $N^{\max}$ horren bi azpimultzo izango genituzke oinarri: zenbatzaile eta guztikoa eta tradizionalki izen-multzo deitu duguna, izenaz eta izenondoaz soilik osatua. Eztabaida guzti hau, noski bete-betean dagokio *-dun* atzizkiaren oinarriari ere.

Azkenik, nolakoa da izen-sintagma mugagabeari eranstean zaion *-ko* hori? Izan ere, hiru *-ko* bereizi ditugu:

1. Adizlaguna + *-ko*, zeharo emankorra delako eta oinarrian sintaxi-kategoria duelako ohizko erator-atzizkitzat hartu ez duguna.

2. Izena + *-ko*, kategoria lexikal bati erantsiz beronen azpikategorizazioa aldatzen duena eta beste erator-atzizki batzurekin jarraian erabil daitekeena.

3. (Zenbatzailea) + izena + (izenondoa) + *-ko*, izenaren proiektzio gorenaren bi azpimultzori eranstean zaiona, ikusi dugunez²¹. Nolakoa da *-ko* hau?

Trask-ek (1985: 171-172) *deribazionala* dela esan zuen, "adizlaguna + *-ko*" egituraren pareko emankortasunik ez duelako:

«Beste hitzez, *bi konstrukezio desberdin* ditugu euskaran: lehenengoa, adizlaguna plus *-ko*; bigarrena, izen multzoa plus *-ko*. Lehena zeharo produktiboa da: *zeinmahi* adizlagunek *-ko* atzizkia hartu ahal du, semantikak uzten baldin badu; bigarrena, ostera, ez da zeharo produktiboa: *beso ederreko pilotaria* bai, baina **beso luzeko pilotaria* ez; *osasun ederreko mutila* bai, baina **ama ederreko mutila* ez; *bihotz biguneko andrea* bai, baina **begi urdineko andrea* ez. Zelako konstrukezioa da bigarren hau? Argi dago: *deribazionala* da. Hau da, bigarren konstrukezio honetan, *-ko* atzizkia deribazionala da, beste atzizki asko bezalaxe: *-dun*, *-tsu*, *-kor*, *-koi*, etab. Aldera-*dun* atzizkia: honek ere izen multzoa eskatzen du. Beraz,

²¹ Trask-ek bereizi zituen lehen eta hirugarren saileko *-ko* horiek desberdinak direnik ez du uste De Rijk-ek (1988:80-82). Bere ustez *bihotz oneko andrea*, *hogeitabost urteko gizona*, *zazpi laguneko taldea* egituretako *-ko* ere adizlagunari, kasu-marka sozietiboa duenari, erantsi zaio, ondoren, adizlaguneko ardatzaren eta hurrengo izen-sintagmako ardatzaren arteko erlazioa oso estua denean, kasu-marka hori ezabatzen delarik, inesiboarekin gertatzen den bezalaxe; erlazioa hain estua ez denean, axalekoagoa denean, gorde egiten da kasu-marka (*oso bihotz oneko emakumea* / *Madrilekiko loturak*) Beraz, **bihotz onarekiko emakumea* - *bihotz oneko emakumea*, **mendiangor txabola* - *mendiko txabola*. Euskaltzaindiaren gramatikan (1987:54) ere aipatzen da zenbait lekutan soinean daramagun janzki izena eta izenondoa egiturak ditugunean, *jantzi gorriko gaztea*, *jantzi gorria(re)kiko gaztea* eta *jantzi gorria(re)kilako gaztea*, guztiak aurki daitezkeela. De Rijk-en iritziz, janzki-izenen eta hauek daramatzatenen arteko lotura-maila erdibidean legoke; horregatik omen dira zilegi bi egiturak. Auzi honetan gehiegi murgildu gabe, azpimarra dezagun: a) badela emankortasun-mailako desberdintasuna gutxienik *-ko* baten eta bestearen artean, eta b) inesiboaren kasuan *-n* bakarrik ezabatzen dela (ez mugatu pluralean eta mugagabearen aurretik hartzen duen *-ta-*); sozietiboa ezabatzean, aldiz, artikulua ezabatzea ere nahitaezkoa da.

gona gorridun neska bai, baina **gona gorriadun neska* ez, **gona gorriakdun neskek* ez, **gona gorri haudun neska* ez, etab. Gainera, atzizki hau ez da zeharo produktiboa: *gona gorridun neska* bai, baina **osasun ederdu neska* ez; *kotxe berri* bai, baina **ikuspuntu berri-dun neska* ez. Ibilera hau nahikoa tipikoa da hizki deribazionalekin».

De Rijk-entzat (1988:83), ostera, ez dago bat ere argi bigarren *-ko* horrek emankortasun osoa ez duela; eta hala balitz ere, mugak semantikan oinarrituz azaldu ezinik ez legoke.

Modu batera nahiz bestera, ezin uka daiteke bigarren *-ko* honen erabilera askoz mugatuagoa dela. De Rijk-en ikuspuntua onartuta era, kasu-marka soziati-boa ezabatzeke bi ardatzen (adizlagunekoaren eta hurrengo izen-sintagmakoaren) arteko erlazioaren lotura-maila hartu behar da kontutan; inesiboa ezabatzeke, aldiz, ez dago halako baldintzarik. Bestalde, ikusi dugunez, kasu-marka gordeaz adizlagunari eransten zaion *-ko*-k ere ez du inolako mugarik.

Emankortasun-kontuak alde batera utzirik, izenlagun kalifikatzaileak sortzen dituen *-ko* ez zaio kategoría lexikalari lotzen, goragoko kategoría bati baino. Eta, nahiz izenondoen pareko funtzioa duen kategoría osatu, izenondoarekin koordinazioan ere ager daitekeena (*bihotz onekoa eta sotila*), ez du ondoren edozein izenondok onartzen duen erator-atzizkia hartzen: *sotiltasun* vs. **BIHOTZ ONEKOTASUN*. Ez da, beraz, *-tasun*, *-keria* etab. bezalako erator-atzizkia.

Azkenik beste datu bat ere izenlagun kalifikatzaileak sortzeko *-ko* erator-atzizki ohizkoen pareko ez dela erakutsiko lukeena: Azkuek (1923-25: 47§) dioenez, oinarriaren eta erator-atzizkiaren artean ez da lotura-bokalik agertzen, izen-sintagma eta kasu-markaren artean agertzen den modukorik. *Adurti* esaten da, beraz, ez *adurreti. Ikusi ditugun adibideetan, aldiz, *iraupen labur* + *-ko* egituran *-e-* lotura-bokala txertatzen da *iraupen laburreko* esanez; bide beretik *jenio txarreko*, *osasun ederreko* etab.

V. -KO / -TAKO

Inesibo kasu-markako adizlagunari eransten diogun *-ko* atzizkiak hiru forma desberdin dituela pentsa dezakegu (eta hala azaldu izan da behin baino gehiagotan): *-ko* / *-tako* / *-etako*. Desberdintasun horiek inesibo-marka hartzen duen izen-sintagma mugagabea, mugatu singularra edo mugatu plurala izatetik sortzen dira, ordea; ez dute *-ko* berarekin loturarik:

- (1) Gure herrian jende arraro asko bizi da - gure herriko
- (2) Zebait menditan pinua besterik ez da ageri - zebait menditako
- (3) Donostiako kaleetan eskale asko ikusten da - Donostiako kaleetako

-n marka da soilik ezabatzen dena, ez aurretik hartzen duen *-ta-*. Horregatik zenbatzailedun egiturari (nahiago bada zenbatzailedun izen-sintagma mugagabe-ari) *-ko* eranstea, ez dago *-ta-* infijoarentzat lekurik (esan bezala, *-n*, *-ra*, *-tik* kasu-markei dagokien ezaugarria da-eta). Horixe da “zenbatzaile + izena + (izenondoa) + *-ko*” egiturako adibideetan ikusi duguna: *bi hankako*, *milla ta berreun kiloko*, *hirur mila liberaco...*

Baina Euskaltzaindiaren gramatikan aipatzen den bezala, zenbatzailedun egiturei erantsiz izenlagun kalifikatzaileak sortzen dituen *-ko* horrek *-tako* forma hartzen du batzutan itxuraz «leku-genitiboko izenlagunen arauera eta horien analogiaz»²², batez ere zenbatzaile zehaztuak direnean:

urthe batetako haurra (Axular), laur egunetako hil kirestua (Axular), berrogei ta zenbeit urtetako gizon bat (Etxepare J.), thonba lau kantoinetako batzuk (Axular), bi urthetako [arbola landare]ak (Duvoisin)²³

Guti zenbatzaile zehaztugabearekin ere aurkitzen da *-tako*:

pairu gutitako [zahartasuna] (Axular), ezagutza gutitako [bihotza] (Axular), probetxu gutitako [esperantza] (Axular), fidantza gutitakoa (Axular)

Ohar gaitetzen adibide guztiak ekialdeko autoreenak direla (eta hor ere diakroniaren ikuspuntutik azterketa sakonagoa egin beharko litzateke, garai bateko idazleek eta oraingoek maiztasun beraz erabiltzen zuten *-tako* ikusteko.

Baina *-tako* zenbatzaierik gabeko egiturei, izenaz eta izenondoaz osatutako erantsia ere aurki daiteke:

aire handitako andre bat (Laphitz), probetxu handitako [gauza] (Axular), mengoa handitako gauza (Duvoisin), seinale onetako aratcheak (Duvoisin), aiphamen handitako amerikano bat (Duvoisin)

Berriro ere ekialdeko adibideak dira guztiak; ez hori bakarrik, izenondoa bera ere ia guztietan *handi* da (eta behin *on*), izen abstraktuari lagunduz doana. Erabilera nahikoa mugatua dela esan daiteke, beraz.

Aldera ditzagun, ordea, Euskaltzaindiaren gramatikan ematen zaizkigun adibide hauek, Haraneder-en *Jesu Christoren Evangelio Saindua-ko* beste hauekin, non *-tako* erabiltzen duen idazleak bai zenbatzailedun, bai zenbatzailegabeko egituretan:

- «Icussi nuen berriz bertce aingueru bat indar handitacoa jausten cela, cerutic» (532. or.)
- «Eta icussi nuen aingueru bat bothere handitacoa deyagoraz erraten çuena» (524. or.)
- «ez da hori ceben baithan berezgune eguita bataren eta bertcearen artean eta pentsu gaixotaco juge içatea?» (477. or.)
- «Gloria bedi, bada, gure anayeticar condicione beheretaco dena bere goratassunaz» (475. or.)
- «Baldin nihorc bertcela iracasten badu (...) superbio bat da, deussic ez daquienna, izpiritu flacotacoa» (436. or.)
- «Cergatic icitcen çarete, guiçon fede aphurretacoac?» (20. or.)
- «Aurkhituric, bada, perla bat balio handitacoa» (32. or.)
- «Guiçon fede gutitacoa, cergatic jarri ere haiz dudatan?» (34. or.)
- «ordean ez baidute erroric bere baitan, iraupen gutitaco dire» (76. or.)
- «Eta ez çuten haurric, ceren agorra baitcen Elizabeth eta biac baitciren adin handitacoac» (107. or.)
- «Gloria Jaincoari ceru gorenetan eta baquea lurrean guiçon bihotz çunenetacoeci» (111. or.)
- «Dohatsu bihotz garbitacoac, ceren hec baidute icussico Jaincoa» (12. or.)

²² Hau hala bada, nola uztar daiteke analogia hau De Rijk-en ustez azpian legokeen soziati-boarekin?

²³ Adibide guztiak *Euskal Gramatika...57.* orrialdetik hartuak dira.

- «Guiçonac, icusten dut itsassoan ibiltzea nekhetsu içaterat dohacula eta perill handitaco» (285. or.)
«Ez baidut nihor enequien hain gogo berdiñetaco denic, ez hain bihotz garbiz çuentçat intressatcen denic» (403. or.)
«errepreni çatçue izpiritu nahassitaco direnac, consola çatçue gogo chumetaco direnac» (422. or.)
«Ecen gorputceco hariquetac probetchu gutitaco dire» (433. or.)
«igorri çuen Bethleemen eta hango inguru gucietan hiltcerat bi urthetaco eta gutiagotaco ciren haur guciac» (7. or.)
«Orduan Jesusec erran cioen ehun guiçonetaco capitaiñari» (19. or.)
«bada jan içan çutenen nombrea cen bortz milla guiçonetacoa, emasteez eta haur chumeez landa» (34. or.)
«Altchatu cen berehala nescatcha eta hasi cen ibiltcen, hamabi urthetacoa cen ecen» (79. or.)
«icussi nituen hartan lurreco aliamalia laur çangotacoetaric, bassa bestietaric eta herresten dabilçanetaric eta bai aireco hegastinetaric» (248. or.)
«Alhargunen herruncan ibenia içateco hautatua içan dena ez bedi içan hirur hogoi urthe baiño gutiagotacoa» (434. or.)
«Bicia da ecen Jaincoaren hitça eta eraguillea, eta den azpata bi ahotacoric baiño cilhacorragoa» (455. or.)
«ussain onetaco çur mota guciac, (...) ur ussain onetacoa» (546. or.)
«salbatu içan gaitu (...) bere urriclarendua gatic, sortce berritaco bathayoaz eta Izpiritu Sainduazco erreberritce» (448. or.)
«Hec alabainan egun gutitaco den bicitce baten ariaz gastigatcen gunituzten nahi çuten beçala» (469. or.) (nahiz *egun* ez izan abstraktua)

Areago, Haraneder-ek izenarekin nahiz partizipioarekin doan *gabe* postposizioari ere *-tako* eransten dio:

- «Antçutcen da ecen aitiçiagoco leguea, ceren den herbala eta probetchu gabetacoa» (460. or.)
«içan çaitzentçat errançiunic gabetaco eta garbi» (403. or.)
«Buru gogorrac, bihotz eta beharri circoncidatu gabetaco jendeac» (238. or.)

Izen abstraktuaren ondoren *-tako* darabil, azkenik, ondoko adibideetan:

- «gasteac trata çatçu çure anayac beçala: emastequi adinetacoa çure ama beçala» (434. or.)
«Urratu içan du contra guinduen cedula eta borrratu ossoqui gure condenacionetaco meçua, itçaturic hura bere gurutceari» (411. or.)
«Passientciataco eta consolacionetaco Jaincoac, bada, diçuela gracia sentimendu berac içateco elkharrentçat Jesuchristo baitan» (318. or.)
«Esparantcetaco Jaincoac, bada, bethe çaitçatela bozcarioz eta baquez» (318. or.)
«Ez da hura, baiñan haren iduritaco bat da» (193. or.)
«Ceruetao Erresuma guiçon baten iduritaco eguin da, ceiñec erein içan baiduque haci ona bere landan» (31. or.) (Orrialde berean, «Ceruetao Erresuma mustarda haciaren idurico da»)
«Noiz ere ordean bathuco baitçaitçue, liburu Sacratu haü iracurtcean, cembeit gauça aditcen ez duçuënic, çaquizcote arguitaco Aitari» (2. or.) (Baina honen ondoan «ecen mundu huntaco haurrac habillago dire bere eguitecoen erabiltçan, ecen ez arguico haurrac» 147 or.)

Ekialdeko XVI, XVII, XVIII... mendeetako autoreen azterketa xeheak beharko genituzkeen arren, badira zenbait aztarna Haraneder-en hizkera garaiko erabileraren ispilu dela erakutsiko luketenak:

Egundaino yçan daya ni bai dichatacoric? (Etxepare), ni nisan besain sori gaizetacoric (Oihernart), behatu gaitzetaco (Leizarraga), vicitze gaichtotacoec (Leizarraga)

Horrenbestez, eskuartean ditugun datuetan oinarrituz esan dezakegu:

1. *-tako* dela *-ko*-ren ordez sarri aurkitzen den forma (Haraneder-en kasuan nabarmenki nagusitzen zaioz *-ko* formari. Gainerako autoreetan adibide bakanak baino ez ditugunez, zaila zaigu *-ko* / *-tako* formen alderaketa egitea).
2. *-tako*, zenbatzaile zehaztuz osatutako egiturari eransten zaio batetik, eta izenaz gehi izenondoaz osatutakoari bestetik; baina bigarren kasu honetan, izena abstraktua da oro har, eta izenondoa ere halako izenekin elkartu ohi dena da (*handi, gaixto, apur...*) ez kolorea edo neurri fisikoa adierazten duena (*gorri, urdin, argal, lodi...*). *Guti* zenbatzaile zehaztugabea ere bigarren zakuaren sartuko genuke, izen abstraktuen ondoan agertzen denez. Izena konkretua denean, aldiz, *-dun* dela aukera dirudi (baina adibide bakarra aurkitu dugu; beraz, ezin dugu hipotesia erabat baieztatu):

«hobe da çuretçat sartcea bicitcean escu bakhoitzdun, ecen ez bi escu ditutçula goatea iferurat» (89. or.)

3. Izena soilik dugunean ere, abstraktua den heinean, *-tako* eransten dio Haraneder-ek.

Etxepareren adibideaz gainera, beste autoreen jokabideari buruzko datuak beharko genituzke; baina argi dago izena konkretua denean, “eutea” adierazteko *-dun* atzizkiak baliatzen direla, Axular edo Oihenart-en *zaldun, zordun, hobendun, kargudun, beso mindun* etab.ek erakusten duten bezala. Bide beretik izena abstraktua izan arren, *eskerdun* dio Oihenartek (154.erretraua) kontrakoa *eskergabe(ko)a* lukeelako.

4. *-tako* formaren erabilera (analogia bidezko datekeena) errazago uler daiteke agian, Haraneder-ek izen abstraktuekin, aurretik *-en* izenlaguna daramatenekin ere, *-tan*²⁴ (edo *-taco, tarat*) zein maiz erabiltzen duen ikusiz gero:

fedaren bozcariotan (402), çuen aiccinamendutan (402), hunen laudoriotan (1), hunen abantailletan (1), hunen orhoitçapenetan eta laudoriotan (60), çuen onetaco da (499), bekhatuen barkhamendutan (110), çure icenaren ohoretan (318), Eliçaren probetchutan (343), haucitan hari (14), espantutan jarri (19), dudatan jarri (33), nigarretan egon (55), bekhatutan sorthu (194), hatsbeherapenetan egon (546)...

Ez da Haraneder-en jokabidea bakarrik; beste autore batzuren adibideak ere baditugu; hona Leizarragaren pare bat:

burutan ilki, onetacotz recebitu

Erabilera hau izenaz + izenondoaz osatutako sintagmetara ere hedatzen da; baina, hemen ere, *handi* da gehienetan ageri zaigun izenondoa:

arropa churitan ibili (521), habarrots handitan icussi (22), hitz estalitan mintçatu (30, 76, 127) vs. hitz estalietan (31), lauster handitan sarthu (81), tresna churitan icussi (218), pena handitan ciren (233), herstura handitan içan (355)

²⁴ Ikus *Euskal Gramatika. Lehen urratsak-I* (133-134, 365. or.) izen-sintagma mugagabeari eransten zaion *-n* kasu-markaz.

Halakoa da Oihenarten hau ere: *beldur handitan*.

Beste batzutan, egituraren arabera izen-sintagma mugatutzat hartuko genukeenari (singularra nahiz pluralari), *-tan* eransten dio Haraneder-ek:

gau erditan (57, 99, 135, 261, 286), Abia apheçaren alditan (107), goardia alditan (111), bere toquitarat bihurtu (218), cein bere toquitarat barrayatu (210), ilhumbetarat, odoletarat gambiatu (226)...

Leizarragarenak dira, aldiz, ondokoak:

eliçaren edificationetan empletatu, bere gloriaren avançamendutan eta çure suietten edificationetan... conservatu, haren desohoretaco den, haren ohoretaco dena

Azken adibideek erakusten dutenez idazle bakar batena baino askoz zabalagoa datekeen erabilera hau, mende horietan eta bereziki ekialdean izen-sintagma mugagabeak zuen hedadura gaur baino askoz handiagoaren beste lekuko bat baino ez dira²⁵. Irigoyenek (1978: 743-744), Leizarragaren *vicitze gaichtotaco* izenlaguna dela eta, mendebalderako *ate biko etxia, iru ateko etxia* formak ematen ditu, **iru urtetako semia* edo **ate bitako etxia* bezalakorik ez dela erabiltzen argituaz. Baina honen ondoan, zenbatzailerik gabeko egituretan *-tako* erabiltzen dela dio: *gerizpetako, ilunpetako, uretako, eguzkitako* etab. Azken hauek *-tan* (*euritan, eguzkitan, ilunpetan...*) + *-ko* dira noski; mugagabea inesiboari zor zaioz, ez *-ko* atzizkiari.

Zenbatzaile zehaztua duten sintagmeia *-tako* eranstea ez da, dena den, ekialdera bakarrik mugatzen. Erabilera zabalago horren lekuko, hona Mitxelena azken adibide bat:

«Iztuetari, esate baterako, sinetsi behar baldin badiogu, eta ez da aspaldiko kontua, duela ihun eta hoge eta bost urtetako kontuak dira» (Mitxelena, *Euskal...* IV, 58. or.)

VI. LABURBILDUZ

Aztergai izan ditugun bi atzizkien *-atzizki* izenondo-sortzaitzat hartu izan den *-dun* eta izenlagun kalifikatzaileak sortzen dituen *-ko-* erabilera hainbat orrialdetan zehar esan eta idatziak laburbilduz, ondoko zehaztapenak egin behar ko lirartekeela uste dugu:

1. Izena oinarri denean:

- a. Izen konkretua + *-dun* (*bizardun, senardun, kargudun, zaldun...*), izenondo (askotan izen-balioa hartzen dutenak) ugari sortzen dituena.

---

²⁵ Atributu-sintagma mugagabea ere garai batean orain baino askoz hedatuago zegoen. Ikus Mitxelena 1978: «Miscelánea filológica vasca. I» *Fontes Linguae Vasconum* X, 29, bereziki 208-218 or.

- b. Izen abstraktua + *-ko* (*edadeko, itxurako, adineko...*), baina oso gutxi dira horrelakoak. Multzo handixeagoa eman dezakeena oinarrian “partizipioa + *behar(ra)*” egitura duena da (*irentsi beharrekoa* etab.):
«edozein haizetxok itzal dezakeen su ahul bat besterik, ezerezak luzaro gabe deuseztatu eta irentsi beharrekoa» (Mixelena, *Euskal...*, 22. or.)
- c. Agian goiko bereizketaren gaineratik izatea, “eutea” vs. gabezia, ez izatea, adierazteko *-dun / gabe(ko)a* delako oposizioa. Horregatik *fededun, eskerdun* vs. *fedegabe(ko), eskergabe(ko)*.

2. Izena + izenondoa

- a. Izena abstraktua denean, edo konkretua izan arren zentzu aldatuan erabiltzen denean, oro har *-ko* (*neurri gaitzeko, hots handiko, jite txarreko...*), nahiz *-dun* erantsirikoa adibideren bat edo beste baden. Bahuvrñhi elkarteak ere ageri zaizkigu (*gizon bizi-labur, adimen-laburrak gaisoak*), baina pertsoneri dagozkien izenondoak osatzeko bakarrik erabil dezakegula dirudi (*mintzo iraupen-laburra*???) eta orduan ere ez dugu beti aukeran (*emakume jenio-txarra*???).
-ko da beraz aukera nagusia izena abstraktua denean, eta emankortasun urriagoz izenondo elkartua.
- b. Izena konkretua denean *-ko* eta *-dun*, biak ditugu aukeran. Agian euskalkien araberrako bereizketaren bat egon daiteke, *-ko* ekialdean ugariago izanik, eta *-dun*, aldiz, mendebaldean; izenondoak ere baldintza dezake aukera, *eder, txar, gaizto...* bezalakoan ondoren *-ko* agertzeko joera gailentzen da eta. Bahuvrñhi motako izenondo elkartuak ere erabil daitezke (*lece abo meharra, etche aintzin churia...*); halako egiturak oso ugariak dira batez ere izenak jantziak edo gorputz-atalak adierazten dituenen (*abarka zar, ille-arro, begi-beltz* etab. luzea)

3. Zenbatzailea + izena + (izenondoa) egituretan *-ko* nagusitzen dela dirudi nahiz batez ere mendebaldeko testuetan *-dun* atzizkiak osatutako adibideak ere ageri diren. Dena den adina, prezioa, neurria, tamainoa... adierazteko *-ko* gomendatuko genuke betiko erabilerari jarraiki, bai zenbatzailea daramaten sintagmetan, bai izenondoak osatutakoetan ere:

hiru urteko umea, lau liburako ogia, hiru mila pezetako zapata-parea, hiru kilometroko bidea, pisu haundiko ganadua, gorputz handiko gizona...

-ko edo *-dun*-en ondoren doan izena (izenondo horiek kalifikatzen dutena) nolakoa den ere kontutan hartu beharko litzateke. Gure gaitasunaren arabera, behintzat (nahiz mendebaldeko erabilera islada dezakeen eta ez ekialdekoa), izena bizigabea denean errazago litzateke *-ko* aukeratzea (*lau langako ateka, bi gorringoko arrautza...*); izen hori biziduna denean, aldiz, *-dun* atzizkiak baliatuko ginatkeela iruditzen zaigu (*buruko ile luzedunak,*

elurrezko esku zuridun). Diogunaren lekuko, Altubek aipatzen duen *etxe bidun etxaguna*-ren ordez *etxe biko etxaguna* esango genuke; Orixeren ogei-*etxedun* («ogei sementzat nor ogei-etxedun?»), aldiz, *hogeietxeko* baino askoz naturalago egiten zaigu.

Zenbatzailea + izena egiturako Bahuvrīhi elkarteak (izenondorik ezin ager daiteke), azkenik, izen kategoriakoak izan ohi dira, ez izenondoak, tresna, arrain, intsektuak... izendatzeko sortuak.

Bada, azkenik, *-zko* atzizkia izenlagun kalifikatzaileak osatzen dituen, *-z* kasu-markadun adizlagunari *-ko* erantsiz sortzen den izenlaguna ez bezalakoa dena. Halako egiturek parean izenondoa izan ohi dute, balio bereko bikoteak osatuz; *ikaragarri* eta *ikaragarrizko*, *parregarri* eta *parregarrizko*, *ezin urratua* eta *ezin urratuzko* etab.

- «Egin dezakeen gaitza ere ez da gehiegizkoa izango» (Mitxelena, *Euskal...* IV, 33. or.)
- «parregarrizko edo negarrizko *-tzaz* agertu da, atzizki jator bat dagokion lekutik atereaz» (Mitx., id., 34. or.)
- «Euskal literaturak azkeneko urte hauetan miragarrizko lana burutu du» (25. or.)
- «ezin urratuzko aztarna utzi du betiko» (Mitx., id., 25. or.)
- «Ezin sinestuzkoa da gogogabeko urteotan eman digun euskal bizitzaren irudi garbia» (Mitx., id., 25. or.)
- «ezin hautsizko hesiz inguratua» (Mitx., id., 22. or.)

BIBLIOGRAFIA

- ALTUBE, S., 1929: *Erderismos* (1975, Bilbo, Indauchu Editorial).
- AZKUE, R.M. 1923-25: *Morfología Vasca* (1969, Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca).
- DE RIJK R.P., 1988: «Basque syntax and Universal Grammar» *Euskara Biltzarra* I, Gasteiz, Eusko Jaurlaritzaren argitalpen zerbitzu nagusia, 69-88 or.
- Euskaltzaindia 1985: *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak*. I, Iruñea.
– 1987: *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak*. I (Eranskina), Bilbo.
– 1991: *Hitz-Elkarketa*/3, Bilbo.
- GOENAGA P., 1980: *Gramatika Bideetan*, Donostia, Erein.
- HARANEDER I., 1740: *Iesu Christoren Evangelio Saindua* eskuizkribua (1990, edizio kritikoa Patxi Altunak paratua, Euskararen Lekukoak-17, Bilbo, Euskaltzaindia).
- IRIGOYEN A., 1978: «Deklinabideaz» *Euskera* XXIV (2.aldia), 737-759.
- MITXELENA K., 1972a: «Etimología y transformación», *Homenaje a Antonio Tovar*, Madrid, Gredos, 305-371 or.
– 1972b: *Zenbait hitzaldi*, Bilbo, Etor.
– 1978: «Miscelánea filológica vasca. I» *Fontes Linguae Vasconum* X, 29, bereziki 208-218 or.
– 1986: «Eratorbidea eta Deklinabidea» *Euskera* XXXI, 535-541 or.
– 1988: *Euskal idazlan guztiak* IV, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia, Elkar.
- ROEPER T. & SIEGEL M., 1978: «A lexical transformation for Verbal Compounds» *Linguistic Inquiry* 9, 2, 199-260 or.
- SCALISE S., 1987: *Morfología Generativa*, Madrid, Alianza.

- SELKIRK E., 1982: *The Syntax of Words*, Linguistic Inquiry Monographs 7, London.
- TRASK R.L., 1985: «-ko atzizkia euskaraz» *Euskera* XXX, 165-173 or.
- VILLASANTE L., 1974: *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Oñate, Editorial Franciscana Aránzazu.

JOSKERAZ OHAR BAT EDO BESTE

Ricardo BADIOLA URIARTE

Zilegi izan bekit, hasteko, Luis Villasante jaunaren hitz batzu gogoratzea beronen omenez burutzen baitugu argitarapen hau: «Euskaldunon euskalduntasuna zergatik izan ohi da gehienetan hain mehea, axalekoa, erorkorra eta galtzen erraza? Hizkuntza horretan eskola sakon iraunkorrik egin ez dugulako, geure hizkuntzako maisu-lanik pixka bat sakonik ikasi eta geuretakotu ez dugulako. Haatik, gure literaturak, bete ttipian izan ditu, bai, horrelako maisu-lanak. Zoritarrez ez ditugu ezagutzen. Eta orduna, ez balira bezala dira»¹.

Eta honen guztionen erantzuna gure Axular idazleak bere *Gero* liburuan ematen digu: «... euskaldunek berek dute falta eta ez euskarak»².

Aspaldion gramatikalari batzuk eta euskara irakasten dihardutenek, batez ere Hego Euskal Herrikoek, Seber Altubereren *Erderismos* liburua erabilia dute joskeraz arau tinkoak eskaintzeko eta zenbait idazleren idatz tankera arbuizatzeko.

Hona hemen Koldo Mitxelena jaunak zer dioen Seber Altubereren *Erderismos* argitarapenean adierazten diren arau eta joskerazko legeei buruz: «Eztiot nik ezertxo ere kenduko Altube jaunaren lanari, bere gaian alderatzeko gauzarik ez baitu bestek egin. Zerbait esan diteke orratik: bi gauza, berezirik egon behar luketenak, elkarrekin naasten dituela, dena eta bear litzakeana... labur esateko, Altube jaunak finkatutako legeak, euskerak gorde behar litzuzkeanak izango dira agian, baiña ez euskerak gorde edo gordetzen dituenak. Eztira, geienez ere, euskerarenak, zenbait dialekturenak baizik. Eta dialektu oietan ere zearo eta osoro betetzen ez tirela esan bearrik ez»³.

---

¹ Fr. Luis Villasante, «Homenaje a Axular», *Fontes Linguae Vasconum*, n° 16, Enero-Abril 1974, 36. orrialdea.

² Axular, *Gero*, Jakin taldea. Arantzazu, Oñati, 1976, 10. atala.

³ Koldo Mitxelena, «Arnaut Oihenart», BRSVAP, 1953, 460. orrialdea.

Beraz Koldo Mitxelenaren ustetan, Seber Altuberen *Erderismos* argitarape-nari egiten dion kritikan zera nabarmendu ahal dugu, alegia, Altubek euskal joskera ideal baten atzetik jotzen duela, eta benetan eta jazotzez gure hizkuntzak erabili duena eta darabilguna ez duela, behar den neurri osoan kontutan hartzen. Bestalde, Mitxelenak dioenez, *Erderismos*-en ematen zaizkigun zenbait arau, betetzeko orduan, euskalki batzutan zeharo ezezagunak gertatzen dira eta inoiz eskaintzen dituen legeen arrastorik ere ez dugu aurkitzen beste zenbaitzutan.

Gure hizkuntzak ba dauka literatura bat. Aberatsa ala pobrea. Ez dakigu, baina badu. Baditu idazle batzuk hainbat eta hainbat urtetan euskara jorratu dutenak. Izkiriatazailleok badute joskera jakin bat. Gure hizkera mintzatuan ere badi-tugu zenbait joskera, berauek zeharo hedaturik eta errotuak direnak. Hauetariko zenbaitzu, baten baino gehiagotan txartzat joak izan zaizkigu.

Gure artean euskara idatziaren tradizioa ez da, anitzetan, behar den eran eta neurrian sakondu, aztertu eta ikertua izan.

Ildo honetatik ekinik begira zer dioskun Luis Villasantek: «Gure idazle za-harrek, euskeraz idazteko behar den tresna, egokitua eta paratua eman ziguten. Baina ondoren etorri diren gramatikalariek haien lana onartu, findu eta osatu beharrean, madarikatu egin zuten, gaitzetsi. Orduan haustura bat gertatu da, eta hori hizkuntzaren kaltetan izan da»⁴.

Eta aurreraxeago zera diosku: «... Eskolagabearen eta eskolatuaren hizkera, hizkuntza denetan, desberdin samarra izan ohi da. Era berean, hitz egitean erabil-tzen den hizkera eta liburuetakoa ez dira berdinak izaten, eta abar.

Gure artean, berriz, gramatikalarien hertsikeria eta aurre iritzi batzuegatik, idatz euskera zeharo eta oso-osoan aho-hizkeraren neurrietara ekarri izaten da; eta aho-hizkeran bertan ere orokor diren usadio batzuk ez dira haintzat hartuak izan»⁵.

Hego Euskal Herrian gramatikalaria eta arau ezarle ugari izan ditugu. Baina Ipar Euskal Herrian Hegoaldean baino lehenago hasi ziren idazten eta neurriz kanpoko hertsikeriak ez dira horrenbeste nabarmentzen hango idazleengan: Etxepare, Axular, Leizarraga... Hauek nazioarteko prosa egiteko era gorde zuten gure hizkuntzaren berezitasun batzu beraiengandurik.

Honekin jarraikirik, Euskaltzaindiko Iker Sailburua izan zen Koldo Mitxe-lenak zera diosku, alegia: «... Eta, axulartarrek beintzat geiago begira bear lukete-na, lege oiek eztira literatur-izkuntzarenak: erri-izkuntzarenak dira uts-utsik. Li-teratur-izkuntzan zein den itz eta orazioen lekua, banan-banako estatistikak bakarrik erakus lezake. Aldez aurretik esan genezake, ordea, beldurrik gabe, esta-tistika orrek agertuko lituzkean legeak eztirela Altube jaunarenak izango. Ez al

⁴ Luis Villasante, «Hitzaurre gisa», *Erderismos*, Bilbo, 1975, X. orrialdea.

⁵ Luis Villasante, op. cit. XI. orrialdea.

digute erakutsi gauza bat dela erri-izkuntza eta bestea, oso bestea gero, kultur-izkuntza?». «Geiago ere esango nuke. Ur uts-utsak edateko balio ez tuen bezala, ezta euskal-joskera uts-uts orrek ere gogoz irakurtzeko edo entzuteko. Nabarmenago oraindik : euskal-adimenarentzat ez ba'da ere —eta eztaikit orrelako entelekiarik inon arki ote ditekean-, ots atsegiñagoa duela euskal-belarriarentzat Axular'en prosak Altube'k eredutzat autetsi dizkigun zenbait zatirenak baiño. Ezta dena irabazia izan, bear bada, azken urteotan. Nekearen nekez irabaziak galtzen utzi ditugu, batere kezkarik gabe»⁶.

* * *

Seber Altubek bere *Erderismos* liburuan ezarritako arauak ez dituzte betetzen, ezta hurrik eman ere, hurrengo zenbait idazlek. Hark metodo tinkoa ezarri nahi izan zuen eta ezarri ere bai perpausen ordena moldatzeko. Beste hizkuntzetan gertatu ohi denez, gurean ere ematen dela, eman behar dela oihukatzen ausartu behar delakotan gaude. Ateak itxi gabe, zabal ditzagun euskararen leihoak aire fresko eta kutsadura eta satsadura gabekoak irentsi eta birikietako arnasa-ustelak jaurtikitzeko.

«Segur iaquin beça bada Israeleko etche guciac, ecen hura Iaun eta Christ eguin duela Iaincoac: Jesus çuec crucificatu duçuen haur diot»⁷.

«Ecen testamentua hilétan confirmatu da, ikussiric ecen oraino eztuela balio testamentu eguilea vici deno»⁸.

«Caretan bada patient, anayeác, Iaunaren advenimendurano. Huná, laboraria hurreco fructu preciosoaren beguira egoiten da, patientqui haren beguira dagoela goiceco eta arratseco uria recebi deçaqueno»⁹.

I. Leizarragak baliokidetzaz semantikoa eta estilistikoa atxikitzen ditu bere itzulpen zereginetan. Alde batetik saiatzeko zaigu originaletik hurbilen dagokeen hizkuntza aldarrikatzen, hots, maileguak, kultur-hitzak eta inoiz hizkuntza kalakoak ere egiten dizkigu. Beste aldetik, Ioannesek euskara barne-barnetik ezagutu eta meneratzen duenez gero, ezta saiatzeko bakarrik gure hizkuntzaren egiturak betetzen, areago jotzen du ahalbide adierazkorrak aurkitzera iritsi arte; honela, ba, originaletako berezitasun eta ñabardura hobeto itzuli ahal izateko.

Ioannes Leizarragak grekoa imitatzen du ondorengo adibideotan frogatu ahal dugunez, zeren latinaren modura, beste mintzairok ere, zabar eta arrunt izatetik kulturadun jendearengana heldu baitira grekoari esker.

Ioannes Leizarragak, San Ioan, III, 13an honela dio: «Cein baita guiçonaren Seme Cerüan dena».

⁶ Koldo Mitxelena, op. cit., 460-462 orrialdeak.

⁷ Ioannes Leizarraga, *Iesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria*, Euskaltzaindia, Bilbo, 1990, cap. II, 699. orrialdea.

⁸ I. Leizarraga, op. cit., 1.067. orrialdea.

⁹ I. Leizarraga, op. cit., 1.093. orrialdea.

Literatur testu honek, aurrean genitibo edutezkoa eta gainera beste perpaus bati «Cein baita» delakoaz loturik dagoela, «Cerüan dena» nominalizazioa adjetibo modura erabiltzearen bidez pisu handia kentzen diola; eta hori guztiori burutzeko eskuak beti libre utzi behar zaizkio idazleari.

J.A. Mogelek ere honelako zerbait ematen digu, hots: «Bere bideco iantzia da txano gorri bat ta bere ganean txapel eskerga berrogei urte eukiko dituana. Eztabil zu legez basatzarik basatza oiñetaco meeakaz, ta bai zaldi berak beste urte dituanean»¹⁰.

Eta aurreraxeago zera idazten du gure Mogelek: «Etorri nintzanean etxera esan eustan bere amak zer iazo zan; ta dei eginda emon neutsazan eskerrak neure alaba onari, aserratu zalako, aserratu bear dabenean neskatilla batek»¹¹.

Era berean, hurrengo pasarteok ere, hots: «Agur adiskideak; ondo etorriak izan zaiteala. Alegretan naz eukitea zuek ezaututeko portuna au. Peruk esan deustanaz, bere adiskideak zaree; beraz adiskide on bat daukagu zuek eta nik»¹².

«Goazan etxera, bada eguerdia urrean da. Ni ez eze, abade jauna bere lotsatuta ioan da, ikusirik zuek dakizuna»¹³.

«Zain, dagoz nor jausi aldegin zetan edo atan esesteko, paperak baltzitudeko; eta andikiak baiño bidezta ohea daroatzue iñoren negarren kostura. Aztuten dira errukiaz, ta daukeez biotz batzuk atxak baiño gogoragoak»¹⁴.

Hara zer dioen Koldo Mitxelenak Mogel eta Axularren irakurlegoari buruz: «...Mogelek Eibar eta Markinan mila zortziehun inguruan eta Axularrek Saran hamazazpigarren mendean ez zutela jende mota berarentzat idatzi eta batek maila batean eta besteak bestean idatzi zuela»¹⁵.

Gure Herriko kanta zaharretan «Ene andra Milia Lastur-co...»; «Maddalen Busturiko...» eta honelakoak maiz entzun eta irakurri ahal ditugu. Edota gaur egun Txillardegiren *Peru Leartzako* eleberria, edo «Martin gurea», «Eneko nirea»... eta «Aita gurea», nahiz eta orain aldatua izan.

Bestalde, bidezko dugu, Axularren aipamena egitea ere: «... eta elizari, erregeri eta komun guztiari, anhitz okhasinotan egin derauztetzun zerbitzuak eta endrezuak, naturalezak berak ere anhitz donu, dohain, eta abantail suertez dotatu, hornitu eta konplitu baitzatu. Adimendu eder bat, memoria handi bat eta

¹⁰ J. A. Mogel, *Peru Abarka*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1978, 17. orrialdea.

¹¹ J.A. Mogel, op. cit., 68. orrialdea.

¹² J.A. Mogel, op. cit., 106. orrialdea.

¹³ J.A. Mogel, op. cit. 133. orrialdea.

¹⁴ J.A. Mogel, op. cit. 136. orrialdea.

¹⁵ Koldo Mitxelena, *Euskal linguistika eta literatura*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 1981, 274. orrialdea.

borondate onera, ohorera, eta prestutasunera erori bat, isuri bat, eta eman bat baiteratzu»¹⁶.

Hau dela eta, hona hemen, zer dioskun Juan Luis Goikoetxea Arrieta katedradun irakasleak: «Adjektiboa, atributu (predikatu) funtzioa betetzen duenean ere mugatzailerik gabe erabil daiteke nahiz mugatzailez. Estiloa, dena dela bitzupon erabilera sortzailetik etor badadi ere, goragokotzat dugu, berez *eder da, on da esatea, ederra da eta ona da*-ren ondoan»¹⁷.

* * *

Eta orain, puntu zehatzago bati ekinez, perpaus kausalak direla eta zenbait ikusmolde nabarmendu nahi genituzke, hots: «...esaldi kausaletan, mintzatze-koan, ez da euskaldunik horrelako ilatibo batzuk erabiltzen ez dituenik: *zeren, zergatik, ze, zergatik ze, eze, zeren eta...* Baina idaztekotan beldurrez ibiltzen gara horrelakoetara jotzeko. Eta zergatik? Gramatikalariek, horrelako esaldietan, *-lako, -ta eta bait*-ekin egindako konstrukzioak baizik ez dituztelako onartzen.

Baina hontan ere gehiegikeria bat edo oker bat egin da. Bi gauza nahastu dira: «Causa lógica» eta «motivo determinante de una acción». Eta beharbada nahasketa hori egin da gaztelaniaz bi kasuetan «porque» hitz berbera erabiltzen delako. Beste hizkuntzetan ez da hala. Latinez hor da, alde batetik, *nam, namque, enim*; eta bestetik, *quia*. Frantsesez *car, et parce que*. Euskeraz ere, «Causa lógica», aditzera emateko, *-lako* eta beste hizki hoiek ez dute balio, eta beharrezkoa da ilatibo batzuetara jotzea»¹⁸.

Luis Villasanteren ildotik aurrera eginik zera adierazi nahi genuke, alegia, askotan izan ere, gauza bat da beraz eta egiazki esaten dena, eta beste bat esan nahi dena. Eta esan nahi dena -edo kasu honetan nahi duguna-, testuinguruak ematen digu, batzutan aditzera eta bestetan tronpatzera. Eta horretarako, batzutan gramatika lagungarri gertatzen zaigu, eta maiz «zoritzarrez gehienetan» eta zenbait gramatika areago, etsai, ez bait gaituzte gauzak argi eta zehatz esaten laguntzen, baizik buruxorrozkeria eta nahas-mahasetan aritzen.

Garai batetan, latin eta greko ikasteko arrazoietariko bat hori omen zen, hots: buruaren ariketa erara, ariketa ona baitzen. Eta gaurregun ere, gramatika zenbait nahiko buru-ariketa astun eta lehor dela, uste dugu. Tamalez diogu, sarri idazleak salbuespenei heldu behar izaten bait die, zerbait itxuraz eta taxuz esatekotan. Beraz, idazleek eta, kasu askotan, gure inguruko lanbide berridun itzul-tzaileek gramatikaren ganean txilipurdika egin behar dute, ahalik eta erregela, arau, agindu, oharpen, kontseilu, aginte, salbuespen gehienak urratuz, pentsamendua ez baitzaigu askotan haren pintxoalanbrezko itxitura hesituetan barnetzen.

¹⁶ Pedro de Axular, *Gero, Jakin* aldizkaria, Arantzazu, Oñati, 1976, 4. atala.

¹⁷ Juan Luis Goikoetxea Arrieta, «Estilistikaz I. Jardunaldiak», «Axularren estilolitik», Gernika, 1988, *Euskeraz*, 1991-2, 630 orr.

¹⁸ Luis Villasante, «Hitzaurre gisa», *Erderismos*, Bilbo, 1975, XI. orrialdea.

Gaur gaurkoz, gure tresna hau aski herdoildua eta uhertua daukagu, kamus-tua be bai, inoiz zorrotza izan bada ere. Eta itzultzaileak tresna hori hartu behar du eskuetan, mila ahalbidez beterik, beste edozein hizkuntza modura, baina oraindik bat ere harrotu gabekoa eta zenbait sailetan jorratu gabea. Are gutxiago itzultzaile zereginetan diharduenarentzat.

Perpaukausalak direla eta hara hemen Adolfo Arejitak dioskuna: «Azkuek, Altubek eta mendearen asieratik onuzko gramatikalariek baztertzeraz jo eben - aurrizkien erabilera euskal joskeraren ardatza *atzizkibidea* zala-ta. Dana dala, berpizte giro horretan finkatu eta aintzat artu zan joskerak, ia oso osoan, gaur bertoraiño iraun dau. Gaurko idazle onenak ere bide beretik jotzen dabe geien baten, ego aldekoak beinik bein.

Aurrezkiok /ze, zeren, zeren eta, bada...) neurrian erabili ezkerero, aintzat artzekoak dira. Gure idazle zeharrek (Añibarro, Mogel, Astarloa...) erabili egiten ebezan eta ahoz ere irauten dabe oraindino.

Noiz erabiltzen dira? zerbait baieztatzen dogunean, esanaren arrazoia ondo pentsatu barik daukagunean eta esan orduko pausa bat bear dogunean: geien baten, arrazoi esaldi hori luze samarra izaten da»¹⁹.

* * *

Adolfo Arejitak dioenez «Gaurko idazle onenak ere bide beretik jotzen dabe geien baten, ego aldekoak beinik bein».

Egia ote? eta zer da hurrengo hau ba, Bizkaiko Eusebio Erkiaga euskaltzain eta idazleak urte honetan idatzitakoa:

«Ba zan Bilbon, eta ba da beste egunkari bat, zeinen tiradea gerrate aurrean txit urria izaten zana...»²⁰.

Ba dakigu idazleek ez dutela beti kausaletan bakarrik erabiltzen kasu honetan Eusebiok egiten duen esaldian.

Hona hemen Patxi Altuna euskaltzain eta irakasleak argitaraturiko hau: «...Otx-
oa de Arin, Irazusta, Kardaberaz eta guztien gainetik - Andoingo seme Manuel Larramendi, zeinen jaiotzaren hirugarren mendeurrena datorren urtean ospatuko baitugu».²¹

Eta Luis Villasante euskaltzainburu ohi eta Iker sailburu den euskaltzainak hurrengo hau diosku:

«Ongizko dakigu euskara mintzaira ttipia dela eta mehatxatua dagoela, zeren eta bi hizkuntza boteretsuk lurra ebatsi baitiote»²²

¹⁹ Adolfo Arejita, *Euskal joskera*, Leopoldo Zugaza, editor, Bilbo, 1978, 187. orrialdea.

²⁰ Eusebio Erkiaga, «Euskaltzaindiaren hasieratik urgazle izan zanaren mendeurrena: Miguel Arruzaga Egia (1890-1966)», *Euskera* 1990,2 Bilbo, 279. orrialdea.

²¹ Patxi Altuna, *Euskera*, 1989,2, Euskaltzaindia, Bilbo, 1990, 534. orrialdea.

²² Luis Villasante, *Euskera*, 1986,2, Euskaltzaindia, Bilbo, 1987, 266. orrialdea.

Bestalde, Juan Luis Goikoetxea katedradun irakasleak zera diosku: «Zuzen behar da idatzi, artez berba egin behar da ETBn literaturan bilatzen ez dugunaren bila goaz teleberrietara, non, tamalez, mezua jaso ordez «ura ardotan bihurtu»ren tankerakoak belarriratzean euskararen bertan gelditzen garen»²³.

Koldo Mitxelena ere erabilia du, baina era berezian, alegia:

«...Prai Bartolome ere, eta honen mundua ez zegoen inongo munduko argik argitua, ezeren eiterik izatekotan harako Joseph eta Maistre-ren harena baitu: badakizue, Aita Santua mutur batean eta borreroa bestean zuenarena».

Hego Euskal Herriko beste autore batzu ere aipa genitzake, baina ez asperetzeagatik utzi egingen dugu.

Adolfo Arejitak geroxeago zera diosku, alegia: «Zerbait baieztatzen dogunean, esanaren arrazoia ondo pentsatu barik daukagunean eta esan orduko pausa bat behar dogunean...»²⁵.

Beraz, izenordainok erabiltzen dituzten idazle eta mintzatzaileek ez dutela pentsatzen adierazi nahi ote du?

Aurreraxeago zera dio Arejitak: «Euskarak jatorriz bereak ez ditu aurrizkiok —ze, zeren, zerren, zergaitik ze, zeren eta, ba (da) ..., baiña idazterakoan zein berba egiterakoan erreztasuna billatzeagatik, erromantze erderen moldera egin ditu euskerak aurrizkiok»²⁶.

Beraz, alde batetik, Adolfo Arejitaren ustetan gure Axular, Leizarraga, Duvoisin, Koldo Mitxelena, Luis Villasante, Patxi Altuna, Eusebio Erkiaga, Juan Luis Goikoetxea eta abarrek «erderen moldera» idatzi izan digute?

Eta bestetik, noizdanik dira aurrizkiak *zere, zeinen, non...*?

«Lotsagarri eta penagarri, eta halaz guztiz nahitaezko. Hizkuntzarekiko hauziak ez baitaude oraindik egon behar luketen egoeran»²⁷.

Axularrek ez ditu erabiltzen *-lako* eta *-lakotz* atzizkiak. Tartasek ere behin bakarrik bere *Ontsa hiltzeko bidian*.

Adibide erara, jar ditzagun J.P. Duvoisin eta Erraimun Olabide, biok bi *Biblia* itzultzaile zintzoak. Garbi frogatu ahal dugunez, bi tradizio diferente eta itsura batez, eta ez literatura medio dela, nahiko arerio. Duvoisin, Lapurdiko tradizio zaharraren jarraitzailea dugu, lapurtarra izanik, noski, baina garai hartako Gipuzkoa Behereko eta Bizkaiko idazleak modura.

²³ Juan Luis Goikoetxea Arrieta, op. cit. 622. orrialdea.

²⁴ *Mendibururen idazlan argitaragabeak*, lehen liburua, Euskaltzaindia. Edic. Mensajero, Burgos, 1982. Euskararen lekukoak, 4. liburukia. L. XXX.orrialdea.

²⁵ Adolfo Arejita, op. cit. 187. orrialdea.

²⁶ Adolfo Arejita, op. cit. 217. orrialdea.

²⁷ Koldo Mitxelena, *Idazlan hautatuak*, Etor argit., Bilbo, 1972, 70. orrialdea.

E. Olabideren sena beste zerbaitengatik hedatu zaigu, batez ere Hego Euskal Herrian. Biblian daukan espresio zabalagoa joskera itxi batetan sartu digu, bildu eta lotu, hartarako behar diren buruxorrozkeria guztiak eginda.

Ez daukagu honengatik Olabide alde batetara zertan utzi, ez eta haren balioa gutxietsi nahi ere: alderantziz, erizpide eta mundu jakin batek zer pentsatzen zuen, eta zergatik jotzen zuen bide horretatik ikusteko, nahiko eredu garbia dugu.

Egia dugu erlazioa edo menpeko perpausa, esaldi nagusiaren zehaztapena dela, beraren lekuan mugatu eta hesituz egiten duguna. Hartaz, zehaztapenak errazago emanen dira geroago, gauzarik nagusia eman ondoren aurrez aitzakiak botatzen ibilteke. Zalantza barik horrelako tradizio mota azaltzen zaigu Iparraldeko idazleengan, batez ere zaharrengan, eta lotsarik gabe eskaintzen dizkigute ikaragarritzko perpaus luzeak, mila loturazko lokailuak erabiliz, eta, zailena hori da, irakurleari beste munduko nekerik eskatzeke. Tradizio hori gaitzetsia, moztua eta desterratua izan zen gure artetik hitzegiten zen euskaran erabat garbi aurkitzen ez delako, beraz eztelako euskara egokia. Eta nor ausartzen zaigu egun Axular, Leizarraga, Haranederrek... ez dutela euskaraz izkiriartzen eta ez dituztela gure hizkuntzaren berezitasunak ezagutzen?

* * *

Ikus ditzagun hurrengo adibideok, alegia, Ioannes de Haranederrenak:

«Dohatsu izpirituz pobre direnac, cerengatic hequiena baida Ceruetaco Erresuma».

Dohatsu estiac, Cergatic lurraren jabe iñanen baidire.

Dohatsu nigarrez daüdenenac, cergatic consolatuac iñanen baidire.

Dohatsu justiciaren gossea eta egartsu dutenac, ceren iñanen baidire sassiatuac.

Dohatsu urricalcor direnac, ceren berec ere misericordia ardietsico baidute.

Dohatsu bihotz gonbitacoac, ceren hec baidute icussico Jaincoa.

Dohatsuac baquetiarrac, cergatic hec deithuco baidire Jaincoaren umeac.

Dohatsu persecucionea jassaten dutenac justiciarentçat, cerengatic hequiena baida ceruetaco Erresuma»²⁸.

Eta baita hurrengo hau ere, hots:

«Hura da ene ondoan ethorrigo dena, ni baiño lehen dena, Ceñaren çapata lokharria lechatceco ere ez baiñaiz ni digne.

Hauc ciren iragan Bethanian, Jordanaz bertce aldean, non hari baitcen Joanes bathayacen»²⁹.

²⁸ Ioannes de Haraneder, «San Matthaëoren arüera», *Jesu Christoren Evangelio Saindua*, V. cap. 3-10. 12. orrialdea. Patxi Altunak paraturiko edizio kritikoa. Euskaltzaindia, Euskararen Lekukoak, 17. liburukia, Euskaltzaindia, Bilbo, 1990.

²⁹ J. de Haraneder, op. cit. 172. orrialdea.

Eta aurreraxeago zera dio, alegia; «... Gure aitec adoratu içan dute mendi huntan, eta çuec dioçue Jerusalemen dela lekhua, ceinetan behar baïda adoratu.

...Erran cioën Jesusec: «Ematea, sinhetx naçaçu heldu dela ordua eta orena, non ez baïduçue guehiago adoratuco Aita ez mendi huntan eta ez Jerusalem...»³⁰.

Eta Apostoluen Eguincaria:

«...Sartceco ministerio huntan eta apostolutassunean, ceinëtaric erori içana baita Judas goatecotçat bere lekhurat»³¹.

Eta aurreraxeago:

«Jesus Christo, ceïña alabaiñan Moïsec...»³².

Eta amaitzeko hurrengo:

«...nic ere beguiratuco çaitut çu tentacionearen orenetic, cein ethorrico baida mundu guciaren gainerat lurrean daudenen frogatcerat»³³.

* * *

Ipar Euskal Herriko beste autore bat ere aipatu beharrean gaudela uste dugu, alegia, J.P. Duvoisin:

«Seme on baten solasak dira horiek, eta esker diot Jaunari zeren zu bezalako seme bat eman darotadan, ene zahartzeko gozagarri»³⁴.

«Ez-gare kheçu izan behar zeren Jainkoak ez-gaituen sorrarazi aitorenseme edo burjes handi»³⁵.

«Bakea eta amodio ona izanen dira hekien artean, eta zeruak ere lagunduko ditu, zeren Jainkoari bakea eta amodioa baitzaizkio ederrenik»³⁶.

«...Ikhusten dut orai haina dela ofiziorik hobeeina zeinak ere uzten baitu bihotzean gozorik gehiena, eta bertze guzietan ohartzen naiz badela gogo eri gehiago ezenetz laborietan»³⁷.

«Ahalkagarri ere bada laborariarentzat arbolarik ez-izatea, ezen nor-nahik erran dezake alfer bat dela. Gauza ageria da, zeren arbolek lan nekhatu guti duten, eta hekiek ere heldu dira bertze lanak oro gaituak direnean»³⁸.

³⁰ J. de Haraneder, op. cit. 178. orrialdea.

³¹ J. de Haraneder, op. cit. 224. orrialdea.

³² J. de Haraneder, op. cit. 229. orrialdea.

³³ J. de Haraneder, op. cit. 521. orrialdea.

³⁴ Jean Pierre Duvoisin, *Laborantzako liburua*, Hordago argitar. euskal klasikoak, 13. liburukia, Donostia, 1978, 2. orrialdea.

³⁵ J.P. Duvoisin, op. cit., 7. orrialdea.

³⁶ J.P. Duvoisin, op. cit., 11. orrialdea.

³⁷ J.P. Duvoisin, op. cit., 13. orrialdea.

³⁸ J.P. Duvoisin, op. cit., 16. orrialdea.

«Eskalduna bethi uri eske, edo atheri eske dago zeruari, zeren bere lurrak ez-dituen ongi medeatzen, arinegiak buztinez, borthitzenak legarrez»³⁹.

«Hori ez-da gauza gutia; aitzitik hain handia dagokat, non ez-bainaiz ausartzen bigarren erraitekoaz aiphatzera»⁴⁰.

«Bainan egungo egunean, ez-da bizarrari hambat begiratzen, zeren askotan ogi bizargabeek bizarra hartzen baitute tokiz aldatzetan»⁴¹.

«Guziak burutik heldu dira segurki; izen hori ordean ematen diote ogi ederrinari, zeina arrontean gertatzen baita ogi-buru gorenetan»⁴².

«Hektaraz aiphatzen dut zeren herri bateko goldea ez-den hauzo herriko goldearekin bardina»⁴³.

Edo hasiera batez hasten denean, hots:

«Badira tokiak, hala-nola Lorrena, zeinetan belharrak iguzkiztatu gabe idorrazten baitituzte»⁴⁴.

Edo hasiera batez hasten denean, hots:

«...Hemen udazkenean gizentzen dira bada gehienak. *Aitak*. Bai zeren ez-baitute izaten behar den artha. Oro nahasmahas uzten dituzte, gerthatzen dena gertha dadiela»⁴⁵.

Ezin ditugu baztertu, bestalde, hurrengo bi aipamenok ere, alegia:

«Zeren baskoak baitira abil»⁴⁶ eta

«Erdera berba egin biarko dogu, zergaitik euskeria iya aztu da»⁴⁷.

Eta Hego Euskal Herrian jarraikiz, ezin ahantzi lehenago aipatu dugun J.A. Mogel:

«...esango bazendu apaindu, apeitan, ordean, ederto esango zenduke, zerren zuek apainduten dituzun gure arpegiak uraz eta gero bizarra kendua»⁴⁸.

«Zerren bestelango gaiso ikustetan baiño aloger edo bearsari geiago emoten baiatzu odola ateratearrean»⁴⁹.

---

³⁹ J.P. Duvoisin, op. cit., 20. orrialdea.

⁴⁰ J.P. Duvoisin, op. cit., 28. orrialdea.

⁴¹ J.P. Duvoisin, op. cit., 39. orrialdea.

⁴² J.P. Duvoisin, op. cit., 43. orrialdea.

⁴³ J.P. Duvoisin, op. cit., 57. orrialdea.

⁴⁴ J.P. Duvoisin, op. cit., 124. orrialdea.

⁴⁵ J.P. Duvoisin, op. cit., 275-276. orrialdea.

⁴⁶ Bernat Etxepare, *Linguae Vasconum Primitiae*, 1545, Txertoa, Donostia, 1968, 20. orrialdea.

⁴⁷ Balentin Berriotxo, «Gutunak», *Anaitasuna* aldizkaria, 1958, iraila, 52. zenbakia.

⁴⁸ J.A. Mogel, *Peru Abarka*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1978, 19. orrialdea.

⁴⁹ J.A. Mogel, op. cit., 21. orrialdea.

«Egizu laster sangria egingo duzuna, zerren nire burua miñez ebaten daukat, ta besoa ez gitxiago»⁵⁰.

«Ekartzuz abarka ta oneen mantaak, baiña zeuk iantzi beharko deutzazuz, zerren eztakit nik zelan iminten direan»⁵¹.

Azken ohar gisa

Iparraldean, Hegoaldean baino berrehun urte lehenago hasiak ditugu idazten. Iparraldean ez da etendurarik gertatu klasiko eta oraingoan artean. Baina Hegoaldean berandu hasi eta gainera etendura eman da. Etendurok, batzutan, gogorrek suertatu zaizkigu eta baita neurritz kanpokoak eta anitzetan kaltegarriak.

Askotan idazle zaharrak edo kalsikoak den-denak txarrak izan diren modura joak izan ditugu. Denak kutsadura eta satsuduradunak. Maiz lurperatuak. Naharoki hobiratuak. Gure klasikoen lan gehiena alferrikakoa izan den antzera. Lege hertsiak ezarri eta historia ahantziz «gu geure» idazkera da «onena».

Hegoaldeko gramatikalariek maiz ez dute bereizten mintzaera idatzi eta hizkera mintzatuaren arteko ezaugarria. Itzulpenak burutzeko ere, arau estu eta trinkoak, lotu egiten gaituzte.

Hara hemen Sarako Etxeberriren *eskuararen etorkia* dela eta egindako itzulpen zatiño bat edo beste:

«...eta kaldeoarekin, halako alde, non liburu sakratuak aditzekotzat obligatuak baitziren estudiatuz...»⁵².

«Hizkuntzak denborarekin ganbiatzen, eta zahartzen dira, halako gisaz, non ehun, edo berrehun urtherik barrenean hainitz hitz ezin adi baititezke»⁵³.

«Beraz badirudi, gure eskuararen zuhurtziaz ezin frogarik eman daitekela? zeren ezpaita ediren autor, eta istorio guztien artean egiteko huni dagokala, kopia bat bedere athera duenik...»⁵⁴.

«...nolako zuhurtzia eta jakintasun miragarriarekin mundurat eman zuen, ezen ezta zuhurtziaren señaile seguragorik, nola baita gauzen naturalezen ezagutza, zeina filosofoek deitzen baitute...»⁵⁵.

* * *

⁵⁰ J.A. Mogel, op. cit., 45. orrialdea.

⁵¹ J.A. Mogel, op. cit., 77. orrialdea.

⁵² Sarako Etxeberri, «Eskuararen etorkia», *Lan hautatuak*, 33. orrialdea.

⁵³ Sarako Etxeberri, op. cit., 33. orrialdea.

⁵⁴ Sarako Etxebarri, op. cit., 23. orrialdea.

⁵⁵ Sarako Etxebarri, op. cit., 25. orrialdea.

Beraz goragoko hau guztiau ikusi eta frogatu ondoren zera adierazi behar genukeela uste dugu, alegia.

Seber Altubek bere *Erderismos* argitarapenean azaltzen duen erara, gertakizun diren itaunen erantzun gisa ulertzen eta atontzen ditugu. Antolaketa-era horrek ez luke baliorik izanzen bat-bateko bertso edo ahapaldiak kontuz edo artaz eratzten ditugunean hotz-hotzean. Beraz legeok ez dute baliorik ez gogoetan gabiltzanean ez eta ipuinkontari ari denarentzako.

Patxi Goenagak bere *Gramatika bideetan* hurrengo hau diosku: «Galdegaiaren legea batez ere perpaus laburretan eta elkarrizketetan errespetatu ohi da, galde-erantzun bidez ari garenean alegia. Narrazio kutsua dagoenean ere, ordena libreago gelditzen da galdegaiari buruzko lege honetatik:

Andonik bere makila hartu zuen. Agurtu zituen bere lagunak. Joan zen ondoren Peruren etxera...

Hemen ez dela errespetatzen dirudi galdegai kontua⁵⁶.

Beste batzuren ustez ere ez dela errespetatu eta gordetzen esan behar.

Herri-literaturan bada josker a bizirik, adibidez, hurrengo zatia, egun kantatua dena:

«...errotara niñoi ala, topa neban erbi bat, atera neutsan begi bat, ipiñi neutsan barri bat. Errota txikiñak: klin-klan!»

* * *

Badakigu anitz gauza nahasirik erabili ditugula. Adibideak ere han-hemenka bildurik, hautapen larregirik egin gabe dauzkagula.

Hor uzten ditugu egun Gipuzkoa aldean frankotan erabilia den *a/* galde edo itaunetako auzia, berau, adibidez, Ubillosek erabiltzen ez tuena, ezta Sebastian Mendiburuk ere. Bestalde Bizkaiko *egin* aditzaren kontua ere hor daukagu.

Hego Euskal Herriko batek honela idatziko luke: «eguzkiaren beroak ezkoa bigundu eta lurra gogortu egiten du».

Baina Iparraldekoak honela: «iguzkiaren beroak ezkoa du biguntzen eta lurra gogortzen».

Hemen Etxepareren hurrengo perpausa adierazteko parada dugu, hots: «Lehenago hi baitinčan lengoagetan azquena oray aldiz içcaneniz orotaco lehena».

Kasu honetan *hi* dugu galdegaia eta olerkariak lehenagoko denboraz berba egiten digu. «Aldiz» erabiltzen du «oray» juntagailuaren ondoan. Eta hau guztiau esateko era bat adierazteko.

Eta ezezkotan, ezezkotasuna bera ez denean galdegai, zer gertatzen zaigu?

⁵⁶ Patxi Goenaga, *Gramatika bideetan*, Erein, Donostia, 1978, 184. orrialdea.

Seber Altuberen ustetan ezezko perpausetan ezetza bera dugu arruntki markatzen dena. Hala ere Gernika aldean *bada ba!* agertu ez egitea! Eta honelako erabiliak ditugu, baita harrigarritzko balio enfatikorik gabe ere. Askotan, honelakook ez diote inongo itauni erantzuten, hots: «lo ez egitea ez da ona».

Adolfo Arejitak zera dio: «aditza ezetzean dagoenean, *aditzaren ezetza* izan oi da geienetan galdegaia, baiña ez beti, beste atal indarturen bat ere egon daiteke ta.

Adibidez: *Geu* ez gatoz ... Nor ez dator?
Jendea *gura* ez *dauelako* ez dator
...Zergaitik ez dator?»⁵⁷.

Puntu honetan hurrengo exenplua gehitu nahi genuke argigarri gisa: irakaslea ez da joan. Perpaus hau bi itaunen erantzun izan ahal duelakotan gaude. Nor ez da joan? alde batetik, eta irakaslea joan da? Aditz laguntzaile eta «joan» delakoaren artean beste zerbait sar dezakegu «irakaslea» hitzari euskarri egingen diona, alegia: ez da irakaslea joan, ikaslea baizik, esaterako.

---

⁵⁷ Adolfo Arejita, op. cit., 23. orrialdea.

ANTROPONIMOS DE LA BAJA NAVARRA SEGUN EL CENSO DE 1350

Ricardo CIERBIDE
Universidad del País Vasco/EHU
Fac. de Filología
Vitoria / Gasteiz

1. DOCUMENTACION

Se trata de un texto amplio, redactado en romance de Navarra a propósito de la encuesta mandada a hacer por Carlos II de Evreux, rey de Navarra, con motivo del *monedage* que debían pagar al rey las casas censales de la Baja Navarra, y que constituye uno de los documentos más importantes para el conocimiento de dicho territorio durante el siglo XIV¹.

Las Cortes de Navarra, de acuerdo con la costumbre de la época, otorgaban al rey, con motivo de su coronación, un tributo especial, llamado *monedage*, consistente en una cantidad determinada, 8 sueldos por cada casa censal², con la condición de que el rey no alterase por un período determinado el valor de la moneda, evitando así su depreciación.

2. CONTENIDO

Con dicho motivo en 1350, un año después de su llegada al reino³, Carlos II ordenó la redacción de un cuestionario de dieciséis artículos, con objeto de

¹ J.B. Orpustan dice en su excelente trabajo, «La Basse-Navarre en 1350», en *Bulletin du Musée Basque*, n° 75, Bayonne, 1971, p. 21: «L'enquête pour le monnayage effectuée en 1350 et complétée en 1353 [...] est un des plus extraordinaires documents des Archives de Pampelune pour connaître le XIVe siècle bas-navarrais».

² El *monedage* fue tributado sobre la base de casa pechera y no de persona o *capitatio*, ya que nuestro texto lo afirma explícitamente: «Item en la borda del notario mora Arnalt d'Arançeta et no a pagado monedage et los cuyllidores non le demandaron cuydando que pagar non devia pues casa no avia», fol. 2v.

³ La encuesta dio comienzo en 1350 y terminó tres años más tarde. cf. a propósito de la villa de La Bastide-Clairance: «Garcia Arnalt de Yvarrola reconoçe aver reçebido .XXXII. livras por el monedage de La Bastida; dada .XVII. de mars, anno .L.», fol. 6.; y en otro lugar «Anno .L. terçio, postremero dia de jenero pareçio en Sant Johan Pes de Urrutia», fol. 32v., etc.

recabar la información más completa posible acerca de las casas infanzonas y de sus titulares, exentas de impuesto, número de casas labradoras del rey o francos y boteyas, sujetos ambos al censo, y de los clérigos libres de tributación, etc.

La citada encuesta hace mención expresa de nueve artículos, de los dieciséis que comprendía el cuestionario, siendo los más citados el primero, que se refiere al número, denominación y prueba de las casas infanzona⁴, el duodécimo⁵, que alude al número de fuegos existente en una misma casa; y el decimosexto⁶, referente al número de fuegos sujetos al *monedage* en cada aldea o villa. El resto del articulado se recoge sólo ocasionalmente y guarda relación con: La apropiación de heredades de condición *pechera* por parte de los hidalgos o infanzones⁷, la adquisición de bienes propiedad de hidalgo por los villanos⁸, la adquisición por parte de miembros del clero o de órdenes religiosas de bienes después de la prohibición del rey de Navarra⁹, la apropiación de bienes de difuntos sin testar¹⁰, la información del número de asalariados a cargo de los labradores, en concepto de *mancebos* o *mancebas*¹¹, la información sobre actividades económicas emprendidas por clérigos o frailes («otros en sacos»)¹².

3. PROCEDIMIENTO

La encuesta nos muestra que ésta se llevó a cabo interrogando, previo juramento de decir la verdad, a los jurados de cada una de las aldeas o villas exigiéndoles respuestas precisas sobre cada artículo del cuestionario citado¹³. En el caso de las casas censales precisan el número de los que han satisfecho la cantidad de

⁴ [...] el primer artículo es, assaber, si saben que alguno ande por fidalgo et non sea», fol. 14; var.; «[...] interrogados del primer articulo, es assaber, si ay algunos que anden por fidalgos et non sean», fol. 32v., etc.

⁵ Cf. «Si en una casa et un fuego ay uno, dos o mas, que ayan cada uno lo suyo conocido, heredades o mobles», fol. 30.

⁶ Cf. «[...] en el XVI articulo interrogados que dixiessen quantos fuegos avia de lavradores et quanto podían pagar de monedage», fol. 6

⁷ Cf. «[...] el tercer articulo, es assaber, si hay fidalgos que ayan conquerido heredades pecheras —heredades del rey—, non pagando pecha», fol. 6

⁸ Cf. «[...] el V. articulo, si ay villanos que an comprado heredades de fidalgos», fol. 8.

⁹ Cf. «Si las ordenes, glesias et confradias an conquerido algunos bienes enpues el vedamiento del rey don Lois», f. 4.

¹⁰ Cf. «El .VIII. articulo, es assaber, si alguno tiene bienes de los finados sin heredar], fols. 6, 12.

¹¹ Cf. «El .XIII. articulo, es asaber, que diessen por nombre los mancebos et mancebas de lavradores qui estan a soldada», f. 16.

¹² Cf. «El .XV. articulo: si saben que abbat o capeyllan o otro en sacos tributen abbdias, primicias compren, vendan...», f. 31.

¹³ Cf. «Sobre lur jura dixieron que en dicha villa —Silegue— avia .VI. casas, dos palacios et quatro casas de lavradores, las quuales pagan entegramente el monedage et de los dichos articulos ren non saben», fol. 7 «Sobre lur jura de los dichos articulos dixieron que non saben re, mes quanto al monedage dixieron que de lavradores ay .X. casas», fol. 13

ocho sueldos, así como las que faltan por pagar, citando sus nombres¹⁴. Respecto de las aldeas el número de jurados varían entre seis y dos, según el número de fuegos, y en las villas (San Juan de Pie de Puerto, Saint Palais, Labastide-Clairance y Garris) diez.

La encuesta, realizada por Garcia Arnalt de Ibarrola con la ayuda de los *cuyllidores* o encargados de la recogida del *monedage*, al final de cada valle o unidad administrativa¹⁵ ofrece el balance de fuegos de cada valle o circunscripción, del montante en libras y sueldos a que ascendía el *monedage* tributado y lo que restaba por percibir¹⁶.

De la lectura del texto parece desprenderse que los jurados declararon según verdad, sin embargo, en una ocasión¹⁷, expresan su duda y proceden a una nueva pesquisa.

De acuerdo con la finalidad de la encuesta, una de las informaciones más precisas que nos ofrece es la relacionada con el *status* jurídico-social de las casas, si son o no infanzonas de acuerdo con el Fuero General de Navarra, esto es, por herencia, por matrimonio con infanzona o por adquisición, previo pago al rey de seis morlanes¹⁸. Comparando el territorio de la Baja Navarra con el de la Alta, esto es, con la Navarra peninsular, la nobleza rural es proporcionalmente más numerosa, acaso debido a su particular situación de tierra fronteriza, rodeada por los dominios del rey de Inglaterra. Así por ejemplo, la encuesta nos muestra que, para el siglo XIV en el valle de Baigorri, de un conjunto de 169 casas, 9 eran nobles o infanzonas, 116 de labradores y 44 eran boteyas¹⁹.

¹⁴ Cf. «Sobre lur jura de los dichos articulos dixieron que non saben ren et que ay en la dicha villa (Bidarraiz) .III. casas et pagaron cada .VIII. sueldos [de] monedage a los dichos cugidores de la tierra de Arbeloa», fol. 6. Refiriéndose a la aldea de Heyarce se dice: «Otrossi dixieron que en la dicha villa ay .XX. casas et primero los cuyllidores del monedage tomaron de las ricas casas et dexaron las pobres et despues tornaron condecabo et tomaron de todos monedage entegrament et de los dichos articulos non saben mas», fol. 26.

¹⁵ La tierra de Ultrapuertos, también conocida en los documentos de la época con el nombre de *deça portz*, estaba constituida por seis valles o circunscripciones: La tierra de Ossès, la tierra de Bayguer (el valle de Baigorri), La Bastide-Clairance y Arbeloa, el país de Mixa, con las villas de Saint Palais y Garris, la comarca de Ostabat y el país de Cize, con la villa de Saint-Jean-Pied-de-Port.

¹⁶ Por ejemplo, relacionado con el valle de Ossès, se dice: «Et como los dichos cugidores ayan recebido monedage en la dicha tierra de Osses de .LXXXXV. fuegos [...] assi resta en los dichos cuyllidores o en otri por eyillos por pagar del dicho monedage .XIII. libras .VIII. sueldos», fol. 27.

¹⁷ Cf. «Por razon que nos reçelaramos que los jurados de los dichas logares en la sobredicha examinacion oviessen celado algo de la verdad [...]», fol. 31v.

¹⁸ Cf. «Segun uso et costumbre de la dicha tierra (de Ossès) todo villano qui entra en casa de infançona por compra o casamiento pagando al rey .VI. sueldos de morlanes es infançon», fol. 27. Y en otro lugar, a propósito de la aldea de Alçquete: «Per Arnalt seynor de Urrutia, dicho Guignon, es fijo de villano et a la muger infançona et los bienes son de ambos et no a pagado monedage e la casa fue fecha en terra de infançones», fol. 31r.

¹⁹ A propósito de las *casas botheyas* o feudatarias ocupadas por *botoys*, dice Ph. Veyrin, *Les Basques*, p. 108: «Les fivatiers étaient tenanciers de parcelles d'un bien noble qu'ils avaient défrichées et pour lesquelles, en vertu d'un contrat de droit privé, n'impliquant aucune idée de servage, ils payaient un cens. redevance en argent ou en nature, parfois même en prestation de main d'oeuvre» (Tomado de J.B. Orpustan, op. cit., p. 21).

Todo parece dar a entender que los llamados *francos*²⁰ estaban equiparados a los labradores, que dependían directamente del rey, si bien había labradores que podían ser *peguyllareros*, esto es, que, al carecer de pastos y casa propios, hacían pastar sus rebaños en el dominio real²¹.

De todas las características del medio agro-pastoril de la Baja Navarra, el texto informa ampliamente de los que son únicamente de condición *peguyllarero*, carentes de casa²², pastor *peguyllarero* o no, y que podían ser porqueros o vaqueros²³, o simplemente *mancebos* a sueldos (pastores).

En respuesta al artículo XII el texto es muy explícito en lo relacionado con el número de personas que habitaban en cada casa, descontados los niños, declarando la condición de sus moradores, esto es, si eran dueños de la misma, relación de parentesco y dependencia laboral²⁴ y como muy bien hace observar J. B. Orpustan²⁴ la impresión general es que la Baja Navarra era para el siglo xiv un país bastante poblado, siendo frecuente el número de casas habitadas por varias unidades familiares, pudiéndose dar casos en los que en una misma casa habitaban hasta diez personas, comprendidos elementos extraños a la familia como pastores, vaqueros y porqueros. Como regla general, se observa que la unidad familiar aquí integrada por el dueño o señor (viudo o viuda, denominados *seynor mayor* y *dueyna mayor*), el hijo o hija casados y frecuentemente uno o dos asalariados. Abundan los casos en los que la célula familiar está compuesta simplemente por marido y mujer (los hijos de corta edad no se citan) y un pastor, incluso por dos mujeres, etc.

Son frecuentes las informaciones referidas al estado económico de los habitantes y capacidad impositiva de las casas, además de los estragos causados entre la población por la peste. Normalmente se trata de mujeres *pobras assoladas*, que viven de limosna, que son casas tan pobres que no pueden pagar el tributo o simplemente son hogares desaparecidos²⁶.

²⁰ Cf. «El dicho Bernart es fijo del capeyllan de Sant Johan, qui era franco et non fidalgo», f. 22r.

²¹ Cf. J. B. Orpustan, op. cit., p. 25. 2. Así se dice: «En la casa de Yrigoyz juso que es de infançon moran dos lavradores del rey qui son peguyllareros, es assaber, Antoco et Garchot, pastor», fol. 26r.

²² Cf. «Bernart dicho Gayzto, hombre soltero es peguyllarero et no a cierta morada», fol. 14v.

²³ Así se nos dice: «En la casa de Murgui mora Sancho el pastor qui es peguyllarero», fol. 26r. «En Iriart de Echegare se dice: «...moran en la cabayna de las vacas peguyllareros Peyenaut, Xemena, Bernart de Axaelgue e Johan de Irursagarreta», fol. 31v.

²⁴ Así por ejemplo: «En la casa de Yrivarren (en la aldea de Etxabe, del valle de Ossès) moran Pes, seynor de la dicha casa, Pes su sobrino con su muger [...] Otrossi Martin yerno del dicho Pes et Per Arnalt pastor», fol. 26. «En Indart (id.) moran Garçia Çuria et Johan su fijo et Johan su yerno», fol. 26. «En Varreneche moran Guillen con su muger et Bernart con su muger et son ermanos», fol. 5v.

²⁵ Cf. op. cit., p. 24.

²⁶ Cf. fols. 16 y 17, donde se dice: «En el libro de los nombres de la tesorería se troba que en Meharin ay .X. fuegos vivos de los que deben pagar monedage et dixieron que salvo .III. todas morieron en la mortaldat». En el fol. 4: «...por razón que el dicho capeyllan fue tutor de las dichas creaturas et que aqueyllas morieron en la gran mortaldat».

De las seis circunscripciones ya señaladas en que estaba administrada la Baja Navarra tenemos, por orden de más a menos, que el país de Cize, junto con la villa de Saint-Jean-Pied-de Port, tiene 381 casas y 280 antropónimos citados, que representan el 26,25 % y el 35,98 % respectivamente, el país de Mixa, con las villas de Saint Palais y Garris, 324 casas y 194 antropónimos, esto es, el 22,32 % y el 24,93 % respectivamente, Arberoa, junto con La Bastide-Clairance, 235 casas y 52 antropónimos, es decir, el 16,15 % y el 6,68 %, la comarca de Ostibar u Ostabat, 223 casas y 112 antropónimos, equivalentes al 15,36 % y al 14,39 %, la tierra de Baiguer o valle de Baigorri, 119 casas y 63 antropónimos, que corresponden al 11,64 % y al 8,09 % respectivamente y la tierra de Ossès, 119 casas y 77 antropónimos, esto es, un 8,20 % y un 9,89 %, respectivamente.

4. CONSIDERACIONES ONOMASTICAS

La encuesta nos ofrece dos bloques de antropónimos: los relacionados con la denominación de los jurados de las villas y aldeas, que ascienden a 364 sobre un total de 778, lo que representa el 46,78 % del mismo, y el resto 414, citados en la información consignada por los comisarios del rey, en relación con los nombres de los infanzones o nobles, labradores, boteyas y criados, habitantes de la Baja Navarra.

Con objeto de proceder a examinar de un modo ordenado este material, me ocuparé, en primer término, de los nombres de pila a *prénoms* (Víd. gráfica página siguiente).

El conjunto de nombres de pila, pirenaicos o no, más citados y referentes a varón son 679, equivalente al 87,27 % del total de los citados en la encuesta, frente al de mujeres, 56, que representa el 7,20 %. La razón de esta desproporción tan notable entre los nombres de varón y los de mujer se debe, sin duda alguna, a que la encuesta refiere, de un lado, los nombres de los dueños de las casas que, salvo excepción, son varones, y, de otro, los de los jurados de las villas y aldeas, y sólo excepcionalmente el de las mujeres, cuando se trata de propietarias de casa, bien por ser viudas, bien por tratarse de herederas no casadas y, en algunos casos, se menciona también a la esposa.

En la lista de nombres de pila más citados, se observa que unos guardan estrecha relación con nombres frecuentes en el dominio franco-occitano, frente a otros, vascos o no, comunes en toda la vertiente pirenaica.

A propósito de las mujeres, el fol. 14 dice: «...uno de aqueyllos fuegos es de una muger pobra que vive pidiendo almosnas». Respecto de la pobreza se lee en el fol. 2: «Otrossi dixieron que ay mas .VI. fuegos de personas pobres et dixieron sobre lur jura que son tan pobres que ren non podrian pagar». Este tipo de fuegos son denominados con las expresiones: *pobres, miserables, mezquinos, asolados, non pagaron ren por pobreza, etc.*

Cuadro de nombres de pila o prénoms de varón más citados:

N. de pila —prénom—	Ossès	Baiguer	Arberoa- La Bastide	Mixe	Ostibar	Cize	TOTAL
Analt	14	7	5	26	19	44	115
Bernard	1	3	8	36	14	33	95
Guillem	1	2	2	28	6	16	55
Johan	16	7	11	6	5	16	61
Martin	3	—	2	—	—	3	8
Miguel-Mi- quele	1	3	—	—	1	3	8
Pes-Per-Petiri	18	10	13	40	19	59	159
Remon	1	1	1	8	5	8	24
Garcia	9	11	2	6	6	13	47
Lope	1	—	c	1	2	9	13
Ochoa	—	2	—	—	—	5	7
Anto	1	1	—	2	—	2	6
Eneco-	3	2	—	—	—	2	7
Menaut	—	—	—	10	3	1	14
Sancho	7	7	1	2	1	9	27
Sanç	3	10	3	6	3	8	33
TOTAL	79	66	48	171	84	231	679

De entre los primeros tenemos como más frecuentes *Pes*, var. *Per* (acaso propios del área gascona), junto con *Petiri-Petri-Peru*, claramente vascos, y el hispano *Pedro*, en conjunto 159, equivalente al 23,41 % del total de nombres de varón más citados, y al 20,43 % del total de los aparecidos en la encuesta.

De todas las variantes citadas, *Per* representa el 53,45 %, *Pes* el 31,44 %, *Petiri-Petri-Peru* el 8,8 % y *Pedro* el 4,4 %.

Si consideramos las diferentes circunscripciones de la Baja Navarra, se advierte que en la Tierra de Ossès estas variantes son 18 y representan el 22,78 % del conjunto de los nombres consignados en ella, de acuerdo a los porcentajes siguientes:

Pes ..... 33,33 %
Per ..... 50 %
Petiri ..... 16,6 %

En la Tierra de Baigorri son 10, esto es, el 15,15 %, según los porcentajes:

Pes ..... 60 %
Petiri-Petri ..... 40 %

En Arberoa-La Bastide, 13, el 27,08 %:

Pes ..... 38,46 %
Per ..... 46,15 %
Petiri-Petri ..... 15,38 %

En el País de Mixe son 40, esto es, el 23,39 % del total de nombres allí recogido, repartido del modo siguiente:

Pes ..... 30 %
Per ..... 62,5 %
Petiri-Pedro ..... 7,5 %

En Ostibar, 19, es decir, el 22,61 %, de acuerdo con los siguientes porcentajes:

Pes ..... 31,57 %
Per ..... 36,84 %
*Petiri-Peronin-
 Pedro* ..... 7,5 %

Y finalmente en el País de Cize-Saint-Jean-Pied-de-Port, 59, por tanto un 25,65 % de todos los nombres referidos en el mismo, con los porcentajes:

Pes ..... 25,42 %
Per ..... 61,44 %
Petiri-Petri-Pedro .. 13,55 %

Arnalt. Sigue en frecuencia *Arnalt*, con 115 apariciones, lo que equivale al 16,93 % de los nombres de varón citados en el cuadro y al 14,78 % del total de los antropónimos, con la distribución que sigue, respecto del total de nombres de varón recogidos en el cuadro para cada una de las circunscripciones:

Tierra de Ossès, 14 ..... 17,72 %
 Valle de Baigorri, 7 ..... 10,06 %
 Arberoa-La Bastide, 5 ..... 10,41 %
 País de Mixe, 26 ..... 15,20 %
 Ostibar, 19 ..... 22 %
 País de Cize, 44 ..... 19,04 %

Bernart. En tercer lugar el nombre de *Bernart* se recoge en 95 ocasiones, el 13,99 % de los citados en el cuadro y el 12,21 % del total de antropónimos de la encuesta, lo que en cada división administrativa supone:

Tierra de Ossès, 1	1,26 %
Valle de Baigorri, 3	4,54 %
Arberoa-La Bastide, 8	16,66 %
País de Mixe, 36	21,05 %
Ostibar, 14	16,66 %
País de Cize, 33	14,28 %

Johan. El nombre *Johan* aparece 61 veces, esto es, un 8,98 % de los citados en el cuadro y un 7,84 % de la totalidad de nombres de la encuesta, lo que supone en cada circunscripción, sobre el total de sus antropónimos:

Tierra de Ossès, 16	20,25 %
Valle de Baigorri, 7	10,60 %
Arberoa-La Bastide, 11	22,91 %
País de Mixe, 6	3,08 %
Ostibar, 5	5,95 %
País de Cize, 16	6,92 %

Guillen. En quinto lugar, *Guillen* es recogido en 55 ocasiones, equivalente al 8,10 % del total del cuadro y al 7,06 de toda la encuesta, con los siguientes porcentajes por áreas:

Tierra de Ossès, 1	1,26 %
Valle de Baigorri, 2	3,03 %
Arberoa-La Bastide, 2	4,16 %
País de Mixe, 28	16,37 %
Ostibar, 6	7,14 %
País de Cize, 16	6,92 %

García. El nombre pirenaico *García*, particularmente abundante en tierras navarras, de donde, probablemente se expandió a tierras aragonesas, riojanas y castellanas y, por extensión, al conjunto hispánico, se contabiliza 47 veces, esto es, el 6,92 % del cuadro y el 6,04 % de los antropónimos de todo el documento, con la proporción que sigue en cada circunscripción:

Tierra de Ossès, 9	11,39 %
Valle de Baigorri, 11	16,66 %
Arberoa-La Bastide, 2	4,16 %
País de Mixe, 6	3,5 %
Ostibar, 6	7,14 %
País de Cize, 13	5,62 %

Sanç-Sancho. En séptimo lugar se recogen las variantes de *Sancho*, frecuentes en el área navarro-aragonesa y documentado en los diplomas anteriores al siglo XIII bajo la forma latinizada *Sancius*. Respecto a la variantes *Sancho*, tenemos 27, es decir, el 3,97 % del cuadro y el 3,47 % respecto a la encuesta. De la forma apocopada *Sanç* recogemos 33, el 4,86 % sobre el cuadro y el 4,24 % sobre el total de antropónimos de la encuesta. En conjunto 60 formas que suponen el 8,83 % y el 7,71 %. Las distribuciones por zonas son las siguientes:

	<i>Sanç</i> , 3	.....	3,79 %
Tierra de Ossès	<i>Sancho</i> , 7	....	8,86 %
	<i>Sanç</i> , 10	.....	15,15%
Valle de Baigorri	<i>Sancho</i> , 7	....	10,60 %
	<i>Sanç</i> , 3	.....	6,25 %
Arberoa-La Bastide	<i>Sancho</i> , 1	....	2,08 %
	<i>Sanç</i> , 6	.....	3,50 %
País de Mixe	<i>Sancho</i> , 2	....	0,11 %
	<i>Sanç</i> , 3	.....	3,57 %
Ostibar	<i>Sancho</i> , 1	....	1,20 %
	<i>Sanç</i> , 8	.....	3,46 %
País de Cize	<i>Sancho</i> , 9	....	3,89 %

Remon. El antropónimo *Remon* es propio del área norpirenaica y catalana y prácticamente inusitado en la Navarra peninsular y territorios vascos del sur. Está atestiguado 24 veces, el 3,53 % de los nombres de varón más citados y el 3,08 % del total de los aparecidos en la encuesta. Su porcentaje es escaso, dándose con cierta frecuencia en Mixe (8), País de Cize (8) y Ostibar (5).

Menaut. La forma *Menaut*, var. *Menauton*, es, según A. Dauzat²⁷, de origen germánico y documentado como tal en Las Landas. Aparece 12 veces en la encuesta, particularmente en Mixe, equivaliendo al 2,06 % de los citados en el cuadro y al 1,8 % del total.

²⁷ Cf. *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*, Larousse, 1989, p. 428.

Lope. El antropónimo *Lope* dio lugar a los nombres de casa vascos *Lopetegi*, *Loperena*, etc.; deriva del Latín LUP(US). Se cita 13 veces, equivalente al 1,91 % y 1,67 %, respectivamente. En 9 ocasiones se documenta en el País de Cize, acaso por estar más próximo a la Navarra peninsular. Se cita la var. hipocorística vasca *Lopecho*.

Martin. Se registra muy poco, 8 veces, en Tierra de Ossès (3), en Arberoa (2) y en País de Cize (3). Sólo representa el 1,17 % del total del cuadro y el 1,02 % de la encuesta.

Miguel-Miquel-Miquen. Se recoge bajo las formas occitana y vasca en 8 ocasiones, particularmente en el valle de Baigorri (3) y en el País de Cize (3), suponiendo el 1,17 % y el 1,02 %, respectivamente.

Ochoa y Eneco. Se documenta cada uno de ellos 7 veces y representan el 1,03 % del cuadro y el 0,90 % de la encuesta. Se trata de antropónimos vascos ampliamente documentados en la Navarra desde el siglo X. En la encuesta se cita el diminutivo *Enecot*.

Anto, var. hipocorística *Antoco*. Se registra 6 veces, siendo probablemente una variante de *Anso*, *Anço*, acaso derivada de *Sanso*, *Sanço*. Su representatividad es mínima, 0,88 % y 0,77 % de los totales mencionados.

Otros antropónimos de varón citados en la encuesta, aunque de modo meramente episódico, son: *Anso*, *Aynaut* (2), *Aznar*, *Baldan*, *Bertranet*, *Domenjon* (3), *Domingo* (2), *Erlande*, *Furtungo*, var. *Urtungo*, *Ordun* (<lat. FURTUNI(US)), *Ichusco*, var. *Isusco* (se trata de un apodo. cf. *Per Arnalt dicho Ixhusco*, del vasco *itsusko* "persona de mala vista"), *Lobaner*, *Menoyas*, *Moni*, *Municot* (acaso del lat. MONI(US)-MUNI(US)), *Muxil* (corresponde al vasco *mutil* "muchacho", con palatalización hipocorística. cf. *Per Arnalt de Aya dicho Muxil*), *Navarto* (probablemente diminutivo de vasco *nabar* "pardo"), *Oger*, *Semeco* (dim. del vasco *seme* "hijo") y *Xemeno*.

1. Antropónimos con sufijo diminutivo

La encuesta refiere dos variantes fundamentales, la propia del gascón y la vasca.

a) Entre los primeros podrían citarse los sufijos —*ot* y —*et* en nombres como *Enecot*, *Garchot* (pastor, porquero), *Johanot*, *Peyrot* (de Echeverri, jurado); *Johanet*, *Bertranet*, *Remonet* (6).

Aplicados a nombres de mujer: —*eta*, —*ina*, p. ej.: *Dauneta-Doneta*, *Navarreta*, *Marieta*; *Navarrina*, *Guirautina* (2).

b) Relacionados con la lengua vasca tenemos los sufijos —*to*, —*ta*, —*co* y la palatalización hipocorística —*cho*: *Navarto*, *Manota*, *Antoco*, *Semeco*, *Lopecho*.

Salvo en los casos de *Peyrot de Echeverri*, jurado, y de *Remonet, seynor de Goyeneche*, id., *seynor de Aroztegui*, id., *seynor de Erspillaga*, los demás denominan a pastores, porqueros, *peguyllarero* y pobres.

2. Antropónimos aplicados a mujer

Como ya se advirtió, sólo se registran en la encuesta cuando son propietarias de casas por herencia, p. ej.: «...en la casa de Echart infançona, María es *seynora* et anda por infançona» (fol. 30v.), *Maria seynora de Salanova*, *Maria seynora de Sarrico*, *Navarra*, *senyora de Echeгойen*, etc.; en ocasiones acompañan al nombre del marido, en respuesta al artículo XII, que trata de averiguar el número de habitantes de una casa o si se trata de un fuego compuesto sólo por mujeres. Así: «Item al .XII. articulo dixieron que en Gomizachea moraban Per Arnalt, seynor de la dicha casa, et Per Arnalt su fijo, con *Alamana* su muger» (fol. 29), «Item en la casa de Bidartea moran Lope, seynor mayor, et Ochoa su fijo con *Maria* su muger», (fol. 29), etc.²⁸

Nunca figuran como jurados, salvo en los casos citados en que son dueñas de casas, por otra parte, muy raros, y en dos ocasiones más en que aparecen con un apellidos de lugar: *Bivanas de Marrey*, *Jordana d'Algueyrúa*, y en otros dos junto a un nombre apuesto: *Maria Isart*, *Maria Arnalt*; en los demás casos consta sólo el nombre de pila o *prénom*, excepto en uno en que va seguido de nombre de oficio: *Johana fornera*.

Como ya se indicó, la cifra que alcanzan los nombres femeninos es de 56, el 7,20 % del total de los antropónimos citados en la encuesta, de acuerdo a los porcentajes que siguen:

<i>Alamana</i> , 4	7,14 %
<i>Bona</i> , 3	5,35 %
<i>Bivanas</i> , 1	1,78 %
<i>Condessa</i> , 4, var. <i>Contessa</i> , 2	10,71 %
<i>Daunea</i> , 1, var. <i>Dauneta-Doneta</i> , 2	5,35 %
<i>Espayna</i> , 2	3,57 %
<i>Gracia</i> , 4	7,14 %
<i>Guiralda</i> , 1 var. <i>Guirauta</i> , 1 var. <i>Guirautina</i> , 2	7,14 %
<i>Johana</i> , 2	3,57 %
<i>Jordana</i> , 1 var. <i>Jurdana</i> , 2	5,35 %
<i>Juliana</i> , 1	1,78 %
<i>Manota</i> , 1	1,78 %
<i>Maria</i> , 16, var. <i>Marieta</i> , 1, var. <i>Marion</i> , 1	32 %
<i>Navarra</i> , 4, var. <i>Navarrina</i> , 1 var. <i>Navarreta</i> , 1	8,92 %
<i>Peyrona</i> , 2	3,57 %

²⁸ Cf. «En Varrenechea estava Navarrina et Guillem son yerno», «En Aguerre estava Jordana de Algueyrúa et Aynaud», «Menaut de Larraburu villano compro la Sala de Suast et Navarra su fija la hereda», etc.

3. Apellidos o noms de famille

Basándonos en la relación de los jurados, ya que en las respuestas a los artículos del cuestionario sólo se contesta con el nombre de pila o *prénom*, se advierte una serie de variantes, de las que cabría resaltar principalmente la diferencia entre los que viven en las villas —Saint-Jean-Pied-de-Port, Saint Palais, La Bastide-Clairance y, en parte, Garris— y en el resto de las aldeas. En el primer caso dominan, como se advertirá, el apellido locativo típicamente vasco, alusivo a la casa que se posee o de la que se procede, y, en el segundo, el oficio.

De acuerdo con dicha relación de jurados se observa que los antropónimos ofrecen las siguientes variantes:

1. Nombre de pila + *seynor de* + nombre de la casa, 141.
2. Nombre de pila + nombre apuesto + *seynor de* + nombre de la casa, 68.

En conjunto, ambas posibilidades suman 209 nombres, equivalente al 57,41 % de la relación y, como se puede advertir, es la más representativa. Parece obvio que esta formulación oficial nos informa de que tal o cual persona era dueña de tal casa en el momento en que se hizo la encuesta: *Arnaut seynor de Echegoyen. Remon seynor de Ualde*, etc., pero ordinariamente se llamarían por el mero nombre de pila o, acaso, seguido del nombre de la casa, y nunca *seynor de*, por que ésta era una fórmula romance y la población bajonavarra de la época era euskaldún. En otras palabras, *Johan seynor de Bidart* se llamaría probablemente *Johan Bidart*.

La denominación de la casa adquiere una importancia fundamental en el medio rural de la época, dentro de toda Euskal Herria, ya que sólo los dueños de la casa de los terrenos a ella anexos constituían la clase de hombres libres, pudiendo ser infanzones o nobles o simplemente labradores del rey o francos²⁹.

Frente al apellido locativo de la casa de clara explicación lingüística vasca y que dará lugar al apellido tradicional vasco, tenemos en esta misma línea el que responde a la lengua romance, en nuestro caso mayoritariamente gascona y que

²⁹ Cf. Bernard Duhourcau, *Les chemins de Saint-Jacques au Pays Basque*, Jean Curuchet éditeur, Harriet, Bayonne, 1986, p. 24, dice al respecto: «En fait, la forme basque de l'Etat était celle d'une association de clans dont les membres, maîtres de leurs maisons et possesseurs du sol étaient égaux entre eux, choisissant librement comme chef l'un d'entre eux sous le nom de *jauna*. Seule l'importance de la maison-souche créait une certaine hiérarchie entre les maîtres de maison. C'est sans doute l'origine de cette opinion très répandue de la noblesse de tous les Basques, qui provoquait l'indignation du chancelier de Lancre: «Je ne veux oublier qu'en Labourd, les villageois et villageoises les plus gueux se font appeler sieurs et dames d'un telle maison, qui sont les maisons que chacun d'eux a en son village, quand ce ne serait qu'en parc a porceaux!». On retrouvera trace de ces maisons seigneuriales sur la carte du Pays basque sous le nom de Jaureguy, Salha ou Domec. Chaque maison est l'équivalent d'un château, sur lequel règnent le maître et la maîtresse, *etchekojauna* et *etchekoanderea*. Eux décident de leurs rapports avec leurs voisins».

En el medio urbano, especialmente propio de los burgos de francos asentados a lo largo del Camino de Santiago a su paso por Navarra, tenemos un tipo de población franco-occitana y navarra de carácter libre, cuyos apellidos difieren de los propios del medio rural. Cf. R. Cierbide, «Onomástica de los pobladores francos de Estella» (1090-1220), en *Actas de las III Jornadas de Onomástica Vasca*, celebradas en Estella en 1990 (en prensa).

se registra en las villas, por ejemplo, entre los nombres de los jurados y consejeros de Labastide: *Garcia de Peyros, Pes del Bosc, Domenjon de Fargas, Bernat de la Font, Pes del Puey*, etc. o en Ostabat, lugar en que confluían las tres grandes rutas, la de Puy, la de Vézelay y la de París, donde tenemos jurados: *Guiralt seynor del Colomb, Bergay seynor del Plateau, Miguel seynor de las Tierras y Pes seynor de la Clau*.

A este tipo de antropónimos se suma una variante integrada, como se ha visto, por:

Nombre de pila + nombre propio apuesto + *seynor de* + nombre de la casa. Por ejemplo: *Per Arnalt seynor de Sacarmendi, Arnalt Sanç seynor de Yturralde, Petri Sanç seynor de Elicavelar, Sanç Guillen seynor de Echenique, Arnalt Lup seynor de Beasquen*, etc.

Con cierta frecuencia, pero siempre en número inferior el nombre de la casa, responde a lengua romance (gascón): *Garcia Arnalt seynor de la Sala, Garcia Arnalt seynor de Mureth, Arnalt Guillem seynor de Casa Mayor*, etc.

3. La tercera variante aplicada a jurados que probablemente no son dueños de casa es la que responde a la fórmula:

Nombre de pila + *de* + nombre de la casa de donde procedían (86) y que, junto con la variante:

Nombre de pila + nombre propio apuesto + *de* + nombre de la casa (28), representan el 31,31 %. Como se advertirá, sumando las dos primeras ya citadas y estas últimas se obtiene el 88,72 % del total. Se trata sin duda de lo que podríamos considerar como el apellido más común en la sociedad vasca medieval de la Baja Navarra.

Podrían citarse como ejemplos de las modalidades citadas: *Johan de Echezapare, Sanç de Larruga, Pes de Aranbide, Bernat de Soroçaval, Miquen de Goyeneche, Urtungo de Larraun, Remon de Picoçuriaga*, etc. En la villa de Saint Palais se cita a: *maestre Bernart de la Crotç* (notario), *maestre Arnalt de Narbayx* (notario), etc. Respecto de Labastide se mencionana: *Garcia de Peyros, Pes del Bosc*, etc., que responden al gascón y que, con seguridad, denominan a gentes procedentes de Gascuña.

4. La variante

Nombre de pila + *de* + nombre propio apuesto, etc. es manifiestamente inferior a la anterior, poco más de la tercera parte (32,3 %). Así: *Johan Sanç de Irigoyen juson, Sanç Oger de Liçaraçu, Arnalt Guillem de Sormendi, Guillem Arnalt de Iturroundogarar, Per Arnalt de Aya* dicho Muxil, etc.

5. En una proporción muy inferior tenemos la fórmula:

Nombre de pila + oficio (15), seguido de

6. Nombre de pila + nombre apuesto + oficio, que en total (19) no representan más que el 5,22 %

Entre los primeros cabe citar: *Bernart el ferrero*, *Johan çapatero*, *Pes peyllitero*, *Arnalt carpentero*, etc. y *Sanç Arnalt mercer*, *Per Arnalt torreter*, *Arnalt Sanç notario*, etc.

La denominación de oficio se consigna en gentes que no son *seynor de* ni tiene apellidos (*de* + nombre de casa) y que aparecen avecindados en las villas, donde tenemos, en Sant Miguel el Vieyllo: *Arnalt peyllitero*, *Domenjon peyllitero*, *Bernart serçeyllero* (acaso por *serreyllero* “el que hace cerrajas”).

Las denominaciones de oficio son: *Carpentero* (2), *cambiador* (1 en San Juan), *faur* (2 en Saint Palay y Garris), *ferrero* (6 en las villas y 4 en aldeas), *fornero* (2 en Ostabat), *mercader* (1 en Saint Palais), *mercer* (1 en Ostabat), *molinero* (2), *notario* (3 en San Juan), *pellitero* (5 en Saint Palais, San Juan y San Miguel), *tendero* (3 en Saint Palais, San Juan y Ostabat), *tisner* (1 en Saint Palais), *torreter* (1 en Sa Juan el Viejo), *çapatero-çabater* (3 en Labastide, Ostabat).

Relacionados con funciones al servicio de la chancillería real tenemos: *García de Mendia portero*, *Martin de Lombier portero*, *Guillem Arnalt de Santa Maria ballestero del rey*, *Garcia qui era clavero del seynor de Haxa*.

Relacionados con el clero: *Remon Arnalt capeyllan*, *Arnalt de Domezayn prebendero de Bayona*, *Johan rector de Aros*, *Arnalt rector de Ozta*.

En respuesta al artículo X, que cuestionaba sobre el número de criados o criadas *qui estan a soldada* de infanzones y labradores, la encuesta nos informa sobre el oficio de *pastor* (32), aplicado después del nombre pila: *Garchot pastor*, *Pes pastor*, *Garcia pastor*, *Sanchot pastor*, *Petiri pastor*, etc., seguido de la voz *pegyllarero*: *Bernart pastor peguyllarero*, *Johan pastor peguyllarero*, etc. En tres ocasiones el nombre de oficio o condición va precedido del artículo *el*: *Enec el pastor*, *Martin el pastor*, *Arnalt el pastor*, o del posesivo *su*: *Sancho su pastor*, o del relativo: *Arnalt qui eñ pastor*.

Tenemos la variante de dos nombres de pila seguidos de *pastor*: *Arnalt Sanç pastor*, *Per Arnalt pastor* (2), *Garcia Arnalt pastor*, etc.

Igualmente el oficio *porquero*: *Arnalt porquero peguyllarero*, *Garchot su porquero*, *Ichusco porquero peguyllarero*, *Johan porquero peguyllarero*, *Pes porquero de Irvarren*.

Asimismo *vaquero*: *Petri vaquero*, *Bernart vaquero*, etc.

7. Nombre de pila seguido de nombre propio

Entre la relación de los jurados sólo se registran pocos casos, como: *Domenjon Aimeric*, *Garcia Arnalt*, *Bernart Garcia*, etc. Entre los no jurados también es escaso, de tal modo que, de un total de nombres de varón, esta variante no alcanza sino 35 casos, equivalente al 4,5 %. Así tenemos, por orden de frecuencia: *Per Arnalt* (11), *Arnalt Sanç* (9), *Garcia Arnalt* (2), *Sanç Arnalt* (2), *Guillem Arnalt*, *Arnalt Bernart*, y con el nombre de *Sancho*: *Sancho Ochoa* (2), *Sancho Aznar*, *Sancho Garcia*. Con *Bernart*: *Bernart Garcia* y *Bernart Sanç*.

8. Nombre de pila + nombre de casa apuesto

Frente al empleo de la fórmula: *De* + nombre de casa, aplicada al nombre de pila con valor, acaso de apellido transmitido hereditariamente, y que, como se ha indicado, representa un 31,31 % del tipo *noms de famille* registros en la encuesta, sólo en 4 casos, esto es, un 1,1 %, tenemos el nombre casa apuesto al de pila, sin preposición: *Sancho Echeverri, Sancho Arizalde, Johan Varrena, Johan Mendi*.

9. Nombre de pila + patronímico

Este tipo de apellidos tan frecuente en el área hispánica y que ya se documenta a partir del siglo IX, en el siglo X en la Navarra Peninsular, es prácticamente inexistente en la Navarra continental y en el resto del País vasco Norte.

Sólo se registra en dos ocasiones en nuestro documento: *Ochoa Periz de Villanova* y *Petri Lopiz de Verroeta*.

10. Nombre de pila seguido de un apelativo o apodo

En conjunto, el empleo del apelativo o apodo es escasamente representativo, 29, esto es, un 3,72 % del total, y de ellos, en un sólo caso aplicado a nombre de pila + *de* + nombre de casa: *Garcia de Liçaraçu dicho Heruy* y en otro caso a mujer: *Guirauta la Rossa*.

Se advierte que, salvo en el caso de la mujer citada, en los demás se aplica a varón carente de casa y, por lo tanto, perteneciente al estrato social inferior.

10.1. Responden a la lengua vasca 13 apodos:

Aristoy, Arnalt dicho
Eztia, Petiri
Gaizto, Bernalt dicho
Guiçon, Bernart dicho
Ixhusco, Per Arnalt dicho
Luçea, Sancho
Mandarro, Per Arnalt dicho
Muxil, Per Arnalt dicho
Muxil, Sanç dicho
Velça, Garcia
Velço, Per Arnalt dicho
Xeme, Per Arnalt dicho
Çuria, Garcia.

10.2 Responden a lengua romance (preferentemente gascón):

Arbeu (acaso gasc. *arbou* "árbol"), *Per Arnalt dicho*
Bonet, Johan dicho
Heruy (quizá gasc. *herouadge* "salvaje"), *Garcia de Liçaraçu dicho*
Larrapex (posible gasc. *larra* "deslizarse", y *pexe* "pez", es decir "que se desliza como un pez"), *Arnalt dicho*
Mengut (acaso del gasc. *menut* "pequeño"), *Arnalt dicho*

Pididbr (“mendigo”), *Lope*
Pintano, *Johan dicho*
Precint, *Guillem Arnalt dicho*
Rossa, *Guirauta la*
Sanet, *Arnalt Sanç dicho*

10.3. Relacionados con nombres de pila:

Carles, *Pedro dicho*
Ximon, *Bernart dicho*
Ordun, *Menaut dicho*

10.4 Aplicado a tres personas de Ostabat, tenemos el étnico *angles*, convertido en apellido: *Johan Angles*, *Johanot Angles*, *Guillem Angles*.

AITA SAUVEUR LARDAPIDE (1812-1889) HAZPARNEKO MISIONESTAREN PAPERAK

Piarres CHARRITTON

Lapurdi ta Nafarroa Behereko muga-mugan, Hazparnetik Bastidareteko bide bazterretik hurbil, Aiherra-Isturitzeko bidekurutzea iragan-eta kilometro bat edo bien buruan, aurkitzen duzu, *Uhagonea*, edo *Uhaunea*, deitzen den etxe gotor bat. Gaurregun bizpahiru hektara pentze ta larre dauzka bakarrik ontasunak, bainan iragan mendean berekin zeuzkalarik, aldeko eihararekin, Etxezaharrea, Barne-Uhartea, Lakoa eta Urketa baserriak eta pakant-etxe bat edo beste, zerbait bazen Lardapide-tarren etxondoa. Etxe horretan sortu zen bada, 1812ko azaroaren 22an., *Sauveur Lardapide*, Pierre Lardapide eta Sabina Dokelar nausi etxekanderen semea¹.

1837 ko maiatzaren 20ean apeztu zen, Aihera Uhauneko semea, eta berehala, Bardozera izendatu zuten bikari, hain izan baitzuen lagun, Martin Hiribarren (1810-1866) euskal idazle ezaguna. Bardozetik Izpura-Garazi alderat joan zen erretor, eta gero handik Hazparne-Urkodaira itzuli, kargu berarekin.

1852 an, berrogoi urte zituela, *Hazparneko misionesteian* sartu zen Sauveur Lardapide, Urkudoi — frantsesez Urkurai-ko erretora. Han eramán zuten geroztik bizi guzia, 1889 ko otsailean, 76 urtetan, hil zen arte.

---

¹ Beste haurrik ere izan zuten Piarres eta Sabinak: *Dominique* premua, adibidez 1809 ko uztailaren 16 an jaioa, hogoi urtetan Ameriketara joan zitzaiena eta handik itzuli 1858 an, fortuna eginik eta ideiaz bezala izenez aldaturik —*Erasmé* hartua zuen izena —; hau zen etxondoaz jabetu, 1867 an J.B. Duvoisin-ekin harremanetan izan zen, Biblia-ren itzulpena zela-eta (Ikus *Correspondance du capitaine Duvoisin*, R.I.E.B., 1928, p. 465), Zahartzeari, auzorat etorri zitzaizkion Belokeko Beneditarrek «L'impie» «Fedegabea» deitzen omen zuten, Iratzederrek salatu daukunaren arabera, eta debaldetan «konbertitu» nahi izan zuten. Bere ordenuaren arabera, hil ondoan etxeko mahasti gainean ehortzi zuten.

Janpiarre Lardapide, 1816 an sortu zen semearen, eta Noelina Blanchard-en alaba, *Clémentine Lardapide* berriz, 1844 ean sortua, ezkondu zen Gilles komandantearekin; erosi zizkion, 1905 ean, Hazparne Eihartzea eta haren ontasun guziak, Emile Yrigoyen jaunari; berak gozatu zituen eta hiltzean, 1921 ean, bere kusi aita Caillava Bastidar Beneditarrak aholkatu rik, denak urrurik utzi, *Francis Jammes*, frantses poeta «katoliko» aipatuari (1868-1938).

Aiherra-Uhaunetik auzo hurbil badago baserri bat, *Borda*, deitzen dena. Etxe horretan jaio zen, 1833 ko martxoaren lean, Jean Haristoy laborari ilaginarren eta Graxiana Harispuru senar-emazten semea Piarres. *Piarres Haristoy* hau ere, Uhauneko seme Xalbat bezala, geroago apeztu zen, 1858 an, eta Euskal Herriko historialari bilakatu, zeren Zalgizen (1869), Irisarrin (1873) eta azkenik Ziburun (1887-1901) erretor zegoelarik, sekulako dokumentuak bildu zituen eta argitaratu, liburu altxor ederra uzten zigula, V.Dubarat kalonjeak idatzi zuen bezala, harekin batean sortu zuen «*Etudes Historiques et Religieuses du Diocèse de Bayonne*» izeneko aldizkarian (EHRB, 1901, XX, 145-180). Ez da, egia erran, hain ezaguna, Bordako apezak baino lehen, Uhauneko apezak egina zuen lana. Ez zuen-eta Lardapidek berak, bizi zeno, deus argitaratu, bainan bere denboran paper zahar biltzaile amorratuaren fama zuen, bere auzoko apez gazteak bezala, eta hil ondoan, esku-izkribu alde harrigarria utzi zuen Hazparneko misionesteian; paper horietarik zenbait nahi baigenituzke hemen aipatu, euskal letren historiaren aberasgarri.

Hazparneko misionesteia

Euskal literaturaren historia apur bat ezagutzen duenak badakike zer eragina izan duten egundainotik gure Herri ósoan misiolari edo misionestek erran nahi dugu, barne misionek emaiten zituzten jesuita, frantzizkotar, kaputxin beneditar edo apez soil, Baionan «aita misionestak» deitzen genituenek.

XVIII. mendean jadanik, badirudi *Jean Daguerre* Larresoroko seminarioaren sortzaile ta buruzagi-lehen Larresoroar apezak, 1732 an, Martin Behola Senperetarrerekin eta Gratién Diharce Hazpandarrarekin, hasi zituen misionek arrakasta izigarria izan zutela, Frantziako Iraultza etorri arteraino². Bizkitartean garrantzitsuago izan da oraino, gure ustez, Iparraldeko historian, 1821 ean, *Paul d'Astros Nerejaunak* (1772-1851), Baionako apezpiku zelarik, eraiki zuen «Bihotz Sakratuaren» misionesta taldea. Talde hori, zenbait hilabetez Baionan egon zen, gero apur bat Larresoron, berrideki berri zen seminarioaren aldean; eta azkenean 1824ean, Baionako apezpikuak berak erosi Landaburua eta Xuriategia bi auzoetan kokatu ziren, «*Abazparneko aita misionestak*», engoitik orotan erran ohi zen bezala.

Hazparneko misionesten historia, mende bat eta erdi iraun duena (1824-1976), egin-gei da oraino. Erran dezagun halere etxe horretan iragan diren buruzagi eta predikari guzien artean zenbait izen badirela, zinez aipagarri direnak euskal idazle ta hizlarien sailean³. Adibidez oroitaraz ditzagun, *aita J.B. Garat-*

² C. Duvoisin, *Vie de M. Daguerre*, Bayonne, Lamaignère, 1863, p. 71 & 170.

³ Hona Hazparneko misionesten buruzagien zerrenda: 1. — 1822 — 1847, *J. Pierre Garat-Pikasarri* (1773-1847); 2. — 1847 - 1881, *J. Pierre Deyberalde* (1803 - 1881); 3. — 1881 - 1888, *Pierre Hiriart* (1809-1892); 4. — 1888 - 1898, *J. Pierre Arbelbide* (1841 - 1905) 5. — 1899 - 1917, *Martin Heguiagaray* (1832-1917); 6. — 1918 - 1943, *Pierre Lopez de la Vega* (1869 - 1961) 7. — 1943 — 1948, *Arnaud Dagarret* (1978-1949) 8. — 1948 - 1966, *Emile Garat* (1900 - 1978); 9. — 1966-1968, *Louis Iriartegaray* (1918-1988); 10. — 1968-1969, *Jean Hiriart - Urruty* (1927-1990); 11. — 1969 - 1976, *Joseph Camino* (1927).

Pikasarri (1773-1847) lehen buruzagi saildua, «Ceruco Gakhoa», Baionan Cluzeau baitan, 1825 ean argitaratu zuena; *aita Estebe Haramboure*; Ziburutarra (1799-1869) «Egun Ona» deritzanaren idazlea (Baionan Cluzeau baitan, 1829 an); geroago eta guretzat ezagunago dugun iragan mende ondarreko klasikoa, *aita Janpierre Arbelbide* (1841-1905) eta gutartetik itzali berri zaigun *Jean Hirriart-Urruty bera* (1927-1990). Idazlez bestalde, aipa ditzakegu ere hizlari famatu zenbait, hala nola iragan mendean, Garat eta Haramboure-n ondotik, *aita Ximun Gimon* (1793-1861) eta *aita Dominique Sarrote* (1800-1875) eta *aita Agustin Bastres* (1832-1904) eta XX. mende honen lehen partean *Jean Saint-Pierre*, euskaltzain apezpiku beharra (1884-1951), *aita Jean Larregain*, Hazpandarren «saindu mokorra» (1854-1926) eta *Laurent Apeste-guy*, elhe ederreko Donazahartarra (1887-1928).

Hazparneko misionesteiaren itzalean bada, ikastegi bat ideki baitzuten La Salle-ko anaiek, 1841 ean, arrakatsa izigarria izan zuena, *anai Innocentius* — Michel Elissambururen — (1826-1895) zuzendaritzapean behin, eta *anai Juvénal* — Arnaud Aguirre — (1850-1832) enarenean gero, Euskal Herri guziko mugetarik urrun Madrilan han harat, Andaluziaraino; Frantziako legeak «frera» guziak erresumatik kanpo bidali ondoan, 1911 an, apezpikutegiak ikastetxe hori berreskuratu behar izan zuen. Gora-behera askoren ondotik, indar handia hartu du azkenean diosesiko irakaskuntzak azken hogoi-ta hamar urte honetan eta, orain duela hamabost urte, Hazparneko misionesteia hetsi delarik, irakaskuntza horren hiru adarrak, hots adar orokorra, laborantzakoa, eta ofiziale eskola, jabetu dira, beren 7-8 ehun ikasle ta laborategi ta barnetegiekin, misionesteiko ontasunaz.

Bainan zer bilakatu da Hazparneko misionesten artxibategia, galda dezake historilariak, Aita Lardapidek hain zuzen utzi zituen esku-izkribuak, artxibategi horretan zitezkeen beste asko bezala?

Misionesten artxibategia

Badu ja berrogeitahamar urte hurbil, Baionako seminarioko liburutegian orduak eta orduak iragaiten nituelarik, hil berria zen Victor Dubarat historilariaren (1855-1939) seminariorat etorri liburuen artean aurkitu nuela liburu pakete arraro bat; «*Archives des Missionnaires de Haspaarren*» zeukan izena liburuak; 1898 an, Buenos Aires-en argitaratua zuen *aita Arbelbidek* eta 20 bat ale zeuzkan paketeak. Buruzagien baimenarekin ale bat hartu nuen neretzat eta beste bat eskaini nion, *Pierre Lopez de la Vega*, orduan Hazparneko misioneten buruzagi zen jaun kalonje zenari. Honek liburua irakurri-ta erran zidan, bai paper interesgarriak bazeudela, bainan besterik ere bazegoela, eta berak ere, zenbait bazeuzkalla. Hantik laster, hain zuzen, Hazparnerat etorri nintzelarik irakasle gazte, eta misionesteiko liburutegian zenbait ordu iragan ahal izan nituenean, konturatu nintzen paper zahar asko hor gelditzen zela, eta bereziki Lardapide izeneko misionest zahar bat ari izana zela XIX. mendean paperak bil eta bil, eta bere eskuz kopia ta kopia: Hala nola *Hazparne*, *Makaia*, *Lekorne*, *Gerezieta*, *Lekuine*, *Aibe-*

rra eta *Bastida* herrietako bataioen, ezkontzen, eta heriotzeen aktak oro, XVII. mendetik XIX. mende ondarrerraino, kopiaturik zeuzkan bere eskuz Lardapidek.

Bainan Hazparneko misionestek lekuak hustu dituztelarik; 1976 an, norat eraman diren paper horiek oro, jakin nahi izan dugu, eta ikusi ahal izan, *Baionako apezpikutegian* daudela alde batetik, Arbelbiden 1898 liburu osagarri, Lopez de la Vegak zeuzkanak eta ere Hazparne inguruan bildu sakramenduen aktak, *Belokeko Beneditarren komentuan* daudelarik bestaldetik, J.B. Garat Pikasari misionesteiko lehen buruzagiaren biziak eta nortasunaz, Domingo Harriet haren zerbitzariak utzi zuen esku-izkribua (aita Iratzederrek *Otoizlari* aldizkarian argitaratu zuena, 82. zenbakitik 89. era) eta ere, Hazparneko misionestek iragan mendearen beren ibilaldietan zerabiltzaten kantika askoren kopiak.

Azken denbora hauetan oharu gara bizkitartean, Hazparneko misioenesten artxibategiko hondarkinak badaudela oraino beste bi tokitan. *Pau-eko departamenduaren artxibategian* aurkitzen da alabainan, Victor Dubarat historilari handiaren paper-kutxa garrantzitsuenak, eta hor daude ja aipatu dugun Arbelbiden liburuaren zenbait osagarri, jatorrizko gutun batzuk argitaratuak, eta argitaratugabeak ere bai, hala nola, Arbelbiden beraren eskutiz bat, adierazten diguna nola 32 aletan argitaratu zuen Buena Aires-en, «pro domo» bere liburua, eta zergaitik gero, uko egin zion Erroman hasia zuen auziari.

Baionako Euskal Erakustokian azkenekotz badago, *MS 168* zenbakiarekin sartua, aita Athor Heletako erretor, eta aintzinean Hazparneko misionest zenaren ondoriotasunetik, 40 orrialdeko esku-izkribu bat, aita Lardapide Hazparneko misionestaren izena, eta haren izkirio xehe ta ezagut-erraza, daramatzana. Esku-izkribu horretaz ditugu bi hitz erran nahi, aintzin-solas luzexka honen ondotik.

Lardapiden esku-izkribua MS 168

40 orrialdeko kahier horretan ez da kanturik baizik, bainan aitor dezagun kantu horietan badela orotarik. Batzu guziz ezagunak dira, eta izena bakarrik dakarte, edo bakarrik bertso bat edo bi: «Iruten ari nuzu», «Goazen etxerat», «Aitak eman daut dotea», «Xoriñoa kaiolan», «Xorittoa norat hoa?», «Intxauspeko alaba», «Atharratze jauregin», «Zazpi eihera badituz», «Mendekoste pestetan», adibidez. Badira ere oso osoan emanak direnak, nahiz ezagunak izan, hala nola bizpalau eliza kantu: «Aingeru batek Mariari», «Jondoni Bixintxo-re kantika bat» eta «Jondoni Estebe-ren beste bat» edo bertso gile jakin batzuen kantuak: *J.B. Camoussary*-ren «Gogoetak gazte baten heriotzeaz», *Ipharragirre*-ren «Gernikako arbola», *Dussaut* Bardoztarraren «Laboraria», *Haramboure* Ziburuko Xantrearen «Krinolinak» eta *Larralde Bordaxurik* gai berarekin, frantsesa ta euskara uztartuz, egin zituenak: «Avec gaîté nous allons botzak altxatzerat» eta azkenekotz *J.B. Elissamburu*-ren «Alegiazko eria», «Hogoigarren urtera», «Ikusten duzu goizean», «Apexa eta lorea». Horiek oro bazter eman-eta, gelditzen zaizkigu halere oraino hogei bat saio interesgarri, hemen aipatu nahi ditugunak. Eta lehenik hona bertso zahar purruxka zenbait:

a) Bertso zaharrak

Lardapiden esku-izkribuaren lehen bizpalau orrialdetan kausitzen ditugu bertso zenbait, idazleak berak dionaren arabera, emazte xahar baten oroimenari puskaka edekiak izan direnak. Aski osoak dira, iduriz lehen bi kantuak, *Hazparne Zalduko jaunarena* eta *Uretako semearena* honela datozenak:

URETAKO SEMEA

1

Goizean hotz da, eguerdiko bero da;
Uretatik lanhoa ateratzen da.
Martin Azantza uretara badoa.
Badoa, bainan amaren manuz ez doa.

2

Martin Azantza satin morez da beztitu,
Kalean gora gitarra soinu pasatu,
Erregina, leihoan gertatu.

3

Erreginak bere anderaurenari:
«Nungorik nungo zaldun eskutari hori?
— Ez da ez hori ez zaldun, ez eskutari,
Uretako semea da hori».

4

Arranda bat eman nezake,
Hura etzan den sabelari,
Bai eta benedika hari eman dion ugatza.

5

Isterbegiek laster zaien erregeri,
Erregeak berehala gutunarekin mandatari,
Kausi, dadila haren gortean laburki.

6

Botak jauntzi eta igan zaldiari:
«Jainkoak egun on dizula, erregeren gortea!
— Bai eta hiri ere, Martin Azantza, Uretako Semea».

7

«Martin Azantza, hi omen hut traidore!
— Ez nauzu ni traidore, ez ene leinian batere,
Traidoreak badira ere, zure leinian dire,
Eta su zerori heier ogi emaile».

8

«Bai Martin Azantza, hi omen hut traidore!
— Salbu ordena eta, gezurra diok Errege,
Ez koroa sal truk ere Uretako Semea».

9

«Gezurti Errege, ez nuk oroitu ere,
Martin Azantza, gudulariz gudulari,
Nik dauzkiat zazpi sarroin hor»⁴

10

«Sarroin horik ez dagoko gizonari.
Indatzu zazpi zaldun eskutari
Eta zerori heien gidari.»

«ZALDU»-ko Jaunarena⁵

1

Zalduko Jauna gerletan
Erregeren jendietan,
Dantzan ari zen,
Erregeren etxian,
Eta sala eder batian.

2

Erreginak erregeari:
Nungorik nungo
Zaldun eskutari hori?
— Anderia, Lapurdiko.
Bizirik ez da etxerako.

---

⁴ Lardapiden eskuizkribuan emana da ohar bat frantsesez *Sarroin* edo *Sorroin* hori Dogue edo horrelako otso-zakur zerbait dela.

⁵ *Zaldna* Hazparnen *Sault* izeneko jaunen jauregia zen eta bazeuden *Zaldu Zaharrea* eta *Zaldu Berria*, lehena Labirin, bigarrena Zelaian.

3

Goraintzi! Goraintzi!
Hazparnerat orori.
Ez orori berdinki,
Ene emazteari hobeki,
Eta pupuna andereari.

4

Jainkoak eman dezola senarra
Gizon tipi on handi
Amak bezain gorri
Ez duen bihozmina.

b) Iraultza denborakoak

Bestalde XVIII - XIX. mendean tartean hemen gaindi gertatu gertakari zenbaiten lekuko bildu ditu Lardapidek bertso porroxka batzu, hala nola 1784 ean Hazparneko emazteak jazarri baitziren «*grabela*»-ren aurka, emazte horiek eman zioten bertsolariari suieta:

«Hazparneko jendiak dire alarmatu,
«Orok boz batez diote: «Grabela» badugu»⁶
«Satanek bere tropak harat bildu ditu
«Emazten buru gaiztoz ordenak eman 'tu.»
«Emazte Mari-Martin kolore perdia!
«Uste duna haizu dela gizonen joitia?
«Desohoratzen dun hola bai mundu guzia,
«Eta partikulazki gizonen arraza.»

Laster etorri zen gero Iraultza, lekuka bederen *apezen kontra* jendea asaldatu zuena:

«Laborariak jaten badu xardin begi gorria,
«Arto minkor, pitar elkor osasun galgarria,
«Apeztarik adituren du: «Debox hordi galdua!»
«Berak nola bizi diren eman gabe goardia.»
«Apezen moltsan sartua da beharraren dirua,
«Kantuz eta errepikan alegeraki bildua;
«Heien» «*tourne-broche*»-a⁷ ez da behinere gelditua;
«Badu urzo, epher, kaila, pulara gizendua.»

⁶ Hazparneko emazteen jazartzea, 1784 ean, *Gabelle* deitu zergak zuen sortu. Hori baitzen delako «*Grabela*» eta geroztik, zentzu aldaketa izpi bati esker, Hazparnen «*Grabela*» deitzen diote bilkura edo feira edo festa batean jautzen den haro ta nahaspila izigarri edozeini: «Jende haiek *grabela* izigarria atxiki zuten beren bilkuran».

⁷ «*Tourne-broche*» da frantsesez, spazter aintzinean itzulikaten den *gerrena*.

Iraultzak ordea zekarren ere gerla, hogei urte iraun behar zuena, eta hortik bi kantu hauek bederen: lehena, Franciscque Michel-ek, «*Le Pays Basque*» liburuan bildu zuena, 1857 an, 420. orrialdean:

«Lapurdi, Basa-Nafarre, Zuberoa gureki,
«Gerlarat joan behar gira guziak elgarreki,
«Madrileko plazaraino guziak lerro-lerro,
«Kantatzen dugularik: «Han bego frantsesa libro!»

Bigarrena ere Lardapidek hasten duena, eta Francisque Michel-ek 422. orrialdean emaiten diguna, hortxe dugu:

«Napoleon Frantzian enperadorea,
«Europan egin duzu haintz balentia,
«Harispe generala euskaldun garbia,
«Haren plazera baita gerlárat joatia.»

Ordu haietakoak ziren oraino, liburu berean aurkitzen den Perkainen kantutik hartuak diren bi bertso hauek (398. orr.):

«Azantzako semia nik ez dut mendratzen,
«Bere parerik ez du pilota botatzen,
«Bainan Perkain hori ez zuen lotsaren
«Plaza, guziarentzat bera aski baitzen.»

«Azantzako jaun Pedro, abila zirade,
«Mainuiak hartu 'tutzu, bai bainan debalde;
«Antzara xixterrak ere janikan ere
«Leheneko pilotaz beti prest girade.»

Bainan gure ustez Iraultza denboretako kantu arraroena eta beste nehon aurkitu ez duguna, ez aita Zavala-ren liburu berezian ere⁸ haxe dugu, *Uztaritzeko ehule batek*, 10 bertsotan eho zuena:

1

«Martxoaren 16an aurten zen Erramu,
«Uztaritzko herriak solasak egin 'tu,
«Uste gabe berriak ditugu aditu:
«Presunerak tropaka gazteluan sartu.

---

⁸ A. Zavala, *Frantziako Iraultza eta Konbentzioko gerra bertsotan*, Auspoa 202, Etor, 1989.

2

«Jaun gobernadoreak ordreak eman'tu
«Erraporten arauka listan hartu ditu:
«Jaun hura behar dugu orok obeditu,
«Bihotz umil batekin hura zerbitzatu.

3

«Jaunak ari zarete zuen fantesian.
«Zer egiten duzue guzien buruan?
«Hor inozent maltso bat da presundegian,
«Ohoien kapitainak plazeren erdian.

4

«Presoak baditugu lau-bortz herritarik,
«Uztariztik, Jatsutik bai eta Haltsutik,
«Milafrangatik ere, zenbat? ez dakit nik;
«Larresorotik hiru» guti-Baratzetik.»⁹

5

«Guti Barazko» semeak bereiz 'tut aipatu;
«Ez dut segur neronek gauza hau pentsatu:
«Larresoarrek dute goraki erraten,
«Herria hauk dutela zinki ohoratzen.

6

«Nimiño Archer hori zangoak arinik,
«Erramuz egin baitu irabazi onik,
«Soldadoak berekin ongi harmaturik,
«Atez ate ibilirik, bihotza tendrerik.

7

«Jatsu hortan badute gizon bat herrian,
«Ardura dabilana Baiona hirian,
«Autoritatez mintzo presunen gainian,
«Zazpi-mila gezur'tu kondatzen aldian.

8

«Heraitzen omen du zenbait adiskide,
«Laborari fidel bat kontseilu hartzaile
«Bata Heraitzetik, bertzea Jatsutik,
«Bota fite itsarorat, zakuan sarturik.

---

⁹ Larresoroko *Guti-Baratze* izen arraro hori, ongi pentsatu-ta, frantsesezko *Petit Séminaire*-en itzulpen arraroa besterik ez daiteke!

9

«Zapatainak eder du eskuan eztena:
 «Jaun hori deitzen dute Jatsuko «copin»-a.
 «Norat ote du gogo eraman arima?
 «Mundutik partitzeko du hurbil adina.

10

«Arrantza bat ederra amua eskuan,
 «Kontsultatuko dira itsaso erdian:
 «Sofriarazi dute guri gazteluan,
 «Hek pagaturen dute han bere aldian.»

c) Bertso berriak

Askoz ere gehiago dauzka bada Lardapiden eskuizkribuak, bertso zaharrak baino - erran nahi dugu XVIII-XIX. mende tarteko bertsoak baino - XIX. mendeko bertso berri, edo guretzat ezezagunak. Guhaurk baditugu bi saio argitaratuak, Labayru-ko adiskidek, Bilbon arigitaratzen duten «Gauontza» sortaren 5. zenbakian, 1990 ean: Ikus «*XIX. Mendeko Olerki-Bertsogintza*»-ren 30. orrialdean, Larrade-Bordaxuri bertsolari ezagunaren bederatzi koplak, *Hazparneko lehen misionearen gainean (1819)* eta 45.ean, olerkari ezezagun baten hamabost koplak, *Hazparneko D'Iharce de Bidassouet idazlearen alde (1826)*.

Berrikitan irakurri dut *Examen critique du Manuel de la Langue Basque*, par Lor. Uhersigarria, Bayonne Cluzeau, Décembre 1826, *Anuario del Seminario de Filología Vasca*, Julio de Urquijo, aldizkaria, XXII-1 delakoak, 1988an berrargitaratua, eta geroztik uste dut, liburuki horretan Lor. Uhersigarriak, hau da Fleury Lécuse-k, bere eskuliburuaren alde idatzi zuen txostena irakurri-ta, hor aipu den D'Iharce de Bidassouet-en «diatribe manuscrite» hura besterik ez dela, Lardapide-n paperetan aurkitu dudan esku-izkribua, «Arroltzemendiko ermitak» berak bere alde ontua. Hona delako bertso saila:

Apologie de l'abbé (d'Iharce) de Bidassouet (1826)

Réponse à la satire (sic) sanglante ou libeile diffamatoire inséré à la fin du *Manuel de la Langue Basque* imprimé à Toulouse en 1826.

1

Zuberotar musde Pette. Arrastoian hazia.
 Liberala zara ote? Erradazu egia!
 Apezen duzu egiten, ausarki, zuk irria,
 Bardintsu da suge baten, zure mihi luzia.

2

Huntz buruka, bai erhoa, apeza duzu deitzen,
Ah! zaren bezalakoa, ageri da zer zaren:
Xori buru, arin, hutsa, ikustate gabea,
Zuk errespetatzen ontsa erreligionea!

3

Espainiako bazterretan ibili omen zare,
Zuberotarrak askotan harat joaiten dirade,
Zer ofizio zinuen jakin ote daiteke?
Ez ahal zinen bederen xerri-xikitatzaile!

4

Sakelatik ateratuz xirula kuriosa,
Hartaz ongi perekatuz ezpain eta kokotsa,
Itzulika erabiliz bi alderdietara,
Soinu bat samina guziz, helduz xerrietara.

5

Zer hoben egin derauku Bidassouet apezak?
Eskualdunak ohoratu, ahalaz, haren obrak,
Ez bada zure gostuko, egizu hala dena:
Bada zerbait erraiteko, iguzu ez duena!

6

Ez da bere burutarik mintzo liburu hartan,
Autor aipatuetarik hartuak aurkitzen han.
Ez da ebangelioa hutsik batere gabe,
Frantsesen historia, eta ez gurea ere.

7

Erregeren laudamena ekartzen du berekin:
Parisetik jin batena, zertako du harekin?
Hark, ikasi ez duena, nahi du erakatsi;
Oraino aprendiz dena, jarri zauku nagusi.

8

Parisen ez Tolosan ezin ikas eskuara,
Hura dakitenen baltsan biziz, hartzen da hura:
Eskualdun herrietan etorritz egoitera,
Nola frantses hirietan frantximan ikastera.

9

Paristartto baten gatik, zonbat duzun espantu!
Egundaino holakorik ez da hemen agertu!
Damurik bertzeren obrak frantsesez tu beretu;
Eskualdunek egin lanak iduri hark obratu!

10

Larramendi jakintsunak, eskuara du moldatu;
Pariseko harodunak, frantsesera bihurtu.
Huna haren balentria: bertzerenaz jabetu;
Holetan gizon handia, ohoina¹⁰ da gertatu.

11

Arras kontent bere obraz, harena delakoan,
Trufatzen da bertzerenaz, hau ikusi ondoan,
Eskergabetasun beltzaz, bere nausiak ditu,
Egin duen liburuan, burlaturik pagatu.

12

Hiztegi bat erdi hutsa, ahal nola bildua,
Betetzeko bere boltsa, baldin bada saldua,
Horra horra Paristarra, diru eta ohore,
Bai zu. Arrastoitarra, zeren zareten zale.

13

Benoat Arias Montan, doktor net argituak,
Eman hiru erdaretan Eskritura sainduak,
Hebreoz, grekaz, latinez, batera bildurikan,
Paristarra hetaz berez ari zauku trafikari.

14

Zonbana saltzen ote du, sei hogoi liberetan?
Parisen zuen izatu xoilki hamabostetan
Montanek eginikako obra famatu hura
Bildua bai dena oro liburu xoil batetara.

15

Ez du tratuan deus galtzen gure Paristar jaunak,
Irabazteko ez ezen hartzen ditu moienak;
Asko liburu xumetan ezarriz gauza bera,
Urre gehiago zarpan baitarama sartzera.
Akabo: Konda: Harrapa.

Musde Bidassouet apezaren aldekoa. Paristar eta
Zuberotar baten kontra, 1826an egina.

---

¹⁰ plagiaire.

Baina eskuizkribuko beste kopla horiek guziak nahi bagenitu argitaratu, liburu-ki berezi baten gaia bagenuke. Erranen dugu beraz bakarrik badaudela hor alde batetik hiru bertso andana Ameriketarat joaitez dihardutenak: lehenak 24 kopla dauzka eta honela hasten da: «*Itsaso zabala dut begi aintzinean bigarrenak 8 kopla, honela hasten baitira: «Joan gogo naiz segurki ni Ameriketarat»; hirugarrenak 4 kopla, honela baitiote: «Itsaso haize beltzak hedoiak'tu hedatzen».* Bestalde aurkitzen ditugu misionesten lanak haien lagun bat edo beste aipu dituzten bertsoak: «*Hazparneko herriak badu apostolu»* (9 kopla), «*Murde Etxeberri, Uztaritzeko seroren aholkulari jaun apez ezagunari»*¹¹ (6 kopla); 1853 an *Barkoxen eman misionez* 11 bertso; 1863 an *Senperen eman misionez* 11 bertso et azkenik *Lardapide-ri berari* lagun zenbaitek eman 12 bertso hauek:

1

«Nahi dautzuet kondatu
 «Zer den goiz huntan gertatu:
 «Misionestak ernatu
 «Behar direla partitu.

2

«Guziak etxerat bildu,
 «Nahi baitziren askaldu,
 «Bainan konpainiak bet-betan du
 «Hiru heietarik bat galdu.

3

«Agurrik ere ein gabe,
 «Norat joan da Lardapide?
 «Joan ote da bidez bide?
 «Lapeire-k kuxian galde.

4

«Orduantxe gizontto bat
 «Heltzen da etxe aterat
 «Oihuka: «Berri handi bat,
 Jaunak, dakarket zuentzat!

¹¹ *Etcheberry* apez hori, Mixel Garikoitz sailduaren kusilehena eta Uztaritzeko seroren aholkularia euskal idazle oparoa dugu, argitaratu baitzuen, besteak beste, 1848 tik 1890 arte *Escualdun laborarien adiskidea ... edo almanaca*, Baionan, Lamaignère baitan. Ikus bestalde J. Vinson-en bibliografia.

5

«Oi mirakuilu handia!
«Nork ongi konda berria?
«Hain da espantagarria!
«Harritua naiz guzia!

6

«Beraz, Jaunak, nik zerutan
«Ikusi dut doi-doietan
«Karrosa eder bat sutan,
«Lau zaldik joaiten airetan.

7

«Karrosa haren barnean
«Jarria karren artean,
«Nor zela, zuen ustean?
«Lardapide erdi-erdian.

8

«Cotiar*t*-i eta Lapeire-i,¹²
«Habil! Errotek bieri,
«Nola, Elias iduri,
«Airetan naukan ikusi.

9

«Bainan ene izpiritua.
«H.etan dela pausatua,
«Kapa hau berme hartua
«Izananen duk gelditua.

10

«Eta horra non erori
«Aitzinerat zautan niri
«Hemen dudan kapa hori
«Eta dautzut ekarri.

---

¹² *Aita Casimir Cotiart* eta aita *Martin Lapeyre*, aita *Martin Lapeyre*, aita Lardapide-n misio-
nest lagunak ziren eta bertso hauek 1873. urte ingurukoak daitezke, urte horretan baitzen aita
Martin Lapeyre joan, aita Bastres eta aita Dupérou bezala «La - Pierre -qui-vire»-eko komenturat
gero hantik itzultzeko Belokerat Beneditar komentu berriaren eraikitzerat.

11

«Lapeire ene maitea,
«Huna ene sinestea,
«Zurea dela zortea
«Kapa horren ezartzea.

12

«Pierre-qui vire»-n profeta¹¹
«Segurki nahi bazira,
«Kapa hori gain behera
«Bota zazu bizkarrera.»

Badauzka azkenekotz. Lardapiden kantutegiak beste zenbait koplak, Hazparneko misionestegitik haratxago —nahiz ez Ameriketaraino — eramaiten gaituztenak, hala nola *Théodore d'Arthez*, Donapauleko eliza berriaren ongiegileari, eskaini 7 bertsoak; Donapauleko ikastetxearen sortzaile ta buruzagi izana zen *Arnaud Ségalas*-en (1806-1851) heriotzeaz ontu 6 bertsoak; *Murde Canderats*, Amenduzeko ihizlariaren gidariaren 1869 ko urzo ihiziaz egin 10 bertsoak, *Abbadia*-ren euskal lore jokoetan emaiten den makilaz antolatu 6 bertsoak; joko horietarat hurbiltzen ez diren *Nafarroa Beherako koblarien* mendekatzeko 13 koplak; bai eta ere aski zorrotzago, Bidaxune, Akhamarre, ta Salieseko *Gaskoin herrieta-ko emazte edaleen* kontra, 1856 an itzulikatu 8 koplak; Istudiant-ondo uzkipitxer, etxez-etxe ederki asetzen dabiltzan *bi «bandit»-en kontrako* 6 koplak; Lapurditik Baxenabarrerat jinik, Andere serorarekin eskandala emaiten duen *jaun erretoraren kontrako* 16 koplak gordinak eta azkenekotz, J. M. Satrustegik Bordel Luzaideko bertsolariari eskaini zion liburuan (*Auspoa*, 45-46, 1965) bildu zituen bertsoekin konparatzeko ongi datozenak, *1864 eko irailaren 8an Arnegin gertatu zen heriotze krudelaz* ontu 12 koplak hauek:

1

«Nahigabe hainitz da munduan gertatzen,
«Zerua eta lurra batzuek harritzen,
«Gauza lazgarrienak ditugu ikusten
«Herioaren orde gizonak egiten.

2

«Guzier nahi nuke gauza bat kondatu
«Euskal herri batean zer zaukun gertatu
«Ifernua ahal da hortaz okupatu
«Gizon malurus batzu harek 'tu itsutu.

3

«Aita batek, duela bizpahiru urte,
«Gizon bati eman du alaba emazte,
«Gizona zen zaharra, emaztea gazte,
«Elkarrakilan ziren bizi orai arte.

4

«Zaharra zen ibili Montevideo-etan,
«Handik naski ekarri dirua sakelan,
«Alaba emaitian Aita zen karkulan,
«Ezkontza ez da behar bortxatu sekulan.

5

«Egun batez erran du Aitak alabari,
«Harmaz edo pozoinaz hil zan gizon hori!»
«Alabak arrapostu: «Aita, ez dut nahi,
«Nahi ere bai, bainan adreza bertzeri!».

6

«Heriotza zuen konplitu nahia:
«Hatzaman ditu nonbait gizon gazte bia,
«Eman ere ausarki dirutan saria,
«Suhiri kentzeko nolazpait bizia.

7

«Orai bortz hilabete haste zen buruila,
«Badoazi bordarat Zaharraren bila,
«Haren hiltzeko dute aintzurra makila,
«Mendian uzten dute, harma kolpez hila.

8

«Justizia da laster maluraz ohartu,
«Gaiztaginak dituzte fite harrapatu
«Jandarmek berehala 'tuzte mañotatu,
«Bai eta gisa hortan Pabe-rat gidatu.

9

«Asisetan omen da argitu afera
«Gaiztaginentzat orok bazuten kolera:
«Aitari eman dute betikotz galera:
«Bi hiltzalek baitzuten behar gauza bera.

10

«Izana gatik ere adinez zaharra,
«Preso behar du eman denbora hondarra,
«Guzien arabera bazuen beharra,
«Jakiteko zer diren Ona eta Tzarra.

11

«Alaba da gelditu pena doloretan,
«Esposa hila eta Aita galeretan,
«Zer lanak egin 'tuen bere denboretan,
«Etsaminatu behar orai burdinetan.

Gauza lazgarri hori gertatu Arnegin,
 «Nehork ere ez baitu entzuna atsegin,
 «Zaharrak, etsenplu hau ez ahantzi behin:
 «Adinez hain makurra ezkontza ez egin!».

Artikulu hau bururatzean galde hau heldu zait gogora: Nor zen edo hobeki erraiteko nor ziren, XIX. mendeko bertso horien egileak? Ez da erraz jakitea. Baina azken ohar bat eginen dugu, menturaz bide bat idek diezagukena: Bertso horietarik hainitzek Amukuzeko eskualdearekin badute zerikusirik, Hazparneko misionestekin bezala, eta hain zuzen, Hazparneko misionestetan luzaz ibili da, iragan mendean, Amikuztar apez bat, *aita A. Guïresse*, 1799 an, Behaskanen sortua¹³ A. Hiriart, Uztaritzeko irakasle Baionesak, liburu bat argitaratzen duelarik, 1840an Baionan, Cluzeau baitan, bere ikasle euskara eta frantsesa irakasteko, «*Introductuion à la langue française et à la langue basque*», deritzana, liburuaren aintzin solasean aipu dituelarik orduko euskaltzale ezagunenak: Darrigol, Segalas, Haramboure, Harriet eta beste, izendatzen du ere «*Guïresse apez poeta*». Ez ote dizkio bada aita Lardapideak aita Guïresse-ri bertso horietarik zenbait entzun eta bildu bere eskuizkribuan? Menturaz zenbait bederen bai.

Bizkitartean beste apez bertsolaririk ere izan da Amikuze aldean XIX. mendean. Adibidez, Bonaparte printzea Donapaulen iragaiten delarik Donapaulen, 1868 ko martxoren 30 ean, Pierre Jaureguiberry jaun erretorak eskaintzen dio, berak 14 poemaz osaturikako olerki sorta pollita. Hain zuzen hor daude Lardapiden paperetan izenik gabe aurkitzen ditugun hiru olerki bederen: Hauexek dira, *Makila*, *Pethan* eta *Pobrearen kantua* deitzen direnak¹⁴.

Iduri luke beraz azkenekotz aita Lardapidek ongi ezagutu zituen Arnaud Guïresse eta Pierre Jaureguiberry¹⁵ bi apezlagunen izenekin osatzen dela, haren eskuizkribuetan, hirugarren baten bitartez, aita Athor-en arartez, irakurtzen ditugun bertsolarien zerrenda.

¹³ *Aita Arnaud Guïresse*, 1799 an sortua Behaskanen, 1824 ean apeztu zen ja Hazparneko misionesteian aita Garat-Pikasarriren laguntzaile sartua zelarik. 1834 ean Uztaritzeko seroren aholkulari izendatu zuten eta 1843 an Azkaineko erretor, baina J. Elissalde-Zerbitzari Azkaindar idazleak zionez (J. Elissalde, *Azkaine gure sorterria*, Elkar, 1985, 17.orr.) ez zuen oroitzapen onik utzi Azkainen. Handik 1852 an joan behar izan zuen, eta 1855 ko irailaren 16 an hil zen.

¹⁴ Ikus N. Alzola Gerediaga-ren artikulua «Jaureguiberry eta Bidegarray abadeek Bonaparte Luis-Luziano-ri omenaldia», *Gure herria*, 1968 eko agorrila, 82-92. orr.

¹⁵ Pierre Jaureguiberry, Izpuran, 1808 an sortua, apeztu zen 1836 an, Maulen egon bikario, erretor Donaistin (1844), Larzabalen (1855) eta azkenik Donapaulen (1859-1872).

1913ko VIENAKO EUSKAL GRABAKETAK, III. ERRONKARIERA

Jose Mª ETXEBARRIA

1. SARRERA

1913an TREBITSCH jauna etorri zen Vienatik Euskalerrira. Vienan 1899an sortu zen *Phonogrammarchiv* «Academia Imperial de las Ciencias» delakoaren barruan, eta Trebitsch horko lankide zen, etnografo bezela.

Jaun hau ikasketaz «a physician and amateur folklorist» zen, baina Europako herri txikienganako zaletasuna adierazi zuen eta grabaketak egin zituen, Euskal-errian, Britainan, Galesen, Irlandan eta Eskozian¹.

Euskalerrira etorri zenean helburu bi zituen Urkixok adierazi zuenez:

«En un artículo de *La Gaceta del Norte* del 28 de julio último anuncié ya la llegada al País Vasco del Dr. Trebitsch, comisionado por la *Academia Imperial de Ciencias de Viena* para impresionar discos fonográficos con trozos de todos los dialectos del vascuencie, y por el *Museo Etnográfico* de la misma capital, para formar una colección de arte popular vasco»².

Guri hemen interesatzen zaiguna, haren grabaketak dira. Grabaketa horien diskoak Vienan daude. Zintara pasatako kopia bat Euskaltzaindian dago, ni bitarteko izan nintzela kopia horiek lortzerakoan.

---

¹ Dietrich SCHULLER, en *Recorded Sound*, 81, 1982, 35

² RIEV, VI, 1913, «De lingüística y etnografía vasca. A propósito del viaje del Dr. Rodolfo Trebitsch», 575. Disko horien kopiak A. VILLASANTE euskaltzainburu zela lortu ziren Euskaltzaindiarentzat eta Euskalerrarentzat. Disko horietako lapurterazko grabaketak *Anuario de Eusko Folklore* aldizkariaren 36. tomoan agertu dira.

2. TREBITSCHen EUSKAL GRABAKETAK

2.1 Nondik nora ibili zen

Urkixo jaunak azaldu zuen aipatutako artikuluan etnografo honen nondik-norakoa gure artean. Honela dio berak:

«Visitó Sara y Ainhoa acompañado por el que escribe estas líneas y recorrió el resto del país vasco-francés, unas veces con M. Lacombe y otras con el laureado pintor vasco M. Gabriel Roby. En Guipúzcoa le sirvió de guía el director de *Euskalerriaren Alde* y yo le acompañé de nuevo en Vizcaya y Navarra»³.

2.2 **Metodoa.** Trebitsch-ek erabili zuen bilketa metodoa hitz gutxitan Urkixok adierazten du. Lekuko izan zen eta uste dut bere hitzak direla egokienak.

«El método que generalmente se emplea en estas investigaciones es el siguiente. Una vez escogido el individuo que ha de hablar ante el fonógrafo, se le encarga escriba un cuento, relación, trozo de historia ó algo por el estilo, en su dialecto de nacimiento, y se ejercite enseguida en la lectura del mismo, de modo que no incurra en confusiones ó tropiezos en el acto de impresionar los discos»⁴.

Grabaketa bakoitzari eransten zizkion datuak lekuko bakoitzari buruz ere aipatzen ditu. Honelako datuak nazioarteko ikerlari guztien artean onartuak daude.

Baina oraindik oraintsu Euskalerrian badaude salbuespenak. Eta horrelako datoak oso garrantzitsuak dira bilketen fidagarritasuna eta balioa adierazten dituztelako.

«Después de impresionado el disco y una vez anotados en un libro ad hoc el nombre, apellido, lugar de nacimiento, edad, oficio, oriundez de los antecesores de la persona que ha escrito y leído el texto, se copia y traduce éste al francés o al español, según los casos. Más tarde, los textos español y francés se vierten al alemán»⁵.

2.3. Alderdi onak eta mugak

2.3.1. *Fonografoaren alderdi onak eta mugak*

Urkixo ondo konturatu zen garai hartako fonografoaren alderdi onez eta mugaz. Eta hemen ere bere hitzak aipatzea deritzat zuzenena.

«La utilidad del fonógrafo para los estudios lingüísticos es indudable. En la actualidad, si queremos averiguar la pronunciación de una lengua muerta, tene-

³ Ibi., 575. orri

⁴ Ibi., 578. orri

⁵ Ibi., 578. orri

mos que contentarnos con conjeturas más o menos probables, basadas en las rimas y asonancias, en las diversas grafías de los textos de que podemos disponer, en la transcripción de palabras extrañas a la lengua de nuestro estudio: de aquí en adelante, el fonógrafo se encargará de transmitir a los lingüistas de las edades futuras, la pronunciación de casi todas las lenguas actuales»⁶.

El fonógrafo actual, no es, sin embargo, un ideal; necesita ser perfeccionado, si ha de reproducir exactamente el habla de un lugar y tiempo determinados. El desideratum sería un aparato que registrara una conversación sin que se dieran cuenta de ello los interlocutores⁷.

2.3.2. *Lekukoen alderdi onak eta mugak*

Lekukoen alderdi on eta akatsez ere ondo jabetu zen Urkixo eta berriz ere bere hitzak aipatu beharrean nago lekuko izan zenez.

«Las personas que saben leer y escribir no se atienen siempre por otro lado, a la variedad dialectal de su pueblo ó lugar. Les parece que tal ó cual forma literaria, ó leída en un autor predilecto es superior a la vulgar»⁸.

Eta beste ere eransten du:

«Del hecho citado, de que el trozo por impresionar deba ser escrito y leído, se siguen también otros inconvenientes. Los sacerdotes en general dan al texto una entonación parecida a la de sus sermones; los niños y niñas el tonillo habitual en las escuelas; y si aquellos tienden en muchos casos a substituir con palabras de Larramendi, ó de otros autores, las alienígenas en uso, es muy de temer que éstos y éstas se hagan ayudar en el desempeño de su misión»⁹.

Dena den Urkixo jaunak ere muga batzuk baditu euskararen aldetik eta egiten dituen hutsunetxoren batzuk oharretan zuzenduko ditut.

Urkixok uste zuen Schuchardt-en eskuetara iritsiko zirela honen iruzkinekin argitaratzeko baina ahaztuta egon dira oraintsu arte. Eta orain azterle apalago bat dute Grazko hizkuntzalaria baino.

3. ERRONKARIERAKO DISKOAK

2240. Diskoa

Izen-abizenak: Victoriano Marco-Pérez
Kuntzea: G

⁶ Ibi., 575-576. orri

⁷ Ibi., 576. orri

⁸ Ibi., 577. orri

⁹ Ibi., 577. orri

Enda: Euskalduna
Adina: 55
Bizibidea: Etxaguna
Jaioterria: Uztarroze, Nafarroa, Espainia
Bizitzerrria: Uztarroze
Beste non bizi izan da?:
Asko irtetzen da? Nora? Espainia, Frantzia 1913
Gurasoen bizitzerrria: Uztarroze
Aitaren jaioterria: Uztarroze
Amaren jaioterria: Uztarroze

Grabaketa

Fetxa, Lekua, Probintzia, Nazioa: 1913-IX-13, Ustarroz, Nafarroa, Espainia.
Gai mota: Uztarrozeko herriaren deskribapena
Norberarena, apartekoa, idatzia, hizkuntza, dialekto edo herri mintzaira: Euskara, erronkaria.
(Musika) Tresna:
Disko mota:
Grabatzailearen izena: Dr. R. Trebitsch
Bizibidea: Etnografoa
Traskribatzailea (Izena, Bizibidea, jaiotza hizkuntza): Julio de Urquijo

Eñonkariko Baġea dago Españañ Nabañako probinziaren, Aragokoaren eta Franziañen artian eta baġia komponentan dei zazpi idik, deitan beidra Uztañoze, Izaba, Urzainki, Eñonkari, Garde, Bidankoze eta Burgi; tempru guzietan izan da baġe kaur anitz fama ontako eta onñatuk mundu guzutik, eta Eñonkariañak izan dira betik anitz azkar, anitz sufritut eta anitz baliente, geñara šuaitan zrenian; eta koñengatik Nabañako Eñegek egin duei tempru guziez anitz mertñede eta emon duei anitz pribilegio zerbutñi andi egitan zeinein paka bates; eta andienetarik izan zen emoitea (sic) deretño tñaitako bere aziendeki eta saldueki (sic) Bardeara deus pakatu bage. Tempru guziez erkin da baġe kontarik anitz gizon andi eta anitñ meritotako gisa guziez; baya bi andienak izan dra eta obro fama emon deinek baġeari, Gardeko seme bat izena beizien Pedro de Bereteña eta erdaraz deitan zein «el Conde Pedro Navarro» zeren bere tempran beizen Españañako Eñege Katolikoen Generalik obena eta andieneterik; eta anitñ fama eraman zien Italiako geñetan eta guzien burina Españañolak buruzagi egin zarenian Afrikan Argelez eta Tunezes (sic). Eta bestia izan zen Eñonkariko seme bat deitan beizen Julian Gayañe eta izen zen bere tempran kantore andi bat, eta mundu guzian eñaitan dei izan dela tenorerik oben izan dena eta ezaguntu dena tempru guziez mundu kontan. Gañoa il zen aski gazte; bestela anitñ faborezitan zion bale koni, anitñ adeskide beizen bere eñiaren eta baġarendako. Baġe kaur anitñ ezaguntu da ere...

2241. diskoa

Leku guzietan anitš ardi, ari ata ašuru beitago, eta erostan beidite Nabaña eta Arago guzian; baitare, anitš lerdoi eta bagodoi beitago bere bañnian, eta egitan da anitš zur, eta eramaitan ditei lotetuk, almadietan eguatša barna, Zaragozara eta Tortosara draino. Egitan da ere baĽe kontan anitš ganzta eta zembra ardien eznetik, anitš on, eta famatuk daude guzutik; beste gaizarik ere, badago, bana utšurik alte batra, baĽeko gaizak, šuanen naz orai eleraitra Uztañozerik, ni kanko beinaz eta bapanak moitienea (sic) beitu betik bere gaizak. Uztañoze dago idirik gorena, beitago Franzia mugan, eta da baĽeko idirik obena eta obeki konserbatan diena gaiza eta kostumbre zar guziak; egunko egunian bizi dra iri kontan bederatzuein arima, tšiki gora bera; badu Eliza bat anitš eder eta andi; anitš meritotako altare andia eta kaliz eta kustodia dutienak, oro bat nola beste gaiza guziak Elizarnak. Egunko egunian dago apezjeina D. Robustiano Etšegaray, eta badu ogeita bedratšu urte Eliza kontan dagola; alkate da Santšo Gardenen etšeko burzegia, Ulpiano Marko eta Juez Munizipala da Julian Markoren burzegia, Bitoriano Marko, beita berbera gaiza kuek kontatan diezenak. Idi kontan izan da betik obro ardi eta saldo ezik baĽe guzian eta kořengatik da ere idirik abratsena.

2242. Diskoa

Nik ezaguntu dur ene tempran ogeita amar miĽa buru igaririk, baya orai dago zerbait tšikiago; saldo koriek guziak šuaitan dra San Miguelez Eřiberara eta Bardeara, eta kan egoitan dra Mayatzara draino, zeren keben, egitan beitu negian anitš elur eta tempr gaizto eta obenian (zomait) ilabetez ez dekite erkin etšetarik, eta kořengatik biařtan zuei tšatši guziek neguko Eřibrara; eta kan egitan dei etšasba eta guzia. MiĽa eta zortziein eta irurogeita baten urtean, agořileko amargarnian argitu zen idi kontan desgrazia bat anitš andi; ařastši kartan tšatši zen menditik Paskual Gořiaren neskato bat, eta aigalgaian šuan zen oiara, eta akaituk albeizagon loak ařapatu zion argia išikirik utzurik arka baten gainian; eta eretšarři zenean ekusu zien šutan zagola arka; lotšatuk šagi zen eta šuan zen beřetaren artra lotako suaren, eta ezbeizagon urik šuan zen lasterka eguatšara, ezbeizein¹⁰ eurek šakin; baya elduzeneko (sic) ura, guzia išikirik erden zien; gunian iraungitan asi zen baya suan zeneko gentia, igan zen sua satazara, eta kan beizagoan anitz autš eta belar fite išiki zen guzia eta erkin zen sua etše gainiara; eta oles (sic) eginik beizagon etše gainkura (sic) eta beste etšenak ere bai, (šuan zen artuz anitš indar suak etše baterik bestiara eta bi edo iror orenez eře zen irurogei eta bortz etše).

¹⁰ Sic. Seguraski *ezdezein* beharko luke izan.

4. TRASKRIBAKETA FONETIKOA

2240. Diskoa

(eñonkariko baleara dago eñrañan naβařako proβinciaren/ aragokoaren eta franciaren ařtian eta balearia komponentan dei saspi idik/ deitam beidra ustařose / isaβa /ursaiñki /eñonkari/gařde/bidañkose eta βuřgi// tempru ġusietan isañ da baķe kauř ame fama ontako eta onřatuk mundu ġusutik eta eñonkariařak isañ dra βeti anic askar /anic sufrituk eta anic baljente/ ġeřara řwařtan srenian/eta kořeñ^m gatik naβařako eřeġek eġin dwei tempru ġusies anic meřćede eta emon dwei anic priβilexjo /řeřβući andi eġitan seineim paka bates//

Eta andienetarik isan sen emoitea derećo ćaiřtako βere asjeñdeki eta saldueki bařđeara deųs pakatu ġaβe//

Tempru ġusies eřkin da baķe kontarik anic ġison andi eta anić meritotako ġisa ġusies/ bana βi ařdienak isan dra eta oβro fama emon deñnek baleari/gařdeko seme bat isena βeistem pedro de βereteřa eta eřderas deitan sein «el konde Pedro naβařo»/ serem βere tempran isam beisen españako eřeġe katolikoen xeneralik oβena eta andienetarik// eta anić fama eraman sion italġako ġeřetan eta ġusiem burina españolak burusaġi eġin srenian afrikan ařxeles eta tuneses//eta βestia isan sen eñonkariko seme bat deitam beisen xuljañ ġaġaře eta isen seġim bere tempran kantore andi bat/ eta mundu ġuřian eřařtan deġ isañ dela tenorerik oβen isañ dena eta esaġuntu dena tempru ġusies muñdu kořtan// ġařoa il sen aski ġaste// beřtela anić faβoresiten siom baķe koni/anić ađeskiđe βeġsem bere eřiaren eta balarendako//¹¹.

Beste disko bien transkribaketa eġiteko ona hemen oħar batzuk:

Bokalen transkribaketa:

- i itxia bokal azentuduna denean. Kontsonante sabaikari baten ondoan doanean. Bestetan ertaina
- i irekia silaba trabatuan doanean; dardarkari bien aurrean edo atzean dagoanean eta [c] afrikariaren aurrean. Besteetan ertaina [i].
- e irekia ř-ren jarraian. Atzean [c,] eta [c] dituenean. L, ř eta n-ren aurrean, silaba trabadunean.
- e itxia, .-a mugatzailearen aurrean eta kontsonante sabaikariaren aurrean.

¹¹ J.M. ETXEBARRIA, *Euskal fonetika eta fonologia*, 14-19 eta 75-100. Komarik hitz artean badago, etena jartzen dut. Eta ez dagoanean aurreko hitzaren bukaerako bokala eta hurrengo hitzaren kontsonante eta bokala, bokalartea balitz lez traskribatzen dut. 2240 disko hau hurrengo oħarren arabera traskribatuta dago. Oħar hauek, beste testu bientzat balio dute, eta ez luzatzeko eta irakurleak ondo ulertuko dituelako, ez dut beste disko bien transkribaketa osoa eġin. Erroñkariari buruz bibliografia ondo ornituá B. ESTORNES LASAK, «El dialecto roncalés en la muga de Aragón y Bearnez» en *IKER* 2, Euskaltzaindia 215-229.

- e ertaina, [et], [es] eta [eu], [ei] diptongoetan.
- a irekia, sabaikarien aurrean: [â], [aλ], [aη], [ač], [ač], [ac]
- a itxia 1-ren aurrean silaba trabatuan doanean. Besteetan ertaina.
- o itxia [rò], [oř], [oc], [oc] silabetan. Mugatzailearen aurrean.
- o irekia silaba trabatuan, atzean duenean. Besteetan ertaina.
- u irekia goi n-erako aditz forma batzuetan. Besteetan ertaina.

Kontsonanteen traskribaketa

- p idatzita dagoenean, [p]
- t idatzita dagoenean, [t]
idatzita dagoenean, [k]
- b idatzita dagoenean, bokalar-tean badago, $\bar{r}$ anitzaren jarraian eta l eta z-ren jarraian, [β]. Beste guztietan [b]
idatzita dagoenean, bokalar-tean, $\bar{r}$ anitza eta z-ren jarraian, [δ]. Beste guztietan [d]
- g idatzita dagoenean, bokalar-tean, $\bar{r}$ s eta z-ren jaraian [γ]. Beste guztietan [g]
- m idatzita dagoenean [m]. P eta b-ren aurreko n eta f-ren aurrekoa [m].
Urkixok foentikoki idatzi zuen p eta b-ren aurreko n-.
- n idatzita dagoenean [n]. Baina k eta g-ren aurrean. [ŋ]. D eta T-ren aurrean, n,
- ñ idatzita dagoenean, [ɲ]
- f idatzita dagoenean, bokalar-tean badago φ. Besteetan [f]
- j idatzita dagoenean, [x]
- z idatzita dagoenean, [s]
- s idatzita dagoenean, [s']
- x edo š idatzita dagoenean, [š]
- tz idatzita dagoenean, [c]
- ts idatzita dagoenean, [č]
- tx idatzita dagoenean, [č]
- l idatzita dagoenean, [l]. Jarrainan d eta t dituenenean, l.
- ĭ idatzita dagoenean, [λ]
- r idatzita dagoenean, [r]. Hitz bukaeran [r̄]
- ř idatzita dagoenean [ř]
- y idatzita dagoenean [j]

5. ERDAL ITZULPENAK

(Traducción de los discos 2240, 2241, 2242 por Julio de Urquijo)

El valle del Roncal está en España entre la provincia de Navarra, Aragón y Francia y el valle lo componen siete pueblos que se llaman Uztarroz, Isaba,

Urzainqui, Roncal, Garbe, (sic) Vidangoz y Burgui; en todos los tiempos este valle ha sido de gran fama y ha sido honrado por todo el mundo y los Roncaleses han sido siempre muy fuertes, muy sufridos y muy valientes cuando iban a la guerra, y por esto los Reyes de Navarra les han hecho siempre muchas mercedes y les han dado muchos privilegios para pagar los grandes servicios que les hacían; y de los mayores fue el darles derecho de bajar con sus haciendas y rebaños a las Bardenas sin pagar nada. En todos los tiempos han salido de este valle muchos grandes hombres y de muchos méritos de todos géneros, pero los dos mayores han sido y de los que más fama han dado al valle un hijo de Garde que se llamaba Pedro de Bereterra y en castellano lo llamaban «El Conde Pedro Navarro» porque en su tiempo fue el mejor y de los más grandes generales de los Reyes Católicos de España y llevó mucha fama en las guerras de Italia y sobre todo cuando los españoles se hicieron dueños en Africa, de Argel y Túnez.

Y el otro fue un hijo del Roncal que se llamó Julián Gayarre y fue en su tiempo un gran cantor y en todo el mundo dicen que ha sido el mejor tenor que ha habido y se ha conocido en todos los tiempos en el mundo entero. El pobre murió bastante joven, de otro modo hubiera favorecido mucho a este valle porque era muy amante de su pueblo y de este valle. Este valle ha sido también muy conocido...

2241.

en todos los lugares porque tiene muchas ovejas, carneros y corderos que los compran en todo Navarra y Aragón: también hay muchos pinares y hayales dentro del valle y se hace mucha madera y la llevan atada en armadias (sic) por el río abajo hasta Zaragoza y Tortosa. También se hace en este valle, mucho queso y requesón con la leche de oveja, muy bueno, y muy afamados (sic) por todas partes: también hay otras cosas. Pero dejando a un lado las cosas del valle iré ahora a hablar de Uztarroz porque yo soy de allí y cada cual lo que más quiere son siempre sus cosas. Uztarroz es el pueblo más alto porque está en el límite de Francia y es el pueblo mejor del valle y el que mejor conserva las cosas y todas las costumbres antiguas; en el día de hoy viven en este pueblo unas 900 almas poco más o menos: tiene una iglesia muy hermosa y grande, el altar mayor de mucho mérito y los cálices y custodias que tiene, así como todas las demás cosas de la iglesia. En el día de hoy está de Párroco D. Robustiano Echegaray, y hace 29 años que está en esta Iglesia: alcalde es el amo de casa de Sancho Garde, Ulpiano Marco, y juez Municipal el amo de casa de Julián Marco, Vitoriano Marco que es el mismo que está contando estas cosas. En este pueblo ha habido siempre más ovejas y rebaños que en todo el valle y por eso es también el más rico...

2242.

Yo he conocido en mi tiempo de 3000 (sic) cabezas¹², pero ahora hay algo menos: Todos esos rebaños bajan por San Miguel a la Ribera, y Bardenas y allá suelen estar hasta mayo, porque aquí hay en el invierno mucha nieve y tiempo muy malo y a lo mejor (algunos) meses no se puede salir de las casas, y por eso se ven obligados a bajar todos para el invierno a la Ribera y allá hacen el parto de las ovejas y todo. El 10 de agosto del año 1862 ocurrió en este pueblo una desgracia muy grande. Aquella tarde bajó del monte una moza de Pascual Gorria y después de cenar, fue a la cama. Como debía estar muy cansada cogió el sueño dejando la tea encendida encima de un arca: y cuando despertó vió que estaba ardiendo el arca: asustada se levantó y fue a coger la herrada para apagar el fuego y como no había agua fue corriendo al río para que nadie supiera nada, pero para cuando llegó encontró todo ardiendo: entonces empezó a gritar pero para cuando fue la gente, subió el fuego al sobrado y como allí había mucha paja y yerba pronto ardió todo y salió el fuego al tejado: y como estaba hecho de tablillas aquel tejado y también los de otras casas, (fue cogiendo mucha fuerza el fuego de una casa a otra y en dos o tres horas se quemaron 65 casas.

6. HIZKUNTZA ALDERDIEN AZTERKETA

Sail bakoitzean bereizgarri diren alderdiak eta ñabardurak aipatuko ditut.

6.1 Fonetika

6.1.1 *Bokalak*:

Bost dira. Ez egonkorrak beste euskalkietan bezala. Bokale bikoi-tzik ez da agertzen. K. Mitxelenak bokale sudurkariak aipatzen ditu, baina hemen ez dira agertzen ez grabaketan ez idatzian.

Desagertu eta aldatu egiten dira¹³.

Bokale galketak: leherkari eta r-ren artean: obro 2241
abratsena (idatzian dago, esanean ez)
zembra 2241; izan dra 2240; tempra 2240.

A, o-ren orde: obro 2241 (aboro)

T-ren aurrean e-desagertu
ontako (<onetako) 2240

Bokala desagertu egiten da r-ren aurrean
tempra 2240, obro 2240, zembra 2241, alte batra 2241.

¹² Euskal testuan, 30.000 esaten du.

¹³ L. MICHELENA, «La posición fonética del dialecto vasco del Roncal» in *Via Domitia*, 3, 1954, 139. Adibide bakoitzak zenbaki bat darama. Zein diskotan dagoen adierazten du.

Elizarnak 2241, bedratzu 2241, burzegia 2241.
Erribrara 2242, arrastri 2242, mayatzara draino 2242.
amargarnian 2242¹⁴.

Aldaketak asimilaketaren bidez:

Asimilaketa: i-ren orde, u
guzutik 2240; baina *guzietan*, 2240;
utsurik 2241¹⁵.

Metatesia: zerbutxi 2240

Bokale elkarketak. Diptongoak eta triptongoren bat ere sortzen dute.
Diptongoak: beherunzkoak eta gorunzkoak.

Beherunzkoak:

ai: gaizarik 2241; gaiza kuek 2241; erraiten dei 2240; draino 2242;
txaisteko 2240; akaituk 2242; orai 2240; gainkura 2242; eramaiten ditei
2241.

ei: deitan beizen 2240; deitan zein 2240; egitan zeinein 2240; konpontan dei
2240; ezbezein 2242; apezjeina 2241; eramaiten ditei 2241.

oi: emoitea 2240; oiara 2242; egoitan dra 2242; bagodoi, 2241; lerdoi 2241.

au: kaur 2240, autx 2242, iraungitan 2242

eu: deus 2240

Gorunzkoak:

(wa): xuanen 2241; xuan zen 2242; eguatxara 2242.

(je): aziendeki 2240.

Diptongo aldaketak:

Beste euskalki batzuetan gertatzen da eta erronkarieraz ere bai. B-eraz:
auri; auki, auli Arratian, adibidez.

au>ai baina baldintza batzuetan
aigalgaian 2242; gaizarik 2241; akaituk 2242
au>ei: apezjeina 2241¹⁶.

eu>ei: bederatzuein 2241; zortziein 2242

-dui beste euskalkietan, hemen-doi:
bagodoi 2241; lerdoi 2241¹⁷.

Diptongoen desagerketa monoptyngatuez

au>a: anitx 2241
anitz 2240¹⁸.

¹⁴ R. M.ª de AZKUE, «Particularidades del dialecto roncalés» in *Euskera*, XII, 1931, 213 orri.

¹⁵ Ibi., 213. orri.

¹⁶ L. MICHELENA, aip. art., 134. orri.

¹⁷ L. MICHELENA, aip. art., 134. orri.

¹⁸ L. MICHELENA, aip. art., 135. orri.

Triptongoak:

Triptongoak: emon duei 2240; egin duei 2240;
xuitan zrenien 2240

6.1.2 *Kontsonanteak:*

Kontsonante fonemak hauek dira: p,b,t,d tt,g,k (Mitxelenak ez du jar-tzen zerrendan baina adibideak jartzen ditu) tz , z, ts, s, tx, x, f, y, j, m, n, ñ, l, ll, r, rr.

Testu hauetan denen adibiderik ez dago. Falta diranak tt, eta y, dira.¹⁹

Kontsonanteen artean kasu berezi bat aditzean aurkitzen dugu.

«Las excepciones relativamente son pocas, como por ejemplo tienen el sonido de r suave: kaur, esto; ur la agua; iror, laur; los verbos de presente, pretérito perfecto y futuro imperfecto de sus primeras personas del singular como ekustan dur, ekusi dur...».

ezaguntu dur 2242.²⁰

Beste euskalkietan ez dauden kontsonanteen multzo fonikoak agertzen dira:

pr, br, dr, tr: tempr, zenbra, bedratzu, batra

6.2 Morfologia

6.2.1 *Izen morfologia: deklinabidea*

NOREKIN kasuan, -ki: aziendeki 2240; zaldueki 2240

NONDIK kasuan, -rik: etxetarik 2242

ZEREZ adierzteko -rik atzizkia: eleraiztra Uztarrozerik 2240. Denpora adierazteko NON kasuaren ordez, ZEREZ kasua: tempr guziez 2240; iror orenez 2242.

NORENTZAT kasuan; -rendako: ballarendako 2240.

NORAINO, -ra draino: Tolosara draino 2241.

GENITIBO OBJETIBOA AGERTZEN DA: lotako suaren 2242

6.2.2 *Aditz morfologia*

NOR orainaldia:

da 2240

bizi dra 2241

¹⁹ L. MICHELENA, aip. art., 140. orri.

²⁰ R. M.ª de AZKUE, aip. art., 218. orri.

deitan beidra 2240
dira 2240
izan dra 2240
xuaitan dra 2240

lehenaldia:

izan zen, 2240
zrenian 2240
aditan zein 2240

NOR-NORK orainaldia

badu 2241; *beitu* 2241
erraitan dei 2240
duei 2240; *kompontan dei* 2241
erostan beidite 2241
eremaitan ditei 2241
erraitan dei 2240
konserbatan dienak 2241
kustodia dutienak 2241
emon deinek 2240

NOR-NORK lehenaldia:

beizien 2240; *deitan zein* 2240
eman zien 2240; *biartan zuei* 2240;
eraman zien 2240
Lahalera: ez dekite erkin 2242

NOR-NORI-NORK

Orainaldia: *kontatan diezenak* 2241

Lehenaldia: *faboreziten zion* 2240

Zutabea aldatuta, N-Nri-Nk jarriz, N-NK-en ordezt:

loak arrapatu zion 2242
egin duei 2240

Aditz nagusiak

Aspektu ez burutua osatzeko -tan atzizkia, bizkaieran zenbait aditzetan bezela, beste euskalietan -ten edo -tzen dena: gorago aipatu ditudan adibideak.²¹

---

²¹ *Euskal gramatika. Lehen Urratsak*, II, 117. Aditz batzuetan polimorfismoa dago: dra, dira adibidez.

Aditz trinkoak

Egon aditza bakarrik agertzen da: daude 2241; badago 2241; beitago 2241; dago 2241

6.3 Lexikoa

«A»

Aigalgaian 2242: DRA : aigaldu: Cenar.²²

Almadietan 2241: almadia

Apezjeiñe 2241: apezjauna

Aziendeki 2240: abereekin

«B»

Badogoi 2241: hayal

Ballia 2240: valle

Berretaren 2242: ferretaren «herrada»

Betik 2240: beti

Burian 2240: buruan

«E»

Eguatxa 2240: ibaia

Erden 2242: DRA, s.v. «encontrar por casualidad», 2. erabilera Hemen encontrar

Eretxarri 2242: esnatu

Erkin 2242: DRA, s.v. «salir», 5. erabilera

Ertxasba 2242: parto DRA, s.v.R. Sc. ertzaro: «tiempo de parir las ovejas»

Ezaguntu 2240: ezagutu

«F»

Fite 2242: azkar, frantsesez vite

«G»

Gain 2242: cubierta, tejado

Ganzta 2241: gazta

Gunian 2242: DRA, (R) entonces

«I»

Idi 2241: hiri

Ixikirik: DRA, III, R -bid, arder, encender

Igaririk 2242: igaro, iragan

Iraungitan 2242: itzali

«K»

Kaur 2240: hau

Korreatatik 2240: horreatatik

---

²² P. de SOTA, L. AKESOLO, P. LAFITTE, *Diccionario Retana de Autoridades*; DRA siglekin aipatzen dut.

«L»

Lerdoi 2241: pinares

Lo 2242: itzali, amatau

Lotetuk 2241: lotuta

«M»

Mayatza(ra)ra 2242: maiatza.

Mertxede 2240: mesede

«O»

Obro 2241: gehiago, (más)

Orenez 2242: ordu

«P»

Pakatuz 2240: pagatu

«S»

Saldo 2241: rebaño, artaldea

Salduekin 2240: saldoekin, artaldea

Sataza(ra) 2242: sobrado, desván

«T»

Tempra 2240: denpora

Txaistako 2240: jeisteko

Txiki 2241: gutxi

«X»

Xagi 2242: DRA, levantarse

Xuaiten 2240: joan

«Z»

Zembra 2241: zenbera, «requesón»

6.4 Morfosintaxia

Hitzen ordena berezi bat: «lotako suaren» 2242.

Perpauis bakunak:

«nik ezaguntu dur ene tempran ogeita amar mila buru igaririk» 2242

«xuaiten dra San Migelez Erriberara» 2242

«tempra guziez erkin da balle kontarik anitz gizon andi»...2242

Perpauis konposatuak: koordinatuak eta subordinatuak edo menpekoak.

Koordinatuak: Erronkariko ballia dago Españan/.../ eta ballia

kompontan dei zazpi idik 2240

«eta egitan da anitz zur, eta eramaitan ditei lotetuk» 2241

Koposatu menpekoak:

— Denporazkoak: «eta anitz baliente gerrara xuaiten zrenien» 2240

«zerbutxi andi egitan zeinein pakatuz» 2240

«eta guzien burian españolak buruzagi zrenien Afrikan Argelez eta Tunezes»

2240

«eta eretxarri zenean, ekusi zien sutan xagola arka» 2242

- «bana xuan zeneko gentia, igan zen sua satazara» 2242
- Erlatiboak: «ballia komponentan dei zazpi idik deitan beidra Uztarroze...2240
«eta obro fama eman deinak balleari» 2240
«Gardeko seme bat izena beizien Pedro de Bereterra» 2240
«tenorerik oben izan dena eta ezaguntu dena tempra guziez mundu kontan»
2240.
«Bitoriano Marko beita berbera gaiza kuek kontatu diezenak» 2241
- Helburuzkoak: «xuan zen lasterka eguatxara, ezbezein eurek ere xakin» 2242
«izan zen emoitea deretxo txastako bere aziendeki eta saldueki Bardeara»
2240.
«eta xuan zen berretaran artra, lotako suaren» 2242.
- Kausal edo ziozkoak: «leku guzietan anitx ardi ari eta axuru beitago» 2241.
«eta erosten beidite Nabarra eta Arago guzian» 2241
«xuanen naz orai eleraitra Uztarrozerik ni kanko beinaz eta bapanak maitena
beitu betik bere gaizak» 2241
«Uztarroze dago idirik gorena, beitago Franziazen mugan» 2241
«eta kan egoiten dra mayatzara draino, zeren keben egiten beitu negian anitx
elur» 2242.
«deitan zein “el Conde Pedro Navarro” zeren bere tempran izan beitzen
Españako errege katolikozen generalik obena eta andienetarik» 2240.
«(Gayarre) anitx adeskide beizen bere erriaren eta ballarentako» 2240
«eta akaituk albeizagon, loak arrapatu zion argia ixikirik» 2242.
- Konparatiboak:
«idi kontan izan da betik obro ardi eta saldo ezik balle guzian» 2241
- Moduzkoak: «ekusi zien xutan zagola arka 2242.
«deus pakatu gabe» 2240
- Osagarriak: «erraitan dei izan dela tenorerik oben izan dena» 2240.
«eta badu ogeita bedratzu urte eliza kontan dagola» 2241.

7. ERRONKARIERAREN KOKAPENA

Hizkuntza batek herri baten historiako esperientzia nagusienak gordezen ditu. Hori esaten da eta erronkarierari begiratu, Euskal Herriaren zati baten bizitza eta esperientzia alor bat gordetzen zuen. Gaur galduta dago gizatalde baten bizitza esperientzien agiri hori. Euskalerria txirotu egin zen erronkaria galdu zenean. Eta Nafarroak ere bere bizitzako esperientzien atal bat galdu zuen. Eta gaur pixkat txiroago da. Hausnartzeko gauzak dira hauek, batez ere gure orde z hauteskundeetan erabakitze eskubidea hartu dutenentzat.

Euskalki bezala non jarri? Azkueren hitzak aipatu behar ditut. «En la clasificación de los dialectos he seguido casi a la letra la del príncipe Bonaparte, maestro en ésta como en muchas otras materias. Las variantes introducidas por mí son: considerar el roncalés no como subdialecto suletino, sino dialecto, y ver un solo

dialecto en el alto nabarro y uno también en el bajo nabarro, teniendo por simples subdialectos el septentrional y meridional del primero y el oriental y occidental del último.

Al exponer en la Introducción de la obra la declinación, derivación, composición, conjugación, etc., se verá que entre el roncalés y el suletino hay por menos tanta diferencia como entre el guipuzkoano y labortano...».²³

Hizkuntza egiturak begiratzuz, erronkaria, saraitzua eta aezkeraren artean, ez dut uste horrenbeste desberdintasunik dagoenik. Horregatik ba, ez litzake izango oker handiegi hauek denak Nafarroako Ekialdeko hizkerak bezala hartzea. Eta gero aipamenak egiteko orain arteko bidea jarraitu: Aez, Sal eta Eron erabiliz.

---

²³ R.M.ª de AZKUE, *Diccionario Vasco-español-francés*, XXVI-XXVII, Bilbao, 1969.

ZAMARRIPAK EU— / AU— ADIZTAIU ALDAERA IXILA, BERE AZKEN GRAMATIKAN

Eusebio ERKIAGA

Laredon jaio zan Pablo Zamarripa Uruga 1877. urtean, baina txiki-txikitatik Bizkaiko Txorierriratu eta Sondikan, bere gurasoen jaioterrria izan eban gehienbat bere egoitza. Gurasoak, Bernardino eta Tomasa. Abade egin zan eta Bermeoko Zoroetxeko kapilau be, izan zan unada baten. Geroetan euskaltzain oso, jaiotze mendeurrenik ospatu bagea.

Euskerearen alorrean lanean gazterik hasi zan eta hilarterainoko guztian behargin, zal eta iraun handikoa gertatu ere.

Batipat, bizkai euskalkian jardun izan eban, hizlauez ta hizneurtuz idatziz. Haren lana alde bikoa da. Irakasteari dagokionez, gramatika arloan, eta berba eta esaldi jatorren saioretan ibili zan. Bere *Gramatica vasca* liburua sei bidar gino argitaratu eban. Azken etxagerratearen ostean, alerik ere ez egoen salgai. Euskalgirorik ere, egia esan, ez egoan. Arean ezin horrelako girorik gerta, jaurbideaz gogorrean jabetu ziranez gure Herriaren ezaugarrien zapaltzaile antzean jokatu eban eta. Ezaugarrien artean herriaren berbeteak ere, egundoko jazarkundea jasan behar izan ebalako.

Halakoren baten horraitino, harik hamabi urtera edo, arnasa apurra hartzeko eretia heldu jakon euskereari. Euskaltzaleentzako atsekabeen aringarri etorren. Zamarripa ere zirkin egitekotan egoan. Zazpigarren edizinoa egingo ebela, emon eutsan buruak. Horretarako Gasteizko eleiz-baimena 1950. maiatzaren 8an lortu eban. Zazpigarren irarkaldiaren barrukoa aurretikoena baino hobea izango zan, ikasleari bideak errezagotuz. Kalkoan gorgor eukan asmo hori idatzi egin eban, bere lehengusu Antoninori liburua eskeintzeko sarreran, Sondikan 1950. urteko San Pedro bezperan.

Horraitino, nork esango, harik hemeretzigarren egunean, uztailaren 17. hil zan Sondikan, Ganboa etxean.

Beraz, defuntu ederraren gogoa ta borondatea zertzea haren arreben eskuetan geratu zan; arean, zazpigarren irarkaldia egitea. Honetara lau urte alperrik, harik eta 1955ean Verdes Atxirikarenetik dei egin eta asmoa azaldu eusten arte.

Irarkizun zana han euken, gramatikaren seigarren edizinoko banako bat. Han hor hemen, ikutuak, orraztuak, aldaera ta zuzenketak eskuz eginak. Nabari, orri bateri atxikirik egoan paper zuria, azpian estalirik geratzen zana ezereztuten ebana; Zamarripak eskuz idatzia, 28 adiztaiu jasean eta zerrendan paper zurian.

Irakurri eta harritu egin nintzan; azalpenen bat ete egoan, eta bapere ez. Han egozan Conj. act. mixta izenekoan, gaur dan eguneko zer(nor)-nori-nork, indicati-voko oraingo taiuak (itanozkoak beste bazter baten azaltzen zituan). Zamarripak anartean berberak (eta aspaldietako bizkai idazleek) erabili izan eban (d)eu erroa bazterrean lagaten eban zahartzaroen, eta (d)au— zan zazpigarren ekitaldiko bide erakusle.

Zerik zetara ete zan burubide hori, iraultza txiker hori? Begi-zizta, kasketal-dia? Lagunik nahikoa (d)au zale zala ohartuta? Ziur asko R.M. Azkueren berben eraginez aldatu zala uste dogu. Hor egoan Morfologia vasca totoloa, 1923. urtekoa.

Aipamen luze samarra gerta daiteke, baina merezidu dau, edozeinek ahazturik dogunez gero, barriro ere gogartu dagigun. Orrialdea 703, eta 945 zenbakia.

«Observaciones. (...) 2ª Al pie del paradigma como segunda inicial que indica el carácter de cada flexión, se ha puesto una *r* con significación de recomendable. He aquí la razón de esta recomendabilidad. Al paso que en muchas flexiones objetivas de este mismo auxiliar el diptongo *au* es *o* en todas las localidades, excepto en el moribundo hablar de Zigoitia, en estas flexiones de recipiente *au* es para unos *au*, para otros *eu*, para muchos *o*, para varios *e*, para algunos *u*. *Egin daust* «me lo ha hecho» de Orozko y Baranbio es *deust* (B-g-l-nab-zean?)*zig*, *dost* (B-ber-oñ-sor-otx-ub-zean?), *desta* (B-eib), *dust* (B-aram-leg-mond-zean). Valernos en el primer caso de *dut*, *duk*, *dun* por *dot*, *dok*, *don* que se oyen en todas partes, sería contraproducente. Elegir en el segundo *daust*, *daustazu* y *dauste* por salir de ese conglomerado (repartido en diversas localidades) de *deust*, *dost*, *doste*, *desta* y *dust* parece razonable. Así lo hacen por lo general los escritores bizkainos de nuestros días y creo que con aceptación de los lectores».

Halan ere, Azkuek ohar hau laga eban: «Entre los antiguos raras son las flexiones con *au* que nos dejaron». Eta bakan horretan ere, egile berberak gehienbat *eu* erabili izana, ez dau ixildu. Halan Pedro Astarloa eta Pedro Ignacio de Barrutia, hain zuzen hiru mende lehenagoko idazlea.

Subjuntivoko orainaldi eredian (Iragankorra, (nor-nork) Zamarripak «dagi-dan, dagizun, dagian...» taiuak daukaz. Geroago, aldi berebean baina zer(nor)-nori-nork arloan (141 orr.) «dagistasun, dagistan... dagiskuzun, dagiskun... dagio-dan, dagion, dagitsudan...» Ez, arean bere, zaharren degistasun, de(g)idazun, de(g)ion, eta abar.

Bekargu, azken aipamenaren osagarri: (*Morf.* 1983 zenb.) «La tal s no se agrega a los elementos personales *n, o y oe*».

* * *

Arteraino, Zamarripak bere Gramatikan hiztegiaren atal bat ere, sartu ohi eban. Baina 1955 urte haretan zerau iradoki neutsen, eta ontzat emon eben senideek eta irargileek: gramatika hori soilik liburu bat eta bereiz, hiztegiño biekin, euskal-erdera ta erdal-euskera gutun apartekoa egin. Geunkan matearialaren arabera frogak zertzen alegindu nintzan, baina iratxoek huts edo okerren bat bahean zehar arrainduten dabe. Zamarriparen Gramatica vasca (Dialecto vizcaíno) 1955 abenduan kaleratu eben, Verdes Atxirika irarkolan egina, 302 orrialdekoa.

Beste liburuska hori, arean, *Vocabulario vasco-castellano y castellano-vasco* (Suplemento a su Gramática del año 1955) harik urte bira, 1957 g. atera eben, irarkola berean; 164 orrialde eta gehigarritzat hiru apendizelabur: *s ta z* letren aldea daben hitzak; umeeek ohi dituen berbak eta izen bi dituen tokiak, gaztelaniaz mintzatu ala euskeraz egin.

Gramatikeak L lezino ditu. Bakotzaren amaieran ikaslearentzako zeregin lez, itzulpen lerroak atal bitan, euskal-erdera ta erdal-euskera. Honen osagarri, beste bazter baten «Clave de temas» txortea dauka. Horregaitik ikasbide hau onurakorrago egiten da; lezino bakotzeko lanen testua alderantzira eskeintzen deutso ikasleari, eta irakasle liburu ere bihurtzen da.

Egilearen mundua batipat Txorrierri zanez, elekundera ere, baserri girokoa da gehienbat, hau da, liburuko ariketen eta alkarrizketen guna. Aldian aldiko, ganera etorkigun euskera urbanoaren eremuaz, jakina, jai eukan abade zaharrak. Irakasbidea, didaktika arabera egokien danik ezin esan.

Beste liburu estimagarria ere, hor laga euskun, *Manual del Vascófilo* (libro de modismos, onomatopeyas, elipsis, etc., del vascuence vizcaíno). Bai liburu honetan eta bai gramatikan, hainbeste ohar eta argitasun emoten deutzaz euskaltzaleari, ikasbidea ondo hornidua geratu dadin. Bereiz, *Conjugaciones guipuzcoana* zerrendak ere argitara zituan, hain zuzen ezagutu ez dodan lana.

Ustetsua eta baikorra zala, dirudi. Gramatikako testuan bertan ere, gogaro onaren erakusburu bi aitatu geinkez. Galdegaiaren auzia mahaiganeratzan danean, 16. orrialdean, egileak ikasleari lau pertsonaia barri jarriko deutzaz begien aurrean: «Atendiendo a cuatro que protestan». Zeintzuk? BA baldintzazkoa, EZPA ezerako balizkoa, BA indartzailea eta EZ ukamenekoa. Jarraipenean, lau horreek, «enterados oportunamente de que se ha dicho que la palabra dominante en la oración vasca debe ir siempre inmediatamente antes del verbo conjugado...» auzitegian bailegozan, bakotzak berak banan dakar norbere auterestia ta urtenbidea.

Beste behin, 85. orrialden daukan txantoin, —orrialdearen heren bat hartzen dauan kuadrúa da—, zerau dino: «Un anuncio grato al lector. En la página 87 comienza la conjugación activa perifrástica (Iragankorra 1, nor-nork) cuya estudio le ha de ser, D. m., todavía más fácil que el de la neutra igualmente perifrástica que...»

Iraizean, idazle ginoan be, zertu dagigun. Ikutua besterik ez bada ere, Koldo Mitxelena bere *Historia de la Literatura vasca*, 1960, 155 orr. idatzia, berralda daikegu: «La ficción no ha tenido gran cultivo entre nosotros, más allá del relato oral. Se han elaborado reiteradamente sin grandes pretensiones literarias temas populares, muchas veces con tendencias moralizantes; así en los libros de los sacerdotes Urruzuno y Zamarripa».

Azken honen gogaroaren etrzean, horraitino, lehenengo Euskaltzainburua ere jarri geinke, Koldok Azkueaz idatzirikoa gomutan dogula: «Tenía un humor amable y juguetón (como Larramendi) que le llevaba a menudo a llenar de chascarrillos las páginas más serias de sus obras» (143. orr.).

Txorierrikoa, baina don Pablo baino gazteagoa zan Mikel Zarateren berbak ere, jasogarri bekiguz, Sondikakoari buruz: Beste inok baino obeto erakutsi deusku Bizkaiko Txorierra aldeko berbetearen berarizko usain gozoa. Izkeran argi jatorra, esakeretan aberats eta errikoia; idazlanetan laua, gatz handi bako umoretsua» (BEI, 171).

Argitaratu zituan literatura liburuak aitatu doguz behingoan. Artean, egunkarian ere euskeraz idazten eban, eta beraz, gaur dan eguneango berbakeraz, kazetari ere izan zan, lanak Bilboko *La Gaceta del Norte* zalakora bialtzen zituan eta. Bere laneginen zabalkundea, zelanbait, bere ziran beste liburuen bitartez egin ohi eban, liburuen azaletan zeintzuk eta zelakoak ziran, nasai agertzen ekian eta. Haren berbaz baliaturik, hona hemen:

Gora begira. Libro de poesías euskéricas de sabor religioso, patriótico y vascofílo (varias de ellas premiadas en concursos). (Agotada).

Anayak gara. Cuento catequístico en vascuence, con tres dibujos. Opúsculo muy indicado para regalo a niños euskaldunes.

Zaparradak eta. Libro de trabajos euskéricos en prosa y en verso, escritos en tono jocoso, para solaz de los amantes del vascuence. (Agotada).

Kili-kili. Otro libro de trabajos euskéricos en prosa y en verso, escritos igualmente en tono jocoso, para...»

Firi-firi. Tercer libro de trabajos euskéricos en prosa y en verso, escritos asimismo en tono jocoso...»

Zamarriparen unore gurako horrezaz K. Etxenagusia antologilari beharginak ere, aipamenik egin dau. Gomutara jatort Nazario Oleaga euskaltzain eta gizon berba neurtuak esaten ekiana: «Zamarripa gurea bere artean esne bitsetan ibiltan zan, eta ez zan konturatuten, ez zan sekula konturatu, arlo irritsu zirikari horretan idazle izateko... gatzik ez eukana».

Txosten hau amaitutzat, eskuar dodan liburu argitarabariari begiradea egitea otu jat: *Guda Nagusia 1914-1918* Sutondoa saila. Labayru Ikastegiak joan dan abenduan kaleratua. Hautsak eta sitsak zokondoan betiko hondatu baino lehen, 336 orrialdeko liburu jasekoan baturik «Kirikiño»-ren idatzi gehiago, hain zuzen, urte horreetan, *Euzkadi* egunkariak agertuak. Begiradea egiten hasi, eta ene! Za-

rrontzale berbea dakar 44. orrialdean, idazpurua «Guzur-sasia». Orrialde barrenean (2) *Zarrontzale* = Pablo de Zamarripa y Uranga abadea. Beste hiru bidar ere, aipatzen dau orrietan zehar. Baina azkeneko aipamena, 122. orr.: «Nik inoz esan dot euskaldunok alako pillosopo parrastada bat badogula geure odolean: adibidez, or daukozue *Zarrontzale* Asuako seme *argidotarra*, *sekuleko apizionea* dauana *polemiketara*, *dialeketikea* txirikillan erabilten dakiana». Hona, ba! Uste uste barik. «Kirikiño»-ren piper minaz topez egin dogu.

Nik neuk noizbait behar eta, Zamarriparen eu—/au— aldaereaz nekianaren testigantzea egina bego.

ESALDI KAUSALAK BIZKAIAN

Iñaki GAMINDE

Aita Villasante euskaltzainburu ohiaren omenez egingo den Iker-6 liburu-kian parte hartzeko gomita jaso nuenean, Villasanteren beharrarekin zelanbaiteko lotura euki zezakeen zerozer egitea pentsatu nuen; bide batez, egingo nuen horrek Dialektologia Batzordearen iharduerarekin zerikusia eukitzeari ere interes-garri eritzi nion. Hori dela eta, *La oración causal en vasco* deritzon liburua go-goan erabilita, nire materialetan jasota dauzkadan alor honetako esaldiak sailkatzeari ekin nion. Halan da ze, hemen aurkezten ditudan materialen bidez, Bizkaiko barietateetan erabiltzen diren esaldi kausal moetak ezaguterazi gura dut, horrek ez du esan gura, jakina, besterik ez dagoenik niri agertu ez zaidala baino. Jasoko esaldi kausalen sailkapenerako Villasantek goian aitatuko beharrean egineko sailkapen antzekoa egingo dut; alde batetik, kausal koordinatuak eta, beste aldetik, menpekoak bereizten ditudala.

Barietateen sailkapenari dagokionez, Bonaparte erregegaiak egineko ohizkoa oinarritzat hartu dut.

Behartxo honetan aurkezten ditudan esaldi eredu guztiak aipatzen diren herrietako lekukoekin magnetofoz jasoak izan dira.

Hona hemen Bizkain esaldi kausalak egiteko jaso ditudan era desberdinak:

	eta
	ze
Koordinatuak	ze ... eta
	eze
	zergatik ze
	— lako
	— lakoan
	— n lez
	— na lez
Menpekoak	— n moduan
	— nez gero
	— ela eta
	— zelan ... —n
	— ya ke ta ... —n

Esaldi koordinatuen hedaduraz eta, ze eta ze ...eta barietate guztietan agertzen direla esan dezakegu. Eze Plentziako barietateko hiru herritan baino ez zaigu agertu eta berauetan Eze-rekin batera ze ere erabiltzen da. Azkenik, zergatik ze niri Lekeition baino agertu ez bazait ere badakit Markinan eta inguruko herrietan erabiltzen dena; eta beronen aldakia den zergatik eze Bermeon ere erabiltzen dena jakin dut; hala ere, aitaturko herriotan esaldi eredurik ez dut bildu.

Menpekoei dagokienez, barietate guztietan —lako agertzen zaigu; Arrigorriaga, Plentzia eta Bermeoko barietateetako herri batzutan berorren ordezkariak eta lakoan agertu izan zaizkigu. Herri horietan —lako(a) honek beste funtzio baterako erabiltzen da, h.d.:

- etor dalako dekot
- estekot iños yon naselakorik

—n lez, —na lez, —n moduan eta zelan ... —n aldakitzat har ditzakegu, hedatuena —n lez izanda, —na lez Arratian, —n moduan Arrigorriagako barietatean eta zelan ... —N ekialdean agertzen zaizkigu.

Azkenik, —nez gero herri bitan agertu izan zaigun arren arruntenak ya ke (ta) ...—N eta beronen aldakiak izaten dira.

Hona hemen, gorago aurkeztu egitura moeta bakoitzeko barietate desberdinetan jasoko esaldi erede batzu:

1. KOORDINATUAK

1.1. Eta

Plentziako barietatea:

- banoa belu de ta (Bakio)
- aitu isu bataren bat etzen sartu da ta (Leioa)
- belu nator trena galdu dot eta (Berango)
- bano belu da ta (Sopela)
- sos oñes ondikarren goxeti da ta (Urduliz)
- orreri itxi geldi amomak garbittuko deu te (Gatika)
- guardasola eroaixu eurie ingo deu igual ta (Zamudio)
- gordosola yaroak eurie ingo deuela antza yekok eta (Lezama)

Arrigorriagako barietatea:

- yoan bear dot berandu de ta (Buja)
- Arraixen euskerarik es, nik estot esetu te (Larraskitu)
- suk nik baño obeto iten dosu te (Begoña)
- nator berandu trena galdu dot eta (Basauri)
- berandu nator trena galdu dot eta (Zaratamo)
- banoa trenak ensegida urteten deu te (Zeberio)
- banoa berandu de eta (Arrankudiaga, Galdakao)

Orozkoko barietatea:

— ori umeori artuixu jausi ingo da ta (Orozko)

Arratiako barietatea:

— yoan ein biot berandu de ta (Zeanuri)

— banoa berandu de ta (Dima, Igorre)

— banoa berandu de eta (Larrabetzu)

Bermeoko barietatea:

— banue berandu de ta (Bermeo)

— eruan aterkiña igual euridxa ingo dau ta (Mundaka)

— banoye berandu de ta (Elantxobe)

Gernikako barietatea:

— gordosola eroixu aurie ingo daula esan leitte ta (Mungia)

— belu nator trena galdu dot eta (Meñaka)

— bidxar akabauko dot oiñ estekot denporarik eta (Foru)

— berandu nator trena galdu dot eta (Muxika)

— banoa itxaitten dekotas ta (Axangiz)

— artu ori umie jausi ingo da espabe ta (Zornotza)

— eruixu guardasola euridxe eitteko antza deko ta (Abadiño)

Otxandioko barietatea:

— erueixu guardasola badaespada auridxe ingo dau te (Otxandio)

— banoye berandu da ta (Legutio)

Markianko barietatea:

— banoye berandu da ta (Aulesti)

— eruixu guardasola eurixe itteko itxuri deuke eta (Etxebarri)

— banoya berandu da ta (Ermua)

1.2. Ze

Plentziko barietatea:

— eroixu gordosola se euri ingo deu (Lemoiz)

— bier akabakot se oin estekot denporarik (Leioa)

— epertikera pere emeti dabiltzes bi edo iru klase, se etorten dire epertikera antzekok andiaok direnak (Berango)

— barre naye itxen gendun se pasa ekiun jenero bakotxik (Sopela)

— bano se belu da (Barrika)

— emen itten san gastaik denpora andiñ eukitteko eseun balio ixeten se s-partu itten san (Gatika)

— koyuisu guardasola se auri ingo dau (Loiu)

— bano se espabe trena ingo dot utz (Erandoio)

- kotxean yoan biadu se espere berandu allegauko gara (Zamudio)
- kotxean yoan biako yuk se espabere berandu allegaukosak (Lezama)

Arrigorriagako barietatea:

- bidxer akabako ot se oiñ estekot denporarik (Buja)
- yoan biu autoan se espabe eten dxaku berandu (Begoña)
- miñe asko trabau xat se emen danak iten dustie erdera (Larraskitu)
- kotxien yoan bear du se espabere berandu elduko gara (Basauri)
- eroaisu guardasola se esan leike eurie ein bia deuela (Galdakao)
- emen ifiñi biot se estao lekuri (Zaratamo)
- kotxean yoan beakou se espabe berandu allegauko gara (Zeberio)
- artu isu ori umeori se yausiko da (Arrankudiaga)

Arratiako barietatea:

- eroaisu guardasola se eurie iteko itxurea deko (Igorre)
- emen imini biou se espabe estao lekuri (Larrabetzu)

Gernikako barietatea:

- amen imin ber du se espabere estao lekuri (Mungia)
- iru egunien egon nas ia egune argittu arte se esin sara joan etzera (Foru)
- amen ipiñi biot se bestela lekuik esteket (Abadiño)

Otxandioko barietatea:

- dxuen biot se berandu da (Ubidea)
- amen ipiñi bi dot se ostantzien estau lekuri (Otxandio)

Markinako barietatea:

- kotxien jun bikou se bestelan berandu allegauko gara (Aulesti)
- berandu nator se trenak eskapaoste (Munitibar)
- amentxe ipiñi biot se bestela esta lekuik (Etxebarri)

1.3. Ze ... Eta

Arrigorriagako barietatea:

- urrun esin yoan se jentiek eseun aukitten kotxerik eta (Buja)
- banoa se berandu de eta (Basauri)
- banoa se berandu de ta (Zaratamo)
- berandu etorri nes se trena galdu in dot eta (Zeberio)

Arratiako barietatea:

- eroan gardasola se aurie ein beadau te (Dima)

Bermeoko barietatea:

- artun guardasola se pentza lei euridxek ingo dauela ta (Bermeo)
- erun guardasola se pentza lei euridxe ingo deuela ta (Elantxobe)

Gernikako barietatea:

- amentxe imin biar dot se ostantzien estao lekurik eta (Meñaka)
- banoa se trenak ensegida urteten deu te (Foru)

Otxandioko barietatea:

- banoye se berandu da ta (Otxandio)

1.4. Eze

Moeta hau Plentziko barietateko herri batzutan baino ez da erabiltzen hona hemen adibide batzu:

- orrek Algortakok esaeuste Jainkori eskatuten on sala ill baleitte ese dolo-rekas esiñ aguanta ta eser bere ... (Barrika)
- iñ esitteaittik ese oiñ tarda erañ eta paga esik gero errasoï okiko leuke baya paga eskero estot pentzaten nik (Barrika)
- datosela oiñ arten etorten ixen diren modun etzera ese ni yon ara ta an aik kuadrillek danak ikusi eta neuk etzen falta doasanak a ... akordata negarres ongo nittike ta eno ara ta etor eikidese baskaritten beiñ (Barrika)
- yo iñ ber dot ese belu da (Lemoiz)
- es edan askorik ese gatx itxen deu (Lemoiz)
- kanpora urten ber gendun ese eskiñen kaviduten emen (Sopela)

1.5. Zergatik Ze

Markinako barietatea:

- eruan guardasola seaittik se euridxe ingo dau ta (Lekeitio)

2. MENPEKOAK

2.1. —Lako

Plentziko barietatea:

- belu nator trenak eskapa dostelako (Bakio)
- ori esta etorri belu dalako (Sopela)
- belu nator trena galdu dotelako (Barrika)
- esta etorri belu dalako (Urduliz)
- gure ixen dotelako iñ dot (Gatika)
- damutute nao berandu etorri naselako (Loiu)
- berandu dalako esta etorri (Zamudio)
- estok etorri berandu dalako (Lezama)

Arrigorriagako barietatea:

- estaurelako gure ixen afaldu fan dire (Larraskitu)
- kafe artu telako estot in lorik (Begoña)
- esta etorri berandu dalako (Galdakoa)
- damutute ñaok berandu etorri naselako (Zeberio)

Orozkoko barietatea:

- gaur ilena dalako joan gara biarren (Orozko)

Arratiako barietatea:

- posik nao ikusi saitudelako (Zeanuri)
- damutute nao yan estotelako (Dima)
- berandu nator trena galdu otelako (Igorre)
- esta etorri berandu dalako (Larrabetzu)

Bermeoko barietatea:

- ori esta etorri berandu dalako (Elantxobe)
- posik nau amen nauelako (Arteaga)
- berandu nator trena galdu dotelako (Kortezubi)
- ori estator berandu dalako (Busturia)

Gernikako barietatea:

- belu nator trena galdu otelako (Mungia)
- esta etorri belu dalako (Fruiz)
- belu nator trena galdu dodalako (Meñaka)
- penie dekot dana jan estosuleko (Foru)
- estot eiñ lorik kafe artun dotalako (Muxika)
- berandu nator trena galdu dotelako (Axangiz, Errigoiti)
- berandu nator trena galdu in yotelako (Zornotza)
- eston etorri trena galdu dabelako (Iurreta)
- ariñ juen dalako jausi da (Abadiño)
- berandu nator trenak martxa ostalako (Arrazola)
- trenak martxa iyostalako berandu etorrinas (Berriz)

Otxandioko barietatea:

- parkatik berandu etorri naselako (Otxandio)
- berandu nator trena galdu doalako (Ubide)
- berandu nator trena galdu dotelako (Legutio)

Markinako barietatea:

- damutu nas dana dxan dotelako (Ea.)
- esta etorri berandu ixan dalako (Aulesti)
- berandu nator trena galdu dotelako (Lekeitio)
- ori esta etorri berandu dalako (Ondarroa)

- esta etorri berandu in jakolako (Etxebarri)
- esta etorri berandu dalako (Zaldibar, Ermua)

2.2. —Lakoan

Plentziko barietatea:

- orrek esetan neu bear batera iten dulakon (Leioa)
- umek intte deko ta oiñ umek asittulakon ak auntze esteu emon gure (Gatika)
- estot lorik eiñ kafe artu doalakon (Lemoiz)
- belu nator trena galdu dotelakon (Erandio)

Arrigorriagako barietatea:

- esta ardure estalakoan etorri (Buja)
- ori esta etorri berandu isin delakoan (Basauri)
- berandu etor nas trena galdu dotelakoan (Zaratamo)
- etorri nes berandu trena galdu dotelakoan (Zollo)
- nator berandu etorri dalakoan trena berandu (Arrankudiaga)

Bermeoko barietatea:

- parkatu berandu etorri nayelakon (Bermeo)
- ori esta etorri berandu dalakon (Mundaka)

2.3. —N Lez

Plentziako barietatea:

- ori kanpoko dales estaki euskera (Bakio)
- gaur illena dan les bearren yon gara (Lemoiz)
- etze ondon dekules yon nitzen etzera yaten (Berango)
- gaur illena dales bearren yon gare (Sopela)
- nesesinde kanpon itten eules beti ekar san eguneko modun ill sa (Barrika)
- emen gaoseles ikusten gos (Leioa)
- ori kanpoko dan les estaki euskera (Loiu)
- ori kanpoko daleas estaki euskerarik (Urduliz)
- oiñ esne saltxen dales bear gitxiao deko (Gatika)
- ori amekoa estales estaki euskeras (Zamudio)
- ori kanpoko dan les etxakik euskeras berbas (Lezama)

Arrigorriagako barietatea:

- ori kanpoko dan leges estaki auskere (Buja)
- ori kanpoko dan les auskerarik etxakik (Zeberio)
- gaur astelena isin da letxe yoan gara biarren (Arrankudiaga)

Orozkoko barietatea:

— gaur ilena dan letxe joan gara biarren (Orozko)

Bermeoko barietatea:

- ori kanpotarra dales estaki eskueras (Bermeo)
- gaur astelena dales dxun gara biarren (Mundaka)
- gaur astelena dales biarrin dxun garies (Elantxobe)
- gaur astelena dales jun gara biarren (Kortezubi)

Gernikako barietatea:

- gaur astelena dan les bearren yoan gara (Mungia)
- gaur astelena dales biarren dxoan gara (Meñaka)
- gaur astelena dales biarren joan gara (Foru)
- gaur astelena dales joan gara biarren (Errigoiti)
- gaur astelena dan les biarrin joan gara (Zornotza)

Otxandioko barietatea:

— gaur astelena dales biarrin dxun gaa (Otxandio)

Markianko barietatea:

- gaur astelena dan les jun gara biarrin (Aulesti)
- ori kanpotarra dales estau itten eskuara (Lekeitio)

2.4. —Na lez

Arrigorriagako barietatea:

— geur astelena dana les yoan gara bearren (Galdakoa)

Arratiako barietatea:

- ori kanpokoa dana les estaki euskera (Igorre)
- gaur astelena dana letxe bearren yoan gara (Zeanuri)
- etorri sarana les gelditu afaiten (Dima)
- ori kanpokoa dana les estaki euskera berba eiten (Larrabetzu)

2.5. —N Moduan

Arrigorriagako barietatea:

- gaur astelena dan moduen yoan gara biarrin (Buja, Basauri)
- ori kanpokoa dan moduen estaki euskera (Begoña)
- gaixorik egon san moduen ara eran gixien (Larraskitu)
- ori kanpostarra dan moduen estaki euskera (Zaratamo)
- gaur astelan dan moduen bearren yoan gosak (Zeberio)

2.6. —Nez Gero

Bermeoko barietatea:

— etorri sarieneskero lotu apaitten (Muruetan)

Markinako barietatea:

— asi sarieneskero akabaixu (Zaldibar)

2.7. —Ela Eta

Plentziko barietatea:

— gari yotetan bear fuerte dala ta koñaka kopa bat edo bi bota (Gatika)

Arrigorriagako barietatea:

— beroa datorrela ta ganadue tunbaute bero aundixegas (Larraskitu)

— posik nao ukusi dotzutela ta (Zaratamo)

Orozkoko barietatea:

— motza dala ta itxi geuntzen (Orozko)

2.8. Zelan ... —N

Gernikako barietatea:

— gaur atelena selan dan biarrien jun gara (Iurreta)

— gaur selan astelena dan juen gaa biarrien (Abadiño)

— gaur selan astelena dan biarrera jun ga (Arrazola)

— gaur astelena selan dan biarrea jun ga (Berriz)

Otxandioko barietatea:

— ori kanpokue selan dan estaki uskeras (Otxandio)

— gaur selan astelena dan biarrea dxun ga (Ubide)

Markinako barietatea:

— gaur astelena selan dan biarrera juen ga (Zaldibar)

— ori kanpokua selan dan estaki euskeras (Ermua)

2.9. Ya Ke Ta ... —N

Plentziko barietatea:

— ya ke ta emen gausen ikusten dxoango gara (Bakio)

— ya ke etor saren lotu saitxes afari yaten (Sopela)

— ya ke emen gausen yon ingo gare ikusten (Barrika)

— ya ke ta asi saren akaba ixu (Urduliz)

- ya ke asi dosun akaba (Leioa)
- ie keta etor saran lotu saittes afaritten (Gatika)

Arrigorriagako barietatea:

- idxa ke ta in yun saldu iá ber du (Buja)
- ya ke asi dosun akabeixu (Begoña)
- ya ke ta asi dosun akabau ixu (Zaratamo)
- ya ke gausen emen yoango gara ukusten (Arrankudiaga)

Orozkoko barietatea:

- ya ke gaosan emen bagoas ekosten (Orozko)

Arratiako barietatea:

- ya ke etorri asen baskariten geldatu ai (Zeanuri)
- ya ke dakixun suk dana sauk esan (Dima)

Gernikako barietatea:

- ya ke einye dauen saldu eiñ biko da (Fruiz)
- ya ke ta emen gausen ikusten joan bigu (Foru)
- yaketa emen gausen jungo gaa ikusten (Abadiño)

Otxandioko barietatea:

- ya ke emen gausen ikusten dxuen biu (Ubide)
- ya ke ta emen gausen dxungo gaa ikusten (Otxandio)

Markinako barietatea:

- ya ke ta inyoun saldu iñ bida (Aulesti)
- ixa ke ta etorri sasen geatu saitxe afaltzen (Ondarroa)
- ya ke ta emen gauesan ikustera juengo gaa (Zaldibar)
- ya ke ta emen gausan ikustea jungo gaa (Etxebarri)
- ya ke ta asi dosun akabau ixu (Ermua)

Lantxo honetan eman ditugun adibideak jasotzeko aitatuko herrietan izan ditugun lekukoek zerrenda emango dugu jarraian, inkesta guztiak 87-90 urte artean egin direnez lekukoek adinak inkestak egineko sasoikoak dira.

Plentziako barietatea:

- Bakio: Feliciano Abio, 71.
- Lemoiz: Modesta Elortegi, 64.
- Barrika: Vizenta Zabala, 78.
- Gatika: Bibiana Barandika, 74.
- Urduliz: Jose Mª Azpiazu, 71.
- Sopela: Mª Luisa Urrutxua, 65.
- Berango: Maria Uribe, 70.
- Leioa: Carmen Azkue, 64.

Erandio: Dionisia Aresti, 73.
Loiu: Pedro Bilbao, 61.
Zamudio: Jose Landeta Uriarte, 51.
Lezama: Iñaki Amarika, 53.

Arrigorriagako barietatea:

Buja: Jeronimo Kortajarena, 87.
Begoña: Isabel Elorriaga, 72.
Larraskitu: Santa Larizgoitia, 85.
Basauri: Modesto Larrea, 70.
Galdakao: Eugenia Totorika, 87.
Zaratamo: Patxi Bijueska, 81.
Arrankudiaga: Jakoba Arebitorre, 68.
Zeberio: Simon Zuluaga, 67.

Orozkoko barietatea:

Orozko: Isabel Uriondo, 75.

Arratiako barietatea:

Larrabetzu: Teresa Jauregi, 63.
Igorre: Simona Etxebarria, 63.
Dima: Maria Teresa Bustinza, 62.
Zeanuri: Angeles Larrazabal, 72.

Bermeoko barietatea:

Bermeo: Justa Beristain, 58.
Mundaka: Domi Amallobieta, 68.
Busturia: Gregorio Zorrozuza, 70.
Kortezubi: Serafin Ikazuriaga, 75.
Muruetza: Bitoria Foruria, 66.
Elantxobe: Felisa Aldamiz, 88.

Gernikako barietatea:

Mungia: Maria Uria, 62.
Fruiz: Eugenia Monasterio, 56.
Meñaka: Sofia Llona, 58.
Zornotza: Benita Dudagoitia, 59.
Errigoiti: Beatriz Etxebarrieta, 72.
Foru: Fermin Urrutia Zelaia, 67.
Muxika: Gregoria Ajuriagogeaskoa, 75.
Axangiz: Piedad Gerrickabeitia, 53.
Iurreta: Dolores Sarrionandia, 56.
Abadiño: Teresa Bengoa, 55.
Berriz: Juan Onagoitia, 55.
Arrazola: Arantza Mendia, 53.

Otxandioko barietatea:

Otxandio: Jose Mª Amenabar, 72.

Ubide: Miren Ajuria, 63.

Legutio: Josefa Arregi, 70.

Markinako barietatea:

Etxebarri: Sabina Zubizarreta, 77.

Ea: Miren Rementeria, 66

Munitibar: Maritxu Irusta, 57.

Aulesti: Francisca Odiaga, 63.

Lekeitio: Kontxita Anakabe, 58.

Ondarroa: Miren Gurutze Aranbarri, 57.

Zaldibar: Felisa Irulegi, 53.

Ermua: Zezilia Izagirre, 63.

JAINKOA ETA JAINKOTIARRAK OIHENART-EN ATSOTITZETAN

Jean HARITSCHELHAR

*Luzatzez geroti gerora egitekoak
ardiesten du nehor herioak*

(En remettant les affaires de jour à autre, la mort nous surprend)

Oihenarten 527. atsotitza

Aspaldiko gaia da Oihenart-ek bildutako 527. atsotitzak derasana. Honen oihartzuna entzun daiteke Axular-ek aipatzen dituelarik Saran edo bertze non-bait, zer nahi gisaz «euskaldunik baizen ez zen lekuan», egiten ziren apezten arteko bilkurak. Gai garrantzitsua, bereziki XVII. mendearen hasieran protestantismoaren uhaina gauditua zelarik. Gai horretaz liburu oso bat behar zela euskaraz idatzi zioten orduan, «euskararik baizen etziakitenentzat». Irakurtzaileari mintzo zaiolarik hona zer dioen Axular-ek:

«Egun batez, konpainia on batea, euskaldunik baizen etzen lekhuana nengoe-la, ekharri zuen solhasak, izan zen perpausa, etzuela deusek ere hanbat kalte egiten arimako eta ez gorputzeko ere nola egitekoen geroko utzteak egunetik egunera biharretik biharrera luzatzea. Eta on zatekeiela, gauza hunetaz liburu baten, euskaraz, guztiz ere euskararik baizen etziakitenentzat, egitea: eta hartan gero dioenak bego dioela erakustea».

Bi perpaus horietan datza liburu osoaren mamia, tituluak ere dakarrena: «Gero, bi partetan partitua. Lehenbizikoan emaitenda, aditzera, zenbat kalte egiten duen, luzamendutan ibiltzeak, egitekoen geroko utzteak». Eta lehen kapituluaren hastapenean irakur daiteke: «Gero. Hasten da gerotik gerora dabilanaz egiten den liburuaren lehen partea».

Hartzen ditugularik tituluak konturatzen gara «gerotik gerora» formula errepikatzen duela nasaiki Axular-ek, horrek salatzen duela delako erran hori osoki sartua zela jendeen artean.

Aspaldiko gaia erran dugu. Egia da Bibliatik datorrela. Hala aitortzen du Axular-ek berak ezartzen duelarik Eklesiastikoa liburuak dakarrena bortzgarren kapituluan: «Ne tardes converti ad Dominum et ne differas de die in diem».

Azkenean, Jainkoarengana itzultzea eta hori lehenbailehen egitea aspaldidanik sartua zen euskaldunen gogoetan, hor ditugula lekuko, ez bakarrik Axular-en liburu famatua, baina ere Oihenart-ek bildu duen atsotitza, ahantzi gabe, nahiz Oihenart-ek ez zuen bildu, Axular-en baitan dagoen errefrau itxurako formula «Gero dioenak bego dio».

Errefrauaren itxura baino gehiago, errefrauak galdegiten dituen idazkerak osoki betetzen ditu: aditzaren errepikatzea (dioenak/dio) eta bertze bi hitzen arteko parekotasuna e-o asonantziarekin (gero/bego). Egia erran, laburpen oso ona da eta, zinez, atsotitza.

Oihenart-en 527. errefrau sarrera gisa baliatuz, goazen Jainko, Jainkotiar eta apezak aipatzen dituzten atsotizetara.

197 Gizon Jainkotiarrari Biriatu eta Donostia bardin laketgia

(A l'homme dévot, le séjour du village est aussi agréable que celui de la cité.

Donostia est le nom de la cité de Saint Sébastien en Guipuscoa et Biriatu le nom d'un village à trois ou quatre lieues de là).

Atsotiz hau zinez euskalduna da aipatzen baititu Euskal Herriko hiri eta herri bat. Bere itzulpenean Oihenart-ek, zerbait abstraktoago dakar: village/cité edo herri/hiri. Baina euskaldun batentzat zerbait erran nahi du, Biriatu baita (eta baitzen orduan) Lapurdiko herrietan ttipienetarik bat Donostia aldiz Gipuzkoako hiri nagusia. Atsotiz horretan interesgarriena da, sortu delarik, (noiz ez dakigu) ez zutela mugaren ideiarik ere eta, beraz, konpara zitezkeela hiria eta herrixka ez baitziren bat bertzetik hain urrun. Sendi dezakegu errefrau horretan ezagutua den eztabaida hiria eta herriaren artean. Bereziki XVI. mendean gai horrek ukan zuen arrakasta haundia Fray Antonio de Guevara-ren «Menosprecio de Corte y alabanza de aldea» liburuarekin, 1539-an argitaratua.

Errefrauak salatzen du ez diola gizon Jainkotiarrak ingurumenari begiratzen, pozik dagoela hirian nola herrixka batean bertze nonbait baitauka gogoia.

7 Ago Jainkoareki Jainkoa dukek hireki

(Tiens-toi avec Dieu et Dieu sera avec toi)

Aholku gisa emana da atsotitz hau. Bi zati dauzka, lehena aginterakoa, manu bat emaiten duena *Ago* aditzarekin. Bigarren zatiak, aldiz, ondorioak zer diren erakustera emaiten du, geroari buruz ari dena *dukek* aditzarekin, *ke* atzizkiak euskara zaharrean geroa markatzen zuela.

Giristinoaren filosofia agertzen da atsotitz honetan: Jainkotiar izan behar dela, Jainkoaren adixkide, nahi bada ongi bizi eta ongi hil. Ez da harrizkekoa, holako atsotitz bat ager dadin erdi aroan, fededunen artean, gizarte gehiena, orduan, fededuna zelarik.

Holako atsotitzak –edo parekoak– sortu dira bertze mintzaitretan. Frantsesez aurki dezakegu,

Celuy est bien gardé qui de Dieu est gardé¹

(Adages français. Henry Estienne, *les Prémices...* 31. or. XVIe siècle)

nahiz eta ez duen frantses atsotitzak euskal atsotitzaren erran nahi berbera, Jainkoaren gerizan dagoena ongi gerizatua dela diolarik.

Espainiolez ere badago iduriko bat:

Dios nos tenga de su mano en invierno i en verano i en todo tiempo del año²

(Correas, *Vocabulario de refranes y frases proverbiales* (1627)

Dena den, Jainkoaren geriza aipatzen dute batzuk eta bertzek forma desberdinetan, agintekera baliatuz euskaraz, opa edo agiantza modua enplegatuz espainiolez, frantsesak aldiz egiaztapen hutsa aurkeztuz.

Hurbilagoa da halere Correas-ek bi modutara emaniko errefracua:

Dios delante, io tras él: el ko(n)migo, io kon el³

Dios konmigo, io kon él: el delante, tu detrás:

o él primero i io tras él⁴.

Alabaina agertzen zaigu, euskaraz bezala espainiolez kasu sozietiboa, *eki(n)* atzizkiarekin euskaraz eta *con* preposizioarekin espainiolez. Egitura berdintsua daukate beraz, nahiz espainiolez gehiago erraiten den: Jainkotiarra egoiten dela beti Jainkoaren atzetik.

255 *Jainkoak, bera langile on izanagati, nahi du lankide.*

(Encore bien que Dieu soit bon ouvrier, si est-ce qu'il veut qu'on l'aide.)

Jainkoa eta Jainkotiarraren harremanak aipatuak dira hemen. Jainkoak ez dezake deus egin gizonaren laguntzarik gabe. Gizonak, Jainkoak kreatua haren itxurara, lankide izan behar du Jainkoaren nahiaren egiteko. Bibliatik dator ideia hori diolarik; «Jainko Jaunak hartu izan zuen beraz gizona eta ezarri gozozko pharabisuan, hura lan eta zain zezantzat» (*Etorxia*, II, 15, Duvoisin-en itzulpena).

¹ Le Roux de Lincy, *Le livre des Proverbes français*, Paris, Paulin, 1842, 13. or.

² Hemen erabiltzen dugu Louis Combet-en edizioa: Institut d'études ibériques et ibéro-américaines de l'Université de Bordeaux 1967, 326. or. Gonzalo Correas-en ortografia atxiki duelarik Louis Combet-ek

³ Combet Louis, *obr. aip.*, 316. or.

⁴ Combet Louis, *obr. aip.*, 327. or.

«Hura lant eta zain dezantzat». Lankide gisa agertzen zen gizona eta denbora berean Jainkoaren zerbitzari. Geroxago fruitu debekatu hartarik jan zutelarik Adan eta Eba-k eta Jainkoak kasatu zituelarik parabisutik, orduan ere errana izan da: «Eta Jainko Jaunak igorri zuen gozozko pharabisutik, lant zezantzat lurra zeintarik atheratua izan baitzen». (Etorkia, II,23). Lur lantzale eta lur zaintzale da gizona, nekean ala zorionean Jainkoaren xedea edo nahiaren egiteko.

256 *Jainkoari otoi eginez eta beharrari eginez*

(II faut gagner Dieu à force de le prier et pourvoir à la nécessité à force de travailler).

Paralelismo hutsean egina den atsotiz honek (Jainkoari/beharrari eta otoi eginez/eginez) dauka bi ekintzak behar direla bete. Jainkoaren laguntza edo begi ona ardiesten da otoi (otoi ziberotarrez) eginez eta nahi bada bizia irabazi behar da lanean arizan. Biak elgarrekin doatzi ez bat bertzea gabe.

Holako errefrauk —edo bederen idurikoak— aurkitzen dira, bai frantsesez, bai espainiolez, hala nola.

*Aide-toi, le ciel t'aidera*⁵

(Proverbes communs. XVe siècle)

*Dios dixo: «Aiúdate, ke io te aiudaré»*⁶.

Itxura berekoak dira hiru atsotitzak egitura bera baliatuz (aide/aidera aiúdate/aiudaré) baina euskaldunak parekatzen ditu Jainkoa eta beharra. «Otoi eginez» laguntza eskatzen dio Jainkoari ahanzi gabe lankide dela eta, beraz, behar diola «beharrari egin». Espainiolari aldiz Jainkoak manatzen dio; «Dios dixo» egin dezan berea lehenik eta gero ukanen duela laguntza. Frantsesak bere burua bultzatzen du lanerako (Aide-toi) eta bertzalde zerutik etorriko zaio laguntza.

635 *Jainkoak didala behazale bezala adizale.*

(Dieu me doint de gens qui m'entendent aussi bien que de ceux qui m'écotent)

Frantses zaharrean «doint» delakoa eman aditzaren subjuntiboa da, erran nahi baita euskaraz bezala opa edo agiantzako forma salatzen duela.

Didala-ren erroa *i* da. Lafon-ek bere tesian⁷ eman-en parekoa dela dio kapitulutxo baten titulua delarik: «Eman et racines supplétives: rau-, i-et -ngu-». Harentzat *i* da *gi*-ren laburpena. Nik daukat *i* hori *in*-etik datorrela eta hau dela

⁵ Le Roux de Lincy, *obr. aip.*, 12. or. Dio aurki daitekeela atsotitza Rabelais-en II. liburuan, 22. kapitulan edo La Fontaine-en XVIII. alegian VI. liburuan.

⁶ Combet Louis, *obr. aip.*, 326. or.

⁷ Lafon René, *Le système du verbe basque au XVIe siècle* bigarren argitaraldia. Elkar, Baiona, 1980, 228. or.

egin-en forma laburtua. Baigorri*n* baliatzen dugu *egin*-en ordez normalki eta eguneroko hizkuntzan *egin*-ek dauka *eman*-en erran nahia. Lafitte-k aztertzen du *in* forma: «Ajoutons qu'à l'impératif ce verbe signifie *donner* ce qui n'a rien d'étonnant puisque l'on dit parfaitement: *pétentak egin diozka*, il lui a donné (litt: fait) des boucles d'oreilles». Aipatzen ditu gero etsenplu ezagutuak: *iguzu egun gure eguneko ogia* edo *Jainkoak dizula egun on*⁸.

Horiek hola, errefrauak aurkatzen ditu *behazale* eta *adizale* hitzak. Lehenak aipatzen du beha dagoen jendea, entzuten ari dena, bigarrenak ez du bakarrik aipatzen entzulea, entzulea baita fisikoki entzuten duena, bainan adizalea, bere adimenduan kokatzen duela entzunikakoa. Aditzen duenak du entzuten, ulertzen, konprenitzen.

636 *Jainkoagana ukenago duena da zordunago*

(Qui plus a reçu du bien de Dieu luy est plus redevable)

Hemen ere anitz atsotitzetan bezala *ukenago* eta *zordunago* parekatzen dira. Zonbat ukan eta hanbat zordun eta gero eta gehiago hartzen duena Jainkoaganik, gero eta zordunago agertzen da. Jainkoa ona dela sendi dezakegu baina emaitzek zorrak sortzen dituzte. Atsotiz honen idurikoa aurkitzen dugu frantses paremiologian:

*A qui Dieu plus a donné
Plus est à lui obligé?*

(Proverbes communs. XVe siècle)

Diferentzia ttipi bat halere frantses eta euskal atsotitzen artean: frantsesak *eman* aditza dauka eta beraz Jainkoaren emaitza da, euskaldunak aldiz *ukan* aditza eta orduan giristinoaren ikuspegia da, ukaitza delakotz aipatua.

254 *Jainkoa luzakor bada ere, ezta ahanzkor*

(Encore bien que Dieu soit lent pour punir le pécheur si est ce qu'il n'est pas oublieux).

Hemen datza euskaldun giristino gehienien filosofia, azken jujamenduarena, hain ezaguna eliza katolikoan. Erdi aroko gaia da, egun batez jujatuak izanen gara eta Jainkoak ezarriko dituela eskuinean dohatsuak, ezkerrean dohakabeak. Euskal literaturaren lehen liburuan irakur dezakegu *Judicio generala* deitzen den olerkia, Etxepareren *Doctrina Christiana* delakoan sartzen dena. Hor agertzen zaigu Jainko juje ikaragarria lur-ikaretan etortzen dena:

Bekhatorer eginen du arrangura handirik
haren hitzak ezarriren oro erdiraturik.

⁸ Lafitte Pierre, *Grammaire basque*, Amis du Musée Basque, Ikas, Bayonne, 1962, 329. or.

⁹ Le Roux de Lincy, *obr. aip.*, 12. or.

Bakoitzaren bizia ikertuko du deus ahanzi gabe, obra onak gaixtakeriak bezala. Halere, dirudienez, gaizki eginak zeuzkan gogoan atsotitz egileak edo bederen Oihenart-ek bildu zuelarik, itzulpenak erakusten duen bezala (lent pour punir le pécheur, bekatorearen zigortzeko luzakor).

Erran nahi bertsukoak dira segidan emaiten ditudan frantses atsotitzak:

Dieu n'oublie pas les siens.

(Gabriel Meurier, Trésor des sentences, XVIe siècle)

Dieu qui est juste payera selon que chacun fera¹⁰.

(Adages français XVIe siècle)

662 *Othoi sainduari deraunsano ekaitzari*

(Il prie le saint tandis qu'il y a orage).

Erauntsi aditza nor nori nork formetan agertzen da beti Lafon-ek dioen bezala¹¹. Hortakotz segidan dauka datiboa (ekaitzari). Atsotitz honek oroitarazten du euskaldunen arteko ohidura zahar bat. Ekaitzak jotzen duelarik ximistak eta ortzantzarekin beldurtzen da jendea eta orduan otoitzean sartzen da, galdeginez saindu bati edo bertzeari urrunt dezan ekaitza. Euskaldunen Jainko zaharra Urtzi deitzen zen, ortzia edo ortzantzaren Jainkoa, Erromanoek Jovis zuten bezala.

Laborariek, bereziki, otoitz egiten zuten ekaitza agertzen zenean gal beldurrez. Herri eta herrixka gehienetan kurutzeak eta kaperak eraikiak dira, batzu mendi kaskoetan, horietarik otoitz egiten baita proosionetan joanez.

Deraunsano-ren *no* atzizkiak denbora mugatua adierazten du erran nahi baita ekaitza diraueno otoitz egiten dela, baina ortzadarrak ekaitzaren bururapena erakusten duelarik uzten direla otoitzak eta ahanzten dela beldurra.

663 *Othoitzen eztakiena Jainkoari berraio itsasoari.*

(Celuy qui ne sçait pas prier Dieu, qu'il s'adone à la mer pour l'apprendre).

Jarraiki, aditz trinkoa, agintekeran dugu atsotiz honetan *berraio* formarekin. (Jarraik bekio itsasoari). Arrantzaleen edo itsasturien arteko errefrau daiteke. Itsasoa marruman ari delarik, ekaitzak jotzen duelarik, ontzia dabilala harat eta hunak uhainen menpean, beldurrik daude mariñelak eta orduan Jainkoarengana itzultzen dira galdeginez salbamendua. Fedegabeak ere ikas dezake orduan Jainkoaren otoizten.

¹⁰ Le Roux de Lincy, *obr. aip.*, 11. or.

¹¹ Lafon René, *obr. aip.*, 276. or. *Erauntsi* n'a que des formes tripersonnelles; il sert à exprimer que des coups sont portés par quelqu'un ou quelque chose à un autre être ou objet.

662. eta 663. atsotizek badute holako ahaidetasuna: gizonaren beldurra naturalezaren aintzinean, izan dadien ekaitza, izan dadien itsaso ikaragarria. Beldur delarik giristinoak otoitz egiten du eta fedegabea Jainkoarengana bihurtzen da. Bi atsotitz horiekin nekazarien eta itsasturien munduan gaude.

131 *Elizaren hurrenena aldarearen urrunena*

(Le plus proche de l'église est le plus éloigné de l'autel)

Oso simetrikoa da atsotitz hau: bi genitibo (elizaren, aldarearen) eta bi superlatibo erlatibo (*en* atzizkiarekin) hitz joko bat eginez *hurren* eta *urrun*-en artean aurkaritza baliatuz bokal bat bakarrik desberdin izanez.

Atsotitz hori maiz erabilia da Euskal Herrian ikusten delarik urrun bizi den jendea tenorez etortzen dela elizara meza entzuteko, hurbil bizi direnak aldiz berant sartzen direla elizan, jadanik meza hasia delarik eta orduan eliza zolan gelditzen direla aldaretik urrun.

Erran nahi ote du atsotitzak eliza ondoan bizi direnak Jainkoarengatik urrun bizi direla, ez direla sinesdunak? Holako zerbait dio atsotitz frantses batek:

*Qui est près l'église est loing de Dieu*¹²

(Proverbes communs goth. XVe siècle).

Jainkoa aipatzen du eta ez aldarea euskal atsotitzean bezala, nahiz *aldarea* hitzak ukan dezazkeen bi erran nahi, lehena konkretoa eta bigarrena abstraktoa, frantsesez ere, adibidez: *l'alliance du trône et de l'autel*.

29 *Apezak azken hitza bere.*

(Le prestre presche enfin pour soi)

Aldi bat baino gehiagotan jendeen ahoetan entzuten den erretraua da eta gehienetan uste dute apezak dela azkenik mintzatzen, nehork ez diola erantzun behar, erraiten dituenak behar direla sinetsi. Hobeki aztertzen delarik atsotitza, kontutan hartu behar da bukaeran dagoen genitiboa: *bere*. Egia erran itxuraz genitiboa balinbada destinatiboa da errealki: beretzat dela ulertuz.

Hizkuntza mintzatuan, egunerokoan, aurki daiteke genitiboa destinatiboaren orde. Adibidez: *Hau nire, hori zure* eta Baigorriin entzuten da norbaitek uzten dituelarik konpainian dauden jendeak erraiten dutela: *Adio ziin*. (*Adio zuen* = *Adio zuentzat*)

Etxahunen bertsoetan irakur daitezke holakoak: «Ahaide delezius huntan» deitzen den kantuan hona zer aholku ematen dion alabari:

¹² Le Roux de Lincy, *obr. aip.*, 15. or.

«Adio dereñat erraiten ene alhaba bakhotxa;
Etxeki-ezan familian orain artinoko kundüta,
küñat küñater eman beriak, haurrer Jinkuaren kreinta,
Senharraren hun izan eta zaharraguak errespeta¹³».

Senharraren hun izan: Ez da dudarik ulertu behar dela senharrarentako edo senharrarentzat. Bi aldiz aurkitzen dugu kasu berbera Eihartxe eta Miñau-en kantuan.

«Hik badük abis hunik emazte lagüen
Nik ere badiñat gizun ezkuntzekuen¹⁴».

Hor ere argi eta garbi dago lagüen(tzat) ezkuntzekuen(tzat) konprenitu behar dela.

Beraz, bere alde jokutzen da apeza, ez du bere burua ahanzten, azken hitzetan badaki galdatzen.

529 *Nol'apezaren kantatzea, hala bereterraren inhardestea.*

(Comme chante le chapelain, ainsi respond le Clerc ou le sacristain).

Nola... hala, genitiboa eta aditz izenarekin egina da atsotitza. Hemen agertzen da apezaren nausitasuna, harek errana bertze batek errepikatzen duela. Nau-siaren oihuari ihardesten dio mutilaren oihartzunak. Apeza, bereterra: bikote horretan datza atsotitzaren umorea. Euskara zaharrean *bereter-ek apezaren erran nahia* zuen. Hor daukagu Aymeri Picaud-en lekukotasuna, emaiten duen euskal hitzen zerrendan agertzen baita *bereter*. Hasten da «*Deum vocant Urcia... eta urrunago dakar presbiterum belaterra*». *Presbiterum*-etik dator *bereter* eta beraz *sacerdote*-ren erran nahia du. Mitxelenak dioen bezala presbyter-etik heldu dira it *prete*, occit, *preveire*, fr. ant, *provoire*, cat. *prevere*. *Clérigo* balinbazen erdi aroan, geroztik aldatu da erran nahia eta orai *monaguillo* edo *sacristán* dauka¹⁵. Hain zuzen bi izen horiek enplegatzen ditu Oihenart-ek bere itzulpenean: *clerc*, *sacristain*.

Frantses paremiologian aurkitzen da holako atsotitza

*Comme chante le chapelain
Ainsy répond le sacristain*¹⁶

(Gabriel Meurier, Trésor des sentences, XVIe siècle)

Idea berbera, hitzak berberak, egitura berbera. Zein sortu zen lehen?

¹³ Haritschelhar Jean, *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun*, Bilbao, 1970, 244. or.

¹⁴ Haritschelhar Jean, *obr. aip.*, 282. or.

¹⁵ Agud Manuel, Tovar Antonio, «Materiales para un Diccionario etimológico de la lengua vasca», *Anuario del Seminario de Filología vasca «Julio de Urquijo» (ASJU)* XXIII-3, 1989, 919. or.

¹⁶ Le Roux de Lincy, *obr. aip.*, 4. or.

Laburragoa, bainan ideia berekoa da

Tel chapelain, tel sacristain.

(Gabriel Meurier, Trésor des sentences, XVIa siècle)

366 *On-goseak gizon bat hilik ihes zegin eliza barnera eta ezta geroztik hantik atera*

(L'avarice ayant tué un homme se réfugia dans l'Eglise et elle n'en est pas sortie depuis)

Elizaren eta eliz-gizonaren salaketa bortitza. Dirudienez erdi aroko atsotitza «aoriste» deitu aditz denbora baliatzen baitu: *ihes zegin = ihes egin zuen*. On-gosea, erran nahi baita diru gosea, ontasun gosea, Oihenart-ek «avarice» itzultzen du. Uste dut zerbait gehiago dela «avarice» baino, zikoizkeria baino. On-goseak erakusten du diruaren indarra, dirua bilakatu dela Jainko on-gosea daukanarentzat. Elizaren aberastasuna kritikatu da eta «Apezak azken hitza bere» atsotitzean holako zerbait usna zitekeen.

Apezaren zikoizkeria agertzen da frantses atsotitz batzuetan. Hala nola:

Avarisce de provoivre

frantses zaharrean provoivre apezeta baita.

(Dit de l'Apostole. XIIIe siècle)

C'est un pauvre prestre s'il n'a point d'argent caché¹⁷

(Recueil de Gruther)

Bortitzagoa da, halere, euskal erretraua aipatzen baitu gizon baten hiltzea eta, dakigun bezala, elizak orduan aterbe sakratuak ziren eta gaiztaginak elizan sartzen zirelarik, lasai bizi zitezkeen ez baitzituen polizak hartzen ahal.

716 *Guk ordena Jainkoak zati.*

Mitxelena 1967-an argitaratu dituenetan agertzen da atsotitz hau¹⁸. Txillardegi-k «Oihenart-en atsotitzak eta neurtitzak» argitaratu zituelarik 1971-an dio atsotitzaren esplikatzeke: Guk ordena Jainkoak desegin¹⁹. Ez naiz batere ados haren proposamenarekin. Zati aditzak erran nahi du puskatu, bainan nere ustez ebaki edo erabaki erran nahi du ere. Lhande-ren hiztegiak hauxe dakar: 3° donner en partage, déterminer. Alfonsa Rodriguez-en adibide bat dakar: oro xedatzen edo zathitzen. (Dieu) détermine et fait la part de toute chose. Euskaraz behar balinbada itzuli «détermine», *ebaki* edo *erabaki* itzuli behar da. (frantsesez *disposer*, espainiolez *disponer*.)

¹⁷ Le Roux de Lincy, *obr. aip.*, 27. or.

¹⁸ A.S.J.U., Donostia, 1967, 16. or.

¹⁹ Txillardegi, *Oihenarten atsotitzak eta neurtitzak*, Donostia, 1971, 110. or.

Hor ditugu frantses eta espainiol errefrauak

*Ce que l'homme propose Dieu autrement dispose*²⁰

(Adages français, XVIe siècle)

El hombre propone y Dios dispone.

Abstraktoagoak dira azken errefrau hauek. Euskaraz *guk* izenordea konkretogoia da, *guk* bere baitan baitauka *ni* eta beraz bakoitzak badu zer ikusirik errefrau horretan.

Mitxelenak hauxe dio: «Equivale sin duda, en líneas generales, a: «El hombre propone y Dios dispone». Literalmente parece ser: «Nosotros hacemos el testamento; Dios el reparto». No hallo *ordenatu* con este valor, pero *ordenu* «testamento» es bien conocido: cf *ordenuac* eta *testamentuac*, Axular, p. 206 etc...»

Halere *ordenatu* Lhande-en hiztegian erran nahi du «3° ordonner, donner un ordre», *manatu* beraz eta errefrauaren erran nahia da:

Guk mana Jainkoak erabaki

Orobat Oihenart-en atsotizetan hamalau dira Jainkoaz, Elizaz eta apezzez mintzo direnak. Ez da kopuru haundia konparatuz frantses eta espainiol paremiologian agertzen direnekin. Egia da ere 900-etara ez dela heltzen Oihenart-ek bildu duen guzia eta, dudarik gabe, euskal atsotiztegia aise aberatsagoa da.

Ez dut uste Jainkoaren eta Euskal Jainkotiarren arteko harremanak bereziak diren. Erdi aroko giristino gehienen ideiak dira. Hala heziak izanak ziren. Jainkoaren gerizapean edo adixkidetasunean egon behar du giristinoak izan dadien frantses, espainiol ala euskaldun. Jainkoari galda diezoke zerbait bakoitzak, egin ahalak egiten balinbaditu eta dakielarik beti zorretan izanen dela Jainkoarekin, Jainkoa dela boteretsua, haren xedeetan sartzen dela eta egun batez jujatua izanen dela. Eliza guzietan kantatzen zen «Dies irae, dies illa» hain famatua eta, dakidanez, kantatzen ez dena orai, himno horretan erakusten zela Jainkoaren itxura ikaragarria eta bekatorosen izialdura

«Quantus tremor est futurus,

Quando iudex est venturus,

Cuncta stricte discussurus».

Latinez kantatzen balinbazen Euskal Herriko elizetan euskaraz ere kantatzen zen eta kantatzen da. Hor dira lekuko ehorzketetan ematen zirenak: «Bizia labur» deitzen den kantuan hirugarren bertsuak dio:

Bizi ez deus hau utzi orduko

Hor dugu jujamendua.

Nor bederak du eman beharko

Hertsiki bere kondua:

Laster dukegu ordua!²¹

²⁰ Le Roux de Lincy, *obr. aip.*, 166. or.

²¹ *Kantikak*, Beloke, 1948, 7. or.

Joanes Etxeberri Ziburukoaren kantu batek dakar (hain zuzen XVII. mendekoa):

«Berehala juje mendekariak
Zabalduren dik suzko leizea:
Han beharko tuk tormenta guztiak
Bethi jasan, oi zorte dorpea!²²»

Ifernua idekirik dago kreatura danatuarentzat Aita Gasteluzar-ek kantatzen duen bezala eta azken jujamendua aipatzen dituzten kantuetan entzun dezakegu «Dies irae»ren oihartzuna:

«Aditzen da tronpeta lazgarria,
Ethorri da Jaunaren eguna.
Egun trixte, egun lotsagarria,
Egunetan egun handiena²³».

Kantu horiek jansenismoaren herexak dituzkete Iparraldean bereziki, XVII. mendean hedatu baitziren Jansenius-en ideiak.

Eliza eta apezak frango bortizki jujatuak izanak dira euskal errefracuetan, bainan badakigu bertze atsotiztegieta halaber gertatzen dela. Elizaren aberastasuna, apezzen zikoizkeria kritikagarria izanez, euskaldunak ere erakusten du «antitclericalismo» edo apezzen kontrato zerbait nahiz atsotizteta aurki daitezkeen zirto jostagarriak hala nola «Apezak eguerdiko mahainean»²⁴ bertze batzu gaixtoak, adibidez Oihenart-ek dakarrena: «On-goseak gizon bat hilik ihes zegin eliza barnera eta ezta geroztik hantik atera».

Nahiz atsotitzek salatzen duten herri baten zuhurtzia, jendeek, non nahi bizi diton, sendimendu bertsuak dauzkate eta berdín nonbaitik jinikako errefracua hartuko dute, herriko mintzairaren jauntzi berriez apainduko dute eta osoki bereganatuko. Bainan berek ere asma dezakete atsotitz berri bat. «Otoitzen eztakiena Jainkoari berraio itsasoari» ez daiteke sort itsasoak hunkitzen ez duen herri batean ez baitakite zer den itsasoa. Euskal Herriari ongi doakon errefracua da.

Non eta noiz sortu den atsotitz bat ez da errex jakitea. Batzu lur batean sortu dira; adibidez, «Gizon Jainkotiarrari Biriatu eta Donostia bardin laketgia». Euskal Herrikoa da eta holakoak badira jadanik aztertu ditudanak²⁵. Bertzeek, aldiz, munduko jende guzien zuhurtzia dakarte eta ez zaie hoieri emaiten ahal ez tokirik eta ez garairik, hizkuntza askotan azaltzen direlakotz, gai berak hunkituz. Atsotitz horiek denenak dira, ez dute mugarik ezagutzen, jalgi dira mundu guzira.

²² *Kantikak*, Beloke, 1948, 10. or.

²³ *Kantikak*, Beloke, 1948, 20. or.

²⁴ Elissalde Jean, *Atsotitz, Zubur-bitz eta Erran-zahar*. Baiona, 1936. 3. or.

²⁵ Haritschelhar Jean, «Euskal Herria Oihenart-en atsotitz eta errefracuetan», *Euskera*, Bilbao, 1989, 549-561. or.

NERE ETXEAN HIRU SORGIN

Iratzeder

ANTZESLEAK

Sorginak:

ANDERE BARE: alferkeria
ANDERE BILBIL: zikoizkeria
ANDERE BAIBAI: harrokeria

Neskatoak:

MARI PASTIZ: Andere Barerena. Ximun Ximisten emaztegaia.
AÑA LAZO: Andere Barerena
KATTI BEKAITZ: Andere Bilbilena
GAXUX BIPER: Andere Baibairena. Manez Pindaren emaztegaia.

Mutilak:

MATTIN BIHOTZANDI: amodio
EÑAUT UKOZALU: aiherkunde
MIZEL BEGIGOSE: gutizia
GANIX MUTURREKO: herra
MANEZ PINDAR: bozkario
ANTON NIGARZORTA: ilundura
PATTIN OLDAR: ausartzia
PELLO DALDAL: beldurra
OIHER AINTZIN: esperantza
TALET GIBEL: etsimundu
XIMUN XIMIST: hasarrea

Bortz haizeak:

1. *Mundua*

KATALIN KURLINKA
 KALIXTRO KUTZERO
 MAYI PINPIRIN: horien alaba
 AÑA EZAXOL: horien alaba
 MARI XINKULIN: amatxi

2. GALTLAGORRI (*mintzatuko da, ez agertuko*)

3. JOMIEL: aingerua (*ez agertuko ere*)

4. JAINKOA: denen jabea

5. BARNEKO HAIZEA: ongirat ala gaizkirat sustatzaile.

Etxeko jauna:

KAXKOPEL: nahikundea.

Etxeko anderea:

ZENTZULUZ: adimendua.

Zazpi haurrak:

SOBAT eta SOBI
 XELET eta MANTXUT
 MILIK eta KALAK
 MUÑU

	JAINKOA amodio da	
KAXKOPEL nahikundea		ZENTZULUZ adimendua
ANDERE BARE atsegin gose alferkeria	ANDERE BILBIL ontasun egarri zikoizkeria	ANDERE BAIBAI handi nahia urguilua
MARI PASTIZ gormandiza	KATTI BEKAITZ bekaizkeria	GAXUX BIPER kolera
		AÑA LAZO lizunkeria

I

*Kaxkopel, Zentzuluz; Pinpirin eta Ezaxol ohorezko bi andereñoekin.
NI-tarren jauregian, 17-garren mendeko gisan.*

KAXKOPEL (*su ondoan kantuz:*)

Nere e-txe-an hi-ru sorgin
frango bai nu-ke ba - te - kin
ni-hundik e-re nik ez jakin
heien ken-tze-ko zer e - gin

ANDERE BARE (*eskaleretarik ixilka jausten eta joaten*)

Ande-re Ba- re bi-lo-a go-rri
na-hi be - zenbat i- rri zu - ri
haren e - le - ri fida de - na - ri
gaitzi-tu - rri

Nere etxean ...

ANDERE BILBIL (*ere iragaiten*)

An-de-re Bil-bil az-tapar zorrotz
Ai sos be - zen bat balu bi- hotz
zango-ak ma - kur eta be - gi motz
tzar e-ta hotz

Nere etxean ...

ANDERE BAIBAI (*jausten-ere eta joaten*)

An-de-re Bai-bai de-na es -pan-tu
de-na pe -ten-ta dena kan- tu
ez nahi ba-duk hau hasa - rre - tu
egin kon- tu

Nere etxean ...

ZENTZULUZ: Kaxkoppel, oi! egundaino! Kaxkoppel igor-zkitzu hortik.

KAXKOPEL: Zer? nor?

ZENTZULUZ: Hiru sorginak.

(*Hiruak Zentzuluz-i desafioka:*)

KAXKOPEL: Zer? izeba xaharrak?

ANDERE BARE: Bai, etxeakoak gare, gero.

ANDERE BILBIL: Hemen sortuak.

ZENTZULUZ: Etxearen errekarazle alainak!

ANDERE BAIBAI: Behazue horren kopeta.

ZENTZULUZ: Mana hortik, gizona.

KAXKOPEL: Oi, emaztea, utz nezazu bakean.

ZENTZULUZ: Zer? Ez ditutzu igorri nahi?

KAXKOPEL: Ba, ba, ba.

ANDERE BARE (*Zentzuluz-i*): Ilobaño xarmanta.

ANDERE BILBIL: Jasan beharko gaitun ba.

ANDERE BAIBAI: Guri nausituko dena ez da sortua.

ZENTZULUZ (*Kaxkoppel-i*): Zer! zure lagunaz ez duzu axola gehiagorik?

KAXKOPEL: Ai, ai, ai! Kalma, emazte. Kalma, nere bihotzeko azukre koxkorra,
nere maite...

ZENTZULUZ: Maite banauzu, igor sorgin ez-bertze horiek.

ANDERE BARE: Maitagarri hutsa zare, bai.

ANDERE BILBIL: Mokofin ez-bertzea.

ZENTZULUZ (*Kaxkoppel-i*): hek ala ni.

ANDERE BAIBAI: Ikusteuzue?!

ZENTZULUZ (*Kaxkoppel-i*): Aitu?

KAXKOPEL (*banoki*): Zoazte.

ANDERE BILBIL: Mendekatuko gaitun!

ANDERE BARE: Izeba xaharrak hola igor!..

KAXKOPEL (*finkiago*): Zoazte, zoazte.

ANDERE BAIBAI (*Zentzuluz-i*): Mari mukitzu.

Hiruek (irri karkailaz). Ai, ei! Ii, ui, ui...

KAXKOPEL (*su ondorat itzuliz*): Ai Pinpirin, Pinpirin, Zer borroka-bizia!

ZENTZULUZ: Bai eta ni beldur: borrokatu nahi ez duena galduko da.

MAYI PINPIRIN: Xo! xo! (*Kaxkoppel jar-araziz*)

AÑA EZAXOL (*Kaxkoppel lokar-araziz*): Odol gaixtoak ez du deus onik egiten.

KAXKOPEL: Egia! Bainan, futxo, zertako utzi dauzkigu Nausi zaharrak hiru atxo horiek etxean?

ZENTZULUZ: Zertako? Ez lo egoteko.

KAXKOPEL: Xo, xo, Zentzuluz ene maitea. Badakizu maite zaitudala. Elgarren beharra badugu biek.

ZENTZULUZ: Bai, Kaxkoppel enea, elgarrekin gaudeno, ez dugu deusen beldurrik; bainan aldakorra zare, aldakorra.

KAXKOPEL: Eta zu idorra;

ZENTZULUZ: Bai, noren falta? Ez nindake hain idorra, hiru sorgin horiek kanpoan atxikitzen bazinitu eta etxeko hameka mutilak nere zerbitzuko...

KAXKOPEL: Hameka mutilak... Ai hek ere... (*deika:*) So-bat, So-bi. Fite: ea nun den Mattin Bihotzhandi. (*bi haurrak badoatzi lasterka*) Ai, bizia!

SOBAL: Hantxet da, aita, andere Bare-rekin eleketa.

SOBI: Ba eta Ganix Muturreko ere.

ZENTZULUZ: A! bada zerbeit!

KAXKOPEL: Ep! Mattin. Ep! Ganix.

Biek: Jauna, hemen gaitutzu nausiaren mutil.

KAXKOPEL: Bai, mutil alferrak.

MATTIN: Jauna, erraguzu zer egin eta eginen dugu, zer maita eta hemen gaitutzu...

Biek: Nausiaren mutil.

KAXKOPEL: Bixtatik! (*Xelet-i*) Ea, Xelet, hail ondotik: ea zer dioten. (*Jarriz*) Ai, bizia! Zer bizia!

XELET: Nausia gizonago balitz, hek mutil funtsezkoagoak litezkela.

KAXKOPEL: Bai, gizona izaitea, ez baita lan ttipia. (*Pinpirin-i*) Jo zan, jo musika.

ZENTZULUZ (*errotua*): Oi zer gizona! Burutik minez nago. Banoa etzaterat.

KAXKOPEL (*lehen bezala kantuz*): Nere etxean...

ANDERE BARE (*lehen bezala kantuz*): Andere Bare...

ANDERE BILBIL (*lehen bezala kantuz*): Andere Bilbil...

ANDERE BAIBAI (*lehen bezala kantuz*): Andere Baibai...

II

(*Kanpotik*) Hela!

MANTXUT: Norbeit.

XELET: Bai norbeit bada, jauregiaren atean.

SOBAT (*xutiturik*): Mundutegitarrak.

MAYI PINPIRIN: Zer? aitamak?

AÑA EZAXOL: Ba ote?

MAYI PINPIRIN: Oi, oi, aita!

AÑA EZAXOL: Ama, ui! eta amatxi ere.

KAXKOPEL: Sar-araz-kitzue.

ZENTZULUZ: Ongi-etorri, jaun Kalixtro Kutzero eta andere Katalin Kurlinka.

KATALIN KURLINKA: Aspaldi etorri nahiak ginen.

ZENTZULUZ: Amatxi Xinkulin ere. Zer kuraia!

MARI XINKULIN: Bai, gaixoa. Hainbertze eta hainbertze erran zautaten NItarren jauregiar, nun atsolutuki abiatu nahi izan baitut.

KALIXTRO KUTZERO: Zertan dire gure alabattoak? Ez zaituzte hasarrarazten batzuetan?

KAXKOPEL: Ez, ez segurki. Zarmanta hutsak dire.

ZENTZULUZ: Jar zaitze, otoi! (*deika*) Mattin! Ganix! Eñaut! (*Xinkulin-i*) Ai, mutil horiek!

MARI XINKULIN: Zuk errazu!

ZENTZULUZ: Norat goatzi, mutil iñutil horiekin?

MARI XINKULIN: Errazu berriz!

ZENTZULUZ: Ez da gehiago bizitzerik!

MARI XINKULIN: Ai! gure denboran bederen...

KALIXTRO KUTZERO: Aski, aski, amatxi! Sor-egunean eman zautzun inposilez Jainko Jaunak xirribika bat tripan.

KATALIN KURLINKA: Alo! gizona. Haren adinean izanen duzu bai zuk ere zerbeit arrangura. Ez duzu ikusten xaharreri guziak hiltzen zaizkotela, guziak...

KUTZERO: Oi emaztekoa, zer kalaka.

ZENTZULUZ: Ez zaitzela bederen, hunat etorri-ta, jaun andereak kalapitan has.

KALIXTRO KUTZERO: Ez, ez. Ez dute gure kalapitek funts handirik.

KATALIN KURLINKA: Zer nahi duzu, andere Zentzuluz, oihalaren josteko, sistatu behar den bezalatsu, senar-emazteen amodioaren josteko behar da ere zenbeit sistako, piko, ximiko.

KALIXTRO KUTZERO: Ele gutixoño, emaztekoa.

(*Ordukotz, denak jarriak dire*)

KAXKOPEL: Zer diozue, beraz.

MARI XINKULIN: Zer nautzue diogun, mende trixte huntan?

KALIXTO KUTZERO: Trixte, trixte... Zer diogun? guziak ongi doatzila; eta, orai bederen, bizi ditakela.

GALTXAGORRI (*kantu apal bat*)

Ba - duk zer jan zer e-dan
 ba - duk - zer go - za
 e-gun du - kan go -zo-an
 pu-lun-pa - bi-ho - tza
 Ba - duk zer jan zer e-dan
 ba duk - zer go - za

KAXKOPEL: Hau, hau ateraldia! Ai andere Bare nere izebak gustukoa lukela!

ANDERE BARE (*Heldu da tarrapatan eskaleretarik, bi neskatok ondotik*)

Huna, huna, hemen nauzu. (*deneri*): Zauzte jarririk, zauzte; jar-leku hori askiko zait. (*jartzen da banoki, jar-leku eder batean*) Mari Pastiz eta Aña Lazo jarriko zaizkit ondoan. (*jartzen dire lurrean*)

ZENTZULUZ (*sutan*): Hauxe andere Bare-ren kopeta! Nor da etxe huntan etxe-kandere? (*denak harrituak*)

KAXKOPEL: Ez has hola, kanpotar ohoragarri horien aintzinean.

ANDERE BARE (*banoki*): Ederki hori, Kaxkoppel. Ai, hemen baginu andere Bai-bai...

ZENTZULUZ: Dagola nahasi hura, den tokian.

ANDERE BAIBAI (*neskatoarekin ageri*): Deitu nauzue? Heldu naiz, heldu gira Gaxux Biper eta biak.

ZENTZULUZ: Nihork ez zaitu deitu.

ANDERE BAIBAI: Nihork ez deitu? Ixil-araz zak, Kaxkoppel, hire emazte min-korra. Zer? emazteak senarrari manatu behar... Urguilurik ez duen gizona ez da gizona.

ANDERE BILBIL: Zer ditutzue kalapita hoik? Zertako daude gaur hemen hainbertze jende bildurik.

ZENTZULUZ: Egundaino! Zuk zer duzu hortan ikustekorik?

KATTI BEKAITZ: Ez hola mintza nere andreari.

ANDERE BARE, ANDERE BAIBAI: Hori, hori, Katti Bekaitz.

KAXKOPEL: Andereak, otoi!

ZENTZULUZ: Erakuts etxeko nausia zarela.

- KAXKOPEL: Emaztekoa, ez izan hoin zaintsu.
- ANDERE BAIBAI: Bai, horixe: izan etxeko nausi; eta eman hire izeberi zor zaioten ohorea.
- KALIXTO KUTZERO: Bainan, bainan nun gaude hemen?
- MARI XINKULIN: Zertaratua den, haatik, jendea!
- ZENTZULUZ: Hameka mutil izaki etxean, eta... bake gehiago ezin goza!
- ANDERE BAIBAI: Mutilek bai, zuk baino zentzu gehiago dute. (*Oihuka*)
Eñaut, Ganix, Ximun! (*agertzen dire*) Hauk mutilak: Eñaut Ukozalzu de-
neri aihar, Ganix Muturreko herra bezein gorri, Ximun Ximixt ihurzuria
bezein hasarrekor.
- ZENTZULUZ: Kaxkopel, hola uzten ditutzu zure mutilak bertzen zerbitzari?
- KAXKOPEL: Zer egin? Zer egin? Ep Mattin, ep Manez, ep Oiher! Hiru hoik
bederen onak ditugu: Mattin amodioa bezein bihotz handi, Manez bozka-
ria bezein beti pindar, Oiher esperantza bezala beti aintzinat ari. (*Hiruak
heldu dire lasterka*)
- ANDERE BARE: Anton, nun haiz Anton Nigarzorta? Nun haiz Pello Daldal
eta hi Talet Gibel etsimendua bezein unkiarri? (*Hiruak herrestan heldu*)
- KATALIN KURLINKA: Zer da etxe hau!
- ZENTZULUZ: Ahalgetua naiz...
- ANDERE BILBIL: Nik ere baditut nere mutilak. Mizel, ep Mizel Begigose; eta
hi Pattin, Pattin Oldar!
(*Denak ari dire oihu kalapitan. Xoko batean, haatik, Ximun Ximixt Mari Lu-
kaink-ekin ezkongai solasetan; eta, bertze xoko batean, Manez Pindar
Gaxuxa Biper-rekin. Azkenean, Zentzuluz eta Kaxkopel solasean hasten
dire. Bi kadiren gainean xutik emaiten dire; eta denak ixil-arazten dituzte*)

III

Kaxkopel. Zentzuluz, Mattin Bihotzhandi.

- KAXKOPEL: Mattin Bihotzhandi, nahi ginuke zurekin funski mintzatu. Hola
ariz errekarat goatzi; etxean ditugun indar guziez elgar ausikiko dugu eta
errautsiko.
- ZENTZULUZ: Berant bada berant, ohartzen hasia zare.
- KAXKOPEL: Bai atzo gertatuak inarrosi nau eta atzar-arazi. Zu, Mattin, nere
aita zenaren mutil bihotz handikoa, erraguzu garbiki zer zaitzun.
- MATTIN BIHOTZANDI: Lehen lehenik biek bat behar duzue izan; eta, bat
izaiteko, bihotz handiagoz behar duzue elgar maitatu. Barka, jauna, bainan
sortzen ikusi zaitut eta maite dutan haur bati bezala mintzo nitzaitzu:
gizona zare, bainan nahikundea ahulsko duzu; andreak aldiz gogoia xo-
rrotxegi batzuetan. Baten nahikundea azkartzeko eta bertzearen gogoia
goxatzeko, behar zinukete maitasun handiagan bizi.

- KAXKOPEL: Zuhurtziaz beteko aitaxi bat bezala mintzo zare. Jo aintzinat!
- MATTIN BIHOTZANDI: Elgar maitatzeak indar gehiago emanen dautzue, deneri etxean nausitzeko.
- ZENTZULUZ: Hiru izeba sorgin hoik behar ditugu etxetik urrun igorri.
- MATTIN BIHOTZANDI: Ez dut uste.
- ZENTZULUZ: Badut aski jasanik. Ez ditut gehiago ikusi nahi ere.
- KAXKOPEL: Kalma, kalma. Entzun Mattin-en erran zuhurak.
- MATTIN BIHOTZANDI: Ez ditezke etxetik igor; etxeokak dire hek ere.
- ZENTZULUZ: Zer egin beraz? Gakoz eman?
- MATTIN BIHOTZANDI: Ez. Hek ere maitatu.
- ZENTZULUZ: Maitatu?
- KAXKOPEL: Ainixko da hori...
- MATTIN BIHOTZANDI: Maitatzeak bihotzak aldatzen ditu, bihotz gogorrenak eztitzen.
- ZENTZULUZ: Hiru atxo hoik hemen direno, ez da bakerik izanen etxe huntan. Heiek dituzte mutilak eta neskatoak nahasten eta elgarri jazar-arazten.
- MATTIN BIHOTZANDI: Bai hori da. Izebak aldatzen eta baketzen badire, mutil eta neskatoak bide xuxenean sartuko dire.
- ZENTZULUZ: Zer egin ba?
- MATTIN BIHOTZANDI: Orai arte hiru izebak hastiatu ez ditutzuenean, jasan dituzue eta ez sekulan maitatu.
- ZENTZULUZ: Diren bezalakoak ikusiz, ez da harritzekorik. Bainan, Mattin...
- KAXKOPEL: Ixil, emaztekoa, ixil. Entzun zazu.
- MATTIN BIHOTZANDI: Diren bezalakoak direno, ezin maitatuak dire; bainan hasten bazare heien maitatzen eta maite ditutzula heieri erakusten, bihotz barnean duten on hura loratuko zaiote.
- ZENTZULUZ: Ba ote dute horiek bihotzean onik?
- MATTIN BIHOTZANDI: Bai denek badute, ez iduririk ere, zerbeit onik; eta, ez balute, behar zaiote eman, gure amodioaz erein.
- KAXKOPEL: Ederki mintzo zare, Mattin; bainan, zure ustez, zer egin behar ginuke orai?
- MATTIN BIHOTZANDI: Lehenik hiru izebak, mutilik eta neskatorik gabe, mintzatu; gero mutil eta neskatoak bildu.
- KAXKOPEL (*Mattin-i*): jauts-arazkitzu, beraz.
- ZENTZULUZ: Jadanik?
- KAXKOPEL: Bai, elgarrekin aski indar izanen dugu heien mintzatzeko. Ez bagare hortaratzen, akabo etxea eta gure haurrentzat zer kaltea!
- ZENTZULUZ: Nahi duzun bezala.
(*Mattin badoa, hiru izeben bila*)
- KAXKOPEL: Aitortu behar dugu: ez zela holakorik gertatuko, beti bihotzez bat egon bagine.
- ZENTZULUZ: Gure bihotzak ez dire, dakitanaz, sekulan elgarretarik berezi.
- KAXKOPEL: Ez; bainan ez zuten behar bezenbat amodio. Ez zituen nahikun-dea eta gogoia amodioak aski azkartzen, aski argitzen.

JOMIEL *aingerua kantuz:*

Ka-la-pi-tak u - tzi e - ta
 elgar mai ta el - gar mai - ta
 zo-ri - o - na hor - tan bai-ta
 elgar mai-ta el - gar - mai-ta

ZENTZULUZ: Hobe dugu istan bat urruntzea.

KAXKOPEL: Bai, ongi jarriak izanen direnean, etorriko gitzaiote agurka.

(*Hiru atxoak, Mattin-ekin jausten*)

ANDERE BAIBAI: Harritzen naiz bai, harritzen naiz.

ANDERE BILBIL: Gauza horrek badu bertze buztanik.

ANDERE BARE: Harrigarri ez ote da ba, atzo gertatu denarekin?

MATTIN BIHOTZANDI (*jar-alki ederrak aintzinatuz*): Jar zaizte, otoi! Jar zaizte, andereak. (*Eta badoa*)

ANDERE BARE: Hau jar-alki gozoaren gozoa!

ANDERE BILBIL: Alaintso! Nork daki zer balio duketen holako jar-alkiek!

ANDERE BAIBAI: Gu bezalakoentzat, ez dire ederregiak, a! a! a!

(*Andere bakotzak baditu bere gisako ziminokeriak:*

A. Bare aho-zabalka ari da, aize egiteko bat eskuan;

A. Bilbil, dena aztapar, eskuin eta ezker beha bere moltsa miatzen ari da;

A. Baibai dretxo dago, Erregin bat bezala; eta bere bisai zimurtua irinez-tatzen hasten da.)

ANDERE BILBIL (*A. Baibai-ri*): Bai zu beti espantutan: guziak baino gehiago zarela.

ANDERE BAIBAI: Eta zu beti aztaparrekin harrapaka: ea zer bil, zer karraka.

ANDERE BILBIL: Kakaire hiri.

ANDERE BAIBAI (*batsa galdua*): A, a, a! Neri holakoak erran. Andere Bare, aditu duzu?

ANDERE BARE: Zoin kataska-gose zarezten, alainan!

ANDERE BAIBAI: Behar da kataska bizi huntan; bertzenaz nola nausitu etxean?

ANDERE BILBIL: Zu nausi? Ai, hori ez!

ANDERE BAIBAI: Bai, bai: ederki gaitun, hi nausitzen bahaiz, urde zikoitza!

ANDERE BARE: Bakea, bakea, otoi! Ez duzue ikusten ni naizela, nere eztitasunaz, Kaskopel-en nausi.

ANDERE BAIBAI: Hori bai. Badakigu orai zertarat doan zure nausigoa: atzoko gerla, atzoko saltsa!

MATTIN BIHOTZANDI (*Dutea ekartzen diote*): Huna, andereak, etxekandre-aren partez.

ANDERE BAIBAI: Etxekandrearen partez!

MATTIN BIHOTZANDI: Bai haren partez eta etxeko-jaunaren partez.

ANDERE BILBIL: Ez dute beraz gure alderat herrarik?

(*Zentzuluz eta Kaxkoppel agertzen dire*)

ZENTZULUZ: Agur, ttantta maiteak.

KAXKOPEL: Ez mugi, ez mugi.

ANDERE BARE: Dute onskoa!

ANDERE BILBIL: Barnea goxatzen du!

ANDERE BAIBAI: Hola dut gustukoa: bero-beroa!

KAXKOPEL: Ikusi dugu atzo zertarat doan etxea, ez balin bagaude bakotxa gure tokian.

ANDERE BARE: Zer erran nahi duzu?

KAXKOPEL: Bai, ttantta, emazteak argitua ibiltzeko orde, zuekin ibili naiz.

ANDERE BILBIL: A, gaixoa! andere Bare-rekin ibiltzen bazare...

ANDERE BAIBAI: Oi! oi! atzoko karmañola!...

ZENTZULUZ: Hau erran behar dut: andere Bare, gure ttantta, ez da andere gaixtoa.

ANDERE BARE: Dutea baino ere ele goxoagoa!

ZENTZULUZ: Jitez goxoa da, ezta, jendakina.

ANDERE BARE: Hau konplimenduak!

ANDERE BILBIL: Esne-urina iduzkitan bezala, urtuko zaiku gure Bare barea.

ANDERE BARE: Mokofin! hik, segur, bahuke urtzearen beharra.

KAXKOPEL: Ixil, andereak, ixil! Entzun-azue Zentzuluz.

ZENTZULUZ: Bakotxak badugu gure jitea; bainan-bakotxaren jitea gaikiratzen ahal da ala oneratzen. Nere senarrak, bere onean delarik dionaz, badut zentzu; bainan zentzua ere behar da oneratu, behar da maitasun-bidean sar-arazi. Hori faltatu zaitala ohartu naiz, Mattin Bihotzhandi mintzatuz geroztik. Izan banu zentzu bezenbat amodio, Kaxkoppel nere senarrak nahikunde azkarragoa izanen zuen; eta ez zen —barka, otoi!— andere Bare-ren bidetarat lerratuko.

ANDERE BARE: Zer egin behar dut beraz? Etxe huntarik joan.

KAXKOPEL: Ez, ez.

ZENTZULUZ: Etxekoa zaitugu, ttantta, etxekoa; zure jitea, haatik, sar-araz zuk ere maitasun bidetan. Emazu etxean goxotasun, eztitasun. Izan zaite, amatxi bat bezala, gure zazpi haurren bozgarri.

ANDERE BAIBAI: Eta gutaz,

ANDERE BILBIL: Gutaz zer diozu?

ZENTZULUZ: Gauza bera.

ANDERE BAIBAI: Oi, oi!

ANDERE BILBIL: E-e-e, ez ditake.

ZENTZULUZ: Bai zuek ere jitez onak zarezte. Andere Bilbil-ek badaki gauzen balioa; eta andere Baibai-k jenden balioa. Haatik andere Bilbil-ek, bil bil egiteko orde, egiten balu eman-eman, zer ttantta paregabea litaken!

ANDERE BAIBAI: Ederki errana.

ZENTZULUZ: Eta zuk, ttantta, zuk, andere Baibai, bazinaki nausi-nahiak baino zerbitzari izaiteak emaiten diola jendeari bere balioa, ttanttarik maiteena zinteke.

ANDERE BAIBAI: Beraz,... ez gaituzte etxetik igorri nahi?

KAXKOPEL: Ez, ez. Hiruak etxeokak zarezte; eta, Zentzu Luze-k erran bezala, maitasun bidean sartzen bazarezte Mattin Bihotzhandi gidari, etxeari zorriona ekarriko diozue.

Ai Ba-re zu za-re (bis)
ez-ti-aren pa-re
Rai rai rai de rai
rai-rai rai-rai rai-de rai

(Hiruak xutik eta dantzaz)

Ai Ba-re! Ai Bil-bil! (bis)
Ai Bai-bai! rai-de-rai

2 - Ai Bilbil, zu ibil
sosa bezein bipil
rai-rai rai-de-rai
rai-rai rai-rai rai-de-rai

3 - Ai Baibai, ez orai
nihor izan etsai
rai-rai rai-de-rai
rai-rai rai-rai rai-de-rai.

(Dantza gelditzean, hiruk emaiten dire, etxeko jaun-andereen giblean).

KAXKOPEL: Mattin Bihotzhandi, ekar-araz-kitzu mutilak.

Kantariek:

Ma-ttin bihotz han- di
 bi -hotz han-di ho - ri
 o - rai i -zan be - di
 de-nen aintzin - da - ri

(Mattinekin heldu da dantzari Eñaut Ukozaluz; eta etxeke jaun-andereri egiten diote agur)

1.

E - ñaut U - ko-za - lu
 i du-ri a - ki - lu

(Bigarren mutila heldu)

Mi - zel Be -gi -go - se
 ne-hoiz e-zin a - se

(Hirugarrena)

Ga - nix Mu-tu-rre - ko
 be - so-ak bi -zix - ko

(Berriz kantariek)

§ — Mattin Bihotzhandi...

2 - Manez Pindar, (pindar)
omore on ekar.

— Anton Nigarzorta,
bihotzak urezta.

— Pattin Oldar, (oldar)
eman bihotz indar.

3 - Pello Daldal, (daldal)
kalipua ez gal.

— Oiher Aintzin, (aintzin)
deneri ots egin.

— Talet Gibel, (gibel)
ez izan hoin goibel.

— Ximun Ximixt, (ximixt)
ibil brast eta brist.

HIRU ANDEREEK: Eta nun ditugu neskatoak?

ANDERE BARE (*kantuz*):

Mari Pas-tiz - A-ña La - zo
orai be-ha - zoin den go - zo
Mari Pas -tiz - A-ña La - zo
orai be - ha - zoin den go - zo
la la la la ra la la la la la ra la la la
la la la la ra la la la la la ra la la la
la la la la ra la la la la la ra la la la
la la la la ra la la la la la ra

ANDERI BILBIL (*dantzan heldu zaizko ondorat*)

- 2 - Mari Bekaitz, nun ote haiz?
akabo dun min eta gaitz. (ber. eta «la, la...»)

ANDERE BAIBAI

- 3 - Gaxux Biper, etor laster:
dena bihotz dener ager. (ber. eta «la, la...»)

ZENTZULUZ: Etor ditela orai gure haurrak.

KAXKOPEL: Etxeko bakeaz eta gozoaz balia ditela.

MATTIN BIHOTZANDI: Balia eta... (*kantuz*)

Musical score for Mattin Bihotzandi, featuring four staves of music with lyrics in Basque. The lyrics are: Hau ba-ke - a, hau gozo - a!; nihun pa - re gabe-ko - a!; orai So bat orai So bi; i-zan bi - ak de-nen zu - bi.

DENEK

Musical score for DENEK, featuring two staves of music with lyrics in Basque. The lyrics are: Hau ba-ke - a, hau gozo - a!; nihun pa - re gabe-ko - a!

- 2 - Orai Xelet eta Mantxut,
denak zoin net, denak zoin xut.
Hau bakea, hau gozoa!
- 3 - Orai Milik eta Kalak,
arrunt hilak dire gerlak.
Hau bakea, hau gozoa!
- 4 - Orai Muñu ttikiena,
goza-goza zoriona.
Hau bakea, hau gozoa!

IRATZEDER

1.

El-ga - rri:BA el-tze-an: KE
 hau e - txe-ko BA-KE - A!
 hau e - txe-ko BA-KE - A!
 Gu-zi - e - ri a-gur, i-rrri,
 lai de rai lai deraide rai
 Gu zi - e - ri a-gur i-rrri,
 e-txe -ko - en pizga - rri,
 e-txe -ko -en pizga -rri

2.

Elgarri: BA;
 eltzean: KE;
 hau etxeko BA-KE-a!
 hau etxeko BA-KE-a!

Guzieri bihotz berri:
 laiderai laideraiderai.
 Guzieri bihotz berri,
 bozkario iturri.
 bozkario iturri.

Elgarri: BA;
 eltzean: KE;
 hau etxeko BA-KE-a!
 hau etxeko BA-KE-a!

UN SERMON DE MARTIN JOSEPH MARCOTEGUI, DE GOÑI, PREDICADO EN OLLO (1777)

Endrike KNÖRR

Luis Villasante adiskide on eta
langile nekaezinari bihotzez.

En el convento de las Clarisas de Dulantzi (Alegría de Alava) se guarda un pequeño cuaderno manuscrito, de 67 páginas, que contiene, por este orden, un sermón en lengua vasca y una historia de Arantzazu en castellano. El cuaderno se abre con estas palabras: «Sermón predicado en Olló el Domingo de Ramos del año de 77 por Marcotegui Lic.». No podemos asegurar esta abreviatura estando la cifra corregida encima del número 76, que sin duda se refiere a 1776. Siguen al título unas notas de citas resumidas del Antiguo y Nuevo Testamentos, con este texto vasco intercalado: «Dembora gucietan; Baña noiz gueiago combidazen ditu Jangoico gure Jaunac becatari guicia [sic] Issaias Profetaren agotic da garizuma sandu onetan datola [sic] socorrizera». Como se verá, hay similitud entre estas palabras y las del inicio del sermón.

La historia de Arantzazu es un pobre remedo del *Paraninfo* celeste, de Luzuriaga. Es de letra y época distintas que el sermón y se abre con estas líneas algo extrañas: «Di principio a este compendio de San Ignacio de Loyola treinta y uno Agosto de 1830, yo el Abad de Azanza Don Martín José Marcotegui». ¿Quiso el autor escribir sobre San Ignacio y cambió después de propósito?

Este cuaderno perteneció a dos sacerdotes, ambos de nombre y apellido iguales: Martín Joseph Marcotegui, probablemente tío y sobrino¹. El mayor de

---

¹ Quede constancia de mi agradecimiento a Isidoro Ursua, el incansable archivero diocesano de Pamplona, a quien debo todos los datos sobre los dos Marcotegui. Los documentos citados pertenecen al Archivo Diocesano de Pamplona.

ellos, autor de este sermón, nació en Goñi hacia 1740. Su casa nativa se cita como *Elcoiengo*. Se conserva el certificado de su examen *ad curam animarum* y el voto del virrey, respectivamente del 24 y 25 de mayo de 1765. El 10 de junio de 1791 se convierte en beneficiado de la parroquia de Azantza, en el mismo valle de Goñi², y el 7 de febrero de 1814 pasa a ser presbítero beneficiado de la misma iglesia³, no por mucho tiempo, pues falleció en Goñi al año siguiente. Hay que pensar, por tanto, que predicó el sermón de Ollo llamado para las celebraciones de Semana Santa.

En cuanto al sobrino, se conserva su testamento⁴, dictado en Goñi el 20 de junio de 1843. Dice ser abad de Azantza, padecer achaques desde hace diez años, por lo que se había retirado a la casa y compañía de su sobrino Felipe de Gulina, abad de Goñi, y que desea ser enterrado en la iglesia de Azantza. Deja un censo a su otro sobrino, Juan Miguel Marcotegui, «dueño de la casa nativa de *Elcayengua* [sic]». Moriría seis días después, el 26 de junio de 1843⁵.

No hemos podido saber cómo pudo llegar el cuaderno a Dulantzi⁶.

Tanto Goñi como Ollo pertenecen al dialecto altonavarro meridional, subdialecto ultra-pamplonés (Oltza). No será necesario decir que el euskara se mantuvo en el valle hasta fechas relativamente recientes. Por citar dos testimonios, en el mapa de Bonaparte todos los pueblos de ambos valles aparecen como vascófonos. En la *Guía eclesiástica* de Pamplona de 1904, por lo que toca al valle de Goñi sólo dos de los seis pueblos son considerados euskaldunes: Goñi y Urdanotz; en el valle de Ollo son vascófonos cuatro de los nueve pueblos: Anotz, Saldise, Ollo y Ultzurrun. Irigaray, en su mapa de 1935, ya no incluye pueblo alguno de estos valles en la zona vascófona⁷.

² Títulos, libro 14, fol. 17.

³ Títulos, libro 33, fol. 33.

⁴ Caja 389, n.º 15.

⁵ Títulos, libro 64, fol. 382 v.

⁶ Quiero agradecer muy sinceramente a José Iturrate, diligente investigador de nuestra historia, que catalogó el archivo de las Clarisas de Dulantzi, por haberme facilitado la noticia del texto. José Markiegi, párroco que fue de Aramaio, hizo la primera copia mecanográfica, por lo que conste asimismo mi reconocimiento. Los datos sobre el autor, como queda dicho, se los debo a Isidoro Ursua. Añadiré también que me agrada pensar en el hecho de que el homenajeado con esta Miscelánea fue confesor de las Clarisas de Dulantzi.

⁷ *Guía eclesiástica y estado del personal del Obispado de Pamplona*. Pamplona 1904. El trabajo de Angel Irigaray, «Documentos para la historia lingüística de Navarra», en la *RIEV* 26, 1935, pp. 601-623. En el interesante artículo de Blas Fagoaga, «Datos para la geografía lingüística de Navarra», *Euskera* 7, 1962, pp. 205-213, el autor se refiere, entre otras cosas, a la información de la *Guía*; por lo que respecta a Ollo, amplía la extensión de la lengua hacia 1930, basándose en la información proporcionada por un sacerdote que sirvió en el valle. Irigaray se hizo eco de los datos de la *Guía* y de la reseña de Fagoaga en *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra*, Pamplona, *Diario de Navarra*, 1974, pp. 17-23. También recoge esta información Pedro de Yriar, «Los dialectos y variedades de la lengua vasca», trabajo aparecido en *ASJU* VII, 1973, y que figura en el libro del autor *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, dos tomos, San Sebastián, Caja de Ahorros de Guipúzcoa, 1981, I. pp. 239-267 (la referencia de Ollo, p. 261). Recordemos que para las encuestas del *Erizkizundi Irukoitza*, comenzado en 1921, todavía se pudo

Si nos limitamos al lugar donde se predicó el sermón, el Diccionario de la Academia de 1802, apenas veinticinco años después de escrito el sermón, por tanto, nos dice que el valle tenía 949 habitantes, repartidos en los pueblos de Anotz, Arteta, Beasoain, Egillor, Iltzarbe, Ollo, Saldise, Senosiain y Ultzurrun⁸. El mismo diccionario nos informa de que en el pueblo de Ollo su parroquia de Santo Tomás estaba servida por un cura, un beneficiado y un sacristán, contando con 128 feligreses en sus 37 casas.

Se trata de un sermón extenso, de veinte páginas de apretada letra, dividido en cinco partes, acerca de la confesión. En realidad, como se dice en sus primeras líneas, no es un sermón para un solo día, sino para cinco domingos, con la conclusión, quizá, el Domingo de Ramos («*garizumaco borz igandetan*»). Esto nos lleva a suponer que el título puesto no lo fue por el autor.

El texto refleja indudablemente el habla de la zona, aunque, como ocurre no pocas veces, se observan variantes. No vemos eco alguno del diccionario de Larramendi. Por lo que toca al estilo, es directo y, si bien no tiene pretensiones estilísticas, no carece de atractivo y está salpicado de ejemplos y citas.

La grafía no presenta particularidades dignas de reseñar, salvo quizá el valor africado que se da a la *z* (*guaze*, *socorrizera*), representación no infrecuente, como se sabe, en los textos anteriores al siglo XIX.

Más interés tiene el indicar la apertura de algunos diptongos: *daizen* («*deitzen*»), *ogai* («*hoge*»), *zain* / *zañ* («*zein*»), *daus* («*deus*»), fenómeno atestiguado en otros textos navarros, pero más intenso aquí. El paso normal de *a* a *e* tras *i* y *u* tiene aquí multitud de ejemplos: *didete*, *naibedezu*, *memoriera*, *passatu de*, *dembora determinatureco*, *bulerrean*. Aunque hubiéramos deseado contar con más testimonios, la única vez que aparece el equivalente del adverbio *gut(x)i* lo hace con la forma *guichiego*, p. 14, con la asimilación de la primera vocal, conocida en el dialecto vizcaino, pero ya señalada en otros textos navarros⁹. El encuentro de las vocales *ue* en el verbo se resuelve en *ie*: *duzie*, *adizazie* (es decir, *-zue* > *-zie*).

Sorprenden algunos inesivos de singular determinado de los temas en consonante, difíciles de atribuir a error: *urbillan gauan*, p. 7, *loi ziquiñan*, p. 11, *gorpuzan*, pp. 7 y 13-14, contra la norma, también en este texto: *azquenean*, *laburrean*, *viozean*, *batean*, *guazean*, etc. Probablemente hemos de dejar aparte el primer (doble) ejemplo, explicable la primera palabra por el paralelo *hurren* > *hurran*, y la segunda por el comportamiento diferente en el caso del diptongo *au*.

obtener un informador de Ollo. Véanse todos los datos en el libro de Ana M. Echaide *Erizkizundi Irukoitza / Triple Cuestionario / Triple Questionnaire (euskerá 1925)*, Bilbao, Euskaltzaindia, 1984. En la p. 374 se recogen unas anotaciones de E. de Etxalar, con un par de frases.

⁸ Empleamos los nombres normalizados, véase *Nafarroako euskal izendegia / Nomenclátor euskérico de Navarra*, Pamplona, Gobierno de Navarra y Euskaltzaindia, 1990.

⁹ Véase, por ejemplo, los editados por J.M. Satrustegi, *Euskal testu zaharrak*, Pamplona. Euskaltzaindia, 1987, con índice de palabras, Colección *Euskararen lekukoak*, n.º 13.

Tenemos inesivos arcaicos en *gañen*, p. 6, y *barrenen*, p. 12, ambos de valor adverbial. No hay distinción de ergativo en el plural, como se sabe, y son curiosos algunos fenómenos, como el dativo del numeral *batei*, pp. 17 y 19, o el uso del ergativo indefinido en algunas expresiones, como en *zegola beti azera, edo bildurrec*, p. 15. Como era de esperar, el instrumental es siempre en -s.

El verbo auxiliar presenta formas no siempre uniformes. Conviven *dezu* y *duzu*, por ejemplo, y las formas de pasado aparecen tanto con la -n como sin ella (*zue / zuen*, etc.), cf. Yrizar, *op. cit.*, II, p. 273, nue, «yo lo había», recogido en Ollo. Huelga decir que *zekio(n)* se emplea como auxiliar del indicativo con dativo. El pasado del auxiliar transitivo con objeto singular es del tipo *zinduen*, p. 17, y con objeto plural *zinduzen* («*zenituen*»), p. 12.

Se observa cierto grado de servilismo románico en el orden de palabras, pero, en general, la sintaxis es también correcta. Anotemos una expresión como «*ezpaziz gloriaric cer esperatu, eta infernuric cerc bildurtu*», p. 6, de ese tipo de construcción cuya condena ha ocasionado tanto daño a nuestra lengua. Señalemos igualmente la frase castiza con que termina el sermón: «*ez eguiten duzu cumplizea borzgarren confessio ombat eguiteco condicioarequi, eta ez conseguizen duzu gracia*», sin duda provista de un matiz enfático, como otros ejemplos recogidos aquí y allá¹⁰.

En cuanto al léxico, aquí encontramos sólo *essan* (passim) y *guendu*, dos veces en p. 19. Junto al dominio de *baizic*, leemos dos veces *baiz*: «*estizudela penitencia gueiago ematen, baiz iru aldiz errezazea Pater noster*», p. 7, y «*cerengatic ezinduze gustis uzi propositoarequi, baiz guero prosequizeco*», p. 13. Si esto es así, habría que pensar en **baieze > *baiez > *baiz* (cf. *baizen*, con sufijo de inesivo).

El participio *ihesi* parece tener aquí el significado de «empedernido», que no nos consta haber visto en otros textos: «*dau de iguessiac guezurrequi*», p. 13.

Hemos respetado el texto, salvo en el uso de algunas mayúsculas y la resolución de algunas abreviaturas. Se indican en notas algunas tachaduras y errores del texto, pero hemos prescindido de anotar los errores en las citas latinas. Por lo general, el verbo auxiliar y los modales se han escrito separados, y lo mismo el numeral *bat*; en tales casos es con frecuencia difícil decidir si el autor los escribía como una palabra.

[1] *Doctrinas para antes del sermón. Doctrina primera. El examen.*

Egun combidazen ditu Jangoico gure Jaunac becatari gustiac Isaias profetaren agotic, datozela socorrizera dauqueten necesidad andia edateco iturri claro, eta ederbatera: *Omnes sitiientes venite ad*

¹⁰ Cf. Altuna, «Perpaus kopulativoak», *FLV XVIII*: 1, 1986, pp. 47-97.

aquas: zañetan arquizen da erremedioa dauqueten necesidade andia socorrizeco: eta zer iturri da aimeste prodigio eguiten duena? Da catholicoa, confesioco, edo penitenciaco sacramentua; zain iturri ederbat bezala dago beti patente, eta descubrizen du gure Eliza Ama sanduac; eta ala da¹¹ necessario allegazea gu socorrizeco gure necesidadea iturri onen cañu, edo erre cara, zain dago beti socorrizen; eta ala dio Marcancio essaten den autorebatec, borz direla iturri onen cañu, edo erre cac, zañec significazen dute Christo gure Jaunaren borz llagac: borz dirade iturri onen cañuac, eta borz dirade confessio ombat eguiteco bear diraden condicioac; zañec izanen dirade garizumaco borz igandetan doctrinaco puntuac. Lendabizicoa conciencia examinazea: Bigarrena yduqui bear duen damutasun andia becatuas: Irugarrena: proposito firmea, ez gueiago becatu eguiteco: Laugarrena: essatea edo confessazea memoriera ecarri dituen becatu gustiac examine dela medio; eta borzguerna cumplizea penitencia confessoreac ematen diona: borz circunstancia ebec dirade, borz cañu, zañetatic edan bear dugu gustioco nai bedugu iturri onen ura dela medio conseguitu gracia: *Erit fons patens*.

Lendabizico cañua iturri eder ontacoa da: conciencia examinacea: zain da parazea cuidado andi bat acordazeco eguin dituen becatu gucias; ala nola paratuco luque batec, cuidado andia bear luquelaric conseguitu negocio graverembat: eta argatic daizen dio¹² Trentoco Concilioac izan bear duela diligencia andicoa: *Post diligentem sui discussionem*. Badaquizu nere christaua cembat importatzen duen conciencia¹³ examinazea allegatu bano len confesorearen oñetara¹⁴. Bada esta // besteric importazen baizic arquizea Jangoicoaren gracia, zain dauquezu galduric becatu mortala dela medio: Argatic Christo gure Jaunac bere paraboletan predicazen, eta eracusten cebillela proponitu zuena izandu zen emacume baten semejanza, zañec dauzquielaric amar diru, edo moneda, galzen du bat, eta zer eguiten du? fatiga andiarequi, diligencia, eta cuidado andiarequi itsequiric arguibat asten da billatzen eta errebolvizen du iche gustia arquite artean moneda ure: entendazen duelaric San Gregorioc moneda, edo diru artas¹⁵ christauaren anima, zain dago eguinic, edo criaturic Jangoicoaren imagen, eta semejanza, eta emacumeas becataria: delaric modu onetan Christo gure Jaunac essaten diguna bere parabola artan paratu zuen cuidadoas emacume arrec arquizea galdu zuen moneda edo diru ure, ezin arquite daiteque-

¹¹ Tachado: *allegazen gu*.

¹² Una palabra ilegible.

¹³ Una palabra ilegible.

¹⁴ No son seguras las últimas letras.

¹⁵ s sobre z.

la diligencia andia bague, examinazen duela conciencia Jangoicoaren gracia, zain dauque becatariac galduric becatu mortala dela medio.

[3] Edo bestela, nere christaua, essan zadazu becatu mortalic eguin duzu dela obras, dela deseos? Ascoc errespondatuco didete baiez: eta badaquizu edozain becatu mortalequi galdu zenduela moneda, edo diru ure zañetan dago sarturic, edo representaturic Jangoicoaren semeari issurizea precioric ezuen odola? Badaquizula essanen didez: Bada essan zadazu orai gueiago: Jangoico gure Jaunac mercheda eguin zizunegan ezauzeco galduric zindauquen joia andi ure, zain zen gracia, ya zela sermoi bat dela medio, ya enfermedadea, ya peligro andia¹⁶ zure ichean, zain den conciencia billazen cuidado andiarequi, dolore, eta penarequi errebolbizen duzula zure vici modu gustia¹⁷ zure conciencian eguin dituzun // becatuac ya izas, ya obras, eta ya pensamentus? Eguin dituzu diligencia ebec gustiac acordazeco zure becatues, eta guero confessazeco batere issildu bague? Bada au estelatic eguiten izanen da zure confesioa gaistoa; eta eguiten duzularic conseguituco duzu arquizea diru, edo moneda, galduric dauquezuna, zain den Jangoicoaren gracia.

Da confessazea becataria, dio San Buena Benturac, mundu onetan ofrezu daitequen negozio andietatic bat: *Confiteri sunt maiora negotia, quae habentur, nec haberi possunt*: eta ala nola esten conseguizen negocio grave bat aplicatu bague diligencia eta cuidado andia: ala examiñatu bague diligencia ta cuidado andiarequi conciencia, ezin eguin daiteque confessio bat ona. Gueiago: ez solamente izan bear du conciencia examinazea diligencia andiarequi: baizic espacio, eta pausa andiarequi. Nai duzie icussi nola, catholicoac, bada adizazazie atencioarequi: semejanza penitencieco sacramentuarena izandu zen Moisesec fabricatu zuen vasso bat: zain zen gustia espillu eguiña: *De speculis*: representazen du espilluec persona espillueri beguire dagona zañec beguirezen ditu bere defecto, eta falta gorpuzecoac: zañetan ematen du adizera guizonac examinatu bear dituela bere culpac allegatu baño len penitencieco sacramentura: Baña nic parazen duden erreparoa da Mosesec¹⁸ fabricatu zuela vassoa emacumen espillu textoac dion bezala: *De speculis mulierum*: eta ez guizonen espilluequi: cer eman nai digu adizera testo onec: nic essanen dizut: Bada cerengatic guizona beguirezen denean espilluan, da prissa andiarequi; Baña emacumea esta contentacen beguirezea bat, bi, iru aldis dagolaric espacio andiarequi: eta argatic Mosesec fabricatu zuen vasso zen emacumen espillu¹⁹: signifi-

¹⁶ Una o dos palabras ilegibles.

¹⁷ Una palabra o dos ilegibles (*billazeco?*).

¹⁸ Sic.

¹⁹ Palabra semiborrada, quizá *ontan*.

- [4] cazen du: conciencia examiñazea estela priseca eguin bear, baizic espacio andiarequi²⁰, icus- // teco, eta ezauzeco culpa, eta becatu gustiac: O nere christaua, naidezu ongui examiñatu zure conciencia?

Bada sar zaite zure iche ortan, eta ataria erchiric: *Intra in cubiculum et clauso ostio*: zoaza beguiretus zure concienciaco espillu ortan espacio andiarequi zuc emacumea zure culpa; eta becatuac, cembat aldís egondu zaran espacio andiarequi componzen zure gorpuza izateco lazo Demonioarena bestea erori arasteco becatuan, cembat aldís gastatu dituzun ordu ossoac guenzen diozula honrra zure murmuraçioa dela medio zure proximo lagunari; cembat aldís izandu diraden zure egui²¹ dituzun accioneac ez bear den purezarequi, baizic accione desonestoequi, cembat cantu cantatu dituzun cantazeco modu indecenteas²², eta azquenean cembat becatu ocasionatu diraden assistizeas nescacha mutillarequi eta mutilla nescacharequi zocoetara, cassoric eguin gabe Jangoicoari, Justiciari, eta zuen Predicadoreari.

Eta zuc guizona: *Vias tuas scito, quid feceris*: Beguirazazu, eta examiñatu zure conciencia cembat juramentu, maldicio, blasfemia, iz desonesto, murmuracio, essan dituzun: examiña zazu obras cembat lapurqueria, errencore, eta venganza dauquezun, cembat aldís zure faltas, eta floxedades²³ uzi duzun Meza enzuteco, baruzea, confessazea, comecazea, restitucio eguitea, eta pagazea zor duzuna, cembat aldíz uzi duzun cumplizeco zure obligacioarequi zure estadoan, oficioan, eta dabilzquizun negocio, edo tratoetan eta finalmente examiñatu bear duzu zure conciencia naibedezu confessio ona eguin costumbre gaisito²⁴ zaiñec gueiago dauzqui sarturic²⁵ zure animan: cerengatic nola dio Aita Ossorioc: ez ongui examinaceas conciencia, ascoc eguiten ditustela confesio gaistoac, eta falsoac: Baña o nere Jesus, nola da possi- // ble

[5] ongui examinazea duelaric borz, sei, zazpi illevete confessaturic errespondazen duenac eguin duela bi ordu examinazen, bart assi ninze Juana²⁶; esta possible ongui examina, eta ala nere christaua, naibadezu cumplitu lendabizico condicioarequi, precisso da eguitea essan dudena, zain dela medio conseguituco da confesioco sacramentuarequi gracia. Ave Maria.

---

²⁰ Palabra semiborrada: ...*dazeco*.

²¹ Sic.

²² Se corrige al margen: *indecentearrequi*.

²³ Tachado a continuación *izu*.

²⁴ Palabra semiborrada: ...*das*.

²⁵ Palabra semiborrada: *zan*...

²⁶ Sic por *Jauna*.

Doctrina segunda. El dolor

Bigarren cañu, edo erreca iturri eder artacoa zain den confesioco, edo penitenciaco sacramentua da dolorea, edo damutasuna becatuena: ala essaten digu Trentoco Concilioac: *Ipsius penitentis actus nempe contricio*: da contricioa, dio, zañec penitentearen²⁷ eguiten dituen gauza guzietan dauque lendabizico lecuca, da animaren barrengo damutasuna, da izatea aborrezimentu andia becatuas propositu firmearequi, ez gueiago becatuan erorzeco: Doloze, edo damutasun au da bi maneras: bata da perfectoa, eta bestea imperfectoa: Contricio, edo damutasun imperfectoa, zain ai²⁸ daizen zaio, atricioa, dio Trentoco Concilioac, dela izatea aborrezimentu andia, edo damutasuna becatariac dauzquien becatuas considerazen duela becatuaren torpeza, eta fealdade andia, edo considerazea infernuco penac zañen gatic meresi zuen, edo considerazea zeruco gloria zañen gatic galdu zuen: Baldin dolore, edo damutasun onequi, eguiten badu resolucioa ez gueiago becuric eguitea, eta esperazen dualaric Jangoicoac barcatu bear dizquiola eguiten dualaric eguiasco confessioa, da disposicio asqui dena errezebizeco penitenciaco sacramentua: ceren gatic nola dion Concilioac berac, damutasun au da, don edo favore bat Jangoicoarena, eta Espiritu Sanduaren avisoa zañegatic²⁹ mugui arasten du becataria aborrezizera becatuac, eta emendazea bere vici modu gaistoa: Baña alare jaquin bear da, damutasun au, estela asqui bera bacarric parazeco anima Jangoicoaren gracion, eta libra- // zeco bere culpetatic, eta ala bear du damutasun onequi allegatu confesioco sacramentura, eta orduan izanen da suficiente barcazeco becatuac.

Contricio, edo damutasun perfectoa da, izatea damutasun andibat eguin duen becatuas, cerengatic den ofensa Jangoicoaren contra, izanic gustis ona zain amazen, eta estimazen du gauza gucien gañen, alaco maneran, eze³⁰, ezpaliz gloriaric cer esperatu, eta infernuric cerc bildurtu, alare izanen luque damutasuna ofenditua cerengatic Jangoioco den: eta ala dio Vivaldo essaten dan Autore batec, dela damutasun au, gure perfeccio gustiaren fundamentua, eta gure ossasunaren ataria, zain bague inorc estu alcanzatuco eternidade bateco ossasuna: eta argatic dio San Buenaventurac dela contricio, edo damutasun au ain eficazas, eta podorios betea, eze botazen duela becatua animatic, aldeazquien zain gustiac bota baldin baditu ere animan becatuac:

²⁷ Sic.

²⁸ Sic por *zainari*?

²⁹ Las cuatro últimas letras no son seguras.

³⁰ z sobre una o dos letras ilegibles.

Contritio expellit peccatum de anima: eguia da estela izanen eguiascoa damutasun au, ezpaldimbadauque animoric confessazeco dezaquelaric becatua: Baña ezin confessatu albadezaque, eta arquizen da eriozeco orduan damutasun onequi, du aimbeste eficacia, aimbeste actividade, eta aimbeste berotasun dolore, edo damutasun onec, eze passa arasten du anima zerura, Purgatorioan passatu bague: *Tantus potest esse dolor,* dio San Antonio de Paduac, *ut etiam omnem penam Purgatorij tollat.*

[7] Essan zion Christo gure Jaunac ladron onari: jaquin bear dezu eze izanen duzula dicha izatea nerequi egun Paraisoan: *Hodie mecum eris in Paradyso:* eta dio Sylveira essaten den Autore batec: juan zela ladron fortunatu ure zerura, passatu bague Purgatorioco penac: Bada nola izanic guizombat zañec bide gucietan ostuzen zue, ilzen zitue gendeac, eta eguiten zitue beste maldade asco, ain dembora laburrean logratu zuen zerua, passatubague Purgatoria? // Zauquen damutasun, eta dolore andia zela medio bere becatuas, dio Silveyrac, eta damutasun onequi arrepenituric confessatu zitue bere eriozeco orduan: Baña confirmazeco essan dituden izac, adizazu cer contazen duen Barbastro essaten dan ciudade bateco obispobatec: Dio obispo onec, zegolaric San Vicente Ferrer Francian predicazen, convertitu zela sermoi batean becatari andi bat zañetas dio sanduac verac ilzen zituela guizona³¹ euliac ziraden bezala: confessatu zen sanduarequi, eta aditu zituenean becatuac zañec ziraden graveac, eta andiac, eman zion penitencia zazpi urtetaco, edo zazpi urtetan cer eguin bear zuen: Baña zen ain andia becatari arrec zauquen ezagumentua bere becatues, eze idurizen zequiolaric penitencia ligeroa, essan zion: O Aita nerea, eta pensazen duzu penitencia ligero onequi salvattu³² naitequela? Icusiric sanduac zauquen dolore andia, essan zion: bai semea, eta contentazen naiz, essan zion, baruzeas iru egunes ogui, eta urarequi: replicatu zion becatari arrec, ya possible zen alcanzarea barcazio aimbeste peccaturendaco, ain penitencia ligeroarequi: eta errespondatu zio bigarren aldian sanduac: bai semea, eta essaten dizut, estizudela penitencia gueiago ematen, baiz iru aldís errezatea Pater noster.

Cassoa por cierto, catholicoac, admirazen duena! Cerengatic izandu zen ain andia bere becatues iduqui zuen damutasuna, zañec zegolaric essaten lendabizico Pater noster, edo Aita gurea, gueldituzen sanduaren oñetan illic. Eta ala aguirtu zequion urbillan gauan, gustia zeruco claridades, eta edertasunes betea essaten ziola, eze ezuela uquitu ere Purgatorioa: verificazen delaric caso onetan San Antonio de Pa-

³¹ Sic.

³² Sic.

[8] duac essan zuena: *Tantus potest etc.* Baña o lastima, nere christauac, oraico egunetan passazen dena cembait penitenciarequi, penitente arri iduri zequion penitencia chiquia zazpi urtecoa barcazeco bere becatuac, eta orai allegazen direlaric bearbada becatu gueiagorequi, eta duellaric zazpi, zorzi, bedrazi ille vete confessaturic // essaten badio confessoreac, confessazeco bigarren edo irugarren illabeteren, barrenean asten baita estela posible essaten, betaric estuela, eta beste orlaco escusa asco; eta orduan cer nai dezu pensa dezan confessoreac, nere christaua, cer pensatu bear du baizic estela posible orlacoac izatea dolore, eta damutasuna bere becatuas, eta juan bear duellaric zerura, juatea infernura, cerengatic estu artu nai medicina curazeco enfermedadea: Nai dezu Jangoicoa³³ barca dezazquien zure becatuac? bada artaraco da necessario izatea andia zure dolore, eta damutasuna, cerengatic da ain importante dolore au, zain faltaturic christauari, naiz bo-mita dezazquiela, edo confessatu bere becatu gustiac bere circunstancia gustiequi, esta izanen arren confesioa Jangoicoaren agradocoa.

Manazen zue Jangoico gure Jaunac bere lenagoco, edo Testamentu Zarreco leguean, ofrezizen zitusten animalen ermean, eze³⁴ ofrezizeco beren Aretan biorrac, cerengatic ezioten ematen gustoric icustea colocaturic beren aldaretan animale genero ura: *Quidquid habet ungu-lam: sed non dividet eam inter immundas putabitis*: Bada cerengatic aparta arasten ditu biorrac? ezitue admititu beste animale generoac Jangoicoac bere sacrificioetan? ala da, nere christaua, eta essaten digu Escritura Sagradoac: Bada nola estu nai biorra, izanic animale ichean azizen dena, mansoa, eta lealtade onecoa? Adizazie misterioa, eta icusico duzie motiboa: escribizen du San Antonio de Paduac, biorrac direla facillac conzebizen, eta erdizen direnean estutela doloreric: *Dicitur in naturalibus, quod eque non dolen cum parientur*. Significazen, edo ematen dutela ontan semejan biorrac becatariarequi: Zer eguiten dute ebec? Cer? Conzebizen ditustelari culpa eta becatuac animan; estute dolore eta damutassunic Jangoicoa ofendituas; eta damutasun au bague confessazen dituste culpa eta becatuac: Orla? Bai. Bada nola izan bear zute modu onetan animale aiec Jangoicoaren agradocac? [9] // Iñolaco maneras: cerengatic estu gustazen Jangoico gure Jaunac becatari aietaz, zañen confesioac eguiten dirade damutassuni³⁵ bague ofendituas Jangoicoa beren becatuac dela medio.

O nola bildur naiz, catholicoac, faltaturic eguiasco dolore, edo damutasun au animetan, eguiten direla aimbeste sacrilegio confesioe-

---

³³ Sic.

³⁴ Sic.

³⁵ Sic.

tan, eta argatic direla aibeste anima condenazen direnac! Pensazen dute ascoc, eta parazen dute cuidado gustia conciencia examiñazen, ez azenzea becuric, nola esplicatu bear dioten confessorari, eta ontan daudela estirade acordazen damutasunas: essaten dute bacarric agoarequi, edo bestela aur batec essaten duen bezala cartilla estudiaturic dauquena: Baña viozean non da damutassuna? argatic orlaco confessioa da, gorpuz bat animaric gabe: cuidado gustia descubrzea Medicuari dauquen enfermedadea: Baña cer ari gara descubrzea; dolorearequi batean ezpadugu aplicazen erremedioa? Argatic dio Trentoco Concilioac dela necesario, eta precisso damutasuna becatuena penitenciaco sacramentuan confesio ombat eguiten dela conseguizeco gracia. Ave Maria.

Doctrina tercera. El proposito de la enmienda

Irugarren cañu, edo erreca iturri ossasuna ematen duenarena zain den confessioco sacramentua, da, proposito penitenteac iduqui bear duena confessazen dituenan becatuac, ez gueiago erorzeco becatuan: Proposito au izan bear du eficacias betea, eta firmea: esta asco essatea ez nuque becatu eguin nai, nai nuque apartatu ocasiotic, orlaco izac aizeac eramaten ditu;³⁶ O cembat orlaco proposito eguin ditustenes dago infernua beteric! essaten dute nai nuque nai nuque³⁷ iduqui proposito ez gueiago becatu eguiteco, eta ocasioa ichean, edo errian, errencorea viozean, restitucioa eguiteco? Cer confesio izan daiteque orlacoa salvazeco zure anima? Utsa, aizeac eramaten duena, nere christaua: Icusten zuelaric David erreguec becatariaren modu ontaco proposito: essan zuen guizonac passazen zuela beren vicia imagen edo semejanza bat bezala; eta ala dio: *In imagine pertran- // sijt homo*, eta iruretan ogai eta amabi garren Salmoan dio: Icusten dut Jauna zure Ciudadean destruito dituzula becatarian imagen, edo semejanzac; eta cer eman nai digu adizera David erreguec iz evetan: San Bassilioc esplicatuco digu misterioa: eman ziote Jangoicoac vizia guizonai, dio sandu gloriosoac, eta aiec daude, ez guizon viciac bezala, baicic imagen edo semejanza illic dauden bazuac diruditela: Baña entenda dezazien gustiac misterio au zauste atencioarequi.

[10]

Beguirezazie misse pintatu batean daudela soldado asco alde batic, eta bestetic guerra emateco: icusico tuzie zaldiac nai dutela saltatu besten contra, soldadoac arturic beren lanzac badirudite naitustela ba-

³⁶ Varias palabras tachadas; la última es *firmea*.

³⁷ Sic.

tae besteac atravesatu; beste bazuec daude beren escopetequi puntarie eguiten ya descargazeco: eta biurzen bazara andic urtebatera edo nai duzunean, eta beguiretu misse ure icussico dituzu postura artan bertan, eta estutela daus eguin: Bada nola orla? es que da pintura bat, esta guerra eguiascoa, baizic guerraren pintura, edo semejanza bat: *In imagine pertransit homo*: Bada au berau passazen da becatariequi: estu ematen entendizera dauquetela proposito andia heguiteco guerra beren vizioei confessazen direnean? estute manifestazen arquizen direla resolucio andiarequi apartazeco edo destruiuzeco becatuac? Bai, catholicoac. Eta parazen dute, edo executazen dute? Ez nere christauac. Nola bada, es que proposito ure esta eguiascoa, da representacioa, da guerraren imagen, edo semejanza: eta ala passazen zaio guizonari bere vicia: misean pintaturic dagon semejanzari bezala;

[11]

Edo bestela essanzadazu: estu ya urte asco vizi zarela sarturic, edo entregaturic vicio, edo costumbre gaisto zembatean, nola den maldicioetan, juramentuetan iz desonestoetan, murmuracio, eta ordiquerian sorzen duzula asco aldiz escandaloa zure ichean, eta campoan: Baiez essanen didete ni adizen nauten ascoc; eta estituzu eguin proposito asco, eta eman asco iz confessorearen oñetan apartazeco gauza evetic. Baiez // essanen didez : eta paratu dituzu execucioan? ezez essanen didez, nai dezularic eguia essan: gueros egui³⁸ dituzun proposito oiec estirade eguiascoac? Ori da, nere christaua, iduquizea alchaturic escua pintaturic dagona bezala, eta ez golpea descargazea, eta au da passazea zure vicia imagen, edo semejanza illic dagonac bezala.

Baña jaquin bear dugu arrazoa, cerengatic propositu eguiten direnac, estiraden firmeac, eta eficacias beteac? nola confessorearen oñetan proponizen dutelatic emendazea beren vicia, guero alaco facilidarequi erorzen dirade culpa, eta becatuetan? Badirade cembait, zañec bearbada zuc estituzu advertitu: Adizazu, eta ezautuco dezu: Lendabizicoa cerengatic izulzen zara zure culpetara da, cerengatic azenzen zara proposito Jangoicoari eguin diozunaz, zuc bacarric eguin duzunas, eta confessorearen oñetan eguin duzunas: eta argatic San Pedro³⁹ Apostoloac comparazen ditu orlacoac, ez bacarric sabioac comparazen dituen bezala zacurrarequi, baizic cherriarequi, zain dabilla buelta ematen loi ziquiñan sarturic: eta comparacio au eguitea San Pedro da por si acaso, cerengatic cherria combat gueiago garbizen den loian, manchazen da gueiago? Ala dela essan zuen San Gregorioc: *Cum labatur sordidior redditur*. Baña da gueiagorengatic.

³⁸ Sic.³⁹ Primero se escribió *Pablo*.

Icusi zazie cherri monton bat daudela sarturic loi batean, adizen dute escopetaren tiro bat, eta icusico tuzie nola gustiac alchazen dituste buruac, eta daude ala suspenso dembora labur batean: Baña passazen da quea polvorarena, eta arroito tiroarena, eta bereala biurzen dirade rebolcazera loi artan. Cer da au? Cer izan bear du: azendu ziraden tiratu zuten tiro artas. O catholicoac, cer da au baizic egotea becataria sarturic bere torpezetaco loi artan, adizen du Jangoicoac disparazen duen tiroa zañetan ilzen da norbait de repente, adizen ditu predicadorearen izac, eta izuturic alchazen du burua: essaten duela; ez gueiago becatu eguin, cerengatic condena naiteque: adizen du jozen direla il ezquillac: galde eguiten du nor ilda: essaten diote fulano: A niri suceditu bazequide, cer contua eman bear nio Jangoicoari: tratzen du orduan apartazea // eta vizizea ongui: Baña apenas juan da Predicadorea, apenas passatu de susto difuntoarena, eta apenas passatu da quea entierroco torchaena, bereala biurzen baita lenagoco vicio gaistoen loi ziquin artara: eta orai essan bear didezu, cer eguin ciran, eguin zinduzen proposito fervoroso aiec? Azendu ezquillaren soñua-requi batean: *Perijt memoria eorum cum sonitu*: Bada cer admirazeco da modu onetan biurzea zure vicio gaistoetara, azenzen bazara proposito eguin duzunaz? Nere christaua, proposito ematen duzunac izan bear du zure vici guzico, firmea, eta eguiescoa, eta estelezaric orla irri eguin dezaquezu zure propositoas, cerengatic faltaturic propiedadade ebec dirade zure confessio gustiac gaistoac.

[12]

Essaten du becatari⁴⁰ desonestoac bazuetan, arquizen denean fervore andi batequi: estut icussi bear fulana Pazcuetaraño: essaten du juramentu botazaleac proponizen dut firmeza andiarequi garizuma ontan ez juramenturic eguitea: essaten du venganza artu nai duenac bere proximo lagunarequi, proponizen dut ez ofendizea nere enemigoa predicuac dirauten demboran: eta guero? Ortas eztut tratazen orai: Bada ezpada propositoric gueroco, proposito ori barimba dembora determinatureco, esta, esta possible barcazioa alcanzazea, cerangatic esta eguiasco confessioa, baizic gueldizea barrenen bere culpa eta becatuequi, eta ala essaten du San Agustin gloriosoac iz eguiten duela modu ontaco becataries: confessazen direnean: enredazen dutela obra; ez secula gueiago izulzeco obra artara, baizic guero prosequizeco: *Non rumpunt, sed interrumpunt*: esplicatuco dut claroago sententia au gustiac entenda dezaten comparacio batequi.

⁴⁰ Palabras tachadas.

- [13] Feria den erriren batean, sucedizen da egotea plaza gendes betea, bazuec erosten, beste bazuec salzen: bazuec juramentu botazen, beste bazuec murmurazen, eta beste bazuec iz eguiten: atrazen da Santissimoa elizatic eriren batengana, // passazen da plazatic, eta adizen dute-nean campanilla, instante batean parazen dirade gustiac belaurico, eta devocio andiarequi ematen dituste golpeac beren bulerretan, eta apenas passazen da Jauna, alchazen dirade, eta bacochoac prosequizen du len zauquen ocupacioan. Cer bada ezuten uzi lenagoco ocupacio ure, nola zen eroste, salzea, murmuracio? eguia da uzi zutela: baña ezuten uzi betico, baizic Jangoicoa adorazen zute bitertean: eta argatic apenas sartu ze Jangoicoa beste carrican, bacocho assi zen bere trato, eta iz eguiteco modu gaistoan. Bada au berau suzedizen da ascorequi: daude iguesiac guezurrequi, juramentu eguiten, iz desonestoac essaten, eta beste orlaco vicio gaistoac: eldu da Predicadorea, Jubileoa, festividade andia, Aste Sandua, eta essaten dute guazen confessazera, cerengatic den dembora sandua, ematen dute bulerretan⁴¹ golpe asco, parazen dirade belaurico confessorearen oñetan, errezebizen dute sacramentua fervore andiarequi: Baña apenas eldu da Pazcua, jua zen Predicadorea, passatu ze Jubilioa⁴², non icusico dezu bacocho biurzen dela bere vicio gaistoetara: eta au da propositoa eguin duzuna? Bai, nere christauac, baña ez eguiascoa, eta firmea; cerengatic ezin duze⁴³ gustis uzi becatuac, baiz guero prosequizeco, eta orlaco propositoarequi consequizen da infernua, consequitu bear delaric gracia. Ave Maria.

Doctrina cuarta. La satisfacion

- [14] Laugarren cañu, edo erreca, iturri saludable arrena, zain den Penitenciaco sacramentua da, satisfacio eman bear duena eguin dituen becatues, cumplizen duela penitencia confessoreac ematen diona, eta ala dio Trentoco Concilioac: *Devent ergo sacerdotes satisfaciones iniungere*: Da bi maneras: bata Jangoicoari eman bear zaiona: bestea proximoari: Proximoari pertenezizen zaiona da, satisfacio ematea eguin dion edozain dañuan nola den faman, honrran, haciendan, gorpu- // zan edo animan: satisfacio Jangoiocoari eman bear zaiona da, eguin dituen becatues, eta au esta besteric baizic, eguitea penitenteac resolucio andi bat errezebizeco humildade andiarequi confesoreac ematen dion penitencia, esta bear atra escusaric, cerengatic ezparimba duaie disposicio onequi, esta posible allegazea ongui disponituric: Da bi ma-

⁴¹ Sic.

⁴² Sic.

⁴³ Sic.

neras penitencia au: batari daizen zaio satisfactoria, eta besteari medicinal. Esplicatuco ditut.

Medizinal essaten da ure, zain aplicazen da curazeco padezizen duen enfermedadea, nola den, ezauzen badu confessoreac orlaco penitente bat sarzeas iche batean, passazea orlaco ataritic, iz eguita orlaco personarequi dela ocasio Jangoicoa ofendizeco, eta gueldizeco sarturic bere bizio gaistoetan, dauque orduan obligacioa penitenteac obedezizea confessoreari alaco moduan, eze ezpadu eguiten, eguiten du becatu mortal bat, eta estu sartu bear orlaco ichetan, estu passatu bear orlaco ataritic, eta estu iz eguin bear orlaco personarequi: eta ala ezauzen badu confessoreac estuela admititu orlaco penitencia, zain den medicina curazeco enfermedadea, ezin absolvi dezaque, cerengatic gaiz guichiego da eraman dezan Demonioac penitentea, cerengatic allegazen dan confesiora gaizqui disponituric, eze condena dadien ere confessorea, ez desengañazeas penitentea.

Penitencia *satisfactoria* da eguita penitenteac confessoreac manazen⁴⁴ dizquion obrasco gauzac eguita berac eman dezan satisfacio Jangoicoari eguin⁴⁵ dition agravioes becatua dela medio: nola den manazen badu baruzea barutu bear du, limosna ematea, guruzeac visitazea, edo aldareac: aplicazen delaric penitencia conforme diraden culpac. Eta ala desonestoari baru dadiela, avariento, edo codizien sarturic dagonari eman dezala limosna, eguin dezala restitucioa zor duenas, materia ontan asco legoque essateco: Baña diot eze, // estela bacarric entendazen restitucio eguita lapurquerian arzen den gauzas, zain arzen da jabearen contra: baiziz⁴⁶ entendazen da ere dauzquien⁴⁷ zorras, cerengatic estelaric cumplizen eman zen iza zorrac pagazeco arlaco demboran, cumplituric dembora ure, da iduquizea gauza jabearen contra, eta ala obligacioa restitucioa eguiteco: cerengatic estaquite orlacoac cer dañuac etorri daquizquion besteari, ez emanas cumplimentua: Beste becatariari ematen zaiote errezaco⁴⁸ errosarioac, enzuteco mezac, alderea⁴⁹ vissitazeco: Baña o cer izutasuna, eta bildurra parazen estio becatariari adizeas bacarric izana⁵⁰ penitenciarena?

[15]

⁴⁴ Primero se escribió *-ren*.

⁴⁵ La *-n* se escribió entre líneas.

⁴⁶ Sic.

⁴⁷ la *e* entre líneas.

⁴⁸ Sic por *errezazeco*.

⁴⁹ Sic.

⁵⁰ Lectura dudosa. Podría ser *iza* (a final de renglón), letras difíciles de descifrar, pero en todo caso la última es *a* (*na?*) y *penitenciarena*.

[15]

Bada beguirazazu dio Santo Thomas de Villanuebac, precisso dela satisfacio ematea Jangoicoari, eta penitencia eguitea mundu onetan; edo satisfacio eman purgatorioco, edo bearbada infernuco su terrible aietan: *Peccavimus fratres? Penitendum est, aut ardendum*, eta esta besteric, nere christauac, baizic considerazea infernuco su andi aietan, zañetara dago condenatua becataria bere becatuac dela medio, eta icusico du nola resolvizen den admitizea gusto andiarequi penitencia confessoreac ematen diona.

Becatari andi bates zañec eguin zitue becatu andiac Jangoicoaren contra, contazen du antorcha espiritual essaten⁵¹ batec, zauquen bildur-rarengatic eman bear zuen satisfacioas bere becatuas, eta eguin bear zuen penitencias zegola beti azera, edo bildurrec confesazeco: essan zion zauquen bildur au Santa Lidubinari, eta essan zizquion juntamente bere becatu gustiac, nai ezuelari jaquitea, edo adizea Santac: Baña orduan essan zion Santac discrecio andiarequi: Beguirezazu ni banizeque confessorrea, becatu gusti aiendaco, ez niquezu emanen baizic penitencia suabe bat, essanzazu eguinen duzu? Bai eguinen dut errespondatu zio: Bada estizut besteric escazen baizic arras bates zure guaze berazear zaudela agos gora muguitu gabe alde batera, eta bestera. Bada ori errespondatu zion, irri eguiten zuela, eguinen dut. Juan zen gau artan penitenciarri satisfacio ematera, eta zegolaric guazean andic dembora laburrera assi⁵² sen gorpuza assi naias izuli alde batera, eta bestera: assi zen resistencia eguiten, eta zidoaielatic gucia aumentazen gorpuzaren molestia idurizen // zequio zegola guazea aranzec, edo elorrias beteric, zañec alde guzietatic picazen zute: sufrizen zue, eta instantero ziduaie aumentatus becatariarren congoja.

[16]

Ontan assi ze pensamentua essaten bere baitan: baldin nagolaric ona eta eritasunic, edo enfermedaderic bague, doloreric bague guaze beraz batean, misesco maindreren erdian, aimbeste atormentazen da nere gorpuza solamente pensazeas ezin izuli daitequela beste aldera: cer izanen da infernuan su, eta garra⁵³ aien ertean, tormentu aien ertean, vibora, eta serpiente aien ertean ezin izulia aldebatetic bestera ez instante batean, baizic eternidade batean? Pensamentu onec izutu zuen alaco moduan penitente, edo becatari ure, eze mudaturic bere bioza, apenas allegatu zen goiza, juazen⁵⁴ billazera confessorre bat, zañequi confessatu zitue bere becatu gustiac, disponituric eguitera confessorreac manazen zizquion naiz izanic andiac, eta graveac penitencia gustiac.

---

⁵¹ Sic.

⁵² Sic; *assi* sobre letras ilegibles.

⁵³ Sic.

⁵⁴ Sic.

O nere christauac, eguiten baguinduque⁵⁵ gustioci pensamentu au, cer den infernua, eta cer den eternidade bateco pena, zain suabeac, eta dulceac idurituco liraque penitencia confesoreac ematen dituenac, nola esluquete ascoc atraco aimbeste excusa nola ematen duten essaten dutela, ezin naiteque confessatu illebetetic illebetera, esta possible orlaco personarequi iz eguin bague egotea, precisso da orlaco ataritic passazea, baruzen banaiz essanen dute dela penitencia: eta beguirezen dularic⁵⁶ aien essanera nai dezu salvazea? Esta possible catholicoa: eta ala precisso da confesoreac ematen dituen penitenciai satisfacio ematea nai duena laugarren iturri saludable onequi, zain den bere becatuas Jangoicoari, eta proximoari satisfacio ematen duelatic conseguitu gracia. Esca dezagun gustioci Maria Santissimari essaten diogula Ave Maria. /

[17]

Doctrina quinta. La Confesion de los pecados

Borzgarren cañu, edo erreca iturri claro, eta eder artacoa, zain den confesioco sacramentua da, confessazea memoria ecarzen diraden becatuac diligencia andiarequi examiñazen duela conciencia: confessio onec, dio San Buena Benturac, iduqui bear dituela iru condicio: *Pura, integra et vera*: Pura da confessazea confessorearen oñetan biozaren garbitasunarequi, sumisio eta humildadearequi, estuelatic parazen disculpa, eta ez excusaric, ascoc eguiten duten bezala, zañec cembat gaiz eguin duten botazen diote culpa Jangoiocoari eman ziola sufrimentu, eta natural gaistoa; eguia da essaten dute bazuec becatu eguin nuela. Baña izandu ze cerengatic Demonioac tentatu ninduen, nere emasteac izandu zuen culpa, nere semec eman zideten occasioa: essan zazu nere christaua, zure culpa, eta izi⁵⁷ zazu baña essateco modu ori, cerengatic becatu eguin badezu, zuc izandu zinduen culpa: becatu eguiteco ezizu iñorc puñalic paratu bularean⁵⁸, eta confessioa da acusazeco becatuas, ez excusac parazeco.

Bigarren condicio⁵⁹ da vera, au da, confessazea eguia, becatua eguin den bezala, cierto, cierto bezala, dudacoa, dudan bezala: v.g. zoaza discurrizen mandamentuetan, allegazen zara bigarren mandamentura, zain den, ez juramenturic eguitea; essabear⁶⁰ dezu: v.g. bota ditut sei juramentu guezurrarequi: zazpi edo zorzi nago dudan izandu

⁵⁵ -ten *baguinduque* entre líneas sobre letras ilegibles tachadas.

⁵⁶ Sic por *dezularic*.

⁵⁷ Sic por *uzi*.

⁵⁸ Sic.

⁵⁹ Sic.

⁶⁰ Sic.

ziraden guezurrarequi, aimbeste maldicio intencio gaistoarequi, aimbeste intencio bague; eta ez ascoc essaten duten bezala: eguin ditut juramentuac, eta cembat? asco juana⁶¹, eta estaquite atrazen iz ontatic: essanzadazu; prestazen diozunean batei ogai, berrogai erreal, passatuegatic dembora luzea pagatu bague, ez zara acordazen cembat erreal diraden emanac, edo prestatuac: baiez essanen didez: eta cerengatic? cerengatic bestela galzen dut nere interessa. Bada zure interes gustia da, confesioan acordazea becatu gustiac, eta modu artan confessazea, cerengatic bestela galzen du⁶² anima, zain den interes⁶³, interes gustiac balio dituen. //

Argatic David erreguec essaten digu: izan bear duela confesioac, citararen soñua bezala: *Confitemini Domino in cythara*: eta cer essan nai du iz evetan? nai du essan, eze, ala nola citararen cuerdac eguiten dute soñua primac primac, edo lendabizico cuerdac, lendabizicoac bezala, bigarrenac, bigarrena bezala, eta modu onetan beste cuerdac, ala izan bear duela confesioa distinguizen dela becatuen numeroa, especie, eta generoa, becatu lebea, gravetic, circunstancie duena estuenetic, bigarren mandamentucoa, irugarrenetic, estaizen confunditu bata bestearequi, eta argatic ditu amar cuerda distintoac salterioac, acompaña-zeco cytara au, eta amar dirade Jangoicoaren legueco mandamentuac distinguizeco bata besteareganic eguin dezaten soñu ona confesioco sacramentuan eguia essaten delaric.

Irugarren condicioa da izatea confesioa *integra*: au da, izatea osoa, eta ala estu issildu bear becuric: estuzu bacarric confesatu bear obrasco becatuac, baizic confessatu bear dirade deseo, eta pensamentu consentituac; cerengatic izanic deseoa, eta pensamentua consentitua da becatu mortala, obrascoa bezala: eta argatic dio Trentoco Concilioa⁶⁴, becatuac confessatu bear direla naiz izanic ezin gueiago orziric viozean daudenac: *Omnia peccata mortalia etiamsi occultissima illa sint*. Baña orai adizen dut cembaitec essaten dutela, dauzquitela cembait becatu v.g. seigarneco mandamentuaren contra confessatu bague, cerengatic aditu zuten essaten direla reservatuec Aita Sanduari: nere christaua cer ignorante⁶⁵ aditu diozu orlaco gauza? Beguirezazu ori dela Demonioaren engaño andia; cerengatic cembat becatu arquizen diraden seigarneco mandamentuaren contra absolvi dezaque penitente damutasunarequi eldu denari edozain confessorrec naiz direla arquizen diraden fealdade eta ziquintasun andienecoac; salvo obispadoren bate-

⁶¹ Sic por *jauna*.

⁶² Sic por *dezu*.

⁶³ Sic.

⁶⁴ Sic.

⁶⁵ Sic.

- [19] en nola estauden reservaturic obispo jaunari; Baña aiec ere, allegazen zarela Buldarequi confessazera, zoaza seguro: cerengatic absolutuico zaitu edozain confessorec izanic penitenteac bear diraden // circuns-tanciac; eta ala estu cer inorc uzi, izatea engañatua Demonioarenganic, cerengatic gustia de traza Demonioarena eguin dezazquiten confesioac gaistoac eta falsoac.

Esta asco edozain confessio, izan bear du examiña eguin duen, edo acordazen den becatu gustiena, cerengatic bat bacarric usten badu malicies eguiten du sacrilegioa, eta suzedizen zaio erlojuari suzedizen zaiona: eta cer suzedizen da erlojuari: erlojuan suzedizenda: baldim-badago rueda edo orzen bat atrazen dena besteac baño gueiago: naiz dagola aldaitequen onena beste gustia, gucia dago gaistoa, zerengatic gueldizen da erlojua, eta estu cerbizezen: O condicioa gauza gaistoare-na, zañai izateco gaistoa asqui du edozain defecto. Relojua da confes-sioco sacramentua: eta onec baldimbadu defectoren bat issilzen duela becatua, botaco du alde batera Jangoiocoac orlaco confessioa, erlojuan botazen den bezala, falta zaiolaric orzemat: claroago: culpa bat bacar-ric usten bada malizies, estio gustoric emanen Jangoicoari, eta estu daus aprobechatuco confessioac.

Edo bestela galde eguiten dizut: Guizon batei ematen dizquiotela-ric lau puñalada eriozecoac, edo ilzecoa⁶⁶, eta manifestazen ditu barbe-rari iru aplicazeco erremedioa, issilzen duela alques laugarrena: gueldi-tuco da saño⁶⁷? aprobechatuco diote erremedio aplicazen direnac, beste iru heridetara? ez; cerengatic issilzen duenac guenduco dio vicia. Ala bada suzedizen da confessioan. Penitenteac baldin baditu herida asco, zain dirade becatu mortalac, esta importazen confessoreari, zain barbera, edo medicua⁶⁸ essatea cembait becatu, issilzen baldibadu⁶⁹ bat cerengatic issilzen duen arrec guenduco dio animaren vicia, eta para-zen du galzeco bidean, vizi den bitartean ezipadu confessazen: cerenga-tic lenago confessatu zituen becatu gustiac gueldizen dirade animan, añadizen duela bat gueiago eguiten duen sacrilegioas issilzeas becatua.

- [20] Guizon artas zañetas leizen dugu zegola itsua, sorra eta mutua, / / dio San Lucas Evangelistac, Christo gure Jaunac sendatu zuela iru enfermedade aietatic: eta orai galde eguiten dut: sendatu bazue sorta-sunetic eta mututasunetic gueldizen ze sano? ez por cierto: cerengatic oraiñic gueldizen ze itsua, eta estaqui Jangoiocoac eguiten obraric zañai falta zaiote gauzaric: *Totum hominem sanum fecit*: Bada orai, nere

⁶⁶ Sic.

⁶⁷ Sic.

⁶⁸ Sic.

⁶⁹ Sic.

christaua, nai dezu nai dezu⁷⁰ ossasuna eman zure animari, zain arqui-
zen da eria becatu mortalerequi? Bada estezu issildu bear becuric,
cerengatic bat bacarra issilduric, ez eguiten duzu cumplizea borzga-
rren confesio⁷¹ ombat eguiteco condicoarequi, eta ez conseguizen du-
zu gracia, eta esca dezagun Maria. Santissimari, essatengula⁷² Ave Ma-
ria.

---

⁷⁰ Sic.

⁷¹ Una o dos palabras tachadas.

⁷² Sic.

DEL SENTIMIENTO ESTETICO DEL VASCO. ¿QUE ES BELLO PARA EL VASCO?

Federiko KRUTWIG

(1). El problema del sentimiento estético del vasco —o como el subtítulo «*qué es bello para el vasco*», es un problema de cultura... no de folklore, porque la idea de belleza, parte de Europa Occidental del Renacimiento italiano desde que en Italia hubo gente con mente clara, como los Medici, que se dieron cuenta de que nuestra cultura había sido, y es algo, griego, y quisieron educar a sus pueblos sacándolos del obscurantismos medieval. Gracias a esas pocas claras mentes que vivieron en Italia en el Cinquecento, —es decir en el Siglo catorce—, se pudo dar luego también en el resto de Europe, aunque fuese con unos cien años de retraso por lo menos, unas épocas cultas que también llamamos Renacimiento, tanto en Francia como en España. En este país muchos menos que en otras partes de Europa, puesto que mientras en Italia reinaba el Renacimiento en España reinaba la Inquisición.

Por esta razón lo poco que a Euskalherria pudo llegar aun muy rezagado de esa corriente vivificadora que significó el Renacimiento y la Reforma nos llegaron desde Francia, a través del País Vasco francés, que en aquella época tenía muchísimo mayor importancia dentro de la unidad nacional vasca, que hoy en día, donde actualmente, después de estar y seguir desangrándose de la savia nacional, ya poco pinta. Los grandes hombres de esta época fueron Leizarraga de Beraskoitz, y aunque sólo fuese como reacción por parte católica no deberíamos olvidar que Axular también él vivió en Laburdi. De mientras el País Vasco español seguía bajo la bota intolerante española que impedía el desarrollo de la facultad de pensar.

(2) El Protestantismo, por más que haya significado en algunos casos persecuciones, en principio, por su vuelta Grecia, al rechazar la Biblia Vulgata, sabiendo que la Revelación se efectuó en griego, y no en latín, por este simple hecho, y por el aprendizaje de la lengua griega, tenía razón en sus sospechas porque en muchas partes la traducción latina contiene graves errores. A parte que podría-

mos decir que este texto griego —aunque en este caso se haya tratado de la koiné un tanto popular de la época romana— es intraducible desde una lengua tan perfecta y con tan ricos matices como es el griego a una lengua más pobre como es el latín.

El estudio de la lengua madre de nuestra cultura nos lleva a saber distinguir claramente lo que son afirmaciones subjetivas y qué son objetivas, factor que quien habla en griego clásico está obligado a tener presente a cada momento, mientras que en latín o en lenguas neolatinas, carecen por completo de esta necesidad, ya que en estas lenguas no existen los elementos sintácticos y morfológicos imprescindibles para expresar esta necesidad. Con este estudio y práctica traían los humanistas del Renacimiento a la gente culta una apertura mental de que se había carecido durante toda la época del obscurantismo medieval en Occidente y que por desgracia en la actualidad se vuelve a carecer, tanto entre gente inculta, como entre los llamados intelectuales modernos, mayormente gente de baja extracción social. Querer explicar esta facultad a quien desconoce el griego y con ello carece de esta facultad intelectual, es algo, que podríamos decir imposible. Advirtamos empero desde ahora que esta superioridad intelectual hellena podría ampliamente comprender y desarrollar por quien conozca bien el euskara clásico, mejor que una persona que hable una lengua latina o germánica¹.

La llegada del Renacimiento y de la Reforma han tenido importancia incluso para la vida del euskara, puesto que fue una reina protestante, Doña Juana de Albret, quien ordenó la traducción del Nuevo Testamento a la lengua de una parte de sus súbditos, justamente la de los vascongados. Y este hecho hubiese tenido y tendría aún más importancia si se siguiese por el camino iluminado entonces, puesto que la lengua griega tiene una superioridad innegable sobre las

---

¹ Una persona que habla una lengua latina, germánica o eslava, piensa que cuando está hablando está comunicando o relatando algo que objetivamente existe, o si niega que está negando algo, igualmente de forma objetiva. Para expresar algo que de cerca se acerque a lo que podemos llamar opinión subjetiva narrada en una lengua que no sea el griego, hay que emplear amplias circunlocuciones. Suponiendo que en un momento se haya dado cuenta que está expresando tan sólo la opinión sobre los hechos. En cambio al expresarse en griego, toda persona que conoce bien esta lengua sabe, que no está narrando hechos en sí, sino tan sólo su opinión sobre lo narrado. De aquí que en griego exista toda una gama de diferentes tipos de condiciones, como son condiciones *reales, eventuales, potenciales, universales e irreales*. La independencia del griego con respecto a la consecutio tempororum latina, permite al griego mayor posibilidad de combinaciones entre la prótasis y la apódosis. En la actualidad debido a la ignorancia de las lenguas clásicas, también en francés y en castellano, en el habla popular ya no se distinguen los diferentes tipos de prótasis y apódosis. Y al hombre vulgar le da lo mismo una condición real, que una irreal o hipotética.

Sería necesaria toda una Gramática de cientos de páginas para llegar a hacer comprender esta realidad de la lengua griega. El empleo de tiempos con aspecto (perfectivo o imperfectivo) y aspecto aóristo, que también podríamos considerar como carencia de aspecto, lleva a que en griego cuando se expone algo, necesariamente se considere la diferencia que existe entre lo probable y lo posible, ya que lo probable es la acción posible puesta *in actu* (εν εργαίω) mientras que en caso del aoristo, hace que una narración subjetivada sea algo que se considera ser únicamente *in potentia* (εν δυναμει).

demás lenguas europeas, todas las cuales tan sólo han logrado hacerse lenguas que sirviesen como vehículo de la expresión del pensamiento, a su contacto con Grecia, empezando por el latín, y luego parcialmente otras actuales.

Por ello Joseph Vandryes, Decano Honorario de la Facultad de Letras de la Universidad de París, en su obra *Le Langage*, escribe:

«Certes, des langues modernes comme l'anglais ou le français ont une souplesse, una aissance, una flexibilité extrême...» y después de estas afirmaciones y explicarles, sigue diciendo... «Et s'il fallait choisir entre toutes celle qui mérite la palme, qui donc oserait sacrifier le grec? Cette langue est d'essence divine: quand une fois on en a goûté la saveur, on trouve toute autre langue ou fade ou amère; Il n'est pas question des idées que cette langue a servi a exprimer, de cette littérature qui est une école de sagesse et de beauté»... «La harmonie du rythme et la grâce des sons, la richesse du vocabulaire ne sont même pas ses plus précieuses qualités. Sur le terrain grammatical, le grec se recommande entre toutes les langues par la précision de sus morphèmes qui rend lucide la formation des mots, par la souplesse légère de sa syntaxe qui donne à la pensée toute sa valeur, qui en suit toutes les ondulations, qui laisse voir, dans sa transparence, toutes les nuances, Jamais plus bel outil n'a été forgé pour exprimer une pensée humaine.» (p. 376)

Ante tales cualidades superiores del griego sobre el resto de las demás lenguas, bien se comprende que en todo el mundo se habla del «milagro griego»² y que un creyente pueda decir que el propio Dios no haya enviado su hijo al mundo para salvarlo, antes de que la lengua griega se hiciese vehículo de cultura entre su pueblo elegido, hasta que el griego a través de la Septuaginta se convirtió en la lengua vehículo de cultura también entre los más ilustres hebreos.

Las ideas contenidas en el Nuevo Testamento hubieran sido imposibles de ser expuestas valiéndose para ello de lenguas como el hebreo, arameo o egipcio. Las ideas más elevadas que contiene el Nuevo Testamento frente al Antiguo, no proceden del mundo hebreo sino de Platón y el mundo heleno. En su base el Nuevo Testamento es griega y no hebrea. Y de la boca del personaje Christo salen ideas griegas y platónicas y no de Abraham o de los Profetas o del Pentateuco.

---

² Levi Strauss escribe: «Se habla muy a menudo del milagro griego, y no es discutible, incluso para un etnólogo, que algo sucedió en un rincón del mundo en una determinada época que ha hecho posible, en primer lugar, la filosofía y a través de la filosofía, ciertas formas de reflexión y del saber científico. ¿Por qué se produjo esto? Tal vez algunos pueden decirlo. Desde el punto de vista del etnólogo, que considera las cosas desde una perspectiva extramadamente lejana ya que intenta comportarse como si viniera de otro planeta y todo lo humano le fuera extraño, debido a que únicamente el coeficiente de extrañeza le permite desembarazarse de los prejuicios que lleva a cuestas de su educación. ¿Por qué se produjo allí? ¿Por qué se produjo en un determinado momento? La etnología no aporta ninguna respuesta. Digamos que eso se ha producido una vez, y como todos los fenómenos únicos, sólo es posible constatarlos, registrarlos, pero no explicarlos».

(3) Y esto no lo cito aquí por alabanza simple de la lengua y la cultura griegas, gracias a las cuales los europeos somos todos, —también los vascos, españoles y franceses—, personas que dejaron de ser unos salvajes —ya que el factor *cultura* figura entre los principales factores, si no el principal factor de cuantos forman una nación, sino porque pensando en el caso de la lengua vasca y viendo la muerte que le amenaza, especialmente en la sociedad moderna, deberíamos tener presente, si la gente que se dice preocuparse por la lengua vasca tuviesen un poco más de cultura y conocimientos, sabrían que las lenguas sólo se estudian y aprenden cuando éstas ofrecen un *plus* con respecto a otras lenguas, incluso más usuales. Pues bien en vascuence en su forma labortana clásica, y aun a veces en suletino, ofrece una serie de formas, que hacen que represente un tal *plus* frente al castellano o francés, que haría que un euskaldun fuere si bien conociera su lengua más capacitado, para comprender esos matices profundos e importantes del pensamiento humano que suponen la superioridad del griego, sobre las lenguas latinas, germánicas o eslavas. Claro está que digo el vascuence clásico labortano, que no sólo tiene una concepción del tiempo de acuerdo con el sistema griego, sino también un empleo de ciertas partículas, que establecen esa diferencia entre el pensamiento y la expresión *objetiva frente a la subjetiva*, hechos que son imposibles expresar en esas lenguas modernas o incluso en latín clásico, y que suele ser tan difícil, —cuando no imposible— de hacer comprender a quien no los aprendiera, de joven y en consecuencia está ante la realidad como un ciego ante los colores. Esta superioridad evidentemente no la posee una lengua de tipo esperanto.

Decíamos que el latín llegó a adquirir una forma de expresión cercana a la del griego, especialmente porque en Roma toda la gente culta estudiaba griego, y se servía en su conversación normal de ella, mientras el latín era la lengua de las cohortes y la Justicia.

No deberíamos nunca olvidar, nos guste o no, que el euskara no posee una literatura digna, y que por ello esta lengua no ha desarrollado, las posibilidades que *in potentia* puedan traer sus estructuras, y en consecuencia *in actu* tampoco existe ese desarrollo...a no ser justamente entre los más incultos, por no estar intoxicados por el sistema español o francés. Como digo sólo de forma reducida.

Si el euskara no ofreciere ese *plus* como pudiese y debiere hacerlo, podríamos vaticinarle, sin dudar, su pronta desaparición. Puesto que carece de literatura...y el vocabulario vasco es muy reducido, como lo es el de toda lengua escasamente cultivada. Si se considera que los diccionarios vascos no ofrecen más de una 10.000 palabras, entre lo que los alemanes llaman *Lehnwörter* (palabras préstamo, que en euskara se ha copiado diciendo *mailegu hitzak*) y las propias palabras primitivas. Frente a unas 60.000 que tenía el latín. En el caso del francés o español se suele hablar de 90.000 palabras, como tesoro léxico aunque en este caso, la mitad de este tesoro léxico es de origen griego, o formado con palabras de origen griego. En cambio el griego, sin tener en cuenta todas las palabras modernas tiradas de raíces griegas, tiene un léxico propio de unas 500.000 palabras.

La comparación se hace imposible puesto que en griego por cada palabras vasca existen 50, y no sólo 6 como en latín.

(4) Ahora bien debemos considerar que *milagros* como el griego sólo se han dado una sola vez en toda la Humanidad y que casos parecidos que se le acerquen son tan escasos que podemos contarlos con los dedos de una sólo mano, y aun nos sobran dedos. En la actualidad son tres los milagros lingüísticos existentes: el del *sanscrito*, el del *chino* y el nuestro, *el griego*. Y de estos tres milagros culturales es el griego de tal importancia, que en la actualidad se considera ser el de la cultura por excelencia, quedando relegados los del sanscrito y del chino a realidades regionales. El avance de la ciencia moderna significa la extensión de la mentalidad nacida en Grecia, aunque a veces sea llevada por lenguas, como el inglés o el alemán. Japón al tratar de modernizarse substituye lo chino por lo griego. No es en cambio de extrañar que sean justamente las lenguas inglesa y alemana, las únicas dos *lenguas* llamadas *universales*, es decir lenguas en las que se halla una completa bibliografía de cualquier materia, puesto que son justamente los países de lengua inglesa, como la propia Inglaterra y los de lengua alemana aquellos países donde la enseñanza clásica, es decir especialmente griega, goza de mayor prestigio y extensión. Mientras que los países que podríamos llamar lingüísticamente chauvinistas, como son Francia y España, es donde el estudio y conocimiento del griego son inferiores, por ello a pesar de su halgarada chauvinista están muy por debajo de Inglaterra y Alemania.

Tampoco deberíamos olvidar en el País Vasco, si deseamos que nuestra lengua se salve, que, entre los factores nacionales que configuran una *nación*, si bien es verdad que la lengua vernácula propia es un factor determinante y discriminante, existe el factor llamado *cultura*, que tiene tanta importancia como el de la propia *lengua vernácula*, y que este factor en la actualidad con las tendencias hacia una nueva Europa, va substituyendo en su importancia al factor vernáculo. Esto es, está pasando a ser el factor distintivo de la unidad europea. Cosa en si muy importante puesto que Europa es por su naturaleza como un canto polifónico que es una unidad y una pluralidad al mismo tiempo. Es decir que por ser europeos los vascos somos al igual que cualquier otro europeo, lo que ya antiguamente se decía *ἕλλην ἀπὸ τῆς παιδείσεως*. Y que por ello la cultura griega es tan nuestra como pueda serlo que cualquier griego moderno.

(5) Asi al tratar de *αισθητική* que como todo que entre nosotros se refiere a cultura y especialmente a Filosofía, es un término griego, y con ello que se encuentra fijado en nuestro sistema de referencias cultas, por ser nosotros europeos, y esto al ser vascos, dentro del sistema clásico griego; lo cual así sucede no sólo porque los griegos de la época clásica hayan sido los creadores de nuestro sistema de referencias culturales, sino porque tras ellos, las personas cultas durante todos estos veinte siglos tampoco han salido de ese camino. La memoria cultura europea está expresada en sus raíces en Grecia y su tronco también se desarrolla en esta lengua.

Si intentamos darnos una respuesta a la pregunta «¿Qué es bello para el vasco?» veremos que extrayendo ideas de principios formulados por los griegos así como por Kant, obtendremos una contestación lo bastante satisfactoria como para poder darnos razón.

Kant mantenía que todo juicio estético (es decir derivado de αἰσθησις por lo tanto de los sentidos) necesariamente es subjetivo. En realidad todo juicio que llamamos *objetivo es un juicio subjetivo pero que en el caso de la Cultura está formulado por las personas de más alta y rica cultura*. En la Física Nueva, vemos que, al ser la misma *estadística*, quien saca las consecuencias es siempre un individuo; por lo tanto se trata de una deducción subjetiva. Pero el subjetivismo en el conocimiento, se ve aún más relativizado, por las enseñanzas de la Cybernética ya que examinando las facultades humanas, especialmente las cerebrales, han tenido que deducir que la diferencia primordial entre el hombre y los animales está en que el hombre posee una capacidad de aprendizaje inmensamente superior al más inteligente de los animales, aunque se tienen que hacer aquí una observación más exacta añadiendo que «la capacidad de aprendizaje del hombre está subordinada a que haya alguien que sepa enseñarle». Con esta fijación más exacta, se ve que entre los hombres, aparentemente iguales, existen dos especies bien diferentes:

- (a) los que saben aprender mucho y
- (b) los que además saben imaginar y enseñar.

De nuevo la empeiría nos ha mostrado que aproximadamente entre los hombres tan sólo son el 1/100.000 (uno por cien mil) quienes poseen esa facultad imaginativa creadora que tanto reclamaban los revolucionarios del Mayo francés, pero que tan difícil es de encontrar.

(6) Sigamos avanzando con este σωφιλῆς. Se ha comprobado además que las ideas que inventan los hombres imaginativos para que los hombres normales las adquieran y conserven necesitan de un idioma, en el que se fija lo que en sí fue una idea, por medio de un concepto. Es decir aquéllo que la mente penetrante de un hombre imaginativo supo ver y luego explicar a algunos más para que comprendan. Pero para que no desaparezcan y además puedan retransmitirse las ideas se necesita de la existencia de una lengua que los fije en conceptos cuyos símbolos son palabras. Una palabra es el símbolo que al ser invocado, luego sacará del tesoro de la memoria del receptor, evocando al pronunciarla y ser oída, la representación correspondiente, que tiene en su memoria la persona que transmite el símbolo acústico. Así la Humanidad normal sigue aprendiendo por tradición cultural con símbolos que va rellenando de contenido; lo cual es la única forma de lograr aprender algo, aunque, en realidad nunca son iguales los contenidos de una persona que pronuncia un símbolo, ni de quien lo escucha. Estas diferencias son debidas a la mayor o menor cultura de los individuos y a su propia experiencia vital. Las diferencias entre el contenido de los símbolos acústicos, son especialmente diferentes entre los conceptos correspondientes a las lenguas vernáculas.

Como toda lengua culta conserva una parte de contenido popular, este que podríamos llamar el folklore, representa la forma pre-culta de toda nación, mientras que la auténtica naturaleza culta, está dada por el contenido de los símbolos cultos, fijados en alguna de las tres lenguas cultas de la humanidad actual; griego, sanscrito o chino. Los pueblos que carecen de cultura universal están a la altura de algo que podríamos llamar una *tribu*.

Resulta que ese ínfimo porcentaje de hombres imaginativos son los creadores de todas las ideas, y los hombres cultos son quienes las conservan en vida, aprendiendo y retransmitiendo por medio de palabras como herencia cultural. Nada más nefasto para la humanidad que esa tendencia chusmacera de las ideologías populares, que intentan destrozarse la herencia cultura y que no saben respetar la tradición culta de un pueblo.

Así pues el concepto de *belleza*, fijado por algún hombre genial griego (es decir correspondiente a ese uno por cien mil) es retransmitido cada vez para toda una *ethnia* (ἔθνος) (que como sabemos posee dos características étnicas principales que podríamos llamar:

- (a) lengua étnica y cultura de grupo restringido y
- (b) lengua y cultura superiores.

No todas las lenguas étnicas ni todas las lenguas cultas son equivalentes ni tienen el mismo valor. Las hay tanto en lo étnico como en lo relativo a cultura superior de muy diferente valor.

(7) En la actualidad ya apenas existe una diferencia entre *lenguas de hombres* y *lenguas de mujeres*. Pero no deberíamos olvidar que ya la primera lengua escrita de la humanidad, el *sumerio*, tenía dos variantes principales.

- (a) eme-ku (*lengua alta, de varones de clase superior*)
- (b) eme-zal (*lengua de mujeres*).

También hoy en día en japonés se sigue haciendo esta diferencia. Tiene además esta división que perdura entre lenguas tan separadas en el tiempo y espacio como son el sumerio escrito hacia el año 3.000 a.Xp. y el japonés en la actualidad, el que tanto en la escritura japonesa como la sumeria, la lengua de varones doctos, lleva una mayor cantidad de palabras en signos pictográficos y que en *eme-zal* predominan la transcripciones fonéticas, como en japonés donde la lengua de mujeres se escribe mayormente en *shira-gana*. Al igual que en algunos casos en japonés, todavía hoy existen entre los indios americanos ciertas tribus que poseen lenguas femeninas y lenguas masculinas, que en el habla se distinguen aun más que los dos casos de lenguas cultas que hemos mencionado. El paso de la situación de barbarie del matriarcado con agricultura, (es decir casi siempre ciertos tipos de sociedad neolítica) a la civilización va condicionado a la aparición de la sociedad patriarcal, (mayormente sociedad de los metales). La sociedad matriarcal (mejor llamado matrilineal) tiene por base el parentesco de la madre con la prole.

La pérdida de los lenguajes femeninos es debido casi siempre a que las mujeres (las feministas prehistóricas) adoptan el lenguaje masculino, que es considera-

do la forma superior. Es decir en una época en que las mujeres que hoy llamaríamos feministas, son como hoy en realidad masculinistas, puesto que lo que hacen es abandonar los valores femeninos conservados en una lengua de mujeres, para adoptar los valores masculinos con la lengua masculina.

(8) Las ideas están fijadas por medio de palabras. Como es sabido en griego hay varios términos para traducir la *palabra*. Solamente trataremos aquí de dos de ellos: λόγος y μῦθος.

Μυθος en griego significa ante todo la *palabra* que siendo viva va recogiendo cada vez más y más contenido y enriqueciendo nuestra visión de κόσμος. Prodríamos decir que está bajo la advocación de Dionysos y Aphrodita, mientras que λογος es la palabra como *raciocinio*.

Según nuestros conocimientos actuales el μῦθος estaría ubicado en el hemisferio cerebral derecho y el λόγος en el izquierdo. De la palabra griega λογος se deriva el término Λογικῆ, es decir el arte de pensar racionalmente, con palabras esquemas, mientras que el pensamiento mythico es el que se efectúa con términos complejos y globales. Es un conocimiento intuitivo.

El conocimiento intuitivo lo poseen todos los animales, desde que la vida aparece sobre el planeta, mientras que el conocimiento lógico tan sólo se existe desde que aparece la primera criatura humana y desarrolla el hemisferio cerebral izquierdo.

Los conceptos de bueno (ἀγαθός) y bello (καλός) están siempre unidos, puesto que con el juicio de *lo bello*, por ser subjetivo ya en su origen va unida la idea de lo que nos place a los sentidos (αἰσθησις), de aquí que en la formación de la idea del placer sensorial entre siempre la naturaleza del sexo opuesto, y siendo las lenguas que perduran las masculinas, también los objetos de la belleza, son aquellos que lo son para los varones.

Al establecer Kant en su *Crítica del Juicio* una diferencia entre la «belleza natural» y la «belleza artística» dice que la belleza natural es un *objeto bello* (en primer lugar para el varón: una *mujer*), mientras que en cambio una *belleza artística* es la *representación de un objeto bello*. Esto según Kant sólo es posible con la existencia de conceptos, y éstos se retienen únicamente cuando se pueden fijar en palabras. De aquí que no sea lo mismo cuál sea nuestra lengua, tanto la étnica como la cultural. Ya hemos dicho que no todas las lenguas son iguales, y con ello que tampoco es igual el desarrollo mental de los individuos. Y con ello no podemos saber cuál puede ser en consecuencia el juicio estético de los pueblos, sin un estudio lingüístico pues las lenguas con su riqueza de conceptos permiten mayor o menor complejidad de ideas y juicios,

Esto empieza por la propia riqueza del vocabulario de un idioma, que puede tener mayor o menor riqueza de matices. Recordemos que el latín tiene uns 60.000 palabras del latín, el castellano o francés pretende poseer unas 90.000 palabras, pero si de esta cifra rebajamos lo que son *palabras cultas extrañas*, casi todas ellas griegas, el vocabulario propio del castellano o francés queda en menos

de 40.000 palabras. Pero consideremos en todo caso los europeos —todos en igual derecho, también los vascos— quedamos enriquecidos a través del griego que es la fuente de nuestra cultura, si tenemos presente que ésta que es nuestra lengua culta por excelencia como ya hemos dicho posee unas 500.000 (quinientas mil) palabras, cantidad que no hay un sólo individuo humano que pueda llegar a poseer en su totalidad. Habría que ser más que un hombre un auténtico dios para poseer en su cerebro tal cantidad y riqueza lexical. Por eso la lengua griega, quizá sea la única que puede elevar al hombre hasta la divinidad. Los hombres normales usan entre 2.000 y 5.000 palabras. Un perro y un chimpanzé no pueden hablar porque su garganta no se lo permite, pero un perro entiende hasta unas 200 palabras, por sus diferentes sílabas, cualquiera que sea el tono empleado. Un chimpanzé no sólo entiende más de 400 palabras, sino que sabe además reproducir con gestos un idioma de sordos, combinando y cambiando de sintaxis crear nuevos conceptos. En cambio la calidad humana de uno de esos graciosos *cheli* no es superior a un chimpancé.

Por esta razón, entre otras, los romanos, que eran bastante más inteligentes que sus descendientes neo-latinos, tenían aquel amor infinito por la lengua y la cultura griega, puesto que no padecían de la enfermedad del chauvinismo que es tan característico para los pueblos neo-latinos, especialmente españoles y franceses, y por ello sabían, y así lo proclamaban, que solamente se podía ser persona culta si se dominaba el griego. No es que hoy las cosas hayan cambiado mucho, lo que pasa es que hoy tenemos evidentemente pocas personas cultas en toda Europa, especialmente entre los pueblos neolatinos.

Sin duda alguna a más de un vasco se le ha apegado ese vicio hispano-francés del chauvinismo, puesto que en la actualidad, para la mayoría de los vascos, quizá con la excepción de esos pocos casos que ahora mandan los padre a sus hijos a estudiar a Inglaterra, USA. o Alemania, pero fuera de unos pocos, la rabia chauvinista la llevan inculcada. Y con ello se ofrecen los espectáculos más grotescos.

Veamos en el caso vasco. En efecto como no hay ciencia ni Filología propiamente vasca, hay que aprenderla fuera, pero así resulta que parece ser que más de un vasco sufre de estrechez de horizontes. En la propia ortografía del euskara, no basta con haber estudiado términos técnicos traducidos del alemán, como son *Lehnwort*, que ahora algunos dicen *mailegu-hitza*, sin saber que todo término está limitado en su definición por otros y que no se puede traducir un término suelto, puesto que en alemán de donde procede esta palabra *Lehnwort* (*mailegu hitza*) está limitado por *Fremdwort*, que sería en vasco lo mejor traducido *arrotz-hitza*, o quizá aun mejor *cultur-hitza*, y esto es así dado que en alemán normalmente los términos cultos proceden del latín y especialmente del griego, y con ello se les llama palabras extrañas, es decir no germánicas. Mientras que cuando las palabras extrañas han sido aceptadas por la práctica culta cotidiana y se han integrado en el lenguaje común, es cuando se las llama *Lehnwort*, y nunca antes. Los franceses en cambio tomando esta idea también de los alemanes, les ha dado por llamar a esas palabras que en su origen vienen de fuera, en *mots d'origine*

populaire, porque no han sido tomadas por la gente sin cultura, (suelen ser con ello palabras tomadas por vía acústica) mientras que a las palabras que serían en alemán *Fremdwort*, las llaman *mots d'origine savante*, palabras que además han sido aceptadas conservando su forma óptica original, puesto que en su casi totalidad corresponde a la lengua escrita. Entre nosotros dada la incultura, tan generalizada, no sabemos distinguir entre *Lehnwort* y *Fremdwort*, y nuestra arrogancia llega a tales pretensiones ridículas, que hay quienes entre nosotros pretenden en su ignorante prepotencia imponer a las palabras latinas y griegas, las leyes de Fonética y Ortografía, únicamente aplicables a las palabras que han entrado en la lengua por vía acústica. Y todo ello sin duda alguna por esa falta de conocimientos clásicos, por la carencia de conocimientos griegos, puesto que de no darse este analfabetismo sabrían que Φωνή es palabra griega y que significa *voz*, y que ακουω corresponde con un verbo vasco que significar *oir*. Y que *Acústica* está relacionado con *Fonética* Mientras que ὀρθογραφία que también viene del griego es otra cosa.

Lo malo del caso de estos ignorantes es que creen que enmascarando las palabras cultas griegas y latinas bajo una forma de vascuence travesti, enriquecen al euskara, sin darse cuenta, que ese enmascaramiento, que aleja a las palabras cultas de su forma latina o griega, lo que hace es alejar al pueblo vasco de su trayectoria para convertirse en una nación, reteniendo al pueblo vasco en un status de tribu.

(9) Si queremos examinar qué es *bello* para el vasco, tendremos en primer lugar que actuar por comparación lingüística.

Si preguntamos a cualquier persona *¿cómo llaman los vascos bello?* nos diran que *eder*, lo cual es falso, puesto que *eder* equivale al concepto castellano *hermoso* que es algo bien diferente. Un auténtico euskaldun concibe una mujer *eder*, como una mujer rica en formas, con bellos y voluminosos pechos, bien desarrollada y desde luego, nunca pequeña, con piernas rollizas, no una mujer ante la que quedas fulminado al contemplar una fina belleza, sino una a la que si te atreves a dirigirle una palabras tengas miedo a que si fueses mal comprendido ésta suministrase un bofetón, que le mande al osado a la casa de socorro, la cual por lo tanto no necesita aprender karate, porque este conocimiento lo lleva en los cromosomas.

En castellano, como en las lenguas que han sido influenciadas por la cultura clásica del Renacimiento italiano conoce, en cambio, una separación clara entre los conceptos de *lo bello* y *lo formoso*. Este enriquecimiento nace en Italia en la época del Renacimiento y desde aquí pasó a otras naciones europeas, tras la catástrofe cultural e intelectual que significó la Edad Media.

Pero volviendo a Kant diremos que *eder* es ante todo una palabra que se aplica a los *objetos*, y menos a la *representación de los objetos*, que difiere por ello de lo que es el ámbito de la palabra latina *bellus* o la griega *καλός*. La palabra castellana *hermosa* viene de la latina *formosa*, (es decir con *formas ricas* y *esplén-*

didás). Eder aplicado a una mujer puede ser también *espléndida*. Los franceses que han perdido el equivalente de formosa, dirán por lo que en castellano se entiende por una *hermosa mujer = une femme splendide*. En alemán *bello* se dice *schön* y, para expresar la idea de **formosa**, se emplearía la palabra *prächtigt*. En italiano está clara la diferencia entre *bella* y *formosa* puesto que es entre ellos durante la época del Renacimiento donde surge esta diferencia, aunque sea contemplando a los griegos. En griego si para *bello* tenemos la palabra *καλός*, para expresar la idea de *hermoso* empleamos la palabra *ευμορφος*; si se quiere decir *de buena apariencia* se dirá *εὐσχήμων*; mientras *εὐπρόσωπος* equivale a lo que en castellano se entiende por *bonito*, que en vasco es la palabra préstamo *polit*, y que en francés se dice *jolie*, en alemán *hübsch*, en inglés *pretty*, en italiano *carina*. (en castellano, quizá; guapa, linda, mona) que se puede restringir tanto en su aplicación a *la cara*, y que aplicado al entero suele representar una belleza un tanto más asequible. La palabra griega *ωραῖος*, que es en griego clásico ante todo *bonito* y lleno de vida joven, pero que hoy en día equivale en griego moderno a *bello*, puesto que *καλος* en muchos casos ha pasado a significar bueno. La palabra *ωραῖος* tiene en vasco como equivalente *xugun*, *xukun* (*xygyn*, *txukun*) y que parece estaría relacionada con el término sumerio **ugun**, que en esta lengua quiere decir *bello* aunque debido al largo tiempo que nos separa de la época caldea no podamos exponer mayores matices. En inglés si para decir *bella* referido a la mujer tenemos la palabra *beautiful*, y tenemos *handsome* para referirnos a un hombre bello, es decir un adjetivo con diferenciación sexual, cosa que no parece sea común en otras lenguas europeas.

El término de *esbelta* que es de origen italiano *svelto* y parece que sirve para designar un tipo de mujer, que es lo contrario de la belleza ethnótica. En vascuence *esbelto*, aplicado a personas se dice *lirain*, mientras que aplicado a objetos se dice más bien *lerden*. En griego *esbelto* se dice *λιγύς* (fem. *λιγεία*, o también *λιγυερός*) mientras que en alemán es *schlank* y en inglés *slender*, *slint* y en francés usan la palabra italiana *svelte*.

Con cercano significado a la palabra *ωραῖος*, está en griego la de *θελκτικός*, que en francés equivale a *charmant*, *grâcieux*, en alemán a *anmutig*, y en inglés a *charming* y *gracefull*, y que los euskaldunes han aceptado en la forma francesa, *charmant*, y que representa el ideal femenino del Roccocó. Esta época de fino gusto estético ha desarrollado aun dos conceptos, en su origen griegos, como todo entre nosotros que significa cultura, que han dado en francés: *mignonne* y *mignarde*. Una mujer *mignonne* es a la vez *ἄβρός* (es decir en griego *linda*, *graciosa*, *tierna*, *delicada*), y *γαφυρά* (*fina*, *linda*), mientras que si es *mignarde* además de *ἄβρός* será *τρυφερά*, es decir *delicada*, *femenina* y *voluptuosa*. Estas dos calidades se suelen unir en las representaciones de bellas mujeres del Roccocó, así hallamos en los cuadros de François Boucher («Diane sortant du bain» y «Armide y Renaud») tipos femeninos muy cercanos a lo *mignard* (*τρυφερά*, *ἄβρός*) Mientras que Mme. Pompadour en los cuadros de Latour es más bien *mignonne*, como son los cuadros de Watteau.

(9 bis) En cambio para una niña a la que en francés se diría «*mignonne*» en griego moderno se traducirá en tal caso por la palabra καρδούλα ο μικρούλα, dos palabras con raíz de origen griego (καρδία = corazón, por ello algo así como *corazoncito* y μικρά = *pequeñita*) a las que se añade el sufijo -ούλα de origen latino y aceptado en época bizantina, que es diminutivo que tiene siempre un sentido de pequeño y cariñoso, como sería en palabras como ξανθούλα = rubita, dim. de rubia) Esta tendencia a aceptar diminutivos de otras lenguas, recuerdo haber oído en la villa de Zarautz, donde cierta madre, llamaba a su hijo que apenas sabía andar *bihotzito* para hacer equivaler al castellano *corazoncito* que en este caso sería algo correspondiente a esa forma bizantina καρδούλα.

(10) Los italianos de la época del Renacimiento desarrollaron un concepto para calificar a la mujer ideal de aquella época, que es la palabra *leggiadra*. Yo no conozco ninguna otra lengua en la que se encuentre un equivalente exacto de este término. *Leggiadra* era una mujer, no sólo es bella en cuanto representación de un objeto, sino también hermosa e inteligente, en tanto que objeto, y llena de gracia, donaire y garbo. Ha existido algunas veces en cortos períodos históricos una reducida cantidad de seres humanos a quienes se les podía aplicar este término que parece que no se encuentran siempre en la historia, durante largos espacios. Desde luego no la tenemos en nuestra vulgar y mediocre época actual, en que si las mujeres en vez de ser mujeres aspiran a ser hombres; y en consecuencia fracasan, porque evidentemente es siempre más y mejor hombre cualquier varón de género macho. En cambio ahora por compensación tenemos bastantes hombres que a veces desearían ser mujercitas.

La época culta del Renacimiento inspirándose en la Grecia clásica dio mujeres como Vittoria Colonna, Verónica Gambara, que siendo poetisas llegaron a ser unas auténticas personalidades políticas e inteligentes, una especie de reencarnación divina de algunas excelsas griegas. Ambas poetisas además de sus bellos versos, supieron actuar dignamente en política. Otro caso es el de la noble, pero honesta cortesana Gaspara Stampa, por muchos críticos literarios juzgada ser la mayor poetisa italiana. Según se puede juzgar por la calcografía efectuada por Daniel Antonio Bertoldi, copiando al Guercino, a ella ya *no* se le podría aplicar por entero el término de *leggiadra*, aunque si el de *bella et formosa*. Su aspecto físico recuerda más a las bellas pinturas salidas de los pinceles de los venecianos Gorgione o Tiziano, mientras que la *leggiadria* estaría más cerca de la pintura florentina, como sería aquella Simonetta Vespucci que entre otros supo pintar Botticelli.

Habiéndose inspirado el Renacimiento italiano en la época de Περικλῆς me ha parecido siempre encontrar ciertos rasgos comunes entre el cuadro de *Vittoria Colonna*, atribuido a Sebastiano del Piombo, y el busto de Ασπασία, quizá la mujer más destacada e inteligente de todos los tiempos, busto que se halla en el Museo del Capitolio en Roma existe un evidente parentesco. Por otra parte no hay duda, que quizá el fundamento de los conceptos de la *leggiadria* femenina los tengamos ya en Ψάπφω *de Lesbos*, aquella gran poetisa, cuyos versos siguen

haciendo surgir armonía inmortal cada vez que se escuchan, mientras que el término de *lo bello* (το κάλλος) puero esté mejor representado por Φρόνη *de Thespis*, aquella bella modelo de Πραξιτέλης cuyo cuerpo sirvió de inspiración y puente entre el cielo, el Olympo y la tierra. Se comprende muy bien que en su caso, que aquellos jueces que tuvieron que juzgarla acusada de ateísmo por la chusma ateniense, e inclinados ellos a dar la razón al populacho, se quedasen como fulminados por un rayo, cuando Ὑπερείδης, su amigo y defensor, le arrancase el pelo, y dejándola desnuda ante los magistrados, les preguntara si una mujer que tenía un tan bello cuerpo que había inspirado a los mejores escultores para elevar los sentimientos más nobles, para que los hombres creyesen en los dioses, no era ella en sí misma, algo divino. Ante tan bella evidencia los jueces se dieron cuenta de la vileza del populacho, y decretaron su exculpación. Φρόνη ha servido luego durante más de dos mil años como noble fin y modelo a alcanzar, así que actuando a través de una selección positiva sexual durante tantas generaciones, ha servido a que, actuando de epifanía divina haya hecho que nazcan tantas y tantas bellas mujeres en Europa, cuyas padres seleccionaban por futuras madres mujeres con aquella belleza que encarnó Φρόνη de Θέσπις y cuyo canon ha servido y sirve hoy también para muchos otros pueblos. Antes una persona que ella misma representaba el canon de belleza divina entre los hombres no nos cabe más que como a aquellas jueces atenienses, admirar la epifanía divina ante y entre nosotros.

Quizá una forma anterior de la *leggiadria* es la representada por aquellas parlanchinas bellezas que se guardan en el Museo de Heráklion, sacadas de los frescos de Κνωσός. Quizá por esta razón podemos decir que Europa, nace en Creta, y nace justamente sabiendo dar a las estatuas, y a las pinturas con representaciones femeninas, aquella vida de que carecen las hieráticas representaciones egipcias. Porque *leggiadria* no es sólo belleza, sino que es belleza con vida, más expresión más gracia y armonía. Y tales son esas parlanchinas bellezas de Κνωσός, que están hablando y bromeando para que aun hoy después de tres mil años —y a pesar de estar en silencio— nos están comunicando.

(11) Y tras aquellas bellezas cretenses, tras aquellas helenas de la Grecia clásica, y tras las del Renacimiento en Italia, se ha dado alguna rara vez alguna mujer excepcional, quizá bajada desde el Ὀλυμπος, como la bella e inteligente Isabella Theotochi, nacida en Corfú, en 1760, que vivió luego en Venecia, mujer de excepcional belleza, además de culta y extraordinariamente inteligente, que nace sobre nuestro planeta como flor final de aquella época refinada y elegante en que se compuso la más bella música, siendo ella el medallón que cierra toda una época dignamente civilizada y humana, tras la cual sólo surge una forma de vivir que ya no podemos llamar cultura, pues no todo lo que crea el *homo sapiens* es cultura. Se trata de nuestra época desgraciada de la que aun hoy en día no hemos logrado vencer siglos en que cada vez hay mayor chabacanería. Una época como la actual, en que una gran parte de los seres aparentemente humanos están a la altura intelectual del pitheco. Por eso nuestra edad que no es digna para que

sobre nuestro planeta, aparezcan bellezas, que más bien corresponden al Olympo que a este desgraciado planeta.

Habiendo pues comentado una serie de conceptos referentes a la belleza femenina, especialmente de la época clásica y renacentista, que son aquéllas en que se han forjado nuestros conceptos mentales, nos cabe pregunta... ¿y los vascos...? que es el tema de este artículo.

Pues bien parece que no hemos salido del término «hermoso» (eder) el cual se refiere a un bello objeto, y que no hayamos sabido sublimar no sabiendo juzgar las mujeres más que por la *hermosura*, que es ante todo un *valor táctil*, mientras que la *belleza* es ante todo un *valor óptico* que parece crearse en la mente del sujeto contemplante, y sólo podríamos hablar de belleza objetiva, cuando un mismo modelo —debido a la abstracción ideal— surgiera tal idea en muchos sujetos observantes. En efecto si hermosa es una mujer por tener bien desarrolladas ciertas partes de su cuerpo, como sería los pechos, los muslos, etc. que no sólo se pueden ver, sino especialmente tocar y palpar, es decir, empleando para ello el más bajo de nuestros sentidos, el tacto. La afirmación de belleza, es más abstracta, y está ligada a una representación, que adquirimos por παιδευσις término que en griego quiere decir algo así como *iniciación cultural*, y una justa apreciación de la belleza y un entusiasmo por los objetos bellos, tan sólo puede surgir de un cerebro educado. Por esta razón cuando falta la educación estética, surgen, como pasa en la actualidad esas formas falsamente llamadas de arte moderno que son falsas puesto que de arte no tienen nada. Como decía Kant en su *Kritik der Urteilskraft* el ideal de belleza tan sólo se puede retransmitir a generaciones posteriores por ejemplos o muestras (Die Muster der schönen Kunst sind daher die einzigen Leitungsmittel) diese auf die Nachkommenschaft zu bringen; welches durch blosser Beschreibungen nicht geschehen könnte (vornehmlich nicht im Fache der redenden Künste,) und auch in diesen können nur die in alten, toten und jetzt nur als gelehrte aufbehaltene Sprachen klassisch werden.) lo que no se puede efectuar por simples descripciones, añadiendo Kant aun una visión casi profética, que esta retransmisión tan sólo se puede efectuar a través de las lenguas clásicas. De aquí que los ignorantes de estas lenguas sean incapaces de juzgar sobre belleza, y cuando lo hacen actúan como papagayos bien en un sentido o en el contrario. Esto es especialmente verdadero para juzgar la Literatura, pero se extiende también al juicio estético para las artes plásticas y la Música.

Así resulta que toda política populista al reducir, y a veces eliminar, el estudio de las lenguas clásicas, cuando quienes gobiernan son auténtica gentuza, empobrece a los hombres en lo que tienen de más noble los humanos. En cierto sentido se puede decir que una política populista reduce las capacidades puramente humanas del hombre y los empobrece tanto, que las rebaja hasta alturas casi animalescas.

(12) Por eso una selección (digamos: *negativa*) de los valores estéticos como se a efectuado en el País Vasco, haya tenido por consecuencia hasta que se haya

fijado un *ethnotypo*, basado en las características antropológicas llamadas atlantodálicas. Y se debe destacar esta contradicción, puesto que este tipo racial *no es*, ni con mucho, mayoritario en el País Vasco, donde también predomina el tipo mediterráneo. La raza atlantodálica se considera en Antropología ser la forma humana actual más cercana al hombre de Cromagnon. En palabras menos científicas diremos que se han fijado como características étnicas típicas del vasco, a un hombre un tanto troglodita, fuerte, capaz de levantar piedras de muchas arrobas, con miembros un tanto toscos. Hombre que no ha afinado las concepciones estéticas en su cerebro, cuyos miembros inferiores son más bien dos rollizos zancos que un parte de piernas bien humanas. Con cabellos claros y ojos con ese color multivalente que en vasco se llama *urdin* y en lenguas célticas *glaz*, que va dese el gris y lo canoso, hasta el azul y lo verde. De aquí quizá esa incapacidad que tienen los euskaldunes para juzgar sobre lo bello, pues todo lo juzgan sobre *lo formoso*, y claro está como lo formoso no es representación, en el sentido estético kantiano, sino algo puramente táctil, para ellos sirve como *summum bonum lo grande* aunque sea monstruoso. Así hablar con un euskaldun, especialmente si se cree intelectual pero es de origen rural sobre belleza (pues el no intelectual sólo habla sobre formosura) es como dialogar con un ciego de colores. Especialmente debido a la tan generalizada incultura enciclopédica de los «intelectuales» (?) y universitarios vascos. Cuando en vasco se dice «Maritxu nora zoaz eder galant hori?» en tal frase *galant* no significa *elegante* sino *grandota* y se supone que para ser *eder* la muchacha en cuestión ha de llevar sobre su cabeza un ánfora del tamaño de una bañera y no se considerará *eder* si la vasija es del tamaño, por ejemplo aparece en el cuadro de Greuze «la cruche cassée», que no es mayor que una tetera, y con ello quien transporta la vasija tampoco sería *eder* por más que, como en este caso, sea muy *charmente, belle et mignonne*.

Este tipo nacional, tan vasco y al mismo tiempo tan poco vasco, lo hallamos representado en muchos cuadros de Arteta, donde las mujeres tienen manos más aptas para empuñar una laya, que para escribir versos o hacer bolillos. Y lo malo es que algunos piensan que eso sea *lo vasco por excelencia*, y llegan hasta entusiasmarse ante mujeres que en vez de tener un par de piernas con bellas pantorrillas, llevan en su lugar un par de zancos amazacotados. Y con ello el modelo no es Phrynê, ni Psapphö, ni Aspasia como lo eran en la Grecia clásica y en la Europa renacentista, época desde la que se expande el concepto de *bello*, también en la Península Ibérica, con ideales más elevados, los que en aquella época llegan desde Italia. Nos olvidamos que entre las características fundamentales de una nación, están no sólo la lengua y la cultura étnica, sino también, y *en primer lugar*, la lengua clásica y la cultura universal. En nuestra ignorancia por recalcar lo que nos singulariza, dentro de un grupo humano, nos olvidamos de lo que nos ha humanizado, y nos olvidamos que la propia lengua étnica para que sea una vía de comunicación cultural, ha de estar impregnada de la cultura y la lengua clásicas, y surgen teorías chauvinistas en frente de las teorías nacionalistas positivas, como es siempre el nacionalismo aldeano, que no sólo es retrógrado, sino que se trata

de un tipo de chauvinismo de estrecho horizonte, que impide el desarrollo de una tribu a nación.

(13) Todos los altos y nobles ideales nacen en aquellos lugares en que se reúnen y dialogan los hombres. por eso nacieron en Mileto y Atenas, y no en Esparta. Los griegos en consecuencia llamaban ἄστυς a todo lo referente a la ἄστυ (urbe), que además significa: *fino, agradable, elegante lleno de gracia, de buenas formas de conducta* y en cambio llamaban ἄγριος, derivado de ἀγρός (*campo*) lo que significa *agreste, salvaje, cruel, fiero, virulento*. Y ésta es la diferencia principal que se observa entre una cultura con una lengua surgida y mantenida en las villas y ciudades, frente a una cultura con una lengua únicamente mantenidas en el campo. Los valores estéticos de un pueblo o caserío de los Pirineos navarros, no deberían ser nunca los de una villa o ciudad vasca. Y si en la alta montaña, se juzga *eder* a una moza que es capaz de agarrando por los cuernos derribar a un toro enfurecido, como si se tratase de un gladiador de fieras en un Circo romano. Este canon de belleza, está bien en su lugar, pero que no nos quieran imponerlo en la urbe, si a ella se dirigen, los mozos de la montaña. Y tampoco se traspasen los canones de la montaña a la Arquitectura urbana, ni a la pintura o poesía, que se deba producir en una Euskal Herria urbanizada.

(14) Habiendo examinado una serie de palabras que evocan sentimientos y sensaciones, en su relación con su memorización por medio de símbolos acústicos, que se retienen de forma lingüística en nuestro cerebro, veremos que estos símbolos adquieren nuevo valor por su extensión a la creación artística. Si lo bello, lo sublime, lo hermoso, lo suave, etc. son por su origen palabras de un lenguaje masculino, con sensaciones referentes a placer, veremos que estos juicios aplicados a la creación artística nos darán el medio por lo que juzgaremos todo tipo de belleza artística.

Ahora bien, aun siendo verdad que todavía pudiere existir lo que podríamos llamar un «vasco puro» en este sentido cultura, la realidad es que esto cada vez es más raro, tanto que quizá se pueda decir que lo mismo que no existe un vasco racial, ni étnicamente puro, tampoco lo existe culturalmente, ni lingüísticamente puro, sino que el pueblo y el ethnia vasca están cada vez más deluidos y sin personalidad propia, por una alineación cultura debida a la aportación exterior cada día más importante, lo que en sí no es nada negativo, si estas aportaciones sirviesen para elevar y dignificar a la cultura, pero dado que esta extensión se trata en nuestro caso de una vulgarización de la cultura y en consecuencia poseyendo cada vez más un léxico que está vulgarizado por su contenido, y hasta en su forma, y cada vez menos dignificado por la tradición cultural. De manera, que al no ser el pueblo vasco una entidad productora de cultura, sino que sólo a lo sumo pudiera ser considerada como consumidora de cultura ajena, y así con ello dejare de existir, puesto que cuando como cultura tan sólo se asimila de la parte más baja extranjera surge con ello paralelamente otro proceso de auto-destrucción que también se da en el pueblo vasco, en la actualidad que les hace incapaces de reproducirse materialmente para mantener físicamente su propia existencia nacio-

nal. Entre estos dos factores destructores de una nación parece que existen algunos fuertes lazos, aunque hoy no se haya podido aun descubrir la forma de interacción entre los mismos.

Lo que podemos constatar son los hechos en sí. Mientras el País Vasco francés había sido bajo el Acien Régimen una parte de la unidad nacional vasca más importante que lo que es hoy en día, tanto que el Departamento de los Bajos Pirineos, tenía más población numéricamente muy superior a la actual, puesto que el País Vasco francés ha participado de esa despoblación de la entera cordillera de los Pirineos, que hace que hoy tenga menos de la mitad de población que en el momento en que se constituyeran los Departamentos, en muchos casos aun menos de la cuarta o quinta parte. En concreto en Soule y Baja Navarra, estaban muchísimo más poblados. A esta pérdida numérica de población hay además que añadirle, un incremento de los núcleos no vascos, que forman la parte principal de las poblaciones mayores. Con lo que el desastre para la nación vasca es aun mayor. Existen grandes núcleos de población en que se desconoce el euskara por entero. Las poblaciones principales de Soule son hoy casi por entero de lengua francesa. La costa en torno a San Juan de Luz, país que dio al euskara buenos escritores, en la actualidad en esta población, apenas existen vascófonos. Frente a esta realidad, el País Vasco español, es cada vez más español y menos vasco por su lengua.

Tengamos presente que la sola Universidad del País Vasco, que no es una Universidad vasca, sino una Universidad española en el País Vasco, tiene más estudiantes hispanoparlantes que habitantes vascófonos tiene la Baja Navarra y/ o Soule. Por una parte tenemos una escasísima población aldeana que aún domina relativamente bien el euskara, frente a una población estudiantil, que en razón de su status social goza de más prestigio que simple campesino, pero que cuando aprende vasco, si lo aprende, tan sólo adquiere el conocimiento de una especie de esperanto-vasco, privado de todas las características que hacen de esta lengua algo interesante para su prendizaje, puesto que ese esperanto se trata auténticamente de un castellano mal hablado con sonsonete vasco.

(15) De esta forma la pregunta *¿qué es bello para el vasco?* pierde hasta todo el sentido, puesto que ya no existen euskaldunes puros y cultos, que puedan juzgar sobre belleza, siendo como son justamente los sentimientos y juicios estéticos los de más alta calidad humana. Los vascos del Sur son cada vez menos vascos, porque culturalmente son cada vez más españoles. Sabido es además que entre los que podríamos llamar los grandes grupos étnicos, humanos, las catellanófonos son menos europeos que los grupos francófonos, germanófonos, italófonos o anglófonos, que son los que constituyen la auténtica Europa. El conocimiento de la tradición cultural pan-europea es justamente muy inferior entre los hispanófonos, que entre los anglófonos o germanófonos, así como también y por razones de chauvinismo lo es también inferior entre los francófonos a la norma de los germanófonos y anglófonos, cuyos planes educativos tienen y han tenido siempre mayor interés por conservar ese tesoro que es la tradición cultural euro-

pea común. Sitiado y dominado el pueblo vasco por las dos naciones menos interesadas por la cultura clásica como son España y Francia, en comparación con otras naciones europeas. Esta situación desastrosa se ve aumentada, no sólo por la alineación nacional, sino hasta por una des-culturización de todo tipo. La propia Iglesia Católica que hasta nuestros días había ayudado a conservar cierta tradición cultural europea, al exigir el estudio del Latín al clero, ha entrado en ese proceso de chusmización y desmembración cultural, que a fin de cuentas acabará con ella misma. Estamos asistiendo a un auténtico festín de caníbales.

Por ello no es de extrañar que en el País Vasco puedan arraigar todas las teorías fundadas sobre la ignorancia, tanto en literatura, como arquitectura, escultura o pintura. En primer lugar porque el pueblo vasco carece de una auténtica tradición culta. La literatura vasca está desprovista de ella, puesto que aun cuando Leizarraga de Beraskoitz, haya traducido el Nuevo Testamento al euskara, en esta obra tan sólo podemos considerar la parte material, es decir de si es una buena o mala traducción, pero nunca lo elevado de sus ideas ni la calidad literaria, ya que al ser traducción estas dos condiciones corresponden al original y no a la traducción. Posteriormente tampoco se redactan en euskara obras que por su contenido ideológico, por su riqueza y elevación se distinguan. Tal es el caso, una vez más el de Axular. Autor que no podemos criticar por lo elevado de sus ideas, por la profundidad de cuanto expone, puesto que se trata tan sólo de un libro de Ascética un tanto popular, carente de valores superiores. Estos valores que posee esta obra una vez más corresponden a la expresión gramatical pero no a la Estética; Y la literatura posterior es aun de menor calidad. la única obra que tenga independencia temática quizá sea *Peru Abarca*, pero aquí nos encontramos con una obra que desde el punto de vista intelectual debería dar vengüenza mencionarla. En ella se hace una exaltación de todos los valores negativos del ignorante. Este aldeano imbécil que sabe de todo por *revelación divina*, que cuanto más tonto e ignorante más sabio pretende ser, y que lo peor es que posee una cohorte de retrasados mentales tan brutos e ignorantes como él, lo alaban desde la ciudad, quienes ven en él la representación de *lo vasco por excelencia*. Se trata de una clase de personas, que al no poder alabar nada positivo se han dedicado a alabar lo negativo, en nombre del patriotismo, ignorando que una cosa es chauvinismo y otra muy diferente: nacionalismo; que el nacionalista y patriota es quien desea que su pueblo sea cada vez mejor, corrigiendo, si es posible por las buenas los defectos que ofrece la propia comunidad nacional, mientras que el chauvinista es quien alaba ante todo los defectos de la propia nación, esperando así lograr los votos y aplausos de quienes se placen en ser unos salvajes. Para este tipo de chauvinistas en el País Vasco *Peru Abarca* se ha convertido en una especie de texto divino, en cambio el personaje que le opone Moguel, que es un barbero o practicante de medicina, que era en aquella época una especie de médico de campaña con media carrera, como en tiempos de los zares eran los feldscher de Rusia, es constantemente puesto en ridículo, sin darse cuenta Mogel que quien se ponía

en ridículo era el autor de esa obra. No es de extrañar una mentalidad tan retrógrada por parte de quien quiso ser nombrado censor al servicio de la Inquisición.

(16) Si en la literatura vasca no se ha producido nada de valor universal, puesto que aquí estamos en el lugar contrario a lo que los griegos aspiraban que era el considerar que lo καλον tiene que ser αγαβον. En Moguel se juzga con espíritu de la inquisición. Se trata pues de esa nefasta influencia española, país que ofrece frente a Italia la contradicción que mientras en Iberia se organizaba desarrollaba la Inquisición en Italia florecía el Renacimiento. Todavía hoy en día cualquier observador podrá con la mayor facilidad comprobar este contraste entre una Italia culta y una España obscurantista. Si el País Vasco no ha producido nada que valga la pena en Literatura en su lengua propia, tampoco es mucho más lo que ha producido en lenguas no propias.

Y claro está tampoco existe una Pintura Vasca. lo que aquí se suele a veces denominar «Pintura Vasca», tan sólo son un conjunto de cuadros pintados, casi siempre en épocas muy modernas, siguiendo directivas de escuelas de pintura francesas. Lo único que en ellas parece que deba ser vasco es la temática. Y para lograr este fin se recurre a representar seres primitivos, con tal que ofrezcan un bajo índice intelectual, hombres muy cercanos al pitheco. Es como si los vascos que poseyeran índices espirituales superiores no pudieran ser vascos para un artesano euskaldun.

En Italia existen diferentes escuelas de Pintura, que en primer lugar se diferencia por los procesos técnicos empleados, que a su vez corresponden con diferentes concepciones del mundo. La pintura florentina, usando yema de huevo, impone un trato de los medios técnicos que presuponen una concepción idealistas, al tener que prever con cada veladura, con cada capa, las posteriores, y la forma que irán acercándose a la obra cuando ésta esté acabada al cuadro ideal previsto. También la pintura veneciana, que con el uso de veladuras de oleo de nueces con barniz de almáciga, sobre pintura a la tempera, que permite mayores transparencias, acerca a los ricos coloridas, suaviza los contrastes y presupone un mundo más mágico, que el en sí racional de la pintura florentina. A este cambio desde la pintura florentina ayuda además el que las veladuras dadas con oleo y almáciga permiten hacer desaparecer los contrastes que una figura dibujada ofrece frente al fondo por sus líneas claras de separación, contrastes que en la pintura veneciana son suavizados, dando con ello al conjunto pintado un aspecto unitario mayor que el que ofrece la pintura florentina.

Por esta misma razón de que el arte en Florencia es más clásico, y con ello menos mágico, como es el caso de arte veneciano, vemos, que en la Música Florencia no ofrece esa altura que alcanzan otras artes en esta capital occidental de las artes. No es pues extraño a esta situación, el hecho que aun que haya sido en Florencia donde nace en las reuniones en torno al Conde Bardi, la Opera, esta aun siendo el arte menos musical, para su desarrollo salga de Florencia y se vaya a Venecia.

En cambio, como es sabido la pintura española, y siguiendo sus pasos posteriormente también la vasca, se sirve de la técnica del llamado «oleo directo», donde no hay que *pre-ver* en el espíritu el desarrollo de la representación del modelo sobre el lienzo, sino que se reproduce, trozo tras trozo y sobre la paleta el color definitivo que va a ir sobre el lienzo. Este procedimiento desarrollado en Italia especialmente por Michelangelo Caravaggio, fue adoptado por Velázquez, y encaja muy bien en la tendencia verista del arte castellano. La forma de pensar que presupone la pintura italiana, al tener que prever, en cada momento el paso futuro, es pues filosóficamente creadora de porvenir, mientras que la forma de Caravaggio y española, al componer de forma definitiva sobre la paleta el color de cada lugar, es una manera de querer parar el futuro, de retener el instante fugitivo del «ahora». Se trata de dos tipos de mentalidad enteramente opuestos. El italiano es el del hombre creador que intenta dominar el futuro dándole vida, la forma española es de quien sólo sabe dominar el futuro, parándolo.

En una pintura del tipo español se suele substituir el juicio sobre bello o sublime, por el de perfección técnica. Es verdad que se pueden dar en pintura algunas veces excepciones con genios, como Goya quien sirviéndose de la técnica de óleo directo llega a lograr en pintura algo que quizás se acerque al espíritu de la *κἀθαρισ* griega, en la tragedia, que debe actuar sobre el espíritu del espectador, quien así reacciona contra el horror. Cuadros como los de Goya representando la familia real, son la mejor prueba de republicanismo del autor, quien al exponer personajes tan degenerados como eran los Reyes de España, con una corte como la de Carlos IV, de cretinos en que la Reina tenía por amigas y confidentes la ralea más baja: costureras, echadoras de cartas, alcahuetas etc., de suerte que su hijo Fernando VII, diría de su propia madre que había sido una puta.

Frente a modelos tan canallescos como los representados por la Corte Real española, bien es verdad que si en Francia los reyes tenían un número amplio de queridas y «*maîtresses*», aquí pasaba al revés que en España, cuando Luis XV toma por *Maitresse* a una bella e inteligente burguesa, que casa con el Marqués de Pompadour, hará de esta burguesa una mujer con los más finos sentimientos artísticos, quien durante su vida impuso el criterio de nobleza y belleza. Tanto que durante la famosa «*querelle de bouffons*» será Madame Pompadour, quien defiende los ideales de la nobleza, y no quien rebaje a la altura del barro a la Corte, como es el caso de España.

En Cerámica vasca pasa otro tanto. Si el kaolin importado de China dió, en Sajonia, Limoges o Inglaterra artesanos que supieron representar bellos modelos en el barro, en nuestra tierra para representar *lo vasco* se ha recurrido a representar *lo mogólico*.

En situaciones obscurantistas, como la española de los siglos XVI al XIX, los intelectuales son afrancesados y buscan sus valores estéticos fuera del país; mientras que el país vasco permanece bajo la batuta de la casa reinante y cuando muere

un rey humanamente indigno como era Fernando VII el País Vasco euskaldun se pone de parte del obscurantismo. Las únicas poblaciones que se distinguen por estar inspiradas de otros sentimientos, son San Sebastián, que en aquellos momentos era una población gascona, en la que hasta el año 1830 se dieron los bandos municipales en gascón, y en cierta medida la burguesía bilbaína.

El resto pensaba en Estética como en Política pues no se suele dar un tipo de esquizofrenia entre lo político y lo estético. Por eso en estética pictórica en el País Vasco, no se comienza a dar signos positivos, que con la aparición del liberalismo que en esta tierra significa afiliarse a escuelas pictóricas francesas. Frente al liberalismo progresista, se da en el País Vasco un nacionalismo pithecantrópico, que alaba hasta pinturas como las de Arrúe, que son un auténtico insulto para una nación entera. Que se plazcan los enemigos de todo lo vasco en tales representaciones insultantes se llega a comprender, pero que tomen tales insultos pictóricos por pintura nacional, es algo que coloca a quienes así proceden en la esfera del masoquismo mental.

Con esto llegaríamos a plantearnos la cuestión ¿Existe un sentimiento estético vasco? Creo que hoy ya tenemos que negarlo por entero, puesto que el vascoence con sus lados positivos o negativos, ya no es la norma del vasco, ni del euskaldún, en ninguna extensión. De los euskaldunes porque desconocen por completo la naturaleza de *lo euskaldún*, y porque su cultura es enteramente española, y en todo juzgan con criterios españoles, además porque dentro del conjunto vasco, los vasco-franceses quienes al tener una cultura francesa podrían juzgar con criterios más europeos, representan cada vez menos en el conjunto de la Nación Vasca. Y en consecuencia el pueblo euskaldún pierde cada vez más y más de su europeidad, aunque ésta nos haya llegado mayormente, en primer lugar por mediación latina, y luego, francesa. El intelectual español-españolero, que son la mayoría, tiende y sin razón a supervalorar la aportación árabe, en cuanto tal, dentro de lo español, aunque haya sido mínima, siendo más arabistas que los propios árabes entre los que su mayor historiador y filósofo, Ibn Khaldun, afirma que en la cultura árabe todo menos la religión es adjemi, lo que equivale a decir en su casi totalidad griego. Estamos pues asistiendo a proceso de *tercermundización* en el País Vasco, debido a la extensión de la cultura española, en su matiz españolero.

Resumen:

En el País Vasco, por falta de cultura clásica, no se ha desarrollado un concepto que equivalga al de «bello» frente al de «formoso» (eder).

En una época, que podríamos llamar la del nacionalismo pithecantrópico, se desarrolla un *ethnotypo* vasco, que no es ni siquiera justo, puesto que se basa en tipo humano minoritario en el País Vasco, que posee característica atlántica, aun exageradas, con la que se quiere representar al hombre del Epipaleolítico.

El concepto de lo formoso es inferior al de lo bello. En el primero predominan los valores meramente táctiles, mientras que en el concepto de belleza están presentes ante todo valores ópticos.

En la actualidad habiendo superado la época pithecantrópica del arte vasco, corremos el peligro de que por ser la influencia cultural en el País Vasco, únicamente de procedencia española, no sólo no aportemos nada propio, sino que caigamos en una tercermundización del País Vasco espiritualmente. Es evidente que la ignorancia generalizada en el País Vasco, sigue aun propiciando la existencia de formas pithecantrópicas en todas las artes.

JEAN HIRIART URRUTY ZENA (1927-1990) HALAKO LURRETIK HOLAKO LANDAREA

Emile LARRE

Toki honetan zenbait lerroren idazteko galdea izanki-eta, nola egon aurten berean galdu kide paregabea berriz ere aipatu gabe?

Maiatzaren 14an izan genuen ustegabeko galtze hori. Hain zuzen berak euskaralat itzuli liburuttoan erakutsi Mixel Garikoitz oztibartar sainduaren hiltzeko urteburuaren egun hartan berean.

Jada aipaturik izana da aldizkarietan apez euskaltzaina eta ez gara hemen errerika beretan sartuko. Egun batez norbaitek egingen ahal dio bestalde, bere biziaz, dohainez eta lanez, merezi duen liburu sakona.

Bi ildo horietan gehiegi sartu gabe, iduritu zaigu erakuts zaitekeela zenbait lerro bakarrez, Jean Hiriart Urruty ekarri duten erroak aipatuz, bizi laburregi horren ingurumena, sorterrria, ezagutu duen denbora eta epe horretako giroa.

Dena ere, bixtan dena, hemen gainez gain egin beharko dugun lana: ahoko gustuaren doia, jakin dezaten lan haundiago bati lotuko direnek, non gaindi ibil ditakeen besteak beste euskal idazle ta krixtau gogoetalarri hori hobeki ezagutu nahiko duena.

Lehenago hazparne

Bada noiztenka berrikatzen den egun bat ainitz aipatua eta mundu bat gaitza ekar arazten duena, herri horretan: *Lehenago Hazparne* deitzen dutena; herritarrak lehenago jauntzietan emaiten dira egun horretan ahal guzian. Herriko karrika hegiatan berriz agertzen dituzte atzo ta herenegungo lan eta ofizio xaharrak, harozgo, mahaixturuntza, ilagintza eta nik dakita zer, maila guzietan berrituz edo errepikatuz ohiko denborak, bizi osoa bere kirola, kantu, mintzaira xaharra eta gutarik bakoitzat errexki pentsa ditzakeen guziekin.

Irakurleak berak asmatua duke, urrunago joan gabe, nolako minbera eta dolu gustuarekin dugun holako lehengotasuna aipatzen. Alabaina, asko gauza bada beren mendearekin berritu behar baitute nahi ala ez, baina euskaldun den batek es liroke «lehengo» hitza josi nahi xoilki bere mintzairari, ez eta herri batek beiratu behar dituen kantu, pilota eta ohidura maitagarrienei.

Dena den, nolako herria du Hazparne Abituenekeo semeak aurkitu? Gure denborak ere gaitu moldatu, parte haundian bederen. Eta ez da txarra izan Hiriart Urruty hau egin duen denbora.

Hazpandarra! Norat nahi joan zaitezten, euskaldunen artean edo Gaskoinia-hegi horietan, aurkituko duzue hazpandar bat. Eta hitz hori aipatu orduko, etzaizue nehor hotz edo elkor egonen. Batzuek beren baitan emanen diote hazpandarrari patxada haundia, bere jauntzian eta trakan bezala, solas eta obretan berdin. Irri-musika zerbait badute beste batzuek hazpandarrarendako: nahiz bera ere on delakoan ordainaren erreferatzeko; fama jostakinak emanen diozkate bizkarrera, nehoi kalte egiten ez dioten haietarik: tripa joko, arrailleria, izengoiti emaile edo holako.

Hazparneko Xemartinen ateraldi hau ainitz ezagutua da eta denetan kondatzen: bere lehen berribil karrosa, okasionezko bat, erosi zuela auzoko eiherezain ez hain gazteak eta auzoko Xemartin, autoa gelditurik komitatu bere ondorat. Oinezkoak aldiz, ahotik atera orduko, zanpa-zanpa aintzina jarraikiz; «Ez! Presatua nuk!»

Xaharretzeko serorarekin gertatu zen berriz auzitan beste bat, Gaxte, hango pentsonier xaharra:

— Zer entzun dut nik zutaz, Gaxte, berriño hori? Ostatu txar horretatik jina zu atzo ere, bero beroa! Eta joan den astean ere, moxkor pollitarekin beste aratsalde batez!

— Ah baia, andere serora, zuk hori entzun? Entzun dut ba, nik ere berriño bat, zutaz.

— Zuk nitaz?...

— Ba, ba! Hori, zuk emanarekin ez nizala ainitz moxkortuko!

Hor ere da Hazparne. Solas jostagarrietan ala mintzalari ederrez, beti lehena hazpandarra. Batean karrika izkinan zirtoka edo erdi trufan, bestean kantu xaharretan... Ez dute ahantzia hazpandar adixkideek zein aberatsa eta omoretsua egin zuen Jean Hiriart Urruty bere Euskaltzaindian sartzeko mintzaldia: Hazparneko kantari bertsolari xaharrez hain zuzen. Eta laburtu behar ukan zuela, hain zuzen aberatsa gaia eta ezin agortua herriko iturri xahar hori.

Horiek hola, arranen duguia baduela zerbait Hazparnek besteek ez dutenik? Gisa guziz ez ken nehoi berea duenik deusere. Hazparnek duena: luzaz eta luzaz beiratu duela herri eder horrek euskara sano bat, oraino galtzetik urrun badauka ere. Eta doi bat urguluk ainitz lagundu duela horretan beti hazpandarra, iduri eta denak badazkiela, bere solasari halako jakintsunaren, lasai bat emanez; edo ere,

makear edo gereziatarrez, zer gustua ez du hazpandarrak haien musikatzeko; ez dugu batere uste hain desberdin diren makear, aihertar edo hazpandarrak elgarretarik. Honetan dago gure ustean gakoa: ainitz baitira hazpandarrak eta bizitzale gutiago auzo herri horietan. Bost milako batek eta hiruzpalau ehunek ezin izan pisu bera, ez harrobots bera, ez eta doinu bera mintzoan.

Orduan hauxe da gertatzen: laborantzan ere doi bat lur behar du etxaldeak; halaber bizitzale saldo gotorra duen herriak beste mailarik dauka denetan. Hazparnek duen hura bere: Ipar Euskal Herri honetako euskaldun herririk ederrena dugu Hazparne: aski bazter zabala, aski bizitzale, zernabitarako, eta denak elgarraren artean bizi zirenak, beren eliza, eskola, ostatu, plaza, lantegi eta merkatu beren inguruan, hola zen gure kidearen haurrean eta gazte denboran: mila langile ta gehiagoren lana bazaukaten orduan Hazparneko zapatariak. Dotzena bat lantegitan zabiltzan horiek guziak, haundienak hiru ehunek goiti langile eta ttipienak hogeit bat. Gaineratekoa laborari, nahiz erran behar den zapatariakoa ere, «atele-riakoa» orduan erraiten zen bezala, erdi zapatain eta erdi laborari zela, behi bakar haziz ainitzek etxeko lur pozietan.

Herri euskalduna

Lanari kontra eta honen inguruan denak baizioen herrian berean: zerbitzuak eta komertzioak, ikastegiak eta kirola taldeak, bereziki pilota, hogeit bat arraboterekin haundi ta ttipi. Nondik ez zioten emanen horiek hazpandarrari norbait bezalako bapoa eta bere herriaren maitasun ase-bete bat! Hori da nornahik herriaren urgula deituko duena, batere hurbilegitik gauzak haztatu gabe. Aski zabala eta ber denboran hetsia delarik holako ohantzea, bero jeloskeriarik izanen horren barnea jastatu duenak. Nortasuna deitzen da orain molde horretako berezitasuna daukan marka eta bazuen paregabeko nortasuna Haparnek Jean Hiriart Urruty bere sabelean hazi duen garaian.

Errotik euskalduna bai orduan herri eder hori. Lantegietarik lana, herriko «plaza karkana» deitzen zuten haren bide kurutzean solasean zeudenak, eskolarat eta katiximarat zoatzin haurketak, pilota partidak eta merkatu egunak aipatu gabe, zer eginen zuen han frantses eskolako errientaren semeak edo beheretiar postieraren alabak? Berak ere larrienak ikasiko ez bazituen, solas beltzenerarik haste, konprenitzeko nahikeria min bat bederen nola ez izan, non ez zuten «sanjamendua» eskatzen hor galduak bezala ziren buraso edo estatuaren zerbitzariak. Katixima euskaraz egiten zen garai hartan, mintzo den honek badaki ez zela haurretan hamarretarik bat herriko mintzairatik arrotz egon nahiko zuenik.

Erdara ofiziala zen orduan burua apalik zebilena, bere kanpotiarrekin. Doi doia orain aipatzen genuen enpleatueria bait ezipadakoa hor zenuen lekuko. Zer gaztigu edo punimendu itxura ez zuen «beheretiar» batzuekako Euskal Herri hartarat izendatua izateak: gostako zitzaien alabaina, bereri lehenik, solas, ateraldi eta arraileriak ber haien gainetik zoatzilarik herritarren artean. Gaixoak, egon

dira behin baino gehiagotan, gaitzi minberatuak arrotz horiek, beti uste zutelarik haietaz eta haien kontra ari zirela herritarrak !Eta gaixo haurrak, haienak! Oraino suerte zeukaten hauek, ez bazuten sudur mintzoa edo kasko zuria edo jasan ahala ipurdi, beren eskola denborako trufa izen bat ez biltzeko!

Herriko haundieria batek zuen, izatekotz, beste idekidura bat erakusten ahal, erdaldunaren alderat. Berek eskola gehiago bildua izanik, edo beren aferen beharrez, herritik jalgiagoak izanki, egin zezaketen kanpotiarrarekilakoa eta egi-ten ere, bixtan dena, behartzen ziren aldi oroz. Gainerat, izan da hazpandar haundikietan bat edo beste, kanpotik jinik, beti bere hotx eta motxean egon dena. Konda errexak ziren holakoak halere. Indartsuegia zen beste guziendako hazpandar giroa. Behar zuten, eta nahi, lantegietako nagusiek berek langilearen beteko egon: hauetarik edozein bere hartarik emateko, errefera, trufa goxo, piko edo atsotitz.

Berak ere hats eta giro berean haziak izanik, ez baitziren nonbaiteko burjesia batetik jalgiak herriko nagusiak, baina zinez herriko umeak, osoki euskaldun eta gutarteko zeuden gutiz gehienak. Doi-doia zuten zenbaitek, beren kargu eta mantzeko eginbidetik, delako patxada ospetsu eta jauntasun izpi bat bildua. Horiek hola, eder zitzaien eta ohoragarri beren herritargoa eta ez zeukaten euskal- dungoa saltzekotan.

Irakurleak berak badaki bizkitartean ez dela hori xoilki hazpandarrareana. Nahiz ez dakigun orain ere norat goatzin, izan ditu burua gora erabiltzeko egunak gure herri honek. Kanpotiarrak, nornahi izan ziten, eta edozein gradutako, beretu, iretsi eta arramoldatu ditu orduan Hazparnek: ez direa zenbait osoki hemengotu ere, tokikoen pare bilakatu, euskaldun, euskalzale ta berdin idazle bikainak egitera inokoan batzu!

Eta zer ziren *Hazparneko eskolak* Hiriart-Urrutyren haurrean? Frantses doi baten ikasterat igorria zen orduan haurra eskolarat, orozgainetik: irakurtze-idazteak eta kondatzeak horrekin batean. Ez zuten batere lan errexa orduko erakasle-ek, zituzten ikasle metarekin batetik, eta ahal eta laguntza ttipiekin bestetik. Berek ere erakaskuntza formazio mugatuagoa izanki orduan ainitzetan, larderia eta hertsadura asko baliatzen zen denbora bestalde, ala familian ala denetan, haurraren hezkuntza bipil eta gogorra zen askotan lege. Hertsatze horretaz bazenba- tean, bada tresna mikotto bat frantses eskoletan frantsesaren sarazteko baliatu dena: euskaraz mintzatzea eskolako denbora bederen kenduz, bixtan dena. Era- kats-molde horren auzia eta balioa bazter utzirik, ageri-ageria da hor nolakoa zen gure herrietan euskararen indarra eta, bide beraz, erdaraten alderako tira ttipia.

Tresnatto hori zen beraz euskaraz mintzatzeari «anti» edo kontra egiteko asmaketa txar bat: ikusia zuen jaun errientak euskaraz ari zirela haurrak eskolan elgarren artean, etxean bezala: gaztigu gisa, xiri ttipi bat emaiten zitzaion euska- raz mintzo aurkitua zen haurrari eta gaztigatze haundiago bat bazeukan ondotik haur gaizoak.. non ez zuen haur hark beste «hobendun» bat kausitzen, euskaraz mintzo zena. Orduan hari sakatzen zion harrapatua zenak bere «anti» madarika-

tua. Molde horretan haurrak berak zituzten poliza lan batean ezartzen, elgarren salatari eginez, euskara «galgarri» horren kontra: lan higuin eta iluna beraz hori ainitz eskualdetarik. Zenbaitek bakarrik zuten ordukotz ikusten, etorriko zirela egunak, uste baino lehen menturaz, haurra bere herriko mintzairaz ahalgetuko baitzen holako bidetik. Jo izan du Hazparneko eskola arrakastatuena gaitz horrek ere, baldin-eta hango Aiherza erakasle famatua beste alde batetik euskararen alde bermatu bada ere.

Holakoak ziren orduko denborak. Geroztik bide egin du pedagogiak eta denek badakite orain, jakin nahi dutenek behintzat, badela beste molderik mintzaira bat, biga edo hiruren buruan sarrerazteko, buru hura lehenago zeukanetik husterat ari gabe, nik dakita zer totalitarismoren izenean! Ez dugu bizkitartean erranen indar haundia ukan dutenik holako modeek Hazparnen: alde batetik indar onean zirelakotz orduan euskara eta euskararen inguruko ohiturak, eta bestetik, erran dugun bezala, ez baitziren euskararen etsai denbora hartako erakasleak herri horretan. Baina ez dezakete etsai denbora hartako erakasleak herri horretan. Baina ez dezakete beste hainbeste erran beste herri ahulago edo flakatuago batzuek.

Hats beroa, euskararena, erran dugu: hori aitor zitakeen lapurtar herri ederean duela berrogei, berrogeita hamar urte. Errana izan da ateleria, edo zapatagintzako lantegi haiek izan direla beren moldean egiazko eskola bat herritarren egun guzitako euskararendako. Ikusten ziren urte haietan haur bakar batzu, euskara aski trebatu gabeko batekin hasten zirenak zapatagintza lanean: bi burasotarik bat, edo lagun batzu, ez euskaldunegiak gertaturik, han izanen zuen gaztetxoak, laneko lagunekin, adineko edo haundiagoekin, mintzaira eskola bat hauta. Guhauk ikusi ditugu lanari datxikola trebatu direnak, eta, hasian hasi, beren denbora guzikotz. Hori gertatu zaie Bastidatik etorri gaskoin batzuei ere. Beharko! Ekipako nagusi hurbila beti euskaraz ari zitzaizolarik manuen emaiten eta lanaren erakasten.

Eta herriko gauza ofizialetan berdin zen. Elizan lehenik, hori batere dudarik gabe, otoitzak, kantuak ala hitzak euskaraz, kanpoan ere, ezinbertzezko batzu salbu, berdin: Herriko Etxeko igandeko «oihua» bere abisuekin, pilota partidetakoa kondatzeak eta pilotarien elgarrekilako hizkuntzak, ez zen hor erdararik. Salbu espñoalezko kondatze batzu errabotean edo luzeko joko eta zenbait holakotan sarturik, mugaz gainetik etorriak: «quinze, treinta, quante»... baina ainitzek ez zekiten ere gehiago, beren moldean mastakatzen zituzten xifre horiek espñolezkoak zirela. Are gutiago oraino, duda edo eztabada baten xuritzeko, xatxariak deitzen zituelarik jujeak dolda batean kantatuz: «Jueses señores», eta hiru jujeak, pilotari zahar batzu, heldu zirelarik, hazpandar ospe batean kenduz boneta, beren erabakiaren elgarrekin hartzeko. Liturgia hori guzia, hazpandar nagusiaren euskara ahoskatuzko ederraren gisan, erlisione egiazko baten zeremoniarekin emana zen. Holako meza batean ibili den haurrak ez du egundaino ahantzi hor senditu duena. Damurik ziren desternorean egiten luzeko partidak, eguerdi gainean, ama

bazkarietako berantesten hasia delarik, salda edo kozina sutik urrundutik, ez ote diren mutiko haiek oraino hor!

Hemen erran behar da haatik, Hazparne batek badituela bizpahiru hazpandar mota. Badira plazatarrak, errabotean edo karriketan pasatzen denik deus hutsegiten ez dutenak. Horietan dira, «haizinatua» hor dioten bezala, edo astia gehiago dutenak, hauek tresna batekilako pilotariak, xixtera edo eskularra. Besteak, jakintsun joko horietan herabaxago, esku hutsez ariko dira, edo birletan beren auzoan. Haatik musean, kantu xaharretan edo dantza kaxkaroetan eta beste jukurtietan ez dute hauek neherekin zorrik ukanen. Horretako dira ere azken hauek errotik euskaldun gelditu. Hots, badira hazpandarretan zenbait hazpandarrago direnak eta beste batzu berriz, denetako hazpandarrenak, zuk ere ezin aldetarik hartzen duzun zuk hazpandartasuna: jokoa, zirtoa, euskara, fazoina ala ospea, edo trebezia. Eta ez da batere dudarik gutarik bakoitzak ezagutzen dituela bai mota bateko eta bai besteko hazpandarrak. Horietaz denetaz da egina Hazparneko herri ederra, beihalako Bordaxuri-Plumagain hartarik atzoko Xetre bertsolaria edo Parachu Zelaiko euskaldun argia, Darmendrail, Madre, Fontan, Salaberry, Behaxka, Dextima pilotari, pilotazaleak eta oro herriari eman dituen.

Horietan badakizu zuharek, irakurle, batere guk erran gabe, Hiriart Urruty hau non ezar hainbeste urtez *herria* astekarian astetik astera irakurri duzun ondoan: ez zela segurki honen euskara, honen zuhurtzia, nonbaiteko liburu, makineria edo irakaskuntza latz eta hotzetik jalgia, nahiz hauek denak ere behar diren gaur beren heinean eta merezimendu haundiak dituzten metodo modernoak ponduan ezarri beharrez ari diren gaurko erakasleak.

Hiriart Urrutyren euskara, mintzamoldea, ez da euskararen lantegi batekoa baina xoilki lehengo Hazparneko lantegietarik xuxen xuxena heldu den euskara mintzatu: han zituzten herritarrek, gizon ala emazte, eskua lanean zalu-zalua erabiliz, mihiak dantzatzen, herriko azken erran merranak, plazako ala elizako, hauek garai hartan garrantzia handia, auzoko edo munduko ixtorio mixterioak errepikatzen eta jorratzen. Orduan ere, nork norekin eta noiz nola, bakoitzat bere apaindura emaiten zeien gertakariei. Berdintsu eginen du, jaki ausnartuan eta jauntzi orraztatuan, gaurko elizaren haritik, Jean Hiriart Urrutyk, gizona, eliza edo mundua hunkitzen duten gai beharretan; baina beti orduko Hazparne hartarik heldu zaigun grazian.

Erdi-erdian eliza

Ez dut hemen segurki zoko betagailu ezarriko, orain hurbilagotik aipatzen badut Eliza. Hogeigarren mende honetako Hazparne ez du osoan ikusiko, ez-eta xuxen aipatuko ere, erdi-erdian eliza azarriko ez duenak. Tokiz eta haunditasunez oho-rezko lekuan da Hazparneko eliza. Elizetxe horri behatzea aski, bera mintzo da bastiza haundi eta dorre goraduna. Berehala ohartzen da bisitaria elizaren ingu-

ruan dela itzulikatzen herri horren bizia. Duela ehun ta zenbait urte berriz egin zutelarik lehengo zaharraren lekuan otoitzetxe hori, ez da dudarik herri guziarena nahi ukan zutela egin. Eta oriano, ba ote zekiten ordukoek noradino joanen zen hogeigarren mende honetako bizian elizaren garrantzia?.

Bi froga emanen ditugu, ez luzatzeko. Lehen hau: elizaren inguruan sortu direla mende honetako herriaren sustatzaile izan diren obra gehienak. Bigarrena aldiz: zenbat gazte duen mende honetako elizak asko zerbitzutarat bere izenean edo bere ohantzetik igorri.

Elkarte ta obrak

Egiari berea halere, herri horren industrialisatzea izan zen, mende hastetsuan, Hazparneko gertakari haundia eta hori ez zen, ez behar ere, elizaren eskutik etorri. Ez eta hazpandarren beren eskutik ere hastapen hartan. Kanpotiar deliberatu batzuek zuten zapatagintza industrialia herrirat sartu, horrek baitzion herriari lanarekin familia xoilan bizipidea ekarri, hots, egiazko aberastasuna, familien bizigailu segura.

Baina orduan etorri ziren ere egunak, Elizak buhaturik, sortu baitziren denetan elkarteak, patronaia izenerekin lehenik, beren krixtau moldakuntza, kirola eta kultura ingurukoa zeukatenak, geroago aldiz langileen aldeko animakuntza etorri artean. Gazteria bat gaitza, bai multxoa eta bai ehunkako biltzarre eta bestetan akulatzen zuten 1912 tik eta gaurdaino elkarte edo eliza giroko mugimendu horiek, herri guziari emanez orobat bizi eta alaitasun.

Hezkuntza aipatu baitugu, denek badakite gazte horietan zirela hasi eta trebatu gaurko arduradun asko, batzu familia edo lan baten buruzagitzarako karguetarat heldu izan direnak. Baina maiz Eliza eta elizako batzu izan dira direnak. Baina maiz Eliza eta elizako batzu izan dira hor hastapeneko buhatzaileak, hemen hiru izen ezartzen ahal ditugularik, hirurak Hazparneko errotara, bere orduko bikarioekin hastean patronaia sortu zuena (*Les Jeunes Basques* ezagutua) eta geroxago noizbait pilotako elkarte, hau pilotakoa, eta kudeatzaile herritar laikoek aspaldian beren esku hartua. Bigarren izena *Piarres Larrazabal* bikarioarena dugu, langile gazteekin lan egin zuena, geroago euskaltzain eta abertzaletasunean bere ezagutarazi artean. Hirugarrena aldiz *R. Idieder* erretor predikaria eta aintzinagotik Euskal Herri guziko krixtau baserritarren akulatzaile haundia izana.

Mende honetako industrialisatzeak ekarri du, denetan bezala Hazparnen ere, biziaren eta herriko gauzen aldakuntza asko: baserritar jende horren nolazbaiteko hiritartze bat ere bai, bederen bizimoduetan, baina ez egun batez edo biez, asko denborarekin zirelarik, zapateria haundiak, osoki euskaldun ezagutu du, eta baserritar ahusagailu eta mintzamoldekoa, Jean Hiriart Urrutyk bere gaztean, erran nahi baita berrogei bat urteren buruan, erraiteko maneran: futbol eta rugby jokorik ez oraino herrian, bai haatik hoge ta zenbait pilota leku edo plazatto herri guzian 1950 inguruan eta geroxago oraino doi batez. Ez da beraz harritzeko

holako apez herrikoi sano bat baitzuen P. Molerés Baionako apezpiku euskultur-zaleak bere bigarrentzat nahi ukan; laguntza segur horren beharra sendi zuen bere ondoan, ala mintzaldi batzuen euskaralat itzultzeko, ala euskaren ere bere lehen urratsetan argitzeko. Honek, gisa guziz, ez zuen sekulan nagusia galduko, honen izenean lan egitea zuenaz geroz, bai haatik herriari hurbil atxikiren, bere hazpandar itzuli edo inguru guziarekin.

Gure Hazparneko herriari eman soakoa segituz, ainitz balitake erraiteko herri horretako eliza-eskola eta elkarteetarik sortuz. Ainitz apez lehenik, eta leku haundia ukan dutenak. Apezpikaturik bat baizik ez bada ere kondatu: Mgr Clement Mathieu, Landesetako Akizeko apezpikua (Dax) izan da hura. Bestalde ikusi dira ordean elizbarruti edo diosesako kargu haundien guzietan Hazparneko semeak, egun aipagai duguna barne, hau izan delarik hamabost urtez Baionako gotzaiaren bigarrena eta gisa batez euskaldunen gotzaia herritarrei buruzko berezi batzuetan.

Erran dugu Mgr Mathieu, Akizeko apezpikua. Hazparneko komertsalari familia batetako semea zen hau, Mathieu herriko medikuaren anaia. Gizon argi eta arraiak izan dira biak ere, osoki euskaldunak, eta solasketan biak berdin izpirututsu. Atsegin zuten beti herritarrek haiekin solasean: medikuarekin errex zen, tokian baitzuen bere zerbitzua eta bi eleren egiteko aise gelditzen. Ainitzez bakana aldiz apezpikuaren paradak, nahiz atsegin zuen herrirat etortzea.

Eskola haundiko teologia izanez, izanak zituen Belgikan Louvaineiko fakultate katolikoen erakasle izaiteko famak ere, eta beharbada haren buru baina, azkenean, Akizeko apezpiku ezarri zuen Aita Sainduak. Hobe segur Euskal Herri hurbilarentzat, eta nere hango bereko landestiarrentzat. Euskaldun gehienek badakite alabaina zer lan haundia erabili duen Espainiako iraultza lazarrian, Bilbo eta Euskadiko gerla tokietarik ihesi etorri haurrak alde honetako toki segurean zaintzeko erabili dituen negoziaketa ixil eta zerbitzu guziekin. Norbait izana dugu beraz hazpandar hori, ez bakarrik Elizarendako, baizik Euskal Herriarendako ere. Badira zorionez, gure Hegoaldeko anaietan, holako ongi eginak ahantzi ez dituztenak. Hemengo euskaldun apez eta herritarretan ere bai: gure adixkide Jean Baptiste Etcheberry, Donostiriko apez idazleak, bere hamabi liburuen iturri aberatsean, ez du ez ahantzi hainbeste maitatu duen apezpiku hazpandarra; Aki-zerat egin dizkion bisita alaiak bestalde.

Hazparneko misionestak

Itzul gaiten orain Hazparneko Eliza eta honen lur emankorrerat. Ez dira hor ikusi diren sorkuntzak bezalakoak ustegabetarik egiten. Lehenik hazi ona eta gero erroak izan dira betitik landare jori bat sortu eta hazi duen lurtean. Heme-retzigarren mende bat bazeukan gure hogeigarrenak aintzinetik, bera baino lehen sortua, eta zerbait utzia ziona. Hazpandar guziek dakitena, izan dira, 1821.etik goiti, Hazparneko misionestak, herriko seme batek lagun batzuekin sortuak, baina ez batere uste gabetarik holako lurtean. Onjoek badituzte beren hautuzko lurrak. Baina han ere onjo sasoi behar da eta aldeko aroa bestalde.

Egunak ziren halakoak. Duela berrehun urteko iraultza haundiak odol-husturik utzia zuen Frantzia guzian Eliza: apezak herritik ihesi joanak, edo preso, igandeetan ofizio egilerik ez, elizetxeak berak molde txarrean... eta hona bizkitartean, hogeï ta hamar urte barne, arrapizte bat harrigarria abiatzen dela: bere hogeï urteak pasatu ditu *Michel Garikoitz* ibarrekoak, berdintsu *Louis Cestac* Baionakoak, eta ixtanteko, hor dira *Uztaritzeko serora beltzak*, *Angeluko serora urdinak*, Hazparneraino etorriak etxe bat hor idekirik, eta guziz hemen, *Hazparneko Misionestak* deituko diren apezak eta, gizaldi bat barne erraiteko maneran, hauek sortuko dituzten *Beloheko fraide beneditarrak*. Horra nor diren, Hazparne eta inguruetan, Euskal Herriko krixtau fedearen arrapizte baten buru jarriko.

Hazparneko misionesten buru izana dugu hain zuzen, epe labur baten doia (1968), Jean Hiriart Urruty ere bere herrian. Horgo bereko beste herritar batek zuen ere Etxe hori sortua: J.-B. Garat, Pikasarriko semeak 1821an Baionako d'Astros apezpikuaren gerizan. Predikari gaitza zen apez hori, orduko jendeari mintzatzen zekiena: lehenik bera gazte harroa eta airosa izana, nola ez zuten herri guzian inarosten haren prediku harrigarriek, jende guziari barkamendu galdatzen ziolarik berak gazte denboran erakutsi urrats galgarrien gatik?

Misionesten Etxeari datxikola, *Ikastetxe bat* sortu zuten hor berean 1848 an. Eskola hori bera da gaurko egunean, laborantzako, baratzegintzako eta teknikalaritzako ikastetxe bilakatua. Gazteriaren, hazpandarren eta euskaldun guzien krixtau fedean sustatzekoa dute helburutzat ukan Hazparneko misionestek, azken urte hauetan molde asko aldatu behar ukan baditu ere Elizak. Eliza bat ere eraiki dute misionestek toki horretan, misionesten kapera, Euskal Herri guziaren laguntzarekin, horgo bitrailek idatzirik dauzkaten gure herri askoren izenek erakusten duten bezala: denetan predikatzen ibiliz dute alabaina, denen laguntzarekin, misionestek hori egina. Kapera hori, beti asko baliatua, dago hor misionestek mende bat eta erdiz herrietan egin lanaren lekuko, misionest askoren izenak aldiz hazpandarren oroitzapenean daude: Garat, Deyheralde, Bastres, Larregain, Lopez, Dagorret, Mendy, Duhalde, Apesteguy, Camblong, Soubelet, Luro eta beste...

Hogeigarren mende honetan dira horien guzien emaitzak agertu. Ez zen sekulan holako mende elizatiarra agertuko gure hau, hemeretzigarrenaren erakitzte hura gabe: elizetxe bat gaitza batetik, elizaren inguruan ezagutu den bizia bestetik. Familiez aldiz zer erran? Abituenean berean bi apez eta serora bat, zortzi haurretarik egia erran.

Beti irroño batean

Mende hau, egia erraiteko, ez da bestea bezalako. Jendea osoa eta hauskorra ezagutua zuten aintzineko mendeek: edo dena alde honarar, edo dena beaterat. Atzoko biziaren moldakuntza edo zuzenketan ere, atzoko legeak: hau egin eta hori ez, hau ongi zela eta hura gaizki, misionest, apez ala morala egileek hemen zerua eta hor infernua. Ez dugu aldiz batere holakoa ezagutu Jean Hiriart Urruty

bere eliza-irakaskuntzan. Ongi ikasiak zituen gaurko Elizaren ikerbide, gogoeta-tze ta mintzamolde negurritzkoak: ez dela gizon bat, bide bat, hautu bat, ez osoki ona ez osoki txarra. Lehengo zaharrek ziotena: zaldi zuriak ere baduela beti nonbait ile ondo bat beltza.

Hor ez gaude hazpandar jendearen zuhurtzia pausatu eta itzuli haundiko eta herrikoi hartarik batere urrun. Sabela bezala, burua ere bere lekuan daukan baten fama du horgo aitasoak: ameskeria edo xoremendu ergel guti. Zinka eta burro zalapartetan zerendako nekatu, ber bera aterako zaitzularik egia eta zuzena ohar-gabean? kontu kontari eta mila arrailerietan bai hobeki gustatzen zaio, tratulari onaren gisan, erabaki pisuen artetik. Eta ez uste izan jende ta gauza sailduz trufaka ari zaitzula hola mintzatuz: zuk bai, arrotza, behar duzu berak eskaintzen dizun haria xuxen hartu, edo hainbat gaixto, itzulikatuko baitzaitu izpiritu erne horrek, batere uste ez duzula.

Horra nola, ez diren batere barna hartzekoak herri horretako izen goitiak eta holako zirtoak. Eliza -solas ari baiginen doi- doia, ez zaie naski egundaino gaitzitu elizakoei, herri horretako izen jostagailurik, balinbaziren ere elizgizon errespetagarriak holako jauntziak: bazen, aspaldi herriko andere bete-bete bapo bat, gorputzaren inguruen betekoa baitzuen solasaren parabola. Zer izen uste duzue emanen ziola bere kultura guzia elizako latinean kotsatua zuen herritar karrikatarrak? «Tantumergosa»! Irri zafla batekin denak kitto!

Halere gizonkiari aisexago lotzen ote zitzaion herriko zirtolaria? Bazen plaza ondotiar bat, elizako kurutzeketaria. Ez zen ez gehiago gauza, Elizaberri edo Peñako auzoen gainetara errogazioneetan kurutzearen heltzeko. Adin onerat heldua, galtzen bete ipurdi, belaun zaharrak gogordurak ezituak, etxetik eta elizarainokoa aski zuten haren ustai inguruek eta urrats pisutuek. Baina lehen maitatu zerbitzua ezin utz, eliza barneko proosino hartan, hilabeteko hirugarren igandean, egin zezakeen sakramendu sailduaren aintzinean kurutzeketarigoa. Bazoan beraz luze bezain zabal, kurutzearekin, bere urrats tuntula eta bakana ongi erri-tmatuz «Adora dezagun» kantu pausukoaren doinuan. Izena ere bildua zuen arabekoa: «Barrika saildua»!

Hazparneko apezek ez zuten eskapurik. Bikari mehakaila baten lagun etorri zen ehun kilotako hark bildu zuen deitura berri hau: «Egina presta»!

Izen bera jasanen zukeen geroztikako jaun bikari ongi hazi honek ere. Hau ez zen ordean bakarrik ongi hazia: halako hazpandar traka bat bazuen orozgaine-tik bere urratsean, eta solasean berdin-berdina; beti gozo-gozoa mintzo eta behar zen astiarekin zabaltzen, irriz-irriz, bere solasa, sekulan ez bilo herritar prestu batzuek huni: «Jondoni Murtuts»!

Berdin zuen balio herriko erretor nagusia izanik ere. Gradutan dendak ez du gutiago irrisku: «ximinua arbolan gorago eta... beste hura ageriago» badaki ba-koitzak xiberotar erran zaharraren pikoa. Etorri zen beraz herrirat erretor bat,

hedadura haundikoa, eta asko aldakuntzaren egitera ekarria izan zena herrian: «Modda berri» izena zuten honentzat Hazparnen egokia aurkitu eta nolaz ez?

Beste apez honentzat, ondotik berdin erraiten hasi ziren hastapenean; Baina honek berea merezi zuela jujatu zuten laster. Hazparnen erraiten den bezala, «galdezko akta» baitzuen honek egiteko bataio berri bat eman zioten laster honi: perzetur berria! Perzeturra baita Hazparne bezalako herri gotorretan aurkitzen den zerga biltzalea.

Gaizki har letzazkete ainitz kanpotiarrek beren herriko apezak molde horretan xixtaka derabiltzaten euskaldunak. Ez zen batere hola hogeigarren honetako parte gehiengan. Bereak zeuzkaten hor Hazparnen apezak zinez, eta ederki bere-tuak, irriño bat ezpainetan hola zerabiltzatelarik. Hona berriz beste bat, urrea bezain fina zelakotz eta zinez kartsua, noiztenka predikuan jauzten zelarik ere bere buru beltz eta begi xorrotx bixiekin. Eta horra nor zuten hazpandarrek: «Biper beltza»!

Ez genuen haatik bere herriko kargudun izana J. Hiriart-Urruty. Hortakotz ez galda guri zuk, irakurlea, zein zuen honek bere izengoitia, ez baitzuen batere holakorik gure ezagutean. Bakar-bakarrik zenbait lerroz hedatu gara sail horretan, erakusteko nolakoa zen azken hamarkada horietaraino herri horretako giroa. Hiriart Urruty bera apeza zelakotz dugu apezen eta elizaren sail hori doi bat luzatu, gure euskaltzain adixkidearen ingurumen premiatsua hori baitzen. Baina baliteke beste hainbeste erraiteko nola zuten hazpandarrek gatz eta biper beren ahomihitan, apezentzat bezala, berdin auzo-auzokoendako. Hazpandar izpiritua da hori, herriko euskarari josirik dagoena eta hainbat gaixto holako ohidurak galtzen badira: euskararen gibelatzea ere litake hori herri eder horretan.

Herriari berari gure behako zabala emana baitiogu orain, hurbil gaitezke azkenean, etxeko gauzetan ausartegi sartu gabe, Hazketako auzo horretarat, eta hor, Abituenero Hiriart-Urruty familiaraino. Bere haurrideen erdian dugu hola gure laguna hobeki ikusten, den bezalakoa.

Abitueneroak

Hazketako xola-xolan da sortetxea. Aitak eta amak ezagutu, maitatu, zituzten ahalekin beti artatu duten etxe hura bera; ongi xuritua eta beti garbi-garbia beiratua bakarrik, hots, langile ximen eta bipil batzuek aspalditik beren maitasun ohantze ekarri dutena. Ez dira segur zeru arrotzean: beste mazelan daukate Joanosederraenea J. Hiriart-Urruty beste idazle zenaren sortetxea, hau zelarrik gure Jeanen aitaren osaba. Ahaide hurbil edo urruntzen hasiak ere, hor daude, batzu, Latsaldekoak, aita zenaren lehen kusiaren etxea, ezkerrago Mulloteia, Jean Baptiste Hiriart Urruty anaiaren egoitza. Hazparnetik etortzean, nahiz hau ez den jendakiakoa, Abituenerat doanak utzi berria du doi-doi, bide hegian, Xoritea, Pierre Duhour *Herriaren* luzazko berrikerari eta sustengu zenaren etxea, Hazparneko berriak hain suharki helarazten baitzituen.

Abituenerat egin nuen lehen bisita balio zait halere kondatzea: ongi erakusten du non gauden hor eta nor diren abitueneoak, eta nolakoak, xaharrenetik haste. Neguko ilun nabar bat zen heldu ginelarik Hazparneko bi bikarioak, Manex Arbeletche, jada hangotua zena eta ni herrirat izendatu berria. Etxekandereari eta haur gazteenei lehen agur bat eginik atean, hurbildu gintzaizkion, erdi ustegabetarik, supaztereraino, hantxetan beroki zegoen amatxiri, inprobistean bezala. Nork ez zion xaharñoari barkatuko, doi bat ttutulatua bazen ere, iduriz bederen, Hazketako ametz egurren suaren epel hartan, 95 urteko atxo gaixoa? Han zegoen gero, mila galdez burua betea, gure bat-bateko sartze ixil hura nola egin genuen sukalde xokoraino. Arbeletche bikari maitatuarekin ausart baitzen, nahi ukan zuen berehala bere baitako arazoa harekin xuritu, galde xoil honekin:

—«Bena, bena, nundik sartu zirezte?»

—«Hortik! «egin zion ene lagun ñaukelak, ahotik atera orduko, suaren gaineko ximinei supide xiloa erakusten ziola.

Denek irri zafla bat eginik, horretan gelditu zen auzia, mementoko. Ordu baten haina irauñ zuena solasak, elgarren ezagutzaren larri-larria eginez, ene lehen bisitakari! Joaiteko ordua etorri zenean, guziei ikusarteak, etorri zen amatxiren aldia. Arbeletchen agurra haren ganatu zenean, supide xilorat luzatuz honen eria, hau galde egin zion bakarrik amatxik:

«Etzireztea hortik joaiten?... » - Atxik, Arbeletche!

Horra Abitueneoak. Eta ez alde batetik, baizik bietarik. Aita Jan Pierra lehenik, hau bere xahartasunean, amatxiren adin haundirat heldu ez bada ere, beti omore oneko gizona, irri eder nasai eta sanoa, lehenagoko herriko ixtorio pollit bat beti ezpainetan. Familian, bizi ona. Bazituen, gazteek diotenaz, bere egunak, hala nola hazaroaren hameka; hamalauko gerla haren bururatzea (berak gerla egin), etxeko mahaina behar baitzuen bere bihotz onaz aberastu, ekarriko zuen orduan karrikan erosirik behar zen jakia, egun hartako oroitzapen meztatik lekora familian parte hartzeko denek goxotasunean.

Amaren aldekoak ttonttoagoak zirena? Amatxiren berri badakigu. Beste haurride batzu herritik urrunxago joanak bazituen amak, hor xahartu da, 90 urtetan goiti, ahizpa izeba Mañana, kozinari haundi eta zirtolari famatua. Familiatik kanpo halaber ezagutu dute hau ainitz eta ainitzek, prestatzen zituen bazkarietan bezala, zerbitzatu duen eskola eta apezetxeetan, Hazketako Ñañika etxetik eta Iholdi ta Lekuineko erretortegietaraino apez-gelari egonik, besteak beste. Haren kozina gain-gainetik preziatua bazen, berdin-berdina solasa eta ixtorio alaiak.

Jean Hiriart Urrutyren haurrideez beste hainbeste erran dirogu izpirituko dohainen aldetik. Solasa goxoa batetik, oroitzapen, kondaira eta zirtoz betea betetik, betiko irriño jostakin harekin, ala Erramun, ala Janbattitt, eta berdin arrebek. Taulen gainean arras preziatua ibili da Janbattitt, Piarres Larzabal, herriko bikari ohiaren antzerki askorekin; Hazparneko teatro taldean beti leku on bat bazen honendako, Soubiboure, Mendiboure, Lataillade, Bortayrou, Haiçaguerre,

Iriart anai arrebak eta holakoen segida hartu zuelarik, Pierre Etcheverry, Durruty eta beste batzuek haiekin.

Erran behar da ordean lagun goxo eta jostakinez besterik direla Hiriart Urrutytar guziak. Hala da, batek ere ez duela haundikeriazko ametsik perekatu familia horretan bere baitarik. Ahal ukanen zutela erranen dugu bakarrik... zenbaiten diruzko ahalak eta guziz... urgulua izan balute familian. Gorako mailarat heldu izan dira, eskolaturik, Elizako bokazione batetara jo duten hiru haurrideak: bi apezak lehenik, ezen hor genuen Andre anaia ere, Jean bezala Erromako eskola haundietan ibilia, eta bide haundiari zoana... osasun eskas batek ez balu lehenik erdi baztertu, eta gero osoki, gazteegirik gutartetik eraman. Eta hor Kety serora, Euskal Herriko katekesiaren buru egonik, ordu honetan beste kargutan ezarria dena. Hemen salatzen ahal duguia ere denak direla haurride horiek irakurle interesatu eta jakintzaz beti gutziosak? Eta liburu egileen laguntzaile ere bai bat bederen, berak daukan begi xorrotx ernearekin eginez, bere atseden orduetan, galdatzen zaizkion zuzenketak oro. Esker onekin zuri, Ernest adixkidea! Horiek hola, familia horretaz hau jakin behar da: batzuek eta besteek, beren hautuz lehenik ezartzen dutela ahalaz etxeko haurridea, auzoko adixkidea, eta holakoekin ez da adixkidea falta; bidean aurkitu beharduna da hau, den herrikoiena, eta sekulan ez ohorea edo espantua bere buruaren haunditzea eta besteren begietan gehitzen ahal gintuzkeen itxura girgiladun hura.

Honekin burura dezagun Abituenekeen hau. Gutiz gehienek oporrak edo bakantzak hartzen dituzte orain: apezek eta laborariek ere lehen baino gehiago. Nola hartzen ote zituen Jean Hiriart Urruty batek bereak, hori sala ditake engoitik. Ez, behin ere, kurrida ametsetako bat eta gastu haundiak eginez, auzo herri edo urrungoetan barna. Ez-eta ere libertzeko leku edo atseden toki zenbaitetan, lagunekin edo gabe. Bakarrik, igande zenbaitez, predikatzerik edo apezpikuaren mutilgorik ez bazuen, konfirmazione, mintzaldi, beila edo holako, telefona ukaldi bat, eta bazoan etxeko saldaren jastatzera, haurride koinatekin, beren arteko berriak, etxekoz etxeko, eta horrekin denak zorionsu... Abituenean.

Lagunak

Lagunek ere dute gizona egiten. Hobeki erraiteko, denek dugu elgar egiten. Eta «Elgar iduriak elgarretarat» dio gure erran zahar batek. Hori egia da sozieta- tearen maila guzietan: kirola talde, ofizioiko elkartasan, adin berekoen biltzarre edo zaletasan berekoen anaidia...

Zein ziren bada Jean Hiriart Urrutyren hautuzko lagunak? Apezpikuen konpainian zebilen gure apeza, asko ezagutza eta biltzarre hor egiten, ukan ditu nahiko xantzak maila horretan. Nahiz berak ez zuen sekulan holakorik aipatzen, apezpikutuak zituen lehenagoko Erromako semenarioan ezagutu ikasle lagun zenbait. Ez dugu egundaino dudatu, gure hazpandar horiekin guziekin jendetasu-

naren legeak: letraz, menturaz bisita labur bat edo bestez, hots, berak zekien nola. Hau eta hau da aldiz guk, hurbiletik ezagutu dugunek, segurta dezakeguna: ez zuela batere maite bere lagun haundikiez mintzatzea, are gutiago bere buruaren goratzeko. Horretan utziko ditugu beraz Jeanen lagun «haundiak».

Lagunik gabeko gizona beraz Jean Hiriart Urruty? Ez eiki! lagunez bete ba bai, Abituenekoaren bihotza. Nondik ez? Beti gizonaren estimu, errespetu eta maitasunez gauditua ikusi dugun holako bihotza! Baionako semenarioan egin zituelarik bere 18 tarik 24 etarainoko urteak, salburik bat soldadogoan, euskaldunen artean ezagutu zituen, erdiak baino gutixago, biarnes lagunak. Hainbeste balio duten urteek nola ez zioten bizi guziko hatza utziko! Guziz gure bikari jeneralak zeuzkan elizbarruti osorako kargu eta harremanekin; eta ere urteko elgarretaratzeak, besteak beste.

Biarnes lagun horietarik hasi nahi ukan dugu, erraiteko ez dituela lagun horiek sekulan ukatu. Horienak ere entzunez, behin baino gehiagotan jastatu eta prezatu izan du biarnes era euskaldunek daukagun anaitasun egiazko hura: bakoitzak gure ohidura, maitasun, eta grinak izaki, haiek beren herrittoarentzat eta guk gurearentzat. Biarnestasun hura galdua zutenak aldiz, edo sekulan ez ukana, ez zen hori ere arrazoin bat bere lokia beste nonbait badaukan anaia haren guties-teko. Sektarismorik ez Hiriart Urrutyrekin, bakoitzak baitauka bere buruaren librokari erabiltzeko zuzena, hori ere sakratua, bat balinbada, izan dadin haren hautua gure gostuko edo ez.

Hel gaiten azkenean euskaldun lagunetarat, apez lagunetarik haste. Hemen anaitasun osoa, baina berexkuntza ta bazterterik gabekoa hemen ere. Bagara guzietarik euskaldunetan: begi beharri ondunak eta itsu-elkorrak Lehenekin argi bat Jean Hiriart Urruty, eta nolako sustatzailea! Beti negurri ta bide oneratuz gogoetak eta solasa, buruberoekin negurri oneko, etsikorrekin altxagarri, baina nehoiz ere ez erakaslearen doinu jakintsu eta mendratzailerik. Nahiago zuen, bietarik batean, bestea entzun, zu eta ni bezalako berdin, askoren ele on eta ahulak jasanez artean hauek, emeki-emeki, elkarrizketaren baheak berexirik, aterako dela ondarrekotz, egiaren zati bat eta geroxago bestea. Ongi bazekien goizegi plazaratu argi saminegiak ez daukala baliorik, itsutzen baitu, argitzeko orde. Hori ez bada pedagogia huts-hutsa!

Argia bat da. Bihotza? Ez du egundaino dolamen, intziri, garrasi edo oihu - - moihuz erakutsi Abittuk bere bihotzeko sendimendua. Urrats ixilez bai ordea, ezti-eztia. Haren atsegina: libro zuen igande batez, edo, xoilki, zerbitzu horrek atsegin ekar zezakeelakotz, aspaldiko lagun baten parropiarat joaitea: meza adixkidearekin eta predikua berdin... galdatzen bazioten. Bixtan da bai galdatzen ziotela. Ikusi duelarik apez bat pairamen ixil batean, osasun eskas edo beste, egin dio egin, alegia deusez, behin berritan, anaitasuneko bisita. Baina ez zegoen apezetan mugatu apez horren bihotza: zenbat igande aratsaldez ez da gelditu, lehenago gazterian ezagutu familia batzuetan, batere beste arrazoinik gabe, bihotz onezkoa eta atsegin egitekoa baizik. Erran behar da hola zuela berak ere atsegin.

Hor dira ere *Euskaltzindiko lagunak*, frango urrunak zenbait, ofizioz, tokiz edo asko gisetara. Edo, berdin oinezko atealdi batean junt egin xaharñoa, haurra bera... hots! uste dugu aski erakutsia dugun gizon bakoitza, haundi, ttipi, arrotz edo erramesa zela harentzat gizon bat: gurekin baduena, beti, nornahi izan dadin, hartzeko bezainbat emaiteko.

Egoera eta lana

Zeren gaitik ote ditugu hemen egoera eta lana elgarri josi? Alde batetik bada gaurko egoera, gu bizi garen denbora hau: hala denaren gainean zer dezakegu guk? Lehengoez zioten bezala: lehen hala, orain hola, gero ez jakin nola! Beste aldetik, ez ote zuen gure bikario orokor euskaltzainak lanik aski bere egunero-doarekin, hots Eliza era euskara? Hola iduri badu ere bestela ditake egia.

Beha diezogun hurbilgotik Hiriart Urrutyren lanari. Bi mailatan ere, Elizakoan bezala euskararenean, gaurkoak gaitu manatzen, holako urrats haundiz aldatzen ari zaigun mende jauztekarari honetan.

«Elizaberri» sailekoa dugu hemen hunkitzen gaituen Abituren lanetarik bat. Lan gaitza, egia erran. 950 artikulua egin ditu ezbaian *Herria* kasetan, konda errax direnak beren osoan: hiru hilabetetarik bederen, 1970tik eta 1973 artean, eta aste guziz handik eta 1990ko maiatz artean, erran nahi baita bere azken eguneraino, sei liburu gotorren gaia genuen hor, denak bildurik: bost agertuak eta seigarrena irarkolan.

Hiriart Urruty ez den batek bere erran-nahiak erranen zizkion Euskal Herriko jendeari, nahi zuenak sinets eta besteek utz zetzatela. Hori ere egin du asko gaitan, Elizaren betiko egiak dituelarik aurkeztu eta esplikatu. Baina jakintsunaren egitea baino maiteago zuen jende ximpleen anaia xoil horrek beste molde hau: ez zuri sapientzian kondatu ez, zer den mendi horren giblean edo atzeko aldean, denak dakizkien jaun haundi batek bezala eta denak ixilik hari begira. Ez, ez! Nahiago zuen zurekin batean bide egin mendi hartaraino: handik zer ikusten den beha egoiteko, zu eta hura, eta handik itzultzean biek han ikasiak partikatuko zenduztelakoan.

Holaxe zaigu beti biziaren eskolan jarri eta egon gure Jean. Beti ate-leihoak idekirik dauzkan etxetiar baten pare, pentsatzen zuen apez horrez hor zeukala, Ebanjelioarekin bezala, berdin biziarekin, bere lehenbiziko ikaskuntza egin beharra. Halakoa da beti ikasten ari. Halakotik da egiazko jakintsua egingen. Ez ote zuen hor Jean Hiriart Urrutyren zuhurtzia paregabeak bere gakoa edo giltza? Hortik abiatuz da, harroka gainean bezala, eraikitzen, lan segura egiten. Bazuten zerbait ezaguturik *Herriaren* irakurle haiek, hainbeste aldiz aitortzen baitzuten: «Nik J.H.U. dut lehenik irakurtzen dudana». Edo beste batzuek: «Arte bat ona hartzen dut artikulua horiekin, ez presaka baina ahal dudan denbora hartuz gogoeta egiteko». Eta hau azkena: «Zer hutsa *Herria* astekariak, «Elizaberri» gabe agertu zen lehen aldi hartan.» Errexki sinesten ditugu horiek oro, hain dugu

denek baitezpadakoa gure egun guzitako gertakarien eta gogoeten elgarrekin uztartzaile on baten laguntza.

Kanpoko haizeak

«Oroit hadi hire semea ez dela hirea baina bere denborarena» Jean Heriart Urrutyk zuen Confucius xinatarraren gogoeta hori egun batez *Herrian*: errepi-
katzen. Gure denbora, egungo egunean buhatzen duten kanpoko haizeak: hori
ere dugu gaurko egoera, beti bere begi xorrotxean Abbituk bekoz beko eduki-
tzen zuena.

Bere lanetarik bat zuen Elizbarrutiko bikari orokorrak, herrietako erretoren
posta berritze eta apezten tokiz aldatzeen lana. Hura zen gehienetan apezten ikus-
tera igorria herri batetarik besterako aldakuntzaren aipatzeko. Hor ere betiko
errespetuarekin jokatu zen, apez bakar bati gertatu bi kasu hauek erakutsiko
duten bezala.

* * *

Euskal Herri barneko baserrian kargutan zen apez batekin izan zen lehen
hau. Herri hartako ohidura zaharrez mintzo ziren biak. Beste asko herritan baino
hobeki zainduak ziren herri hartan lehengo gauzak. Ainitz interesatua, xehetasun
asko galdatzen zion bikario orokorrak herriko artzainari eta kuraie emaiten ere
bai, bezala hor fedearen alde bazenbat kulturaren alde egin beharrik lan berean.
Arrazoin hau botatuz halere berak, entzulearentzat aski ustegabekoa: «Egia da
halere gaurkotasun bati jarraiki beharko zaiola herri honetan ere, beste guzietan
bezala. Eta arras egia, ez dela herri hau besteen artean bakarrik egonen, lehengo
gauzetan itzaturik, besteak oro mugitzen ari diren bitartean !Egia hau zion hor
argitan ezartzen: ez dela kulturarik, aldatzen ez denik.

* * *

Beste herri hau aldiz itsas hegi horretakoa. Asko aldakuntzaz urte parrasta
bat honetan joa, eta, laborantza, gibelatuz, etxegintza, turismoa eta libertigintzaz
betetzen hasia, komertzialdegiz ere bai, eta gutxiago industriaz. Herri hartarako
elizartzaintza zion baserrikan apez hari postatzen eskaintzen, hango beharrak eta
bere arrazoinak zabaltzen zizkiolarik eta haietan haxe: «Zu, bihotzez euskaldun
eta euskalzale zaudena, zu bezalakoak ere behar genituzke hor gaindi, toki horiek
ez ditene gure euskaldun kulturatik huts! «Hemen berriz beste soinua.

Batean hotza eta bestean beroa buhatzen zuena hor? Lehenik gure ohidure-
tarik zerbait gaurko egoerari laxatzea eta gero berriz laxatu haren ondotik berriz
harrapa ahala harrapa joaitea? Ez dugu holakorik uste. Batean ala bestean axalez-
koa litake holako ikuspena. Aitzitik, bietan errealismoz eta leialtasunez betea bai.

Errealismoz: gure tokiak eta denborak diren bezalakoak direlarik, egia horri ez dugula itsu egon behar; eta deusik ez duela balio kontserbatismo zerratu batean egoiteak. Hortakotz iduritzen zitzaion Hiriart Urrutyri erne ta berritzale izan behar dugula euskaldunok: biharko Euskal Herriaren egile, eta ez, geldi-geldia, hiltzen ari den atzoko hari gibelerat so egoki, hil beilaria bezala.

Leialtasuna bestetik: frantziar erran zahar batek dio ez dela haurra bera ur zikinarekin aurkitzen ñiñiaren ikuzketa egin ondoan. Gure herriarentzat hartuz konparantza hori, hau erranen dugu: Euskal Herri honen 20garren mende hone-tako berritzea ez dugula gure ohidura baitezpadakoena eta euskara bera sakrifi-katuz eginen, baina gure burruka, baketsu baina tematsua, funtsez eramanez.

Kanpoko haizeak hola ditu Jeanek beti hartu: dei batzu bezala, edo indar batzu, guk hezi behar ditugunak, hala nola marinel beladuna beti haizearekin gudukan ari baita itsasoan, haizearen indarra bere alde baliatu beharrez, eta, den-bora berean haizearen kontrara: ez baitu ez, haizea norat eta gu harat mendearen haizeak irabazi behar gurekin baina beti guk, gure bermantza eta jukutriak oro gure helburu hartarako baliatzen ditugula, Hots, gizona beti erne ta berme, eta ondarran gizona irabazle eta hura bera indar itsu guzien gobernatzaile eta jabe.

Ez dugu hain zuzen froga eskasik, gaurko aldakuntza mundu honetan, gudu ikaragarri horrenik. Erlisioenetan, eta munduko erlisioe haundi batzuetan ber-din, horra integrista kontserbatzaileak batetik eta negurtuzko bide batzuen bila dabilzanak bestetik. Euskara mailan batuaren aldekoak eta kontrakoak, gauza eta hitzak halere nehoiz bortiztu gabe guk ere: beti ateratzen baitira harateko punta-koak eta horrarateko puntakoak denetan.

Egoera eta haize guzien artean ez zen egundaino punta batetik bestera ibiliko Hiriart Urruty lerro hauetan erakutsi nahi ukan dugun bezala. Haatik ez dugu erran bi buruetarik biderdi egoitea zela haren negurria, hor ez: gauza, jende ta idaia batzuen xehe xeheki eta zentzuz pisatzea bakarrik.

Gutiz barka

Gizon ixila genuela Jean Hiriart Urruty euskaltzaina, ez genuen guk hemen horren errepikatzerik: aski agertua da hori orain artean hartaz erranak eta ida-tziak izan direnetan. Preseski, ixilegia zen norbaiten hobeki ezagut-araztea zen hemengo gure nahikundea. Haren ingurumena, eta lehen lehenik, sortua zuen lurra doi bat agertuz, axal hotz hura baino barnagodanik.

Badakite irakurle batzuek uste izan dezaketen hemen, galduak eta ahantziak bezala ibili garela, Hazparnen gaindi, gure gaiarentzat baliorik ez zeukaten xehe-terietan. Agian ez! Gure gutizia, eta nahikeria behintzat, ez genuen holakoa, baizik Iparraldeko euskaltzain bat egin duen lur bereziaren eta garaiaren erdian erakustekoa.

Ari ditugu kurutzamendu batzu idekitzen Iparraldearen eta Hegoaldearen artean. Badugu zer egin elgar ezagutzeko eta elgar konprenitzeko. Gutienak uste-an gertatzen zaigu, noiz edo noiz, harriturik gelditzea: nolako leizea daukagun oraino elgarren artean eta zein urrunak garen, barnez eta senditzez, elgarretarik.

Baina nor harri leize ikaragarri hortaz? Gaurko egunean harriturik daude, Europa erdi horretan, zein arrotzak bilakatuak ziren bi Alemaniak, 45 urte berexkuntzaren ondoan bakarrik. Eta euskaldunek guk, badauzkagu mendeak, ez jakin gehiago zenbat ere. Eta denek berexi gaituzte, mintzairak eta kulturak ez-ezik: gerlek, abertzaletasunak, gureak ez ziren nazionalismo batzuek, mugek, indarrak, eta doi-doia hasiak baizik ez ditugu, erdi kontrabandan erraiteko maneran, euskal anaien arteko harremanak. Horra zergatik nahi ukan dudan hemen, lainoki, gure berri xehe zenbait eman neure aldetik.

Beste asko ere bada, gaurko egunean, elgarren arteko leizearen betetzerat ari denik. Hazparne, Hiriart Urruty zenaren herria izan baitugu hemen, parte haundi batean, solasgai, denek badakite orain Hazparnek eta Azpeitiak ari dituztela anaitasunezko josturak egiten elgarrekin, biek ere urrunegi ez dauzkaten Makea eta Zeanurik bezala, eta Aiherra eta Antzuolak bezala... eta, denek baino aintzinago (barkatu!) gure Euskaltzaindiak bezala. Elizen lokarriak ere hor dira eta bazuen hor Jean Hiriart Urrutyk, bere Gotzain nagusi suharrarekin, beraren lan partea, bereziki Donostia eta Bilborat buruz hedatuz, egina.

Lurra eta ingurumena: horiek gu egin gaituzten bezala guk ere lantzeko ditugunak.

BASARRIREN BERTSOLARI PROIEKTUA

Juan Mari LEKUONA

Basarri bertsolariak 1935ean lehenengo bertsolari txapelketa irabazi zuenean, garai hartako idazle gazte eta argi zenak, Jose Artetxe gogoangarriak, honelatsu ematen digu bere eta orduko jende askoren iritzia txapelketari buruz: ez zela harritzekoa saria Basarriri ematea, honen merituak neurtuz gero. Baina horretan ez da bukatzen auzia. Zera dio: «Basarrik bere eskola jarriko du; eta jarri behar du gainera. Bere jarrera eta arierak eta bertsolari zaharrenak bistan da oso bestelakoak direla; eta eginkizun bat duela txapeldun berriak, bertsozaletasuna sentitzen duten asko eta asko leziatu behar dituela eta hezi bere inguruan»¹.

Handik 50 urtera, gertaera haren urrezko ezteiak zirenean, Zarautzen egin zitzaion omenaldian, goratu genuen Basarriren garaitza historikoa, eta azpimarratu ere bai, nola Basarrik bete izan duen orduan itsumustuan jendeak eskatzen zion bertsolari berrikuntza. Hona gure hitzak: «Egun hark garrantzi oso berezia hartzen du aurten. Basarrik ezin eta hobeto bete du bere bizitzan zehar orduko bertsozale eta euskaldunen baitan sortu zuen itxaropena. Gaur, denboraren joanak damaigun ikuspegitik begiratuta, historiak testigantza egiten digu, Basarrik egin duen lana, utzi duen ondorioa eta sortu duen mundu berezia denen begibistara agertuz»².

Artetxek ordukoen itxaropena eta gogoa azaldu zuen ezbairik gabe. Eta gure asmoa da, omenaldikoan orokorki esan genuena, artikulua baten mugabarruan bildu, sailkatu, zehaztu eta eskaintzea. Bertsolaritza berritu asmoz, Basarrik garaturiko proiektua arakatzea: nola Basarrik eskola bat jarri duen plazako bertsogintzan, eta nola Basarriren jarrerak asko eta asko leziatu eta hezi dituen bapateko bertsolaritzan.

---

¹ Testua eta giroa, Manuel Lekuona: «Ahozko literatura», in «*Idaz-lan guztiak*», 1 t., Kardaberaz Bilduma, 22 a., Eset, Gasteiz, 1978, 327 or.

² Omenaldian irakurri genituen paperetan.

Guzti hau bideratzeko, nahiko gaia ematen digu *Bertsolaritzari buruz* deritzan Basarri beraren liburuak³. Egileak bertsogintzaz duen ikuspegia eskaintzen zaigu: «bertsoaren neurria, puntuak, esanaiak... Saioak nola prestatu, ta noiz ta nun egin bear diran... Gaijartzallearen lana... Ta abar»⁴. Guztira 35 artikulua dira, «Zeruko Argia», «Aranzazu», «Goiz Argi» eta Donostiako kazetetan argitaratuak. Lehenengo idazlana 1963koa dugu, eta azkenekoa 1984koa.

Garaikotasun bizia duten lantxoak dira eta giro desberdinetan sortuak: hala nola eztabaidak, galduta dabilentzat argigarri paratuak, egilearen beraren eskarmentuzko ekarri jakingarriak eta testigantzak eta abar.

Liburuaren edukiaz jabetzen garenean, gauza nabaria da, Basarriren plazako kantugintzaren azpian bertsolari proiektu bat egon dela beti, egitasmo bat; hasieran, behar bada, susmo hutsa zena, baina gerora, bizikizunen eraginez, gero eta argiagoa eta indartsuagoa egiten den proiektua. Eta jakina, egitasmo honi esker, eta egitasmo bera zuten beste bertsolariei esker, burutzen da eta mamitzen bertsolaritza berriagoa, bizkunde garaiko bertsolaritza publikoa, hain jakina eta go-rena.

Hogei urtean zehar Basarrik bertsogintzaz esan dituenak gogoan hartuz, idazlanon azpian datzan proiektua azaleratzeko, hauek izango dira urratsik nagusienak: 1) Bertsolaritzaren beharrik gorrienak, Basarriren ustez; 2) bertsolaritzari opa dizkion helburu nagusiak; 3) estrategiaren barruko gaiak eta baliabideak. Xehetasun hauek bildu eta taiutu ondoren, argiago geratuko direlakoan gaude Basarriren plangintza eta berak egin lanaren balioa.

1. BERTSOLARITZAREN BEHARRIK GORRIENAK

Egitasmo berri batek oso berea du errealitateari buruzko ikuspegi ezkorra edukitzea. Eta gauzen egoera kaxkarrak zuritzen du, ez gutxi, egitasmo berria. Antzeko zerbait gertatzen da Basarriren bertsolari proiektuarekin ere. Hutsune eta beharkizun askotxo ikusten ditu 30. urte inguruko bertsolaritzan. Egoerak markatzen ditu proiektu berriaren beharra ezezik, baita bere nolakotasunak eta eragin guztiak ere.

1.1. Orduko bertsozaleen egoera tamala

Behin eta berriz aipatuko dizkigu horrelako eta antzeko oharra orduko bertsozaleen egoerari buruz: «Asko sufrituak gera gu au dalata. Euskal bertsolaria

³ Iñaki Eizmendi «Basarri»: *Bertsolaritzari buruz*, Auspoa, 178 z., Estella, 1984.

⁴ A. Zavala: *Itzaurrola*, ibid., 12 or.

eta euskal bertsoa lokaztegian ezagutu genituen, eta zelai garbira ateratzeko alegi-ñak egiten asi giñan»⁵.

Denboraren joanean aldatuko du iritzi hau, proiektua aurrera dohan heinean: «Askotan, gutxien dakitenak itzegiten dute geien bertsolaritziari buruz. Aspal-di ontan, orratik, Jaunari esker, jendea asko ari da lezitzen eta edukatzen»⁶. «Ari da jendea ikasten, baña oraindik badago zer ikasi»⁷.

Beraz, Basarriren egitasmoan, lehenik eta behin kontuan edukitzen denetari-ko alderdia dugu jendearen ikas maila bertsoari dagozkionetan. Bertsozaleen ez-jakintasuna da lehenetariko kezka Basarriren asmoetan.

1.2. Orduko bertsolarien jokabide desbideratua

Minberaz eta minduraz mintzatzen zaigu erreziltarra mende honen hasiera-ko bertsolarien jokabidez: «Garai batean, esango digu, bertsolariak, zoritxarrez, bekoeneko maillan arkitzen ziran gizonak ziran; tentelu batzuri par eragiñaztea beste elbururik etzuten gizonak»⁸.

Arantza berak sistatzen du Basarriren bihotza herriko ikasiek -K. Etxegarai mespretxugile sonatuak, adibidez- bapateko bertsozaintzaz zuten iritzi kaxkarra entzundakoan: «Min artu izan det, Euskalerriko jende ikasiak... bertsolaritza an-kapean zeukatela jakinda; bertsolariak euskerarentzat kaltegarri zirala... idatzi izan dutela jakinda. Enaiz batere arritzen, ordea, garai artako bertsolarien jokabi-dea ikusita, jende eskolatuak begi onez ez ikustea»⁹.

Orduko bertso-gaietan erabili ohi zen gatz larria ere gaziegi zaio bertsolari-tza berritu asmoz dabilen gazteari. Duintasun gutxia salatzen duela gauza jakina da: «I olakoren andrearekin ibiltzen aiz; i aiz moskortu intzan batean besoa autsi ukana; i aiz olako erritan oinbeste egunetako ostatua zor dekena; i aiz, eurerik ezta, besteren alkandorearekin ibiltzen aizena; i aiz alper guzien kapitaina; i aiz inguruko litxarrero ta lapur guzien burua...»¹⁰. Bistan da zeri egin behar dion ihes orduko entzulegoak eskatzen duen bertsozaintzak.

Eta esango digu: «Garai batean (au da negargarria), klase ontara mintzatzen etziran bertsolariak, etziran bertsolariak»¹¹. Iritzi ezkor hau dio bere aurrekoek egin ohi zuten bapateko bertsozaintzari: «Aitortu nai duenak aitortu, ta nai eztue-nak ez, au zan bertsolaritza izakera orain berrogei urte»¹². (1964ean esan zuen hau; beraz XX. mendeko bigarren hamarkadaz har daiteke).

⁵ Id.: ibid., 117 or.

⁶ Id.: ibid., 15 or.

⁷ Id.: ibid., 17 or.

⁸ Id.: ibid., 57-58 or.

⁹ Id.: ibid., 68 or.

¹⁰ Id.: ibid., 83-84 or.

¹¹ Id.: ibid., 84 or.

¹² Id.: ibid., 58 or.

Horrelako egoera gainditu beharra, ezinutzizko zeregina gertatzen da Basarriren ikuspuntuaz eta eragin-indarraz jabetu nahi bada.

1.3. Orduko bertsolarien hizkuntza baldan eta traketsa

Arbuio betea zegoen orduan erdarakadentzat oro har, eta antzeko jarrera nabaria da bertsolarien hizkera mordoiloa omen zenarekiko. Ordukoen uste ustela adibide batez baliaturik emango digu, bere auzoko aitona baten iritzia gogora ekarriz: «Besteak ez dituk «Udarregirengana» urreratzen; ... «Udarregik» erdera aundia zeukak, eta gañontzekoak ezjakiñak dituk», esaten omen zuen aitona horrek. Eta Basarrik iruzkin hau gehitzen du: «Eskojitu», «prebenitu», «unitu», «suponitu» ta alamoduzko bukaera asko erabiltzen zitun usurbildar bertsolariak, eta argatik zeukaten besterik ez bezelako jakintsutzat»^{12a}.

Hizkuntzaren zuloa zen beste bete-beharretako bat. Gainditurik dago aiton horren eta antzera pentsatzen zutenen ikusmoldea. Oso onarturik zegoen hizkera txukunago baten beharra bertsolaritzak aurrera egingo bazuen. Eta Basarrik hasieratik aurkeztuko du bere aukera, bere eredua.

1.4. Egoera farregarritan kantatzea

Bertso saioaren ingurugiroaz ere ez zegoen akort Errezilgo semea. Duintasun baten eskasia nabaritzen zuen kokalekuaren aldetik. Eta ez zuen batere gogoko jende ikasiak bertso emankizunetik aienatzea: «Iñola ontzat artu ta ametitu ez titekena lengo jokabidea da: erriaren parregarritzat barrika zar biren gañean bertsolariak jarrierazi, ta, batek aundia eta besteak aundiagoa, errespetuko jende guzia plazatik iges bialdu araztea»¹³.

Iritziak iritzi, eta gustuak gustu, jendarteko leku egokiak eta hazturak kezkatzen du Basarri. Eta ez da espaldiko kontuez ari; eta mingarri zaio egiazki horrelako egoera: «Au guzia ezagutua nago ni, oraindik ain zarra izan ez arren. Eztakizute ondo nolako biotzondoa ematen zidan»¹⁴. Urteen buruan ere, norbaitzuk komikotasun biziagoa bertsoleriei eskatzen zietenean, ezin ahaztuko du Basarrik gartzetan berak ezagututakoa; eta ez du nahiko, inolaz ere, hartara bihurtzerik.

Basarrik bertsolaritzari eman dizkion norabidea eta bulkoa ezagutu nahi badira, ezinbestekoa da Basarrik orduko egoera nola ikusten duen zehaztea. Egoeraren ikuspegi honek agertuko dizkigu norainokoak ziren iritzien argia eta sendotasuna, jokabideen leialtasuna eta oparotasuna, eta arazoarekiko sentibera-tasuna. Luzaz iraun zuen egitasmoak, aldaketa handirik eduki gabe.

^{12a} Id.: ibid., 36 or.

¹³ Id.: ibid., 61 or.

¹⁴ Id.: ibid., 61-62 or.

2. BASARRIK BERTSOLARITZARI OPA DIZKION ZENBAIT HELBURU NAGUSI

Hurbileko euskal historian, agian ekonomi eta gizarte aurrerapenek ekarritako hazi-minek eraginik, edota gure herri-nortasuna galtzear ikusteak akuilaturik, gure jendartean sentitu izan da kultur politika bat asmatu eta mamitu beharra. Eta ez istilu eta eztabaidarik gabe. Eta bertsolaritzaren inguru ere, planteiamentu zabal horren barruan kokaturik, usmatu dira egitasmo berriak, eta eztabaidatu ere bai ez gutxi. Bertso-munduaren esparruko liskarrak.

Guzti honen aurrean Basarrik, urtetan zehar, bere iritzi-moldea azaldu digu: idatziz azaldu edota, lekuko berezia zenez, ariaren-ariz aditzera eman bere joku sakon eta zabala, joku emankorra. Jaso eta bil ditzagun hemen berak bertsolaritzari ezarritako helburu nagusiak, ezaugarrien batzuek behintzat.

2.1. Egiteko eta maila desberdinak dituzte olerkariak eta bertsolariak

Puntuaz ari delarik, sendo azpimarratuko du desberdintasun hori: «Euskaldun bertsolariok, oraingoz, eztegu geiegi arduratu bear poesiarekin. Gure egitekoa besterik da. Sail berezia daukagu euskal literaturan. Gure bidea izendatua dago ta andik segi bear degu. Olerkariak (poetak) ba-dute beren bidea ta egitekoa; dabiltzala euren aldetik»¹⁵.

Eta Arestik «Zeruko Argia»-n esaten duelarik «bertsolariak... euskal poetarik hoberenak (dira); olerkari guziak baño obeak». Basarrik, «gauzak bere maillan ezarriz», erantzuten dio: «Bertsolaria errian sartuago dagola; euskerarentzat, gaur gaur bezela, onurakorrago izan ditekela. Au ta olatsuko beste mila argumentu erabili ditezke, baña poetarik onenak bertsolariak dirala ezteke esan iñolako moduz. Arrantzalerik onenak mineroak dirala esatea añakoa da ori»¹⁶.

2.2. Bertsolariak, koplariak, kantariak

Ez dira berdintzekoak bertsolariak ez koplariekin, ez kantariekin.

Santa Ageda bezpera izan berri zela eta, artikulua bat idazten du Basarrik koplarietaz. Honelatsuko ikuspegia damaigu: «Ateondoan kantatzeko oso koplari trebeak diranak, izan ditezke erdipurdiko bertsolari. Ateondoan kantatzen diran koplak bi puntukoak izaten dira, geienik. Bertsolariak, berriz, gutxien dala ere, lau puntuko bertsoa osatuko dizu jardunaldi bakoitzean». «Koplaria bide motxeko korrikalaria da; bertsolaria, bide luzeagokoa». «Koplari onari zail zaio askotan bertsolari ona izaten. Zazpi milla aldiz errezago da bertsolari ona koplari ona

¹⁵ Id.: *ibid.*, 27-28 or.

¹⁶ Id.: *ibid.*, 44 or.

izaten»¹⁷. Bertsolariak eske-bertsoen ohitura ikasiz gero, errez bete dezake koplari lana; baina koplari soilari zail egingo zaio bertsolari legean kantatzea.

Xabier Gereñok idatzi zuen: «Euskaldun bertsolariak ez omen dakite gaurko problemak erabiltzen. Euskaldun abeslariak ari omen dira, zorionez, bertsolarien utsunea betetzen». Argigarri da Basarriren erantzuna: «Abeslari batek egundo sekula ez lezake bete bertsolari baten tokia; ezta bertsolariak abeslariarena ere». Eta bertsolariak «une berean osatu bear ditu esateko guziak. Eta bertsozaleak «bertsoari ondotoz balore geiago emango dio gaiari baño» Eta «bertsozale osoa dana, bertsoa neurtzera dioa, ta ez bertsolariak darabilkin doña edo gaia». «Au da bukatzeko esan nai nukena: aparteko askak bear dituztela bertsolariak eta abeslariak. Oso senidetasun gutxi dutela bien artean».¹⁸

2.3. Bertsolaria herri-poeta da

I. Linazasororen aipamen batek ematen dio apio Basarri gogoeta hau egiteko: «Erria bertsolariengana murgildua dagoela, euskal olerkariak oso aitamen gutxi duten bitartean». Eta honi erantzuteko, Gabriel Zelaiaren aipamen bat dakar sendogari: «Bearrena ez da erriatzaz itzegitea, erriarekin hitzegitea baizik». Eta erreziltarrak oharkizun hau jartzen du: «Gaztelera idazten duen olerkari ospetsu batek au badio, zer esan bear du euskal olerkari batek?».

Eta honela laburbiltzen du Basarrik bere irizpidea: «Euskal bertsolariak, ba-koitzak bere maillan, erriari itzegiten dio, ta erriakin itzegiten du. Erriak ondo ulertzen du bertsolariaren lana, naiz kantuz, naiz letraz». Eta olerkarietaz, berriz, lehen eta orain ere egiten den galdera hau egingo digu: «Au bera esan ote dezakegu olerkarien lanetaz?». Eta honela amaitzen du artikulua: «Gure salbazioa bide errezetik dago. Erriarekin itzegiten ikasi bear dugu, izkuntzaren ona nai bade-gu»¹⁹.

Eta *Kantari nator* bere hirugaren liburuaren aurkezpenean, hauxe eta bera dio: «Gure artean ezer bada erriarekin bat egiña dagoenik, bertsolaria da, dudarik gabe. Inolaz ere ez dagokit neri erri orrengandik aldentzerik, eta alaxe nai izanik ere, gaitasunik ez det artarako, noski»²⁰. Beraz, herriarekin hitzegiten du, herriak ulertzen du, eta gaitasunik ez du olerkarien lan zailtarako. Herri-poeta dela esaten digu.

2.4. Ez dira pailazo izateko jaiok

X. Letek eta Julian Lekuonak bertsolari zahar aukeratu batzuen bertsoak kantatzeko asmoa zutela eta, garbi agertuko digu Basarrik bere ikuspegia: «Eus-

¹⁷ Id.: *ibid.*, 63-68 or.

¹⁸ Id.: *ibid.*, 87-90 or.

¹⁹ Id.: *ibid.*, 91-92 or.

²⁰ I. Eizmendi «Basarri»: *Kantari nator*

kal bertsoak eta euskal bertsolaritza ez tira pailazo izateko jaiok. Eztaukate lokatzetan eta simaur artean ibilli bearrik. Askoz egiteko sakonagoa da beurena; askoz on geiago egin lezaiekete sorterriari eta izkuntzari»²¹.

Eta bere buruaz ari delarik *Kantari nator* bertso-sortan, zenbait bertsolarik eskaintzen dutena baino goragoko zerbait aurkeztu nahi du liburu berrian: «Gaitz ere ez da ta, aurreko bertsolari zaar asko baño txukuntxeago aurkituko nauzu, baño gure olerkariak baño narratxago. Bien tartean aukeratu nai izan det neretzat kabia»²².

Artikulu hau idazten duenean, 1974an, esango digu, «Lengo bertso zarrak kantatuarekin inola ere eztago gaurko bertsolariei tokirik kentzerik». Eta «gaurko bertsolariei tokia kentzezkerok, bertsolari berriak sortu bear dute: beurak baño trebeago, azkarrago ta sakonago diran bertsolariak. Au, zorigaitzez, eztegu erreza ikusten»²³. Beraz, Basarrik sakonagoko helburua ezarri nahi izan dio bertsolaritzari, eta uste ere uste du, bere garaikideen proiektuak tokia harturik daukala bertsolaritzaren plazan eta ez diola amore emango hobeagoko beste proiektu berri bati izan ezik.

2.5. Gauzak beren neurrian

Esaldi hau dela pentsa daiteke Basarrik bertsolaritzaren saioei eta teknikari ezartzen dien lege nagusia: neurritasuna. Horrela behin, txapelketez mintzo zelarik, honelatsu bildu zuen legea: «Eraman alako karga eman bear zaio bertsolaritari. Korrika errez egin lezaken saila izendatu bear zaio, eta ez aldapa latzez josisia»²⁴. Zertxobait zehaz dezagun ikuspegia.

a. *Bertso-emankizunaren luze-laburrean*: «Jaialdi batera biltzen dan jendea egarri antzean utzi bear da; berriz bueltatzeko gogo aundiarekin.

Aseta, gogait eginda uzten badezu, aozabalka gelditzen badira, urrengorako etzazu izan aien itxaropenik. Aiek eztituzu berriz sarean bilduko, ta, okerreana dana, beste askori esango diete ez inguratze»²⁵.

b. *Neurritzko zailtasunak hartu gaietan, puntutan, bertso-moldetan*

— *Gaietan*: «Bertsolari batek, edo bertsolari izeneko batek, oso gai sakon eta interesgarriak erabili lezazke; problemarik garratzenak azaldu lezazke jendearen aurrean. Zer aurreratzen du gai sakon eta interesgarriak autuagatik, jaiotzen zaizkion bertsoak kaxkarrak eta txarrak badira?

Benetako bertsozaleak naiago du zazpi milla aldiz, gairik ariñenean izanda ere, bertso on eta sustantzizkoak entzun; ondo borobildutako bertsoak, alegia»²⁶.

²¹ Id.: *Bertsolaritzari buruz...*, 116-118 or.

²² Id.: *Kantari nator...*, XX or.

²³ Id.: *Bertsolaritzari buruz...*, 116 or.

²⁴ Id.: *ibid.*, 162 or.

²⁵ Id.: *ibid.*, 67-70 or.

²⁶ Id.: *ibid.*, 88 or.

- *Puntutan*: «Gure pekatua, puntu lege orri morrontza geiegizkoa eskeintzea da, ta mugaz aruzko bertsolari zar askoren pekatua, puntu lege ortatik urrutiegi ibiltzea. Mendi gallurrean eta leiza zuloan ibilli gabe, erdian ba-dago toki amesgarria»²⁷.
- *Bertso-moldetan*: «Gaiak ezarri ta bederatzi puntuko bertsoak aurrez aurre kantatzera beartu bertsolariak. Bertsolariak keldotzeko, larriak ugaltzeko, ta jaialdiak moteltzeko ezteke xixitima oberik aukeratu»²⁸.
«Lau edo bost puntuko bertsoak ba-ditu bere lanak ondo asi eta ondo eramaten. Txapelketa egunetan, batez ere»²⁹.

2.6. Eginkizunik beharrezkoena: garaiko eskakizunei egokitzea

a. *Kulturaren eta eskolan*: «Eskolak bertsolariari egoak mozten dizkiola? Bertsolari sena galdu egiten dula? Jainkoarren etzazuela olakorik sinistu! Berez bertsolari danari, moztu ta laburtu ez baña, luzatu egiten dizkio egoak eskolak»³⁰.

b. *Jendearen eta bertsolariaren errespetuan*: «Gaur egunean izendatzen zaizkien gai asko oso kaxkarrak eta narratsak, iruditzen zaizkigu; errespeto pixka bateko jendearen artean erabilli ezin ditezkeanak. Gai eskas, zentzugabe bat jartzea naikoa da bertsolari onena ondatzeko; kantatzeko gogo denak kentzeko»³¹.

c. *Toki itxietan kantatzea*: «Gaur ere, oiturari jarraituz, plazan kantatzen da leku askotan. Ez litzake ala egin bear ordea»... «Gaur, toki askotan, bertsolariak barrunbean jartzen dituzte: saloitan, teatrutan, zinetan»

«Bertsolari jaialdiak toki itxietan egin bear dira. Antzoki edo teatroetan, pelotalekuetan eta abar»³².

d. *Ezikerabidean*: «Bertsolariak sortzen baiño lenago, euskal giroa eta erri-giroa sortzen alegindu bear degu; bertso-zaletasuna sortzen, alegia. Arretaz enzutzen dionik ezpadu, bereala mututuko da».

«Bertsolari sena berekin duala konturatu ezker, alakoari lagundu egin bear zaio, ori bai. Alakoarentzat ondo letorke Bertsolari Eskola».

«Doai ori txikitandik dakartenak aukeratu bear dira; aieri erakutsi bear zaie erakuts ditekeana»³³.

Bideak ekarrita mintzo da Basarri bertsolari; eta bide hau, gehienetan, aldian-aldiko berriekin edota eztabaidekin loturik dator bere iritzia agertzeko

²⁷ Id.: ibid., 34 or.; 45-46 or.

²⁸ Id.: ibid., 21 or.

²⁹ Id.: ibid., 23 or.

³⁰ Id.: ibid., 77 or.

³¹ Id.: ibid., 145 or.

³² Id.: ibid., 55-56 or.; 175 or.

³³ Id.: ibid., 169-170 or.

egokiera. Zer ez den argi utziko digu: ez da olerkaria, ez da koplaria, ez da kantaria, ez da pailazoa. Herri-poeta da, bertsolari zaharren eta poeten arteko zerbait. Ahozkotasunaren neurritara errenditu beharra du, berezko zailtasunak ez areagotuz, eta bertsogintza bere neurri honetara makurtuz. Eta azkenik, garai-ko eskakizunei adi ego behar du, aldaketa sozio-kulturalak kontuan hartuz.

3. ESTRATEGIAREN BARRUKO ZENBAIT GAI ETA BALIABIDE

Irizpide zabalak markatzen gehiago aritu izan dela uste dugu Basarri, eskuarki behintzat, teknikak zehazki aztertzen eta sailkatzen baino. Hala ere, hor daude, adibidez, puntuei buruz eta bederatziko puntuko moldeari buruz jalgitako ikas-kuntza xehetuak.

Gai eta alderdi hauek zenbait puntutan hain landuak ez baditu ere, jakingarri direlakoan, eta gainera zenbait jokabidetan eredugarri denez, laburkiro eman ditzagun alderdirik nabarmenenak.

3.1. Bidea jartzea

Bertsolari bati baino gehiagori entzun izan diogu hau zela Basarriren dohai-rik ederrenetakoa: «bidea zabala utzi beti besteari» (Lasarte); «erraz da horren ondoan kantatzen» (Xalbador)³⁴. Alegia, Basarrirentzat txandakako bertso-saioa elkarlana zela, eta hori hala izan zedin ahalegintzen zela.

Zer den bidea jartze hori bertso-lanean. «Bi bertsolari ari direnean, esango digu errezeitarrak, badakite nola jokatu. Bietako batek bidea jarriko du. Edo txandan egingo dute zeregin hori, bein batek eta bein besteak. Batek gaia eman; besteak erantzun... Baten lana bezin txalogarria da bestearena. Biak dute alkarren bearra jendearen gustoa egingo badute ta plazan luzituko badute».

Aipamena luzea izanik ere, jakingarri delakoan, beretik gehiago eman dezagun: «Erdipurdiko bertsolariak ortan galtzen dira. Eztakite alkarri biderik jarzen. Inoiz izaten dutenean ere, bear den etekiñik eztiote ateratzen gaiari».

«Bertsolari ontxoak izan arren, alkarrekin konpianza aundigirik ezpadute eta alkar serbitzeko oiturik ezpadute, gaizki ibiliko dira, baitare»³⁵.

Elkarrizketaren balioa azpimarratzen digu hemen, bertsolari zaharren dialektika zorrotz eta biperdunaren alboan. Ez liteke esan dialektika hau onartzen ez duenik, elkarrizketa generoaren ederra eta egokitasuna gomendatu baizik. Eta nahi gabe ere, gogora etortzen zaigu solaskidetzan Uztapidek eta Basarrik eginitako lekukotza ezin hobea.

³⁴ Batari eta besteari neronek entzuna.

³⁵ Id.: *ibid.*, 18-19 or.

3.2. Zenbait alderdi tekniko

a. Puntuak

Estrofa barruko estiko-bukaerek beren artean duten hoskidetasunaz ari gaituzu. Erdarazko errimaren kontzeptu bera duzu, nahiz eta osagaiez desberdin aurkitu hau eta hura³⁶. Eta auzia —Basarrik aipatzen duen arabera— hontan legoke batez ere: hoskidetza hertsiegia erabiltzeak kalte egiten dion edo mesede bertsoaren ederrari, puntuaren dotorezia gaiaren kaltetan gertatuz.

Basarrik duda-muda gutxikin damaigu bere ikuspegia: «Emengo bertsolariak geien ondatzen gaituna puntu legea da. Bertsoaren giar eta sentiduari baño puntuak ondo uztartzeari arreta biziagoa eskeintzen diegu».

«Lege onek bideak itxi ta trabak jarri besterik ez tigu egiten. Euskal bertsoak naitaezko du puntuen gozotasuna, kantatzeko bertsoak direnetan beintzat. Baña eztegu premizko ta bearreko ain urrean ibiltzea. Iñongo izkuntzetan ezta ain juxtu ta lotukor puntu legea».

Egokiago deritzo Basarrik ifarraldekoen jokabideari: «Bidasoz aruzko kanta ta bertsoak gureak baño apañagoak, bikañagoak, eta esanai aundiagokoak dirala geuk aitortzen duguna da. Guk baño bide zabalagoa artzen dutelako da ori; pentsamentuaren muña agertzeko guk baño toki lasaiagoa daukatelako». Eta Elizanburu jartzen du adibidetzat.

«Gazteleraz ere, *tendría, hacía, querría, sabía, manía* ta beste milla olako oso legezko puntuak dira. Azkenengo «ía» ori entzun ezker, ezin da obeto datoz belarritarako. Euskal bertsolariok bide au artu bearrak gaude ezer onik egin nai badegu»³⁷.

Zehazki aztertzeakoa litzateke, aholku hau zenbateraino bete izan duen Basarrik berak bere estrofagintzan, susmo bait dugu ohizko zorroztasunari gehiengotan eusten diola. Eta Basarriren garaiko bertsogintza eta gaurkoa erkatuz, gauza jakina da zailagotu egin dela azken urteotan puntuen hoskidetasuna, oraindik hertsia goa bihurtuz puntu-legea.

b. Bederatzi puntukoaz

Basarrik, gai hau dela eta, behin baino gehiagotan idazten badu ere aztergai dugun liburuan³⁸, bereziki artikulu osoa dakar bederatzi puntukoaz. «Arantzazu» aldizkariak dakarren oharra argigarri da benetan. Txapelketa giroko adierazpena da ez bairik gabe. Izan ere esaten zaigu frantziskotarren aldizkarian «Basarri»ren lan au abenduaren 18'an Bertsolari-Txapelketa egin baño egun batzuk lenago jaso gendun»³⁹.

³⁶ Bi edo gehiago bertsolerraren bukaerako hoskidetza berdina edo antzekoa, azkeneko bokale azentudunetik abiatuz. Euskaraz, berriz, hiru osagai hauek har ditzake kontuan: atzizkia (dagoenean), gehi lexemako hoskidetza, gehi aliterazioak.

³⁷ Id.: *ibid.*, 21; 23-25 or.

³⁸ Ikus, adibidez, 21, 22 or.

³⁹ Id.: *ibid.*, 49 or., 1 ohar.

Eztabaida giroko idazlana dela bistan da. Honelako hitzekin hasten da erre-zildarra: «Bertsolariei buruz ere norbaiten iritziak irakurria naiz egun auetan. Iritzi oiekin bat natorrenik ez dizutet esango». Eta aldizkarikoek ere erre-zildarra-ekin bat datozela esaten dute, «ustez jakintsu batzuen esanak alde batera utzi-ta...»⁴⁰.

Auziaren zenbait xehetasun artikulu honetatik gehiegi garbitzen ez bada ere, antzematen zaio zerk sutzen zuen liskarra: txapelketen barruko ariketaren bat bederatzi puntuan egin beharrak. Gertatu berria zen Basarrirentzat lotsagarria zen egoera minbera hura: «Ikusi genduan Eibar'en egindako Gipuzkoako txapelketan zer lotsagarrikeri gertatu zan. Bederatzi puntuko bertsoak aginduta, parte artzen zuten bertsolari guziak (batek ez beste guziak), etzutela kantatuko esan zuten»⁴¹. Hau guztia jazo berria zen Basarrik ikuspegia azaldu zuenean, kontrako joera jakina hartuz.

Auziaren korapiloa askatzen hasteko galdera hauen bidez gaia zehazten du: «Norbaitek idatzi duanez, gaurko bertsolariak ez dute lan astunik artu nai; ez dute ezer jakin nai bederatzi puntuko bertsoekin. Ta ori orren errez esateko, zenbat bertsolari zar ikusi ditu aotik aora bederatzi puntuko bertsoak kanta-tzen?»

Txirritak esanikoa dakar lehenengo argumentutzat: «Iñortxo ere etzuala so-matu plaza batean aotik aora bederatzi puntuko bertso saiorik egiten. Berak ere etzuala doñu ori sekula erabili. Patxadarekin idazteko izaten zirala, ta ez bat batean kantatzeko».

Ispilu bezala jartzen diren lehenengo bertsolarien bederatzi puntuko ereduak, ezin izan litezke entzule batek lehenengo kantaldian osorik ikasiak. «Oiek geroz-tikako konponketak izaten dira; asti pixka bat artuta egiten diranak». Paperetan jarriak ezagutzen dira. Baina «paperetan jartzetik aurrez aurre kantatzera, zerutik lurreraiñoko aldea dago».

Ez da ezinezko bederatzi puntuko moldean lan egitea. Eta berari eskatuko balio, ez luke ezetzik esango, eta botako lituzke al dituen bezalakoak. Baina: «bertsolari jaialdi batean bederatzi puntuko doñua erabiltzera gizonak beartzea, jaialdi dana itxustea ta ondatzea da»⁴².

Gaurregun bat baino gehiago dira bertsolariak txapelketaren barruan, unerik garrantzitsuenean eta inork eskatu gabe bederatzi puntukoan kantatzen dutenak. Oso jakinak dira, behar bada. Baina testigantza arretagarria da egin ohi dutena. Badirudi berritu direla estrofaren ederra lantzeko bideak bapateko kantugintza herrikoian.

⁴⁰ Id.: ibid.

⁴¹ 1960ko abenduaren 18an jokatu zuen txapelketa aurreko bertso-saioak ziren, noski, Gipuzkoatik atzena jokatzera nortzuk joango ziren erabakitzekeo jarriak...

⁴² Id.: ibid., 49-53 or.

c. *Bertsoaren haria*

«Bertsolari bertsolaria danak, asitako ariari zuzen jarraitzen jakin behar du. Ardoatzaz itzegiteko aginduta illargiatzaz mintzatzen dana ezta bertsolaria». Horregatik, bertsozaleak jakin behar du «nork daraman zuzen bertsoaren aria eta nor dabilen bidetik urrutiratua». Gaitik kanpoko aipamenak ez dira onartzekoak.

Batzuek azkenengo puntuaren esanahiari eta pikardiari bakarrik begirutzen omen diote, aurretik bertsolaria nondik nora ibili den begiratu gabe. Etxe baten balioan, behetik goraino joan behar du obrak ondo, obra baliosoaren izena hartuko badu. Berdin estrofagintzan ere, ezinbestezkoa da bertsolaria nondik nora ibili den begiratzea.

«Alperrikako betelan asko egiten da bertsotan... Puntuak ondo uztartzeko zedozeri eldu egin bear eta eldu. Bertso onak, bertso mardul, oso ta bikañak, eztu olakorik izaten. Asieratik bukaeraraño izaten da giartsua. Naiz azkenengo puntuan bere gatz eta piperra izan, era ontan moldatutako bertsoa ezta txalogarri»⁴³.

Garai bateko bertsolariak inoiz egin ohi zituzten estrofen hasierak zirela eta, Basarrik esandakoak kontuan hartuz gero, badirudi urruntzen dela koplazaharren teknikatik, ifarraldeko bertsolari zaharren estilotik⁴⁴, eta ustegabekoa emateko eta ironia sortzeko erabiltzen ziren baliabidetatik oro har. Prozedura zaharretatik baino arrazoizko bidetatik areago duen bertsogintza berriagoan dabil dela esan behar gure bertsolari txapeladuna.

d. *Kopla teknikaz zer dioen*

Oiartzunen Antonio Valverde zenaren omenez, bertako kantu zaharren bilduma bat aurkeztu genuen. Hori dela eta, Basarrik gauzaren berri ematen du esanez, «bertako gizon eta emakume batzuk... gazte denboran ikasitako koplazarrak» kantatu omen zituzten. Eta albiste hau oinarri zuelarik, koplak eta bertso berrien arteko aldeak markatzen dizkigu.

«Bertsolariak eta koplariak ez dituzte molde berdiñak erabiltzen... Kopla zarrak, geienetan, bi ta iru puntukoak izaten dira, ta bertsozari txikiak berekin ditu, gutxieneko, lau puntu... Kopla zarretan pentsamentua azkar eta bizkorrago dabil dela uste du Lekuona jaunak... Onek esplikazio erreza du bertsolari baten zat».

«Ondotxo neurri melarragoko ontzia da koplak-ontzia, ta al danik edaririk onena atera nai bertatik. Bizkor ibili bearra dauka koplariak puntuak alkarri egozten eta esan bear diranak al danik sakonen esaten. Zortziko luzean asten den bertsolariak patxara obean egiten du lana. Puntu bat bukatu baiño len bigarrena

⁴³ Id.: ibid., 15-18 or.

⁴⁴ «Ni neroni entzuna nago gerra-aurrean Ligex bertsolari jatorrari, bere bertsoak era ortan kantatzen: lenengo zatian troxu liriko bat kantatu, eta orren ondoren, bertsolari lagunari erantzuna. Koplaetan bezelaxe». M. Lekuona: ibid., 84 eta 306 or.

pentsatzen ari da, ta ba-daki artean beste bi puntu palta zaizkiola. Koplariari denbora bukatzen zaio bereala; azkar egin bear du asi eta buka»⁴⁵.

e. Bertso-jartzaileak

«Xenpelar-Saria» dela eta, harrotzen digu gai hau. Aipatzen dituen gertakari eta berrien artean, ematen dizkigu bere iritziak eta egiten bere balioztatzeak.

Lehenik bertsoen kalitateari buruz: «Kalidade oneko bertso asko argiratzen da; sekula baiño obeak, nere iritzirako. Nai duanak pentsa dezala nai duan modura. Nik nere sentipena esan det». Hori bai, euskal bertsolariak ez du erori behar, joan den ehun urte hontan eginiko lana hutsaren hurrengo dela uste izateko pekatuan. Baina gaur maixu haien lanak berdindu edo gailendu badituzte, hainbat hobe gure hizkuntzarentzat⁴⁶. Aurrera egin behar da lehengoak beztertu gabe, baizik eta beren ingurugirotik ikusiz eta balioztatuz.

Bestalde, Basarriren ustez, herri-poesiarako gogoa du hemen herriak: «Poesi landuak, goi-poesiak, eztu emen sarrerarik, erri-poesiak baizik./ Erri-literaturaren maillako ta eskolako bertsoak eskatzen dira./ Euskal kultura dagoen maillan dagoen arteraño, poesi errikoia poesia landua baiño probetxugarriago izango ote den gaude./ Oso gutxi baitira, zoritxarrez, goi maillako poesiari bere zumua ateratzeko gai diran euskaldunak»⁴⁷.

Basarrik gogotsu adoretzen ditu bertso-jartzaileak aipatu sariketan esku-har dezaten: «Zuek bertsojartzaille gazteok, edo urtetan zerbait eldutakuok, aurrera artu dezuten bide txalogarrian»⁴⁸. Bere proiektu barruan sortzen da bertso-paperrak lantzea. Hala ere, bere burua ez dirudi zeregin horretan sartua ikusten duenik. Eta egiaz, eta guk dakigula, ez zuen sekulan lanik aurkeztu sari horretara⁴⁹.

3. AZKENA: BASARRIREN JARRERA ETA EKARRIA

«Lehenengo Bertsolari Eguna» 1935ean ospatu zenean, Basarrik saria irabazi ezezik, aintzindaritza bat hartu zuen bere bizkar, bertsolaritza berriagoan aurreku izateko eginkizuna hartu. Eta gero, urte askoan gainera, zeregin hori bete bertsozko emanalditan, batez ere plazako eta jendaurreko bertsolaritzan.

⁴⁵ Id.: ibid., 105-108 or.

⁴⁶ Id.: ibid., 94-95 or.

⁴⁷ Id.: ibid., 111 or.

⁴⁸ Id.: ibid., 95 or.

⁴⁹ «Badira bapateko bertsolariak bertso asko idatzi dituztenak, liburuak osatzeraino idatzi ere, baina «Xenpelar Saria»n esku-hartu ez dutenak, edota beren izenak aktetan aipatzeke geratu direnak: Basarri, Uztapide, Lasarte, Garmendia, B. Enbeita, Arozamena eta abar. Erantzun desberdina izan duela esan behar sariketak bertsolarien artean». J. M. Lekuona: *Xenpelar Sariaz*, in «Bertso-paperrak» Xenpelar Saria», «Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala», Donostia, 1985, 18 or.

Orain arakatu dugun liburuan, bertsolaritzari buruzko irizpideak ematen dizkigu autoreak, argi eta garbi bere jarrera agertuz: zein diren bere aurreko bertsolaritzaren beharrik gorrienak, bertsolaritzari opa dizkion helburu nagusiak, garaia atxekiz gomendatu eta osabete dituen aldakuntza teknikoak eta abar. Basarriri zor diogu ez gutxi plazako bertsogintzaren joera craberritu izana, kantugintza jantziagora eta gaurko eskakizunei egokituagora bertso-untzia kudeatuz. Saio laburragoak, eragingarriagoak, agian dotoreagoak eta bertsozale gehienen ahogozorako gustagarriagoak, ekarri dizkigu.

Bertsolaritzaren norabidea zehazteaz gain, zabalkundean Basarrik eginiko lana ere hor legoke, bere proiektuaren euskarri. Eta langintza hau ez zen nolana-hikoa. Gehienetan Uztapide lagun harturik, herririk-herri, ibilera gaiztotan, desgaraian, baina beti kantuzko zerbitzu leialan. Hogeitaka urtez leku berean kantatuz, eta bertsolaritza galtzear zegoen lekuetan berriro biztu-araziz, eta usarioko gauzatat zeukaten haietan beharrezko festakizun bihurtuz. Eta txapelketetan aurpegi emanez, ordu ohoretsuak ezik mingotzak ere dastatuz, guzia bertsoaren onerako zela ustetan. «Bertsolari Eguna» ospatzen hasi ziren hartan, berrikuntza baten beharrean zegoen bertsolaritza. Eta Basarrik, egin zezakeen hura eginez, eta itzali gabe suari eutsiz, isileko testigantza egin zuen, testigantza sinbolikoa ere bai denbora zailtan, guk barrunbean genuen iraun-gogoari bizia emanez.

Basarriren ekarria, bere proiektuaren argitan, honelatsu azpimarra dezakegu:

— Garaiko bertsolari gehienek baino prestakuntza hobea zuen bertsolaritzaz mintzatzeko: gizon eskolatua, ikasia, ongi jantzia literaturan, musikan, hizlaritzan eta herri-ezagutzan.

— Praktikotasun burutsua da bere lege nagusia: teoriak mamituz, bide berriak asmatuz, jokabideak finkatuz, jendearen susmoak gauzatuz eta gorpuztuz.

— Gaiak biziak, ugariak eta arretagarriak erabiliz, kazetari bati nahitaez dagokion eran: fedea, hizkuntza, herria, kultura, giza-legea, bihotz-eragina, balio sustantiboak garatzeko joera. Eta dena, eguneroko gertakizunen ikuspegitik ikusia.

— Bertsolaritza berriago baten nolakotasunak markatzen ditu: saio laburragoak, zehatzagoak, musikaz aberatsagoak, kulturaz jantziagoak; kultura idatzia-
ren bulkoari adi egon den abeslari herrikoia.

Plazan agertu zenetik itzaropena sortu zuen eta eginkizun bat bere gain hartu. Gaur, denboraren joanean ikus daitekeenez, emaitza mardula da berak eskaini diguna, bai plazako kantugintzan, bai idazkien bidez osabeteriko langintzan. Gutxik lagundu dute Basarrik adinbat bertsolaria, bertsoa eta bertsozalea bideratzen. Ongi bete du bere zeregina, gerraurrekoek amestu zuten eran, geuk bertsolaritzari beti opa izan diogun hobekuntzan.

EUSKAL EXONIMOEZ

Jose Luis LIZUNDIA

Euskara ofizialdu denez eta ofizialtzen doan heinean, bai irakaskuntza eta bai komunikabideetan berezki, gai hau noizbait Euskaltzaindiak eta honen barnean dagokion Onomastika batzordeak aztertu beharra duela uste dut. Oraintsu baten ETBko esatari adiskide batekin izandako elkarrizketa hartuko dut horren lekuko. Alde batetik, «Gaur Egun» emankizuneko esatariak Asturiasko hiri handiena esateko, bi izen erabili zituzten batak albistegi orokorrean *Gijon* eta besteak, futboleko berrikeriak, *Xixon* esan zuzen asturiano edo bablez. Esan nionean bazegoela hirugarren bat euskal exonimoa, galdetu zidan: eta zein da ba hori? *Kixoi* esan nion eta horren lekukotasuna euskal itsas-portuetan dago bizirik gaurdaino eta Imanol Berriatuak bere lanetan bildua-. Arantzaleen eta marinelen artean *Sanadere / Santander* esateko erabiltzen den bezalaxe.

Telebistako kazetari honen solasaldian hau atera zen, ea zergatik Euskaltzaindiak ez lukeen egingo horrelako zerrenda bat, beraientzako lagungarri izango bai zen. Hain zuzen ere beste adibide bat jarri nion berari, oraintsu Abiadura Handiko Trenaren arazoa dela eta, *Bordelera* iritsi ondoren, hurrengo epe batean, *Dax*-era iritsiko zela errepikatzen zuen ETBk, jakin gabe izen horrek baduela aspaldiko euskal exonimoa, Iparraldean bizirik dagoena: *Akize*.

Honetaz esan behar da orohar hobeki gorde direla Iparraldean euskal exonimoak, inguruko herri eta hirientzat, Hegoaldean baino, nahiz eta alderdi honetan ere egon diren, geroago ikusiko dugunez.

Barcelonan Generalitateko «Institut Cartogràfic» delakoaren arduradun den Benjamin Sabiron jaunarekin hiriburu hartan egon nintzenen -dakizuenez jaun hau Euskaltzaindiaren I. Onomastika Jardunaldietan izan zen gurekin Gasteizen txosten interesgarri bat eman zuelarik- eta berari galdetu zer jokabide erabiltzen zuten exonimoekin, hauxe erantzun zidan: Kataluñako, herri, hiri eta herrixketan, katalan toponimoa bakarrik erabiltzen zutela, salbu Aran ibarrean, honetan gaskoina errespetatzen zutelako. Inguruetako herrietan, mapa batek beti muga edo inguruko herriak hartzen bai ditu, jokabide hau erabiltzen zutela, bertako ofiziala

batetik eta baita ere katalan exonimoa dutenean besterik, barra, batekin, adibidez *Osca / Huesca, Saragossa / Zaragoza, Terol / Teruel, Tolosa / Toulouse* eta abar. Berak esan zidan exotoponimoen fenomeno hau antzera baten jokatu beharko genukeela, Estatuko nazionalitate desberdinen artean, bai guk, bai beraiek eta bai galegoek. Beraz, alderdi horretatik ere arazo honi heldu beharra dago.

Beste eremu bat ezin ahantzia irakaskuntzarena da. Gure seme-alabek ikasten bai dituzte geografi izen mordo bat eta hor ere erizpideak argitu beharra dago. Dena dela, gehienbat komunikabideen galdeari erantzun beharra dugula uste dut.

Jarraian, zerrenda bat egingo dut ez zehatz edo exhaustiboki burutua, baizik eta ezagunenak izan daitezkeeni erantzun bat emateko.

Iparaldeaz hasiko naiz. Louis Dassance euskaltzain izan zenaren *Herri eta herritarren izenak eskuaraz* izeneko lanarekin baliaturik: Bordeaux / Burdeos / Bordele, Toulouse / Tolosa, Dax / Akize, Oloron / Oloroe, Pau / Pae, Paris / Parise, Lyon / Lione, Marsella / Marzella (uste dut srekin hobe litzatekeela), Hambre Grazia / Le Havre, Tarbes / Tarbe, Lourdes / Lourda, eta abar. Beste txikiago batzuk ere aipatzen ditu eta Euskal Herriaren mugakoak direnetik, kontutan hartzekoak: Boucau / Bokale, Tarnos / Ternose, Saint Vicent de Tirossce / Sainbizenze, Sauveterre / Salbaterra, Orthez / Orthese, Salies / Salise, Ance / Arhantze, Angous / Angastue, Arancou / Erango, Arette / Ereta, Arrive / Arriba, Autevielle / Autile, Barlanes / Sarralzune, Carrese / Karrese, Castetnau / Gazteluberri, Charre / Xarre, Escos / Ezkoze, Espiute / Azpilda, Eyus / Isuazi, Féas / Inhasi, Geronce / Jeruntze, Geüs / Ustasu, Guinarthe / Ginarthe, Josbaigt / Josibaia, Labastide-Villefranche / Bastida-Xarre, Lanne / Landa, Lescun / Laskun, Lichos / Lixoze, Meritein / Meritiñe, Monein / Muneiñe, Navarrens / Nabarregose, Nabas / Nabarzi, Saint-Goein / Sanguetiñe, Sames / Samatze, Sus / Xütxe.

Hego Euskal Herriari dagokionez, interesgarri lirateke euskal exonimo jakin bi aipatzea, nahiz eta muga barnean egon, Bizkaia eta Nafarroako muga barnean: Tudela / Tutra / Tudelarentzat, hain ezaguna dena / zena Zaraitzu eta Erronkarin; eta Karrantza / Carranza Euskal Herriko behirik gehien duen ibar-udal famatua. Enkartazio mendebaldean dagoen herria, agian, euskararik ezagutu ez duenak, baina euskal baserritar askorentzat ezaguna den *Karrantza* exonimoduna.

Sanandere / Santander egungo Cantabriako hiriburuaren izena oraindik biziirik dirau arrantzaile eta marinelen artean. Baita ere lehenago esan bezala Kixoi / Gijón gaztelaniazko Asturiasko portu hiri nagusiaren izena. Logroño / Logroño euskaldun askok deitzen duten eran Errioxako hiriburuaren izena har dezakegu, lekukotasunak ere badira eta dokumentazioa ere aurki daitzakeela uste dut. Izen hau finkatzea behar beharrezkoa dugu, zeren eta Euskal Herriko mapa guztietan mugakide aurkitzen bai dugu. Hiri hau, historikoki hainbeste harreman izan dituen bestalde Euskal Herriarekin. Bidenabar esan dezagun Errioxako euskal izendun herrien zerrenda ere egin beharko litzatekeela hasi Nafarruri / Casalareinatik eta Ezkarai artio bederen.

Madril dugu beste exonimo jakin bat. Erreinuko Gorte eta Estatuaren hiriburu denarena. Andaluziako hiriburuak euskal exonimo ezaguna du: Sibilía, aspaldiko lekukotasunak dituena. Berrikitan aurkitu ditugu Ihorretako «Eguren Zuri» kantetan Sibirija / Sibirije formak eta Kariz, Cadiz portua hiri famatuarentzat¹. Beharbada euskal kantuetara joan beharko genuke, besterik ezean, bilaketa interesgarri bat egiteko. Ingalaterrako hiriburuak badu exonimo jakin bat Londres euskaldunen ahoetan «Peru gurea Londresen» eta abar. Normandiako hiriburuak ere Erruan / Rouen. Frantziako Aunis probintza txiki baten hiriburu izandako, baina euskal historiak herremanak aspalditik izan dituen portu garrantzitsu batek La Rochellek ba du euskal exonimoa Erroxela. Nola ez Brugge / Brujasek, hainbeste harreman euskal portuekin, bereziki Bilborekin izandako hiri horrek. Begiratu beharko litzateke Europako mendebaldeko portu nagusien izendegia eta seguru asko aurkituko genituzke euskal exonimo jakingarriak.

Ekialdera, Aragoira, ere begiratu beharko genuke. Oroitzen naiz Jon Etxaidek aspaldi idatzitako «Uri eta toki-izen batzuen euskal izendegia, orain arte bildutakoen osagarri ikerlana». (Ikus *Egan* 1961, 216-249 orr.). Aipatzen zituela zenbait izen Nafarroako ipar ekialdeko euskaldunak ezagutuak edo erabiliak, hala nola Sause / Sos del Rey Católico, Deustia / Tausterako eta abar. Agian, Pirineoko gaurko Aragoiko ibarrak izango zuten euskal izen bat baino gehiago. Salduba ere agertu da Zaragozaren ordain bezala.

Beste exonimo talde bat Mundu Berrikoa izango litzateke, hala nola, Karatxeta, etxean maiz entzun duguna, Caracas deitzeko. Filipineta / Filipinasentzat eta abar.

Amaitzeko eta laburbilduz, agian, zerrenda sailkapen bat egin beharko litzateke. Esate baterako honela:

1. *Iparraldearekikoak.*

1.1. Euskal Herriaren mugakoak, hasi Ternosetik eta Baretuz ibarrerainokoak. Batzuk izen gaskoin—euskaldundu exonimoak eta beste batzuk, euskal erroti-koak.

1.2. Gaskoin herrialdean, hots, egungo Akitania eta Midi-Pyrénées herrialdeetako hiri nagusienak: Bordele, Pabe, Tolosa, eta abar.

1.3. Iparraldeko euskaldunek erabiltzen dituzten Frantziako errepublika barneko beste zenbait hiri gogor, Paris / Parise, Lyon / Lione eta abar.

2. *Hego Euskal Herrikoak.*

2.1. Hego ekialdekoak, alegia, Aragoikoak, Sause, Deustia eta abar.

¹ PEÑAFLORENDA Kondea, 1762, *Gavon-sariak*, Azcoytin, 5. or.

- 2.2. Hego erdialdekoak, hots: Errioxa eta Gaztelakoak: Logroño eta abar.
- 2.4. Espainia Erreinuko barneko hiri nagusi zenbait: Madril, Sibilía eta abar.

3. *Munduan zeharkakoak.*

- 3.1. Europakoak.
- 3.2. Ameriketa eta Filipinetakoak.

Txosten honekin dei bat egitea nahi nuke eta hau da: norbaitek aipaturiko izenei buruz xehetasun gehiagorik balu, eskatuko nioke Onomastika batzordera igortzea. Baita ere izen berririk balu. Euskal komunikabide eta irakaskuntzari orohar euskararen hedapenaren mesedetan, izango da, dudarik gabe.

«Eguen Zuri» koplak

Eguen Zuri honetan
hasi gara gu kantetan
Maixu jaunaren dixipuluak
etxeko jaunen atetan.

Ule trentzia gerriraño
seda mantoia lurreraño
bedorrenlangorik ez dauela
Sibirijatik honaño.

Sibirija ta Granada
urdaiazpije ona da
urdaiazpije ona da baña
hiru lukainkaz hoba da.

ETXEBERRI ZIBURUKOAREN TESTU ILUN BATEN INGURUAN

Jose Antonio MUJICA

0. Aspaldi ez duela, lan bilera baten ostean ari ginela, Etxeberri Ziburuko-raen *Manual Devotionezcoan* ageri den pasarte ilun eta aski bitxi batera eramán gintuen solasak eta, harritzekoa ere ez denez, eztabaida bizia sortu zen berehala solaskide ginenon artean. *Balea hill ondoco esquerrac* izenburua daraman otoitze-an ageri da pasarte hori. Egia esan, behin baino gehiagotan eman izan du hizpide-rik testu ilun horrek eta etorkizunean ere emango du, seguru asko, ez bait da oraindik —ahaleginak ahalegin— denok ez bada gehienok behintzat asebeteko gaituen argibiderik aurkitu. Aipatu solasaldian ere hiru lagun ginen ustez esate-korik zerbait bagenuenak —ni ere ausartu bait nintzen, neure gutxi-jakinean, bi adituen aurrean zerbait esatera— eta hirurok testuaren irakurketa diferentea pro-posatzen genuen...

Hiru lagunotako bat Patxi Altuna euskaltzaina zen, oraindik orain Euskal-tzaindiaren bilera batean pasarte ilun horri buruzko argitasunak ematen saiatu dena, hain zuzen (ikus Altuna 1989). Bigarren laguna, berriz, Lino Akesolo zen, orain hamabi bat urte bere *Diccionario de Autoridades del Euskera* delakoan bestelako irakurketa bat proposatu zuena eta, orain gutxi, Altunarenari desegoki iritziz, bere irakurketa hura berriro plazaratu duena (ikus Akesolo 1990). Hiruga-rrena, esan bezala, neu nintzen, artean Akesolorena ezagutu gabe, haren ildo beretsutik nembilena, nahiz eta harekin guztiz bat ez etorri.

Badakit, noski, nik proposatuko dudán irakurketak ere ez dituela inondik inora zalantza guztiak uxatuko ez eta orapilo guztiak askatuko ere. Aurrekoak baino proposamen egokiagoa egiten saiatuko naiz, hori bai, eta lortzen ez badut ere, haienak adinakoa behintzat izango dela espero dut. Aukera hobea ez bada ere, aukera berria behintzat izango dela, alegia, hau da, eztabaida aberasteko mo-dukoa.

Ez hori bakarrik, ordea. Argi eta garbi utzi nahi nuke haste hastetik zeintzu diren horrelako lanetan gidari izan beharko luketen printzipioak —batzuk behin-tzat—, emaitzetan ezezik metodoan ere asmatzea inportantea baita. Izan ere, me-

todo jakinik gabeko testu kritika imajinazio-lehia huts bezain hutsal bilaka bait daiteke, hizpidea eman digun testu hau argitzeko iradokitako irakurketa batzuk lekuko (Justo Garaterana, esate baterako).

1. Eman dezadan, beraz, aurrera baino lehen eta laburki bada ere, aipatu printzipioen berri:

1.1. Testuari aldaketa gutxien eragiten dion irakurketa hobetsi behar da, irakurketa hori egokia baldin bada behintzat. Hau da, testuren bat ulergaitz egiten zaigunean, ez dugu zer hasi dena aldatzen. Aurrenik, behintzat, dagoen dagoenean ulertzen saiatu behar dugu, okerra testuan baino areago gure ulertu ezinean dagoela pentsatuz. Eta zerbait aldatu, kendu edo erantsi egin behar bada, beharrezko den heinean baizik ez dugu egingo. Testu kritika ez bait da ez testu orrazketa ez apainketa ere.

1.2. Testuaren hizkera, estilo eta jitearekin bat datorren aldaketa proposatuko da, ahal dela. Izan ere, ez dugu zer pentsatu gure gaurko euskararen arabera ongi heldu den guztia egokia izango dela nahi-ta-ez eta besterik gabe edozein garai, leku eta mailatako testuetan ere. Intuizioak ezezik, aztergai dugun testuaren inguruko oinarriak behar ditugu.

1.3. Azaltzen errazen den aldaketa hobetsi behar da. Normalago da, esate baterako —eta hau adibide bat besterik ez da—, kopiazaileak edo inprimatzaileak orijinalean zegoen hitz edo letraren bat ahaztea edo lekuz aldatzea, ez zegoena eranstea baino.

1.4. Bada, azkenik, beti gogoan eduki behar dugun urrezko arau bat : testu ilunak argitzeari ekiten diogunean ez dugula lana sekula amaitutzat eman behar, alegia, behin-betikorik gutxi bait dago horrelako zereginetan. Izan ere, argi berriak etor daitezke beti ere, testu kritikaren urratsak beste norabait eraman ditzaketanak. «Si hubiera que resumir los principios teóricos de esta práctica, yo diría que consisten en no aceptar nunca un texto como definitivo, por seguro que parezca hasta en los detalles más mimios. Si uno acierta a ponerse en el punto de vista adecuado, puede volver a ver lo que todos han visto, pero a una luz completamente diferente» (ikus Mitxelena 1979, 231. or.).

2. Gatozen horrenbestez, luzapen berririk gabe, hainbateko hizpidea eman duen pasartera. Ez dut pasarte bere soilean ekarriko, halere. Aitzitik, inguru eta guzti aipatuko dut. Izan ere, horrexek eraman du bat baino gehiago oker bidera, nire ustez: arreta guztia pasarte ilunean berean ezarri izanak, alegia, horrek inguruarekin izan ditzakeen loturak, joskera zein diskurtso loturak, aintzat hartu gabe. Alta, hauen argitara gauzak hobeto uler daitezkeela esango nuke nik.

2.1. Ikus dezagun, bada, pasarte bere inguruan (Etxeberri, 2,156. or.; azpimarrak nireak dira):

Balea hill ondoco esquerrac

Iauna, ditutçula esquer, eta laudorioa,
 Million eta million baño guehiagoac.
 Ceren eguin darocuçun liberalqui gratia,
 Idequitceco handien arrañari bicia.
 Gure indarrac etciren deus hunenen aldean,
 çure faorea dugu sentitu combatean.
Ecen çure baithan tturroñ batec etsajac,
Urrutic ici deçan nabiz dela hangaja.
 Hala guri ere eguin darocuçu dohaña,
 Ventçutceco Itsassoan den sendoen arraña.
 Lehorrera dakhar quegu eguiñic sarrasquia,
 Bici cela aztaparrac cebillan ihicia.
 Hala dugu naturaren miraculluz bazterra,
 Ohoratcen (Iongicoa) çuc duçula esquerra.

2.2. Honako hauek dira, berriz, azpimarraturiko lerroetan pilaturiko okerzalantzak:

a.— Lehen lerroaren lehen hemistikoan bi silaba falta dira, zortzi silaba behar bait dute sei dauden lekuan.

b.— Bigarrenean, berriz, silaba bat falta da, lehen hemistikioan hau ere.

c.— *Urrutic* hitza ez da erraz ulertzen, dagoen dagoenean behintzat. Zerbait faltan —edo aldatua— duela dirudi.

d.— *Deçan* aditzaren inguruan bi zalantza sortzen dira: subjuntiboaren erabilerrari dagokiona bata eta komunztaduraren ingurukoa bestea. Izan ere, subjuntiboa eskatuko lukeen elementurik ez da ikusten inon. Eta, bestetik, *deçan* singularra ez dator bat *etsajac* objektu pluralarekin.

Zalantza asko, beraz, eta orapilo gehiegi horren testu laburrean. Horiei guztiei, gainera, *hangaja* hitzak sortzen duena erantsi behar zaie —Garateren «comestible» hura, alegia—, ez bait da batere gardena hitz horren esanahia.

3. Lafitte 1931, Mitxelena 1961, Lekuona 1961, Garate 1963, Mitxelena 1980, Altuna 1989 eta Akesolo 1990 dira, nik dakidala (azken honen *Diccionario de Autoridades del Euskera*-z beste), pasarte ilun honen gainean zerbait idatzi dutenak. Ez dut uste bakoitzak zer eta zergatik esan duen gogoratzea beharrezkoa denik, ederki laburbildua bait dago hori Altuna eta Akesoloren lanetan. Besterik gabe, beraz, neure proposamena aurkezteari ekingo diot.

3.1. Eta aurren aurrena lehen lerroan falta diren bi silaben kontua argitzen saiatuko naiz. Ondo ohartu dira aztertzaile gehienak bi silaba falta direla hor —eta seguruenik, gainera, bi silabako hitz bat falta dela—, baina ez dakit zergatik esaten duten horren zehatz eta ziur hitz hori *ecen* eta *çure baithan*-en bitartean falta dela (Mitxelenak, egia esan, aski zuhur «zihoakeena» dio). Lekuonak «Ecen *nola çure baithan*» proposatzen du eta Altunak, berriz, «Ecen, *Jauna*, çure

baithan». Hor bezain egoki joan daiteke, ordea, *çure baithan*-en ondoan ere. Horrela, esate baterako, Akesolok: «Ecen *çure baithan dago*».

Arrazoi handi bat dago Akesoloren bidea hobesteko. Honek proposatzen duenak, izan ere, lehen lerroko hutsunea betez aparte, bigarren lerroko subjuntiboa ere esplikatzeko du dagoen dagoenean, inolako aldaketarik gabe. Beste biek aldaketaren bat erantsi diote subjuntibo horri, gramatikak eta esanahiaren egokitasunak horrela eskaturik («*bal deçan*» batek eta «*deçaque*» besteak, potentzialaren alde biak). Akesolok, berriz, ederki argitu ditu zalantza biak, bai joskera eta bai esanahia ere behar bezala gordez: *zure baitan dago... izi dezan*. Eta bere proposamenaren alde honako Etxeberri Sarakoaren testu hau dakar: *eztago gure baithan, ez gure eskuan, bat-bederak zer erran dezan* (ikus RIEV 1936, 199). Egitura bera da, ikusten denez: *zure baitan dago + subjuntiboa*. Eta esanahia ere aski argia da: norbaiten baitan egotea, norbaiten eskuan egotea bezalatsu da. «Zure baitan dago izi dezan», hortaz, «zuk egin dezakezu izi dezan» edo horren antzeko zerbait adierazten duen esaldia da. «De tí depende...» esango genuke gaztelaniaz.

Altunarena irakurri ondoan ildo horretatik zebiltzan nire gogoetak ere, Akesolok orain hamabi bat urte proposatu omen zuena, neure erruaz noski, ezagutzen ez banuen ere. Ez nentorren, ordea, eta ez nator orain ere, harekin guztiz bat. Ziburukoak ez bait zuen, oso oker ez banago behintzat, *egon* aditza erabiliko egitura horretan, *izan* baizik. *Da* erabiliko zuen hark, ez *dago*. Ikus, esate baterako, honako testu hauek:

- Ecen *çure escuan* da haren ere ematea (1, 37)
- Ecen *çure escuan* de Guiçonaren mendea (2, 74)
- çure baithan* solamentqui da gure esportçua (2, 150)

Bada, gainera, bestelako arrazoirik ere. Pasarte bera argitzen du Akesoloren proposamenak. Ez, ordea, nola txertatzen den pasarte hori otoitz osoaren segidan. Altunak ere lerro horietan ipini du arreta osoa, otoitzaren segidari jaramon handiegirik egin gabe. Izan ere, nola lotu behar da *ezen*-perpaus esplikatibo hori inguruko perpausekin? Aukera diferenteak genituzke:

a.— Aurreko perpausarekin lotzea izan liteke bat:

Gure indarrac etciren deus hunenen aldean,
çure favorea dugu sentitu combatean,
 ecen *çure baithan* «da / dago» tturroñ batec etsaja(c)
 urru(iti)tic ici deçan, nahiz dela hangaja.

Hots: «zure faborea sentitu dugu, ezen zure esku dago sugu txikitxo batek etsaia izi dezan, hau handia izanik ere». Harrigarria izango litzateke, ordea, otoitz batean konparazioa ezezik horrelako metafora zuzena erabiltzea. Arrantzaleak bere buruari «tturroñ» deitzea, alegia.

b.— Ondokoarekin lotzea izango litzateke bigarren aukera, hau da, gure esaldia ondoko *bala*-rekin lotzea:

Ecen çure baithan «da / dago» tturroñ batec etsaja(c)
 urru(iti)tic ici deçan, nahiz dela hangaja,
 hala guri ere eguin darocuçu dohaña,
 ventçutceco Itsassoan den sendoen arraña

Hots: «Sagu txikitxo batek etsai handia izi dezan zure esku dagoenez, hala guri ere arrain sendoa hartzeko dohaina egin diguzu». Horrela, ordea, aske geratuko litzateke zati hau aurreko perpausetik, ez litzateke haren esplikazioa izango.

c.— Ene ustez, aurrekoaren esplikazioa dakar *ezen* hitzak irekitzen duen esaldiak, baina hau ondoko lau lerroetan luzatzen da, periodo bakarra osatuz:

Gure indarrac etciren deus hunenen aldean;
 çure favorea dugu sentitu combatean,
 ecen [çure baithan... tturron batec etsaja (c)
 urru(iti)tic ici decan, nahiz dela hangaja,
 hala guri ere egin darocuçu dohaña
 ventçutceco Itsassoan den sendoen arraña]

Hots: (...) zure faborea sentitu dugu, *ezen*, zure eskuan dagoenez sagutxo batek etsai handia izi dezan, hala guri ere arrainik sendoena harrapatzako dohaina egin diguzu. Horixe da, ene ustez, otoitzaren segida eta horrelaxe ulertu zuen Lekuonak berak ere, horretarako noraezekoa ez den eta hor kabidarik ez duen *nola* hitza sartu bazuen ere.

Azken aukera hau hobetsiz gero, ordea, zalantzan jartzekoa da Akesolok proposatzen duen *dago* adizkia, honek ez bait du zati osoa erabat lotzen. Ez du, alegia, parentesi barruko lehen perpausa bigarrenaren mende jartzen.

Horra, beraz, zein den nire aukera:

a.— Ondoko subjuntiboa esplikatzeko duen adizkia falta da lehen lerroan.

b.— Adizki hori *izan* aditzari dagokiola dirudi: *da*, segurenik ere, *zure baitan da... izi dezan* esaldia osatuz.

c.— Adizki horrekin batera parentesi barruko lehen perpausa bigarrenarekin lotzen duen hizkia joango litzateke; silaba bateko hizkia, hain zuzen ere.

Ezta? galdera erretorikoa izan zitekeen, lehen begiratuan, hor falta dena: «*ezen* zure baitan ezta... izi dezan? Hala guri ere...» Galde ikurra falta izatea ez litzateke eragozpen handia izango, behin baino gehiagotan ikusten bait dira horrelakoak Etxeberriren liburuan (ikus, esate baterako, 54-55 orr.). Arratoinaren aipamena, bestalde, irakurleak ondo ezagutzen zuen erreferentzia kulturala izango litzateke. Zuzen dabil horretan Altuna. Esanahia, berriz, hau izango litzateke: «arratoinarena egin dezakezun bezala —ondo dakigu denok hori—, guri ere gisa bereko faborea egin diguzu». Ez nau, dena den, betetzen proposamen honek, ez bait da normala Jainkoari egindako esker-otoitz batean horrelako galde erretorikoak erabiltzea.

Baldintzazko *bada* izan daiteke beste aukera bat: «ezen zure baitan bada... izi dezan, hala guri ere...». Baldintza erretorikoa izango litzateke hau ere, estilistiko, indikatiboaren parekoa. Horrelakoxea da, esate baterako, ondoko testuan ageri dena (2,68. or.):

Lehen beztitu baduçu Baptismaren tresnaz
Arren orain iauntz eçaçu harnez Chrismarenaz

Esanahia honako hau da: «lehen hura egin zenuen bezala, egin orain hau». Gure testua ere gisa horretakoa izango litzateke: «arratoinak etsaia izi dezan egin badezakezu —hots, dezakezun bezala—, hala guri ere...». Egokia ote, ordea, horrelako hizketa modua esker otoitz batean? Ez dirudi...

Hirugarren aukera *baita* izango litzateke, hau da, *bait* menderagailua gehi da adizkia. Hau da nik hobesten dudana aukera. Ondo ulertu behar da, ordea: *bait*-ez doa *ezen* partikularekin —euskal gramatikak galerazten duena—, ondoren datorren *egin darokuzu* aditzaren mendean baizik. Azken hau da, izan ere, zati osoaren aditz nagusia: *Ezen (zure baitan baita...) hala guri ere egin darokuzu...». Ezen* partikularen ondoan etentxo bat legoke eta mendeko perpausaren azken hitzak, *hangaja*-k, amaitu gabeko perpausaren doinua izango luke. *Ezen ... egin darokuzu* da esaldi osoaren ardatz nagusia.

Maiz ageri dira Etxeberriren liburuan horrelako periodo luze eta konplejoak *ezen* partikularen ondoan. Hona, beste askoren artean, adibide batzuk:

Ecen nola presidentac conseilleren artean,
Eman duen ordenantça ohoiñaren gañean.
Declararacitcen baitu berriz erę ondoan,
Burreu penatçailleari escuratceracoan.
Halaber du declaratcen Iongoicoac berea,
Gorputcetic illkhiz guero spiritu tristea (1, 58,or.)

Ecen nola Itsasoco handi arrain Baleac,
Iretsten baititu betan antcho contu gabeac.
Edo nola Ceruaren erraizqui inguruac,
Lehorraren iduquitcen baititu compassuac.
Ifernuac halaber du iduquitcen francoqui,
Damnatuen compania den guztia largoqui. (1.96.or.)

Ecen nola Israelen Elisea Prophetac,
çure manuz etchaturic urera gatz pillotac.
Hala khendu baitcioen lehen çuen poçoña,
Eta eman ithurriec çuten gustu picaña.
Hala eman dioçoçu verthute hura ere
Ceñac ez baituçu orain gutiago bothere. (2, 59. or.)

Hiru adibideetan *nola* galdetzaila ageri da mendeko perpausaren buruan: *nola... bait-, halaber...* .Galdetzaila ez da guztiz beharrezkoa, ordea; hori gabe ere egin daiteke mendeko perpausa. Ikus, esaterako, OEH-n ageri diren honako adibide hauek:

- Nik baitzitut ofensatu bide eztudan bezala, dolu dizit eta damu zure kontra eginaz. «Moi, qui vous ai offensé...» (Etxepare, 41)
- Iainkoak ezagutzen baititu bihotzak, testifikatu draue... «Dieu qui cognoit les coeurs...» (Leizarraga, Act 15,8)

Horrelako *bait* honek —aurretik galdetzailerik ez duenak, alegia— «forma oraciones de relativo, acusales y otros tipos no bien definidos» (OEH) eta, Lafonen hitzez esanik, «indique que la forme verbale qui en este pourvue est en relation avec une autre forme verbale» (ibid.). Gure testuan, *bait*-perpauza *hala* perpauzarekin legoke erlazioan eta egitura, berriz, (*nola*) ... *bait*..., *hala*... izango litzateke, *nola* galdekatzailerik noraezekoa ez delarik. *Bait*-daraman perpauzak periodo osoaren protasia osatuko luke eta *hala*-tik aurrera apodosia hasiko litzateke. Esanahia, berriz, hau izango litzateke gutxi gorabehera: «zure faborea sentitu dugu. Ze, arratoin txiki batek etsai handia izi dezan egin dezakezun bezala (deza-kezunak), hala guri ere arrain handia harrapatzeko dohaia egin diguzu».

Horrela, bestalde, garbi ikusiko litzateke nondik eta nola sortu den inprimatzaileak egin duen hutsa: *baithan baita* bikotearen bigarren hitza itzuri ziztaion haplografia soil baten ondoren.

Zenbaitek ez du, beharbada, oso gustoko izango *baithan baita* bikotea, kakofonikoa delakoan. Antzekorik aurki daiteke, ordea, Etxeberriren liburu honetan bertan: «*Nola çure baithan baitugu esperantça*» (1, 137 or.). «Kakofoniak» ez du galerazten horko *baithan baitugu* bikotea.

Horraino, beraz, nire aukera. Ez litzateke, hala ere, arbuiazekoa izango esandako baldintzak beteko lituzkeen beste aukeraren bat: ondoko subjuntiboa esplikatu eta otoitzaren segida egokia emango lukeen formaren bat, alegia. *Baitu* esate baterako: *çure baithan baitu tturroñ batec etsaja(c) ici decan...*

3.2. Bigarren lerroko lehen hemistikioan ere silaba bat falta dela esan dugu gorago. Hemen ere soluziorik errazena eta sinpleena da egokiena, ene ustez. Subjuntiboa aldatzen zertan ibili ez dugunez, Mitxelenarena erraz onar dezakegu: bigarren lerroko «hutsa aisekiago senda daiteke», dio hark, «*vrutic*-en ordez *vrutitic* irakurtzearekin. Hain arrunta den haplografia genuke beste hainbestetan bezala, errudun bakar». Nik ere horixe ikusten dut irakurketarik egokiena, Altunak iradokitzen duen xehetasuna aintzat hartuz, halere: Etxeberrik *vrutitic* erabiliko bait luke, ez *vrutitic*. Ikus, esate baterako, *vrutitic ere açarcaccen bihotça* (1,43 or.); *vrutiti du bere hedaturen icena* (1, 66 or.).

Altunak eta Lekuonak falta zen silaba subjuntiboari crantsi diotenez —hau argitu beharra bait zuten—, ihes egin diote argibide erraz honi eta bestelako bideetan barrena abiatu dira. Bide nahasi eta okerragoetan barrena, alegia.

Lekuonak honako irakurketa hau proposatzen du (iradokitako aldaketei dagozkien azpimarrak nireak dira):

Ecen *nola* çure baithan tturroñ batec etsajac
 Vrruric ici *hal* deçan...
 Altunak, berriz, honako beste hau:
 Ecen, *launa*, çure baithan tturroñ etsajac
 Vrruric ici *detçaque*

Gure irakurketarekin subjuntiboarena argitua dago, ordea, eta ez dugu hor silaba berririk asmatzen zer ibili. Eskas den silaba *vrutic* adizlagunean falta da, esan bezala, zein, haplografia gertatu ez balitz, *vrutitic* izango bait zen. Akesolok ere horrela ulertu du, tarteko —*i*— hori erantsi gabe, ordea, eta inolako azalpenik eman gabe.

Eta zer da *urrutitik izi*? Zer esan nahi du horrek? Aski erraz uler daiteke hori, ene ustez, dagoen dagoenean ere. Hala ere, esaldi horren azpian *ihesaren* ideia dagoela esango nuke nik. Altunak ematen dituen erreferentzia guztietan ideia hori ageri da arratoinen ekintzari lotuta (*fugaverint incolas*).

3.3. Komuntadura ezaren kontua geratzen zaigu garbitzeko, *deçan* adizki singularra eta *etsajac* objetu plurala ez bait datoz bat. Aldaketaren bat proposatzea ezinbestekoa da, beraz. Bietako bat: edo *etsajac* hitzari —*c* hori kentzen diogu, singularra hobetsiz, edo aditzari —*t*— erantsi eta *deçan* egiten dugu, plurala aintzagotzat hartuz. Bertsoaren bukaerak lehenengo soluzioa eskatzen duela dirudi, rimak horixe hobesten baitu: *etsaja* — *hangaja*. Altuna, hala ere, pluralaren alde ageri da eta honela esaten du: «Diodan bidenabar *etsajac* / *hangaja* bertsoaren bukaera, —*jac* eta —*ja* puntuan ditugularik, guztiz ohizkoa dela Etxeberrigan —eta Oihenart kendurik gainerako guztiengan—, hor bertako *laudorioa* / *guehiagoac* bikoteak irakasten digunez» (Altuna, 174 or.).

Egia ote —*ac* / —*a* rima hori «guztiz ohizkoa» dela Etxeberrigan? Liburu honetan behintzat ez dirudi horrela denik. Horrelakorik baldin bada, itzuri egingo zitzaidan beharbada —ez baita erraz den dena zehatz miaztea—, baina nik ikusi dudanez ondo zaintzen du beti Etxeberrik —*ac* rima. Testu honetako bi kasuak dira salbuespen: goiko *laudorioa* eta gure esaldiko *etsajac*. Han *laudorioak* behar du, rimak eta gramatikak horrela hobesten bait dute, eta hemen *etsaia*. Beraz, batekoz beste daude hor gauzak eta ez du balio hutsez beteriko pasarteak ekarri eta hori «guztiz ohizkoa» dela esateak. Ohizkoa dena, hain zuzen, alderantzizkoa da.

Etsaja singularrean emanik ambiguo gertatzen dela gaineratzen du Altunak, *hangaja* hitza *tturroñ*-ari bezala *etsaja*-ri ere badagokiokelako orduan. Bai, horrela da. Eta zer? Inguruak garbitzen du zalantza. Nik, egia esan, *hangaja* hitzari buruz ez dut ezer esatekorik, baina testuaren segidari begiraturaz gero, *etsaja*-ri dagokiola esango nuke «handi» edo adierazteko eta ez «txiki». Izan ere, konparazioaren beste buruan arrain *sendo*-az mintzo zaigu testua: arratoinak etsaia izutu egiten du, hau «handia» izanik ere, horrela guk ere arrainik «sendoena» harrapatu dugu.

4. Hona, bada, azkenik, nola irakurriko nukeen nik balearen otoiitz hau, agerian dituen hutsak zuzenduz (azpimarrak zuzenketei dagozkie):

Iauna, ditutçula esquer, eta laudorioac,
 Million eta million baño guehiagoac.
 Ceren eguiñ darocuçun liberalqui gratia,
 Idequitceco handien arrañari bicia.
 Gure indarrac etciren deus hunenen aldean,
 çure faorea dugu sentitu combatean.
 Ecen çure baithan *baita* tturroñ batec etsaja,
 Vrruititic ici deçan nahiz dela hangaja.
 Hala guri ere eguin darocuçu dohaña,
 Ventçutceco Itsassoan den sendoen arraña...

Etxeberriren puntuazioa dagoen dagoenean utzi dut, hark lerroen segidari begiratzen bait zion, gramatikari baino areago, gorago eman ditugun adibideetan ere ikus daitekeenez. Puntuazioa aldatzen hasiko bagina, koma bat ipiniko genuke *ecen*-en ondotik, hau *bait*-ekin ez doala adierazteko eta *arraña*-raino ez genuke punturik ipiniko:

Ecen, çure baithan *baita* tturron batec etsaja
 vrruititic ici deçan, nahiz dela hangaja,
 hala guri ere eguin darocuçu dohaña
 ventçutceco Itsassoan den sendoen arraña.

1669ko edizioan ageri den testua aztertu dugu bai nik bai, itxuraz, aipaturiko beste aztertzaileek. Lehen edizioko kopiarik —hau da, 1627ko edizioko kopiarik—, aurrean bagenu, aukera ona izango genuke gogoeta hauek guztiek zenbateraino balio duten neurtzeko. Bitartean, ordea, metodoaren alderdi onak hor daude: ezinbesteko diren aldaketak baizik ez dira proposatzen —hutsen zergatia azalduz— eta horrenbestez aski argitzen da testua.

Ondo dakit nire proposamenak ere ez dituela guztiak asebeteko, baina, gorago, aitortu dudan bezala, eztabaida aberasteko balio izango duela espero dut.

BIBLIOGRAFIA

AKESOLO, Lino, 1990, «Etxeberrri Ziburukoaren bertso bi argitzen», *Karmel*, 192, 70.-76. orr.

ALTUNA, Patxi, 1989, «Euskal Filologiazkoak, nahas-mahas», *Euskera XXXIV*, 170.-174. orr.

ETXEBERRI, Joannes, 1669, *Manual Devotionezcoa*, 2 liburuki, (Faksimila, 1979, Donostia, Hordago).

GARATE, Justo, 1963, *BRSVAP XIX*, 281.-282. orr. (Altuna 1989an aipatua).

LAFITTE, Pierre, 1931, *Eskualdunen Loretegia*, Baiona.

LEKUONA, Manuel de, 1961, «Transcripciones y traducciones de viejos textos vascos», *BRSVAP XVII*, 374.-375. orr. (Ikus orain *Idaz-lan guztiak*, 8 *Euskerolojia*, 452. or.).

MITXELENA, Koldo, 1961, ikus *Euskal idazlan guztiak III*, 1988, Euskal Editoreen Elkarte, 58. or.

1979, «Miscelánea filológica vasca III», *FLV XI*, 213.-236. orr. (Ikus orain *Palabras y textos*, 1987, UPV/EHU, 411.-433. orr.).

1980, ikus *Euskal idazlan guztiak IV*, 1988, Euskal Editoreen Elkarte, 77. or.

1989, *Diccionario General Vasco - Orotariko Euskal Hiztegia III*, Bilbo, Editorial Desclee de Brouwer, Ediciones Mensajero.

OEH, ikus Mitxelena 1989.

EL EUSKARA EN LA TOPONIMIA DE BURGOS (Nuevos testimonios)

Luis María MUJICA

Dentro de las investigaciones sobre la extensión histórica del euskara o vascuence en la zona septentrional de la península resulta importante, y hasta apasionante, el detectar nuevos testimonios sobre la presencia del euskara en parte de la provincia de Burgos, en plena Castilla, y, más concretamente, en las estribaciones de la Sierra de la Demanda o Arandio. A los testimonios de Juan Bta. Merino Urrutia en su valioso trabajo *El vascuence en la Rioja y Burgos* se agrega este estudio con nuevas aportaciones sobre el tema. Al trabajo de Merino le faltaba, entre otros elementos, el testimonio de las fuentes escritas, con su constatación documental, ya que no eran citadas, limitándose, en gran parte, a aportaciones orales.

Nosotros presentamos aquí el testimonio de hipotecas antiguas, registros de propiedad (el de Belorado, en concreto), catastros municipales y demás escritos, destacando, especialmente, las escrituras del Catastro del Marqués de la Ensenada, que en la provincia de Burgos fue realizado en los años 1751-1752. Tal catastro se conserva hoy en el Archivo de la Diputación de Burgos. Otra fuente histórica usada, ampliamente, por nosotros, es el del Registro de Propiedad del Museo Histórico Provincial, con numerosos topónimos de mediados del siglo XIX.

A parte, hemos tenido en cuenta la toponimia euskérica de la Reja en el Cartulario San Millán de la Cogolla, rica en testimonios de toponimia vasca alavesa. Además, hemos tomado en consideración las orientaciones del etnógrafo J. Caro Baroja y del historiador A. de Mañaricúa respecto a la ubicación, extensión y límites de las antiguas tribus vascas y otros grupos limítrofes, como los berones y turmogos, así como la obra básica de R. Menéndez Pidal *Toponimia prerromana hispana*, con anotaciones sobre la extensión del euskara en el enclave riojano-burgalés.

Entre otros lingüistas, también ha incidido en el examen del hecho lingüístico histórico de la península Fr. H. Jungemann con su obra *la teoría del sustrato y los dialectos hispano romances y gascones* (Ed. Gredos), al estudiar, especialmente, algunos aspectos fonéticos dependientes entre el euskara y el castellano.

En cuanto al testimonio oral hemos de afirmar, que en el verano del año 1984 pasamos algunas semanas recogiendo material toponímico vasco abundante, situando topográficamente algunos de ellos, de forma que los materiales aportados por nosotros superan, en gran medida, los testimonios de Merino Urrutia en la obra citada¹.

Merino Urrutia hizo un acopio más completo de topónimos eúskaros y euskaroides en la Rioja Alta; por el contrario, en el caso de la Demanda burgalesa sus testimonios resultan escasos, a parte de faltar la cita técnica de las fuentes documentales en los casos de toponimia escrita. Sin duda, muchos de los topónimos aportados por Merino Urrutia son los que le comunicó el ingeniero alemán Guillermo Riitwagen, residente en Ezkarai en 1932. Además, en el trabajo de Merino Urrutia falta un estudio etimológico y fonético de la toponimia, al que nosotros le damos la importancia requerida.

Por estas razones, hemos pensado que merecía profundizar las investigaciones anteriores sobre toponimia euskérica de la región de la Demanda burgalesa, por la importancia que tiene tal estudio para mejor fijar la extensión de la presencia del euskara en tierras de la Alta Castilla. Nosotros, además, agregamos, en un apéndice, «nuevos» topónimos a la lista de la Rioja Alta de Merino Urrutia. Muchos de estos topónimos son simples variantes de los aportados por él, con manifiestas adulteraciones y deformaciones, pero, en definitiva, testimonios «nuevos» de la persistencia de la lengua vasca en tierras bastante lejanas de la geografía actual.

Al presentar estos «nuevos» materiales de toponimia euskérica de la provincia de Burgos somos conscientes de la importancia que tiene el hecho de su profundización, mediante el testimonio de las fuentes documentales.

Al encontrarnos con unos mil ciento cincuenta topónimos vascos, aproximadamente, en plena Castilla burgalesa, salta, en seguida, la cuestión sobre la época del asentamiento de gentes de habla vasca en esa zona. Conocidas son algunas posiciones sobre tal cuestión. Mientras que Menéndez Pidal, Caro Baroja, y el mismo Merino Urrutia, aparecen partidarios de la posible existencia de núcleos

---

¹ Para hacernos idea exacta de los «nuevos» materiales aportados por nosotros, podemos afirmar, que, en el caso de algunos pueblos nuestros topónimos superan en más del 60 ó 70 % los de Merino Urrutia. Así, por ejemplo, en Pradoluengo Merino Urrutia aporta 24 topónimos, nosotros 195, en Valmala Merino Urrutia 23, nosotros 105, en Fresneda de la Sierra Merino Urrutia 57, nosotros 180, en Puras Merino Urrutia 1, nosotros 43, en Eterna-Abellanosa Merino Urrutia 8, nosotros unos 45, en Garganchón Merino Urrutia 26, nosotros 75, en Santa Cruz del Valle y Soto Merino Urrutia 60, nosotros unos 82. En este nomenclátor se incluyen también las variantes adulteradas.

de población de habla vasca desde tiempos remotos, esto es, desde una época paralela, al menos, a la conquista romana, otros, como *Pérez de Urbel* (en un primer momento), Ig. Ormaetxebarria y el filólogo L. Mitxelena (con algunas reticencias) han pensado en el carácter, más bien, tardío de la presencia de la lengua vasca durante la reconquista de tierras yermas a los árabes, expulsados al sur en la Edad Media, por parte de los cristianos del norte. Nosotros nos hemos apuntado, durante mucho tiempo, en pro de esta hipótesis, pero hoy nos parece digna de consideración la posibilidad de que ciertos núcleos de habitantes en territorio autrigón tuvieran contingentes de hablantes eúskaros. Podrían ser núcleos de población vascofona, bien de autrigones, bien de várdulos y caristios desplazados, y asimilados luego a gentes de mayoría no-vascofona en esa comarca. Aparte, pudo suceder otra repoblación «posterior» hacia los siglos IX y X de gentes que descendieran, bien de la Vardulia antigua, o, más probablemente, de la Alava occidental caristia, mayoritariamente de habla vasca. Hay mucho poblado con el componente *-uri* (*-uli/ulli*) en la Rioja alta, aunque muchos menos en tierras de Burgos. No olvidemos el Ulizarna de Ojacastro, Ulizarra (poblado viejo) y Batikurri de Burgos, junto a Naharruri (poblado de navarros). Más al norte está el testimonio irrefutable de nombres riojanos tan significativos en —uri como Otxanduri, Herramelluri, Zihuri, Gipuzuri (poblado de guipuzcoanos), Galbarruli, Ollauri, Bardauri, Azkauri, Bermouri, Semenuri, Arrauri, Atamanuri, Belascouri, etc.

Curiosamente, en la Bureba, y en tierras de Oca y Juarros, la toponimia euskérica es enormemente más escasa. Sin duda, es la región de Pradoluengo, Garganchón, etc., el núcleo de máxima intensidad de la toponimia menor euskérica en la sierra de La Demanda o Arandio, en la parte burgalesa. Tal toponimia, especialmente, es intensa en la comarca citada, junto a Ezkarai, y en los alrededores de los ríos Oja y Tirón, disminuyendo, de forma clara, más hacia occidente. Incluso, la toponimia menor de la Demanda resulta mucho más abundante que la de ciertas tierras más al norte, próximas a la Rioja Alavesa, como Haro, Cenice-ro, etc. Ezkaray y la Demanda burgalesa son núcleos de máxima intensidad, aunque, geográficamente, sean tierras más meridionales que las de Haro, Santo Domingo de la Calzada, o bien, la Bureba burgalesa. La geografía sinuosa y aislada de la citada sierra hace que los testimonios toponímicos de gentes de habla vasca de épocas anteriores se hayan conservado mejor que en tierra abierta y llana.

Este estudio exige una previa consideración sobre la situación del norte de la península en cuanto a los enclaves de las antiguas tribus. Si miramos al mapa de la región centro-septentrional, los datos de Ptolomeo resultan interesantes sobre determinadas puntualizaciones acerca de la situación e identidad de las tribus antiguas. En territorio vasco actual a destacar, en primer lugar, los vascones, en la mayor parte de la Navarra peninsular actual, e, incluso, en determinadas tierras hacia Calahorra; los várdulos (más tarde confundidos con otras gentes asentadas en enclaves de Castilla) se extendían desde el estuario de Pasajes hasta

el río Deba en Gipuzkoa, y en el sur hasta la parte sur-oriental de Alava, casi tocando Logroño, partiendo por la mitad el Condado actual de Treviño, e, incluso, entrando en parte del territorio navarro por la región de la Berrueza y del valle de Lana (al oeste de Estella); los *caristios* desde el río Deba hasta el Nervión por el norte, y en la parte meridional, aproximadamente, hasta medio Condado de Treviño actual, y por el oeste Valle de Ayala, partiéndolo por el centro. Tanto el territorio várdulo septentrional, como la mayor parte de la tierra caristia era de habla vasca, tal como testimonia, incluso, la toponimia actual (incluyendo en ella la mayor parte de Alava con toponimia euskérica); y, por fin, los autrigones, cuyos límites al nordeste eran el territorio caristio, al oeste Cantabria junto a Laredo y el río Asón (territorio de cántabros), y al sur, aproximadamente, el límite de la línea de Montes de la Oca, parte de la vega del río Tirón y estribaciones de la Demanda, teniendo como confinante el territorio de los berones al sureste, y el de los turmogos al suroeste. Entre las principales ciudades autrigonas estaban Uxama Barca (Osma de Valdegobia), Fabliobriga y Virovesca (Briviesca en la Bureba actual). Curiosamente, cuanto en Alava es territorio de romanización antigua (esto es, donde apenas se constata hoy toponimia de carácter vasco, como la Ribera alavesa, Valdegobia, parte occidental de Ayala, occidente del Condado de Treviño), pertenecía a territorio autrigón, así como los Encartaciones de Vizcaya. Por tanto, pudiera ser que núcleos importantes de la tribu autrigona no fuese ya de habla vasca en tiempos de los romanos, siendo, desde luego, la que más rápidamente perdió tal lengua, a tenor del testimonio de la toponimia. Por otra parte, a destacar, que precisamente, parte de la Rioja Alta, la Bureba y determinados enclaves de la comarca del río Tirón y Oja, así como una franja inmediata a la Sierra de la Demanda, pertenecía a territorio autrigón. La toponimia vascoide, objeto de este trabajo de investigación, se sitúa, en parte, en tal geografía.

Sin duda, hay muchas vacilaciones, hipótesis y tesis oscuras sobre la extensión, identidad y lenguas de las tribus de la región norte del Ebro y afluentes suyos. Hay autores que piensan que los autrigones, caristios y várdulos podían ser tribus celtas, luego asimiladas por los vascones a su lengua y cultura, y, por tanto, vasconizadas posteriormente. Tal teoría no es aceptada por muchos otros, dado que el carácter cultural vasco de los várdulos y caristios parece «anterior» a los romanos. La influencia navarra en tierras burgalesas llega cerca de Juarros, y Logroño se incorpora a Castilla al final del siglo XI. Almanzor destruye el cenobio de San Millán en el 1002. Briones, Cenicero y Alesanco son conquistados a los árabes en el año 735. Nájera es conquistada en el año 933.

Es preciso, anotar, por otra parte, tal como probaremos más tarde, el carácter occidental del euskara dialectal detectado en la toponimia vasca, tanto riojana, como burgalesa, teniendo en cuenta compuestos tan transparentes como *-uri*, *barri*, *baltza* (*Balsa* en San Miguel de Pedroso) etc. En todo caso, aun ateniéndonos a la tesis de una repoblación tardía de gentes de habla vasca en época de la

dominación árabe, tales gentes pertenecían al dialecto occidental y meridional del euskara (más genéricamente, considerado de tipo *vizcaíno*); en la geografía carística y, en parte, en la várdula de Alava se hablaba tal dialecto. En la Vardulia septentrional, sin embargo, en territorio gipuzcoano, los várdulos, fundamentalmente pertenecían a la diferenciación dialectal «guipuzcoana», distinta de la de los carístios (que hablaban «vizcaíno»). Es preciso tener en cuenta, además, que, según señala A. de Mañaricúa², incluso la antigua delimitación de las diócesis de Calahorra y de Pamplona en Guipúzcoa reflejaba tal límite dialectal, siendo, básicamente, de habla vizcaína el núcleo que pertenecía a Calahorra, y de habla guipuzcoana la de Pamplona (junto con los pueblos del dialecto, propiamente, alto-navarro, más allá del estuario de Pasajes, como Lezo, Irún, Hondarribia, Oiartzun, etc.). Dice A. de Mañaricúa: «Y seguirá siendo la divisoria eclesiástica entre las diócesis de Pamplona y Alava, a las que pertenecerán respectivamente Guipúzcoa y Vizcaya, y también el límite de los dialectos guipuzcoano y vizcaíno»³.

Mañaricúa, en concreto, no admite el carácter tardío del euskara en territorio carístico y várdulo, a expensas de un dominio político de los antiguos vascones.

Todas estas cuestiones históricas sobre la antigua geografía de la parte septentrional de la península hacen que los «nuevos» materiales toponímicos de tipo euskaróide en la provincia de Burgos, aporten otros elementos, especialmente, para la cuestión del habla de los autrigones en su parte meridional, e incluso, de algunos enclaves de los berones.

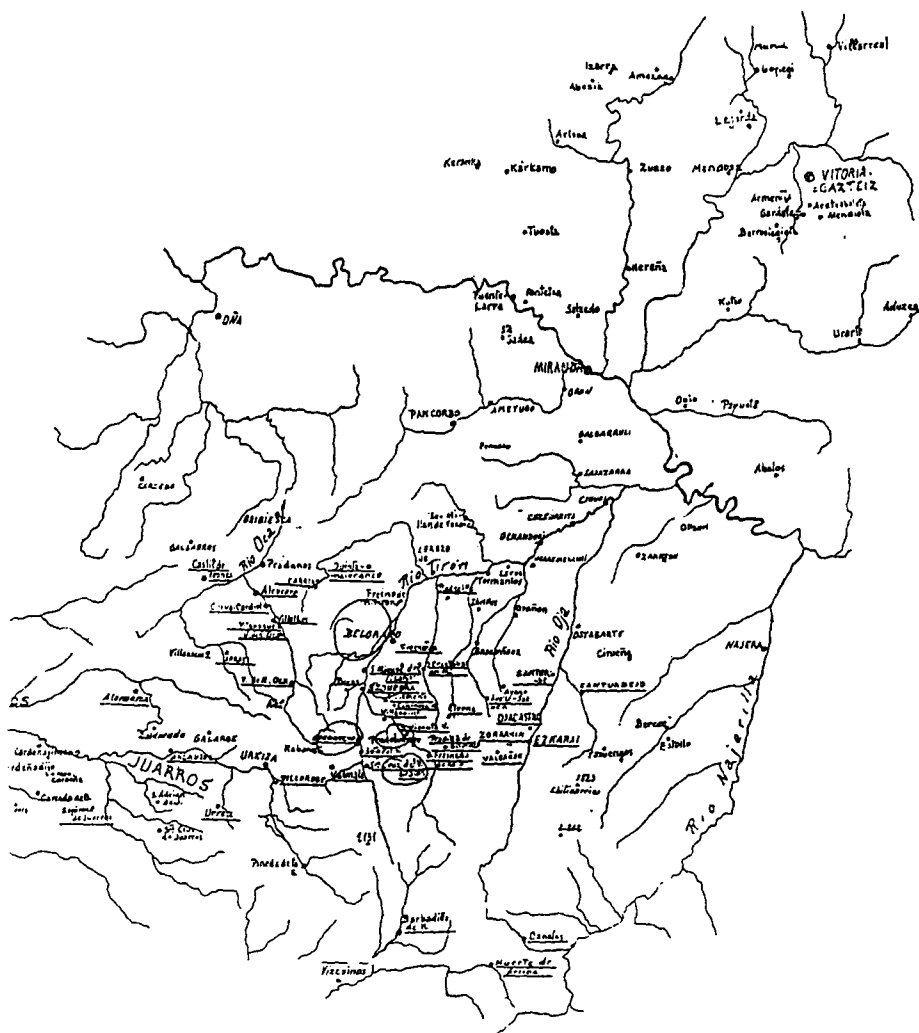
Nuestro propósito al presentar estos materiales de toponimia vasca en la Sierra de la Demanda (Arandio) burgalesa ha sido el dar un argumento más sobre la existencia de gentes de habla vasca, bien en época remota, bien en época medieval, en la Castilla Alta.

Como era de esperar, de la pervivencia de restos de una habla, ya extinguida hace más de seiscientos años, los topónimos llegados a nosotros contienen muchas adulteraciones, metátesis, síncopas y otros cambios; con todo, tales nombres son vascos o vascoides, indiscutiblemente, y, por ello, testimonio de la existencia de una Vasconia lingüística mucha más amplia que la actual, siendo la Castilla actual punto de unión con Vasconia, mucho más que de separación.

² A. de Mañaricúa, *Obispados en Alava, Guipúzcoa y Vizcaya hasta fines del siglo XI* (Vitoria, 1963), 10-14.

³ A. de Mañaricúa, *Vizcaya, siglos VIII al IX*, 23-24. Véase también A. de Mañaricúa, *Guipúzcoa y Vizcaya hasta fines del siglo XI*, Vitoria, 1963, 10-14.

EL EUSKARA EN LA TOPONIMIA DE BURGOS

Estudio filológico de algunos componentes

A continuación vamos a examinar algunos componentes y derivados presentes en la toponimia euskérica de Burgos, comenzando por el estudio de los sufijos, y luego componentes más frecuentes como gana/gaña, zarra, arana, iturri, así como algunos rasgos fonéticos específicos (cierre de vocales, cambio de la vibrante en composición, deglutición del artículo románico, anteposición de preposiciones castellanas a topónimos vascos), y otros elementos lexicales específicos. Al mismo tiempo, daremos algunas anotaciones sobre aspectos semánticos de las voces en cuestión, profundizando en la etimología de los topónimos principales.

Determinados topónimos se consideran en diferentes apartados, según el carácter de cada componente, y a tenor de los diversos rasgos fonéticos a estudiar. Además, como afirmábamos en otro lugar, bastantes topónimos de la Rioja Alata (región de Ezkarai) están presentes en la parte burgalesa, por ser confinantes, y aparecer como tales en los documentos de los que nos hemos valido.

Algunos topónimos aparecen en caso determinado con la desinencia en -a (tipo Igutia, Gutia, Larrea, Zila, Aiabarrena); otros están en caso indeterminado, como Mendi, Sarri, Guti.

I. Sufijos

1. -AGA/GA

El sufijo -aga es abundancial en euskera, y, básicamente, aparece en topónimos que indican lugar; muy a menudo unido a lexemas de la fitonimia y de la botánica, en general, como Lizarraga, Izaga, Urkiaga, Illarraga. De forma inusual, suele unirse también a nombres propios, como en Donemiliaga (San Millána), Doneperiaga, Franzesillaga (Rentería, Gip.).

En el siguiente listado no todos los topónimos comportan, con seguridad, el sufijo -aga, como es el caso de Berlariga, Espurga, Hornatiga, Ketiga, Lopaiga (Opaiga, Lupaiga), etc. La reducción de -aga a -ga no es muy usual, aunque es posible; por el contrario, los terminados en -iga son dudosos. Por su parte, Ezkiaga, Zarraga, Bizkarraga, Zorrazaga son auténticos.

---

⁴ Parte de los topónimos ha sido recogido y comprobado in situ, siendo los principales colaboradores los siguientes sujetos, según los pueblos: Lázaro García García (Barbadillo de los Herreros), Emilio González Rubio y Agapito Hernando Corral (Ezkerra), Anastasio Bartolomé Urkiza (Villagalijo), Sebastián Espinosa Grijalba (Espinosa del Monte), Restituto Córdoba Rivera (San Clemente), Pedro Etxabarria Cámara (Pradoluengo), Eulogio Garrido Garrido, Agapito Hernando Garrido y Natividad Sevilla Hernando (Santa Cruz del Valle), Justo Rábanos Hernando y Juan Ign. Monja Peña (Fresneda de la Sierra), Faustino Hernando Cámara (Garganchón).

AIZAGA	(Ezkerra) reg. 2727
ALAGA	
BERLARIGA	
BIZKARRAGA	(Pradoluengo), reg. 111, arch. prov. r. prop. leg. 577, 58
EKIZAGA	(Ezkizaga?) (Santa Cruz). arch. prov. r. prop. leg. 637,11)
ENTERGEA(?)	(Puras), reg. 1075
ESPURGA	(Rábanos), reg. 1333
ETXIGA	(Villamudria), reg. 142
EZKIZAGA	(Santa Cruz), reg. 995
HORNATIGA	(Fresneda)
KETIGA	(Santa Cruz), reg. 2158
KROZIGA	(Kruzeaga?)
LAPAIGA	(Lopaiga?)
LASARTIGA	(Rábanos), 298
OPAIGA	(Lopaiga?) (Valmala), reg. 145, arch. prov. r. prop. leg. 531.12
ORDANITIGA	término (Santa Cruz), arch. dip. leg. 1849, 73 ecl., año 1752)
ORDANTIGA	(Garganchón), arch. prov. r. prop. leg. 772, 6)
ROZAIGA	(Fresneda), reg. 1069
TURRUZAGA	(Pradoluengo), reg. 6151
UGARZAGA	(Pradoluengo), reg. 6151
ULAGARTE	(Olagarte?) (Fresneña)
URDANTIGA	(Ordantiga) (Santa Cruz)
VALLIZARGA (?)	
ZARGA	(Zarraga?) (San Miguel de Pedroso)
ZARRAGA	(San Miguel de Pedroso), reg. 5330
ZORRAZAGA	(Pradoluengo)
ZUBIAGA	(Pradoluengo), reg. 1022

2. -ANA, -ANO, -ONA, -NA

Dentro de estas terminaciones pueden darse diferentes elementos. *-na* (*-ana*) puede ser, a veces, síncope del componente *-arana* (valle) (al igual que los topónimos terminados en *-arna* con caída postónica, por la acción del acento románico en la segunda vocal).

Las desinencias en *-ana*, *-ano*, *-ona*, desde luego, son de procedencia latino-románica en nuestro idioma, tipo Maturana (de Maturus), Durana (desde Durus), Antoñana (desde Antonius), Ormijana (desde Formiliana), etc. En la zona vasca actual, muy a menudo, se da caída de nasal intervocálica, tipo

Galdakao <Galdakano, Lemoa <Lemona, Arroa <Arrona, Lazkao <Lazkano, etc. –Ana sería la fórmula femenina, y –ano masculino (Zurbano, Libano). Sobre el origen latino-románico de –ana/ano tratamos ampliamente en nuestra tesis doctoral *Latina eta erromanikoaren eragina euskarán*, 250, 258.

En el listado son a destacar topónimos como Bascuñana (en relación a Vasconiana), Markina, Vizcaína. En Ritana y Bitxona (Bitxarana), quizás, haya una síncopa de –arana (valle).

ARANDONA	(Santa Cruz)
ARENDANA	(Santa Cruz)
BASCUÑANA	Poblado
BITXUNA	(San Clemente), 2998
ARANALENA(?)	(Santa Olalla), arch. prov. r. prop. leg. 651,5, año 1848
REJUNA	término
RITENA	(Santa Cruz), arch. prov. r. prop. leg. 637, 13
RITTANA	(Santa Cruz), arch. dip. leg. 1849, 27, año 1752
ROLANA	
BARIDANA(?)	(Espinosa del Monte), arch. dip. leg. 696, 39, año 1752
VIZCAINOS	poblado
ZARRATONA	(año 869, San Felices de Oca).
ZARZANA	(Villagimeno), reg. 6,19
VIZCAINA	término

3. –DI (–DUI/DOI)

–di es un sufijo abundancial, muy frecuente en la toponimia euskérica; básicamente, se une a lexemas de la botánica, tipo Lizardía, Sagastia, Bustindui, Epeldoí, etc. Los casos especiales en que aparece unido a temas con nombre propio, como Lopetedi, pueden ser, simplemente, síncopas de Lopetegi, o bien, pseudoformaciones a base de –tegi, por simple analogía. Hay que estudiar cada caso. En el listado a destacar casos como Sagastia, (manzanal), Bagadia (hayal), Pagudoia (Pagadoia?, hayal), Galardia, Orkedia, (Orkidia), que parece una corrupción de Ordokia (llano).

ANPUDIA	término
ASERDIA	(Azordia?) término
AZORDIA	(Fresneda) reg. 381, arch. dip. leg. 716, 306, año 1752
BAGADIA	(Fresneda) reg. 1737
BAKARDIA (?)	término
BAKEDIA	(Bagadia?) (Fresneda)
GALARDIA	(Pradoluengo), reg. 2855, arch. dip. leg. 1422, 9, año 1752

LANZARDIAS	(Pradoluengo), arch. prov. r. prop. leg. 577, 22)
MAMARTUIA	(Pradoluengo)
ONSASTIA	(Usartia?) término
ORKEDIA	(Ordokia?) (Pradoluengo), reg. 1151
PAGUDOIA	(Pineda), reg. 123
SAGASTIA	término (Espinosa del Monte), arch. dip. leg. 696, 3 ecl., año 1752)
ZARRABADIA	término

4. -ETA

El sufijo abundancial -eta hay que considerarlo, también, de origen latino, desde el neutro plural -etum/-eta. Cfr. *Latina eta erromanikoaren eragina euskaran*, 275-277. Mientras que en romance castellano sonoriza la oclusiva intervocálica, permanece sin cambio en euskara. El caso extraño de Baganeda, acaso, sea un compuesto de bago (haya, lat. *fagum*, más sufijo -eda (con sonorización tardía, como en el caso navarro de artieda por arteta, además de la diptongación en la tónica). En casos como Arizeta, Erbineta, Ezkieta, Harriet (Harrieta), Maldeta, Zabaletas, sin duda, nos hallamos ante el sufijo comentado. El castellano antiguo, sin embargo, aún mantenía la oclusiva sorda en esa posición en la Edad Media, como en el topónimo Fresneta (Alava), hoy Fresneda.

AJETA	(Pradoluengo), reg. 624, arch. prov. r. prop. leg. 577, 380
ANTXETA	término
ARIZETA	(Fresneda), reg. 2344
BAGANEDA	(-eta>eda?) (Espinosa del Monte), arch. prov. r. prop. leg. 531, 7, año 1849
EKUETA	(Ezketa?) (Valmala), reg. 1120
ERBANETA	(Erbineta?) (Alarcia), reg. 492
ERMINETA	(Erbineta) (Santa Cruz), reg. 240
EZKETA	(Fresneda), reg. 179
EZPELETA	(Huerta de Abajo), reg. 492
GURAPETA	(Rábanos, Ahedillo), reg. 1151
HARRIET	(Barbadillo de los Herreros), mina, reg. 8
IGARTA	
KARETA	(Puras), reg. 495
MALDETA	(Pradoluengo), reg. 1708
OJETTA	(Ajeta?) (Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 50, año 1752
OLLETA	
ONALDETA	(Villagalijo), 113
OSKETA	(Ezkieta?) (Fresneda)
PRADOVINETA	(Santa Cruz), reg. 1542

TATAKOLATA (?)	término
TXABIETA	(val de), (San Miguel de Pedroso), arch. prov. r. prop. leg. 665, año 1848)
TXORTELA	(Rábanos), reg. 361
ZABALETAS	(Espinos del Monte), reg. 2707
ZABALITAS	(Zabaletas) (San Clemente)
ZABALTA	(Valmala), reg. 558
ZURRIKUETA	(Tosantos), reg. 1180
ZURZETA	(Pradoluengo), reg. 811

5. -OLA (-ULA) (cabaña, lugar, ferrería).

-Ola en posición final puede interpretarse como parasufijo, mientras que en comienzo de dicción ha de tenerse como base de sustantivo. Posiblemente, -ola en su origen es latino, con monoptongación tardía del grupo au- (lat. aulam > olam). Precisamente, el aula latino tiene en euskera semántica próxima de «apostento» o «morada» en el labortano olha, de «cabaña» en ola R-bid, olha S, o bien, de «lugar en general» en otros dialectos. Así, Gorostola, Urkiola, Lizarrola indican «lugar, depósito de árboles».

La semántica de cabaña, verosíblemente, es más antigua que la de «ferrería» en euskara; casos como Bilsodola (cabaña de corderos), Artola (cabaña o redil de ovejas), Itola (cabaña o cuadra de bueyes) son más antiguos, al parecer, que Mirandaola, Urola, Nekola, Bernaola, etc. En nuestro listado resultan significativos topónimos como Metola, Artolla (redil de ovejas), Olleta, Bartola, Olea, Martikula, etc. Luego se dan otros, más o menos adulterados, como Marmatula, Mamatula, Bedarkula, Zatikurula, Rozola, con componentes que resultan más problemáticos, en cuanto a su identificación. En el listado hay casos como Olleta y Olea que no son derivados, sino sustantivos propiamente dichos.

Fonéticamente, a destacar el cierre de -ola en -ula (Marmatula, Armaula, Bedarkula), y la palatalización de la líquida (-olla, -ulla), que, básicamente, es propio del euskera meridional, en contacto intenso y prolongado con el romance en nombres como Olleta, Artolla, Garrulla, Gomenzulla, al igual que el caso de Zabala>Zaballa. Respecto al origen de -ola véase Giese, Eusko-Jakintza (1949), 9-18.

ALZULAGANA	(Alzola?) término
ARMAULA	(Santa Cruz) término
ARTOLLA	(Valmala) término
ASANOLA	(Pradoluengo) término
BARTOLA	(Bastola?) término
BEDARKULA	término
GARMATULA(?)	(Pradoluengo) término
GARRULLA	(Valmala) término

GOMENZULLA	(Espinosa) término
ISOLA	término
LLANOLA	(Huerta de Arriba), reg. 277
MAMARTULA	término
MAMATULA(?)	(Santa Olalla), reg. 1938
MANDRABULA (?)	(Valmala), arch. prov. r. prop. leg. 676, 19
MANDRAGULA	(Valmala), término
MARMATULA	término
MARTIKULA	(Pradoluengo), reg. 2014
METOLA	término
METOLABARRENA	término
MONTEOLLAS	(Fresneda), término
OLEA	poblado
OLLETA	término
ROZOLA	(Rezola?) (Fresneda), reg. 2396
TATAKOLATA	(-Olaeta?) término
TOLA	término
ULAGARTE	término
ULARIA (?)	término
UMALA	(Umola?) (Pradoluengo), término
ZABALLUZA	(-ollaza?), año, 1190
ZAIZOLA	(Rábanos), reg. 2039
ZASOLA	término
ZATIKURULA (?)	(Pradoluengo) término
ZAZOLA	(Huerta de Abajo), reg. 4, 224
ZERRULABE (?)	término

6. -RENA, -ENA

En algunos casos -ena pueda ser el posesivo o genitivo vasco, presente, por ejemplo, en patronímicos como Albarorena, Barberena, Amorena, Hernandorena, Perurena, etc. En otros casos, sin embargo, puede ser el sufijo latino-románico -ana. Así, mientras el patronímico navarro Barberena significa «la casa del cirujano (barbero), el Berberana riojano no comporta el genitivo posesivo vasco -(e)rena/ena, sino el sufijo femenino latino ana, de Barbara>BarbariANA, al igual que PaterniNA lo es desde Paternus. En otros casos -erna parece variante cerrada de -arna (arana = valle, como en Uterna<Utarana<Utarana. Cfr. LEEE, 250-258.

ALZENA	(Ibeas de Juarros)
BITXERENA (?)	(Pradoluengo), reg. 179
EREÑA	(Erreña) (Valmala)
ERREÑA	(Valmala), reg. 161
ETERRENA	(Eterna) pueblo
GITAPALENA (?)	(Santa Cruz), reg. 1061

IERENA	(Pradoluengo), reg. 584
IGUARENA	término
ILLERNA	término
KURZEREA	(Kruzegaña?)
LANTENA	(Santa Cruz)
RITALUZENA	término
RITEÑA	(Santa Cruz), reg. 1426
SANTARENA	(Santarana?) término
TXABARTEÑA	(Espinosa de Juarros)
UTARENA	(Utarana?) (Santa Cruz)
UTARNA	(Santa Cruz), reg. 39
UTERNA	(Utarana?) (Fresneda), reg. 410
VALDURIENA	término
ZALDUENA	término

7. -ZU, -ZA, -ZO (-SO)

Estos sufijos son, igualmente, abundanciales en euskera, y, curiosamente, presentan casi todas las vocales en su realización, como en el caso de los derivados de ote (argoma): otazu, otaze, otazi, otaza, otaso. La variante -zo (-so) parece ser más tardía, por la apertura de la u en o, y, sin duda, aun más la fórmula velarizada -jo desde -so, como en los casos de Artaso>ArtaJO, Gariso->GariJO. A destacar casos transparentes como Ezkiza, (lugar de tilos), Otaza (argomal), Isasa (retamal), Abarza (lugar de ramas), Urkiza (lugar de abedules), Gitarbelarza (herbal...).

ABARZA	(San Cruz), reg. 2155
ANABIZA	término
ARANKIZA	(Valmala), arch. prov. r. prop. leg. 676
ARDUISA	(Barbadillo de los Herreros), reg. 9, 29
ARZA	(Valdelaguna), reg. 34
BENAZA	(Villamayor), reg. 1018
EGUZUZA	(Oca)
GIRALDAZA	(Ginaldaza?) (Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 10, año 1752
GITABELAZA	(Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 21, año 1752
IORZA	término (Soto del Valle), arch. dip. leg. 1977, 4, año 1752
IRAZA	(Ezkerra), reg. 2046
IRAZAS	(Fresneda), reg. 587
ISASA	término
IZAIAS	término (Fresneda), arch. dip. r. p. leg. 716, año 1752

LA ONGIZA	(Espinosa del Camino), reg. 1558
MOSKIZA	(Orokiza?) término
MUÑEZA	(Santa Cruz), reg. 1541
ORKIZA	(Urkiza, Orokiza?), (Rábanos), reg. 51
OROKIZA	término
OTAZA	(Arlanzón), año 1752
ROAZAS (?)	(Tosantos), 353
SABARRUZA (?)	(Santa Cruz)
TOBOIRUZA (?)	término
UGARZAGA	(Pradoluengo), 615
UGAZAIA	(Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 27, año 1752
URKIZA	pueblo
URRAIZA	(Fresneda), arch. dip. leg. 716, 438, año 1752
URRAIZAS	término
URTAZA	(Fresneda)
USAIZA	término
USARZA	(Fresneda), arch. prov. r. prop. leg. 540, 4
VALDETXABISA (?)	(San Miguel de Pedroso), arch. prov. r. prop. leg. 665, e, año 1848
ZALLAZA	(Valmala)

8. *Otros sufijos y declinativos (-txo, -txa, -ko, -nda, etc.)*

En este apartado incluimos otros casos de sufijación, menos frecuentes, como los diminutivales -txo (Biktortxu, Ormatxo), -uka (Zabaluka, Bizkarruka, Matxuka), -ela (Iruela), declinativos como ko/nko (Mendiko, Iezkoa, Sarriko, Bizanko), -nda (Rekanda). Destacan, sin duda, los declinativos de lugar en -ko, dado su significado toponímico.

ARANGUA	(Rábanos), reg. 119
AZABALEKO	(Santa Cruz), reg. 921
BIDUTXO	término
BITXARKUA	término
BIZKARRUKA	término
BUZANKO	(Santa Cruz), reg. 193
IEZKOA	(Pradoluengo), reg. 2490, Garganchón arch. prov. r. pro. leg. 772, 14
IGUAGOA	término
IRUELA	término
KUKURRUTXA	término
LORANKO	(Ibeas de Juarros), año 1058
MATAKO	(Villagimeno), reg. 109
MATXUKA	(Pradoluengo), término

MENDIKO	término
MINGARDANTXO	término
ORMATXO	término
REKANDA	término
SABARRUKA	(Zabaluka?) (Santa Cruz), reg. 921
SANUTXO	(Ezkerra) término
SARRIKO	término
TORRAIKO	término
TURKATXOS	(Rábanos), reg. 92
VICTORTXU	término
ZABALUKA	término
ZALDUKA	término
ZARRAKALEGI	término
ZELEKUA	término

II.-Voces de la toponimia

1. *Antropónimos y nombres propios*

Como es sabido, en la toponimia vasca entran ampliamente antropónimos, junto con denominaciones de nombres propios, como Antonsoro, Txominsoro, Magdalenburu, Agustindegi, Teresategi, etc. En el listado hay casos como Markina (lat. Marcina), Ortiz (lat. Fortis), Belasco, Angiano, acaso, desde Angianus. Bascones, Bascuñana, Basconcillos, Vizcaínos, por el contrario, expresan gentilicios, precisamente, referidos a vascos o vascones, como provenientes de alguna inmigración a Castilla. Entre los nombres propios hay que indicar Marijimenea, Viktortxu, Maritxikua, Martinzalaia.

ANGIANO	(Valmala), reg. 1896
ARETXIKUA	(Maritxikua?) (Pradoluengo), reg. 1339
BASCONCILLOS	poblado
BASCURANA	poblado
BELASKO	(Eterna-Abellanosa)
MARIJIMENEA	(Pradoluengo), reg. 462
MARIKINEA	(Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 37, año 1752
MARKINA	
MARTINZALAIA	
NESKINA	(Valmala), arch. prov. r. prop. leg. 676, 9
ORTIZ	(Tosantos), reg. 156
OZABA	(Valmala), reg. 260
VICTORTXU	(Villagimeno) mina, reg. 1, 181

VIZCAINA	(Barbadillo de los Herreros)
VIZCAINOS	poblado
ZAYAS DE BASCONES	poblado

2. AITZ/ATX.

Aitz (roca) es fórmula oriental, y *atx* (con monoptongación, y consecuente palatalización de la africada) fenómeno peculiar del euskera occidental, al parecer, presente en la toponimia riojana y burgalesa, como prolongación del euskara de Alava, también constatable en otras formaciones de la toponimia burgalesa en voces como *barri*, *uri/ulli*, *baltz*, solo (éste último bastante parco en la toponimia burgalesa). Por una parte tenemos *Atxa*, y por otra *Aizpuru*, que puede ser fórmula transmitida, acaso, como mera denominación o apellido. En el caso de *Ezkarai*, *Eskibel*, *Izpea* (topónimo de Gares, Nav.) *aitz* ha sufrido reducción a *-es* (con cierre vocálico) e *iz-* desde *aitz-* (*Aizkarai*>*Izkarai*>*Ezkarai* = roca alta).

AISARA (?)	(Ezkerra), arch. prov. r. prop. leg. 538, 4
AIZPURU	(Valmala), término
ATXA	(Berzosa de la Bureba) término
IZABALA	(Aizabala?) término
IZKAPEÑA	término
LAIZA	(La aiza/aitza?) término

3. -ALDAI

Aldai puede estar compuesto de *alde-* (lado, paraje), más *-ai* (declive), presente en otros topónimos como *Aier/Aiher*, *Aiertza*, *Aiesta*, tal como indica *Ani-barro*. Como compuesto es manifiesta su presencia en *Pagaldai*, *Murgialdai*, *Torrealdai*, etc. En el listado tenemos *Girnaldaia* / *Ginaldaia* / *Gizaldaia* (probablemente, adulteraciones de una misma fórmula) y *Bitaldaia*.

BITALDAIA	
GINALDAA	(Pradoluengo), reg. 70, arch. dip. leg. 1422, 115, año 1752
GIRNALDAIA	(Pradoluengo), reg. 70 arch. prov. r. prop. leg. 577, 22
GIZALDAIA	término

4. -ARANA, ARAN-, ARA-

Arana (valle) aparece de forma muy profusa, junto con *itur* (Turru, Turre, Tur) (fuente), en la toponimia de la Sierra de Arandio o Demanda, tanto en la vertiente riojana, como burgalesa. Nosotros recogemos, más o menos, unas sesenta fórmulas compuestas, incluyendo en el listado variantes y adulteraciones de

un mismo derivado o compuesto. Aran (valle), a veces, aparece como primer elemento de composición, tanto bajo la fórmula de Aran- (Arangiza, Arangua), como Ara-, con caída de la nasal (Araluzia). En algún caso, quizás, proceda del aran botánico (ciruela), como en los casos de Arrañon, Arancones (próximo al arañón aragonés, significado «endrino» (basaran / patxaran = ciruelo silvestre en euskara), pero ello no es seguro. La mayor parte de los compuestos comporta -arana en final de dicción, como Eskijarana, Zamitarana, Mutillarana, Gallarana, Pullarana, Untxarana, Lekuarana, Bitxarana, etc. En algún caso el sufijo -ana puede ser síncopa de -arana, tal como afirmábamos más arriba.

ALIERANA	(Pradoluengo), arch. prov. r. prop. leg. 755, 33
ALIKUARANA	(Pradoluengo), reg. 207
ALTUGARAN	término
ARALUZIA	término
ARANA	término
ARANANA	(Pradoluengo), reg. 1840
ARANARI	(Pradoluengo), reg. 555
ARANAS	(Tosantos), reg. 1134
ARANDONA	(Santa Cruz)
ARANGUA	(Rábanos), reg. 119
ARANGUEZ	(Arangiza?), término
ARANGURZA	(Aranguna?) término (Espinosa del Monte), arch. dip. leg. 696, 16 ecl., año 1752
ARANKIZA	término (Valmala) arch. dip. leg. 2162, 82, año 1752
ARANOSO (?)	(Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 64, año 1752
ARRAÑON (?)	(Pineda de la sierra), arch. prov. r. pro. leg. 573, 1, año 1854
ARREARANA	(Espinosa del Monte)
ARTIKOARANA	(Puras), reg. 494
ARZERANA(?)	término (Espinosa del monte), arch. dip. leg. 686, 20, año 1752
BENDROKARANA (?)	(Pradoluengo), REG. 1258
BEREZIARANA	(Pradoluengo)
BIDARAN	(Valmala), reg. 429
BITARANA	(Valmala), reg. 684
BITXARANA	(Pradoluengo), reg. 695 arch. prov. r. prop. leg. 577, 25
BUBARANA	(San Miguel de Pedroso)
ESKIJARANA	término
GALLARAMA	(Fresneda), reg. 1558
GALLIKARANO	(-Arana?) (Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 66, año 1752

GUTILARANA	(Villagalijo), reg. 493
HARANNA	(San Clemente), arch. prov. r. prop. leg. 1654, 20
IBAURANA (?)	(Ezkerra), reg. 946
INAGORANA	(San Clemente), arch. prov. r. prop. leg. 1654, 20
KAÑARANA	(Santa Olalla), arch. prov. leg. 651, 4
KRUZARANA	(Kruzegaña?) término
KULLARANA	(Ezkerra), reg. 693
LARZIKOARAN	(Pradoluengo) término
LEKUARANA	(Pradoluengo), reg. 3949
LIBARDARANA	(Pradoluengo) término
LIKUARANA	(Pradoluengo), reg. 265 arch. prov. leg. 577, 35
LINARAMA	(Pradoluengo), reg. 497
MANARANGUTIA	término
MANTXANKOARANA	(Santa Olalla), reg. 451
MATXANGUARANA	(Villarejo), arch. prov. r. prop. leg. 712, 7
MUGRAÑA	(Mugagaña?) (Puras), reg. 82
MUJARANA (?)	(San Miguel de Pedroso)
OKARAÑA	(Puras), reg. 492
PATALARANA	(Fresneda)
PULLARANA	(Eterna-Abellanosa), reg. 349
SEINTRARANA (?)	(Pradoluengo), reg. 1257
SOTARANA	(Fresneda)
SUSARANA	(San Clemente), reg. 2996
TIKUARANA	(Artikuarana?) término
TURRIANAS	(Turrizarras?) (Pradoluengo), REG. 690
TXARANA	término
TXOBAHARAN	(San Miguel de Pedroso)
URDINARANA	(Pradoluengo), reg. 1069
UNTXURANA	(Pradoluengo), reg. 2820
UTARAN	término (Santa Cruz), reg. 1849, 23, año 1752
UTILLARANA	(Gutillarana?) (Pradoluengo)
UTXARANA	(Pradoluengo), reg. 809, arch. prov. leg. 577, 25
VALDERANA	(Val de Arana?) término
ZAGUETUARA	término
ZAMITARANA	(Villafranca Montes de Oca)

5. -ARNA

A nuestro entender, -Arna parece ser una forma abreviada de Arna (valle) por efecto del acento tónico, con caída de la vocal anterior a la vibrante, desde -arana>ar(a)na>-arna, igual que ha ocurrido en el caso de barrene>barr(e)ne-

>barne, aztarrena>aztarr(e)na>aztarna (huella). El hecho de que Uterna cuente con la variante Utarana, Eskizarna con Eskijarana hace inclinarnos a tal hipótesis, al menos, en los casos indicados. Es preciso tener en cuenta que el acento en lenguas románicas es más intenso que en el vasco, y que estos topónimos asentados en territorio de habla romance, hace ya varios siglos, han sido arrastrados a los hábitos fonéticos del castellano.

AZKURNA (?)	(Garganchón), reg. 1671
BENTEKURNA	término
EZKARNA	(Ezkarra?) término
EZKURNA (?)	término
UTARNA	(Utarana?) (Santa Cruz), arch. prov. r. prop. leg. 637, 14
ZARZANA (?)	término
ZULARNA	(Eterna) término

6. *ARRI/AR-* (piedra)

Tal como indicaremos en otro lugar, *arri-* (piedra) puede aparecer con el cambio fonemático *r>l* en composición, como en el caso de *Armendia>Almendia*, *Arr(i)korta>Akorta*. En otros casos aparece con caída de la vocal *-i*, lo cual es habitual en composición lexical euskérica, en el caso de *(h)arr(i)* (*arlandu*, *arkaitz*, *Arlaban*); *iturri(i)* (*Iturmendi*, *Iturburu*, *Iturbegi*, *Iturberri*), etc. Tal fenómeno se da en el listado en casos como *Armendia*, *Arralde*, *Alkorta*. En el caso de *Arrea* (a menos que sea *Area* (arena) y *Arrearana* la *i* ha podido abrirse en *-e*. En *Alava* se da *-barri>barre* (*Olabarre*), *-bitxi* (variante palatalizada de *-beiti*)>*betxE*, por efecto de un contacto prolongado con el romance castellano. El mismo fenómeno, más abajo, en el caso de *Iturri>Iturre* (*Turrezarra*, *Andeletturre*, *Maziturre*).

ALKORTAS	(Fresneda)
ALMENDIA	(Espinosa del Monte), arch. prov. r. prop. leg. 531, 8, año 1849
ARMENDIA	
ARMIA (?)	(Valmala), reg. 34
ARRALDEA	(Santa Cruz), reg. 404
ARREA	(Arria?) (Santa Olalla), arch. prov. r. pro. leg. 6516, año 1849
ARREARANA	(Arriarana?)
ARREITURRE	(Arreturre?)
ARZEA (?)	término
HARRIET	mina (Barbadillo de los Herreros), reg. 8, 123
LOZARRIA	(Lozaria?) (Garganchón), reg. 869
OIRRATE	(Villagalijo), arch. prov. r. prop. leg. 712, 19
PITXARRIA	(Eterna-abellanososa), reg. 346

7. ARTE-

Arte, como primer compuesto, normalmente, hay que interpretarlo como «encina», fuera de casos nada comunes como «Arte kalean andre Ojanda Gabiolako» (Milia de Lastur) y Aurtenetxe, que significa «entre». *Arte* con semántica de «entre» normalmente va en segunda posición, como en los casos *Rekarte*, *Mendarte*, *Bidarte*. *Arte* (encina) puede presentar, a veces, apofonía, presentando la fórmula *Arta-*.

ARTA	término
ARTES	(Ilartes?)término
ARTIKUNBEA	(Fresneda) término
ARTIKUARANA	(Puras), reg. 494
ARTIOBISLLA (?)	término
TIKUARANA	(Artikoarana?), término

8. -ARTE (entre)

En primer lugar citaremos los topónimos compuestos de *-arte* (entre, trecho entremedio). En algunos casos puede ser resultado de adulteraciones. En *Ritartea* el primer elemento, acaso, sea *Río*, como en *Rigutia* (río *Gutia* = río menor). A tener en cuenta *Ritena*, *Ritana* (*Ritarana*?).

AITARTEA (?)	(Valmala)
ILARTES	(Santa Cruz), reg. 106
LABARTENIA	término
LARTES	(Santa Cruz), reg. 19
LUSARTIA	término
RITARTEA	(Santa Cruz), reg. 164
TXARTE	(Etxarte?) (Valmala), reg. 908
TXAURTE	(Valmala), reg. 426
ULAGARTE	(Olgarte?) (Fresneda)
USARTIA	(Espinosa), reg. 1704
VILLOBARTE	término

9. -ATE (puerta, portillo)

Su significado parece transparente, como «portillo alto», en *Garatea*/*Garatia*. En la toponimia significa, frecuentemente, «portillo de monte», «entrada a barrancos o desfiladeros» en casos como *Arrate*, *Artzate*, *Mendate*, *Ibisate*, etc.

GARATEA	término
GARATIA	(Santa Cruz), reg. 168, Pradoluengo (<i>Garattia</i>), arch. dip. leg. 1422, 50, año 1752
PEÑATE	(Monterrubio), reg. 1, 124
VALTURRATE (?)	(Eterna-Abellanosa), reg. 68

10. *BALTZ (BELTZ, -BEL)* (negro, oscuro)

Como en el caso de *-barri*, hay que destacar aquí la variante occidental *baltz* (negro). Sin embargo, los nombres de poblados como *Urbel*, *Zumel* (desde la etimología de *zur -madera-* y *bel -oscuro-*, *carrasca*) comportan la fórmula, al parecer, más primitiva de *beltz-/-bel*. *Balza* es un topónimo ya del siglo XI (año 1040), que parece refleja el occidental *baltza* «negro», y no la *balsa* castellana. En la Rioja Alta todavía tenemos casos como *Aranbelza*, *Zenbalza*.

BAIZA	(Balza?) (Puras)
BALZA	(San Miguel de Pedroso), año 1040, arch. prov. r. prop. leg. 665, 3, año 1848, Puras, reg. 986
MATXABELA (?)	término
URBEL	poblado
ZUMEL	poblado

11. *-BARRENA/BARREN/BARNE* (de abajo)

Menos en el caso de *Etxabarne* (y, acaso, en *Gabarne*), en los demás aparece la fórmula completa de *-barrena*, que, a su vez, en toponimia vasca en antónimo de *-garai* (véase *Garatea*, *Garaldea*, *Allurgaran* (?)).

AIABARREANA	(Oiabarrena?) (Fresneda)
ETXABARNE	
GABARNE	término
MATAJABARREANA	(Barbadillo de los Herreros)
METOLABARREANA	(Fresneda), año 1707

12. *-BARRIA (-BARRE)* (nuevo).

Como hemos afirmado ya, el euskara reflejado en la toponimia vasca burgalesa, al igual que en todo el territorio de la Rioja y de la Sierra de la Demanda o Alandio, pertenece a la modalidad occidental, con ciertos rasgos meridionales por el prolongado contacto con hablas romances (como el caso de la palatalización de la líquida en nombres como *Zaballa*, *Olla*, *Olleta*, *Zabarrulla*). La variante occidental de *-berri* (nuevo) es *-barri*, presente en casos como *Tubarria* (*Itubarria?*), *Etxabarria*, *Barria*, *Txabartena* (*Etxebarriartena?*). Además, a tener en cuenta en la Rioja la variante *-barre*, con apertura de la *i* final, en *Txabarre* (*Santurdejo*), *Zaldubarre* (a no ser que sea *Zaldubarne*).

BARRIA	(Pradoluengo), reg. 981, 1030, arch. prov. r. prop. leg. 577, 17
ETXABARRIA	
TUABARRIA (?)	(Santa Olalla), reg. 787
TUBARRIA	(Eterna), reg. 509
TXABARTENA	(Etxabarriartena?) (Espinosa de Juarros)

VILLOBARTE (Villabariarte?)
 VILLORABARRI (?) término

13. *-BEA (-BIA), -PE* (debajo, bajo)

También son numerosos los topónimos con el compuesto *-bea/-bia*, como Landabia, Olandabias, Lozabe, Zanpea, Aldabia, Artikunbea.

En el caso de sarobe el segundo componente puede ser *-be* (debajo), pero en el caso que sea el omónimo sarobe (majada) tal componente no sería *-be* (bajo), sino *oe/obe* (cama), como voz de la cultura pastoril. En la variante *-bia* se da el fonetismo *-ea>-ia*, presente también en casos como Garatea>Garatia, (I)turralde>Turraldia.

ALDABIA (Pradoluengo), reg. 74
 ANDUBIAS (?) término
 ARTIKUNBEA
 ARZOBIA (Azordia?) (Fresneda), arch. prov. r. prop. leg. 540,5
 BANDABIAS (Espinosa del Monte), arch. prov. r. prop. leg. 531, 10, año 1849
 BONDABIA término
 BONABIAS término
 BOSKABIA (Fresneda), arch. prov. r. prop. leg. 540, 7
 EZKUNUBIAS (?) término
 EZPEA (Izpea?) (Valmala), reg. 231
 GURUPEA (Soto del Valle), arch. dip. leg. 1977, 12, año 1752
 IBEAS (de Juarros)
 LANDABIA (Pradoluengo), reg. 892, Garganchón, arch. prov. r. prop. leg. 772, 9
 LANDABIAS (Santa Cruz), arch. prov. r. prop. leg. 637, 13
 LOZABE
 LOZABIA (Garganchón), arch. prov. r. prop. leg. 772, 14
 LOZOABA (Lozabe?) (Valmala), reg. 726
 OLADABIAS (Landabias) (Garganchón), arch. prov. r. prop. leg. 772, 4
 OZABE (Lozabe?) (Valmala), reg. 365
 PALAGUBIA (Fresneda), reg. 362
 SAROBE (Sarde?) término (Valmala), arch. dip. leg. 2162, 30, año 1752
 SOLANABIA término (Fresneda), arch. dip. leg. 716, 306, año 1752
 VALDERUPE (San Miguel de Pedroso), arch. prov. r. prop. leg. 665, 6

ZANPEA	(Pradoluengo), reg. 1248
ZANPEAS	término
ZERRULABE	término
ZIZPEA	término (Valmala), arch. dip. leg. 2162, 55, año 1752

14. *-BERO* (caliente)

El hidrónimo Turbero/Iturbero de Pradoluengo deja patente el segundo elemento *-bero*, significando «fuente caliente». El mismo componente en Iberondo.

IBERONDO	(Monterrubio), mina, reg. 2, 16
ITURBERO	(Pradoluengo)
TURBERO	(Iturbero) (Pradoluengo)

15. *BIZKAR* (loma)

Bizkar (loma) aparece con el sufijo diminutival *-uka* en Bizkarruka (Bizkarruka) y el abundancial *-aga* (Bizkarraga), además del pluralizador románico *-s* (Bizkarras); lo mismo en casos como Zabaletas, Zabalitas, Zalaías, Landabias, Bonobias, etc.

BIZKARRA	(Santa Olalla) término
BIZKARRAGA	(Pradoluengo), arch. prov. r. prop. leg. 577, 58
BIZKARRAIA	término
BIZKARRAS	término
BIZKARRUKA	(Santa Cruz), reg. 672
BIZKARUKA	(Garganchón), reg. 161
BIZKORNUDA (?)	(Santa Cruz), arch. dip. leg. 1849, 265, año 1752

16. *-BURUA*, *-BURA* (*BUR(U)A*), *-BURUBA* (extremo, punta, cabeza)

Aparece, tanto en primera posición (Burgañas, Burgaiza), como en segunda (Aizpuru). Buruba comporta una consonantización, presente también en la toponimia alavesa, cuya fase siguiente ha sido, a veces, *-burba* desde *-bur(u)ba*; en la Navarra media se da *Mendibur(u)ba* > *Mendiburba*, con caída de la vocal postónica, al igual que en los casos de *-barr(e)ne* > *-barne*, *ar(a)na* *-arna*. En la Rioja Alta la fórmula sincopada de *-bura* refleja el determinado *-bur(u)a*, como en Salbura, Bidabura, Lezabura, Txazpura, Aranbura, Solanbura.

AIZPURU	(Valmala)
BUREBA	región
BURGAIZA	(Fresneda), término
BURGAÑAS	(Fresneda), reg. 225

GURGAÑA (Fresneda), reg. 693
 BURUBA (Santa Cruz), reg. 1210

17. -EDERRA (hermoso)

El topónimo Larrahederra es del año 869 y, por tanto, de una antigüedad considerable. Además, el topónimo aparece con h, junto con el testimonio de otros nombres del Cartulario de San Millán de la Cogolla.

Lahederra (La Hederra) parece ser un caso de falsa interpretación del artículo femenino románico, como La Rebidea (por Larrebidea), La Remendia (por Larramendia). Larre es «dehesa, pastizal».

GALATUDERRA (?) (Fresneda) término
 LAHEDERRA (Larrehederra)
 LARREHEDERRA año 869

18. -ETXA (TXA-) (casa)

En la zona castellanizada, como en el caso de Alava, los oicónimos que comportan el compuesto etxe/etxa- (casa), a menudo, pierden la vocal inicial (dado el carácter bastante lábil del primer fonema en los préstamos al euskara). Tal fenómeno reflejan los casos alaveses de Txabarri (Etxabarri), Txarren (Etxa-(b)arren), Txagorritxu (Etxagorritxu). En los casos burgaleses la caída parece detectarse en Txabartena, Txazkibela (Etxaixkibela?) y Txaurte (quizás, Etxaurte).

ETXABARNA Poblado
 TXABARTENA (Etxabarriartena?) (Espinosa de Juarros)
 TXABURTUN (Etxabortun?) término
 TXABORTUN (Etxa...?) término (Espinosa del Monte), arch. dip. leg. 696, 110, año 1752
 TXAURTE (Etxaurte?) (Valmala), arch. prov. r. prop. leg. 676, 19
 TXAZKIBELA (Etxaizkibela?) (Eterna-Abellanosa), reg. 276

19. EZKAR/AZKAR (arce, quejigo)

Azkue otorga a ezkar/azkar el significado de «quejigo» (que, comúnmente, es ameta, junto a «arce». Aranzadi se inclina, por el contrario, por el significado único de «arce». Nosotros pensamos, que ezkar/azkar (askar) ha podido significar también «quejigo», al menos, en zonas meridionales de Alava, Rioja, y parte de la Sierra de la Demanda.

AZKARRIO (Huerta de Abajo), reg. 6, 90

AZKARRO	(Villafranca), reg. 1998, (Pradoluengo), arch. prov. r. prop. leg. 577, 35
AZKARROS	(Tosantos), reg. 264
ESKARBAÑA	(Santa Olalla), arch. prov. r. prop. leg. 651, 10
EZKARNA	(Ezkarra?) (Eterna-Abellanos), reg. 610
ESKARRITURRIAS	(Puras) término
EZKARRO	(Villafranca), reg. 866, (Espinosa del Monte), arch. dip. leg. 686, 141, año 1752
EZKARROS	(Santa Olalla), reg. 1242
EZKERGAÑA	(Santa Olalla), arch. prov. r. prop. leg. 651, 10
KAZKARRO	(Ezkarro?) (Pradoluengo), reg. 577

20. -GAIN/GANA/GAN/GAÑA (encima, alto, cerro)

Evidentemente, los topónimos con el compuesto -gaña/-gan indican altozanos, cerros o determinadas prominencias. A destacar la abundancia de la fórmula palatalizada -gaña/-gañ, aunque también existe la variante sin palatalización (-gan, más propia del euskara occidental). En la toponimia alavesa, igualmente, la misma alternancia, aunque domina la no-palatalizada. En varios casos el pluralizador románico -s aparece incrustado en el topónimo vasco (Rensagañas, Mugañas, Zagañas (Izagañas?), Kurzeñas (Kurzeagañas?).

ALZULAGAÑA	(Zulagaña?) (Pradoluengo), término
ANDALAÑA (?)	(Valmala), reg. 160
BERRUNGANA	(Valdurgana) (Santa Olalla)
BURGAÑA	término
EIZEGANA	(Santa Olalla), reg. 379
ESKARBAÑA	(Santa Olalla), arch., prov. r. prop. leg. 651, 10
EZKARGAÑA	término
GANZAGAÑA	(Pradoluengo), término
IZAGANAS	(Garganchón), reg. 1695
KURZEÑAS	(Kurzeagaña?) término
LIKONGAÑA (?)	(Santa Olalla), arch. prov. r. prop. leg. 631,6, año 1848
MUGAÑA	(Puras), reg. 623
PERGAÑA	término
RENZAGAÑAS	(Pradoluengo), reg. 1517
RINZAGAÑAS	(Pradoluengo), reg. 443
RODRIGAÑA	(Valmala), reg. 1490
ROZAGAÑAS	(Villagalijo), reg. 631
UGAÑA	(Santa Olalla), reg. 919
URGANA	(Villagalijo), arch. prov. r. prop. leg. 712,7
VALDEGAÑA	(Pradoluengo), reg. 2800
VALDUNGAÑA	(Val de Ugaña?) (Villagalijo), término

VALDURGANA	(Santa Olalla), reg. 1415
ZAGANAS	Término (Santa Cruz), arch. dip. leg. 1849, 277, año 1752
ZAGAÑA	(Santa Cruz), arch. prov. r. prop. leg. 637, 13
ZAGAÑA	(Izagaña?) (Puras), reg. 507, Soto del Valle arch. dip. leg. 1977, 9, año 1752
ZAGAÑAS	(Garganchón), arch. prov. r. prop. leg. 772, 8
ZARAÑA	(Izagaña?) (Santa Cruz), reg. 910
ZULAGAÑA	término

21. GARAI (alto, prominente).

El compuesto garai (alto) está transparente en el caso de Garatea/Garatia (portillo alto) y, acaso, en Garaldea, cuya variante adulterada puede ser Garraldea.

ALLURGARAN (?)	término
GARALDEA	(Espinosa del Monte) término
GARATEA	término
GARATIA	(Garatea) (Santa Cruz), reg. 168, arch. prov. r. prop. leg. 637,14
GARATTIA	(Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 50, año 1752
GARRALDEA	(Baraldea) (San Clemente), arch. prov. r. prop. leg. 654,18

24. GUTI/GUTIA (menor)

-Guti/gutia aparece con bastante frecuencia en Navarra (Olazagutia, Larregutia), y sobre todo, en Alava, pero con la palatalización -gutxia, como en Gamarragutxia (Gamarra menor), Rezagutxia (arroyo menor), Ullibarrigutxia (poblado nuevo menor), que, a veces, la vocal puede abrirse en -goti/gotxi. En los topónimos burgaleses a destacar la no-palatalización de guti (menor, poco) en casi todos los casos. Regutia (e Igutia?) parece resultado tardío de Riogutia (Garganchón). Gutillarana, por su parte, puede ser una adulteración de Mutillarana, desde Mutilla.

GUTIA	(Santa Cruz), reg. 778
GUTILLARANA	(Mutillarana?) (Pradoluengo), reg. 302
IGUTIA	(Pradoluengo), reg. 1226, arch. prov. r. prop. leg. 577, 22
MANANGUTIA	(Villagalijo), arch. prov. r. prop. leg. 712, 6
MARANANGUTIA	término
MARANGUTIA	(San Clemente)
MARRANGUTIA	(San Clemente), arch. prov. r. prop. leg. 654, 3

REGUTIA (Riogutia?) (Santa Cruz), reg. 2138
 RIOGUTIA (Garganchón), reg. 1472

25. *ITURRI (TURRI, TURRU, TURRE, TUR, TOR)* (fuente)

Curiosamente, en el caso Iturri (fuente) aparecen toda clase de cambios vocálicos, siendo los más tardíos los que abren la u en o, tipo Torrogorri (Iturrigorri) de Alava. De ahí, la posible confusión con Torre. En las fórmulas más antiguas Iturri conserva la vocal inicial, pero aparece su caída en casi todas las fórmulas que perduran hoy (Tubarria, Meturria, Turrída, Turroza, Turbero). En otros casos hay asimilación vocálica descendente, como en Turrizarra (Ithorrotz en Zuberoa, con la misma asimilación, pero ascendente). Por fin, hay apertura de la i en e en Lameturre, Mazeturre, Azkeoturre, Txarreturrede, etc. por efecto del contacto prolongado con el romance castellano, que comporta tal cambio fonético respecto al latín, especialmente en el caso de la i breve. Los hidrónimos Turroza (Iturriotza = fonfrida) y Turbero/Iturbero (fuen caliente) resultan significativos.

ANDELETURRIA (Santa Olalla), reg. 1583
 ANDETURRIA (Andeliturria), término
 ANTOLATURZA (-Iturza?) término
 AZEKOTURRE término
 CETURRI (La Iturria) (Villagalijo), reg. 1532
 ESKARRITURRIAS (Puras) término
 FUENTETURRIA fuente
 FUENTORILLAS (Fuen-iturrias?) término
 IBATURROZ (?) término
 ITUERO (Iturbero?) (Barbadillo de los Herreros), reg. 118, 70
 ITURBERO (Pradoluengo) fuente
 ITURBURU (Santa Cruz) fuente término
 ITURRATE término
 ITURRI fuente (Santa Olalla), reg. 2408
 ITURRIA término, fuente
 ITURRIOZ término
 ITURRIOZA (Turrisa) (Pradoluengo) fuente
 KURTURRIA
 LAMETURRIA (Laminiturria?) (Espinosa del Monte), reg. 1760
 LAMITURRIA (Laminiturria?) (Espinosa del Monte), arch. dip. 696, 60, año1752
 LETURRIAS término
 MAZETURE (Maziturre) (Rábanos), reg. 544
 MAZETURRE (Maizturre) término

MAZETURRI	término
MAZITURRI	(Maiturri) (Garganchón) término fuente
MEUTTIA	(Laminiturria?)
TUBARRIA	(Iturbarria?) (Eterna-Abellanosa), reg. 509
TURBERO	(Iturbero) (Pradoluengo) fuente
TURRALDEA	(Iturraldea) (Santa Cruz), reg. 445, arch. prov. r. prop. leg. 637,13
TURRIARANAS	(Turriazarras) término
TURRIOZA	(Iturriotza) fuente término
TURRIDA	(Turriola?) (Santa Cruz), reg. 364
TURRIOZARRAS	(Pradoluengo) término
TURRIZARRAS	(Iturrizarras) (Pradoluengo), reg. 619
TURROZA	(Iturrotza) (Fresneda), arch. dip. leg. 716, 6, año 1752
TURRUZAGA	(Iturrizarra) (Pradoluengo), reg. 1144
TXARRETURRE	(Santa Cruz), reg. 141
TXARRITURRI	(Valmala), reg. 295
URRIZARRAS	término
ZARRAKATURRIAS	término
ZETURE	término
ZURRIAS	(Iturrias?) fuente

26. KROZIA (KRUZEA, KURUZEA) (cruz)

Mientras que en el topónimo Gorozika (en oposición a la opinión de Manuel Lekuona) no nos parece probable un origen latino desde *crucem*, para los *Kroziga/Koloziga*, y, más claramente, para *Kurzezeleia* (en este caso con metátesis), *Kuruzea* y *Kuruzereñas* puede ser verosímil tal origen. Las fórmulas *Kroziga*, *Korozia*, *Koloziga* (esta última adulterada) la base podría estar en una fórmula románica tardía, como *croce*, con apertura vocálica de la *u* (*crucem*>*croce*), can falta de anáptixis, a veces. No obstante, *Koloziga* podría reflejar tal anáptixis, como variante de *Korozeaga*; en *Kurzereñas* (acaso, *Kurzeagañas*), *Kurzeleia* y *Kurzelana* se constata una metátesis. A destacar, igualmente, en gascón la fórmula *crotz*, con vocalismo tardío. En el ámbito de la toponimia euskérica, en general, se mantiene el vocalismo original de la *u* (junto con la anáptixis, como en *Kurzemendi*, *Gurutzeaga*, *Kurutzeta*, *Guruzaide*, *Gurutzeta*, etc.). Cfr. M. Lekuona, *Berceo*, n° 27 (año 1953), BAP VIII, 467 ss.

GURUPEA	(Guruzpea?) (Soto del Valle), arch. dip. leg. 1977, 12, ao 1752
KOLOZIGA	(Kroziga?) (Espinosa del Monte), reg. 1727
KORAZIA (?)	término
KROZIGA	(Kruzeaga?) (San Clemente), año 1753
KRUZARAÑA	(Kruzegaña) (Puras), reg. 503

KURZELAIA	(Puras), término
KURZELANA (?)	(Puras), reg. 28
KURZEREÑAS	(Kruzegañas?) (Puras), reg. 349
KURUZEA	(Fresneda), reg. 1550

27. *LARRE/LAR (LA RE)* (dehesa, pastizal)

Ya hemos comentado el caso de la deglutición del artículo románico por una mala interpretación del vocablo vasco, en tierras de prolongada castellanización. Tal fenómeno acaece con Larre (dehesa, pastizal) al interpretarse, falsamente, como artículo femenino románico la primera sílaba, lo que comporta la separación de las sílabas de larre en la más re (así, Larrebidea (camino del pastizal) aparece como La Rebidea, Larramendia (monte del pastizal) como La Remendia), Este fenómeno es constante, igualmente, en la toponimia euskérica de las zonas castellanizadas de Alava y Navarra. Incluso, pueden darse casos con caída total del primer componente de larre, como Remendia, Remendiko, Rebidia. Cfr. Juan San Martín, *Euskera* (1959), 79 ss. Remendia podría tener como primer componente Erri>Re (pueblo, terreno comunal), pero aquí no nos parece tan probable.

BEKOLAR	(Berkolar?) (Vizcaínos), reg. 112,56
BERKOLAR	(Pradoluengo), reg. 2986
ILARTES	(Santa Cruz) término
LA RABIDEA	(Larrabidea?) término
LARA	(Larra?) término
LARRAKO	(Villamudria), reg. 1441
LARRAN	término
LARREA	término
LARREHEDERRA	término
LARRENGUNA	término
LARTES	(Las artes?) (Santa Cruz), reg. 19

28. *MENDI (MENDE)* (monte)

Sin entrar en la hipótesis de un posible préstamo latino de mendi respecto a montem, mendi sufre apertura de la segunda vocal en -mende, por efecto de los hábitos fonéticos del romance castellano. Tal cambio se da en Sandemendea (por Sandemendia), Mendecillo por Mendigillo, Mendead por Mendias. Curiosamente, hay un caso de confusión de labiales en Bendias por Mendias. Por el contrario, hay paso a la vocal a en Mandia (Mendia?). El pluralizador castellano está presente, a su vez, en Mendias.

ALMENDIA	(Espinosa del Monte), arch. prov. r. pr. leg. 531 año 1849
ARMENDIA	(San Vicente), término

BENDIAS	(Mendias) (Garganchón), reg. 183
MANDIA	(Mendia) (Villagalijo), reg. 698
MENDEGILLO	(Valmala), reg. 1441
MENDIA	(Garganchón), reg. 1504
MENDIAS	(Garganchón), reg. 671 Santa Cruz, arch, dip. leg. 1849, 25, año 1752
MENDIGILLO	(Santa Olalla), reg. 562, Valmala arch. prov. r. prop. leg. 676, 7
MENDIKILLO	término
MENDIKO	(Espinosa del Monte), reg. 46
MENDIKO ZORROZA	(San Clemente), año 1090
MENTIKILLO	(Valmala), reg. 92, (Espinosa del Monte) arch. dip. leg. 696, 101, año 1752
PEÑUMENDIA	(Pradilla), arch. prov. r. prop. leg. 576, 4, año 1850
REMENDIA	(Fresneda), reg. 675
REMENDIKO	término
SANDEMENDIA	(Fresneda), arch. dip. leg. 716, 18, año 1752

29. *OI(H)AN (OI(H)AR, OIA)* (bosque, selva)

Oi(h)ar es la fórmula en composición arcaica de Oi(h)an (bosque). Algunos casos en Oia- de la Rioja Alta pueden ser variantes de Oi(h)an, con caída del fonema final. Entre los casos más sugerentes aparece Ayabarren, quizás, por confusión posterior del Oia(n) vasco por el castellano haya, o bien, por asimilación vocálica ascendente.

AIAGABARRENA	(Oiabarrena?) término
OIABARREN	término
OIABARRU	término
OIARRATE	(Villagalijo), arch. prov. r. pro. leg. 712, 19
OIAZEUZUELAS (?)	(Pineda de la Sierra), arch. prov. r. prop. leg. 573, 1

30. *-ONDO/-ONDOA (ONDA)* (junto, próximo)

En Irondo e Iberondo parece detectarse el componente -ondo (cerca, junto), siendo Ironda una síncopa de Iriond(o)a. El hecho de darse aquí Irondo (Iriondo?), en vez del Uriondo occidental, quizás, se explique como mera denominación o apellido de algún navarro o vasco oriental, más que como descriptivo de la toponimia del lugar. En Balondo (Vallondo), probablemente, el segundo elemento hay que interpretarlo como procedentes del hondo castellano (Vallondo = valle) hondo o profundo).

HIZONDA	(Hiriondo?) (Espinosa del Monte), término
---------	---

IBERONDO	(Monterrubio) mina, reg. 2, 16
IRONDA	término (Espinosa del Monte), arch. tip. leg. 696, 29, año 1752
MAIONDA	término

31. -SOLO (*soro* = campo sembrado)

Curiosamente, aparecen pocos compuestos de -solo (heredad, sembrado), variante occidental de -soro (procedente del lat. *solum*, pero con rasgos fonéticos románicos o tardíos). El Sorabe del listado no es seguro (pudiendo ser Lozabe, e, incluso, Sarobe (majada), tal como aparece en otro lugar). Tampoco se seguro Solanta (ni Solarna de Santurde (Rioja). En Abasolo es evidente su presencia, y, así como en Soleta (Soloeta?) y Solazea (Sololuzea?).

ABASOLO	término
SOLANTA (?)	(Santa Cruz) término
SOLAZEA	(Sololuzea?) (Pradoluengo), reg. 386
SORABE	(Lozabe?) término

32. TXORRUA

Quizás, indica el castellano «fuentecita» (chorro), teniendo el paralelo navarro de txorrota, AN «llave de fuente». Para Corominas chorro es voz onomatopéyica, común al vasco, castellano y portugués.

TXORRON	(Santa Cruz), reg. 977
TXORRUA	(Rábanos), reg. 845
TXORUA	(Txorrúa) (Rábanos), reg. 1863

33. -UR (-U) (agua)

Aparentemente, está presente en Ugaña, Ugarra, Ugarango y Uzarza. En Ubias es más problemático, así como en Urban. Más seguro en Urbel y Urbion (Urbieta = confluencia de dos aguas). Iberondo, por su parte, muestra el cambio i por ur/ u (Iberondo < Urberondo = junto al agua caliente).

HURTAZA	término
IBEAS	(Ibeas de Juarros) término
IBERONDO	(Uberondo) término
UBARNA	(Ubarana?) (Fresneda), reg. 4
UBARRA	(Villagalijo), reg. 601, arch. prov. r. prop. leg. 712, 9
UBIAS	término
UGARANGO	(Pradoluengo), reg. 615
UGARRA	(Villagalijo), reg. 268
UGAÑA	término

URBAIZA	(Fresneda) término
URBAN	(Urgan?) (Garganchón), arch. prov. leg. 772, 15
URBEL	poblado
URBINA	término
URBION	monte y sierra
URGAÑA	(Villagalijo), reg. 268
URTAZA	término
URZABALA	(Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 67, año, 1752

34. *-URI (-ULI, ULLI)* (poblado)

Como es sabido, *-Uri* (*-Uli/Ulli* más tarde) supone la variante occidental del *-iri* (poblado) oriental, tan abundante en la toponimia mayor de la Rioja Alta, como en los casos *Gipuzuri*, *Zihuri*, *Herramelluri*, *Otxanduri*, *Ollauri*.

En nuestro listado a destacar *Iminuri*, *Bastikuri*, *Urizarra* (poblado viejo o antiguo) y *Nafarruri* (poblado de navarros).

BASTIKURI	año 1032, (Espinosa de Juarros)
IMINURI	poblado
KASTIKURI	(Bastikuri?) término
NAFARRURI	año 970, (Ibeas de Juarros)
URIZARRA	poblado.

35. *ZABAL (-ZAL)* (ancho, extenso)

Los compuestos de *zabal*, al igual que *zar* (viejo), *iturri* (fuente), *zalaia* (*zelaia*, campo, llano), *luze* (largo), *arana/arna* (valle), y *gaña* (*gaña*) (altozano) presentan gran desarrollo en la toponimia burgalesa. En *Zabalta* (*Zabal(e)ta*) hay caída de la vocal postónica; en *Zabaletas* y *Zabalitas* presencia del pluralizador románico, y en *Birzagala*, acaso, adulteración de un *Birzabala* (*Bizkarzabala?*).

AZABALEKO	término
BIRZABALA	(Pradoluengo), arch. prov. r. prop. leg. 577, 43
BIZABALA	(Pradoluengo), reg. 2909
BUIZABALA	(Pradoluengo), reg. 122
ENKIZOZAL	(<i>-Zabal?</i>) término
IZABALA	(Fresneda), reg. 15
RIZABAL	(Pradoluengo), reg. 7-4
RIZERBALA (?)	(Pradoluengo), reg. 788
URZABALA	(Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 67, año, 1752
ZABAL	llano (Fresneda), arch. dip. leg. 716, 4, año 1752

ZABALETAS	(Espinosa), reg. 2707
ZABALITAS	(Villagalijo), reg. 439, (Espinosa del Monte), arch. prov. r. prop. leg. 531, 12
ZABALLA	(Valmala), reg. 338
ZABALLUZA	(Villagalijo), año 1190
ZABALTA	(Valmala), reg. 558
ZABALUKA	(Santa Cruz), reg. 21. arch. dip. leg. 1849, 24, año 1752
ZABALUZZEA	(Santa Cruz)
ZABARRUKA	(Zabaluka?) (Garganchón), reg. 1172
ZAGALAVINA	(Zabalanina) (San Miguel de Pedroso), reg. 12214
ZAGAGAVIÑA	(Zabalaviña?) (Puras), reg. 1678
ZAGALARIVERA	(Zabalarivera?) (Garganchón) término
ZAGALAVIÑA	término
ZAGALUKA	(Zabaluka?)
ZARZABALA	(Fresneda), reg. 2544

36. ZALAIA (ZELAIA) (prado, campo, llano)

Zelaia es menos frecuente que la variante -zalaia, que es occidental, con asimilación vocálica ascendente. Kurzelaia, Zelaluze, Rekonzelaia (con variante en Rekonzelaia) y Zelekua (Zelaikua?) comportan el compuesto indicado. Zagalaviña, quizás, sea adulteración de un Zabalaviña, dado que Zagaluka es variante adulterada de Zabaluka.

ESKUZALAIA (?)	reg. 935
KURZELAIA	(Puras) término
MARTINZALAIA	(Fresneda) término
PERZALAIA	(Fresneda) término
REKONZALAIA	(Santa Cruz) término
REKONZELAIA	(Santa Cruz), reg. 961
ZALAIA	(Fresneda), reg. 191, (Soto del Valle), arch. dip. leg. 1977, 13, año 1752
ZELALUZE	(Zelailuze?) (Santa Cruz), reg. 406
ZELEKUA	(Zelaikoa?) (Pradoluengo, Valmala) término
ZISKEZALAIA (?)	sembrado, arch. dip. leg. 1977, 3, año 1752

37. -ZARRA (ZAARRA, ZAR) (viejo)

Aparace con frecuencia como componente de Iturri- (Turruzarra, Turruzarras, Turriozarras, Zarrakaturrias). En el caso de Montelaszarras se da el caso

no-casual de un **híbrido** castellano-vasco. Kanpojarra puede interpretarse, acaso, como Kanpozarra, con velarización posterior de la sibilante predorsal, como en el topónimo salanceco (Navarra) Bordajarra por Bordazarra.

En algún caso, puede ser variante adulterada de -Zara (jara, bosque joven), desde el árabe-castellano xara, como en los topónimos Txara, Txaradi, Txarakadi, Sarabide, Zaragueta.

ALLUZZARRA	(Altuzarra?) (Valmala) término
ALTUZARRA	(Santa Cruz) término
GUZPIZARRA	término
KANPOJARRA	(Kanpozarra?) término
KASTUZARRAS	(Fresneda), reg. 1389
MANZARRA	(Espinosa de Juarros) término
MONTELASZARRAS	(Fresneda) término
PONZELAZARRAS (?)	(Pradoluengo), arch. dip. leg. 1422, 393, año 1752
PUZARRA	(Puzuzarra?) término
SALAZAR	término
TURRIOZARRAS	(Iturriazarras?) término
TURRUZARRA	(Iturrizarra) (Pradoluengo), reg. 1144
TURRUZARRAS	(Pradoluengo), arch. prov. r. pro. leg. 577, 16
URIZARRA	poblado
UZARRA	término
ZANZARRIAS	(Fresneda), reg. 1557, San Clemente, arch. prov. r. prop. leg. 654, 10
ZARGA	(Zarraga?) (San Miguel de Pedroso) término
ZARRAAS	(Garganchón), arch. prov. r. prop. leg. 772, 4
ZARRABADIA	término
ZARRAGA	(San Miguel de Pedroso), reg. 253
ZARRANGUEZA	(San Miguel de Pedroso) término
ZARRAINA	(Fresneda) término
ZARRATAKURIAS	(Pradoluengo), reg. 843
ZARRAPUTXO	(Espinosa de Juarros) término
ZARRAS	(Fresneda), reg. 1426, arch. dip. leg. 716, año 1752
ZARRATONA	término
ZARRAZINA	(Eterna), arch. prov. r. prop. leg. 533,9
ZARRIA	(Sarria?) (Valmala) término
ZARZABALA	término
ZARZANA (?)	término
ZARZEA	(Santa Cruz) término
ZARZIA	(Santa Cruz), reg. 2016

38. -ZILA/-ZIL

El compuesto -zil/zila podría significar «apuesto, celda» desde el latino cella, tal como indica A. Irigoien («Toponimia de formación vasca en Santa Cruz del Valle de Urbión (Burgos)» 5,6). A tener en cuenta, también, en el ámbito del euskara, zil B-g. «tubérculo», B «plúmula de la semilla» B-g «cogollo», B-m-t «palo metido en la tierra alrededor del cual se hacen la fajinas», etc. En la parte riojana aparecen topónimos como Zila y Artikozila. He aquí los topónimos de la zona burgalesa:

ZILAS	(Santa Cruz), reg. 163
ZORAZILAS	(Fresneda) término
ZUKUZILA	(Pradoluengo) término

III. Fonetismos. Cambios fonéticos.

A continuación, ofrecemos determinados casos de fonetismo más frecuente, como cierre del grupo -ea en -ia, apertura de u en o, de i en e (rasgo imputable a una influencia prolongada del romance castellano). Igualmente, presentamos los casos de deglutición del artículo románico, falsa interpretación del mismo en casos del compuesto vasco Larre-(dehesa), anteposición de preposiciones románicas a topónimos vascos, cambio de R>L en composición, etc.

a) Fonetismos

1) EA > IA

ALDABIA	(Aldabea?)
ARALUZIA	(Araluzea)
GARALDIA	(Garaldea)
GARATIA	(Garatea)
KOBALDIA	(Kobaldea)
ONALDI	(Onaldea?)
ROZALDIA	(Rozaldea)
TORKALDIA	(Torkaldea)
ZARZEA	(Zarzia)

2) UA > UBA

BURUBA	(Burua) (Santa Cruz), reg. 1210
--------	---------------------------------

b) Cambios fonéticos

1) U > O

OBIAS	(Ubias)
TORBURU	(Iturburu)

2) I > E

ANDELETURRE	(Andereiturri?)
MAZETURRE	(Maziturri)
TXABARRE	(Etxabarri?)

TXARRETURRE	(Txarri-iturri?)
3) Caída del fonema inicial	
TXABARTENA	(Etxabariartena?)
TXAZKIBELA	(Etxaizkibela?)
TURBERO	(Iturbero)
TURRALDEA	(Iturralde)
TURROZA	(Iturrioz)
TURRUZARRA	(Iturrizarra)
4) R > L	
ALKORTAS	(Arkorta)
ALMENDIA	(Armendia)
5) Elementos antepuestos	
I) Deglutición del artículo románico (LA)	
LAIZA	(La aiza) (Garganchón), reg. 503
LAMENDE	(La mendia)
LANDORRA	(La andorra) (Fresneda), reg. 290
LETURRIA	(La iturria?)
II) A/Al preposiciones	
ALIERANA	(A Linarana?) (Pradoluengo)
ALIKUARANA	(A Likuarana) (Pradoluengo)
ALUZEAS	(A Luzeas) (Garganchón)
ALZULAGAÑA	(Al Zulagaña) (Pradoluengo)
AZABALEKO	(A Zabaleko?)
III) En preposición	
ENKIZOZAL	(En Kizozabal, En Kinzorzas?) (Pradilla)
ENZUGANA	(En Zulagaña?) (Santa Olalla)
IV) Falsa interpretación del artículo románico (LA)	
LA RABIDEA	(Larrabidea) (Fresneda), 2412
LA REA	(Larrea) (Abellanosa)
LA REMENDIA	(Larramendia) (Pradoluengo)
LA RENGUNA	(Larreguna?) (Pradoluengo)

EUSKARAREN MUGEZ EGIN LEHEN MAPAK (1806-1807)

B. OYHARÇABAL

1807.ean de Champigny frantses Inperioko Barneko Ministroak gutunez manatu zuen, prefetek departamenduetako jendeez eta aktibitate industriazkoez nola laborantzazkoez xehetasun zehatzak bil zituzaten. Gutun horren bidez, jadanik aitzineko urtean bidean emana izan zen ikerketa handi bat bultzatu nahi zuen ministroak.

Lan horren kudeatzailea Charles Coquebert de Montbret Baroia (1755-1831) zen. 1805.etik aitzina, zazpi urtez, Barneko Ministerioko Estatistikagintzaren Bulegoko buru izan zen hura. Izpiritu irekia, entziklopedisten belaunaldiko semea zen oso-osorik, bai geografian, bai ekonomian edo fisikan ikasia baitzen. Orori ezin buru emanik, ordean, inkesta horren ardura jarraikia Eugène bere semeari (1785-1849) utzi zion. Honek, haatik, hizkuntza gaietan zuen oroz gainetik go-goa, eta hari zor dizkiogu, datu bilketa lan horren kariaz eginak, hizkuntz geografiaz eginikako lehenbiziko inkesta-lanak, bai eta handik urte andana bat iragan ondoan, gai horretaz egin lehenbiziko idazlana (1831) ere: *Essai d'un travail sur la géographie de la langue française*, ikus Simoni-Aurembou (1989).

Coquebert de Montbret-tarrak Estatistikagintzaren Bulegoan egon ziren arte horretan (1805-1812) egina izan da, alabaina, Inperioak peko jarri zituen herrialde guztietan (Frantziakoez lekora, Espainiakoetan, egungo Italia eta Belgikakoetan, Herri-Behereetan, eta germaniar aurkientzia zenbaitetan ere), inkesta linguistikoko zabal bat, tokiko prefetei, enbaxadorei, eta jakintsun zenbaiti ere¹, non zer hizkuntzaz mintzatzen zen galdatzeko. Mapetan muga horien markatzeko eta ondo-

---

¹ Euskarari dagokionez, prefetaren ihardespenez kanpo, Dechagaray Baionako auzapezaren eskutik bildu zituen Coquebert de Montbret-ek lekukotasun guziak (1811 ean bidaliak). Bertzalde, Wilhem von Humboldt-i ere idatzi zion Parisen Prusiako Erregeren enbaxadore izan zelarik hura, euskarazko testuen hitzez-hitzeko itzulpen batekin eskatzeko; gutunaren zirri-marra gelditu da artxiboetan, cf. Oyharçabal, 1992b.

tik mintzaira horietaz ahal bezainbat xehetasun ematea ere eskatua zen, Haur Prodigioaren parabola Luken ebanjeliotik tokiko mintzamoldera itzularazirik bereziki.

Lan horren helburua eta ingurumen zientifikoaren ezagutzeko, badugu Eugène Coquebert de Montbret-ek, 1812.ean Laborantzako Sailean izendatua izan zelarik, ministroari egin txostenaren kopia bat (BN. NAF 20080). Coquebert de Montbret-ek lan hori aitzina segi ahal zezan ministroaren baimena beharrezkoa baitzen, txostenean inkesta hori zer gisaz lehenago, Barneko Ministroaren gerizapean, bidean emana izan zen ongi adierazi zuen:²

«Rapport au Ministre sur les recherches entreprises au Ministère de l'Intérieur, relativement aux divers langages et dialectes usités dans l'étendue de l'Empire.

Monseigneur.

Des hommes intruits sentant l'utilité dont la connaissance des langues peut être pour l'histoire des peuples qui les parlent témoignaient depuis longtemps le désir qu'il fut entrepris en France sur cet objet intéressant des recherches analogues à celles auxquelles on s'est livré avec succès dans différens pays étrangers.

M. de Champigny alors, Ministre de l'Intérieur jugea donc convenable d'ouvrir à ce sujet en 18(0)7 une correspondance avec MM les Préfets; on commença d'abord par ceux de ces fonctionnaires que leur genre d'instruction et leurs occupations antérieures faisaient présumer être le plus en Etat de donner des notions précises et authentiques.

Ensuite on écrivit successivement à leurs collègues à mesure que ces derniers ayant notablement avancé les différentes parties de leurs travaux statistiques relatives à la population, à l'agriculture et à l'industrie, pouvaient sans inconvénient donner quelques uns de leurs momens à un article de Recherche que les grands intérêts de l'administration n'ont jamais permis d'envisager autrement que comme un objet secondaire qu'on a même cherché à restreindre le plus possible.

Cette correspondance continuée pendant cinq ans avec Ménagement, mais avec suite eta persévérance a déjà produit une masse considérable de matériaux précieux qui bien que encore incomplets ont fait connaître plusieurs résultats neufs et donné occasion de remarquer des rectifications essentielles à faire dans les ouvrages historiques et philologiques imprimés jusqu'à ce moment.»

Ikus daiteke txostenaren haste horretan, administrazioarentzat bigarren mailan bezala zegoen hizkuntzen gaia zer gisatan sartu zen inkestan, Coquebert de Montbret-ek berak, aitaren babesaz baliatuz, bultzaturik, iduriz. Txostenak ondotik lanaren lehen helburuak finkatzen ditu:

---

² Txosteneko pasarte adierazgarrienak Brunot-ek (1927) ere argitara eman zituen.

«Pour pouvoir donner à votre excellence une idée de ce qui a été fait à cet égard on entrera d'abord dans le détail sur la manière dont le travail dont il s'agit a été conçu et on s'attachera ensuite à lui présenter la classification la plus exacte qu'il soit encore possible d'établir des divers langages parlés dans l'étendue de l'Empire.

On a pensé que le premier pas à faire devait consister à déterminer avec précision les limites et l'Étendue de Pays dans laquelle se parle chacun des idiomes principaux que l'on peut considérer comme des **Langues Mères**.

2° à tâcher pareillement de reconnaître les principaux points qui circonscrivent à peu près le territoire qu'occupe chaque dialecte secondaire de ces divers langages principaux.»

Hizkuntza nagusiei zegozkien mugak lehenik, eta gero bakoitzaren barneko aldakienak, nola geografikoki finka, horra lanaren lehenbiziko helburuak, beraz.

Erran gabe doa, bi lan horien obratzeko zailtasun desberdinak zirela. 1812.e-an lehena bukatutzat ematen zuen, kasik, Coquebert de Montbret-ek, eta bigarrena, berriz, oraino landu beharrekoa:

«Le premier de ces deux articles était facile à exécuter et l'on s'est mis en état au moyen des notions recueillies à cet égard par MM les préfets de porter sur une grande carte de l'Empire les lignes délimitatives qui séparent la langue française de chacun des autres langages différens parlés dans l'Empire tels que l'allemand, le flamand, le Bas-Breton, le Basque... Ce travail entièrement neuf et qu'aucun des auteurs qui ont approfondi ces matières n'a présenté avec précision est encore susceptible de plusieurs rectifications et additions essentielles, on est parvenu pareillement en faisant, conformément à cette division de dépouillement des Etats de population par Communes existans au Ministère à déterminer le nombre très approximatif des individus qui parlent chaque langue. (...)

Gaineko lerro horietan aipatua den Inperioko hizkuntza-mapa ez da egundaino publikatua izan, nik dakidala bederen, eta ez dut aurkitu ahal izan Biblioteka Nazionaleko inkestako esku-izkribuetan (bai ordea, mapa tikiagokoak, hala nola euskarari dagozkionak). Bertzalde, ohargarri da, zenbaketa ere aipu dutela lerro horiek, eta hain zuzen, garai hartan, Frantziaren aldetikako Euskal Herrian 108.000 euskaldun bazirela kondatu zuen Coquebert de Montbret-ek; ikus Oyharçabal, 1992a.

«Quant à l'indication exacte du district où est usité chaque dialecte secondaire, elle présentait de bien plus grandes difficultés, parce que les dialectes ou patois se fondent pour la plupart les uns dans les autres sur leurs confins et que par conséquent il est assez difficile de reconnaître le point précis où s'arrête chacun d'eux, surtout pour les autorités locales qui n'ont pas le plus souvent le moyen de faire les rapprochements nécessaires. Il n'est pas surprenant que les notions déjà obtenues présentent encore des incertitudes qu'on ne parviendra pas à lever que par un examen comparatif très soigneux des documents envoyés, travail de

longue haleine qui demande du temps, de la patience et un goût particulier pour ce genre d'études (...)

Txostenak ongi agerian ematen du dialektoen arazoaren nekea, muga kon-tuek orduan ezin askatuzko korapiloak moldatzen baitituzte. Ez da dudarik oso proiektu zabala gogoan zuela Coquebert de Montbret-ek, eta hizkuntz geografia eta hizkuntz sailkapena oinarri bat baizik ez zela, lan sakonago bati lotzeko ondotik, diakronian sartuz bereziki:

«Si le travail peut être continué, on donnera un aperçu plus exact des limites de chaque dialecte, on étudiera son origine, (...) les variations qu'il a éprouvées de mémoire d'homme.»

Hizkuntz geografiaren bidez, jakintza mailako aitzinamendu berriak igurika zitezkeelako esperantza ere modu berean erakusten du txosten egileak:

«Le travail servira la Grammaire générale, l'histoire étymologique des langues, l'histoire des migrations des peuples, la géographie ancienne et du Moyen-Age³.»

Euskararen mugak mapetan

Zernahi emaitza ekarri zuen lan horrek, geroztik partez bakarrik eta ez beti arta aski harturik, argitara eman izan badira ere. Gaur egun orduko dokumentu batzu Pariseko Biblioteka Nazionalean aurkitzen dira, bertze franko, bai eta lehenbizikoen kopia asko ere, Rouen-eko Hiri Bibliotekan ere kausi daitezkeelarik, zeren biblioteka horrek bildu baitzituen, hura hil ondoan, Eugène Coquebert de Montbret-en liburutegia eta artxiboak.

Hemen inkesta horren karietara euskararen mugak nola marraztu ziren ikusi dugu, beraz. Ez baitezpada dokumentu horiek lehenagotik genekienari asko gehiago dakarkiotelakotz, baina haiek izan direlaketz euskararen mugen mapetan finkatzeko eginak izan diren lehenbiziko entseiuak: 1806.ekoa Frantziaren aldetikako maparentzat eta 1807.ekoa Espainiaren aldetikakoarentzat.

Orain artino, euskalarien artean gehienik aipatuak izan diren gisa horretako mapak⁴ L.L. Bonaparte eta P.Broca-renak izan dira, biak 1863-1868.eko urteetan egin inkesten arabera moldatuak, eta biak piska bat berantago argitara emanak:

³ Errana dugun bezala, txostenaren helburua Eugène Coquebert de Montbret-ek Laborantzako Ministerioan ere inkesta lan horren segitzeko baimenaren erdiestea zen. Ez du iduri, ordean, Ministroak bere baia eman zion. Hala ere bere baitarik hizkuntz ikerketa lanak aitzina eraman zituen Coquebert-ek.

⁴ Bonaparteren mapak bertzerik ere bazuen euskalkien mugak ere ematen baitzituen. Broca-renak, ordean, ez: honek euskararen eremua xoilki ezagutu nahi zuen, antropologo gisa hori baitzitzaion bere lanarentzat. Bertzalde, haren ustez hiltzera zihoan mintzaira horren mugen finkatzea eginbide zientifikoa zen: «Dans quelques siècles, ce ne sera plus qu'une langue morte, connue seulement de quelques savants, qui auraient le droit de se plaindre de nous, si nous ne leur faisons pas connaître l'état actuel des choses (Broca 1874/5)».

1869.ean Bonaparteren famatu hura, 1874-5.ean bertzea⁵. Badira bertzalde inkesta zuzenik gabe, baina iragan garaietako lekukotasunak baliaturik, marrazturikako bertze mapa batzu, hala nola Irigaray-rena (1935) Nafarroako euskararen mugez, eta halaber Caro Barojarena (1945) ere.

Hemen argitarazten ditugun hemeretzigarren mendearen hastapeneko horiek, aitzitik, aipamenik ez dute izan euskal estudioetan, nahiz bietarik bat bederen, 1806.ekoa, Brunot-ek bere *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, 9. tomoan (1927), laburzki baina zehazki ikertu zuen⁶. Bigarren mapa, Madrilgo frantses enbaxadoreak 1807.ean igorria, ez dut uste inon aipatua izan den, Brunot-ek bere oharretan horrelako mapa, berak aztertu zuenaren ondoan bazela erran bazuen ere.

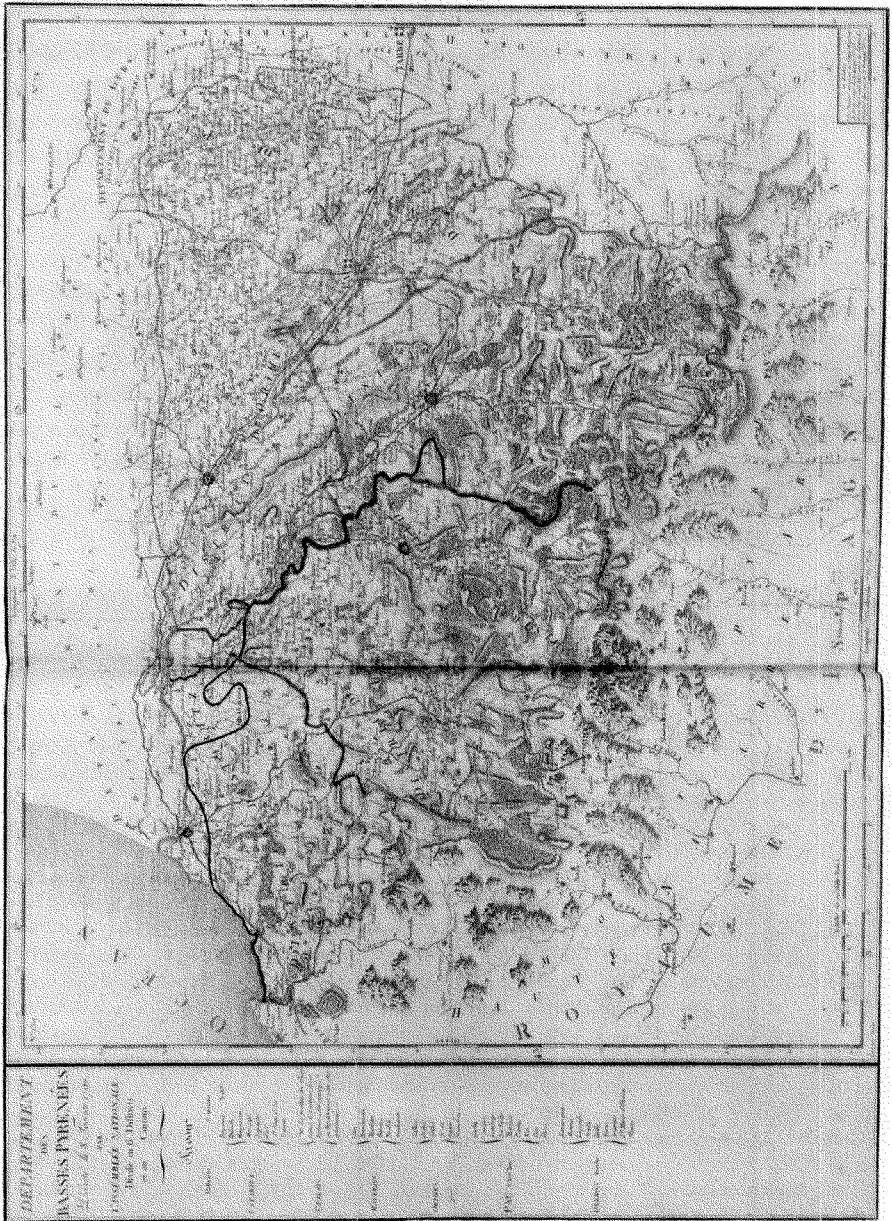
Castellane prefetaren 1806.eko mapa (Iparralde).

Mapa bera, Dumez-en Atlas nazionaleko *Basses-Pyrénées* deitu departamendukoa da, eta prefetak beltzez euskararen muga marraztu du gainetik; (harentzat biarnesa edo kaskoina frantses mintzairaren aldakiak ziren); ikus 1. mapa. Maparekin batean gutun bat ere igorri zuen, hemen berean argitara ematen duguna (BN. NAF 5913):

⁵ Eta ez 1868.ean, zenbaitetan hola errana izan bada ere (Caro Baroja, 1945). Brocak 1864.ean aurkeztu zuen *Société d'anthropologie* delakoan bere lehen mapa (ipar aldea xoilki erakusten zuena). Elisée Reclus eta Honoré Brocaren laguntzari esker moldatu ahal izan zuen, baina ez zuen argitara eman. Halere Biarnesaren eta euskararen arteko mugako herri nagusien izenak eman zituen *Bulletin de la Société d'anthropologie* delakoan (1864, 5.t., 819-823 orr.). 1867. ean Donibane Lohizunen egon zen, eta Argelliès jaun medikuak apezpikutegiak euskarazko predikuak egiten ziren parropien zerrenda eman zion. Urketa - Bidaxune aurkientzako datuen biltzeko Camino, Beskoitzeko auzapezaren laguntza izan zuen. Hari esker Bastidako gaskoin puntaz biziki mapa zehatza egin ahal izan zuen Brocak (ik. 1874/5eko mapa berezia). Hegoaldeko partearentzat ere jende desberdinen eskukaldia izan zuen: Carrion jaunak egin zion Nafarroan lan handiena, eta Velasco Madrilgo irakasleak (Zarautzen etxe bat zuen honek) mapa batean ezarri zion zein herri-tan euskara bakarrik erabiltzen zen, eta zeinetan gaztelera ere bazekien jendeak. 1868.ean mapa berria aurkeztu zuen beti Zientzia Elkarte beraren aitzinean. Orduan jakin zuen Brocak, d'Abbadie-renganik, Bonapartek ere mapa bat egiten ari zuela. Iduriz bi jakintsunek ez zuten elkarren lanen berririk izan 1868.a arte bederen.

⁶ Brunot-ek mugako herrien zerrenda kopia zuen Coquebert de Montbret-en esku-izkribuetarik, eta muga bera ere marraztu bi mapatan. Dokumentu horiek eranskin gisa ematen ditugu idazlan honen ondotik; ikus zerrenda hori ateratzen den jatorrizko dokumentua in Oyharçabal (1992b).

Euskararen eremuko mugak Iparraldean 1806.ean
Prefetak igorri departamenduko mapan
marra beltzak ditu euskararen mugak erakusten.

Secrétariat du Bureau de la statistique

Pau, le 22 Juillet 1806

Envoi de la carte du Dept. qui indique
les communes où la langue Basque est
en usage

Le Général de Brigade,
Préfet des Basses-Pyrénées,

A Son Excellence le Ministre de l'Intérieur

Monseigneur

J'ai reçu la lettre que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire le 7 de ce mois pour me charger de lui faire connaître la ligne qui sépare la langue basque de la langue française. Je me suis empressé de faire tracer sur la carte ci-jointe cette séparation par une ligne brune qui commence à Handaye, et se termine au Mont Arla sur la frontière d'Espagne. Votre Excellence remarquera que la commune d'Esquiule qui appartenait au Béarn et fait aujourd'hui partie de l'arrondissement d'Oloron, a été portée en dedans de la ligne. On y parle en effet la langue basque, et le béarnais n'y est presque pas en usage. On ne pourrait guère indiquer les motifs de cette singularité et il n'est pas plus possible d'expliquer pourquoi pour les communes de Montory, Rivarette et Gestas qui dépendent de l'arrondissement de Mauléon et fesaient autrefois partie de la Soule, on parle indistinctement l'idiome Béarnais et la langue basque. Mais on pense généralement que c'est parce que Labastide de Clairence a été formée par une colonne venue de la Bigorre que le gascon est la langue dominante et que le basque n'y est sçu que d'un petit nombre d'habitants, quoique cette commune soit fort avancée dans le pays.

Je n'ai pas besoin de faire remarquer à votre Excellence que l'extrême voisinage ou de rapports d'intérêt font, que dans beaucoup de communes de la langue française une grande partie d'habitans savent le basque. C'est là un effet naturel des relations qu'ont entr'eux ces peuples voisins et qu'on apperçoit dans toutes les frontières.

Daignez agréer, monseigneur la nouvelle de mon Respect.

Izenpedura: Castellane.

Gauza ezaguna da ipar aldean euskararen muga oso guti mugitu dela zenbait mendez. Nehor ez da harrituko, beraz, 1806.eko mapako muga horiek arras bat egiten badute mende erdi bat berantago Brocak eta Bonapartek emanen zituzte-

nekin: Miarritze, Angelu, Baiona muga horietarik kanpo dira, bai eta Ahurti eta Bastida ere, hala nola Gixune eta Bidaxune. Deus ez berri denik horretan ⁷.

Merezi du halere, azpimarra ditzagun gutun horren ondorio batzu:

— Montorin, Jestazen eta Erribareitan, bai euskara eta bai biarnesa berdintsu erabiltzen zirela duela bi mende abantzu;

— Eskiulan, lurrez Zuberokoa ez izanagatik, euskaraz egiten zela, eta biarnesa kasik batere ez zela erabiltzen;

— euskal eremuaren ondoko herri askotan, jende anitzek ardura, euskara endelegatzen zuela.

Madrilgo Enbaxadorearen 1807.eko mapa (Hegoaldean).

Bigarren mapa Madrilen enbaxadore zen François de Beauharnais-k igorri zuen 1807.eko abenduaren 31n; (ikus 2. mapa). Lehen erran bezala, hizkuntz inkesta Napoleonek Enperadoreak menderatu zituen herri eta erresuma guztietara hedatu baitzen, Frantziako bereko ez ziren erresumetan, enbaxadoreci eskatu zitzaizkien informazioak.

Horra Madrildik enbaxadoreak igorri zuen gutunaren testua, eskuzko kopia batetarik jaso (BN. NAF 5912):

Madrid 31 Décembre 1807

Monseigneur

J'ai l'honneur de transmettre à V.S. cinq traductions de la parabole de l'Enfant prodigue avec les renseignements que j'ai pu me procurer pour répondre à la dépêche de V.S. du 24 novembre D.

La 1re des traductions en Espagnol

La 2e en Basque

La 3e en Catalan

La 4e en Valencien

La 5e en Majorquin

La traduction espagnole est la seule qu'il m'ait été possible de faire copier d'un livre imprimé les quatre autres ont été faites et traduites par des personnes versées dans ces differens idiomes. La version Basque présente cet idiome de la manière

---

⁷ Angelu eta Miarritzeko hizkuntz egoeraren berri badugu aurreko mendean. Etcheberri Sarakoaren lekukotasunari esker: «Herritik urrun joan gabe exenpluak baitugu Angelun eta Mearritzen; bi bas-herri bere ethorkiz eskualdunak direlarik guztiarekin ere baderrakegu ja eztirela: zeren hango jendeak eskuararik ez baitakite, eta hori nondik heldu da? baizik hitzkuntza arrotzetako jendekin duten hautazino egun orozkotik?» (*Idazlan hautatuak* bildumatik, 109. orr.) Ohart halere, Hiriburu euskal eremutik kanpo uzten duela Castellane-k, Bonapartek ez bezala. Duvoisin-ek Hiriburun euskara nagusi zela bazioen ere (cf. Zuazo 1991), Brocak eta F. Michelek ere (honek *Le Pays Basque* deitu liburuan (1857, 2. orr.)), garai bertsuan, erdal eremuan uzten zuten.

dont on le parle (à une très petite différence près) dans les provinces espagnoles qui avoisinent le D^e des basses pyrennées. Et si par le lapse du temps dans la Biscaye, l'Alava ou dans l'intérieur de la Navarre, il fust glissé quelques altérations, c'est plutôt dans les règles de la prononciation que dans le fond de la langue.

Il en est de même relativement aux dialectes dont il est parlé ci-dessus. On remarque des nuances d'un village à un autre: mais elles sont si légères qu'un catalan de Colliourre ne se trouve jamais embarrassé pour communiquer avec un habitant de Barcelonne ou de Tortosa on pourrait en dire autant d'un valencien de la capitale à l'égard de l'habitant d'Alicante ou de Benicarlo.

Quand à l'origine de ces dialectes: elle a été le sujet des discussions de plusieurs littérateurs distingués: l'académie de Barcelonne est d'avis que le Catalan (source d'où dérivent le Valencien et le Majorquin) est un composé de latin et d'un jargon usité parmi les barbares qui inondèrent dans le cinquième siècle les provinces méridionales de l'Europe.

Cette diversité d'opinions sur une matière aussi importante parmi les hommes qui par état ont étudié les moeurs, les usages et la langue de leur pays jette une grande confusion sur les causes des différences ou des rapports que ces idiomes ont entr'eux et me constituent dans l'impossibilité de donner à V.S. des renseignements plus positifs mais à l'égard de ceux qu'elle désire sur la langue de la partie septentrionale de l'Aragon. (Errakuntza zerbait badateke: kopiak parrafo bat markatzen du hemen, baina iduri luke aurreko esaldian pondu bat behar zela positifs hitzaren ondotik, eta han behar zela parafoa markatu, ondotik heldu dena, esaldi berean lotua baita azpian segitzen duenarekin).

«Je n'hésite d'assurer à V.S. que la Castellane est presque la seule qu'on y parle. Et s'il y a quelques exceptions à cette règle générale, ce sont uniquement pour les parties qui touchent à la France, au Roy(aum)e de Valence, à la Catalogne où les habitants ont communiqué leur idiome aux peuples limitrophes et ont portée quelqu'altération dans la pureté de la langue castillane.»

Je prie V.S. ...

Signé Francois de Beauharnais

Gutunak xehetasun guti ekartzen du, oro har, Espainiako Erresumako hizkuntz egoeraz, adibidez, galiziera ez da aipatua ere.

Euskara denaz bezainbatean, mugaren bi aldeetako euskalkien arteko diferentziak ahozkeran bereziki agertzen direla erraten da. Egia baldin bada hizkuntzaren funtsa euskal herrialde guztietan berdintsu dela, halere, zerbait gehiago gainera zitekeen euskararen begitarte desberdinez. Baina, itxura guzien arabera, enbaxadoreak, edo haren zerbitzukoek, ez zuten indar handiegi egin gai horretaz informazio biltzeko.

Are gehiago dena, ez da batere segura, tokiko jendeari berari eskatu zizkiotela informazio horiek (euskararen ezaugarrien agerian ematekoak). Alabaina, Parisetik eskatua zen ebanjeliotikako itzulpena liburu batetarik ezin hartuz, norbaiti egin arazi behar izan baitzitzaion -halaxe dio gutunak-, itzultzailea mugaz bertze aldekoa zatekeela pentsa daiteke. Itzulpeneko euskarak hala salatzen du behinik behin.

San Luken araberako haur prodigoaren parabolaren euskararapena Biblioteka Nazionalean atxekia izan baita (NAF 5912, 351-352), lapurtar batek egina izan dela ikus daiteke. Hona nola emana den ⁸:

«Guizon batec cituen bi seme, zeinetaric gastenac erran cion bere aitari: aita, eman diezadazu ontasunetic heldu zaitan zatia, eta aitac partitu cioten bie i ontasuna. Handic cembait egunen buruan, bilduric zuen gucia seme gastenac, gaun (sic; errakuntza da, goan behar baitzukeen, geroxeago dioen bezala) cen hainitz urrun herri batera, eta han bere izate gucia ez deusera ekharri zuen, eramanic bici arlotatu bat, Baiñan guzia akhabatu zuenean, sorthu cen herri hartan gosete handi bat, eta seme hura hasi cen escasiaren pairatcen. Orduan goan cen, eta hurbildu cen herri hartaco guizon baten gana, ceiñac egorri baizuen bere baster echera cerri gordatcera. Han nahi zuen urdec yaten citusten pusquez sabela bethe, eta niorc ez cioen ematen. Ordean bere baitan sarturic erran zuen: cembat languillec ene aitaren echean ez dute sobera ogui, eta ni hemen nago goseac hilla! Alchaturen naiz eta goanen natzayo aitari, erraten diodalaric, aita, hobendun naiz Ceruaren aldera eta zure aiticnean: ez dut merci zure seme deithua izatea: eguin nazazu zure languilletaric bat bezala. Eta alchatu onduan, goan cen aita gana. Eta oraino urrun celaric, icusi zuen aitac, eta urricalmenduz bethe cen: eta lasterca haren gana goanic, hedatu ciotzan besuac lephora, eta besarcatu zuen. Orduan semeac erran cioen: aita, bekhatu eguin dut Ceruaren contra eta zure aiticnean: ez dut merci zure semea deithua izatea. bainan aitac erran cioten bere muthillei: ekhar azue berehala arroparic ederrena, eta besti zazue, eta emozue escuan errestuna (sic), eta oinetacoac zangotan: eta ekhar ezazue chahal guicen bat, eta hil zazue, eta yan zagun eta igun bazcari handi bat; ceren ene seme hau hil cen, eta pistu da: galdu cen eta atceman da. Hasi ciren orduan guciac bazcari handiaren eguiten. Eta seme zaharrena ontasunetan cen, eta ethorri cenean eta hurbildu cenean echera, aditu cituen sinfonia eta cantac, eta deithuric muthilletaric bat, galdeguin cion cer cen. Hunec erran cioen: zure anaya ethorri da, eta zure aitac hil arazi du chahal guicen bat, ceren osoric atceman duen bere semea. Zaharrena orduan damustatu cen, eta ez zuen sarthu nahi; bainan aita ethorric hasi cen othoisten. Eta harc aitari ihardetsi cioen, erraten cioelaric: haren bertce urthe badu cerbitzatzzen zaitudala behinere zure manuric hautsi gabe, eta egundaino ez dautazu

⁸ *t* letraren aitzineko *z* eta *s* letrak ez dira bereizten esku-izkribuko ortografian, baina bertzeetan bai. Gure transkripzioa esku-izkribuari jarraitzen zaio.

eman ahuntz ume bat, bozcariozqui ene adisquidequin yateco: bizquitartean zure seme emazte galduequin bere ondasuna yan duen hau ethorri denean, hil arazi duzu harentzat chachal guicen bat. Orduan aitac erran cioen: ene semea, zu bethi nerequin egon zare, eta ene izate guciac zureac dire; baina behar guinduen bazcari handi bat eguin, eta bozcariatu, ceren zure anaya hau hil cen, eta pistu da: galdu cen eta atceman da.»

Dударик ez da lapurterazko testua dugula hor, ez baitakigu zer gisaz bildu zuen Madrilgo enbaxadoreak testu hori: Madrilen berean frantses soldadoekin zegoen lapurtar zenbaiti ote zioten galdatu? Ala, Euskal Herritik hala-hala igorri ziotena?

Bertzalde euskarak Espainiako Erresuman zuen hedaduraz ere berri guti ekartzen du gutunak, nahiz euskararen mugen mapa ere igorria izan zen harekin batean. Mapa hori argitaratzen dugu hemen (BN. NAF 5913, 16. orr).

Mapa horren ondoan hobeki zehazten dira muga horiek, testu labur hau irakur baitaiteke han: *Les endroits où la Langue Basque confine avec l'Espagnole sont tracés par la ligne* (marra gorria agertzen da); *descendez de Salcedo, Orduna qui se trouvent en Biscaye; de Estivagua, la Puebla et Salvatierra qui sont la Province d'Alava; de Larraon, Sorawven (sic), Aoiz Iriberry et o Chagavia en Navarre, tout le Guipuzcoa parle Basque.*

Badakigu, mapa Ranchoup izena zuen Santanderreko frantses kontsulak igorri informe baten arabera moldatua izan dela; ikus horretaz Oyharçabal (1992b). Brocarenarekin eta Bonaparterenarekin gonbaratzen badugu Arabako aldean agertzen dira alderik handienak: alabaina Arabako eremu gehiena Urduña — La Puebla (de Labarka) — Agurain hirukiaren barneko parteari darraiona, euskararen eremuan sartua da. Gehiegi zen, dudarik batere gabe, eta ez da holakorik agertzen Bonaparteren mapan, ez eta Brocarenean ere. Nafarroa Garaiko aldean, aitzitik, gauzak bertze aldera gertatzen dira. Alabaina, Larraonatik, Sorauren eta Agoitzen gaindi, Otsagi hego aldetik iraganik, Erronkarira doan marra urruntzen bada Broca eta Bonapartek eman zituztenetarik, erran daiteke oraingoan euskarari behar baino eremu tikiago ematen diola; ikus Irigaray (1935).

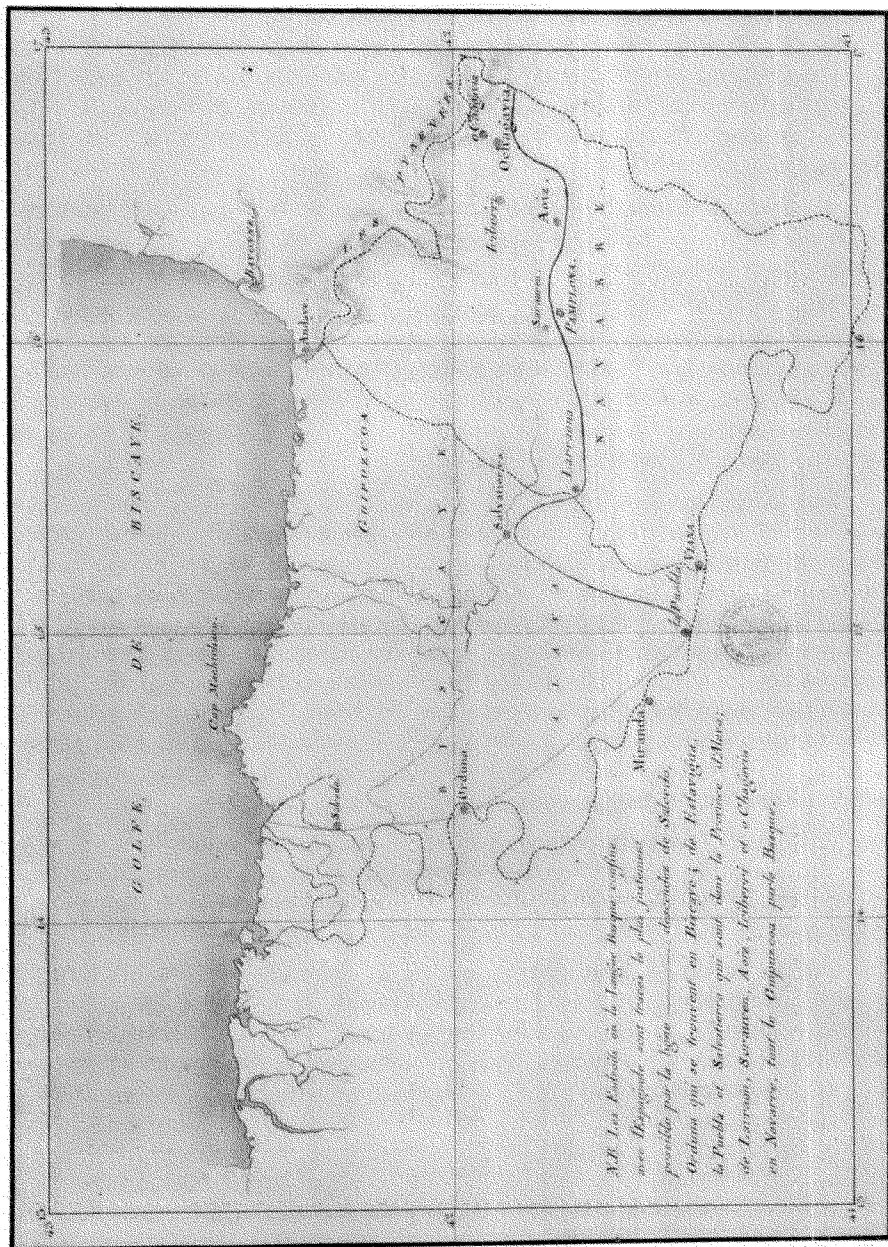
Ez du iduri beraz, Arabatik eta Nafarroa Garaitik berri zehatz-zehatzik bildu zuen enbaxadoreak, ez baita harritzeko Coquebert de Montbret, bere aldetik, berri gehiago biltzera entseiatu baitzen, lehenik Madrilgo enbaxadoretzeko ezagun baten bidez, gero W. von Humboldt-i laguntza eskatuz; cf. Oyharçabal (1992b).

Urduña euskal eremuan sartzea, menturaz, bidezkoa zen. Handik hiruetan hogeit urtera, Broca-k ere aurkientzia elebidunetan, erran nahi baitu euskararen eremuaren barnean jarriko du, nahiz Bonapartek ez duen eginen. Halaber, Irigaray-k 18. mendearen hastapenean hala zela zioen, eta Barandiaranek (1926, 465. orr.) eskaini dokumentu baten arabera Urduñako bikarialdeko herrietan, 1787.ean, euskara erabilia zen⁹.

⁹ Aitzitik, Lope Martínez de Isasti-k (1625 / 1850), bazioen Urduñan euskararik ez zela egiten (ik. Caro Baroja, 1945, 16.orr).

Euskararen eremuko mugak Hegoaldean 1807.ean

Frantziako Enbaxadoreak Madrildik igorri mapan marra gorriak ditu euskararen mugak erakusten

Agurainen kasuan, horrelako zerbait gertatzen da. Bonapartek ez du euskal eremuan sartzen eta Broca-k ere ez; baina azken honek muga oso hurbiletik pasarazten baitu, menturaz 60 urte aitzinago euskarak oraino hor, edo hortik ez urrun, tokiño bat atxekia zuela pentsa daiteke. Barandiaranek (1926) ezagutzera eman dokumentuaren arabera ere, Aguraineko bikarialdeko «herri gehienak» euskaldunak ziren aurreko mendearen ondarrean.

La Puebla herriarentzat, irudi luke, bildu informazioak gaizki ulertu zituela Madrilgo enbaxadoreak. Alabaina mapa ikusirik, ez da dudarik harentzat La Puebla, La Puebla de Labarka dela, erran nahi baitu Arabako hego aldean azken herria, Ebro ibaiaren bazterrean. Neke da sinestea nehorik holako informaziorik eman ziola enbaxadoreari. Ordean, uste izateko da, La Puebla aipatzean, La Puebla de Arganzón gogoan zuela informazio emaeleak. Egia da, Argantzungo herria bera ere aski urrun dela Brocak marraztu zuen euskararen mugatik. Hala ere, gogoan hartzeko da, Nanclares de la Oca, Zumelzu eta Subijana de Alava herri-izenak agertzen direla Gasteizko bikarialdeko herrien zerrendan, Barandiaranek (1926) argitara eman 18.mendearen ondarreko dokumentu baten arabera. Eta dokumentu berak zioen: «hablan el idioma bascongado muchos pueblos de la Vicaría de Vitoria».

Menturaz, horrela ulertu behar litzateke mapa, enbaxadorearen lankideek marra gorria behar ez zen tokitik iragan arazi balute bezala. Orduan hirukia anitzez tikiagokoa litzateke hego aldeko punta, probintziako hegi-hegian izateko orde, Argantzunen bailitzateke. Molde horretan Arabako hizkuntz egoeraren mudakuntzaz egin bertze lanekin pareka daiteke mapa; ikus oraino aipatu idazlanez kanpo, Apraiz (1976) eta orokorkiango, Arabako euskaraz eta gai horren inguruko bibliografiaz, Zuazo (1989).

Nafarroaren aldetikako mapako marrak erditik-edo pikatzen du Nafarroa Garaia. Funtsean hori da Broca-k eta Bonapartek 60 urte geroago emanen duten **barneko** muga (ukipen area kanpoan utziko duena, hots). Iduri luke, beraz, informazio emaeleak hor, euskara bakarrik edo nagusiki erabilia zen mapa egin nahi izan duela.¹⁰

Iragaray-k (1935, 606-609. orr) eta Caro Barojak (1945, 12-13. orr) ongi erakutsi dute Nafarroa Garaian euskararen galtzeak zer bide segitu duen 16. mendetik 19.a arte. Diotenaz, 1587.eko muga eta 1778.ekoa elkarri oso hurbil ziren: *Comparando la línea de 1587 con la de 1778, se ve que en dos siglos el vascuence apenas si había retrocedido*, dio Caro Barojak. Eta 1778.eko muga-marra (Beauharnais-k igorri mapakoa baino 30 urte aitzinagokoa, hots) nontsutik zihoan ere

¹⁰ Jokabide hori Broca-k ere izan zuen bere mapa egiteko orduan. Nafarroan bi marra egin zituen: barnekoari zegokion partea euskara mintzaira bakarra zen eremuari zegokion (*territoire où le peuple parle exclusivement le basque*), bigarren marrak toki elebidunak gaineratzen zizkion lehenbizikoari, bi marren arteko herrialdeaz bazioen, alabaina «le peuple parle à la fois le basque et le castillan. Bonapartek ere elementu horiek kontuan hartzen zituen; ikus Zuazo (1991)».

badakigu: Orradre, Irunberri, Leatxe, Ezporogi, Aiesa, Santsoain, Tafalla, Artaxona, Zirauki, Lizarra, Amillao, eta Eulatetik. Anitzez 1807.ekoa baino hego aldeago, beraz.

Ez dut uste, duen baino balio handiagoa eman behar zaion, Beauharnais Enbaxadoreak Madrildik igorri mapari. Nola egina izan den ikusirik, horren berri dakigun neurri mugatuan, bederen, ez da dudarik funts handirik gabe ari izan zirela Beauharnais-ren lankideak —kasu horretan, Santanderreko kontsula, bereziki— euskararen mugez informazio biltzen. Ez-azolkeria horren beste froga bat, haur prodigoaren euskarazko itzulpenak ematen digu. Nork egin zuen zuzen ez dakigunarren, nekez testu horrek Hegoaldeko euskararen irudia eman zezakeen, itxura guzien arabera lapurtar batek idatzi baitzuen. Iparraldeko mapa, aitzitik, ongi eta zehazki eratu zuen prefetak. Ondikotz, muga kontu horietaz lekora, bertze gisatako xehetasunik ez zen bildu han ere. Euskalkiez, haien ezaugarriez eta haien arteko mugez, deus ez zen egin beraz, 1811.ean Dechagaray Baionako auzapezak testu batzu Coquebert-i hel arazi bazizkion ere, haien artean S. Monhoren zenbait bertsu.

BIBLIOGRAFIA

APRAIZ, O. de - (1976). *El vascuence en Vitoria y Alava en la última centuria (1850-1950)*. Consejo de Cultura de la Ecma. Diputación Foral de Alava.

BARANDIARAN, J.M. 1926. «El euskera en Alava a fines del siglo XVIII», RIEV, 17, 464-467.

BONAPARTE, L.L. 1863 / 9. *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l'euscara et sa division en dialectes et variétés, par le prince Louis Lucien Bonaparte*, Londres.

BROCA, P. (1874 / 5) *Sur l'origine et la répartition de la langue basque*, Paris, Ernest Leroux, 1875; ikus, halaber, *Mémoires d'Anthropologie*, II, 1874.

BRUNOT, F. 1927. *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, Tome IX, *La Révolution et l'Empire*, 2ème éd. A. Colin, Paris. 1967.

CARO BAROJA, J. 1945. *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relation con la latina*, Acta salmanticensia, Filosofía y Letras, Tomo 1-3, Universidad de Salamanca.

COQUEBERT de MONTBRET, E. 1831. «Essai d'un travail sur la géographie de la langue française», in *Mélanges sur les langues, dialectes et patois* Paris, Bureau de l'*Almanach du Commerce*.

ETCHEBERRI, J. (1712) 1972. *Joanes Etxeberri Sarakoaren lan hautatuak*. X. Kintanak moldatua, Kriselu 21, Lur, Donostia.

IRIGARAY, A. 1935. «Documentos para la geografía lingüística de Navarra», RIEV, 26, 601-623.

IRIGARAY, A. (APAT-ETCHEBARNE izenaren pean) 1974. *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra*, Ediciones y libros, Pamplona.

OYHARÇABAL, B. 1992a. «Lehenbiziko inkesta geo-linguistikoak Euskal Herrian frantses Lehen Inperioaren denboran: ipar aldean bildu dokumentuak», Euskaltzaindiak antolatu Nazioarteko Dialektologia Biltzarrean aurkeztua (1991.10.21-25, Bilbo), Aktetan argitaratzekoa.

OYHARÇABAL, B. 1992b. «Euskararen mugak Hegoaldean 1807.ean: Coquebert de Montbret-en artxiboetan gelditu dokumentuak», «Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegiak antolatu Euskal Linguistika eta Filologiako 1. Kongresuan aurkeztua (1991.09.2-6, Donostia), ASJUⁿ argitaratzeko.

SIMONI-AUREMBOU, M.- R. 1989. «La courverture géolinguistique de l'Empire français: l'enquête de la parabole de l'enfant prodigue», in *Etudes de dialectologie et de géolinguistique offertes à Gaston Tuaillon*, vol. 2, Ellug, Université Stendhal-Grenoble 3, 114-139. orr.

ZUAZO, K. 1989. «Arabako euskara», ASJU, 23, 3-48.

ZUAZO, K. 1991. «Euskararen egoera Bonaparte-ren garaian», *Jakin*, 66, 11-43.

Revue par L. W. H. et G. de L. L. L.

Imp. Dufrenoy Paris

P. Broccaren (1874/5) mapa

ERANSKINA. I

B. OYHACABAI

ERANSKINA. 2

F. Brunot-ek (1927, 531-533. orr.) Castellane Prefetak igorri dokumentuez baliatuz, egin zuen Basses-Pyrénées departamenduko muga-herrien zerrenda; ondotik, zerrenda horri dagozkion bi mapak ere argitaratzen ditugu.

Communes de langue française.
 Biarits (Biarritz).
 Anglet, 1
 Monerau (Monréjau?), 2
 Bayonne.
 Saint-Pierre Dirubé, 3

Ici l'Adour sert de limite.

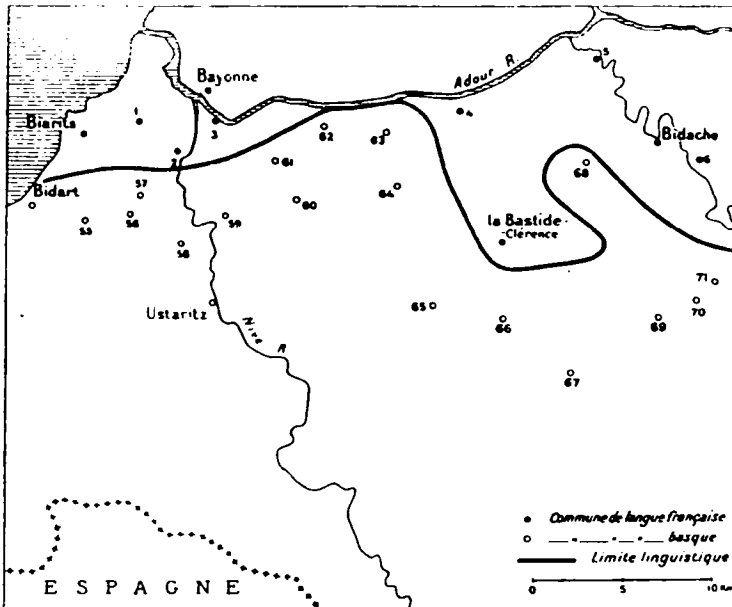
Urt, 4
 La Bastide Clerence (Clairence).
 Guiche, 5.
 Bidache.
 Came, 6.
 Arancon (Arancou), 7.
 La Bastide de Béarn.
 Escos, 8.
 Oras (Oraas), 9
 Abitain, 10
 Athos, 11.
 Notivos, 12.
 H^{te} Vielle (Autevielle), 13.
 Bideren, 14.
 Guinarthe, 15.
 Parenties, 16.
 St Gladie, 17.
 Munein, 18.
 Arrive, 19.
 Tabaille, 20.
 Espinte, 21.
 Campagne, 22.
 Usquain, 23.
 Monfort, 24.
 Nabas, 25.
 Charre, 26.
 Lichos, 27.
 Angous, 28.
 Sus, 29.
 Gurs, 30.
 Dognen, 31
 Orognen, 32

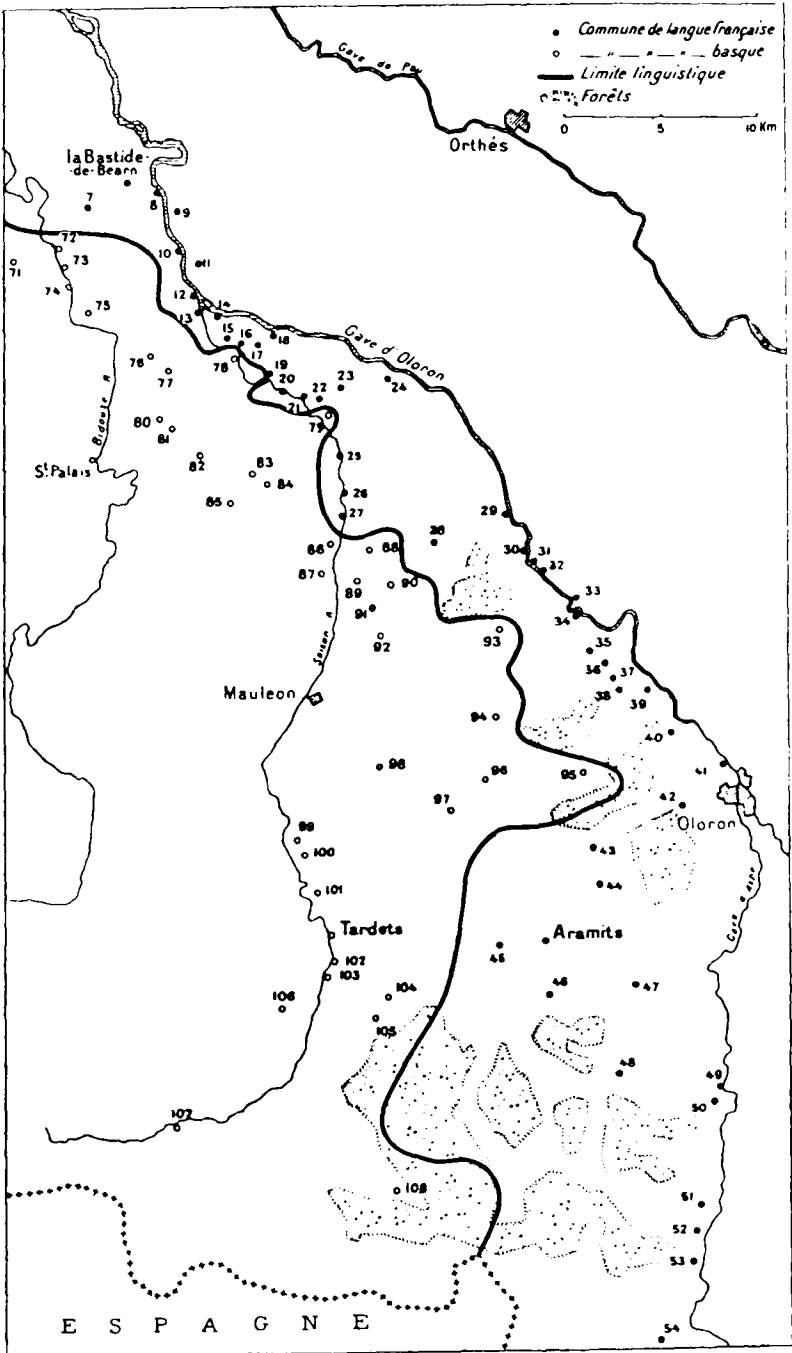
Prechacq de Navarreins, 33.
 Préchacq de Josbaig, 34.
 Geus, 35.
 Saint-Goen, 36
 Geronce, 37
 Dous, 38.
 Orin, 39.
 Mournour, 40.
 Leguignon (Legugnon), 41.
 Saint-Pé 42.
 Féas, 43.
 Ance, 44.
 Lanne, 45.
 Aramits.
 Arrete (Arette), 46.
 Issor, 47.
 Lourdios, 48.
 Sarrance, 49.
 Notre-Dame-de-Sarrance, 50
 Osse, 51.
 Atas, 52.
 Léas, 53.
 Lescun, 54.

Communes de langue basque.

Bidart.
 Arbonne, 55.
 Arcangues, 56.
 Bassussarry, 57.
 Arrauntz, 58.
 Villefranque, 59.
 Petit Mouguerre, 60.
 Saint-Jean le vieux Mouguerre, 61.
 La Honce, 62.
 Urcuit, 63.
 Briscous, 64.
 Hanan, 65.
 Avherre, 66.
 Islurits, 67.
 Bardos, 68.

Oregue, 69.
 Arraute, 70.
 Charvillé, 71.
 Bergoney, 72.
 Viellenave, 73.
 Biscay, 74.
 Ilharre, 75.
 Arbouet, 76.
 Camou, 77.
 Osserin, 78.
 Gestas, 79.
 Arberats, 80.
 Silleque, 81.
 Domenzain (Domezain), 82.
 Etcharry, 83.
 Aroue, 84.
 Olhaybi, 85.
 Charitte Inferieure, 86.
 Anduren (Undurein), 87.
 Araste (Arrast), 88.
 Larebieu, 89.
 Larrey, 90.
 Moncavolle, 91.
 Mendibien (Mendibieu), 92.
 Lhopital, 93.
 Les Arembeaux, 94.
 Esquieulle (Esquiule), 95.
 Barcux (Barcus), 96.
 Paradis, 97.
 Roquiague, 98.
 Saint-Etienne, 99.
 Sauguis, 100.
 Trois-Ville, 101.
 Tardets.
 Restoue, 102.
 Laguinge, 103.
 Montor, 104.
 Haux, 105.
 Etchabar (Etchebar), 106.
 Larrau, 107.
 Sainte Engrace, 108.

BIZKAIERAZKO TESTU BERRI BAT (1778)

Frantzisko ONDARRA

Hemen argitara ematen dugun testu hau beste 18 testuren artean lehenengoa da, denak 1778. eta 1792. urteen bitartean izan zirela idatziak. Horiak baino askoz gehiago prestatu zituen egileak, azkenekoan honako hau irakurtzen bait dugu: «Platica 111». Erabiltzen duen papera, gutxi gora behera, 215 mm. luze eta 155 mm. zabal da ezagutzera ematen dugun sermoi honetan. Sei orriko paper multzoa da, orriak hari zuriz josirik daudela.

Ur marketan, besteak beste, hau ikusten dugu: hiru zirkulu bata bestearen gainean ipinirik eta goikoaren gainean gurutze bat kokaturik. Beste gurutze bat goiko zirkuluaren barruan, eta bihotz (?) bana beste bi zirkuluetan. Zirkuluaren ezker-eskuin esku antzeko marrazkiak ageri dira, eta hauen azpian FIN ezkerreko aldean eta 1776 eskubikoan.

NOR, NON ETA NOIZ

«Fr. Miguel de San Francisco» da egilea, karmeldarra, Munitibarren (Arbacegui-Guerricaizen) jaioa, Korellan fraide egina, Markinan 1778. (?) urtetik 1808.era baino bizia eta Mendatan hila. Gurasoak hauek ziren: Juan de Zuzaeta eta Maria de Dondiz, «Guerricaiz» eta «Mendata»n jaiotakoak, beren ume «Miguel Ignacio de Zuzaeta y Dondiz» 1745. urteko irailaren 28.ean munduratu zela. Korellan 20 urterekin egin zen fraide 1765.ean, eta Mendatan hil zen 1808. eta 1815. urteen artean.

Azkeneko urteen berri Fr. Bartolome de Santa Teresak ematen digu, honela dioela: «La Historia es deudora a la buena memoria de los especiales bienhechores, entre los cuales se pone al Sr. D. Celedonio de Axpe de la Villa de Lequeitio, distinguido Abogado de este Señorío de Vizcaya, quien siempre ha protegido a esta casa (Markinako Karmeldarrena), y a sus individuos, y lo está practicando; este Caballero Cristiano, después de vestirlo de Clérigo decentemente al P. Fr.

Miguel de San Francisco, le franqueó su casa y mesa; y aun le asignó su alimento vitalicio en falta suya; y siendo comensal suyo murió el P. Fr. Miguel en Mendata». Ez dugu ahaztu behar Markinako fraideak komentua utzi beharrean aurkitu zirela 1808.ean.

Egileak berak esaten digu noiz egin eta non eman zure bere sermoia: «Fr. Miguel de S(a)n Fran(cis)co año 1778, compuso en Marquina, y lo Predico en la Parroquia de d(ic)ha villa â 15. de Marzo de dicho año».

GRAFIA ETA FONETIKA

1. Grafia.

Hitz barruan ez da erabiltzen u bokala b/v kontsonanteen ordez. Hitz hasieran u bokalaren partez v ageri da behin baino gehiagotan: «*uste*» 1,1 eta «*vrte*» 1,1. Noizean behin m idazten du bukaeran: «*eurem* erruz» 1,2. Badaki *ts/tz* erabiltzen, ez ordea kontsonante ondoan: «*deutsut*» 1,2; «*lotsia*» 1,2; «*jaquinsu*» 1,3; «*viyotza*» 1,1; «*viyotzeco*» 1,1; «*eranzungo*» 1,1. Behin *tc* aurkitu dugu: «*vicitcia*» 1,6. Batzutan, *x* grafemak *ixa* adieraz dezake: «*elexara*» 1,1; «*esquerguextoan*» 1,3; beste batzutan berriz *s*: «*Examinau*» 1,1, baina «*esaminauco*» 1,1.

2. Fonetika.

Bokalak. Bonapartek Markinako armonizazio bokalikoaz dioenari buruz (Ik. Baraiazarra, Euskera, 1986-1, 165. or.) hau daukagu: a) $a + a > ia$ egiten da, eta $a + ak > aak$: «*demporia*» 1,1 eta «*deungaac*» 1,1; b) $e + a(k) > ia(k)$: «*maitia*» 1,5 eta «*senidiac*» 1,5; c) $i + a(k) > iya(k)$: «*irudiya*» 1,6 eta «*guztiyac*» 1,1; d) $o + a(k) > oa(k)$: «*gavecoa*» 1,1 eta «*gurasoac*» 1,2; e) $u + a(k) > uba(k)$: «*buruba*» 1,7 eta «*escandalubac*» 1,2.

Aipatutako aldaketa horiek badute saibuespenik zenbait kasutan: «*betea*» 1,5; «*arpeguia*» 1,4; «*besuac*» 1,3. Bestalde, adizkietan $oa > ua$ egiten da gehien-gehienetan: «*guazan*» 1,6; «*dagualaric*» 1,4; «*juan*» 1,4.

Noizean behin *i* bokalaren eraginez aldatu ohi da ezker edo eskuin aldeko *a*: «*gueiia*» 'gaia' 1,3; «*viyer*» 'bihar' 1,1; «*iguertu*» 'ihartu' 1,6.

Kontsonanteak. Ez dio beldurrik *f* grafemari: «*profeta*» 1,3; «*Profanau*» 1,4; etab.

Adizkietan *j/y* alternantzia gertatzen da, baina egia esan behin bakarrik aurkitu dugu *y*, beste guztietan *j* ageri dela: «*yacanez*» 1,2; baina «*jacola*» 1,4; «*jacon*» 1,3; «*jaque*» 1,6. Hurrengo sermoietan, ordea, *j* bakanen bat aurkitzen da, *y* ia erabat nagusitzen dela.

Ez partikula eta hasieran *b* duen adizki bat topatzen direnean, *b* hori *p* bilakatzen da: «*ezpadau*» 1,5; *d* rekin, *t* sortzen da: «*eztira*» 1,1; *g* rekin,

k—: «ezcaizan» 1,6; *z*—rekin, ez dago aldaketarik: «ez zala» 1,4 eta «ez zaizan» 1,5.

Noizean behin (oso bakan) —*s*/—*ske* leitzen da, —*z*/*zke* espero denean: «tormentuz da penas» 1,4; «zirarresco» 1,4.

MORFOLOGIA

1. Deklinabidea.

Ablatiboa —*rik* eta —*tik* da singularrean: «*videric*» 1,4 eta «*infernutic*» 1,6; eta —*tarik* eta —*etatic* pluralean: «*tormentubetic*» 1,7 eta «*tormentubetic*» 1,6.

Datiboa —*ari* eta —*ai* da: «*Anaiyari*» (sing.) 1,6 eta «*Alabai*» (pl.) 1,2.

Genitibo edutezkoa gehienetan laburbildurik ageri da singularrean: «*Erreguien*» 1,3. «*Diabruben*» 1,4; etab.

Motibatiboa —*gaiti* eta —*kaiti* da: «*galdubagaiti*» 1,6 eta «*deungaacaiti*» 1,6.

Prosekutiboa —*ti* da: «*zuaz vide orretati*» 1,7; «*aoti*» 1,1; «*ganeti*» 1,4.

Soziatiboa —*akin* da bizigabeetan pluralean: «*obligacinoiaquin*» 1,2 eta «*obligacinoiagaz*» (sing.) 1,3.

2. Zenbait gertakari.

Behin aurkitu dugu —*ez* atzizkia, beste guztietan *edo ez* dioela: «ez tago zetan ibili...: gueratu ete yacanez pecatubaren bat..., eguieteban, *edo az*» 1,2.

Futurozko inperatibo hau ikusi dugu: «*eguin eiquezu*» 1,5.

Emon aditzarekin —*tera*/*tararen* ordez —*ten* ikusten dugu: «*edaten emoteco*» 1,3; «*adietan emon*» 1,1, baina «*emongodau adietara*» 1,5.

Zu eta *zubek* adizki bera erabiltzen dute: «*dozu (zuk)*» 1,7 eta «*dozu (zubek)*» 1,7.

SINTAXIA

Gehienetan *ez* partikula aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean agertzen da: «*gueratu eztaquidan*» 1,1; «*entregau ez zaizan*» 1,5; etab.

Erlatibozko perpausak zenbait aldiz *zein* (*ez nor*, *zer*, *non*, etab.) izenordainaren bitartez moldatzen dira, aditzari —*n* erasten zaiola behin eta ezer erantsi gabe bi aldiz: «*zeingaiti adietan emonguradeutsudan*» 1,1; «*zeinec... dago*» 1,5; «*zein da testigu eguityazcoa*» 1,5.

Klonpletiboak *eze*, *ze* —*la* eta —*na* bitartez tajutzen ditu. Behin bakarrik ikusi dugu —*na* atzizkia: «eztaquizu... escrividuric dagozana...? Eta... zure contra jaguico *dala* (sic) zeure concienciya...?» 1,5.

Exageratiboak *ce* bitartez: «ain zala andiyya; *ce*... diño» 1,3.

Kausazkoak *ce* eta *cerren* bitartez: «*Ce* ciertu esatendeutsat» 'quia' 1,3; «*Cerren* bazuc biardabe» 1,1; «*Cerren* cansauco da» 1,5. Ia beti *zerren* eta ez ze erabiltzen du.

GURE LANA

Esquidatzian dauden bezala saiatu gara transkribatzen bai grafemak eta bai hitzak. Izan dugu zalantzarik hitzak bat eginik ala bat egin gabe ote zeuden erabaki-

tzean. *U*— larria beti *V*— grafemaz dago idatzia, eta guk *U*— egin dugu. Hori bera gertatzen da *I*— larriarekin, hori beti *Y*—, baina guk *I*— egiten dugu konsonante aurrean. Zenbait laburdura, dauden bezala utzi ditugu: *c*. 'capite'; *cap*. 'capite'; *p*. 'pagina'; *Ps*. 'Psalmo'; *t*. 'tomo'; *V*. 'versiculo'; *V.g.* 'vergi gratia'.

Adibideetan ipintzen diren zenbakiak sermoia eta orrialdea adierazten dute. Horregatik, lehenengo zenbakia beti 1 da, lehenbiziko sermoia bait da hau, kontutan hartzen ditugula beste testuak hurrengo lan baterako.

Adizki guztiak ipintzen ditugu, hiztegian berriz zenbait hitz jakingarri bakarrik.

LABURDURAK

a.: aditza, ad.: adberbioa, adj.: adjetiboa, at.: atzetik, atz.: atzizkia, au.: aurritzia, d.: determinatzailea, i.: izena, ik.: ikus, io.: izenordaina, j.: juntagailua, p.: posposizioa.

TESTUA

Miserere del año de 1778¹.

Quoniam² iniquitatem meam ego cognosco, et peccatum meum contra me est semper. Ps(almo) 50.

Salutacion.

Jangoicoaren Magestadia ofendidudaven christinau galdubac, viirtucobada gracyazco estadura, eta Jangoicoen adisquidetasunera; viardau ezautu lelengo deungaro eguindavena: ala adietan emotenduscu David Erregue ta Profeta Santubac: *quoniam iniquitatem meam ego cognosco*: Eta ezauturic damututenda; eta damu andiyagaz dator bere pecatubac Jangoicoari claru eta zuzen confesetara; pecatari andiyonec egueiban modura: *Tibi solo pecavi³: Delictum meum cognitum tibi feci, et iniustitiam meam non abscondi*: Onetaraco bada gogoratiardituz bacoachac ondo bere pecatubac: Examinaubiardau atencinoe andiyagaz bere viyotza, etorrigo bada deungaro eguin dituban gauza guztiyaz ezaututera, eta confesinoe on bat eguitera: alan esatenduscu Espiritu Santubac Isaias Profeta Santuben aoti: *recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animae meae⁴*: Neure viyotzeco damu andiyagaz gogoratuododaz vein, virretan, da irubider (diño S(a)n Bernardo gloriosoac) barrien barri esaminaucodot neure viyotza, eta ecarricododaz gogora neure vici dempora guztiyan eguindodazan pecatubac, venturaz gugaratu eztaquidan neure erruz azturic, confesaubagaric eta parcatubagaric. Orregaiti diño S(a)n Bernardino gloriosoac christinauric asco examinaren faltaz confesetan diriala deungaro. Au da bada motivoa, zeingaiti adietan emonguradeutsudan doctrinazat nola eguinbiardozun examina concienziyacoa.

¹ Gurutze bat eta lerro hau estalkian daude, eta bertan eskuin aldeko goiko zokoan beste hau irakurtzen dugu: «En Leq(ueiti) o D(omingo) 2º Tarde». Estalkian bertan «Doctrina sobre el Examen» idatzi dute arkatzez.

² Latinezko pasarte guztiak azpimarraturik daude.

³ Hemen «pecavi» dio, «peccavi»ren ordeaz. Lainezkoetan beste oker hauek aurkitu ditugu: «peccatorum» 1,1; «peccatum» 1,3 (tituluan); «comutata» 1,4, ez «commutata»; «peccatum» 1,4; «Dulzedo» 1,4, ez «Dulcedo»; «espina» 1,4, ez «spina»; «dulzedo» 1,4; «peccatum» 1,4; «peccatorum» 1,5; «consensiens» 1,5, ez «consentiens»; «mitaris» 1,5, ez «mittaris»; «Hyemem» 1,6, ez «Hiemem»; «pecata» 1,6; «bobis» 1,7, ez «vobis»; «es» 1,7, ez «est»; «conciencia» 1,7, ez «conscientia»; «seva» 1,7, ez «saeva»; «condenationis» 1,7, ez «condemnationis»; «peccatore 1,7; «penitentiam» 1,7, ez «paenitentiam»; «Demonibus» 1,7, ez «Daemonibus»; «peccatum» 1,7; «pecavi» 1,7; «prestare» 1,8, ez «praestare»; «secula seculorum» 1,8, ez «saecula saeculorum».

⁴ Orrialdearen bazterrean «Is(aias) 38.v.15» dago.

Etza bada beste gauzaric, neure Christinau devotoac, examina concienciya-coa, ezpada bacoachac eguindituban pecatubac bana bana⁵ gogora ecartia: *Est recordatio peccatorum in particulari*: Onetaraco ipinibiardogu alaco diligenciya, nolacoa ipini daruagun munduban Alcanzetaco ondasun andibat: bada izanic Jangoicoaren graciya munduban, da ceruban dan ondasunic andiyena, edozein diligencia derichat izango dala laburra aurquituteco ain gauza pare gavecoa: Baiña christinauric asco dagoz examina concienciya-bapere casuric eguiten eztavenac: Burubac emotenbadeutse viyer confesaubiardavela, ya vereala ustedave pres-tauric dagozala; Eta nunda examina concienciya-coa? O ori oian, edo elexara noianian eguingododana da; ori gauza erreza, eta arina da, eta instantebaten eguitendana; eta biarbada vrte guztiyan confesaubagaric egon yzango da: Au da ascoren examina concienciya-coa: Orregaiti acusetan eztira ondo, eta eguitenditubez confesinoe deungaac: ezpabere esaidazu zein da motivoa, asco confesetan dirian moduban confesetaco: V.g.⁶ itandutendeutso confesoriac zeimbat virao eguin dituban? eta eranzungo deutso batac sarri Jauna; bestiac ascotan eguindarudaz; bestebatec banacabazuc: Eta zeimbat derichazu izango diriala? Sarri, banacabazuc, edo eztaquit Jauna eranzungo dau: Bada itandutenbadeutso confesoriac: Eta zeimbat dira intencino deunguiagaz eguindo zuzan viraoac? Jauna nosicpein, banacatan: guichibat gora bera zeinbat bider? Eta orduban eranzutendave burubac emotenduseena: biarbada Jauna zorci, amar, edo amavi bider esan izangododaz. Eta au dala derichazu neure christinau devotoac ondo confesetia?⁷ Eztaquizu pecatu bacoacha verez confesetaco nola daucagun obligacioia? eztaquizu confesau biardogula ciertuba ciertubaleguez, dudacoa dudacoaleguez, mortala mortalaleguez, eta veniala⁸ venialaleguez? Bada daquizula, onela confesetan-zarianac, confesetan-zara deungaro examinaren faltaz.

Orregaiti ondo confesau guradavenac examina concienciya-coa eguinbiardau onela: Erregutu, eta escatu Jangoicoari bere auxiliyo santuba, eta argitideiyola bere entendimentuba; viyotzeco damu andiyagaz acto contricinocobat⁹ eguin, edo esan: Sinistu, eta artu esperanza segurubat penitenciya-co sacramentu santuba, eta Jesuchristoren merecimentubac diriala vitarte alcanzaucodavela bere pecatuban parcacioia: guero artucodau astiro astiro biar daven demporia bere pecatubac gogoratuteco, edo memoriyara ecarteco. Zeimbat dempora viardozun; ecin seña-lauley guztiyoenzat; Ceren bazuc biardabe dempora gueiyago (2) beste bazuc baiño: Urtian bein baiño confesetan eztanac gueiyago biardau ilabiric ilabira¹⁰ confesetandanac baino: Vizitza guztiz galduba euquidavenac gueiyago biardau veguiratubagaz vici izandanac baiño: tratu, eta contratu asco daravillenac

⁵ Gero *n* bat ipini du lerro artean, horrela «bana banan» egiteko. Berriz ere *bana bana, n* gabe, idatzi du 2. orrialdeko 4. paragrafoan.

⁶ Latinezko «Verbi gratia» da.

⁷ «confesia» dago eskuidatzian (E).

⁸ Hitz hau falta da E-an.

⁹ «contricinobat» E-an.

¹⁰ Barruko —a— ez dago argi E-an.

dempora gueiyago biardau, bapere eztaucanac baiño. Persona bazuc biarcodabe zorci egun, egun bacochoian ordu bat, edo vi empletandituvela: beste bazuc sei, lau, edo bat; eta sari confesetandan batenzat ordubat, edo vi, edo ordu erdibat biarbada izangoda bastante examinetaco bere concienciya. Artu¹¹ ezquero bada bacochoac biardaven demporia, eta eguin ezquero aleguina ecarteco bere Pecatubac gogora; eztago zetan ibili guero penaz, da tristezez veteric, bere buruba, osasuna, ta demporia galzen¹²: gueratu ete yacanez pecaturen¹³ bat confesaubagarric, eguieuban, edo ez examina concienciacoa biarzan moduban: Onelaco persona escrupulosoac eguinbiardavena da, confesore prudenteac esatendeutsana, eta ichi Jangoicoen escubetan bere viyotza, ta arimia. bestela provechu aterabiarrean, ecarricodituz calte andiyac vere viyotzera.

Escaturic bada Jangoicoari arguitasuna ta vere graciya, eta arturic biardaven demporia examinetaco vere concienciya: assico da eguindituban pecatubac ecarten gogora: Veguiratucodau lelengo daucan estadura, edo oficiyora, ycusicodau atencinoe andiyagaz cumplidu daben, edo ez daucazan obligacinoiaquin: Ugazabaac, eta gurasoac examinauco dave, nola iracatsideutsen euren oguipiean¹⁴ dagozanai, eta Seme Alabai Doctrinia, Jangoicoaren¹⁵ vildurtasun santuba, eta zeruraco vide zuzena: ejemplu deungaric emondeutsen, edo ez: criyau criyadac examinaubiardave aleguiña eguindaven, edo ez servietaco vgazabaac, euren cuidadoren faltaz, edo euren erruz calteric ecarridaben edo ez, dagozan echeetara: lotsia, edo errespetua galdu deutsen edo ez: Oficiyocoac examinaubiardave euren oficiyo, ta artu emonetan inor engañau daven, edo inori calteric eguindeutsen: En fin bacochoac veguiratubiardau daucazan obligacinoetara. Onez¹⁶ gañeti veguiratucodau cumplidudaven edo ez, fede, esperanza, ta amodiyozco actoac eguiteco daucagun mandamentu santubagaz; bada mandamentu onec obliguetan gaitu pecatu mortalen beian vso errazoeco demporan; eta guichienez urtian bein: examinaubiardau fedezco misteriyu, ta articulubetan¹⁷ dudaric euquidaven, edo ez: desesperau, edo Jangoicoen¹⁸ gorrotoric¹⁹ euquidaben edo ez: Diabrubagaz pactoric, traturic, edo comunicacinoeric euquidaven, edo ez: Onela igarocodituz amar mandamentubac, eta vost Elexacoac; mandamentu bacochoian ondo veguiratutendituzala daucazan obligacinoiac, jaquiteco euren contra eguindituban pecatubac.

¹¹ «Artuco» E-an.

¹² Uste dugunez «galzen» irakur liteke, lehenbizi «galdun» idatzi duelarik, «galduten» ipini beharrean edo.

¹³ E-an «pecatuben».

¹⁴ Hola dago eta ez «oguipiean». Beste sermoietan «beian» hitza ageri da.

¹⁵ E-an «Jangoicoaren».

¹⁶ E-an «oñez».

¹⁷ E-an «Articubetan».

¹⁸ E-an «Jangoien».

¹⁹ E-an «gorrotoric», baina hurrengo paragrafoan «gorrotuac».

Baiña gauzabat adietan emon biardeutsut oraindiyo gueiyago: eta da esatia: Pecatubazuc diriala chito erraz ezaututendirianac; eta dira onelacoac: viraoac, maldiciñoiac, juramentu falsuac, ordiqueriyac, lapurretaac, Adulteriyocac, berba desonestoac; eta tocamentu loiyac; eta beste onelacoac. Beste bazuc dira ain erraz ezaututen eztirianac, eta cuidado gueiyago biardavenac: oneec dira gorrotuac, murmuracinoiac, escandalubac, pensamentu, eta deseo loiyac; embidiya, codiciya²⁰; naguitasun, vanidade, ta soberviyazco pecatubac: eta beste onelacoac: Oneec dira zeimbat dirian ciar²¹ aterateco gachac, eta diligenciya ta ciudado²² gueiyago escatuten deuscubenac: Orregaiti examina eguitendozunian, veguiratu biardo zu ondo zeimbat bider, zeimbat dempora, eguinetecenduban orrelaco pecatubetan; zerren dempora guichi barru eguileiz pecaturic asco; onelaco pecaturic gueiyenac dirialaco viyotzian bertan amaitutendirianac: eta ondo ez gogoratutiagaiti bere pecatubac; examina concienciya ondo ezeguitiagaiti; confesetandira christinauric asco deungaro; Orregaiti diño S(a)n Agustin glorioso, ta Elessaco Eraculse andiyac, christinauric asco condenetandiriala, aibeste bider confesau, eta comulgau ezquero.

Baiña esango deust orain batec, edo batec: Aita nola posible da, neure pecatu guztiyac bana bana neure gogora ecartia? Ezin adietan emoneiz zeimbat dirian nire virao, pensamentu deunga, eta eguindodazan loiqueriya guztiyac? Ni ezin confesauneiteque ondo; eta nirezat eztago²³ erremediyoric; Eta alan zuzen juanbiarcodot infernuco ondarretara. Ez neure christinau maitía²⁴; eztaucazu zetan eztutu²⁵: (3) zurezat bere bago erremedioa. Valdin egonbazara Jangoicoen contra gorrotoz veteric zeure vici dempora guztiyan: pensamentu deunga guztiyai lecu emon badeutsezula²⁶ zeure viyotzian: eta eguinbadozuz deshonestidade, ta loiqueriyaric andiyenac, eta munduban dirian pecatu genero guztiyac; alambere eztago zetan vildurtu; eztaucazu zetan icaratu; zu erremediyaucozara, valdin aleguina eguinic bazatoz; eta²⁷ viyotz humilde, eta Damutubategaz. Esaidazu pecatari tristia; venturaz gogoratuco dozu ilian zeimbatbider mandamentu orren contra pecatu eguinzenduban. Ez Aita. Astian zeimbat bider jaustencinian ecarricinai memoriyara. Ez Aita. Ondo dago. Jaquincinai egunian, edo ordubacochian zeimbat bider jaustencinian egunbata bestiagaz: ziur ziur ezin esaneiyu Aita. Prestauric zengozan edocein ordutan pecatu eguiteco? Baia Aita. Eta baquizu nos asicinian orrela pecatu eguitera? bai Aita, vrtebete, vrtebi, lau, zorzi, amar, edo gueiyago²⁸ dira onela vicinasala. Eguinbadozu bada aleguina, examina dala vitar-te, ecarteco zeure pecatubac gogora; ezin atera izanbadozu beste gauza cierturic,

²⁰ Hitz honen ondolik «jan, edanac» ipini du eta gero ezabatu.

²¹ «ciar» espero da, eta hola dago 3. orrialdean.

²² E-an «cuidada».

²³ Lehenbizi ezta ezarri du eta gero—go erantsi beste tinta batez.

²⁴ Azentu marka ikusten dugu bigarren —i— gainean.

²⁵ Lehenbizi «estutu» ipini du eta gero «eztutu» egin du.

²⁶ E-an lehenbizi «badeutsezula», eta gero —la erantsi.

²⁷ Beharbada, eta hitza ezabaturik dago.

²⁸ E-an «gueiyago». Lehenbizi gueiy idatzi du eta gero —go erantsi.

cumplidodozu zeure obligacinoiagaz; bada Jangoicoac aguindutendeuscuna da aldaigun moduban confesoriari adietan emotia zeure viyotzeco eta concienciyaco estaduba. Onela examina eguin ezquero, damu, ta propositu firmiagaz jua baño eztauco bapere vildurbagaric confesore jaquinsubaten oñetara²⁹ orain artian izan bada bere pecatariric andiyena; Ce ciertu esatendeutsat, Jesus maitiac besuac zabalic errecividuco davela, aren Divina Magestadiari atseguin andibat emongo-deutsala, eta alcanzauco davela bere pecatuben parcacinoia, ta Jangoicoen graciya. Au da orain nic neure sermoeraco viardodana: escatudeiyogun Maria Santisimari S(a)n Gabriel Anguerubagaz esatendeutsagula AVE MARIA.

Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, et peccatum meum contra me est semper. Ps. 50.

Ezautuebala esatendeuscu David Erregue ta profeta santubac arrasalde onetan, nola esquerguextoan ofendiduric eucan bere Jangoico maitia; Eta ezauguera³⁰ au ain zala andiya; ce berac bacarric diño ezaututeebala: *Ego cognosco*. Eta zerda Jangoico ona? Zerda Profeta santu onec ezaututendavena? Ezauteban neure christinau devotoac bere pecatuben gravedade, edo astuntasuna: ezautueban vere viyotzeco iluntasun gogorra: ezautueban eucan estadu galduba: ezautueban nola amaitu jacon graciya zco vicitzia: ezautueban nola veragaz eucan Condenacinoeco Sentenciya: ezautueban, nola bere viyotza Jangoicoen Paraisuba zana, nola orain Demoninuac daucan infernuco ilintiya baño balzago eguic, eta vere jarlecuzat arturic: ezautueban Jangoicoen Pacienciya paregavecoa, bada aimbeste vider ofendiduarren aren Divina Magestadia; alambere piedade, ta misericordiyaz veteric ezaututeeban dei eguiteetsala: *Ego cognosco*: Ezautueban azquenic, pecatuben gozotasun madaricatubac vere viyotzian ichieutsan aranza gogorra, eta concienciyen gueratuzan ar madaricatuba, zeinzuc³¹ egozan beti bere contra, atsacaba, estutasun, eta tormentu gogorra emoteutsela: *iniquitatem meam ego cognosco: et peccatum meum contra me est semper*. Au da David Erreguiac ezaututendavena, pecatubac concienciyen ixtendaven³² pena estuba, ta crubela, condenacinoeco sentenciya beti adietan emotendavena: Eta au da arrasalde onetan neure christinau maitiai adietan emonguradeutsedana: ezaturic David Erregue santuonen moduban, urtendaiyan becatari tristici ain estadu, galdutic³³ arrasalde onetan damu, ta proposito firmiagaz Jangoicoen piedade, ta misericordiya escatutera. Au izango da neure sermoe guñiya. Guazan icustera.

²⁹ E-an «onetara».

³⁰ Lehenbizi, uste dugunez, *ezagumentu* jarri du eta gero *ezauguera* edo. Ez da erraza leitzen, aldaketak lehengo hitzaren gainean egin bait dira. Egileak «ezaguera» erabili ohi du, ez «ezauguera».

³¹ E-an «ceinzuz». Lehenbizi *zein eguan* eta gero «zeinzuz egozan».

³² Ez dago argi —x— hizkia E-an. Ik. 44. oharpena.

³³ Ezabaturik dago *edo* hitza, *estadu*, *galdutic* hitz eta koma artean zegoena.

Esatendeuscu Espiritu Santubac Daniel Profeta Santuben aoti; Baltasar Erreguiac combidaucitubala beinbatian bere Erreñuco andiquiyac: conbit onetan egozan Erreguiña, concubina, edo Erreguien Señoraac: celebretaneben³⁴ egunau musica, poztasun, eta atseguin andiyaquin: Gueituteco funciñoonetaco alegríya; eta adietan emoteco bere podere andiya; aguindueban, ateraejyezala³⁵ edaten emoteco zirarrezco, eta vrregorriczco baso sagradubac, Nabucodonosor bere Aitac Jerusalemgo Jangoicoen Templo, edo Elexatic³⁶ quendu-(4) cituzanac: Eguinzan Erreguien aguinduba; Eta zer derichazu jazozala? ecarricituben, eta baso sagraduoneetan edateeben Erreguiac, andiquiac, eta emacumiac guztiyac alabentancitubela euren Jangoico arrizco, burdinezco, egurrezco eta zirarrescoac³⁷. Vertati aguertuzan Erreguien salaco ormaan escubaten irudibat iru berba onec escribietancitubala: *Mane, Thecel, Phares*: Eta zer vstedozu Erregue oni jazojacola? Escritura Santubac berac emongo deuscu adietara: Orduatan bertan diño; orduatan mudaujacola arpeguia, galdu ebala irudiguztiya; pensamentubac estututeeutsela vere viyotza; aim vildurtasum³⁸ andiya³⁹ eucala; ce velaun biyac icara alcar joteebeela; eta vere gorpuzeco juntura guztiyac soltaubiarebela vsteebala: *Tunc facies regis comutata est, et cogitationes ejus conturbabant eum, et compages ejus solvebantur, et genua ejus ad se invicem collidebantur*⁴⁰. Icaragogorric artueban, galdueban coloria, eta gorpuzeco azur guztiyac asicirian alcarreganic alde eguitera: zec vildurtuteeban bada Erregueau, egonic aimbeste Andiquien artian; eta onez ganeti milla soldadugaz inguraturic dagualaric, noc emoleiyo ain tormentu pare gavecoa? biarbada ezeeban artuco ain atsacaba andiya, sartubaliz bat ezpata zorroza escuban ebala, eriyozta Erreguiari emotera. Zeinza bada motivoa? Ez beneric, diño S(a)n Agustin gloriosoac, ez beneric bere concienciya galduba ezpada: *non alius, quam conscientia erit*⁴¹. Profanaucituban Jangoicoaren vaso sagradubac, eguitebala sacrilegiyo eta pecatu madaricubata; amaituzan pecatu onen gusto galduba; eta ichieutsan viyotzian ar madaricubata; igaro eutsan bere concienciya aranza crubelac; zeñec emoteutsan ain atsacaba, vildurtasun, ta tormentu parebaguecoa. Esateutsen Erregue oni, ezeucala zetan vildurric⁴² artu, ez zala bere contra ormaan escribiduzana: baiña bestela diadar eguiteeban concienciyan eucan pecatubac: *et peccatum meum contra me est semper*: pecatuba da eguana bere contra; au da tormentuz da penas⁴³ amaitubiarebana: Orregaiti diño Job Profeta Santubac: Pecatuben gozotasunac arra, ta garraztasun gogorra viyotzian

³⁴ E-an «celebretaneben».

³⁵ Hola, eta ez «—eiyezala».

³⁶ Ez gaude bat ere ziur nola dagoen E-an. «Elexaitic» ala «Elexaric». Egileak biak erabili ohi ditu: bai —*tic* eta bai —*ric*.

³⁷ E-an «zirarrescoac» dago, baino bi hitz lehenago «egurrezco».

³⁸ «aim» eta «vildurtasum».

³⁹ E-an «aindiya», eta «aindiyena» 7. orrialdean. Ik. 77. oharpena.

⁴⁰ Orrialdearen bazterrean: «Daniel(is) 5.v.6».

⁴¹ Bazterrean: «S(an) Agustin Ps(almo) 37.».

⁴² E-an *vildurri* dago, bukaerako —*c* gabe.

⁴³ «penas» dio, baina bi hitz lehenago «tormentuz».

ixtendavela⁴⁴: *Dulzedo illius vermes*⁴⁵. Larrosia bada ain colore, ta vsain ederreo, ezta jaiyoten aranza zorroz ezpada, atsacabaz⁴⁶ nequeturic ixteco bera artunaidavena: *Rosa quae redolet, crescit cum espina, quae pungit*.

O neure christinau devotoac. Au da gure⁴⁷ viyotzian pecatubac eguitendavena. Au da gueure areriyuen asmu gwestoa. Opa deuscu Diabrubic gusto loibat; eta ifintendau vrregorriczo basobatenleguez bere edertasunez, da gozotasunez veteric: Icustendau christinau galdubac campoti aguiridaben edertasuna; baiña itsuturic dago, barruban ezcutetan daven garraztasuna, ta aranza zorroza icusteco. Azartuten da christinau galduba Demoninuac opadeutsan gozotasuna artutera, eta gueratutenda concienciyaan pixtiya⁴⁸ crubelbat, beti vildurtutendavena: *dulzedo illius vermes*: pecatubaren aranza gogorric igarotendutso vere viyotza, eta atsacabaz, da penaz ecin sosegaua: alam esatendeuscu David Erregue ta Pecatari Damutu, eta Santubac: *Conversus sum in erumna mea, dum configitur spina*: Aranza gogorrau diño dala Jangoicoen contra eguindaben pecatuba, eta aren Magestadiari adietan emotendutsana. *Delictum meum cognitum tibi feci, et injuriam mem non abscondi*: S(a)n Geronimo Andiyac diño, ece Aranza au dala peccariyen concienciya neque galduba beraganic ecin apartaudavena: beti dauco Jangoicoen Tribunalian concienciya peccariya tristia⁴⁹, diño S(a)n Juan Christos-tomo gloriosoac; Inorc⁵⁰ icusiezarren bacarric egon arren, ezteutso ichinai acusaubaga; juanzaitiala naidozun lecura, zugaz dua ácusetanzaitubala⁵¹, eta diadarez esatendutsula: A Jangoicoen seme galduba, zu zara ain Jaun maitia ofendidudozuna! Zu zara bere Jangoicotasuna quendunai izandetsazuna! Zu zara gustoloi bacaiti⁵² Ceruco videric alde eguindozuna! Zu zara Jesus onaren laguntasuna esquergavetasun andiyagaz ichiric, Demoninuan compañaia igaro zariana! Zu zara munduco atseguin madaricatubatgaiti Diabrubic escubetan zeure arimia ipinidozuna⁵³! Zu zara infernuco vidian zagozana; eta condenacinoeco sentenciya zeugaz daucazuna. Onela dago beti gure viyotzian daucagun pecatuba diadarez gure contra: *et peccatum meum contra me est semper*: (5) Vein jaiyo ezquero ezta ilten pecatubaren pixtiya⁵⁴ galdubau diño S(a)n Bernardino gloriosoac, veti daguala viyotzari oraturic: *Hic est vermis, qui non moritur; haesit firmiter, nequaquam evellendus*: Vein, virretan, irubider, eta millabider diadar eguinarren, baldin eranzuten ezpadeutso, eguiten ezpadau esatendutsana; barrien barri

⁴⁴ Lehenbizi «isten—» idatzi duela esango genuke. Ik. «ixteco» 19 hitz aurrerago.

⁴⁵ Bazterrean: «Job. 24.v.20.».

⁴⁶ E-an *atsaca*, bukaerako —*baz* falta dela.

⁴⁷ E-an «gure» dago hemen, sei hitz aurrerago «gueure» dagoela.

⁴⁸ Ez dago argi —*x*— hizkia. Ematen du zuzendua izan dela, lehenbizi —*s*— edo patu zuelarik. Ik. 54. oharpena.

⁴⁹ Gero erantsia izan da «tristia» hitza.

⁵⁰ Ergatiboaren marka falta zaio E-an.

⁵¹ Azentu marka hasierako *á*— gainean.

⁵² Hemen «bacaiti» eta zenbait hitz aurrerago «—batgaiti».

⁵³ Beste sermoietan ez da erabiltzen «ipini», baizik eta «ifini».

⁵⁴ Lehenbizi «pistiya» ipini du.

asicodala, eta azquenengo arnasia emonartian baquian ichico ezteutsala: dala echian, dala plazaan, dala vidian, dala maiyan, dala amesetan bere pecatuben calte gogorrac adietan emotendescuzala; gau ta egun atsacabaz, tormentuz, eta vildurtasunez veteric daucala vecatariya diño S(a)n Juan Chrisostomo gloriosoac: *Licet semel, licet iterum, licet ter, licet milies admonuerit, tu quoque non obtemperes: monebit iterum, nec desistet usque ad supremum alitum: sive Domi, sive in foro, sive in itinere, sive in mensa, et in somnis ipsis peccatorum simulacra representat.* Orregaiti esatendescu gure Redentore amorosoac S(a)n Matheo Evangelista sagraduben aoti, onela: Zuazanian vidian zeure areriyoagaz, eguin eiquezu bereala verac esaten edo aguincendeutsuna, entregau ez zaizan venturaz juezari; eta juezac sartu ez zaizan carzela gogorbaten: *Esto consensiens adversario tuo cito, dum es in via cum eo, ne forte tradat te adversarius iudici; et iudex tradat te Ministro, eta in carcerem mitaris*⁵⁵: Areriyoau dala esatendescu S(a)n Atanasio gloriosoac, gure concienciya pecatubagaz loituric daguana: zeinec⁵⁶ areriyo andibat leguez, beti dago aserraturic, beti dagodiadarrez, beti dago falta chiqui, eta deungaro eguin guztiyac adietan emoten: beti dago esaten condenacioeco peligruban gagozala, viurtugaitiala Jangoicoagana, Damu andiyagaz aibat lasterren confesaugaitiala. Orregaiti aguindutendescu gure Jesus maitiac munduco vide onetan bereala eguindaigula gure areriyoac, gure concienciayac aguinzendeuscuna.

Baiña ô neure Jangoico amodiyoz betea! Zer eguitendave Adanen Seme Alaba galdu ascoc! Eguitendave benturaz concienciayac aguindutendeutsena? Etorrendira, verorren adisquidetasunera? Vatos⁵⁷ galdudaven gracyazco prenda ederra aurquitutera? Etorrendira concienciayac aguincendeutsen moduban damu, ta propositu viardanagaz confesetara? Christinauric asco ez neure Jesus maitia. Naiyago dave atsacabaz, da vildurtasunez veteric egon, etorri baiño berorren adisquidetasunera, eta galdudaven gracyazco estadu atseguin andicora: Naiyago dave ascoc Demoninuen laguntasuna verorrena baiño: ez ixtearren gusto madaricatu-bat; ordiqueriyabat; osturic daucan gauzabat ez viurtutearren; vicinaidabe garratzasunez, da tormentuz veteric: ezcutuban egueiban pecatubat ez biardan moduban confesetarren, egonaidau Demoninuen catea gogorrez inguiraturic⁵⁸; eta condenacioeco sentenciya veragan daucala; eta jaquinic guichien ustedavenian eternidade bateco jausicodala infernuco ondarretara; eta alambere egon naidau, viciguradau icaraturic, eta atsacabaz beteric christinau galdubac. Venturaz eztaquizu, esatendescu S(a)n Efen gloriosoac; eztaquizu pecatari tristia zure pensamentu, verba, ta obra guztiyac escribiduric dagozana? Eta ucatu naibadozuz bere, zure contra jaguico dala zeure concienciya, zein da testigu eguiyazcoa zeure gauza guztiyac zuzen, da artez esango ditubana? Confesau nai ezpadozu ixilic⁵⁹

⁵⁵ Bazterrean: «Ma(t)h(aei) 5.25.v.25.26.».

⁵⁶ Ergatibo marka tinta beltzez gero erantsia da, eta sobera dago.

⁵⁷ Hitz honen azkeneko hizkia aldatua izan da, lenenbizi «Vatoz» edo zioela.

⁵⁸ Egileak «inguratu» erabili ohi du. Aurkitu dugu «inguruban» ere beraren beste prediku batean.

⁵⁹ Azkeneko bi hizkiak ez dira ongi ikusten.

dauczun pecatuba, zeure conciencyac mundu guztiyen aurrian emongodau adietara: baiña derichat de balde, provechu bagaric ascori prediquetanjacola. Cerren vstedave guztiraco dempora euquicodavela: Orain divertietaco, eta gueure gurariyac eguiteco demporia da; Orain cumplidu daiguzan gueure deseo, ta gusto loi madaricatubac; guero viurtucogara Jangoicoagana; zaarzaan, pecaturic eguin ecindogunian, orduban damutuco gara; Orduban confesiñoē onbat eguiteco pres-tauro gara.

O Christinau galduba! au bada zeure goguan daucazuna, seiñale ona da esateco, Infernuraco zariala, Demoninuen artian eternidadebaten egonbiarco dozula. Cerren cansauro da Jangoicoen piedade ta misericordiya; eta jaguico da Jangoicoen justiciya icaragarriya, zeñec infernuco sugarretan ondatucozaitubana⁶⁰: Orregaiti avisetandescu Aren Divina Magestadiac Evangeliyo sagradutic; erre-gutuizu orain, diño; orain negar da zizpuru eguin, neguban izan eztein zubez mundu onetaric urtetia: *Orate, ut non fiat fuga vestra in hieme*: (6) Negubau dala diño S(a)n Atanasio gloriosoac, pecatu mortalezco egote galduba: *Hyemem peccata vocat*: Eta errazoe ascogaz: bada Nola negubac iguertu, ta galduric ixtendituban munduco lora, orri, ta arbolaa guztiyac vda guztiyen edertasunez janciric egozanac; alam diño Hugo Cardenal jaquinsubac, alam eguitendavela gure viyotzian pecatumortalac: galduten dau graciya, iguertutendituz virtutezco lora ederrac: quencendescuz aimbeste vrteco merecimentubac; eta⁶¹ ixten gaitu Jangoicoen irudiya galduric, illuntasunes⁶², balcitzuz, loitasunez veteric; eta Demonioño bat eguinic. Au da pecatubac gure arimaan eguitendavena; au da Jesus maitiacadietan emotendescuna; artu ezcaizan onela gagozala eriyotzaco ordu tristiac: baiña enzunarren Jangoicoen avisubac, conciencyaren diadar beticoac: egonarren beti atsacabaz, tormentuz, eta vildurtasunez veteric, pecatubac emotendeutsen guerra crubelian: alambere banacaac Dira David Erregue Penitentien moduban viyotz guztiti Jangoicoagana viurtutendirianac: Eta lagun asco daucaz munduban, eta Infernuban bere lelengo condenauzan Adanen Semiac Cain madaricatubac: Oni, eta onelacoay mundu onetan astenjaque infernuco tormentuba, eta atsacaba tristia pecatubac emoten deutsena: guazan icustera⁶³.

Quendu eutsan Cain galdubac Abel bere Anaiyari vicitzia: *Consurrexit Cain adversus fratrem suum Abel, et interfecit eum*⁶⁴: bereala tristezaz, eta vildurtasunez veteric asizan bere tormentuba conciencyac emoteeutsana: Usteebala diño lelengo aurquituteebanac quenduco eutsala vicitia: *Omnis igitur qui invenerit me, occidet me*⁶⁵. Veti eguan estuturic, atsacabaz amaitu biarrian bere vicitzia, eta ezin amaituric. Eta zegaiti vstedozu Jangoicoac bertatic⁶⁶ castigau ezebala? Zegaiti?

⁶⁰ Hola dago: «—zaitubana».

⁶¹ E-an *et*, bukaerako —a falta dela.

⁶² Bukaeran —s duela, baina hurrengo hitzetan: «balcitzuz, loitasunez» —z jartzen duela.

⁶³ E-an «icustera».

⁶⁴ Bazterrean: Gen(esis) 4.».

⁶⁵ Bazterrean: «Escritu(ra) Sag(rad)».

⁶⁶ Lehenbizi *bereala* ipini du, gero *bertatic*.

S(a)n Geronimo gloriosoac emongodeuscu adietara: Ezeutsala emon nai izan erremediyozat eriyozta diño santubonec, ezpada atormentauleiyala aric eta zazpigarren⁶⁷ senidiac jayoartian bere concienciyaan eucan aar, eta aranza gogorrac: *Nolo mortem pro remedio accipias, sed usque ad septem generationes conscientiae tuae igne torqueberis*. Emen asijacon infernuco tormentuba; eta ala vici yzan zan aimbeste urtian, et azquenic⁶⁸ juanzan betico Demoninuen artera. Au da bada motivoa S(a)n Bernardo gloriosoac esateco; pecatu mortalian dagoan concienciya dala infernuba: eta au dala David Erreguiac bere adietan emoten davena; graciya Jangoicoari emoteutsazanian librauebalaco vere viyotza infernutic, eta pecatuben tormentubetic: *Eduxiste ab inferno animam meam, dum anxietur super me spiritus meus*.

Onela bada eternidadebateco infernuban ondaticoda Cain madaricatubaren moduban pecatu mortalian orain egon guradavena, mundu onetan astendavela infernuco tormentuba bere concienciya emoten deusana; eta au da Jangoicoen piedade eta misericordiya andibat; Cerrem pena onegaz irazartu nai leuquez Jangoicoac pecatuben loo gogorric, onela ecarrteco pecatuben astuntasuna ezaututera, eta aren⁶⁹ Dibina Magestadia ofendidudavelaco damu andibat artutera: Baiña alan bere christinau ascoc eguitendau Cain madaricatubac eguebana: bere artian estuturic, eta icaraturic vicida: baia Jangoicoa ofendidudavelaco bapere damututen ezta: eta gueiyago eguitendavena da, aurrera juatia euren pecatubaquin euren costumbre deunguquin; aric eta eldu artian infernuco ondarretara, Cain galdubari lagun eguitera. Onelaco christinau deunguacaiti esatendeutso David Erregue santubac Jangoicoari; zazpibider tormentu gueiyago emondeiyueela euren viyotzian: *redde vicinis nostris septuplum in sinu eorum*: S(a)n Agustin gloriosoac: *Torque septuplum conscientiam eorum*: zazpibider tormentu gueiyagogaz vicideitiala onelaco⁷⁰ pecatari esquer gavecoac, eta azquenic Demonioño bazuc eguinic emondaiyela euren vicitzia:

Orregaiti esaneban⁷¹ Jesuchristo gure Jaunac Judas galdubagaiti; Diabru-(7) ba zala: *Vnus ex vobis Diabolus es*: Eta zegaiti vstedozu neure christinau devotoac? Ez beste motivogaiti: ezpada eguinic Pecatuba, salduric bere Maesu Divinoa, ofendiduric bere Jangoico ta criadoria: enzunic concienciya emoteutsazan diadarrac; emonic atsacaba, ta tormentu icaragarria bere viyotzian eucan aar, da aranza crubelac; eta oneequin guztioquin bere viurtunai ezebalaco damuandibategaz⁷² Jesus maitiari parca escatutera: Agaiti diño Christo gure Jaunac, ain viyotz

⁶⁷ E-an baliteke «saspigarren» egotea.

⁶⁸ E-an «atquenit».

⁶⁹ E-an «airen».

⁷⁰ E-an *onelaco* hitza errepikaturik.

⁷¹ Lehenbizi «esaeban» eta gero barruko —n— hori erantsia.

⁷² E-an «dumu—».

gogorra posible ezta Diabrubat ez izatia; alan eracutsi eban beracpere, bada vrca-turic galdueban bere vicitzia: *Laqueo se suspendit*: baiña noc erueban vrcamendi-ra? Noc eruango eban. Berac bere buruba: Concienciya esateetsan alan viciba-zan condenaubiarebala: *Conciencia seva dat testimonium condemnationis*⁷³. diño Espiritu Santubac escriptura sagraduban: Ezin sufridueban concienciya emote-etsan atsacaba, ta tormentuba; guichiagozat eucazala infernuco pena guztia diño S(a)n Juan Chrisostomo gloriosoac; eta alan ecin viciyzanic, onela arbolaba-ten amaituebala bere vicitzia, eta juanzala bere lagunen artera; onela poztuebam⁷⁴ Infernu guztia: *Cum non posset ferre conscientiae dolorem, adoptato sibi laqueo vitam finivit*.

O neure christinau devotoac, onegaz bere ezta escarmentauco Pecatari gal-duba! Oraindiyo egon guradau pecatuben serviciyoan, eta ain estadu madaricatu-ban? Etorri guradau Judas guextoari lagun eguitera? Naiyago dau Demoniuac alegretia, ta poztutia, ceruco Santubac, Maria Santisima, eta gueure Jangoico maitia baiño? Bada San Bernardo gloriosoac diño ce, nola ceruban alegretandirian pecataribat convertietan danian, alan Demoniuac infernuban christinaubat pecatuban jaustendian: *Sicut gaudium est Angelis super vno peccatore penitentiam agente; sic gaudium est Demonibus super una anima per mortalem culpam inquinante*. bada au alam bada; esaidazu orain pecatari galduba. Naiyago dozu Demo-niuari gusto emon Jangoicoari baiño? Naiyagodozu alegrau infernuba, ceruba baiño? Naiyago dozuz infernuco sugarrac, ceruco gloriya baiño? Naiyago dozu gusto loi galdubat Jangoicoen graciya baiño? Obeda Jangoicoen irudiya galdu, eta Demonio bat eguic egotia? Bago elexa onetan onela egon guradavenic? Deri-chat bazuc⁷⁵ egon leitequezala; bada berbaz esaten ezpadau bere, bere concienci-yan daucan pecatubac auda esatendeuscuna. Zuc nai ta nai eztozula, au da beti esango davena, dagoalaco beti zure contra esaten deuscumleguez gaur David Pen-titentiya; *et peccatum meum contra me est semper*: Naiyago dozuzala Diabruben gusto loigaldubac, bere tormentubac; eta bere laguntasuna, Jangoicoen graciya bere atseguinac, ceruco gloriya, eta Jangoicoen adisquidetasuna baiño? Baiña ez neure christinau galduba, deungaro zuaz vide orretati; zuzen zuaz demoninuen artera; jarraitu biar deutzazu David Erregue Penitente santubari, Madalena pecatariyari, eta zeruban dagozan pecatari santu ascori; zeinzuc ezaturic pecatuben ain calte gogorac viurtucirian Jangoicoagana viyotzeco damu andibategaz esate-bela: *Tibi soli peccavi*: Orain artian icharaon⁷⁶ deuscu pacienciya andiyagaz, ez merecidu izan eztogulaco Demoninuen artian oraingo egotia: ezpada bere pieda-de, ta misericordiya dala vitarte egonda orain artian gure veguira; eta arrasalde onetan dago bere besuac zabalic errecibietaco amodiyo andiyagaz munduban dan

⁷³ Bazterrean: «Sap(ientiae) 17 v.10.».

⁷⁴ Bukaeran —m.

⁷⁵ E-an *bazuc* hitza errepikaturik.

⁷⁶ Ez «icharagon» edo «icharon».

pecatariric andiyena⁷⁷, valdin damu eguiyazco bategaz badator bere oiñetara: Galdubaric bada ain ocasino ederra, guazan guztiyoc Jaun⁷⁸ divino onen oiñetara gueure viyotzac damuben poderez erdivi eguinic.

Ea christinau galduba, emen daucazu zeure Jangoico amorosoa, zuc eta nic aimbeste bider ofendidudoguna; zure pecatubac eta niriac izandira onela guztiyau odolduric, zatituric, eta difuntu eguinic ipinidavenac: zu, ta ni infernuco tormen-tubetic, eta Demoninuen arteric libretarren atsacabaz, (8) eta penaz veteric emoneban⁷⁹ bere vicitcia: Eta zein izan da gure correspondenciya? ez besteric, neure christinau maitia, barrien⁸⁰ barri gueitu cruceco pena ta tormentubac ezpa-da: au izan da gure esquergavetasun galduba: Baiña orain garbatuta gagoz guzti-yoc gueure Jesus misericordiosoa, verorren⁸¹ adisquidetasuna galdudogulaco; ve-rorren Magestadia sentimentuz veteric ichi ta Demoninuen bandora juan garialaco. O gueure esposo piadosoa guztiyoc gagoz damuturic verorren miseri-cordiya escatutendogula, eta viyoz humilde, eta devotobategaz esatendeusagula. Neure Jesus maitia Jangoico, ta guizon eguiyazco, Neure Criadoria, Neure Re-demptoria ceu ain ona zarialaco Damudot viyoz guztiti⁸² ceu aimbeste⁸³ bider ofendiduba; Damudot neure Salvadoria: Ez gueiyago pecaturic, ez gueiyago⁸⁴ Demoninuen asmu guextoric: Misericordia neure Redentore amodiyoz vetea; mi-sericordia ta gracia, ceruco prenda seguruba: Quam mihi, et vobis prestare digne-tur Jesuschristus filius Mariae Virginis, qui cum Patre, et Spiritu S(anc)to vivit, et regnat in saecula seculorum. Amen. Jesus.

Fray Miguel⁸⁵ de S(a)n Fran(cis)co año de 1778. compuso en Marquina, y lo Predico en la Parroquia de d(ic)ha villa à 15. de Marzo de dicho año.

Este mismo Sermon le predico el mismo Fr. Miguel en d(ic)ha villa año 1784. con la misma doctrina, y añadida: La Dominica quarta de Quaresma: 21 de Mar-zo.

La Doctrina del Pecado mortal, y este Sermon para la D(ominic)a terc(er)a P(arroqui)a. Lequeitio año 1785.

Este mismo predicò d(ic)ho Fr. Miguel con la doct(rin)a del Pec(ad)o mortal en Lequeitio el Domingo primero de Quaresma por la tarde año de 1787.

Este mismo Predicò d(ic)ho Fr. Miguel en Marquina Dom(inic)a 3^a. de Qua-r(esm)a con la d(octrin)a del dolor que esta en el Miserere del año de 79. año de 1787.

⁷⁷ E-an «andiyena». Ik. 39. oharpena.

⁷⁸ E-an «Jan».

⁷⁹ Baliteke barruko —n— hori ezabaturik egotea.

⁸⁰ E-an «brrien».

⁸¹ E-an «veron», baina paragrafo honetan bertan «verorren» bi aldiz.

⁸² E-an guzti.

⁸³ E-an aimbés.

⁸⁴ E-an gueiya.

⁸⁵ Sermoia bukatu, eta nork, non eta noiz egin eta predikatu zuen adierazten da orrialde ber-tan.

Este mismo Predico d(ic)ho Fr. Miguel en Lequeitio 2do. Domingo de Quaresma ala tarde con la doctrina del Dolor del miserere del año de 1779. año de 1788.

Este mismo Predico d(ic)ho Fr. Miguel en Lequeitio Dominica 5^a. de Quaresma año 1789.

Predico d(ic)ho Fr. Miguel en Lequeitio con un ejemplo del Pres(iden)te de Sem(ina)rio de Calab(orr)a⁸⁶, y la Doctrina la Confesion de voca año de 1790.

Predico d(ic)ho P(adr)e en Mundaca en Quaresma año de 1791.

Predico d(ic)ho P(adr)e en Lequeitio Dom(inic)a 4ta. de Quar(es)ma con la doct(rin)a del dolor 30 de Marzo de 1794.

Predicò d(ic)ho P(adr)e en Marquina con la doct(rin)a del Pecado venial, y sus daños en el Dominica 5ta. de Quaresma del año de 1795.

Predicó d(ic)ho P(adr)e en Mundaca con la doct(rin)a del dolor Dom(ing)o 4°. de Quar(es)ma año 1805.

Di para copiar à Fr. N. año 1807.

Ejemplo⁸⁷ de los 2 Angeles, y los Demonios con sus libros de otro sermon. 1779 (sic 1779).

---

⁸⁶ *Presidente de Seminario de Calaborra* irakurtzen dugu.

⁸⁷ Azkeneko berri hau orrialde bazterrean ematen zaigu. Uste dugunez, Mundakan 1805. urtean predikatu zuenarekin zer ikustekorik izan dezake paragrafo horrek, horren parean hasten bait da, bazeukala lekurik azken sarreraren ondotik —«Di para copiar à Fr. N. año 1807» —ipintzeko.

HIZTEGIA

A

- AAR/AR (i.) 'har'. *aar*, 1,6; *ar*, 1,3.
 ADITU (a.) 'ulertu'. *adietan emon*, 1,1.
 ALA/ALAN (ad.) 'hala'. *ala*, 1,6; *alan*, 1,7.
 ALDE (i.) *alde eguin* 'aldendu', 1,4.
 ALKAR (io.) *alcar joteebeela*, 1,4.
 AMAITU (a.) 'bukatu'. *amaitu jacon*, 1,3.
 AMODIYO (i.) 'maitasun'. *amodiyo*, 1,7.
 ANDIKI (i.) 'haundiki'. *Erreñuco andiquiyac*, 1,3.
 ANGERU (i.) 'aingeru'. *Anguerubagaz*, 1,3.
 AO (i.) 'aho'. *Isaias profeta Santuben aoti*, 1,1.
 ARANZA (i.) 'arantza, spina'. *aranza gogorra*, 1,3.
 ARERIYO (i.) 'etsai'. *areriyo andibat*, 1,5.
 ARIK ETA (—) *aric eta eldu artian*, 1,6.
 ARIMA (i.) *arimia*, 1,2; *arimaan*, 1,6.
 ARNASA (i.) 'hats'. *azquenengo arnasia emonartian*, 1,5.
 —ARREN (atz.) 'ba...ere'. *ofendidu arren...*, *alambere*, 1,3.
 ARTEZ (adj.) 'zuzen'. *zuzen, da artetz*, 1,5.
 ARTU (a.) 'hartu'. *artu emonetan*, 1,2.
 ASERRATU (a.) 'asaldatu'. *aserraturic*, 1,5.
 ASKO (d.) 'anitz'. *lagun asco daucaz*, 1,6; *christinau ascoc eguitendau*, 1,6.
 ASMU (i.) 'asmo'. *Demoninuen asmu guextoric*, 1,8.
 ATERA (a.) *provechu atera*, 1,2.
 ATSAKABA (i.) 'nahigabe'. *atsacaba*, 1,3.
 AURKITU (a.) 'ediren'. *aurquituteco*, 1,1.
 AZARTU (a.) 'ausartu'. *Azartuten da*, 1,4.
 AZUR (i.) 'hezur'. *gorpuzeco azur guztiyac*, 1,4.

B

- BAGA (p.) 'gabe'. *acusau бага*, 1,4; *bagaric*, 1,3; *baric*, 1,7. Cf. «parebaguecoa», 1,4.
 BAKE (i.) *baquian ichico*, 1,5.
 BALZITU (a.) 'belztu'. *balcitzuz*, 1,6.
 BARRI (adj.) 'berri'. *barrien barri asicodala*, 1,5.
 BERE (ad.) 'ere'. *zurezat bere bago erremedioa*, 1,3.
 BIRRETAN (ad.) 'bi aldiz'. *vein, virretan, da irubider*, 1,1.
 BIZI DENPORA (i.) 'bizialdi'. *zeure vici dempora*, 1,3.

D

- DEUNGA (adj.) 'gaizto'. *pensamentu deunga*, 1,2.

E

- ELEXA (i.) 'eliza'. *elexa onetan*, 1,7; *elessaco*, 1,2.
 EMON (a.) 'eman'. *lecu emon*, 1,3.
 ERAKUSLE (i.) 'doktore'. *Elessaco Eracusle andiyac*, 1,2.
 ERITXI (a.) 'uste izan, irudi'. *derichat*, 1,1; *derichazu*, 1,4.
 ERRAZ/ERREZ (adj.) 'aise'. *chito erraz*, 1,2; *gauza erreza*, 1,1.
 ERRAZOE (i.) 'arrazoi'. *errazoe ascogaz*, 1,6; *uso errazoeco demporan*, 1,2.
 ERREÑU (i.) 'erreinu'. *Erreñuco andiquiyac*, 1,3.
 ERUAN (a.) 'eraman; ohi izan'. *Noc eruango eban (?)*, 1,7; *ascotan eguindaruadaz*
 'egin ohi ditut', 1,1.
 ETE (ad.) 'ote'. *eguietecenduban*, 1,2.
 —EZ (atz.) 'edo ez'. *ez tago zetan ibili...: gueratu ete yacanez pecatuben bat...,*
eguieteban, edo ez examina concienciacoa, 1,2.
 EZE (j.) 'eze'. *S(a)n Geronimo Andiyac diño, ece Aranza au dala*, 1,4.
 EZPADA (j.) 'baizik eta'. *Ezta bada beste gauzaric...*, *ezpada*, 1,1.

G

- GAN (i.) 'gain'. *onez ganeti*, 1,4; *Oñez (sic —ñ—) gañeti*, 1,2.
 GARBATU (a.) 'damutu'. *garbatuta gagoz*, 1,8.
 GATX (adj.) 'zail'. *aterateco gachac*, 1,2.
 GEXTO (adj.) 'gaizto'. *asmu guestoa (sic —s—)*, 1,4; *Judas guextoari*, 1,7.
 GITXI (d.) 'gutxi'. *guichibat gora bera*, 1,1; *guichien ustedavenian*, 1,5.
 GORPUZ (i.) 'gorputz'. *gorpuzeco juntura*, 1,4.
 GURA IZAN (a.) 'nahi izan'. *viciguradau*, 1,5; *adietan emonguradentsedana*, 1,3.

I

- IFINI (a.) 'ipini'. *ifintendau*, 1,4. Ik. IPINI.
 ILABI (i.) 'hil, hilabete'. *ilabiric ilabira confesetandanac*, 1,2. Bigarren sermoian
ilabetian aurkitu dugu.
 ILINTI (i.) 'ileti'. *infernucio ilinti*, 1,3.
 IPINI (a.) 'ibeni, imini'. *ipinidozuna*, 1,4. Ik. IFINI.
 ITANDU (a.) 'galdetu'. *itandutendentso... eta eranzungo deutso*, 1,1.
 ITXARAON (a.) 'itxaron, zain egon'. *icharaom (sic —ao—) deutscu*, 1,7.
 ITXI (a.) 'utzi'. *ichi Jangoicoen escubetan*, 1,2; *ixten*, 1,6.

J

- JAGI (a.) 'jaiki'. *zure contra jaguico dala*, 1,5.
 JANGOIKO (i.) 'Jaungoiko, Jainko'. *bere Jangoico maitia*, 1,3.
 JARLEKU (i.) 'erretaulki, tronu'. *vere jarleczuzat arturic*, 1,3.
 JAUSI (a.) 'jaitsi'. *jausicodala infernucio ondarretara*, 1,5.
 JAZO (a.) 'gertatu'. *jazozala*, 1,4; *jazojacola*, 1,4.

K

- KATEA (i.) 'catena'. *catea gogorrez*, 1,5.
 KRISTINAU (i.) 'kristau, girstino'. *christinau galdubac*, 1,1.
 KRUBEL (adj.) 'izugarri; anker'. *pena estuba, ta crubela*, 1,3; *pixtiya crubelbat*, 1,4.
 KRUZE (i.) 'gurutze'. *cruceco pena*, 1,8.

L

- LAGUNTASUN (i.) 'laguntza'. *Jesus onaren laguntasuna*, 1,4.
 LEGEZ (j.) 'bezala'. *esaten deuscumleguez*, 1,7.
 LOO (i.) *loo gorreric*, 1,6.
 LORA (i.) 'lore'. *lora, orri, ta arbolaa*, 1,6.
 LOTSIA (i.) 'errespetu, itzal'. *lotsia, edo errespetua galdu deutsen edo ez*, 1,2.

M

- MADALENA (i.) *Madalena pecatariyari*, 1,7.
 MAESU (i.) 'maisu, maistru'. *Maesu Divinoa*, 1,7.

N

- NAI IZAN (a.) 'gura izan'. *egon naidau, viciguradan*, 1,5; *Naiyago dave*, 1,5.
 NOLA (ad.; j.) *ezauteban nola amaitu jacon*, 1,3; *nola...*, *alan*, 1,7. N.B. Ez dugu aurkitu *zelan* sermoi honetan, bai ordea hurrengoetan.
 NOSICPEIN (ad.) 'noizik behin'. *nosicpein, banacatan*, 1,1.

O

- OGIPEE (i.) 'ogipide'. *euren (ugazabeen) oguipiean* (sic —pie—) *dagozanai*, 1.
 OPA IZAN (a.) 'eskaini'. *Opa deuscu Diabrubac gusto loibat*, 1,4.
 ORATU (a.) 'itsatsi, eutsi'. *vivotzari oraturic*, 1,5. *Latinez, haesit dio*.

P

- PARKA (i.) 'barkazio'. *parca escatutera*, 1,7.
 PIXTIYA (i.) 'basabere'. *pixtiya crubelbat*, 1,4; *pixtiya galduban*, 1,5.
 PLAZA (i.) *dala echian, dala plazaan, dala vidian, dala maiyan*, 1,5.
 PRETAU (a.) 'prest egon'. *Prestauric zengozan*, 1,3; *prestaucos gara*, 1,5.

U

- UGAZABA (i.) 'nagusi'. *Ugazabaac, eta gurasoac*, 1,2.
 URREGORRI (i.) 'urre'. *urregorric baso sagradubac*, 1,3.
 URTEN (a.) 'irten, atera'. *urtendaiyan becatari* (sic b—) *tristiac*, 1,3.

Z

- ZE (j.) *diño ce*, 1,7; *ain zala andiya; ce... diño*, 1,3; *Ce ciertu esatendentsat*, 1,3.

ZEINBAT (d.) 'zenbat'. *zeinbat bider?*, 1,1.

ZERREN (j.) '—lako, quia'. *Cerren bazuc biardabe dempora gueiyago*, 1,1.

ZIRAR (i.) 'zilar'. *zirarezco... baso sagradubac*, 1,3.

ADIZKIAK

B

BALIZ 'balitz'. *sartubaliz*, 1,4.

D

DA 'da'. *bada*, 1,1; *dan*, 1,1; *dala*, 1,1.

DABE 'dute'. *biardabe*, 1,1; *davela*, 1,1.

DAGO 'dago'. *dago*, 1,3; *dagoan*, 1,6; *daguala*, 1,5; *ez tago*, 1,2.

DAGOZ 'daude'. *dagoz*, 1,1; *dagozana*, 1,5.

DAIYAN 'dezan'. *urtendaiyan*, 1,3.

DAIYEN 'dezaten'. *emondaiyela*, 1,6.

DAIGUN 'dezagun'. *aldaigun moduban*, 1,3.

DAIGUZAN 'ditzagun'. *cumplidu daiguzan*, 1,5.

DAKIDAN 'dakidan'. *gueratu eztaquidan*, 1,1.

DAKIT 'dakit'. *eztaquit 'nescio'*, 1,1.

1 DAKIZU 'dakizu'. *eztaquizu 'nescis'*, 1,1.

2 DAKIZU 'dakizue'. *daquizula*, 1,1; *Eztaquizu*, 1,1.

DARABIL 'darabil'. *daravillenac*, 1,2.

DARUADAZ 'daroatzat'. *eguindarnadaz 'egin ohi ditut'*, 1,1.

DARUAGU 'daroagu'. *nolacoa ipini darnagun 'ipini ohi dugun'*, 1,1.

DATOR 'dator'. *dator*, 1,1.

DAU 'du'. *viardau*, 1,1; *daven*, 1,1.

DAUKA 'dauka'. *daucan*, 1,2; *daucala*, 1,5; *eztaucanac*, 1,2.

DAUKAGU 'daukagu'. *daucagun*, 1,1.

DAUKAZ 'dauzka'. *daucaz*, 1,6; *daucazan*, 1,2.

DAUKAZU 'daukazu'. *daucazu*, 1,7; *daucazuna*, 1,4.

DAUKO 'dauka'. *dauco*, 1,4; *eztauco*, 1,3.

DEIYOGUN 'ieziaiogun'. *escatudeiyogun*, 1,3.

DEIYON 'diezaion'. *arguitudeiyola*, 1,1.

DEITIAN 'daitezen'. *vicideitiala*, 1,6.

DEIYUEEN 'diezaien'. *emondeiyueela*, 1,6.

DERITXAT 'deritzat'. *derichat*, 1,5.

1 DERITXAZU 'deritzazu'. *derichazu*, 1,1.

2 DERITXAZU 'deritzazue'. *derichazu*, 1,1.

DEUSKU 'digu'. *Opa deuscu*, 1,4.

DEUSKUBE 'digute'. *deuscubenac*, 1,2.

DEUSKUZ 'dizkigu'. *deuscuz*, 1,6.

DEUST 'dit'. *deust*, 1,2.

DEUTSAGU 'diogu'. *deutsagula*, 1,3.

DEUTSAT 'diot'. *dentsat*, 1,3.

DEUTSAZU 'diozu'. *deutsazu*, 1,7.

DEUTSE 'die'. *deutse*, 1,1; *deutsen*, 1,2. Behin «deuseena», —t— gabe eta —ee— duela.

DEUTSET 'diet'. *deutsedana*, 1,3.
 DEUTSEZU 'diezu'. *deutsezula*, 1,3.
 DEUTSO 'dio'. *deutso*, 1,1; *deutsana*, 1,5; *ezteutsala*, 1,5.
 DEUTSU 'dizu'. *deutsuna*, 1,5.
 DEUTSUT 'dizuet'. *emanguradeutsudan*, 1,1; *adietan emon biardeutsut*, 1,2.
 DIÑO 'dio'. *diño*, 1,1.
 DIRA 'dira'. *dira*, 1,2; *dirian*, 1,7; *diriala*, 1,1.
 DITU 'ditu'. *dituban*, 1,1.
 DITUBE 'dituzte'. *dituvela*, 1,2.
 DITUBEZ 'dituzte'. *ditubez*, 1,1.
 DITUZ 'ditu'. *dituz*, 1,1; *dituzala*, 1,2.
 DODAZ 'ditut'. *dodaz*, 1,1; *dodazan*, 1,1.
 DOGU 'dugu'. *dogu*, 1,1; *dogula*, 1,1.
 DOT 'dut'. *dot*, 1,1; *dodana*, 1,1.
 1 DOZU 'duzu'. *naiyago dozu*, 1,7.
 2 DOZU 'duzue'. *vstedozu neure christinau devotoac*, 1,7.
 DOZUZ 'dituzu'. *dozuz*, 1,3; *dozuzan*, 1,1.
 DUA 'doa'. *dua*, 1,4.

E

EBAN 'zuen'. *eguieban*, 1,1; *ebala*1,3.
 EBEEN 'zuten'. *eben*1,3; *ebela*, 1,4; *ebeela* (sic —ee—), 1,4.
 EGOZAN 'zeuden'. *egozan*, 1,3.
 EGUAN 'zegen'. *eguan*, 1,6.
 EJYEZAN 'zitzaten'. *ateraejyezala*, 1,3.
 EIKEZU 'ezazu'. *eguín eiquezu*1,5.
 EUKAN 'zeukan'. *eucan*, 1,3.
 EUKAZAN 'zeuzkan'. *eucazala*, 1,7.
 EUTSAN 'zion'. *ichientsan*, 1,3.
 EUTSAZAN 'zizkion'. *emoteutsazan*; 1,7; *emoteeutsazanian*, 1,6.
 EUTSEN 'zioten'. *esateutsen*, 1,4; *estututeutsela*, 1,4.

G

GAGOZ 'gaude'. *gagoz*, 1,8; *gagozala*, 1,5.
 GAITIAN 'gaitezen'. *gaitiala*, 1,5.
 GAITU 'gaitu'. *gaitu*, 1,6.
 GAIZAN 'gaitzan'. *ezcaizan*, 1,6.
 GARA 'gara'. *gara*, 1,5; *garialaco*, 1,8.
 'GO 'dago'. *bago erremedioa*, 1,3.
 GUAZAN 'goazen'. *guazan*, 1,6.

I - Y - J

- YAKAN 'zitzaion'. *yacanez*, 1,2.
 JAKE 'zaie'. *astenjaque*, 1,6.
 YAKO 'zaio'. *jacola*, 1,5; *yacanez*, 1,2.
 JAKON 'zitzaion'. *asijacon*, 1,6; *jazojacola*, 1,4.
 'IDAZU 'iezadazu'. *esaidazu*, 1,1.
 'IZU 'ezazu'. *erregutuizu*, 1,5.

K

- 'KIZU 'dakizu'. *baquizu* 'badakizu', 1,3.

L

- 1 LEI 'lezake' (?). *atormentauleiyala*, 1,6.
 2 LEI 'liteke'. *ecin señalauley*, 1,1.
 LEIYO 'liezaioke'. *emoleiy*, 1,4.
 LEITEKEZ 'litezke'. *egon leitequezala*, 1,7.
 LEIZ 'litezke'. *eguleiz*, 1,2.
 LEUKEZ 'luke' (?). *irazartu nai leuquez*, 1,6.

N

- NAS 'naiz'. *vicinasala*, 1,3.
 NEIYO 'niezaioke'. *ezin esaneiyo*, 1,3.
 NEITEKE 'ninteke'. *ezin confesauniteque*, 1,2.
 NEIZ 'nitzake'. *Ezin adietan emoneiz*, 1,2.
 NOA 'noa'. *elexara noianian*, 1,1. *Ik.* DUA eta ZUAZ.

T

- 'TOS 'datoz'. *Vatos... aurquitutera?*, 1,5.

Z

- ZAGOZ 'zaude'. *zagozana*, 1,4.
 ZAITIAN 'zaitzen'. *zaitiala*, 1,4.
 ZAITU 'zaitu'. *zaitubana*, 1,5.
 ZAIZAN 'zaitzan'. *zaizan*, 1,5.
 ZAN 'zen'. *zan*, 1,2; *zala*, 1,3.
 1 ZARA 'zara'. *zu zara*, 1,4. *ezabatua* borra
 2 ZARA 'zarete'. *confesetanzarianac*, 1,1.
 ZATOS 'zatoz'. *bazatoz*, 1,3.
 ZENDUBAN 'zenuen'. *cenduban*, 1,2.
 ZENGOZAN 'zeunden'. *Prestauric zengozan*, 1,3.
 ZINAI 'zenezake'. *ecarricinai*, 1,3.
 ZINIAN 'zinen'. *asicinian*, 1,3.

ZIRIAN 'ziren'. *asicirian*, 1,4.

ZITUBAN 'zituen'. *cituban*, 1,4.

ZITUBEN 'zituzten'. *cituben*, 1,4.

ZITUZAN 'zituen'. *cituzanac*, 1,4. Ik. ZITUBAN.

ZUAZ 'zoaz'. *zuaz*, 1,7; *Zuazanian*, 1,5.

EUSKAL SISTEMA FONETIKOAREN BERRIKUSKETAREN BEHARRAZ

Rosa Miren PAGOLA

1. Laurogeitamar urte dira, dagoeneko. NAVARRO TOMAS¹, edozein ikerketa fonetiko egiteko, fonetika esperimentalaren alde agertzen zela, hizkuntzen hotsak ikertzeko edozein elementu eta arazo guztiak kontutan hartu behar bait dira ahalik zehatzen. Garai hartan Madril-go «Centro de Estudios Históricos»-en zuten Fonetika Laborategiko tresnak aurkeztu bidenabar, euskarari buruz eginiko lan baten berri eman zuen. Hots batzuek, hala nola, zenbait xistukarik, dardarkarik, eta sabaiko leherkari batzuek, esaterako, aurkezten dituzten gertaera anitzen arazoak, ikerketa sakonen bitartez baizik konpondu ezin daitezkeela defenditzen zuen².

Hori gutxi bailitz, urrutirago jo zuen «tt»-ren ahoskerari garrantzi berezia eskainiz, gaztelerarako ere mesedegarria gerta zitekeela uste bait zuen: «El estudio fonético y geográfico de cada una de estas variantes, aparte de su propio valor lingüístico en cuanto al conocimiento del vascuence, podría hacer que fuese éste probablemente uno de los muchos puntos en que la fonética vasca ha de arrojar luz sobre las más difíciles cuestiones de la fonética castellana»³.

Eraginkorra izan zen Navarro Tomás-en partaidetza. Bilbo-n, aipaturiko ihardunaldietan, eman zituen hitzaldi haietan fonetika esperimentalaren beharraz eta garrantziaz hizkuntzalariak kontzientziatu ez ezik, prestatu eta lan horietara bultzatu ere egin bait zituen. Halere, ordurako lan nabarmenenak eta, agian, garrantzitsuenak eginak zeudela esango nuke⁴. Geroztik eta, ia egun arte, gibela-tuak eta tresnen bitartez eginiko lanetan umezurtz ibili gara⁵.

---

¹ Bilbo-ko «Escuela de Artes y Oficios»-en Eusko Ikaskuntzak 1920ko Abenduaren 28 eta 29an antolatutako hitzaldiaz ari naiz. Ikus «Metodología de la Fonética», *Curso de Lingüística*, Eusko Ikaskuntza, 1921, 35-40. or.

² *Ibidem.* 36. or.

³ *Ibidem.* 40. or.

⁴ Navarro Tomás-ek eginiko lanetatik kanpo, Pierre ROUSSELOT Abadea aipatu beharko litzateke. Rousselot-ek, fonetika esperimentalaren sortzaile kanpo, fonetika deskriptiboa egin

Ezin daitezke inola ere ahantz eta aipatu gabe utz, tresnen bitartez egin ez badira ere, Charencey-k XIX. mendean, bideak zabalduz, hasi zuen lana, ez eta mende honen hirugarren hamarkadara arte egin ziren euskal fonetikaren azterketa eta deskribapen artikulatioak⁶. Garai hartan, beste hizkuntzetan egiten ziren lanetatik ez zen hain urruti euskal fonetika. Halere, Menéndez Pidal-ek lan osoagorik nahi zukeen: «Falta, sin embargo, describir y estudiar escrupulosamente, desde un punto de vista acústico y fisiológico, los sonidos mismos, su articulación, su timbre, sus diferencias respecto a los sonidos de otros idiomas, sus matices y variantes dentro de los diversos dialectos vascos, y las modificaciones que cada sonido experimenta en cuanto a su tensión, relajación, sonoridad, duración, etc., según el acento, según la colocación del sonido en la palabra o en la frase y según la influencia que sobre él puedan ejercer los sonidos contiguos»⁷.

Artean eginkizun zen lanaren kezka J. Urquijo-k ere agertzen zuen, beste tokietan egiten ziren lan aurreratuen parean jarri nahi bait zuen euskal fonetika ere. Rousselot-ek euskarari buruz amaitu gabe utzi zuen lanaz ari zelarik, horrela mintzo zen: «Es en todo caso de la mayor urgencia que el citado fonetista, o alguno de sus discípulos, continúe las experiencias comenzadas y, a ser posible, que se funde en Euskalerría un laboratorio de fonética experimental»⁸.

Gerra osteko lanak berandu hasi ziren agertzen. Koldo Mitxelena da arlo horretan gehien nabarmendu dena, beste batzuen lanak ere hor dauden arren⁹.

---

zuen, bata eta bestea lotuz eta osatuz. Tresnen aldetik, berriz, kimografoaz eta ahosapai artifizialaz baliatu zen fonetikaren azterketarako. Guretzat oso garrantzitsua izan da Rousselot, nahi genitzakeen emaitzak jaso ez baziren ere. J. Urquijo-k lagundurik, lapurtera, gipuzkera, bizkaiera eta zubereraren arlo fonetikoaz aztertzen zuten. Lacombe-k dioenez: «Malheureusement ces travaux furent interrompus, et l'article sur le phonétique basque, des longtemps annoncé et en partie rédigé, ne parut point». «Pierre Rousselot», *RIEV* 16 (1925), 554-555. or.

⁵ Nola ez dugu kontutan edukiko J. Larrasquet-en lan zehatz eta zientifikoa zubereraren fonetikaren inguruan. Besteen artean, bi artikulatu hauek nabarmenduko nituzke: «Sons et alphabet du basque souletin», *Revue de Phonétique* V, 1928, 260-288. or.; «Phonétique basque de Larraja (Quartier de Barcus)», *RIEV* 23 (1932), 153-191. or.

⁶ Besteak beste, hona hemen nabarmenenak: CHARENCEY, «Recherches sur les lois phonétiques de la langue basque», *Mémoires de l'Académie des Sciences. Arts et Belles-Lettres de Caen*, 1866, 359-370; *Phonétique souletine*, 1891, Orleans; UHLENBECK, C.: *Contribution à une phonétique comparative des dialectes basques*, 1909, Champion, Paris AZKUE, R. M.: «Fonética vasca», *1er. Congreso de Estudios Vascos*, 1919, Bilbao, 556-580. or. GAVEL, H.: «Eléments de Phonétique Basque», *RIEV* 12, (1920).

⁷ *Op. cit.*, 36 or.

⁸ *Estado actual de los estudios relativos a la lengua vasca*, 1918, 30. or.

⁹ *Fonética histórica vasca*, Diputación de Guipúzcoa, San Sebastián, (1961), 1977. Euskalki guztiak aztertuz, lan monografikoa fonetikaren inguruan, Nicole MOUTARD-ek egin zuena: «Etude phonologique sur les dialectes basques», *FLV* 19 (1975), 5-42. or.; 20 (1975), 141-189. or. eta 22 (1976), 9-54. or. Aipatu behar da ere: TXILLARDEGI: *Euskal fonologia*, Ed. Vascas, 1980, Donostia. Gainerako lan guztiak, fonetikari buruzkoak badira ere, edo arlo zehatz bat aztertzen dute, edo eta dialektologia oinarritzen dira.

Eta, berandu izatea gutxi bailitz, maila deskriptibo eta historikoan gelditu dira orohar. Lan oso garrantzitsuak eta premiazkoak izan direla ez dago ukatzerik, baina, tamalez, fonetikaren ikerketek metodologia eta teknika berrien behar larria agertzen zuten.

2. Fonetika mailan, fonetika hutsean oinarrituz, jakina, hiru arlo bereizten dira, eta, horien arauera, ikerketan eta irakaskuntzan ere hiru maila ezberdin bereizi behar izaten dira. Lehenengoa, hotsaren sorketan oinarri-tzen dena, (fonazioa eta artikulaketa) «hizketaren fisiologia» deitua. Bigarrena, hotsaren sorketaren dardaritasunean oinarritzen dena, akustikoa alegia, eta «hizketa fisikoa» ere deitua. Eta, azkenik, hirugarrena, hotsaren perzepzioa edo entzutea.

Joan zen mendearen erdialdean egin ziren fonetika artikulatorioan oinarrituriko lehenengo lanak. Norabide fisiologikoa hartu eta erreferente bakar bihurtu zuten nagusiki. Ahoskeran erabiltzen diren organoen jarrera eta mogimenduen arauera definitu zituzten hotsak bokal irekiak edo hertsia, aurrekoak edo atzekoak, kontsonante leherkariak, igurzakariak, sudurkariak e. ab. Gaur egun, ordea, bigarrenak, fonetika akustikoak du garrantzirik haundiena eta fonetika mailan egiten diren lan gehienek bide honetatik jo-tzen dute. Bigarren maila honek suposatzen duen deskribapenerako oso garrantzitsuak dira, berriz, hirugarrenean, hau da, hotsen perzepzioan, egiten diren lanak nahiz entzuten diren hotsak ongi neurtzeko nahiz horretarako erabili behar diren aparailuak giza belarrira egokia-goak izateko.

Edonola ere, metodo hauek ez dira elkarren aurka jartzen. Lehenengo biak batez ere elkarren osagarri gertatzen dira, eta, nahiz bata nahiz bestea, beharrezkoak gertatzen dira hotsen ezagupen eta fidagarritasun osoa izateko, lehenengoa, artikulaketarena, kritikatu izan den arren eta baztertu egin behar dela esan izan bada ere¹⁰. Hirugarrenari dagokionez, benetan interesgarria gertatzen da B. Malmberg-ek, bere esperientzia luze eta sakonez, jasotzen duen ondorioa: «Yo había propuesto hacer de la estructura acústica la base general de una clasificación general. Siguiendo la evolución de las investigaciones sobre la percepción he llegado a comprender que es en este último nivel donde se ha de buscar la base del agrupamiento en cuestión, más conforme con los hechos fonológicos y, por consiguiente, más cerca de la realidad lingüística»¹¹.

Oraindik garbiago gelditu dadin jarraitzen du, pisu garrantzitsuena eta ia bakarra entzumenari eskainiz: «La identidad de un sonido del lenguaje hay que buscarla en su valor preceptivo y no en la estructura de la onda sonora que produce ese valor, ni tampoco en la manera —o, más bien, las maneras— de producir a su vez esas vibraciones»¹².

¹⁰ Ikus, QUILIS, A.: *Fonética acústica de la lengua española*, Gredos, Madrid, 1981, 18-19. or.

¹¹ *Análisis del lenguaje en el siglo xx*, Gredos, Madrid, 1986, 188. or.

¹² *Ibidem* 188 or.

Ohar gaitezen, halere, Malmberg-ek fonologian oinarrituriko gertaerez hitz egiten duela, eta fonologiak haren azpiko maila, fonetikoa alegia, ondo aztertua eta hobetoago ezagutua egongo dela suposatzen du, gertaera fonetikotatik pasatu behar bait da fonologiak suposatzen duen sistematizaziora.

Bestalde, azterketa akustikoaren metodologia beste ikuspuntu batetik ere aztertu behar da: arrazoi teleologiko edo bilatzen den helburuarenekotik, alegia.

Egun, fonetika aztertzen denean, maila akustikotik batez ere, ez da hizkuntza bateko hotsen deskribapen soila bilatzen. Gure inguruko hizkuntza gehienek deskribapen hori egina dute, eta, egiteko dutenek ere, deskribapenarekin batera, mugak zabalduz eta beste zientziekin harremanetan jarriz, muga tradizionalak hautsi eta dimentsio berria eman diote fonetikari, hizkuntzalaritzaren lekua bera ere mogituz eta zabalduz.

Helburuen artean hizkuntzaren sintesia aipatuko genuke aurrena. Gero eta gehiago dira lan horretan ihardun diren hizkuntzalariak eta injeniariak ere, sortzen ari den eta hobetoago sor daitekeen hizkuntza artifizial horrek gure mundu teknifikatuan izan ditzaken aplikazio garrantzitsuengatik. Garapen honek, bestalde, ez du akustikan oinarritzen diren ereduak bakarrik ezagutu beharra eskatzen, mezuak igortzeko erregela linguistikoak ere ongi ezagutzea eta berrezagutzea beharrezkoa bihurtzen bait da horretarako.

Hizkuntzak sortzen dituen patologiak zein eta nolakoak diren ezagutu eta diagnostikatu eta, bide batez, sortzen diren eritasun horiek zuzendu eta sendatzea ere bilatzen da. Beste maila batean, hizkuntzen irakaskuntzarako ere oso interesgarria gertatzen da, ahoskatzeko zail gertatzen diren hots ezezagunak ongi ahoskatzen erakusteko. Eta hizkuntzarekin loturik dauden beste hainbat gauzetarako ere badu eraginik.

3. Lehen aipatu dugun euskal fonetikari buruzko ikerketa maila gaur egun oso aldatua dago, zorionez. Orain badira Euskal Herrian Fonetikako hiru laborategi, eta hasiak dira akustikazko lanak egiten, argitalpenak ere agertzen ari direlarik¹³.

Halere, aurretik eginiko lanek, oinarri metodologiko deskriptiboarekin eginak, hain zuzen, badute oraindik pisurik eta horrek berrikusketa behar du ahal bait lehen. Metodologiaren garrantzia oso handia da. Navarro Tomás-ek fonetika artikulatarioa egiteko, fonetika esperimental eta instrumentalean oinarritu behar zela defenditzen zuen. Egun, lan fonetiko guztiak grabaketaren bitartez egiten dira, tresna oso onez baliatuz gainera. Informazio grabatua analisi akustikorako ezinbestekoa izatez gain, beste analisi ba-tzuetarako ere baliagarria gertatzen da. Nola eta zenbat aldiz gertatzen den hotsa eta zein ingurunetan, fenomenoaren maiztasuna eta hedadura, fenomenoaren zahartasuna edo berrita-

¹³ Ikus: SALABURU, P. *Hizkuntzaren soinu egitura*, (1.alea), UPV/EHU, Leioa. OÑEDERRA, M.L.: *Euskal fonologia: asimilazioa eta hots simbolismoa*, UPV/EHU, Leioa, 1990. URRUTIA, H., ETXEBARRIA, M., TURREZ, I., DUQUE, J.C.: *Fonetica vasca. Las sibilantes en Vizcaino*, Universidad de Deusto, Bilbao, 1988 eta *Fonética Vasca. Las sibilantes en Guipuzcoano*, Universidad de Deusto, Bilbao, 1989.

sun, eta beste zenbait azterketa testu idatziekin baino bermeago egin ahal daitezke testu grabatuekin.

Grabatua izatea, ordea, ez da aski. Traskribaketa bera ere ezin da nolana egin. Euskeraren azterketetan traskribaketak egiteko erabili den metodoa entzumenezkoa izan da eta, beraz, analisi fonetikoak ere material horren gainean egin dira. Zer esan, ordea, metodo honen baliagarritasunaz?

Analisi akustikoak eskaintzen dituen abantailez baliatu behar gara, batez ere objetibotasuna zaintzeko. Espeketrografoen monitoretik zuzenean jaso daiteke informazio zehatza eta erabat fidagarria; horrez gain, nahi diren datuak jaso eta neurtzeko aukera ere ematen digu; nola bazter, bada, horrelako informazioa? Arestian aipaturiko B. Malmberg ere iritzi horretakoa agertzen zen 1956. urtean. Lehenengo inpresioa entzumenezkoa denez, eta errealizazio artikulatorioak eta pertzepziozkoak inpresio horretara makurtzen direnez, akustikoaren beharra azaltzen zuen lehenengo pausu honetarako¹⁴. Ez dago zalantzarik, bada, azterketa akustikoa beharrezkoa gertatzen dela hotsen analisia egiterakoan. Bestalde, beste hizkuntzetan egin diren lanak euskararenak baino aurreratuagoak badira ere, oraindik oso garaiz gabiltza gure sistemaren hotsak metodologia mota honek eskaintzen dizkigun laguntzaz aztertzeko egin eta ondorio garbiagoak ateratzeko¹⁵.

Aurrera jo aintzinetik euskararen gertatzen den arazo bat aipatu nahi nuke. Hizkuntzaren sistemaz hitz egiten dugunean erabiltzen diren parametroak eta erreferenteak ez dira berberak gure inguruko hizkuntzetan eta gurean, euskararen alegia. Inguruko hizkuntzek mendeetako tradizio normatiboa duten bitartean, edo, bestela esanda, aspalditik hizkuntza normalizatuak eta estandarizatuak diren bitartean, euskararen oraino ez dugu sistema arautu baliagarrikerik azterketa sistematikoak eta orokorrak egiteko. Arazo horrek dialektologiara eramaten gaitu. Euskalki bakoitzaren maila fonetikoa aztertu beharko litzateke eta euskalki bakoitzaren sistemen hotsak definitu hizkuntzaren diasistema jasotzeko. Baina hori ez da hain erraza, euskalkiekin ere beste horrenbeste gertatzen bait da. Hau da, euskalki bakoitzak ere bere azpi-euskalkiak dituenaz, euskalkietan ere ez delako horrelako arau normatiborik, lehenengo pausu batetan euskalki bakoitzaren diasistema jaso beharko litzateke. Hori dela eta, euskararen sistema fonetikoa helburu duten lanek oso beharrezko dute dialektologia¹⁶.

¹⁴ «Questions de méthode en phonétique synchronique», *Studia Linguistica* X, 1956, (1-44), 6. or.

¹⁵ Egia esan, Bigarren Gerratearen ostean hasi ziren espeketrografoen lehenengo emaitza fidagarri eta benetakoak azaltzen. Ikus, lehenbizikoz egiten den aparailuaren deskribapena: POTTER, R.K., KOPP, G.A. eta GREEN, H.C., *Visible Speech*, 1947; eta metodo zientifikoaren lehenengo aurkezpenarako ikus: JOOS, M.: *Acoustic Phonetics*, 1948.

¹⁶ Aipatu diren lan fonetikoek horrela jokatu dute, Navarro Tomás-etik hasita Mitxelena-ren eta egun egiten ari diren lan akustikoetaraino, denak hizketa zehaztutan oinarritutako lanak dira, hori bait da euskararen errealitate lingustikoa.

4. Euskal sistema fonetikoak inguruko hizkuntzekoetatik berez ezberdindu denak, gero, desberdina izanik, beste hizkuntza horiekin berdintzera edo horien antza harzera jo izan du eta orain ere bide horri darraikio¹⁷, interferentziako fenomenoak gero eta haundiagoak direlarik. Halere, izan da beste joera bat analisi mailan kokatu behar dena. Inguruko hizkuntzen sistema fonetikoekin, gaztelarenarekin batez ere, erkatu denean euskararena, biak berdintsuak bailira hartuak izan dira benetako arrazoi enpirikorik gabe, edo azalkiro arrazoituz. Honek, askotan, okerreko ondorioetara eramán gaituela esango nuke.

Hauek denak horrela izanik, premia haundiko lana bezala ikusten dut lehen bait lehen euskal sistema fonetikoak finkatzea. Dauden hotsak deskribatu, ingurune guztietan nola gertatzen diren aztertuz, eta, aldaki eta, ondorioz, euskalki guztietako hotsak eta errealizazioak jasoz, horien sistemetara iritsi. Azken helburua sistema bakarraren lorpena delarik¹⁸, ezin hobeagoa gertatuko litzateke lan hori sistema bera definitu eta ezagutzeko ez ezik, bai eta ahoskera maila arautu eta normalizatzeko ere.

Halere, ez dute, nire ustez, hots guztiek azterketa egiteko zailtasun berdina, ez eta premia berdina ere. Euskal sistema fonetikoan, beste inguruko hizkuntzez erkatuz, sabaikoen maila oso berezia jotzen dut. Artikula puntu horretan hiru sail bereiziz:

Leherkariena: ahoskabea [t'] eta ahostuna [d']

Xistukariena: afrikari ahoskabea [č] eta igurzkarri ahoskabea [š], eta hauen aldaki konbinatorio ahostunak, Iparraldean fonemak ere izan daitezkeenak: [dž] eta [ž].

Hurbilkariena: [j] eta honen inguruan gertatzen den kontsonante erdia [j].

Hiru atal hauetatik, lehenengoa eta hirugarrena besterik ez ditugu aipatuko, neurri batean besteak ere hor murgildurik gelditzen badira ere. Bestalde, beste sailletako hots asko ere aipagarriak eta, batez ere, aztergarriak gertatzen dira, baina hemen hauek baizik ez ditugu ekarriko eredu gisa.

¹⁷ Momendu honetan begi bistako asimilazioak gertatzen ari dira. Adibide gisa bi aipatuko nituzke, biek adinaren bariabla dutelarik eta helduen eta gazteen belaunaldien artean gertatzen ari direnak hain zuzen ere. Bata Iparraldekoa, [y] hots bokalikoaen ebakerarena, frantsesarenarekin gero eta antz haundiagoa hartzen ari dena. Bestea, berriz, «yod» hotsa deitzen dugun ebakera-rena, hau da, sabaiko igurzkarri ahostunarena. Beste garaietan izan zuen bilakabidea erabat galduz, [j] > [š] > [x] alegia, egun, belare igurzkarri ahoskabea zuzen zuzenean ebakitzera jo duen aldaketa Bizkaieraz egiten den zenbait lurraldetan, Bizkaiko Txorierri-n, esaterako.

¹⁸ Pierre GUIRAUD-ek zioen bezala: «La linguistique moderne avec la phonologie structurale apporte les nouveaux critères dont les possibilités n'ont d'ailleurs pas encore été pleinement exploitées», *Patois et dialectes français*, 1978 (1968), *Que sais-je?*, Presses Universitaires de France, Paris, 80. or.

[t'] sabaiko leherkaria hizkuntzalari guztientzat oso hots interesgarria gertatu izan da¹⁹. Larramendi ere, oharturik hots honen bereiztasunarekin, definitzen saiatzen da aski azalpen argia eginez, «... la t, además de la regular pronunciación, tiene otra diversa; siguiendosele u: y es media entre la que tiene la t, y la j consonante, no tan fuerte como la primera, ni tan suave, como la segunda. Tiene casi el sonido de *tiu* monosylabo, *ditut*, *badituzte*, *ditint*, *badituzte*. Y para significar esta pronunciación duplican en algunas partes la t»²⁰. Ordutik, gehiago edo gutxiago sakonduz, definizio ezberdinak eman izan diote. Navarro Tomas-ek²¹, lehenengo aldiz definitu zuenean, hots honek sortzen zuen esplosioak afrikariaren alde jo-tzen zuela esaten zuen eta bi urte beranduago Bizkaierari buruz egindako lanean²² bi [t'] mota bereizten ditu, bata, «erdi-sabaikoa», bizkarrekoa, ahoskabea, bustia» eta bestea, «sabaiaitzekoa, bizkarrekoa, ahoskabea, bustia». Halere, handik bi urtetara²³ ez du aurrerapide haundirik agertzen, ez bait du, orohar, zehaztasun berririk eskaintzen «t» hotsari buruz egiten duen azalpenean: «Las variantes de la t vascongada, por la forma de su articulación, oscilan entre la oclusión pura y la oclusión africada, y por el lugar en que se producen ocupan un ancho espacio articulatorio desde los dientes hasta el principio del velo del paladar». Eta aurrerago: «Sería del mayor interés conocer la forma y la extensión de cada una de las variedades de este sonido que *es sin duda uno de los más característicos y más ricos dentro de la fonética vasca*²⁴.

Garai hartakoa da Amado Alonso-k Baztango hizkerari buruz egin zuen lana. Hagitz garrantzitsua den bereizketa egin zuen hizkera zaindu eta laxoaren edo zaindu gabearen artean²⁵. Bigarren honetan lehenengo graduko asibilaketa gertatzen zela zioen²⁶, eta zainduan, aldiz, «t» gisako hots herskaria den bizkar-aurreko hobietako ahoskabea zela adierazten zuen eta Baztan-go hizkeran gertatzen diren «txarra, xarra eta ttarra» formen arteko bereizketak ahoskeran gertatzen diren ezberdintasun txiki horietan oinarri-tzen zituen.

¹⁹ Tomás Buesa-k euskal sistema kontsonantikoak duen hots adierazkorrena dela zioen. «Léxico vasco relativo al tiempo en la Navarra Nordoriental», *Homenaje a Francisco Indurain*, Universidad Rac. F. y Letras, Zaragoza, 65-106. or: (91.or.).

²⁰ *El imposible vencido. Arte de la Lengua Bascongada*, Salamanca, 1729, Hordago-k egini-ko edizio faksimiletik jaso, 1979, 338. or.

²¹ *Op. cit.* 37-38. or.

²² «Observaciones fonéticas sobre el habla de Gernika», *1er. Congreso de Estudios Vascos*, San Sebastián, 49-56. or. (54.or.).

²³ «Pronunciación guipuzcoana», *Homenaje a Menéndez Pidal III*, 593-653. or. (626-627.or.).

²⁴ Azpimarratua geurea da.

²⁵ «Consonantes de timbre sibilante en el dialecto vasco baztanes», *3er. Congreso de Estudios Vascos*, San Sebastián, 58-64. or.

²⁶ Benetan interesgarria gertatzen da egiten duen asibilaketaren deskribapena: «La punta de la lengua queda cercana a los dientes, al relajarse la tensión muscular de esta articulación en la pronunciación descuidada, esto es, al iniciarse la «mouillure», la explosión pierde su brusquedad y se convierte en una breve fricación sorda entre la región postdental superior y el ápice lingual que no se había alejado de entre los dientes», *Ibidem* 63. or.

Beste arazo bat ere sortzen du hots honek: leherkari hortzetako ahoskabearen aldaki konbinatorioa izan daitekeela. Kasu batzutan, «i» sabaiko bokal baten ondotik joategatik bustidura automatikoa sortzen du: «ditu>dittu», esaterako, bigarren mailako bustidura automatikoa ere izan daitekeelarik, «begiratu>beittu»; beste bustidura adierazkorra izan daiteke: «aita/atta», edo «tente/ttentte», «tanto/ttantto», «tanta»/«ttantta»/«ttanttera».

Gauzak horrela, guk jaso izan ditugun materialetan, orohar, txandaketa haundiak aurkitu ditugu²⁷. Hizketa mota zaindua ala laxoa alde baterautziz, bate-tik, leherkari hortzetako ahoskabea jaso dugu, eta, horren parean, leherkari sabaiko ahoskabea. Hau lehen aipatu dugunarekin bat baldin badator ere, afrikatzearen aldeko joera haundia nabaritu dugu, leherkaritasunaren kaltetan. Joera hau sonogrametan agertu zitzaigun, garbi agertzen zelarik igurzkariaren espektroa, igurzkari arruntena baino laburragoa gertatzen bazen ere, batez ere hitz hasieran gertatzen denean. Honek baieztatu egiten du Amado Alonso-k entzumen soilez jaso zuena Baztan-go hizkeran, eta, neurri batean, Navarro Tomas-ek zioena ere²⁸. Izan ere, bilakabide historikoak ere gertaera horretatik garamatza. Leherkaritasunaren galeraz iritsi bait gara Bizkaieraz, hainbeste kasutan, ebakitzen den sabaiko afrikari ahoskabea; edo, hain zabaldurik dauden, «txiki», «txar», «gutxi» ebakeretara, kasu ezagunenak aipatzeko.

Hedadura diatopikoari begiraturaz, Nafarroa-ko guk aztertutako lurraldeetan, azpi-euskalkien mugan dauden herrietako hizkerak aurkezten dituzte txandaketa-rik nabarmenenak. Aipa dezadan lehenengo pertsonari dagokion aditz laguntzaile iragankorraren ebakera: «ditut ⇒ dittut ⇒ ttut ⇒ ttot ⇒ txot» eta batera bustidurarik gabeko aferesi hutseko «tut» forma ere jaso nuen. Aldaki guzti hauek aztertutako lurraldean jaso nituen; eta aipatu dudan bilakabidearen azkenengo forma, «txot» alegia, Basaburua-ko Arrarats-en jaso da; kasu honetan garbi entzuten da afrikariaren ebakera, baina beste kasuetan, belarriz leherkaria iruditu arren, sonogramen bitartez afrikariaren aldeko joera azaltzen da. Horra, beraz, tresnaren beharra hots honen azterketa egiteko.

Bestalde, sabaikoen leherkariaren eta afrikariaren arteko txandaketa burutua al dago ala irekirik dagoen bilakabidea al da? Eta hizkuntzaren barneko joera al

²⁷ Hemen aipatuko ditugun datuak Goi-Nafarrerari dagozkionak dira: Baztan bailadan, Ulzama, Bortzirietan eta Basaburua Haundian jasotakoak 1983-87. urteetan.

²⁸ 1921. urteko lanean, ondorioetan aski garbi azaltzen du gazteleraren, eta euskarak berak duen, erdi-sabaiko afrikariarekin erkaturaz: «Ambos tenían de común ser predorsales, sordas y africadas, diferenciándose, en cambio, en que la *ch* es propiamente palatal, sin tener nada de dental, y, sobre todo, en que la africación de la *ch* es más larga, más fuerte y más «chuintante» (sic) que la del sonido vasco de que aquí se trata; éste podría, en fin, definirse llamándole predorsal dentoalveolar africado sordo, y podría representarse, a falta de otro medio mejor, con una *t* que llevase encima el signo circunflejo $\hat{\ }$ con que, respecto a otros varios sonidos, se indica ordinariamente la africación en muchos alfabetos fonéticos». *Op. cit.* (39.or.).

da ala kanpoko interferentzia baten aurrean al gaude? Goian esan den bezala, oso beharrezkoa gertatzen da azterketa sakona galdera guzti hauei erantzunak emateko.

[d'] hotsaren arazoa ere ez da errazagoa. Mitxelena-k leherkari hortzetako ahostuna [d] hotsaren korrelato bustia dela esaten du, edo korrelato adierazkorr²⁹. Gertaerak, berriz, hauek dira: leherkari etenakaria kontsonantearen edo geldiunearen ondotik doanean, eta igurzkaria bokalen artean joaten denean³⁰.

Beste egileek sobera sakondu gabe azaltzen dituzte hots honen gertaerak eta aldaketak. «Yod» deitzen den hotsaren aldaki konbinatorioa bezala gertatzen dena: hasierako posizioan joaten denean batzutan eta sudurkari baten aurrean doanean besteetan³¹. Navarro Tomas-ek, gehiago sakonduz hots honen ebakera, armonia bokalikoaren ondorioz sortzen dela dio eta, orohar, beste inguruetan gerta daitekeena. Zailtasun haundiak aurkitzen ditu hots honen ebakera mota definitzeko, eta artikula puntuaren aldetik sabaiko bizkar-aurrekoaren antza dela esaten badu ere, moduaren aldetik afrikaria edo leherkariaren arteko zalantzan agertzen da³², [d'] eta [dž] hotsen artean, alegia.

Guk jasotako datuetan aurrekoek esandakoak baieztatu baino ez dugu egin. Egia esan, hots honen estatusa oso berezia da, batetik, hots hau berezkoa duten hitz gutxi dagoelako, «onddo», «Maddi», hau da, maiztasun murriztekoa delako, eta bestetik, inguruko hotsen bitartez sortzen den hotsa den aldetik, unean neko erabilera aldakorra eta tinkotasun gutxikoa duelako. Gertaeren aldetik, berriz, analisi akustikoaren bitartez ateratako ondorioetan Navarro Tomás-en iritziarekin bat gatoz. Sudurkari baten ondoren joanik ere, «onddo» forman esaterako, ez da beti leherkaria bezala gertatu. Afrikaria eta, inoiz edo behin, igurzkaria ere agertu izan da, batzutan ahoskabetua ere ebakiz³³. Armonia bokalikoan «-i+-a» sortzen diren epentesi kontsonantiko sabaikoen espektro guztien artean leherkariarena ere jaso izan da. Honek erakusten digu, beraz, ez dela bokal artean igurzkari hutsa gertatzen, fenomeno polimorfiko honetan leherkaria ere ebakitzen bait da.

Gauzak horrela daudenez gero, ez dugu uste bidezkoa denik [d'] hotsari fonemaren tratamendua ematea. Binarismo barruan sartu nahi izaten ditugun bikoteak egiterakoan, leherkari ahoskabea den [t'] hotsarekin fonema bikotea egiteko joera handia gertatzen bada ere, baztertu egin behar da ideia hori. Ez da hori aski pareko leherkari ahostunari fonema tratamendua emateko. Leherkaritasuna-

²⁹ *Fonética histórica vasca*, Diputación de Guipúzcoa, San Sebastián, 1977 (1961), (189.or.).

³⁰ *Ibidem* 189. or.

³¹ Ikus N. HOLMER eta V. ABRAHASON: «Apuntes vizcainos», *ASJU* II, 81-141, (64-65) eta R. LAFON, «La moillure en labourdin», *Etudes Basques et Caucasiqes*, Salamanca, 11-15. or., (12-13).

³² *Op. cit.* 622-624.

³³ Hots honen ebakera afrikariaren lekukoa, besteen artean, Bizkaieraz gertatzen den «Maxalen» forma litzateke. Baina diakronian oinarritzen diren gertaerak ere ezin daitezke ahantz, Ikus, «Metxeri» edo «Mocchorro» hipokoristikoei buruz, MITXELENA, K.: «Notas sobre las lenguas de la Navarra Medieval», *Homenaje a D. E. Uranga*, Pamplona, 1971, 225-239. or. (228-229).

ren ezaugarria bera ere diskutigarria gerta daiteke, eta ongi aztertzeo dagoelarik, bestalde, fonema kategoria eskaintzeo nortasun eta estatusik ez duela esan behar eta, ortografiak berak, «dd» grafia bereziaz idatziz leherkari ez den kasutan ere, izan du eraginik hots hau fonema bezala hartzeo eta ahoskabearekin bikotea sortzeo. Uste dugu, aldaki adierazkorra besterik ez dela, alofono bat, beraz. Testuingurukoa, nahiz hitzaren hasieran nahiz bokalartean armonia bokalikoaren kasuan. Bainan, erabateko eta euskalki guztietarako baliagarriak izan daitezkeen ondorioetara iristeko, fonema hau ere azterketa sakon eta sistematizatu baten beharrean aurkitzen da.

Sabaikoa den [d'] hotsa aipatzen denean, ezin daiteke alboratu «jod» deitzen duguna, neurri on batetan haren gertaerak honek dituenekin, eta alderantziz, bat egiten bait dira. Lafon-ek bi hots hauen korrelato sabaikoak erkatuz, elkarrekin nahasten direla esaten du, ez bait dira ahoskeran bereizten³⁴. Zehatzago oraindik definitzen du Baztan-go ebakeran G. N'Diaye-k³⁵: «Ce phonème se réalise à l'initiale comme une occlusive palatale sonore et à l'inter-vocalique comme une fricative palatale sonore, en quoi il se comporte comme se comportent les autres occlusives sonores /b d g/chez les sujets vivant en milieu espagnol».

Hots honen arazoa, ordea, ez da horretan gelditzen. Jatorrizkoa zen soinu honen ahoskera era ezberdinetan garatu da euskalkietan eta hortik heldu zaio gertakizunen arteko bereizketak egitea. Azaldu ere egiten dira zeintzu diren aldaki horiek eta zein hedadura geografiko duten³⁶ oso isoglosa garbiak seinatuz, baina arazoa hori baino konplexoagoa dela esan behar da. Igurzkari belare ahoskabea eta igurzkari aurre-sabaiko ahostuna gerta-tzen diren ebakerak baztertuz, jatorrizko hots igurzkari sabaiko ahostuna ahoskatzen denean, zein da ahoskatzen den benetako hotsa?

Leherkari sabaikoaz mintzatzean esan dugu nahastu egiten zela igurzkariarekin ingurune fonetiko batzuetan eta bien ahoskerak elkarrekin aldagarriak gertatzen zirela. Hortaz, ezin daiteke esan sabaiko hurbilkari ahostunaren, hau da, [j] hotsaren azalpen grafikoaz «j» grafiaz ematen denik bakarrik, beste letra batzuz ere agertzen bait da idatziz. Aztertu eta begiratu beharko dira kasu eta ingurune guztiak arreta haundiz eta korpus zabalean zein diren ebakerak jaso. Honela garbitu ahal izango da euskal sabaikari ahostunen azpistema.

Guri, egia esan, analisi akustikoa egin ondoren, jasotako eskemak puskatu egin zitzaizkigun eta ateratako arau fonetikoak berrikusi behar haundia zutela konturatu ginen isoglosen barnean sartuz. Beti esan izan da bokal arteko hotsa bigundu egiten dela eta guk «ogija» ebakeran, esaterako, leherkaria jaso dugu. Eta

³⁴ Ortografian ere ez direla bereizten, dio, «i» bokalerditik datorren soinua, «jan, jarri, jo», eta «d» bustitik datorrena, «dastatu >jastatu», esaterako. Horrek ere nahasketa geitzen du. *Op. cit.* 13-14. or.

³⁵ *Structure du dialecte basque de Maya*, Mouton, La Haya, 1970, (359. or.).

³⁶ Ikus, M.T. ECHENIQUE: «Implicaciones dialectales y repercusión fonológica en el sistema palatal vasco derivadas de la interferencia de un fonema castellano», *RESEL* 9-1, 59-66. or.

ez da nahi eta nahi ez leherkaria egiten sudurkariaren ondoren joaten denean. Bestalde, isotropen hedadurak ere ez du balio, «yod» deritzagun hotsaren ebake-rak espektro guztia har dezakeelako, hainbat alofono agertuz baita mintzale ba-tengan ere.

Aipatzen ari garen arazo hau, hainbeste alternantziarena, alegia, ez da, orain arte egin den bezala, gertaera diakronikoetan oinarritu behar, ez bait dago horie-tan arazoia, agirikoa behinik-behin; hotsean bertan bilatzea azalpen hori norma-lagoa irudi lezake.

Horregatik, kontutan hartuz euskal sisteman dagoen sailik garrantzi-tsuene-takoa dela, eta nortasun berezia daukana gainera, azterketa sakonaren beharrean dagoela uste dugu. Deskribapen egokia egiteko, jatorria eta ingurunea biak hartu behar dira kontutan, eta errealizazioz eta mintzalearen egoera bera ere bai, alde batera utziz aurre-eritziak eta beste edozein baldintzaketa, eta egungo tresneria erabiliz jasotako informazioa prozesatu eta azterteko. Horrela egin beharko da euskal sistema fonetikoaren deskribapena eta fonologikoaren finkapena lortu na-hi bada.

IDAZKI SAKRATUEN EREDU TA EGITURA BATZUZ EUSKAL IDAZKINTZAN

Txomin PEILLEN

Lehen gizarteak ta oraingoak erkatuz ez dakusagu lehenetan sakratu / profano bereizkuntzarik ez eta txaman / ez txaman kastarik edo ihardunik: badirudi askotan jende bakoitza bere apez ta bere ipuin kontatzailea dela, erritoak eta sinesteak elkarren arteko altxorra izanki, gehiegi espezialisatu gabe. Duela lau edo bost mila urte gizona idazten hasi zen lehenik salerospenak, legeak epigrafiak eta gero idazki sakratuak hala nola lehenbizikoan Indietan, gero Persian, Egipton, Palestinan agertu zirenak.

Erlijio askotan sakratua misterio edo apezan erreserba, Mendebaldeko herri askotan hala nola Galian, debekatu zuten druiden testu sakratuak idaztea, uste baitzuten nahaskeria ta heresia iturri bilaka zitezkeela; horregatik paganismo zahar-reen bi idatz tankerak edo egiturak bereiztea ez da errez, lehen idazki sakratuak kultura osotasun bat bait dira.

Batzutan ordea gure euskal kasua ikusita - eta eresi zahar eta amodio abestietan erabiltzen diren tropo ta egiturak bazter utzita - askotan erlijiozko ez diren testuetan kristau ereduak nasaiki agertzen dira Hori zergatik? Agian idazle gehienak sakonki kristautuak apezgaitegietan egonak, kristau gazteria taldetakoa, apezgaitegietan egona, kristau gazteria taldetakoak izanki ez dituztelako ez ahaztu ez baztertu eredu horiek; gero parre eragiteko moduan erabilera herrikoietik sakarstikora maila ta doinu guztiak badira.

Kristau egitura, baliapide, sinboloak oharkabean edota halananahiz Bibliatik eta Ebanjeliotatik hartuak dira gehienbat. Horri ihes egiteko ez dago bide askorik non ez den Greziako edo Euskal Herriko mitologiaren erabilera, edo era azeptiko baten bilatzea. Egia Nere ustez literaturan ez da zeresanaren berritasuna bilatzen jagoiti baina gauzak nola esan, zer egitura eman, zer tropo edo sinbolo erabili.

Erabilpenaren asmoak, helburuak askotakoak izan ditezke, IX. mendean jadanik fraide arnegatu batzu eta teologia ikasleek latinezko idazki sakratuak ardokanta, erotika abestitan «goillard»ek ematen zituzten, gero ere Rabelais ospetsuak

bere Gargantua ta Pantagruel-en Bibliaren egitura askoz baliatuko da: beraz apez-zen gandik, fraiden gandik sortu da, parodiak egiteko ohitura. Sail hortan testu ezagunena Piarres Lafitteren *Minduria* da zeinean bohamesa batek bere sanarraren heriotza deitoratzen duen. Testu hau *Euskal Alorretik*, J.Haritschelhar-ek eta Ikas taldeak egin bilduman agertu zen eta hor ikusten dugu nola eukaristiaren hitzak parodia diren bohamesaren ahoan; kristau testuak dio bizitzaren ardoa ta ogia dela eukaristia eta gure alarguntsak, berriz:

Hi hintzen nere ogia, nere arnoa... nere gasna.

Naski gasna hitzak duelarik irri iharduna hemen. Perpaus hori lau bider errepikatzeak ere otoitz askoren egitura oroitaraz dezake.

Apez ez direnen lumapean eta herrian berean jendeen ahoetan kristau jatorrizko egitura, esaldi eta beste aurkituko dugu.

1. Eredu herrikoia

Otoitzak. Humoristekin hasteko, edo irri eragiten saiatzen direnekin abiatzeko, herrian, etnografian biltzen hasiko gara, hor adibide ainitz hatzeman bailizateke. Herri literaturan ematen den gehiena otoitz parodia da. Hona Santa Graziako zuberotar pitxiak baina auzo herrietan kontatuak naski; lehenbizikoz Santa Graztar batek gurutzearen señailea egiten duenean esaten du.

«Deabrüen, belagileen ta lamiñen izenean. Halabiz»
eta etxe-bataioa egitean formula bitxi hau.

«Bateiatzen hait, deabrüen, basajaunen eta lamiñen izenean,
izan hadin aita bezain haxero (kontrabandista), ama bezain kakero
(lapurra) Halabiz!

Ave Mari Stella-ren parodiak Iparralde guztian ezagunak dira baina Zuberoran urrutiago doaz. Apezak jakinik nork txerria lapurtu zion, lapurraren semea ordaindu zuen, semeak kanta zezan:

«Ave Mari Stella
apezaren txerria
dei Mater Alma
gure gaziteian da.»

Eta aitak «seme zozoa» ordainduago abes zezan:

«Ave Mari Stella
aita bortün dago
· Dei Mater alma
apez'amarekin lo»

Epixtolak. Herri parodietan agertzen zaizkigunak non nahi, eta Zuberoran epixtolak esaten direnak frantsesez «blason» edo «jaun-eskudoak» etxe-eskudoak esaten zaiete. Epixtola horietan herri bakoitza hartuta herritarrei fama bat itsasten zaiete, etiketa baten moduan ipintzen hala nola.

Zorrogorriak Ligiko
 Higanautak Muntoriko
 Jinko faltsüak Barkoixeko.
 Salbaje ta kontrabandista Santa Graziko

Gainera konturatu gara herri askotan, herritarrak beren etiketaz harro direla ta saiatzzen direla, epixtolak dion modura jokatzzen. Halaxe frantses telebistaren aurrean Santa Graziatarrak agertu zirenean, herriko Erretorak aipatu epixtola goretsi zuten eta honela portatzen zirela gaineratuz.

Epixtola hori bitxia da eta Jon Done Petiri, ta Jon Done Paulorenekin erkatuz ez da erretx ikusten hitz horren jatorria, nahiz eta epixtolak «kristautasunaren geografia bat» den Ordeinu Berrian eta gure epixtolak «euskaldunen geografia» bat. Horrez kanpo uste dugu, litania itxura daukatelako kristau deitura bat eman zaietela, baina halatan ere zergatik ez zaiete «litaniak» esan Zuberoan» epixtola» izenaren orde? Orixe-ren etnografia bertsoetatik badakigu Nafarroan *Lectio Epistolae* esaten zitzaiea, zergaitik hala zen irazkindu gabe (ikus). Orixe Euskaldunak, 84-85.orr.) Gero epixtola horietan, Zuberoan protestantismua izan ezik—ez da erlijiorik aipatzen, eta trufatzen bada ere herritarrez, herriaren izenarekin asonantzia edo aliterazioa, edo sasi—etimologia egiteko da (*Aldatz, ipurdi latz; Uitzi, ez arto, ez zitzi* (N.)*Lakarri, lapitz eta harri...*(Z.) Hori ez da araua ordea Larraungo gehiena halaxe badira, Uitzikoak batere.

Azti-otoitzak. Nahiz ez duten literatura baliapideekin ikustekorik, otoiz parodia horiek, euskal etnografian ugari dira ta *Pater Noster Txiki* deritzaientzat lekukotasun oso zaharra daukagu Iruñeako katedraleko esku-idazkietan 1425.urtekoa ta Koldo Mitxelena bere *Textos arcaicos vascos* horretan. Kapitulutxoa 2.2.15.ean luzaro aipatzen du *Oración popular navarra* izenpean.

Hona zer dioen XV. gizaldiko testuak:

«Pater Noster txikia
 Jeus peretentzia (Jesus penitentzia)
 lurra dakar ogia
 zotzak ardan bustia
 baradisu menda berde
 maku onak ard.
 liburuetan irakurten
 argizagi eraizeten (piztu egiten)
 dabilta Jaungoikoa, apostru, maestru Jaun-d...
 Agnus dei qui tollis peccata mundi, egunean
 Tello meo (?) garadela zure gomenda(tu)
 gura (hura) hiruretan d... (diozu?)
 arima salbatu» (Op. cit. 57-59. orr.)

Holako testuak Azkuek bildu zituen, *Euskaleñaren Yakintza* delakoan, XX. gizaldian, gure testu zaharren argigarri:

«Pater noster txikia
lurrak dakar ogia,
txotxak ardo txuria
Paradisuko gloria.»

Hor bitxiarena da formula zaharraren «*gloriaren*» lekuan «menda berde» aurkitzen, ezen nerretzat *menda* Greziako kulturaren *numphé* baten izena da, jatorriz Mintha, Proserpina bekaitsez lore bihurtua, horregaitik uste zen *menta* *Aphrodite*-ren belarra zela (ik. Hippokratês) baina badakigu belar baretasun emailea dela.

Iruñeko eta hamabostgarren mendeko Aita gurea txikia gure herri-literaturaren jakile zaharrena izan diteketa eta jakingarrria da irakurtzea nola Aita Joanes Casanave Harigile-k antzeko otoitza hogeigarren gizaldi honetan bildu duen.

«Otoitze saintü hau erraiten edo emanerazten düanak,
haren arimak ez düke ez hütsik, ez bekatürük
(*Anuario de Eusko-folklore*, 35 zbk. Donostia, 1989,75.orr.)

Ez da harrigarria guretzat otoitz berdina aurkitzea Santa Grazin, Zuberoan eta Iruñean, ezen Zuberoako herri hortan dagoen edo zegoen komentu zaharra, Nafarroako Leire-ren «alaba» baitzen.

Otoitz honen egiturari begira bi desberdintasun nagusi daude

- a. Iruñekoa Pater Noster dela, ta Santagrazikoa Ave Maria batekin hasten.
- b. Lehen sei lerrotatik landan, Santa Grazikoa fedezko elkarhizketa batekin jarraitzen da Iruñekoak aldiz, erritoak aipatzen: liburu irakurketa, argizai erretzea.

Hasierako berdintasunak nabarmen dira

lurrak dakar ogia (N): lürrak ekarri ogia (Z.)
zotzak ardan bustia (N.): txotxak ekarri ardu gorria (Z.—)

Horregaitik ez dugu besteetan bilatu, nahiz dakigun Santiago bidean dauden herri askotan holako otoitzak izaten direla hala nola Gaskonian «Pater Noster petit» esaten zaiona J. Salles-Loustaturen arauetz. Paradisuaren aipatzea nabarmena da bertsioguztietan, Iruñean «baradisu menda berde», Azkuek bildu «paradisuko gloria» eta Harigile-k bildu «paradisüko giltzain». Herri-literaturaren kantu ezagun batean «estudiante tunante»na dio:

«Gure Jainkoak egin banindu ni
zeruetako giltzari
azken orenean jakingo nuke
atea nori ideki.....
eta otoitzean
Paradüsuko giltzain
paradüsüan hiru borta (ate)
hoben hobenetik sar nadila.»

Horiek salatzen digute Erdi Aroan, ez bakarrik eliza ateetako zizel lanetan baina jendeen gogoan paradisuak zeukan lekua.

Hona antzinako olerkien elkarriketarako joera daukan zuberotar otoitza, Aita Joanes-ek bildu zuena:

«Ave Maria txipia
bost penitentzia:
lürrak ekarri ogia
txotxak ekarri ardu gorria.
Txirrirri mirriri
Paradüsko giltzain
Paradüsuan hiru borta;
hoben hoberenetik sar nadila
hun(on) gaintikotik jelki (atera)
ürzo xuria bat gida
— Urzo xuria, zer dük hor?
— Olio eta krisma.
— Aigü arren, bateia nezak.
— Ezin hait.
— Zeren ez?
— Hain ez.
Bere Seme jaun, esküineko aldean
ürre giltzak bestaldean
Argi xuriaz pezatürrik
ezko xuriz doblatürrik.»

Halere azkenean antzekoak dira:

«argizagi eraizeten: ezko xuriz doblatürrik.»

Badirudi zuberotar otoitza luzeago delarik, erdiko elkarhizketa nafar otoitzetik galdu dela. Biek holako bertsogintza laxoa darabilate, memnoteknia gisa.

Aita Gurea, herri-sendakuntzen erabiltzea bizirik dago 55. urteetako gizon batek, joan den hillabeteen esan dit nola zona edo txingola sendatzen zuen hirur Pater tartekatuz, hirur azti formulekin aztizkoa izanki:

«Mina estekatzen hait (lotzen hait)
desestaketzen hait
lürre botatzen hait
egon hadi hor..»

Frantsesez badaude gaizkigileen Aita Gureak «Notre père des gueux» eta holako trufa otoitzak, baita Agur Mariaren ohore-kantuak hala nola Georges Brassens delakoak idatzi «Je vous Salue Marie» delakoa eta beste.

Beraz esan dezakegu ez dela inoiz ere otoitzaren parodiak egiteko bildurrik izan, ez debekurik ere, ezen beharbada pentsatzen zuten agintariak, parodiak egitea sinestean bizirik iraute seinale zela. Hor ageri dena eta literaturan ere

aurki ditekeena da «hiru» zenbakiaren beharrezkotasuna, zatitu ezinezkoa baita, hirukoitasuna Jainkoarena gogoratzen duelako, horregatik aztikeriatik urrunago ta erlijiotik hurbilago diren otoitzak ere hiru bider esan behar dira, ogiaren ta ardoaren aipamena gabe:

Aita eternoa lotara noa. San Juan korupean. Ikusi dozu neure semea? Bai, andrea, ikusi dot eskuak eta oinak untzez (iltzez) yosirik, burua bere (ere) arantzaz koroaturik. Egunean iru bidar au esaten dabenak, *eztauko infernurako bide-rik*. «Ipiña Zeanurin) (R. M. Azkue, *Euskaleñaren Yakintza*, IV. alea, Espasa Calpe, 1977.9. orr.)

XV.mendeko otoitzak zion bai paradisuko bideari eta honek, ez infernura-ko, bideari. Leku berdinean bildu zuen Azkuek bigarren formularen gisako «be-tiko gloria» ere.

2. Idazleen parodiak

Ustegabeko edo gorespenezko parodiak eta aipamenak bazter utzita irribar-rea sortzeko parodia gutxi aurki genezake euskal idazkietan Aita Lafitte-ren hori ikusi dugu, eta agian balizateke gehiago topatzeko idazle horrek eman dituen testu hoberenetan, esan nahi dut ipuinetan, oso ona baitzen gai horietan. Nero-nek aspaldian *Igela*-n saildu bizitza baten pastichea egin nuen, XVII. mendeko zuberoraz zen idazki erotiko traketsa. *Jon Dane Aqherrune* sailduaz, umeak mirariz egiten zituenaz.

Gai honi lotzera eroan nauena ez da bakarrik aspaldian kristau kutsuko ereduak ugari direla euskal literaturan kontu hartzeak, baina legortea zela ta az-ken martxo honetan honelako parodia itsusia egin nuelako.

«Odei Gurea, zeruetan zaudena, busti bedi zure
hegala, etor bedi zure zaparrada, egin beza
euria zeruan bezala, lurrean ere.
Eman zaguzu eguneroko euria eta ez
gaitzazula utz legortean erortzera, baina
egarritik aska gaitzazu. Halabiz!»

Beraz, Pater Noster txikien iturria ez da agortua, ez eta gure etxe ondoko urbegia, ezen hau idazten ari naizela egun guztian, goizetik arratsera, euria, «jaits ahala» egin baitu. Auzoko andreak esango zuen — hitzaren indarraz sinesle — «Ez aipa jinaraziko beitzü.

Gatu Beltza delakoan Cervantes-i ta Rabelais-eri Bibliari bezainbeste zor dizkiet, hartan agertzen diren Girgirimao gatuaren *genealogiak*.

Gehienetan, olerkigintzan da otoitzaren eragina ikusten, eta bereziki azken hogeitamar urte hortan, bertsolarien ereduetatik ateratu nahi zirenen artean lita-niaren erabilera sartu zaigu. Iparraldean behintzat bi eragin haundi izan dira, kantautore poetak alde batetik eta kristau gazteria ta eskutismoaren abestiak bes-

etik. Hasieran, errate baterako Jacques Brel flamendarrak, litaniadun kantuak egiten zituen, eta apur bat sentimentalak orduan «L'abbé Brel», Brel apez gaitzizena eman zitzaion eta idatz tankera ta gai horiek osoki utzirik, izena galdu baina denbora berean «Sor Sonrisa» edo Soeur Sourire serora abesten hasi zen, kristau gazteriak errepikatu behar zituen abestiak: modu hortako kantuek, agian, dute gure literaturan, Iparraldean ta Nafarroan litaniaren moda sartu.

Ez dut erran nahi litania edo errepikapena ez dela erritmoa sortzeko bide bat, baina bide labaina, leuna ta zirristagarria bai. Hortatik erori gabe ateratu zaigun hoberena Patxi Perurena Loiarte lizateke, baina bere *Joannesd'Iraolaren poema bilduma* delakoan berrixetan du formula «Neskarik gazteena» olerkian (Zure aurpegia, Zure begiak., Zure ezpainak, Zure ahoa ta abar) edo hitz batean mugatzen, ez perpaus batean (ikus «Hiretzat», hitz hori, bertso osoaren hasieran agertzen baita) Beste bizpahirur poemen izenburuak, hitz-litaniadun horrekin eginak dira.

Agian litania txar usaina ematen dieten elementuak ez dira tankeratik baina esanguratik etortzen, sentimentalkerien esateko erabiltzen direnean egitura horiek, ezen Joseba Sarrionandiak idatzi zuen moduan, «sendimendu hoberenekin literatura txarra egin baiditeke». Iparraldean bertso gintzan ibili diren hasiberrien akats haundiena izan da, formaren ta gaiaren arteko egokitasun eza. Bai, kristau ereduak ere erabili ditezke baina ez nola nahi, eta eraberrituz: errepikatzen den hitza testuan garrantzitsuena bada, bestelan erreztasuna da, baliapidekeria.

Konprometitutako olerkigintzan ere litania ager ditekete, baina hori ez da meza-bezperetan ikasia, manifestaldietan baizik, azken horietan perpaus berdinarren errepikapena baita taldeari bere indarra edo berotasuna ematen diona. Kanean oihukatzen diren aliterazioz betetako perpaus asko olerkietara igaro dira. Nahiz arrazoin ezberdinak izan Elizan eta kanean, beharbada, errepikapenak jendeen gogoan bere eragina izan dezake. Politika litaniak Gabriel Arestiren obra batzutan eta Blas Oteroren olerkietan agertu ziren noizpait.

3. Bibliaren antzeko edo egiturazko testua

Nik nabarmenenik ikusi dudana eta egillea izkutatu ez duena Patri Urkizuren *Zeren azken finean* agertzen da, poemaren hasieran Genesis bat badagoelako eta azkenean apokalipsis-a, hau Ordeinu Berritik hartua, naski. Ez herri-apokalipsiak ez Urkizurenak ez dute Jon Done Johanek idatzitakoaren beldurrik:

«—Y si alguno quitare de las palabras del libro de esta profecia, Dios quitará su parte «del libro de la vida» y de «la santa ciudad» y de las cosas que están escritas en este libro» (Cipriano de Valera-ren itzulpena, 1602, 22. 19)

Beharbada kasu horretan ez amiltzeko, eta infernurako bidearen ez hartzeko, P. Urkizu-k Apokalipsi zati baten itzultzen hasten da baina parodiaren aldapa irristakorrean, 20k. 19-20-21. emanda, azken bi bertsoek ez dute munduaren azkenarekin deusik ikusteko:

«Eta zerurean pizti deabru hegaldun bat iragan zen
Eta bonba bat jaurtikirik oro hauts, huts bilakatu zen»
(Op. cit. 7-8. orr.)

Bitxiena da ez duela genesisia hastapenean eta gero apokalipsia azkenean eman, baina biak elkarren ondotik, orthodoxiatik urrunduz. Ez da hortan bukatzen poema horren Biblia parodia, ezen poemaren lehen sei kantuak halakoak baitira; ikus ditzagun beste lauak:

—*Oi Paradisu galdu eder hura!* (9/ orr.)

Uholdea (10. orr.)

Babel (11. orr.)

Sugea (12. orr.)

Azken hiru kantuetan oraingotasunaren gatz, atz puntaka ematen du, olerkariak, parodia gogortuegi gabe:

«eta pertsonak oro hil ziren,
helikopterotara igo ez ziren beste guztiak.»
(*Uholdea*, 10. orr.)

Berdin Babel izenburuko olerkian, Babel dorrea eraiki baino lehen lurzabal guztia euskaraz hitzegile zela dio, antzinako apologia egileez trufatuz:

«Eta eternalak esan zuen:
horra
badakit poblua dela zoriotsua
hizkuntza batez elkar aditzen direla,
euskaraz diharduela..»

.....
(*Babel*, II. orr.)

Hemen Patri Urkizu-k ez du Biblia ondo jarraitzen ezen Jehovah-ren ahoan ipintzen baitu gure gizaldietako balore bat Antzinate zahar haietan gogoetan ez zegoena «zoriona»; huna zer dioen Bibliak konparaketa egiteko, lerro hautsietan jarri dudalarik:

Ta Jehovahk esan zuen:

«Horra
populua bat da
ta horiek guztiek hizkuntza bakarra daukate

.....
eta hasi dira eraikuntzan
eta egitea pentsatu duten hortatik
gibeltzera inork ez ditu eragingo»
(*Gen. II, 6*)

Beraz olerkariak testu horren eta ondokoaren parafrasi askeak egiten ditu olerkariak:

<p><i>Eta memento hartatik lur guzien gainean iendeak barreiaturik</i> (Op. cit. <i>Babel</i>, II. orr.)</p>	<p><i>Halan Jehovahk hortik lurzabal guztiaren gainean barreiaturik</i> (Genesis, II, 8)</p>
--	--

Sugea olerkian bi irudi etortzen zaizkio gogora olerkariari Edeneko paratze hartako «pozoin segetua», baina gaurko abertzale talde baten ikurrekoa:

*ezin minaren osagarria,
euskaldunentzat dadila
odol-pozoin
maitegarria.*
(Op. cit. 12. orr)

4. Ebanjelioaren antzeko testuak: Kristoren pasioa

Testu honekin hasten gara ukapenaren parodiekin *Maldan behera* Gabriel Arestiaren olerki epikoa da. Dakizutenez 21 zati edo kantu dituen poema honek bi zati ditu. Lehenean olerkaria hamar olerkien bideetatik **euskal kristau** eta mistikoen ikasbidetatik doa, kantuek izenburu bezala, daukatela, Lizardian, Loramendian, Iratzederrean, Anabitartean. Eta *maldan behera* jausten delarik du olerkariak bere kalbariobidea hartzen, ezen hamaikagarren kantuan gurutziltzaten baitute Jone bere maitearekin.

Lehen zati honetan kristautasuna da eredu, eta gurutziltzaten den Jone olerkariaren siniste edo Musa zaharra. *Olerkaria hiltzen eta piztu egiten, iniziapen* ospakizun gertaera batean bezala. Olerkia ez da hortan bukatzen eta izenburuak behar zukean, agian esan *...ta maldan gora*, ezen kristau bideak utzirik olerkaria beste bidetatik baitoa. Kristoren pasio parodia egitea, iniziapen baten adierazteko, beharbada jatorrizko esangura zaharrari itzultzea lizateke. Bai olerkaria berpiztu egiten denean, beste norbait da eta bizitzak beste norabiderik ba-
du, harentzat.

5. Bibliaren alderantzizkoa: Genesi berria

Kasu horretan —Patri Urkizuz bestelako bidetik Joseba Zulaikak Adan euskaldun, eta oraingotar europar baten kondaira ematen digu, gogoaren kondaira alegia. Poema luze hortan, *iniziapena* hasieratik dago, gizon berria baita Adan, paradisu-
tik urruntzean delako, berè neke ta minekin, aske baita. Bestalde, handik urruntzean Jainkoa zazpigarren egunean, kreatzen du, Genesisa alderantzituz ta halaxe gizona bera Jainkotzen. Ez da hortan geratzen kristautasuna behin eta berriro aipatuko da azkenean ukatzeko.

Ez dut zerurik
 Ez dut parkerik
 Ez dut Jainkorik.

Baina ez gabiltza ideiez, literatura baliapideez baizik eta olerkariaren pentsaerak azaldu gabe esan dazagun Joseba Zulaikak ez duela litanien beldurrik nahiz eraberrituta darabilan edo gorago ikusi bezala olerkiko hitz nagusiaren azpimarratzeko. Halan idazten du gogo hitza hamar bider errepikatzen baina ez leku berdinetan litania usaina kenduz:

sentipen sakratuzko gogo garbia

.....
 gogoa sortu zen

.....
 gizonaren gogoa

Adanen gogoa

Kristau egitura daukan kantua, naski, *Adanen otoitza* da.

Nire gogoaren ahalmen guztiz

Nire buruaren argi guztiz

Nire animaren indar guztiz

Nire bihotzaren maitasun guztiz

maite zaituet.

Eta otoitz hau Adanek Lurrari ta Bizitzari zuzentzen diete. Bai parodia zerbait legoke ere, ezen kristauak esaten badu, «zergatik dira lurreko aberastasun guztiak, geroko paradisua galtzen badut» «Zer da lur honetako bititza betikotasunari konparatuz»? Eta Adanek, berriz:

Nire heriotzea

paradisuko eternidadea baino ederrago da.

(*Jainkoren oroitza*)

6. Pello Zabaletaren kristau aitortpena

Oraingo mundu usteldu honetaz, bai diruak usteldu lurzabalaz badu non keskatu kristau den batek ere, eta Biblian ez da ezezkor garaien irudirik eskaz, horregaitik *Bi poema et' erdi* bilduman gure olerkari etsituak bere giltzak Bibliatik hartzen ditu; Laugarren zatian Ez Herri delakoan, izenburuaren azpian, aipamen hau jartzen digu:

Eta amatu eta seme batez erdi zen.

Eta Jaunak erran zioen Oseeri:

Deith zazu Ez-ene populua.

(Oseas I, 8-8-9) (aip. lib. 89. orr.)

Gure gizarte txepel, zoriongale, errez zale, zenbakitua, erakusten digu: ez herria baina populu artaldea bezala erabilia, hilen goraipamenaz askiesten duena

konzientzia, eta hortaz dihardu eta Peteren printzipioaz alegia ez dela argiena, jakintsuena, gaiena, goiko postuetan jartzen, askotan, alderantziz baizik, hola bukatzen da Ez-Herri I. Gero bigarren zatitxoan Ez-HERRI II delakoaren izenburuan, Bibliako aipamen hau:

Madarikatua gizona bere sinestea
gizonaren gainean duena (Jeremias, 17,5)
(aip, lib. 107 o.)

Eta hor sartzen gara giza banakoaren, argazki hitsean, etiko ordenean behetik gora eta Peter en printzipioak goian ipini dituenen iritziak herriaren iritziaren ondotik dator.. Halere profeten aipamenekin ere Pello-k ez du inori irakasbiderik erakusten, erakusten duena da gure herri honen egoera etsigarria.. Azken zatitxoan epigrama ta arregura delakoan Infernuan sartzen gara Danteren aipamen ospetsuarekin *Hona etorriok; gal, itxaropen oro* (Dante, Infernu)

Eta infernu hori sasi-balorez baldosaturia da, sasi-bakea, sasizoriona benetako menpetasun baten sari, gero parodia batekin bukatzen «menpekoen patroin ta zaindari». Hemen mundutar ideologia porrot guztien erdainua ageri da.

7. Jon Miranderen ukapena

Litania ez da Jon Miranderen *Euskaldun zintzoen baladan*, olerkigintza bakuneko baliapidea baina olerkiak / kristautasunaren azpi-produktuak gaitzesten dituelari, errepika moduan dio, pagan oihu batean:

«Ortzi jaunak zaint nazala»!

hori ahapaldi bakoitzean, berdin eta hor Zulaika ta Lete baino urrutiago joanez, bere *Josu ben Jose* edo bigarren aldaeran *Josu bar Joseph* delakoan ahapaldi bakoitzean, litania moduan biresaten du *Ohizko Jainkoari* olerkian, Kristori *sekulakoak zuzenduz*.

Beraz dakusagunez kristau ereduak oharkabea, halanahiz eta neutroki, edo parre eragiteko erabili badira, ukapenezko ta hausturazko parodiak ere izan dira euskaraz eredu, egitura berdina erabiltzen zituztenak. Ezinbestekoa bada, non-baitikan hartutako ereduak gureganatzea erran dezagun, gure idazleek aski xotilki ta nabarmenki, jakin dutela euskal kutsuarekin egiten eta guretartzen, aitorzaleek, fededunek bezain ongi Aresti, Lete, Mirande baliatu dira, otoiz eta idazki sakratuez, agian, neri gertatzen zaidan bezala sinesten es duten batzuk, kristau asko baino gehiago Biblia irakurtzen dutelako; nere lehenbiziko Biblia hain zuzen Jon Mirandek eman zidan — gaztelaniaz da— eta Leizarragaren itzulpenak ere badauzkat, uste baitut ezin dela oraino urte askotan literaturarik ulertu, liburu horiek eta grekolatindarren literaturak irakurri gabe, eta sinbologia mundukorren traktatu bat eskupean eduki gabe.

Askotan esan da, Biblia europar literatura guztien eredura izan dela. Hain urrun joan gabe — eta mistikoak bazter utzita ezen Salomonen maitasun abestia

parodiatu duten, askotan, oharkabeen, — euskal literaturan behintzat eragin hori nabarmena da, baina beste literatura askotan ez hainbeste, hala nola Iparralde-runtz goazalarik Islandiara, Irlandara; gainera alegiak — nahiz beren didaktika xedeekin erlijiotik hurbil izan — Esoporen gandik hartu ditugu eta harek Aintziñateko Inditar kulturaren, Kristo baino mila bat urte idatzi zirenak. Ipuinetan ere, nahiz Boccaccio, nahiz Cervantes, edota Nafarroako Margarita *Mila ta bat gaueko* ipuinen eragin beroaren pean loretu dituzte berenak.

Gero, idazleak garbiki giltza ematen ez digularik ez gara ibiliko bibliko sailkatzen, hasieran jaiotza bat ta azkenean kataklismo bat daukaten eleberri guztiak, ezen Biblia ere giza erdikoikeriaz, eta giza bizitzaren eredura egina baita, jaiotza, haurtzarora, gaztaro traketsa, bizitzaren gorabeherak, maitasuna, heriotza dariotela, gainera, apokalipsia ez dago Biblian ordeinu berrian baizik.

Idazlanetan holako egitura orokorrak aurkitzea ez da harrigarri etnologia egiten dugunean holakoak ugari dira alegia, munduaren sortzea, gizona nondik datorren baita herri-apokalipsiak ere, eta hor kristau ta pagano ereduak nahasian letorzke. Alabaina, euskal literaturan — Biblian ere jatorrizko zirenez galdetu gabe — konturatu behar genuke gure eredu batzu zuzenka idazki sakratuetatik datozela, gero Grekerak zer eragin izan duen horietan ez da nere gaia, hortaz Alfontso Irigoyenek lan sakonagoa egin baitu eta estilistika ihardunaldietan Gernikan 1988.an irakurri.

EUSKARA, HIZKUNTZA ERGATIBOA OTE DA?(*)

Pello SALABURU

1. Hizkuntza ergatiboak

1.1. Azken aldiotan behin baino gehiagotan entzun ahal izan dugun galdera da hori. Eta galdera honek ez du, ez, erantzun erraza, beste hainbat eta hainbat galdera eta koropiloekin baitago erlazionatua. Goazen, hortaz, pixkanaka.

Hizkuntzalariak esan ohi dute, oro har, hizkuntza bat ergatibotzat hartzen dela hizkuntza horretako perpaus iragangaitzen subjektua eta perpaus iragankorren objektua kasu berean agertzen badira. Euskararen datuak ikusirik, badirudi euskara ergatiboa dela:

(1) *Peru* etorri da

(2) Mikelek *Peru* agurtu du

Ohart gaitzkeenez, hor ongi aski betetzen da hizkuntzen ergatibotasuna definitzeko erabiltzen den irizpidea, (1) adibideko perpaus iragangaitzaren subjektua eta (2) adibideko perpaus iragankorren objektua kasu berean baitaude, biak absolutuan. Hortaz, itxuraz bederen, euskara ergatiboa dela erantzun genezake.

1.2. Hala ere, berehala ikusiko dugunez, gauzak ez dira hain sinpleak. Hasteko, perpausen iragankortasuna eta perpausen iragangaiztasuna normalean nola definitzen diren ikusi behar dugu. Hori batetik. Bestetik, ergatibitatearen kontua ez da bakarrik *izen sintagmen morfologiara* mugatzen (eman ditugun bi adibideak *izen sintagmen morfologiaren mailakoak* dira) eta *aditzaren morfologian* edo *sintaxian* ere zer gertatzen den aztertu behar da, suerta bailiteke hizkuntza batzuk ergatiboak izatea morfologia mailan baina ez, ordea, sintaxian. Edo alderantziz. Azkenik, hizkuntza bat ergatiboa dela baldin badiogu ere, horrek ez du esan nahi ergatibitate hori beti eta egitura guztietan betetzen denik, egitura zenbaitetan ergatibitatea hautsia gertatzen baita. Ikus ditzagun puntu hauek banan-bana.

(*) Ikerketa proiektu hau, Espainiako Hezkuntza Ministerioak finantziatu du, neurri batean (MEC, PS89-0188, DGICYT).

¹ Ohar hau J.A. Mujika adiskideari eskertu nahi diot.

2. Iragankortasuna eta iragangaiztasuna

2.1. Euskal gramatikan, oro har, agerian, nahiz isilbidez, honela definitu izan ditugu perpaus iragankorrak eta iragangaiztzak: perpaus iragankorrak dira laguntzaile modura *edun edo *ezan aditzak hartzen dituztenak eta perpaus iragangaiztzak, berriz, *izan* edo *edin hartzen dituztenak. Irizpide hau erabiltzeak badu, hala ere, alde txar bat, hemen aipatu beharko litzatekeena, irizpide hori, azken batean, aski zirkularra baita: nola dakigu zein perpausetan erabil daitezkeen laguntzaile horiek? Bada, erantzungo dugu, *edun eta *ezan erabiliko dira perpaus iragankorretan eta beste bi laguntzaileak (gauzak erraztearren, euskalki-tan laguntzaile gehiago ere baitago: *iron, *entsi*, e.a.) perpaus iragangaiztetzan. Honela, esango dugu, perpaus hau iragankorra da *edun hartzen duelako, eta *edun laguntzailea erabili behar da, hain zuzen ere, perpaus iragankorretan. Eta hortik ezin atera.

2.2. Beste hizkuntzak aztertu izan direnean, ordea, euskarari buruz erabiltzen ditugun ez bezalako irizpideak hartu ohi dira kontuan iragankortasuna eta iragangaiztasuna definitzeko orduan. Irizpide hauek aditz bakoitzak bere inguruan har ditzakeen osagarrien (har ditzakeen izen sintagmen) kopuru eta izaeran oinarritzen dira. Aditzak, dakigunez, argumentu sare baten barnean eratzen dira. Horrela, aditz batzuek pazientearen eta ekintzaren eragilearen paper tematikoak bereganatu dituzten argumentuak behar izaten dituzte:

(3) zakurrak katua izutu du

Perpaus horretan *izutu* aditzak bi paper tematiko hartzen dituela esaten da: pazientearena (katuak bereganatu duena) eta agentearena (zakurrak eskuratzen duena). Paper tematiko hauek bi argumenturen gainean ezartzen dira: barneko argumentuak (aditz sintagmaren barnean ageri denak) hartzen du paper bat eta kanpoko argumentuak (subjetuak alegia) bestea. Argumentuak, ikusten den moduan, izen sintagmak dira, esanahia duten izen sintagmak hain zuzen ere (hizkuntzetan agertzen diren pleonastikoak ez baitira argumentutzat jotzen).

Baina aditz guztiek ez dituzte beti bi argumentu hartzen, jakina den bezala. Aditz batzuek argumentu bat bakarra hartzearekin aski dute: *joan*, *etorri*, e.a. Aditzen ezaugarriak definitzeko orduan, hortaz, ezinbestekoa da jakitea aditz bakoitzaren kasuan zein den aditz horri dagokion sare tematikoa edo argumentu sarea. Ezaugarri honen berri ematea hiztegiari dagokio eta horixe da hiztegiek egiten dutena, zeharbidez baizik ez bada ere.

Hain zuzen ere, hizkuntzalariak argumentuen kopuruan oinarritu izan dira aldi bakoitzean aditzak sailkatzeko orduan: hizkuntzetan zehar, esan izan da eta esaten da argumentu bat bakarra eskatzen duten aditzak iragangaiztzak direla. Bi argumentu eskatzen baldin badituzte, berriz, iragankorrak. Ikusten denez, irizpide honetan ez zaio kasurik egiten aditzak har ditzakeen aditz laguntzaile motei. Irizpide honekin ez gara definizio zirkularretan sartzen, aditz gehiengoak aski erraz sailkatzen ahal baitira argumentuen arabera, ondoan jar dakiezkien izen

sintagmei begiratuz. Gure lehenbiziko adibideetara itzuliz, orain, berehala ikusten dugu *etorri* bezalako aditzak iragangaitzak direla eta *agurtu* bezalakoak, ostera, iragankorrek. Adibide hauetan oinarrituz euskara ergatiboa dela esan daiteke, nolana ere definitzen ditugula aditzak (argumentuen irizpidez baliatuz nahiz aditz laguntzaileen motaz baliatuz, euskararekin egiten den bezala) ergatibitatea definitzeko orduan bi irizpideek bat egiten baitigute.

Hortaz, ondorio gisa, eta eman ditugun adibideetan bakarrik oinarriturik, besterik gabe esan liteke euskara hizkuntza ergatiboa dela.

3. Ergatibitatearen mailak

3.1. Batez ere deskripzio mailan ergatibotasuna ongi ikertua izan den kontua da hizkuntzalarien artean (Akmajian, Demers et al. 1979; Comrie 1978; Comrie 1981; Lehmann 1978; Plank 1979). Gaur egun, badakigu hizkuntza ergatiboak nonahi aurkitzen ahal direla, nahiz Europako mendebalean euskara bakarrik sar daitekeen zerrendan. Gero, hurbilenak Kaukaso aldean daude, ongi jakina denez. Badirudi Afrikan ez dela hizkuntza ergatiborik deskribatu. Baina hizkuntza ergatiboak beste kontinente guztietan aurkitzen ahal dira eta hainbat eta hainbat hizkuntza familia osoak ergatiboak dira: Ameriketako eta Australiar, esaterako, oso arruntak dira hizkuntza ergatiboak. Ikus ditzagun hizkuntza hauen zenbait ezauzgarri.

Comrie-k (Comrie 1978) egiten duen moduan dei ditzagun komentzionalki, «*a*» eta «*p*» aditz iragankor baten argumentuak (zentzu preteorikoan, letra horiek *agente* eta *paziente* hitzekin loturik leudeke), eta «*s*», berriz, aditz iragangaitzen argumentu bakarra (*subjeto* hitzarekin lotua, jakina). Hiru argumentu horien distribuzioa nola gerta daitekeen ikusi behar dugu orain, morfologia mailan, esaterako, modu askotara ager baitakizkiguke. Bakoitza bere aldetik, inolako markarik gabe (ingeleza paradigmaticoa litzateke, izenen kasuan, baina ez izenordainen kasuan):

(4) John came yesterday

(5) John saw Mary

Edo markaren batekin:

(6) Juan vino ayer

(7) Juan vió a María

Azter ditzagun adibide horiek: ingelesaren kasuan hiru argumentuak (*a*, *p* eta *s*, alegia) inolako marka morfologikorik gabe ageri zaizkigu (*John, John, Mary*). Gaztelaniaren kasuan, ostera, bi argumentu (*a* eta *s*) markarik gabe ditugu (*Juan, Juan*) eta beste argumentuak (*p*), preposizio bat hartu behar du nahitaez (*a María*). Beraz, goiko adibide horiek honela aurkez ditzakegu, morfologiaren aldetik egin daitekeen distribuzioaren arabera:

(8) ingeleza (a, p, s)

(9) gaztelera (a, s) (p)

Horiek ez dira ditugun aukera bakarrak, denetara bost konbinazio posible agertzen ahal baitira:

- (10) bat: (a, p, s)
       bi: (a, s) (p)
       hiru: (a) (p, s)
       lau: (a) (p) (s)
       bost: (a, p) (s)

Bigarrena, esaterako, nominatibo-akusatibo motako hizkuntzei dagokie: latinez, adibidez, gaztelerez bezala, hiru argumentu horien artean iragankorren objektuak bakarrik hartzen du marka morfologiko berezi bat. Lehenbiziko eta laugarren sailen artean dagoen desberdintasuna da lehenbiziko kasuan izen sintagmek ez dutela inolako marka morfologikorik hartzen eta laugarrenekoen, berriz, bakoitzak bere marka berezia hartzen duela. Azken sail honetako hizkuntzak ez dirudi maizegi aurkitzen direnik, nahiz batzuetan, halako berezitasunak erakusten dizkiguten sintagma solteak aurkitzen ahal diren: Australian mintzo den dyirbal-era hizkuntzan, esate baterako, *nor* galdetzaileak hiru itxura desberdin hartzen ditu, argumentu moten arabera (*a*, *p* edo *s* den). N. Gineako motueraz ere hainbat eraiketa aurki daitezke horrelakoak. Esan dezagun, azkenik, bosgarren saileko hizkuntzarik ez dela ezagutzen.

Maizenak bigarren eta hirugarren sailekoak dira: nominatibo-akusatiboak eta ergatibo-absolutu sistemakoak (oro har ergatibo deitzen dira azken hauek). Euskara dugu berriz ere lekuko sail honetan:

- (11) Jon etorri da
 (12) Mirenek Jon ikusi du

Ikusten denez, (*s* eta *p*) daude sailkatuak alde batean eta (*a*) bestean, lan honen hasieran azpimarratu dugun moduan. Nolanahi ere, hurrengo adibideetan ikusiko dugun moduan, ergatibitatea ez da, orain arteko adibideetan bezala, *izen sintagmaren morfologiara* bakarrik mugatzen eta *aditzaren morfologian* (aditzaren komunztaduran) eta *sintaxian* ere agertzen ahal da.

3.2 Parametro hauen guztien arabera hizkuntza batzuk ergatiboak dira *izen sintagmaren* morfologian. Euskara ez ezik Kaukasoko avarr-era hizkuntza ere ergatibotzat hartzen da maila honetan, ondoko adibideotan ikus daitekeenez:

- (13) Vas vekerula (mutila lasterka ari da)
 (14) Jas jekerula (neska lasterka ari da)
 (15) Vasas: jas jec:ula (mutilak neska laudatzen du)

Aditz sintagmaren morfologia mailan ere hizkuntzak ergatiboak nahiz nominatibo-akusatiboak izan daitezke. Horretako, komunztadurak nola gertatzen diren ikusi behar dugu: aditzean ageri diren markek «*a*» eta «*s*» elkarrekin multzoka-

tzen badituzte eta «p» bere utzi, orduan hizkuntza nominatibo-akusatiboa da. Swahilierarekin, esate baterako, hori gertatzen da:

- (16) Hamisi alifika (Hamisi etorri zen)
 (17) Hamisi alimwona Juma (Hamisik Juma ikusi zuen)

Adizkian azpimarratu ditugu argumentuei dagozkien markak: «a» dagokion bi kasuetan *Hamisi-ri* (a eta s) eta «mw», berriz, *Juma-ri* (p). Gaztelerarekin ere horrelako zerbait dugu, nahiz eta «p»-k ez duen marka berezirik hartzen, ez baita objektuarekin komunztadurarik egiten:

- (18) Juan llegó
 (19) Juan vió a María

Guatemalan mintzo den kitxera, alabaina, ergatiboa da maila honetan (azpimarraturik ematen ditut euskaraz dituen ordainak, aditz marketan, pare-parekoak baititu):

- (20) *koxkam-ik* (hiltzen ari gara)
 (21) *katkam-ik* (hiltzen ari zara)
 (22) *kat-kacucu-x* (nahi zaitugu)
 (23) *kox-acucu-x* (nahi gaituzu)

Gauza berbera gertatzen da Mexikoko hegoaldeko tzotzil-eraz ere, ongi aski ikertua izan den moduan (Aissen 1987).

Euskararen kasuan ere gauzak berdintsu ikusten ditugu:

- (24) *Nik Miren agurtu dut*
 (25) *Jonek ni agurtu nau*
 (26) *ni etxera joan naiz*

Ikusten den moduan, «s» eta «p» elkarrekin doaz (n) aditzean eta «a» berriz, bere aldetik (t).

Hizkuntza batzuekin gertatzen ahal da, hala ere, izen sintagmaren morfologia ergatibo-absolutua izatea eta aditzaren morfologia mailan, ordea, nominatibo-akusatiboa (alderantzizkoa, berriz, ez bide da gertatzen). Horixe da, hain zuzen ere, Australiako hizkuntza den walbiri-eraz suertatzen dena (Levin 1983). Baina normalagoa da aditzaren komunztadurak eta izen sintagmaren morfologiak eredu bera segitzea. Hori aurkitzen dugu, esaterako, Kaukasoko hizkuntza den khinalug-eran.

Hizkuntzalariek pentsatzen zuten ergatibitatearen arazoa batez ere morfologiara mugatzen zela eta syntaxian ez zela halakorik gertatzen. Baina Australiako dyirbal-era deskribatu zenean (Levin 1983) gauzak dexente aldatu ziren. Ikus dezagun ondoko adibide hau:

- (27) *ertzainak lapurra harrapatu eta kartzelan sartu zen*

Adibide honetan bi aditz ditugu (bat iragankorra eta bestea iragangaitza). Semantika eta pragmatika aldetik badirudi perpaus honen interpretazio naturale-na dela pentsatzea kartzelan sartu dena lapurra dela eta ez ertzaina. Hala ere, edozein euskaldunek dakienez horrelako perpausok interpretazio bat bakarra dute euskaraz: ertzainak lapurra harrapatu duela eta ertzaina (eta ez lapurra) kartzelan sartu dela. Baina zer gertatu da hemen? Hain zuzen ere, isilean daukagun argumentuaren («s») erreferentziatasuna gauzaturik dagoen «ertzainak» izen sintagmaren («a») erreferentziarekin bat datorrela. Baina kontura gaitezen orain bi argumentu horiek (s eta a alegia) elkarrekin baldin badoaz, euskararen ergatibitate-a desagertu egin dela sintaxi mailan, nahiz eta salbuespenak ere aurki daitezkeen:

(28) Peru etxera etorri zen eta Mirenek agurtu zuen

(29) Miren agurtu genuen eta etxean sartu zen

Aipatzen ari garen dyirbal-era hizkuntza honetan, ordea, gauzak bestela suertatzen dira eta (29) bezalako perpaus batean hiztunak ulertzen duena da lapurra sartu dela kartzelan, «gizonak andrea jo zuen eta hona etorri zen» bezalako perpaus euskaldunok «gizona» etorri dela ulertzen dugun tokian dyirbalera mintzo denak «andrea» etorri dela ulertzen duen modu berean. Hortaz, hizkuntza hau esaten da sintaxi mailan ere ergatiboa dela (isilean dagoen «s» argumentuaren erreferentzia beste perpausoko «p» baita). Eta interpretazio hau beti sistematikoa da. Euskararekin horrelakorik gertatzen ez denez, hizkuntzalariek esan izan dute euskara nominatibo-akusatiboa dela sintaxi mailan (Oyarçabal 1990; Rotaetxe 1978; Rotaetxe 1980).

4. Ergatibitate hautsia

Hizkuntzak ergatibotzat hartzen baditugu ere, goraxeago esan dugunez, ergatibitatea hautsia suertatzen da hainbat kasutan. Esate baterako, georgiera hizkuntza ergatiboa den arren, izen sintagmaren morfologia nominatibo-akusatiboa da aditzaren tempusa oraina denean, ergatibo kasua desagertuz delarik. Iraganean, ordea, ergatibitatea berriz ere agerian geratzen da.

Mexikoko hizkuntza batean ere (txol-era) ergatibitatea hautsia geratzen da orainean baina berriz ere berreskuratzen da iraganean. Dyirbaleraz ere izenordainek nominatibo-akusatiboaren sistema segitzen dute, nahiz eta hizkuntza hori argi eta garbi ergatiboa den (sintaxi mailan, zer esanik ez, ergatibo bezala jokatu-ko du, izenordainen morfologiak nominatibo-akusatibo sistema segitzen badute ere).

Baina ez dugu Mexiko edo Australiara joan beharrik ergatibotasuna nola hausten den ikusteko. Euskaraz ere baditugu halako adibideak. Esan dugun moduan, euskara ergatiboa da aditzaren komunztadura marketan, marka horietan ere alde batetik baitoa aditz iragankorren argumentu subjektua («ikusit dut») eta bestetik, berriz, elkarrekin, aditz iragankorren argumentu objektua eta iragangai-

tzen argumentu bakarra («joan naiz»), «ikusi nau»). Baina euskaraz ere, tempusa aldatzen dugunean eta iragana aukeratu, ergatibitatea hautsia geratzen zaigu:

- (30) etxera joan nintzen
- (31) Jonek ikusi ninduen
- (32) Jon ikusi nuen

Aditz markek, ikusten denez, ez digute inolako ergatibotasunik erakusten, hiru argumentuek marka berbera hartzen baitute oraingoan. Hori ez da gertatzen tempusa aldatzen dugunean bakarrik: absolutu kasuan doan aditz iragankorren argumentua hirugarren pertsonari dagokionean ere ergatibitatea hautsia suertatzen da. Hau, nonbait, ez da batera arraroa gertatzea hizkuntzetan (Comrie 1978). Beste pertsonekin, ordea, ez da hausten ergatibitatea, eta komunztadura hizkuntza ergatibo arruntetan bezala banaturik ageri zaigu:

- (33) etxera joan nintzen
- (34) zuk ikusi ninduzun
- (35) nik ikusi zintudan

Hirugarren pertsona dela eta, analisi desberdinak proposatu izan diren arren (Euskaltzaindia 1987; Ortiz de Urbina 1989), badirudi hirugarren pertsonak ez duela marka morfoloikorik uzten aditzean: *d-* izango genuke batzuetan (*da*), *l-* bestetan (*balitz*) eta *z-* ere bestetan (*zen*). Bizkaieraz - litzateke gainera (*eban*). Hori dela eta, ondoko adibideotan ikusten dugu nola hausten den ergatibitatea, hiru argumentuek marka hartzen baitute:

- (36) Jon etxera joan da
- (37) Jonek ikusi du
- (38) Jon ikusi du

Sintaxian ere, aipatu bezala, euskara ez da ergatiboa. Kontrol egituretan, esate baterako, hona zer gertatzen den:

- (39) joaten saiatu gara
- (40) agurtzen saiatu gara

Jakina, perpaus horietan dauden argumentu guztiak isilean utzi ditugu. Argumentu horiek seinatu nahi izanez gero, eta orain arteko laburdura berak erabiltzen baditugu, perpausen mugak zein diren kontuan izanez, honela aurkezten ahal ditugu adibide horiek:

- (40) [s [s joaten] saiatu gara]
- (41) [s [a p agurtzen] saiatu gara]

Ergatibitatea aztertu nahi dugunez, lehenbiziko adibideak ez digu deus berririk esaten, horko bi argumentuak «s» baitira. Bigarrena, ordea, argigarria izan daiteke. Ohart gaitzkeenez, *agurtzen saiatu gara* bezalako perpaus baten esanahia izan liteke, argumentuak isiltzen ditugunez gero, «gu saiatu gara beste norbait agurtzen» edo «gu saiatu gara beste norbaitek agur gaitzan». Euskaraz, ordea,

lehenbiziko esanahia du. Zer adierazi nahi du honek? Bada, euskara ez dela ergatiboa maila honetan, hain zuzen ere, «s» eta «a» baitoaz elkarrekin (gu saiatu eta guk agurtu) eta ez «s» eta «p» (bigarren irakurketa posible horretan joango liratekeen moduan: gu saiatu eta gu agurtu). Bigarren esanahiarekin, bai, ergatibotzat jo beharko genuke.

Datu hauek guztiak ikusi ondoren, izenburuan eginiko galderari erantzuna ematen hasten ahal gara: euskara ergatiboa litzateke izen sintagmaren eta aditzaren morfologian, nahiz ergatibotasun hau zenbaitetan hausten den. Ez da ergatiboa, ordea, sintaxi mailan, nahiz maila honetan egitura ergatiboak ere aurkitzen ditugun. Kontua, alabaina, ez da hemen bukatzen. Aurrera segitu baino lehenago bazterrean utziko ditugu, nolana ere, (42) adibidea bezalako egitura pasiboak eta (43) bezalako antipasiboak. Adibide hauetan, ikus daitekeenez, ergatibitatearen kontua beste modu batera aztertu beharko litzateke:

(42) etxea, nik egina da

(43) ni leku ederrak ikusia naiz

5. Pasibisten teoria

Itzul gaitzen berriz ere hasieran emandako adibideetara. Lehenbiziko bi horietan oinarritu gara euskara ergatiboa dela baieztatzeko, gure argumentazio osoari hasiera emanez horrela. Ohart gaitzen, dena dela, gure argumentazio honetan badela lehengai bat ontzat ematen duguna zalantzan jarri gabe: *subjetuaren* kontzeptua bera da hain zuzen ere. Hor esaten da perpaus iragangaitzen subjetuak perpaus iragankorren objetuaren marka bera daramala. Baina, behar al dugu zerbaiteko kontzeptu hori? Badirudi iragangaitzen argumentu bakarra sistematikoki iragankorren objetuarekin batera ageri baldin bazaigu, ez dugula arrazoi gehiegi iragangaitzen argumentu hori subjutztzat hartzeko. Beste zerbaitetan oinarritu beharko luketen frogak beharko genituzte halako baieztapenak egiteko. Keenan izan da argumentazio mota hau garatu duenetako bat (Keenan 1976).

Alde batera utzirik kontu hau, baina hori ere gogoan dugula, hizkuntzalariak euskara aztertzen hasi zirenean beti geratzen ziren harriturik arazo batekin: euskaraz sintaxi-funtzioak kasu-marken bidez adierazten baldin baditugu, nola da posible kasu-marka batek bi funtzio izatea (marka objetua eta subjettua izan daiteke) eta funtzio bat bakarra bi kasu-markaren bidez adieraztea (subjettuaren funtzioa absolutuarekin eta ergatiboarekin adierazten da)? Galdera hau zuten gogoan pasibismoaren teoria proposatu eta defendatu zuten hizkuntzalariak. Ez bakarrik euskararen kasuarekin. Orain dela ehun urte baino gehiago Stempf hizkuntzalariak proposatu zuen (Stempf 1890) euskara ez zela ergatiboa, baizik pasiboa. Eta teoria honekin segitu zuten Schuchardt-ek (Schuchardt 1893): Gavel-ek eta Lacombe-ek beranduago (Gavel 1930; Lacombe 1952), Errepublikara garaian; Lafon-ek, Uhlenbeck-ek eta Tovar-ek gerra ondoren (Lafon 1943; Lafon 1954; Lafon 1960; Tovar 1954; Uhlenbeck 1948), e.a. Lafon-ek zioenez, «euskarologo

kompetente guztiek» onartzen omen zuten pasibitatearen teoria. Guztiek ez: Vinson, Azkue, Lafitte, Altube, Mitxelena eta beste batzuk kontra agertu baitziren (Altube 1929; Azkue 1905; Azkue 1925; Lafitte 1931; Vinson 1921), Egun ez du, guk dakigula, inork ere segitzen teoria hau.

Zertan oinarritzen da pasibismoa? Pasibisten ustez euskaraz absolutu kasuan ageri diren sintagmak beti subjektuz hartu behar ditugu. Hori dela eta, (1) eta (2) adibideetan *Peru* beti subjektua da. Zer izango litzateke orduan ergatiboa? Gaztelera edo frantsesa bezalako hizkuntzetan ageri den agente pazientea. Bestela esanda, guk subjektuz hartzen dugun ergatiboa posposizio sintagma bat izango litzateke *menditik*, *herrira* edo *Jonekin* sintagmen parekoa alegia. Ez gara luzatuko puntu honetan, Sarasola eta Trask mintzatu baitira gai honetaz (Sarasola 1977; Trask 1982), eztabaida honen argumentazioak oso ongi biltzen direlarik bi lan horietan. Hemen aipatzea bederen egokia ikusi dugu, datu berberak molde batean eta bestean esplikatu baitaitezke.

6. Aditz iragangaitzen sailkapena

6.1. Ordua da, hala ere, euskal aditzera hurbiltzeko berriz ere. Orain arte, adibideetan ikus daitekeenez, aditzen sailkapen nagusi hau proposatu dugu:

(44) Mikelek Jon aurkitu du

(45) Jon etorri da

Lehenbiziko aditza iragankorra izango litzateke. Bigarrena, ostera, iragangaitza. Eta hala dira irizpidetzat laguntzailearen kontua nahiz argumentuen kontua hartzen dugun. Baina zer egin, ordea, beste aditz hauekin?

(46) Jonek goiz *bazkaldu* du

(47) Mirenek zurekin *afalduko* du

(48) mutil horrek ongi *jolasten* du

(49) hemen berean *segituko* dugu zuek itzuli arte

(50) oso ongi *pasatu* dugu

(51) auto horrek *distirutzen* du

(52) urak oraintxe *irakin* du

(53) Mikelek *deitu* du gaur goizean

(54) hara joateak ez du *merezi*

(55) gaur gauean ez du batere *deskantsatu*

Hemen jarri ditugun aditz hauek sailkatzeko orduan arazo bat aurkitzen dugu, orain arte pare-parean izan ditugun bi irizpideak gurutzatu egiten baitzaizkigu: euskaraz iragankortzat jotzen ditugu (laguntzaleagatik) baina argumentuen irizpidea erabiliz gero, aditz hauek iragangaitzak lirateke, argumentu bat bakarra hartzen dutelako (gaur egungo hiztunei zertxobait harrigarri suerta balekieke ere, *bazkaldu* eta *afaldu* beti iragangaitzak izan dira euskal idazleen tradi-

zioan. Aski da horretako *Orotariko Euskal Hiztegian* datozen adibideak ikustea). Aditz hauen parekoak, gainera, beste hizkuntzetan iragangaitzen multzoan sailkatzen dira:

(56) Mikelek deitu du gaur goizean

(57) Miguel ha telefonado esta mañana

Ohartuko gara, erdaratik mailegaitzen ditugun aditz iragangaitzak euskaraz iragankor bihurtzen ditugula maiz: *dimititu*, *funtzionatu*, e.a. Zer esan nahi du honek? Seguraski ere, euskaraz iragankortzat hartzen ditugun hainbat aditz (argumentu bat bakarra hartzen duten guztiak agian) iragangaitzen artean sailkatu behar ditugula, beste hizkuntzetan bezala. Orduan, zergatik hartzen dute argumentu bateko aditz batzuek *edun edo *ezan laguntzaile moduan eta beste batzuek, berriz, *izan* edo *edin, denak iragangaitzak baldin badira? Hori ere esplikatu behar den beste kontua da. Berehala itzuliko gara puntu honetara.

6.2. Batez ere Perlmutter-en lanak argitaratu ziren arte (Perlmutter 1978), ondoko adibide hauek multzo beraren barnean sailkatzen ziren, denak intrantsitibotzat hartuz:

(58) Juan ha venido

(59) Juan ha comido

(60) Juan pasará a las diez

(61) Juan ha telefonado

(62) Juan duerme

(63) Juan ha enfermado

(64) Juan ha muerto

(65) Juan ha murmurado

(66) Juan ha sonreído

Baina bera ohartu zen, hain zuzen, aditz horien artean desberdintasun handiak zeudela bai esanahiaren aldetik, bai distribuzio sintaktikoagatik. Badirudi aditz iragangaitzen artean bi sail bereiz daitezkeela: denek argumentu bakarra hartzen duten arren, argumentu hori agentea da aditz batzuetan eta pazientea, berriz, beste aditz batzuetan.

Argumentu agentea dute komunikazio aditzek (*hablar*, *murmurar*, *telefonar*, *llamar*, e.a.); animalien soinu aditzak adierazteko erabiltzen ditugunek (*ladrar*, *mugir*, *rebuznar*, *cacarear*, e.a.); gorputzaren prozesu fisiologikoak adierazten dituzten aditzek (*mear*, *toser*, *reír*, *sudar*, *llorar*, *sonreir*, e.a.); ariketa aditzek (*bailar*, *cantar*, *jugar*, *correr*, e.a.) eta zeinuak adierazteko erabiltzen ditugun aditzek (*reír*, *gesticular*, e.a.), besteak beste.

Aldiz, argumentu pazientea erakusten dute, oro har, egoera aldaketa adierazten dutenek (*romper*, *morir*, *floreecer*, *encoger*, *marchitar*, e.a.); gertaera aditzek

(*suced*, *acontecer*, *acaecer*, *ocurrir*, e.a.); posizio aldaketa adierazten dutenek (*ir*, *venir*, *subir*, *bajar*, e.a.) eta agertze-desagertze aditzek (*aparecer*, *aclarar*, e.a.).

Hau, jakina, argumentu bakarreko aditzekin beti ere: *romper* aditzak, esaterako, bi argumentu hartzen baditu (*Juan ha roto un jarrón*) aditz iragankor arrunta izango genuke, argumentu agenteduna eta argumentu pazienteduna, baina argumentu bat bakarra hartzen duenean (*el jarrón se ha roto*) argumentu pazientedun aditz iragangaitza.

Hizkuntzalariek bere egin dute sailkapen hau (Burzio 1986a; Burzio 1986b; Levin 1983; Levin 1987; Levin and Rappaport 1985; Marantz 1981; Perlmutter 1978; Rosen 1981) eta gaur egun, oro har, aditz ez-akusatiboak dira argumentu pazientea hartzen duten aditz iragangaitzak eta aditz ez-ergatiboak, berriz, argumentu agentea hartzen duten aditz iragangaitzak. Beste hitzetan esanez: aditz ez-ergatiboen subjektua benetakoa subjektua da baina aditz ez-akusatiboen subjektua berez objektua da, subjektu bihurtu dena.

Bereizketa hau egiteko arrazoia ez da bakarrik semantikoa. Jo dezagun sailkapen honek ere balio duela euskaraz. Orduan, *deitu* bezalako aditz bat (ahaztuko dugu laguntzailearen kontua) iragangaitza izango litzateke, ez-ergatiboa, eta *etorri*, ostera, iragangaitza eta ez-akusatiboa. Zer gertatzen da aditz hauen sintaxiarekin? Badirudi hizkuntzetan zehar aurki daitezkeela zenbait arrazoi proposaturiko sailkapen hau oinarritzen dutenak.

Esate baterako, euskaraz partitiboa argumentu pazienteetan bakarrik agertzen da, ez argumentu agenteekin (ez da, hortaz, aditz ez-ergatiboekin agertuko):

- (67) ez dut *haurra* ikusi   ez dut *haurrik* ikusi
 (68) ez da *haurra* etorri   ez da *haurrik* etorri
 (69) ez du *haurrak* deitu   *ez du *haurrik* deitu

Aditz hauek ondoko beste distribuzio berezi hau ere erakusten dute euskaraz¹. Gorago aipatu dugun moduan, egitura pasiboak ere baditugu euskaraz, oinarrian iragankorrak diren perpausetatik sortzen direnak:

- (70) nik etxea egin dut
 (71) etxea, nik egina da

Hala ere, guk «iragankor» deitzen ditugun aditz askok ez dute onartzen halako aldaketarik:

- (72) *nik afaldua da
 (73) *nik lo egina da
 (74) *lo(a), nik egina da
 (74) *hitz(a), nik egina da

¹ Ohar hau J.A. Mujika adiskideari eskertu nahi diot.

Arrazoa, seguraski ere, azaltzen ari garen kontu honetan bilatu behar da: aditz horiek ez dira iragankorrak, baizik iragangaitzak. Paper tematiko bakarra ezartzen dute, eta hori agentearena da.

Italieraz badugu *ne* partitibo bat, klitiko bezala erabilia. Izena isiltzen dugunean eta izen hori zenbatzaile batek determinatzen baldin badu, aurrean jarri behar dugu *ne* delako hori (gaztelaniazko *me has dado un libro* eta *me lo has dado* bikotearekin gertatzen denaren antzeko zerbait litzateke):

(75) sí, ho mangiato molte mele

(76) sí, ne ho mangiato molte

Ikus dezagun orain klitiko honen distribuzioa paradigma honetan:

(77) Giovanni arriba

(78) Giovanni telefona

(79) Ne arrivano molti

(80) *Ne telefonano molti

Ikusten denez, klitikoa ez-akusatiboekin bakarrik ageri da, ez agentedun aditzekin. Honen antzeko zerbait dugu *avere* eta *essere* aditz laguntzaileekin gertatzen dena ere (euskaraz bezala orain).

(18) Giovanni *é* arrivato

(82) Giovanni *ha* telefonato

Kontua da, nonbait, *ne* klitikoa bezala, *essere* laguntzailea, aditza eta pazientearen arteko erlazioak (eta ez aditza eta agentearen artekoak) bakarrik adierazteko erabiltzen dela (Demonte 1990).

Ongi dakigunez, gaztelaniaz, subjektua isil daiteke:

(83) viene

Isiltzen dugun subjektua hirugarren pertsona pluralekoa denean, interpretazio zuzena edo arbitrarioa izan dezake:

(84) Juan y María han ido al monte pero no encuentran al niño

(85) todavía no encuentran el avión desaparecido

Lehenbiziko adibidean «encuentran» horren subjektua «Juan y María» da. Bigarrean, nolakoa den testuingurua, subjektu hori identifikatzeko modua izan daiteke, baina esaldi hori egunkariko erreportaia baten izenburua baldin bada, orduan identifikazio arbitrarioa du, ez baitakigu nor den subjektua. Edozein izan daiteke. Kontua da, ordea, interpretazio arbitrario hori benetako subjektuekin bakarrik suertatzen dela (agentedun aditzekin alegia, aditz ez-ergatiboekin):

(86) aquí pro (arb) venden ropa

(87) *aquí pro (arb) llegan tarde

(88)*aquí pro (arb) vuelven a las 9

Honen antzeko serbait gertatzen da *se* inbertsonalarekin eta egitura kausati-boetan (ikus Demontek ematen dituen adibideak puntu hau eztabaidagarriago suertatzen baita).

Aipa dezagun, azkenik, benetako subjektuak (hau da, aditz iragangaitz ez-ergatiboen argumentuak) ezin direla jarri aditzaren ondotik determinatzailerik gabe:

- (89) han leído libros
- (90) han pasado camiones
- (91) *han dormido animales
- (92) *han cantado hombres
- (93) han venido hombres
- (94) *han vendido dependientes

Adibide hauek guztiak ematen dizkiguten argumentuak bi eratakoak dira: batzuek erakusten dute aditz iragankorren objektua eta aditz ez-akusatiboen subjektua sail berean sar daitezkeela zenbaitetan. Beste adibide batzuek, berriz, erakusten digute benetako subjektuek, hau da, aditz iragankorren subjektuak eta aditz ez-ergati-boetan dugun argumentu bakarrak, badituztela elkarren artean zenbait ezaugarri, aditz ez-akusatiboetako argumentuak ez dituenak. Beraz, badi-rudi badi-rela arrazoi garbiak (semantikoak eta sintaktikoak) aditz iragangaitzen artean egin ditugun bi sailak bereizteko: aditz ez-akusatiboak eta aditz ez-ergati-boak. Esan dezagun, bide batez, *autoa sartu dut*, *autoa ibili dut*, *edo autoa joan dut* bezalako esaldietan *autoa* izen sintagmaren papera pazientearena baldin bada, ez dagoela arrazoirik pentsatzeko *autoa sartu da*, *autoa ibili da* eta *autoa joan da* bezalako esaldietan bestelako paper tematikoa duenik. Hau izango litzateke per-paus ez-akusatiboen argumentua eta per-paus iragankorren objetua elkartzeko beste arrazoi bat.

7. Ondorioak

7.1. Orain itzultzen ahal gara goraxeago egin dugun galderara. Proposatzen dugun sailkapen hau zuzena baldin bada, zergatik gertatzen da aditz iragangaitz batzuek *edun hartzen dutela laguntzailetzat euskaraz eta beste batzuek, berriz, *izan*? Levin-ek dioenez (Levin 1983), euskaraz iragangaitz deitzen ditugun aditzak iragangaitzen arteko sail batekoak bakarrik baitira, pazientedun aditzak. Gure aditz iragangaitzak, horrenbestez, aditz ez-akusatiboak dira. Aditz ez-ergati-boak, berriz, hau da, agenteduna aditzak *nor* kasua erabiliz ematen ditugu (sal-buespenbak ere badira hemen: *mintzatu*, esaterako, ez-ergati-boa da, agenteduna, baina *izan* eskatzen du).

Adibideetan ikusi dugun moduan, aditz ez-ergati-boak dira agentearen argu-mentu bakarra hartzen duten aditzak: *deitu*, *bazkaldu*, *afaldu*, *jolastu*, *segitu*, *dantzatu*, *deskantsatu*, *irakin*, *kantatu*, *kurritu*, *atertu*, *dudatu*, *iraun*, *distiratu*,

e.a., bezalakoak aipatu ditugu. Hauekin batera aipatu beharko genituzke *hasi, ari, izan, ekin*, e.a., nahiz eta hauek absolutuan ez doazen argumentuak eskatzen dituzten. Kontura gaitezen beste hizkuntzetako hainbat eta hainbat aditz ez-ergatibo euskaraz bi argumenturekin ematen ditugula, *egin* aditzaz baliatuz: *hitz egin, dei egin, marmar egin, zaunka egin, orro egin, negar egin, irri egin, eztul egin, pis egin, alde egin*, e.a. Baina hori itxura kontua da. Aditzaren ondoan ageri den argumentu hori benetan aditzaren zatitzat har daiteke, izen sintagma autonomatzat baino egokiago (esan dezagun, bide batez sintagma horrek ematen diola aditzari esanahia eta, Sarasolak aipatzen dituen salbuespenak kendurik, aditzaren thematzat hartu behar dela). Sarritan sintagma horrek ez du partitiboaren marka hartzen ahal (**ez du alderik egin*); beste batzuetan nekez onartuko du izenlagunik (**hitz polita egin du*); beste zenbaitetan esanahia aldatzen da (*ez du lan egin ez du lanik egin*); ezin daiteke mintzagaiaren tokian jarri (**negar, ez du mutil horrek egin*); zenbaitetan oso nekez aurkitzen dugu hor benetako izen sintagma (*eguzkiak ñir-ñir egiten du*); badirudi askotan galdegaiaren tokian dagoela eta ezin dela beste osagairik sartu hor galdegaitzat (**Andonik egin du dei*), e.a. Horregatik diogu osagai hori aditzaren zati bat dela, hizkuntzetan zehar oso arrunta den (Baker 1987) inkorporazio prozesu baten bidez aditzak eskuratu duena.

Euskara, Levinen hipotesia zuzena baldin bada, oso hizkuntza argigarria izango litzateke orduan: gaztelania, ingelesa, frantsesa edo italiara aztertzeke orduan halako froga sintaktiko berezi batzuk behar ditugu aditz ez-ergatiboak eta aditz ez-akusatiboak bereizteko, ikusi dugun moduan. Euskaraz, ordea, morfologia bera gardena litzateke. Salbuespenak salbuespen, bi argumentuko aditzak iragankorrak izango genituzke, beste hizkuntzetan bezala. Baina argumentu bakarreko aditzak ez-ergatiboak izango genituzke, hau da, agentedun aditzak, duten argumentu bakarra *nor*k kasuan agertzen bada (kontuz hemen terminologia nahasiarekin: hain zuzen ere ez-ergatibo deitzen ari gara ergatibo kasua eskatzen dutenak) eta ez-akusatiboak, berriz, argumentu hori *nor* kasuan agertzen bada. Ikus ditzagun honek izan ditzakeen ondorioak.

7.2. Berriz ere egin dezakegu orain hasiera-hasierako galdera: euskara, hizkuntza ergatiboa ote da? Lan honekin hastean eman dugun arrazoibidea honela oinarritu dugu: aditz iragangaitzen argumentuak aditz iragankorren objektuaren kasu marka hartzen badu, hizkuntza ergatibotzat hartzen da. Eta gure (1) eta (2) adibideek, berriz hemen ematen ditugunak, euskara ergatiboa dela frogatzen zuten:

(95) *Peru* etorri da

(96) Mikelek *Peru* agurtu du

Hauxe da, esaterako, tongan hizkuntzarekin gertatzen dena:

(97) Na'e tamate'i Tevita'a Kolaiate (Dabidek Goliat hil zuen)

(98) Na'e lea'a Tolu (Tolu mintzatu zen)

Tongan-ez hau sistematikoa denez gero, tongan hizkuntza ergatiboa dela esaten dugu: hizkuntza honetan kasu-marka izen sintagmaren aurretik jartzen da:

'a dugu absolutuaren marka ('a *Kolaiate; Tolu*) eta 'e, berriz, ergatiboarena ('e *Tevita*). Baina orain euskararekin erkatzen baldin badugu, datu gehiago hartu behar dugu kontuan. Esate baterako, (93) beste honela ere itzul daiteke:

(99) Toluk hitz egin zuen

Eta hori gertatuko zaigu aldiero aditz ez-ergatiboekin. Baina orduan ez da egia euskal aditz iragangaitzen argumentuak aditz iragankorren objektuaren kasu marka bera hartzen duela. Batzuetan hartzen baitu. Baina besteetan ez.

Honek guztiak zalantzan jartzen du euskal ergatibitatea. Esan liteke euskararen zati handiak bakarrik direla ergatiboak, baina oro har ez dela ergatiboa. Ergatiboa da aditz iragangaitz ez-akusatibodun perpausen izen sintagmaren morfologian eta aditzaren komuntaduran, hemen ere ergatibitatea hausten ez den bitartean (oroitu 3. pertsonaz eta tempusaz esan duguna). Sintaxi mailan oro har nominatibo-akusatiboa da.

Euskararen kasua, egia esan, ez da hain sinplea, aukera hauek guztiak baititugu:

1. Aditz iragankorak: *Mikelek Jon agurtu du*
2. Aditz ez-akusatiboak: *Mikel etorri da*
3. Aditz ez-ergatiboak: *Mikelek deitu du*
4. Aditz iragankorak, baina argumentuetako bat sasi-argumentutzat hartu behar dena: *eguna luzatu du*
5. *edun aditza eskaturik ere, aditz iragangaitzak (zein motatakoak?): *joate-ak merezi du* nahiz *joatea merezi du*
6. Eguraldi aditzak (argumentu gabeak): *ilundu du*

Hauetaz gain ditugu zeharkako argumentuak eskatzen dituztenak. Ez dago argi non sailkatu hauek:

7. *Izan* aditza hartu baina bi argumentu behar dutenak: *lanean hasi da; lan egiten hasi da; lanean ari da*
8. Objeto zuzenik onartzen ez dutenak: *lanari ekin dio*

Hala ere, euskara ez bada nominatibo-akusatiboa (sintaxian bai, esan bezala) eta ez bada ergatibo-absolutua, bestelako sailkapenen bat proposa genezake euskara bezalako hizkuntzak besarkatuko lituzkeena? Agian aktibo-ezaktiboan artean sartu beharko litzateke. Hizkuntza hauek ez dira ergatibo-absolutuak bezain arruntak baina hainbat hizkuntzalarik proposatu izan dute bereizketa hau hizkuntza batzuen kasuan: besteak beste, dakota hizkuntzan, hidatsa hizkuntzan eta georgieraz ere (Chafe 1970; Harris 1981; Harris 1982; Heath 1980; Matthews 1965; Sapir 1917). Levinek ere aukera hau aipatzen du aztertzeke utziz, nonbait, anaforen distribuzioak ere arazoak planteatuko lituzkeelako. Gu ere hemen gertatuko gara, gure helburua ez baita izan euskara sailkatzea, baizik euskara ergatibotzat har daitekeen ala ez erabakitzea. Eta horretaz eman dugu iritzia.

BIBLIOGRAFIA

- AISSÉN, J.L. (1987). *Tzotzil Clause Structure*. Dordrecht, Reidel Publishing Company.
- AKMAJIAN, A., R. DEMERS AND R. HARNISSH. (1979). *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*. Cambridge (MA), The MIT Press.
- ALTUBE, S. (1929). *Erderismos*. Bermeo, Gaubeka-ren Ibarbola.
- AZKUE, R. M. (1905). *Diccionario Vasco-Español-Francés*. Bilbao, Euskaltzaindia (berargitalpena).
- AZKUE, R. M. (1925). *Morfología Vasca*. Bilbao, Editorial Vasca.
- BAKER, M. (1987). *Incorporation. A Theory of Grammatical Function Chang-ing*. Chicago, The Chicago University Press.
- BURZIO, L. (1986a). *Intransitivity Verbs and Italian Auxiliaries*. Cambridge. MIT (argitara gabeko tesia).
- BURZIO, L. (1986b). *Italian Syntax. A Government and Binding Approach*. Studies in Generative Grammar. Dordrecht, Reidel.
- CHAFE, W. (1970). *A Semantically Based Sketch of Onondaga*. Baltimora, Waverly Press, Inc.
- COMRIE, B. (1978). «Ergativity». *Syntactic Typology*. Sussex, The Harvester Press.
- COMRIE, B. (1981). *Language Universals and Linguistic Typology*. Oxford, Basil Blackwell.
- DEMONTE, V. (1990). Transitividad, intransitividad y papeles temáticos. *Estudios de lingüística de España y México*. México, UNAM-El Colegio de México.
- EUSKALTZAINDIA. (1987). *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-II*. Bilbo, Euskaltzaindia.
- GAVEL, H. (1930). «Observations sur la passivité Basque». *RIEV*. XXI: 1-14.
- HARRIS, A. (1981). *Georgian Syntax: A Study in Relational Grammar*. Cambridge. Cambridge University Press.
- HARRIS, A. (1982). «Georgian and the Unaccusative Hypothesis». *Language*. 58(2): 290-306.
- HEATH, J. (1980): «Whither ergativity?: A Review Article» *Linguistics*. 18(5): 877-910.
- KEENAN, E. L. (1976). «Towards a Universal Definition of Subject». *Subject and Topic*. N. York, Academic Press.
- LACOMBE, G. (1952). «Langue basque». *Las Langues du Monde*. Paris, CNRS.
- LAFITTE, P. (1931). «Pour ou contre la passivité du verbe basque». *Gure Herria*. (XI): 263-271.
- LAFON, R. (1943). *Le Système du verbe basque au xviiè siècle*. Bordeaux, Université de Bordeaux.
- LAFON, R. (1954). «Comportement syntactique, structure et diathèse du verbe basque». *BSLP*. 50(1).
- LAFON, R. (1960). «L'expression de l'auteur de l'action en basque». *BSLP*. 55(1): 186-221.
- LEHMANN, W. P. (1978). *Syntactic Typology*. Harvester Studies in Cognitive Science. 463.
- LEVIN, B. (1983). *On the Nature of Ergativity*. Cambridge, MIT (argitaragabeko tesia).
- LEVIN, B. (1987). «The Basque Verbal Inventory and Configurationality». *Configurationality*. Dordrecht. Foris.

- LEVIN, B. AND M. RAPPAPORT. (1985). «The formation of Adjectival Passives». *Lexicon Project Working Papers*. Cambridge, MA, MIT.
- MARANTZ, A. P. (1981). *On the Nature of Grammatical Relations*. Cambridge, MIT (Argitara gabeko tesia?).
- MATTHEWS, G. H. (1965). *Hidatsa Syntax*. The Hague, Mouton.
- ORTIZ DE URBINA, J. (1989). *Parameters in the Grammar of Basque. Studies in Generative Grammar*. Dordrecht, Foris.
- OYARÇABAL, B. (1990). «Structural and Inherent Case-Marking: Ergaccusativity in Basque» (eskuidazkia).
- PERLMUTTER, D. M. (1978). *Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis. Proceedings of the Berkeley Linguistic Society, 4*. Berkeley (California), Berkeley Linguistic Society.
- PLANK, F. (1979). *Ergativity*. 569.
- ROSEN, C. (1981). «The Interface between Semantic Roles and Initial Grammatical Relations». *Studies in Relational Grammar 2*. Chicago, University of Chicago Press.
- ROTAETXE, K. (1978). «Lingüística lógica: la construcción ergativa vasca». *REL*. 8: 431-445.
- ROTAETXE, K. (1980). «Ergatiboaren sujetotasunaz». *Euskera*. XXV: 417-424.
- SAPIR, E. (1917). «Review of Uhlenbeck (1916) [Het Passieve Karakter van het Verbum Transitivum of van het Verbum Actionis in Talen van Noord-Amerika]». *IJAL*. 1: 82-86.
- SARASOLA, I. (1977). «Sobre la bipartición inicial en constituyentes inmediatos». *ASJU*. XI.
- SCHUCHARDT, H. (1893). «Sobre la formación de las flexiones de relación del verbo vasco» *Boletín de la RSVAP*. XXVIII.
- STEMPF, V. (1890). *La langue basque, possède-t-ell, oui ou non, un verbe transitif*. Bordeaux.
- TOVAR, A. (1954). *La lengua vasca*. San Sebastian, Biblioteca Vascongada de Amigos del País.
- TRASK, R. (1982). *Synchronic and Diachronic Studies in the Grammar of Basque*. The School of Oriental and African Studies (University of London), Doktorego tesia. Argitaratu gabea.
- UHLENBECK, C.C. (1947): «La langue basque et la linguistique general». *Lingua*. 1: 59-76.
- VINSON, J. (1921). *La langue Basque. Son état actuel. Son evolution. Son histoire*. Bayonne.

FRANZISKO ARRATEREN SERMOIETARIK BAT, EIBARKO EUSKARAZ

Juan SAN MARTIN

1. DEL PERDON DE LAS OFENSAS

Laster datoz hogei urte Eibarko Aginaga auzoko San Migel parrokian, bertako jatorrien ikerketan ari nintzelarik paper zaharren artean euskaraz idatziriko eskuizkribuak aurkitu nituenetik. Sermoi sorta Eibarko hizkeraz idatziak. Uste gabeko aurkikuntzaren berriak emateko ordua iritxi dela iduritzen zait; eta zer ederragorik gure hizkuntzaren alde hainbeste ikaskizun eman dizkigun Aita Fr. Luis Villasante euskaltzainburu ohiari omenez eskaintzea baino?

Sermoi haien egilea, ondotik emango ditugun argitasunen arabera, Franzisko Arrate Mendiola zeritzan eibartar apeza genuen, joan zen mendearen erdi aldera Aginagako erretora. Esan beharrik ez dugu sermoiok zein garrantzitsuak ditugun Toribio Etxebarriak eta nik neuk idatziekin XVIII. mendeko Ordenantza haiekin zubi eginik gure euskalki mota zehatzago ezagutu ahal izateko.

Aginaga, Eibarko auzoa izanik, Ego ibarretik bestaldera dago, mendizandik, Artibai ibarrean, urak Urko errekatik Barinaga eta Markina-Etxebarritik zehar Artibaira isuriz.

Lehen berria, «anteiglesia de Aguinaga», 1602. urtekoa da¹. Gero, 1622.ean zer esanik eman zuen Valladolideko Chancilleriak elizatik freirak (sesorak) kentzeko agindua eman zuenean. Oraingo eliza 1755. urtean eraikia da. Zaharra ordea, bertatik hurbil, bere lau hormen barrutian hilerria duena zen nonbait. Antza denez, haren egituraz XVI. mendekoa dirudi, baina eliza berrian bada Andra Mari gotiko bat, XV. mendeko imajina noski. Ikerketa ondorioz eman nituen berrien arabera, gotiko zaharra edo erromanikoaren azkenaldikotzat joenez gero oraindik gordetzen den bataio ponte². Erretaulako San Miguel Arkanxelua irudi ederra neoklasiko estilozkoa da, eliza berria eraiki zen garaikoa noski. Bestalde, baita ere esan beharra dut Aginagako San Migelek, auzoaren beste hegalean

¹ Gregorio de Mujika, *Monografía histórica de la Villa de Eibar*, Irun, 1910, 196. orr. Liburuaren 156-157. orrialdeetan berri gehiago ematen du.

² Juan San Martín, «En torno a las primeras noticias y fundaciones de San Miguel de Aguinaga, en Eibar», *Bol. R.S.V. de los Amigos del País*, XXIX, 1973, 370-375. orr.

San Roman ermita duela bere babesean; XVI. mendeko egituraz, bere barnean mende bereko Santa Ageda imajina polikromatuarekin, zeinek duen inguruetan debozio handia³.

Kalahorratik berezirik Gasteizko Apezpikutegia sortzean, 1862. urtean, Franzisko Arrate eibartarra genuen Aginagako San Miguel elizaren erretore. Garai haretan, Aginagak, 42 auzokide zituen eta 210 arima, 750 errialeko errenta jasotze zuen auzoko garaia orokorretik⁴. Eibarko San Andres parrokia 8 apez laguntzailez hornitzen zen eta horietatik gazteenak betetzen zuen San Andresen bikaritzapeko izanik San Migel Aginagakoa, ekonomo gisa⁵.

Aginagako San Migelen zerbitzari zen lekukotasuna ematen digu Sebastian Insaustik *Las Parroquias de Guipuzcoa en 1862* liburuaren 54-55 orrieldetan, baina liburu berean, huts egiten du ermiten zerrenda jartzean⁶

Franzisko Arrate Mandiola Eibarren jaio zen 1832.urtean. Gurasoak eibartarrak zituen, aitaren aldetiko aitonamonak Bolibar (Goillibar) eta Zaldibartik (Zaldua) etorriak izanagatik.

Kalahorrako seminarioan egin zituen ikasketak. Hogetalau urterekin, 1857. urtean, barnetegi ikastaroak bukatzeko diru laguntza eskatu zuen⁷, eta Eibartik izan zuen abegi onari esker lortu zuen. Handik urtebetera apaiztu zen⁸. Bere karreraz *Literaria Patrium Ministerio* irakur daiteke, meza emateko eta konfesaritzeko, Gasteizko fitxan ageri denez.

Lorenzo Gisasolaren lekua bete zuen nonbait, zeren hori agertzen bait da 1859an Aginagako erretore, eta Franzisko Arrateren izenik ez dugu aurkitzen 1861era arte. Gutienez 1873ra hor jarraitu zuen, D. Jesús San Miguel Eibarko San Andrésen bikario jaunak ziurtatu didanez, eta une horietakoak ditugu sermoiok.

Testua irakurtzeaz edonor ohar daiteke bizkaieraz idatziak daudela, Eibarko era jatorrez. Gainera, eibartarrok ohi bezala, erderatikako hitzak barra-barra erabiltzen ditu, batere axolarik gabe. Baina hala ere, zenbait aditz ilun gelditzen zaizkigu bere grafiagatik eta, batez ere, ohizko laburpenengatik. Honen argigarri, ondoko lerroetan, zenbait adibide emango ditugu, aditza bertan agertzen den eran, osaturik eta inoiz gipuzkeraz, edonork hobeto uler ditzan. Hitz guti batzuren ere hori egingo dugu, Eibartik kanpo hain ulergarri ez direnean.

³ J. San Martín, «La ermita de San Román de Eibar y la devoción a Santa Agueda», *Bol. R.S.V. de los Amigos del País*, XXXI, 1975, 585-589. Eta *Gogoz*, 1978, 83. orr.

⁴ G. Mujika, aipaturiko *Monografía Histórica...*, 157. orr.

⁵ G. Mujika, aip. lib., 134. orr.

⁶ Sebastián Insausti, *Las Parroquias de Guipúzcoa en 1862*, Donostia, 1964, 54-55 eta 169.

⁷ Ikus agiriak Kalahorrako artxibategian. Archivo Catedralicio de Calahorra, Ref. Sig.^a 11/124-47.

⁸ Gasteizko Apezpikutegian datorrenez, Sección de órdenes de Calahorra, leg. 124-47.

Adibidez, eibartarrontzat hain arrunta den «fiesta», inoiz «afariketako» ere esaten dena haurren «fiesta» denean, adinekoen haurkeria beraz; haur jolasa edo haurren josta esan nahi du. Horregatik, serioski hartu behar ez diren gauzak edo egintzak «afariketakoak» edo «fiestakoak» dira gure argotean. Oroi, gipuzkerazko «festa» Eibarren «jaia» dela.

«Iciotu» ordea, gaur egun «ixotu» (piztu) bezala hain maiz erabiltzen dugunak San Millaneko kartulario zaharreko esaldiaren oroitza dakar.

Hurrengo, —gaz atzizkiaren ordez —*quin* (—*kin*) noiztikana nahasten dugunaren lekukoa aurkitzen dugu. Edo, *bagerik*-ren laburpena, *barik* noiztikakoa den.

Era horietan, adibide gisa, aipagarrien iduritu zaizkidan erak jartzen dituzterrendan.

Franzisko Arratek, ageri denez, euskarazko ortografiarik ez zuen ezagutzen; horregatik, *txa*, *tza* eta *xa* era berean idazten ditu, guzietan *cha* soilik erabiliz. Horrek erakusten digu Eibarko hizkera, erdal hitzak maiz erabiliz, jator zerabilela. Gainera, badirudi, L.L. Bonaparte printzearen eraginik gabe ziharduela, zeren haren lanak ez bait zituen ezagutu; eta gaztelerazko grafiagatik igartzen zaio eibartar erabilera inongo kutsadurarik gabe jabetzen zitzaioela, gurasoengandikakoa, inolako aurreiritzirik gabe erabiltzera. Idaztean, entzuleak zituen gogoan. Horri esker, lekuko zuzena dugu, gure hizkera edo euskalki mota joan zen mendearen erdialdean nola erabiltzen zen ziur jakiteko. Lekuko fidagarria bere eskuizkribua.

Hara hemen zerrenda labur bat irakurketaren lagungarri:

bere, **be** (gaur *pe* maizago erabili ohi da), ere.

cenailiak (*zenailiak*), seinaliak. Señales.

daladirala (*dana-dala*). Sea como sea.

cenetic (*senetik*), senetik; senetik urten da, senetik irten da.

ecebes (*ezebez*), ezer ere ez.

eracustescu (*erakustesku*), erakusten deusku, erakusten digu.

erreuchchugu (*errentzetsugu*), erregutzen deusugu.

esan (*ezan*), izan.

espada (*ezpada*), ez bada.

espanis (*ezpanitz*), ez banintz.

fiestaco (*fiestako*), jolaseko. Simulado, de broma.

guichienes (*gitxienez*), gutienez. Por lo menos.

gurosue (*gurozue*), gura dozue, nahi duzue.

iciotu, (*iziotu*), ixotu, piztu. Encender.

idistia (*iristea*). Dar alcance, alcanzar, conseguir. **Iritxi** (*iritsi*) hitzetik.

inobe (*iñobeez*), inor ere ez. Zeren, batzutan, **inobe**-rekin egiten dugu **inor** ere eta **inor** ere ez.

lequisu (*leikizu*), leuskizu, leuzkitzu.

ondioc (*ondiok*), oindiñok, oraindik.

urrian (*urreetan*), hurbil.

Honenbestez, testua bera osorik emango dut beharrezko iduritu zaizkidan oharrez. Jatorrizko eskuizkribuak idazkera zaila du eta ulerkaitez diren parteak (sic) jarriaz uzten ditut, noizbait norbaitek irakurketa hobego bat egingo duen ustez.

(1/Koartilla)

2. DEL PERDON DE LAS OFENSAS

Ego autem dix vobis: Diligite mimicus vestroi benefacita his qui oderun voi, orata pro perrequentibus et caluniantibus vos.

Cristau eguichascuac esdau esanbiar judichuac lez bacarric obra asalecuac euquesenai onchat espada dirauscu Jesucristoc obren Santidadiadi gueitu biechala pureza intenciñoco eta viocheco sucentasuna bacarric obra on olacochiequin espera gueinque Cerua. Ceun¹ obra onac espadira perfectuaak eta fari-seuenac baiño esaries sartuco Ceruan.

Ceinda bat lapurra dan es bacarric bestiari quenchiarren bere gaucia, baita bere decio esan dabelaco quencia, igualmente Sn. Juanec dirauscunes² llegalchenda guizona iltera es bacarric quenduric vicicha projimuari baita bere gorrotua equiric bere contra. Orregatic dirascu Jc. aguinchen dechuet: amai deichusela gorrotachen oituana eta eguin deichosuela ondo gaisqui eguin dechuanari eta erregutu deichela perseguidu eta falso testimoniuaac jaso dechuecenegaitic.

Obligacino gach eta andia bacarric J^o. on³ batec ipini leiquiana eta bacarric berac bere graciaquin cumplidu gueinguina... Obligacino altu eta perfectua cumplidu esdabena judicho gentil eta bacarric Cristaueri escachen jacuena Obligacino estu eta nai ta naiscua; bada bertatic dator arimaco baque unicho anaitasunecua baque famelichacua eta baque verdadecua.

¹ ceun, zeuen edo zeuon. Inoiz laburturik (*zeun*) hala erabiltzen dute eibartar zaharrek.

² dirauscunes, dirauskunez. Hark guri esaten deuskunez/digunez.

³ J^o. on, Jaungoiko on.

Sn. Pabloc esanetan Jesucristori: S Jc. nere anaiac ofendichen banau cenbat bidar parcaucochat? bastante da parcatua deichoran 6 zaspí bidar? Es contestau echan Jc., caspi bidar es da bastante parcatu biechasu⁴ ceure anaiari ola da eta beti, Mandamentu danen oservanchiac dichugu.

Juan discipulu eguichascuac beste guizonengandic; mandamentu jasochen dituana guizonen semiac Jn. semien dignidades da Mandamentu achenic ichi dabezena bere testamentuan cumpliduric berac leleno curuchetic escatu ebanian baque eta parcacinuac bere berduguendaco: Aita Neuria par catichosue.

Eingosuan⁵ acaso projimuac culpa bata abertidu baco bat broma fiestaco bat, falta eceves bat; acaso esango da cumplidu dabelaco abligacinuac n ceguidu gura esditalaco bestien perjuiciuac guero anbicino charrac pretencino injustu eta falchuac. Achenic acaso esango da culpable desondradu gura esditala: gure pasinuac onore ontasun conciencia eta locha eta perjudicau balesun⁶ se interes eta deituan esanda bere injusticietaco /---/ Ceruco instrumentu bat lez, modu orretan /----/ castigau gura izan dituana Jc. euren lurjucha eta gaistaquericha secretucuegaitic. Baiña guc Ji. sor dechagu falta amaibacuagaiti ----/ ascuegaitic/ ----/eta viot/----/⁷ gogorragaitic. Sor dechagu Ji. ainbeste mecede artutacuagaitic ainbeste escandalu emondacuegaitic /----/lapurreta maldecino murmuracino eta/----/gaistaquericha egindacuegaitic/----/Elizaco gazetan

Ala projimuanac sor descuesenes eceves bachuc eta Ji. guc dechagus sor andi bachut. gauza sorprendentia! Jc. parcatu descucen instantetic sor andichac⁸

⁴ biechasu, biar deutzazu

⁵ eingosuan, egingo zuan, egingo eban.

⁶ balesun, baleitzun (berak-zuri).

⁷ Borraturik aurkitzen dena sartzera, idea berak beste erabateko irakurketa ematen digu, hitzen aldetik, eta merezi du jartzea azpiko hitzok zer diren; hara hor esaldian azpimarraturik: «Baiña guc Ji. sor dechagu falta amaibacuagaitic andiagaitic esanegaitic malesia eta viotsinispera bacuagaitic...»

⁸ sor andichac gero gainetik lerro bat du eta badirudi borratzeko egina dela.

gure pecatuen injuricha andichac ondioc pe⁹ dauca-
gus /----/gure orguillua eta ecin convertidu gara par-
cachera projimuac eguin descusasan injuricha eceves
bachut. Oindioc icusico gaitue alimentachen gorroto
zarrac, unetan guresta¹⁰ escandalo saltachen dabenac
mundu gustian vistara, cecula esdogu cedido gura eta
bildurres ori concediduric baque projimuez eta Jc. es-
cachen descuna /----/beragaitic.

Da bada fedeco gauza bat parcachen espadecha-
gus projimuari egin descuzan maldadiac Jc. pe esdes-
cusela parcatuco. Cergaitic faltachen dosun gustian
obligacinora ucatuic projimuari sor dechagun mise-
ricordicha bat./----/daucasue obligacino bat usacheco
misericordia/----/cergatic munduco fameliza andicha
ecin leeguan¹¹ vici, gorde ecic bata bestiandaco cadi-
dadeco leguan.

Eta eguicha. Nun vilatucoda cecula guizon ain
reservan bere juiciuetan ain ajustaua bere berbetan re-
presino bacua bere condutan cecula inor ofenditu es-
dabenic? Emenche bertan nundago cristau erabili es-
dituana asmuchar icilecua asmacinochar desaire falso
testimonio publicuac/----/obra gogorrescuac juicio
arinac edo berba asaltuac esan esdituanic projimua-
ren contra? Nun dago guizon eguichas daiñoric eguin
esdabenic edo perjudicau esdechanic projimuari deitu
edo interesetan? malesias espada ligereza eta conside-
racino baric? Bachuetan basara ofendituac beste ba-
chuetan sara ofensoriac.

Libre bagengu gorrotachia eta archia benganchia
ofenditu gaituan contra; derecho. Iguala /----/ euci
leuquie bestiac pe /----/ gorrotau ala venganchia ar-
checo guere¹² contra derecho ceñequin juango gui-
naquesen castigu baric projimuaren vicicha acienda
eta deituaren contra igualmente eraco¹³ leuque proji-
muac pe castigu baric guere vicicha acienda, eta dei-
tuan contra joateco ofenditu gaituenac egon biarco

⁹ pe, be, bere.

¹⁰ guresta, gura ezta.

¹¹ leeguan, leikian edo eikean.

¹² guere, geure.

¹³ eraco, eratuko.

leuquie guere coleraco enojuaren vildurres momentu bacochian, /---/ baiña gueuc pe momentu bacochian egon biarco guenduque beran gorrotoco /---/ bildurres. Elichaques egongo, seguru guere compaiñian ceinda gueuve egongo esguinchaquesen euren compaiñian. fuertiena edo malesiosuena esango¹⁴ lichaque afortunatuena aldencheco vestien venganchatic: presisua esango lichaque escutachia basuetan¹⁵; inobe eslichaque egongo seguru es bere echian eta es iñonian. gustiac egongo lichaques bildurres billatuco ete diran guizon ilsailen¹⁶ batequin, famelicia esango lichaque presicho bat lez, munduco bachar andia guizon burruquen circulu bat lez. Naturalezaco lasua gustia ausico lichaque. escutaucoco lichaque confianchia /---/ seguranchiac galduco lichaque momentu bacochian ausico lichaques aisquiretasunac eta munduco bachar andicha etorrigo lichaque ondachera. Eta ainbeste ondaminen bistan Jc. ipini baric ichileique ofensen parcacinuan mandamentua? Bai mandamentu ori da.

Sigue, del perdón del enemigo

ural¹⁷ eta necesarichua da munduco bachar andichan fundamentua. Ce ederra justu eta viarra dan, eta parcacinoco erechichen demasean mandamentu ondo (sic) deichesuenoc gogorra, Considerau suc bestiac pe obligacheituala parcachera.

Cenbatec ceuc esdaquisuela confesorian consejuz edo conversino eguichasco baten virtutes enchun dabelaco /---/ parcacinoco Sermoi Santu bat abandonau dabe ofendichia edo ichideche acusacino murmuracino eta falso testimoniueri galduco cinuecenac beti? Gaur gozachen bosue¹⁸ baquia eta basara¹⁹ dichosuc, sordechasia Jc. ceueri parcacheco bestieri

¹⁴ esango, izango.

¹⁵ basuetan, batzuetan. Baina bazuetan era ona izan daiteke, zeren hala erabiltzen bait da gure auzoko Plaentzian.

¹⁶ ilsaille, iltzaille. Hemen berriz ere, kontsonante xistukarien aldakuntza nabari da, gaur egun oraindik Plaentzian erabiltzen den erara idatziz, Eibarren tz dena soraluzearren ahoskatze erabilleran z bait da.

¹⁷ ural irakurtzen da, baina gainetik marratxo bat ageri denez beste zerbaiten laburpena dirudi.

¹⁸ bosue, bozue, ba-dozue.

¹⁹ basara, bazara, eibartar zaharrendandik maiz entzuten da zara, zarie-ren orde; singularra pluraltzat erabiliaz.

ipini dechen mandamentuari. Ah! bestiac gorderic mandamentu ori, eguin badabe gustia ceun²⁰ provechuraco. Cergatic suec eguines esdosue eser euren provechuraco gorderic mandamentu ori? Gurosue egon dein mandamentu bat, locheco bestic min (sic) eta obrac? eta ceundaco²¹ libre? Gurosue parcatuac esansaitiasen²² parcatu baric bestieri? Gurosue eguin daquisuen justicia daiñuac eguin dechuesenari eta ceun falta pecatu eta gaistaquerichac astu eta parcatuac es anditisen betico? Gurosue justici osua bestierendaco eta ceundaco bacarric misericordicha? Gurosue bestiac viar eguindeicen pagau baric, baiña ceuc aldan gustia quenduta. Yaque beste nauci baju eta igualac parcatu dechuen eguin biosue²³ beste ainbeste. Es dosue eguiten bada erremedicho baric ba janes juango saries infernuco su isugarrichetara.

Ofensoriac topachen espadau bere necesidadietarra Cadidadecoric apoioric gueugan; ecin gueinque espera graciatic Jn. precencian.

Gura espadosue euquichia berbaeratic ceuen enemiguaquin eta idistia Jc.pe esaitu icusi guraco eta gorde guraco bere compañian. Ceun enemigua sarchen /---/ esposu ceun viochetan ceuc pe esaries sartuco Jn. vioteta amorichuan. Usauco da ceuequin neurri iguala ceinda ceuc²⁴ usachen dosuen bestiegn. viotchian daucasuen artian gorroto eta venganza ori, religinoco obra onac esdechue balicho ceruraco eta /---/ Eliza ama Santiac botacochus decreto Condenacinoenac ucatu bendecino Santua eriochaco orduan. Es ceun oracino luciac, es ceun limosna andichac es vareu²⁵ es Mesa es ceun penitencia andichac aisquiratuco saitue Jn.

²⁰ **seun**, zeun. Hau ere maiz entzuten da sinkopatu gisa, zeun=zeun.

²¹ **seundaco**, zeuendako, zeuondako.

²² **esansaitiasen**, izan zaitiezan.

²³ **biosue**, bear dozue.

²⁴ **ceuc** (zeuk), zeuek, zeuok.

²⁵ **vareu**, barau

Errezachen dosuenian Aitaguria esaten dosue: Parcatigusus guere sorrac gueuc parcachen dechegun lez gueure sorduneri au da suplicachechugu tratagai-sucenla geuc tratachen ditugun lez bestiac eta parcatu ecic edo parcaturic gaisqui esaten dehasu Ji. oracino orretan: parcachen espenchegu ofendichen gaitueneri, erreuchechugu²⁶ esdaigusula parcatu.

Aretara viotgorrotu envidichen eta rezentimentus beteric projimuan contra oracino ori errezachen dosunian, desafichachen dosue J^o. eta provocauric guerra odichuari odichuagaitic. Conformachen sara esdala egon suendaco es parcacinoric eta es amoricchoric. Suen oracinua convertichen da orduan maldiciñuan. aichu biar lezquisunac parcacinua provoca-chen dau /----/²⁷ Jn. enojua. Jecristoc dirauscu²⁸ suetatic bacochac parcachen espeche²⁹ viochetic bere anaieri esango dira condenuac baiña parcachen beche esango³⁰ dira pagauac.

Ola bondadian Ola Jn. humailtasuna! Ofenza sarritan ceinchuequin quejachen garan sarrichagotan³¹ dira beguitancino bachuc /----/³² aprensino bachuc eguichascuac baiño. Sarritan esan dira eguinac maglesia³³ eta intenciño char baric, sarritan esan dira provocau eta medeciduac guere partetic; baiña Ji. eguin dechaguzan ofensac esan dira eguinac malecia gustiaquin, esqueraistotasun gustiaquin. Ofenditu dogu J^o. maguestade eta grandeza amaibacua gauza gustien Criadoria guere Jn. eta javia. Mundu gustico Erregia

Eta orraitioac bere J^o onac gura dau comprendichia esan dein guizoneri aguinduechen mandamentu onetan jartzen da condecino igualian, igualacheitu bere derechuac criaturianaquin obligachen da parcachera parcachen bechegu guere anaieri.

dichosua bada cristau parcachen dituana generosidade gustiaquin ofensa eguin dechesanac. Cergatic

²⁶ erreuchechugu, erregutzen deuntsugu.

²⁷ Borratuaren azpitik Castigua irakur daiteke.

²⁸ dirauscu, dirausku, hark esaten deusku/digu.

²⁹ espache, ezpetse, ez badetse ez badeutse.

³⁰ beche esango, betze izango.

³¹ sarrichagotan sarrixagotan, sarriagotan.

³² Une honetan borratuak agertzen da honako hau **seguichasena baiño**.

³³ maglesia, hala dago idatzeirik, bestean malesia bezala agerten dena.

asegurachen daben ciurtasunaqn. Jn. Contra eguin dituan ofensen parcacinua, eta apuntau leiquian Jesusen odolaqn. bere izena justuen liburuan.

Enemiguendaco amorichua da agradabliago J^o. martirichua bera baiño eta dirasen Sn. Gregorioc Sn. Estebanegaitic medecien ebala gueisago erregutu ebalaco verduguegaitic bere vicichia emoebalaco Jesusegaitic baino. Sn. Juan Galvertoc /----/ bere anai ilebanari parcaturic viochetic eta librauric /----/vicichatic sartu san Elicha baten escachecho Ji. bere falten parcacinua eta oracinuan euala S^o Cristuan aurrian icusi eban S^o Crist^o movichen vuruva beragaz dirauchala buruaqn. Cein da ceuc parcatu ditusun neuc pe parcachen dechudas. Jesto. dirasen ofensen parcacinua urten biar dabela viotchetic berba orretan Conde (sic) disputa eta asarre publicuac baita bere asarre suave eta bildurrecuan eta resentimentu cecretucuac barrucorrec armachen espada be be³⁴ ofendichian besua ichulcheco ofensorian odola; armachen dabe orraitioc bere intencino eta miña galcheco bere ondra eta ederto balicho dabena gueichago baiño.

Eguichas enchuten da esaten: nic esdot gorrotachen nere enemigua; baiña ecin astu jata eguin destasen malac esdauca vorondate charric; baiña esdot gura eser berag.n es daucat viochian gorrotoric baiña esdot icusi gura nere presencian ³⁵. Orra parcache modu bat berbas baiña es efectus.

Eta eguichas dirauco Sn. Juan Crisostomoc gustauco lequisu J.c parcachia modu onetan? Gustauco lequisu J.c esango balechu: parcachen dechudas ofensac, es dechut gura malic ³⁶, baiña esdechut desio icustia nere urrian? Gustauco lesquisu J.c asolviduric erainic ichuran lurrian ³⁷. Conferc. parcatu es espalechu Ceruan? Esango lichaque ori parcacino ³⁸ eguichascubat J.n partetic? Orain bada suen parcacinua da ichurasco bat al salaco bt, cergatic urtechen esbaden viochetic.

³⁴ espada be be, ezpadabe ere.

³⁵ es daucat viochian go- eta gura nere precencian esaldiak lerroz gainetik borrraturik daude.

³⁶ es dechut gura malic, gainetik marraz borrraturik dago.

³⁷ ichuran lurrian lerroz taxaturik dago eta aurretik, gainetik erainic gehitua.

³⁸ Esango lichaque ori parcacino, gainetik bere eskuz borrratua agertzen da.

dagos beste bachuc ³⁹ hipocrita eta falso bachuc visitache / ituenac ofendichen dituenac ⁴⁰ errecibidu echian. Saludau convidau eta alabanchas betecheituenac; baiña achetic biar eguiten dabe errebajachen bere deitua ⁴¹ murmuracino charrañqn.

/----/ ⁴² Es dira geldichen intriga escutueqn. bajachen bere utilidadiac eta trastornachen /----/ bere vicimodua ⁴³ es dira gueldichen asmo bere intriga aspijan eta gusurres.

Bada au gustia es da bestegausaric gorroto envidicha vengancha eguichascu bat.

Es dot esangura orraitioibe daladirala ⁴⁴ biar jacola ⁴⁵ gorrotoco ceñailiac ⁴⁶ bat colera eta odolac iciotuta bere cenetic urten da, esper (sic) tachia gorroto bat icustias beste baric enemigua enchutias beste baric bere berbia bates bere ⁴⁷ eria frescua dananian ⁴⁸ movimentu pronto colera eta odoleco onec errezoian aurretic urtechen dabenac geungandic guere vorondatia parte artu baric euretan dira naturalezan movimentu bachuc culpa bacuac an eta llegau leiquezenac esatera meritucua procurachen bogu ⁴⁹ guenchen /----
----/ ⁵⁰

Acordau saite Sn. Cristobal Martiri Andichag.n artu eban plaza publicuan matraillaco bat persona baju batengandic bere colera euan coleras beteric an eizan ofensorian gainera bota eban lurrera eta etaric bere espacia jua iltera. Baiña acordauroic prontuan mandamendu onequin /----/ ⁵¹ urteban coleratic gor-

³⁹ bachuc egile berak borraturik.

⁴⁰ —ituenac ofendicheituenac borraturik.

⁴¹ Lehenik meritua ipini zuen lekuan gero deitua jarri zuen.

⁴² Hemen, borratutako lerro t'ardi, irakur ezinak dira.

⁴³ bere vicimodua, borraturik; ondorean bere cereguinac borraturik eta ganean vicimodua soilik idatziz.

⁴⁴ daladirala, dala-dirala, dana-dala, edo diranak-diraez.

⁴⁵ biar jacola, borratua—

⁴⁶ Ondorean bat lez borraturik eta ac jartia bat jarraian.

⁴⁷ bates bere-en ondolik gorrotua borraturik eta eria soilki jarraian.

⁴⁸ dauanian ote?

⁴⁹ bogu, badogu-ren laburpena.

⁵⁰ Lerro borratuaren azpitik honako hau irakur daiteke: eurac. Es da pectu esperimentachia.

⁵¹ ofensen parcacinuan mandamentº. borraturiko lerropean irakur daiteke.

de eban espatia eta vueltauric erri diar eguitebanagana: Ildeila atrevidua... contestatu eban: neuc ilgo neuc que cristaua espanis⁵²

Generosidade onen urrengo llegau zan ezatera Mar Sn. Andi eta Martir andi bat gerrerososua lurrian eta gloriosua Ceruan.

Modu onetan eranchun biechagu⁵³ pasiño tentachen gaituanari eta mundu movichen gaituanari venganzara Ez gara Cristauac. Bada cristau eta guizon parcachen dabena.

Quendu deigun guere enemiguac daiñacheco asmo gustiac viurtu gaitian guere amistade eta amorichora eta corpucheco velarrichequin espada ve guichienes /---/ ⁵⁴ arimacueq.n Enchun gozaus Espiritu Santuari amorichoco verbac. aseguraucو descuenac guere parcinua consolaucو gaituana vicichan cendatu eriochaco orduan eta eregui biena venturanhaco atia.

Amen

---

⁵² **espaniz**, ezpanintz, ez banintz.

⁵³ **biechagu**, biar deutsagu.

⁵⁴ **guere**, borrraturik.

3. AZKEN OHARRA

Eskuizkribuzko sermoi sorta hau 1972. urtean aurkitu nuen Aginagan, Jon Etxezarreta apaiza lagun, hango jatorriak ikertzen aritu nintzenean. Denak esku berekoak direnez, zalantzarik gabe, Franzisko Arratek idatziak dira.

Aurkitutako sermoi sorta berrogeta seik osatzen dute. Garbian jartzen ahalegindu naizen hau bigarrena da, lehenbizikoaren hasierako orria oso ilun dagoenez, irakurri ezinezkoa delako hautatu bait dut bigarrendoa.

Sermoiotarik sei, fotokopiatuak, Jose Maria Satrustegi Euskaltzaindiko idazkariari igorri nizkion 1987an: *De luxuria, De abaricia, De la palabra de Dios, De la Trinidad, De misericordia, eta Irán los malos a los castigos eternos* izenburudunak.

Lanean jarraitzeko adorea dutenen aukerarako, sorta osoa Euskaltzaindiko Azkue Bibliotekari uzten diot.

Guziek, izenburua gazteleraz dute, batek ezik. Bat hori 29.a da, izenbururik gabe era honetara hasten dena: *Gawrco E^a eracustescu...*

Sermoi batzuk bi aldiz daude; baina, gai berdina izanagatik, ez dira berdin idatziak. Hara hemen zerrenda osoa, aurkitu nituen ordena berean; guziak koartilletan bi alderdietatik idatzirik daude¹:

4. SERMOIEN ZERRENDA

1. (sic)... atoria.
2. Del perdón de las ofensas.
3. De la palabra de Dios.
4. De abaricia.
5. De la Trinidad.
6. De Misericordia.
7. Iran los malos a los castigos eternos.
8. Confesión.
9. De Contrición.
10. De Oracione.
11. De eternidad.
12. De la obligación de los hijos el obedecer a los padres.
13. Del Matrimonio.
14. De la muerte del pecador.
15. De la Misericordia de Dios.
16. De luxuria.

---

¹ Horien artean, koartilla bat gazteleraz, non ematen dituen hilak eta bataiatuak liburuan jartzeko arauak, honako izenburuaz: *Para entierro, Para bautismo*.

17. Gloria del alma.
18. Tribulación.
19. De envidia.
20. Maldición.
21. 51 precam (sic) de Dios.
22. De abaricia.
23. Muerte del justo.
24. Muerte del pecador.
25. Del Amor.
26. Del Sacrificio.
27. De la muerte de los justos.
28. Disposición para comulgar.
29. Gaurco E^a eracustescu milagro miragarri bat.
30. De la verdadera y falsa virtud.
31. De Oración.
32. De la murmuración.
33. Del negocio de la salvación.
34. Notas del Juicio general.
35. De las malas compañías.
36. De Eucaristía.
37. Pecado original.
38. De la Oración.
39. De la murmuración.
40. Amor del proximo.
41. De la (sic) de las Conversiones en la hora de la muerte.
42. De la Confesión.
43. Del Infierno. Tormentos de los condenados en el Cuerpo.
44. Del Purgatorio.
45. De la Caridad.
46. Juicio particular.

BIZKAIERA ETA EUSKARA BATUA: ERITZI-IRITZI ETA NIRE-NERE LITERATUR TRADIZIOAN

Ibon SARASOLA

Atarikoak

Ez dut uste inongo aurkikundea egitea denik euskara baturanzko bidean «galtzaile» gertatzen ari den euskalkia bizkaiera dela esatea. Begien bistan dagoen kontua da hori, eta behin eta berriro errepikatu dena, gainera. Zertzelada horren arrazioak ere nabarmenak dira. Alde batetik bazter (edo albo) euskalkia da bizkaiera. Bestetik, literatur bizkaierak pisu eta indar aski badaezpadakoa izan du azken mendeetan, 1800-1820ko loraldi bikaina eta 1890ez gerozko ekoizpena alde batera uzten baditugu.

Baina, horrekin batera, begien bistakoa da, gaur egun, hiztunen kopuruaren aldetik, sartaldeko euskalkiak duen pisua eta indarra. Eta hau euskara batuaren arazoan ezin ahaztuko kontua da. Nolanahi ere den, pisu hori taxutzerakoan, bada kontuak desitxuratuak atera dituenik, ikatza bere opilari gehiegi hurbildu duelako. Izan ere, euskara idatziari buruz ari garen neurrian, Gipuzkoako bizkaierazko hiztunak gipuzkeraren kontuan sartu behar dira, zeren, jakina denez, gipuzkera izan baita, Larramendiren garaiaz gero gutxienez, haien *high* hizkuntza-mota. Halaz guztiz ere, bizkaieraren pisua eta indarra, mugaz honaindiko Nafarroako eta Iparraldeko hiztunen multzoarekiko, handia —hitz leunez esateko— da.

Pisu eta indar hau dela eta, euskara batuan bizkaieraren «kuota» nabarmentzeko ahaleginak egin dira. Niri bederen erabat bidezkoak iruditzen zaizkit ahalegin horiek, hizkuntza gizarteko mintzabide eta adierazpidea besterik ez dela pentsatzen dudanez gero. Dena dela, behin baino gehiagotan, hizkuntz aurreiritzietan oin harturik eta egiazko bizkaierari —testuetakoari— buruzko behar adina argibideren faltaz, zenbait proposamen egin dira, euskara batuari oro-

har inongo mesederik egiten ez diotenak. Horietako biri buruz, *eritzi* eta *nire-ri* buruz, mintzatu nahi dut artikulu honetan.

Aurreko zenbait lanetan bezala, ematen ditudan argibideak K. Mitxelenaen *Orotariko Euskal Hiztegi*-ko corpusetik atera ditut gehienbat, hori baita gaur egun gure literatur tradizioa aztertzeko dugun iturburu oso, aberats eta orekatuena.

Eretxi, eritzi, iritzi literatur tradizioan.

Literatur tradizioan lehen agertzen den aldaera *eritxi* da, Fray Juan de Zumarraga durangarraren 1537ko gutunean: *ene eritxian oba da guarda ditean exilik*. Aldaera hau da, bestalde, * *ereitzi*, antza danez (Mitxelena *FHV* 106) hitzaren etimologi forma denetik gertuen dagoena.

Iparraldeko literatura zaharrea *eritzi* aldaera erabiltzen da, batez ere *on eritzi*, *gaitz eritzi* eta kideko elkartuetan. Dena dela Leizarragak baditu elkarteta-mota horretaz bestaldeko erabilerak, aditz-balioaz eta «izena eman» adieran beti: *Litrakoek Barnabasi Iupiter eritzi, eta Pauli Mercurio* (Act 14, atariko laburpena), *Huna birjiná izorraturen da eta erdiren seme batez eta hari eritziaren zaio Emmanuel* (*Advert. ** ii v*), eta besteren bat. Aditz autonomo bezala XVIIgn. mendearen erdialdera desagertzen da *eritzi* Iparraldeko tradiziotik, eta beste aldaeren aztarnarik ez dago mugaz haraindiko testuetan. Nolanahi ere, azken urteotan hitz honen zenbait agerraldi aurki daitezke Iparraldean, izen-balioaz eta *iritzi* aldaeran. Horrela, Tournier-Lafitteren *Lexique Français-Basque*-n (1953), *opinion* sarreran «uste, ustego, ustekeria, aburu, iduripen, iritzi» ematen da, eta «Haize garbia» taldearen *Dictionnaire Basque pour tous* izeneko hiztegiaren bigarren liburukian (1975), sarrera berean «uste, aburu, iritzi». Eta orobat testuetan. Adibidez, ikusi dudun *Herria* aldizkariaren azken alean, 1990ko abenduaren 27koan, hauek irakurtzen dira: *zer iritzi (edo opinione) duzu «Irulegi Irratiaz»?*, D orrialdean, edo *bakoitzak eman baitezake bere iritzia nehor mindu gabe*, 6gn. orrialdean, J. Haritschelharrena bigarren hau.

Hegoaldean, Capanaga durangarrarengan aurkitzen dugu berriro hitza XVIIgn. mendearen erdialdean, hemen ere *eretxi* forman eta izen gisa: *letratuen eta iakitunen eretxian* (46. orr.). Harrez gero aldera hori izango da literatur bizkaieran gehien erabiliko dena 1970 arte, izen nahiz aditz balioaz: adizkiak alde batera utzirik, *eretxi*-ren 231 agerraldi aurkitu ditut 1750-1970 epean bizkaierazko testuetan. Euskalki honetako tradizioaz jarraituz, *eritxi* aldaera da bigarrena, 74 agerraldirekin; ondoren *iritxi* dator 41 agerraldirekin. Beste aldaerei dagokionez, *eritzi*-renak 10 aurkitu ditut, 6 P. Astarloarenak, eta 4 1950-1970 epeko testuetan; *iritzi*-renak 8 dira 1950 arte, baina ondoko 20 urteetan 17 agerraldi aurkitu ditut.

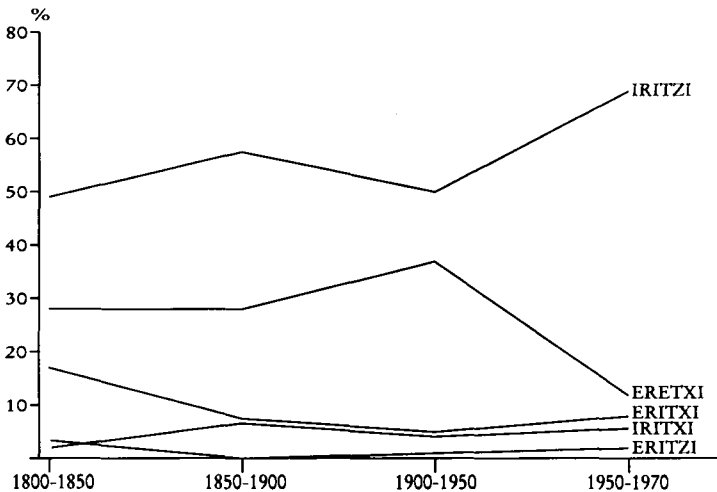
Gipuzkerazko testuei dagokionez *iritzi* da alde handiz gehien erabiltzen den aldaera: Otxoa da Arin-en Dotrinan (1713) hiru aldiz agertzen da (*pekatu dalako ustean edo iritxian* 141 orr.-an, etab.), eta 453 aldiz aurkitu dut XVIIgn. mendeko erdialdetik 1970 arte, gehienetan izen gisa; *eritzi* bi aldiz Mendibururengan,

hiru aldiz Azkueren *Ardi galdua*-n, eta behin Orixerengan eta Zaitegirengan. Azken bi hauek *iritzi* erabiltzen dute bestela. Gipuzkerazko tradizioetik at, Larramendiren jarraitzaile zen Hegiategi zuberotarrak eta Mirandek erabiltzen dute *iritzi*. Orobat Oskillaso bizkaitarrak *Kurloiak* liburuaren egin zuen bere erako euskara batuzko saioan. Aipagarria da halaber bizkaierazko idazleek, J.J. Mogelgandik hasita, *iritzi* erabili dutela gipuzkeraz idatzi dutenean.

Aldaera bakoitzaren pisua hobeki ikus dadin grafiko batean ezarri ditut bakoitzari dagozkion ehunekoak, 50 urteko epealdika. 1800az gerozko ehunekoak soilik ematen ditut, aurreko agerraldiak urriegiak baitira, eta beraz ez oso adierazgarriak. Bestalde, ez ditut kontuan izan K. Mitxelenaren testuak, Errenteriako irakasleak erruz erabiltzen baitzuen hitza, beti *iritzi* forman, eta zertzelada honek grafikoak desitxurako zituelako ¹.

¹ Grafikoari dagozkion zifrak hauek dira:

	eretxi	eritxi	eritzi	iritxi	iritzi	guztira
1800-1850	48 27,6%	28 16,1%	6 3,4%	4 2,3%	88 50,6%	174 100%
1850-1900	45 28,5%	11 7,0%	0 0,0%	10 6,3%	92 58,2%	158 100%
1900-1950	99 37,7%	13 4,9%	3 1,1%	12 4,6%	136 51,7%	263 100%
1950-1970	29 11,6%	22 8,9%	7 2,8%	16 6,4%	175 70,3%	249 100%

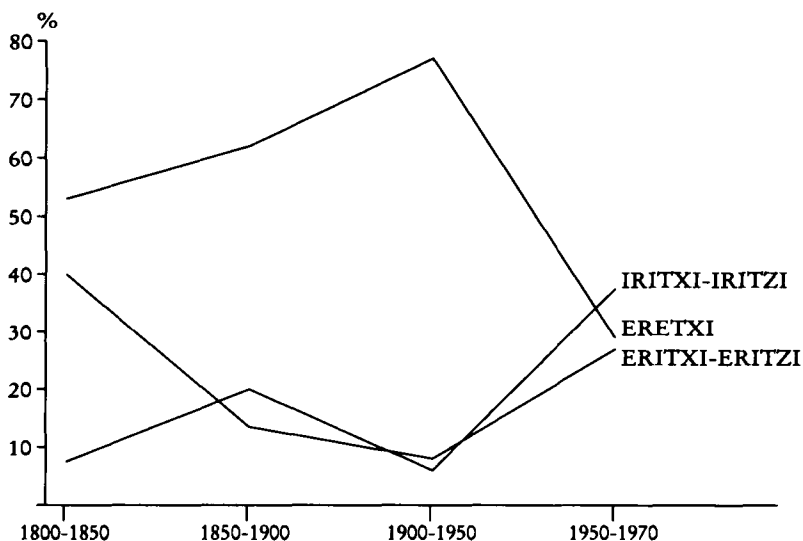

Hurrengo grafikoan bizkaierazko testuetan gertatzen diren agerraldiak aztertuko ditut. Aldaeren bilakaera hobeki nabarmentzeko azpialdaera bustiak eta ez bustiak batera hartuko ditut, hots, *eritxi* eta *eritzi*-ren emaitzak batu egingo ditut, eta orobat *iritxi* eta *iritzi*-renak. Horrela jokatuta grafiko hau dugu ²:

² Grafikoari dagozkion zifrak hauek dira:

	eritxi	eritxi-eritzi	iritxi-iritzi	guztira
1800-1850	47 (54,0%)	34 (39,1%)	6 (6,9 %)	87
1850-1900	45 (63,4%)	11 (15,5%)	15 (21,1%)	71
1900-1950	99 (79,8%)	13 (10,5%)	12 (9,7%)	124
1950-1970	29 (33,0%)	26 (29,5%)	33 (37,5%)	88

Grafikotik bi ondorio nagusi atera daitezke. Batetik, *eritxi*-ren azken urteetako beheraldi nabarmena, eta *iritxi-iritzi*-ren goraldia epe berean. Bestetik, eta hau da orain gehien axola duena, bizkaierak ez zuela batasuna eratzen hasi zen unean zer eskaini, hitz honi dagokionez, euskara batuari.

Nere-nire literatur tradizioan

Euskalki guztietako testu zaharretan *ni* izenordainaren «genitibo edutezko» deritzana *ene* da, Bizkaitik Zuberoara. Forma honek aldaera «indartu» bat zuen,

neure, Linchmann-Aresti legearen arabera agertzen zena (Sarasola, *Euskera* 1979, 431-446). Delako legea, *ene-neure* formei dagokionez, XVIIIgn. mendearen hasieratik aurrera ez dela literatur euskalkietan betetzen esan daiteke. Ondorioz, bizkaieraz izan ezik, *neure* aldaera desagertu edo egiten da, eta sartaldeko euskalkian *neu* izenordain berriaren genitibo bihurtzen da.

Aldaera ez indartua, hots, *ene*, ez da ezein euskalkitan galtzen. Nolanahi ere badirudi Iparraldeko testuetan gehiago erabiltzen dela Hegoaldekoetan baino, eta hauetan deikietan (*ene alaba maitea* eta kidekoak) eta hainbat formuletan (*Ai, ene!, ene, bada!* etab.) dirauela batez ere.

Neure aldaeraren ez erabiltzearekin batean *ne* agertzen hasten da. Lehen agerraldiak, L. Villasantek edizio kritikoa prestatu zuen *Baionako diozesako bigarren katixima* lapurterazkoan (1733) eta Irazusta gipuzkoarraren *Doktrina Kristiana*-n (1739) gertatzen dira. Ondoren, gipuzkera klasikoazko testuetan, Larramendi, Mendiburu eta Kardaberazgandik hasita, *ne* da forma ez markatua, gehien erabiltzen dena, eta *ene* «markatua», aurreko paragrafoan esan dugunez. Orobat gertatzen bide da goinafarrerazko testuetan Lizarraga Elkanokoaz gero, eta Baztangoetan. Iparraldean, lapurtarrez, *ene* eta *ne* baliokideak dira, antza, baina bigarrena gero eta gehiago erabiltzen delarik, batez ere XIXgn. mendearen erdialdetik aurrera.

Zuberoako egoera berezia da. Badirudi zuberotar euskalkiko testu zaharretan izenordainen genitiboak ez zuela forma indarturik, hots, badirudi *neure*, *heurre*, *gewre* formak ez zirela ezagutzen euskalki horretan, eta *ene*, *hire*, *gure...* erabiltzen zirela joskera guztietan. Horrela, *Les prières du Prone* liburuxkaren zuberocerazko argitalpenean (1676), *zeren sobera bekatü egin baitüt pensamentüz, hitzez eta obrax*: *ene faltaz, ene faltaz, ene falta handiz* (9 orr.), edo Belapeyren *Katixima labur*-ean (1696), eta partka itzagüzü gure bekatia hala nula gük partkazen baitütügü gure ogen egiler (41 orr.). Gero, Maisterren Kempis-en itzulpenetik (1757) hasita, *nihaur* forma erabiltzen da, baina hau *nihaur* izenondoaren genitiboa da, hots bizkaiera modernoko *neure*-ren baliokidea, eta ez *ene*-ren aldaera. Hortaz, badirudi *ne* formarik ez dela agertzen inoiz zuberotar euskalkiko testuetan. Ezta ere, noski, *nire*-rik.

Bizkaieraz, esan dugun bezala, *ene* eta *neure* agertzen dira testu zaharretan, eta badirudi Linchmann-Aresti legearen arabera gertatzen direla aldaerok. XVIIIgn. mendearen hasieran kontuak nahasiagoak agertzen dira. Badirudi, oro har, bi formak erabiltzen direla, baina hautaketa idazlearen aukera da. Bestalde badirudi *neure*, gero eta areago, *neu* izenordain berriaren genitibotzat hartzen dela. Gauzak horrela, *ene* «markatuaren» ondoan *nire* sortzen da. Aurkitu ditudan lehen adibideak XIXgn. mendeko lehen urtetakoak dira, hots, bizkaitar klasikoak. Harrez gero *nire* da bizkaierazko tradizioan —Bizkaiko bizkaieraz bederen— *ni* izenordainaren genitiboaren berezko forma.

Mende honetan, eta batez ere gerra ondoko testuetan, bi gertaera kontrajarri eman dira Hegoaldeko literatur tradizioan. Alde batetik, bizkaierazko idazle batzuen idazlanetan —Gandiagaren *Elorri*-n, Alzolagan, eta, noski, J. San Martin

eta T. Etxebarria eibartarren, gerra ondokoak aipatzeko—*nere* aldera aurki daiteke maiztasun nabarmenez. Bestetik, gipuzkerazko zenbait idazle *nire* erabiltzen hasten dira. Lehen gertaeraren arrazoia, Gandiaga eta Alzolagan bederen, bizkaierazko idazleek sortaldeko erak erabiltzeko agertu ohi duten joera da eskierki. Bigarrenarena labainkorragoa da *nere* iritiz, uste ustel batean hartzen baitu oinarri, forma erregularrak jatorragoak eta zaharragoak direlako ustean hain zuzen. Izan ere, kontuan hartzekoa da *nire*-ren loraldi hori *zagoz*, *gagoz* eta kidekoak hobesteko —Euskaltzaindiak zaude, gaude gomendatu zituen arte— Guipuzkoan gertatu zen joerarekin batera ematen dela.

Forma erregularrekiko lilura horrek erro zahar samarrak ditu gure artean. Adibidez, Ithurryk bere lapurterazko gramatikan «le biscaïen *nirea* serait préférable» (14 orr.) dio, *nerea*, *enea* eta *nerea* aipatzen dituenean. P.Lafitte (*Grammaire Basque* 90), urrutirago doa, «les formes *nire*, «de moi», et *nirekin*, «avec moi», sont archaïques», inongo frogarik aurkeztu gabe, dioenean. Izan ere, K. Mitxele-nak 1964ean zioen bezala (*Sobre el pasado de la lengua vasca*, 75):

Para no citar más que una de las supersticiones corrientes entre nosotros, entre quienes hoy prefieren escribir *nire* «mi, mío», en vez de *nere*, no faltan quienes piensan que *nire* no es solamente «más correcto», sino también «más antiguo» que *nere*, puesto que su vocal tiene el apoyo del personal *ni* «yo». Esto puede parecer razonable, pero no es más que una suposición, que los documentos descartan radicalmente.

Kopuru-kontueta igoaz, *nere*-ren 12.440ren bat agerraldi daude Orotari-ko Euskal Hiztegia-ren corpusean; *nire*-renak 2.080ren bat dira. Zenbateko hauen balioa hobeki taxutzeko, esan dezadan *ene*-ren agerraldiak, 1545-1970 epean 9.600en bat direla corpus berean. Beste alde batetik, *Euskara idatziaren maiztasun-hiztegia*-n 1977ko testuetako 561 agerraldi jasotzen dira *nere*-renak eta 497 *nire*-renak. 497 agerraldi hauetatik 263 bizkaierazko testu dialektalei dagozkie, eta ez dago bakar bat Iparraldeko testuetan.

Ondorio gisa

Euskara baturako *eritzi* aldaera proposatu zenean, hori zela forma zaharra eta bizkaieraz erabili dena aipatu zen. Ikusi ditugun datuen arabera, argi dago bizkaierazko aldaera jatorra *eretxi* dela, eta *iritzi*, *eritzi* adina, gutxienez, erabili dela bizkaieraz. Bestalde, inork ez du zalantzan jartzen *eretxi* edo *eritzi* baino zaharragoak direla: gauza jakina da gaur egun *i*-z hasten diren aditzen jatorrizko formek *e* bat zutela hasiera-bokaltzat. Baina *ebili* edo *ekusi* arkaikotzat hartzen direnez gero³, ez da arrazoirik ikusten *eritzi*-rekin beste horrenbeste ez egiteko.

³ Hain zuzen, *ekusi*-ren agerraldiak erabatohizkoak dira —bizkaierazkoak ere ez dira falta— Hegoaldean XIXgn. mendean, eta are XXgn. mendean aurki daitezke, F. Goñi-ren *Lurdesko gertaerak* liburuan adibidez.

Nire-ri dagokionez, berriz, begien bistakoa da aldaeraren bizkaitartasuna. Baina aldaera hori berria da, *nere* baino berriagoa, eta azken honek badu, gainera, beste abantaila bat: bizkaitarrak (eta zuberotarrak) izan ezik, gainerako euskaldun guztiak erabiltzen dutela. Hots, kontua *zaude / zagoz*-en antzekoa da, eta denok dakigu zein aldaeratarata makurtu zen Euskaltzaindia azken hauei buruz. Bada beste kontu bat *nere* dela eta hainbatetan aipatu dena: *neure* forma indartuaren aldaera dela. Hala izango da etimologiari dagokionez, baina ez funtzioari dagokionez. Izan ere ez dago, dakidanez, testu bakar bat *ene / nere* kontrastea agertzen denik, eta honek axola du, ez baitira falta literatur tradizioan —gipuzkerazkoan hain zuzen— *ire / ere* edo *gure / gere* kontrasteak, Linchmann-Aresti legearen arabekoak eta *hire-heure*, *gure-geure*-ren jarraitzaileak. Ildo honetatik badirudi *nere*, *ene*-ren baliokidea dela, ez inola ere *neure*-rena.

ZARAITZUKO EUSKARAREN LEKUKOAK

Jose Mari SATRUSTEGI

Aita Villasanteri zor diot Nafarroako Olite edo Erriberrin jasotako eskuizkribu batzuen lehen berria. Villasantek berak helarazi zizkidan gero, 1988ko uztailean, euskarazkoen fotokopiak. Zer aproposago, esan diot neure buruari, emaitza haren lehen azalpen bat baino Villasanteri orain eskaintzeko?

Behin eta berriz aipatu izan dizkit berak paper horiek eta, denen azterketa bideratzen ari naizenez, lekukotasun zabalagoa aurkeztea izango zen nere gogoaz; baina, omenezko liburu honetarako lanei ezarri zaizkien oinarrizko baldintzek mugatzen dute neurria. Bakoitzari berea, dio esaera zaharrak, eta Villasanteri orri hauekin nere esker ona.

Izkribu hauen nundik norako ibilera ez da ulerterreza. Erriberriko komentuko Lukas Arizeta frantziskotarrak jaso zituen bertako botikarioaren etxean. Izatez Lizarrakoa da jaun hau, eta Abartzuzan apaiz izandako senditar baten bildumako izkribuak direla, aditzera eman du.

Lukas Arizetak emandako berriekin jarraituz, argibide hauek ezagutzen ditugu: «Creo que es un cura de principios del siglo XIX. En medio había dos folletos impresos sobre diezmos, etc., de 1814 y 1816. No sabe el farmacéutico cómo se llamaba».

Arizetaren oharra bat dator bildumako erdal predikuekin, espreski adierazten baidute bizpahiru aldiz hemeretzigarren mendeko data.

Egileari dagokionez, ezer gutxi dakigu. Abartzuzako parrokiaren baziren zazpi elizgizon XIX. mendearen hasieran: Bikarioa eta sei benefiziatu.¹ Parrokiako bikarioei dagokienez, Lizarrako Andres Velaz (1778-1860) izan zen berrogeita lau urtez, 1816tik 1860ra, herriko apaiz. Honen aurretik Ignazio Echauri arduratu zen parrokiaren 1804etik 1816ra bitartean; eta mende hasieran Roque Bearin, 1804ean kargua utzi eta bertako benefiziatu egin zuten arte.²

¹ *Diccionario Geográfico-Histórico del País Vasco* (1802)

² *Arch. Diocesano de Pamplona*. (427,37); *Libro de Títulos*. 30 fol. 384; 20 fol. 276 v.; 25 fol. 179 v.

Ezer gutxi argitu daiteke, beraz, euskal izkribuen egileaz ildo honetatik. Bil-dumaren jabea Abartzuzan apaiz egondakoren bat zela esateak, bestalde, ez luke inola ere berak idatziak zirenik segurtatuko; biltzaile ala beste norbaitek bilduta-koen zaintzaile izan zitekeen. Hori da hain zuzen, itxura guzrien arabera, bildu-maren azken jabeak egin zuena: bildu eta zaindu.

Grafiari dagokionez, esku askoren idazkera azaltzen da erdarazko orrietan. Izen zenbait ere agertzen da eta toki askotan emandako hitzaldiak dira. Fr. Juan de Cassillas da prediku baten egilea, Eusebio Fantova «presbítero residente en la villa de Alcabon», dio beste batek. Gabonetako sermoi bat «a la comunidad de Alcántara» zuzendua izan zela, esaten da, eta italiaraz egindako bertsoekin amaitua da. «Hoja de proclamas de la villa de Alcobar», dio beste orri batek. Iruñean, San Saturnino elizan emandako 1814eko sermoi bat ere badago.

Izkribu gehienak, hala ere, inolako argibiderik gabe daude. Euskarazkoak egile bakar batenak dira eta erdaraz nahiz euskaraz errepikatzen ditu batzutan gai berdinak.

Ez da erraz ulertzen nundik nora ibiliak diren hainbat iturritako orri hauek Abartzuzako apaizaren eskutara iritsi arte.

Bilduma honetan behin eta berriz aipu den Fantova apaizak bazukeen Abartzuzako bikarioarekin zerikusirik. Sermoi amaiera dakarren papertxo batek honela dio, hitzez-hitz, beste alderdian: *Se intenta pretender de la Vicaría de Toledo un Despacho de dispensa de proclamas, y comisión al Presbítero D. Luis Velez para que asista...* Amai gabeko esapide horren azpian, lumadunaren jolasgarri edo, zazpi edo zortzi aldiz idatzirik dator Fantova izena. Abartzuzako *Velaz* eta Toledoko eskarian azaltzen den *Velez* abizen bera bezala har badaitezke, familia-koak izan zitezkeen Andres eta Luis apaiz biak.

Eskuizkribuak

Sei dira euskaraz idatzitako sermoiak. 150 x 218 mm. neurriko orriak dira, letra xehearekin idatzirik daude eta, esan bezala, idazle batenak dira denak. Gaiak hauek dira:

1) *Erunt signa in sole* (Lc. c. 27). Abenduaren lehen igandeko predikua. Sei orrialde pasatxo ditu.

2) *Ductus est Jesus in desertum* (Mat. c. 4). Garizumako 1.igandea. Erdaraz lehen parte, euskaraz jarraitzeko gero. Lau orrialde euskaraz idatzitakoak.

3) *Exemplum enim dedi vobis* (Jn. c. 3). Ostegun Sanduko hitzaldia. «Sermon de Mandato», dio berak. Sei orrialde, Erdaraz jarraitzen du gero.

4) *Elisabeth autem* (Lc. 1, 57). Juan Bataiatzailearen jaiotzaz sermoi laburra. Hiru orrialde.

5) *Intravit Jesus in quodam Castellum* (lc. 10). Ama Birjinaren zerura igotzeaz. Erdaraz hasten da eta gero hiru orrialde ditu euskaraz.

6) *Erat Jesus ejiciens demonim* (Lc. 11). Garizumako 3.igandekoa. Hiru orrialde.

Lanaren mugak kontutan hartuz lehenengoa bakarrik plazaratzen da une honetan.

Euskalkia

Euskal izkribu hauen mintzaira ez da goi-nafar-hegoaldekoa, Zaraitzukoa baizik. Hona hemen zenbait adibide:

1) Hasierako H-dun hitzen gogordura:

Erakusleak. «Mundu *contan* dagoño» (1); «bi Evangelista *coec* coin baidira» (40); «arroitu terrible *curac*» (40); «gauza *coc*» (66); *contaco* (49).

CALA. «*cala bada*» (31).

CAIN. «*cain* dela veloz nola..» (4); «*cain* dela zaluia nola..» (6)

CAINBERTCE. «*cainbertce* laister» (7); «*cain bertze* agravio» (49)

2) *-ala* adlatiboa. «*Instantetic instanteala*» (60); «ellegatcen direnac *confesarioala*» (89); «gure vicico azquen *momentoalaño*» (136); «azquen *orduala*» (99); «erauguicen baitaucu *memoriala*» (16)

3) *-ara* izen bukaera. «*Amenazara* ecic castigoa» (26); «juicioaren *memoriarra*» (81); «quenduz bere honra eta *famara*» (88); «Adanen *calaberara*» (75).

4) *Sinkopa*. Ugariak dira honelako laburdurak:

a) Aditza.

«Nora juaten *zra?*» (8); «zoin *baitra*» (41); «ez daquicie sortu *grela?*» (54); *trastormatric* (40); *gabetric* (40); «icara eta pabore handi batez *betric*» (52); «curucea *fijatric*» (76); «hobequi *grabatric*» (67); «juaten cela *juzgatric izatra*» (122); *emandroquenari* (19); «*galdren* ciela corpuzac dituen indarrac» (60).

b) Hitzak.

«Munduan zagon *debran*» (69); «munduan vici izan guinen *tembran*» (114) (71); «Jaun divino conen *oñetra*» (141); *oñetara* (86).

5) *-eer* datibo plurala. «Munduco *habitanteer*» (43); «vere *semeer*» (77); «on eta *gaistoer*» (104).

Ortografia

Mitxelena zenaren omenez neuk argitaratutako zaraitzuar testuetan ez bezala,³ *b* letraren erabilpena nagusitzen da izkribu hauetan. Adibidez:

³ J. M. SATRUSTEGUI, «Textos salacencos del año 1780», *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, Vitoria 1985, pp. 1.023-1.043. *Euskal Testu Zaharrak I*, Iruñea 1987, pp. 160-167.

Hitzak. «Herri contacto» (138). *Hezurrak* (75;77). *Hilarguia* (35). *Obatcea* (60). *Vihotz* (146). Maileguetan jatorrizko idazkera zaintzen du: *Deshonesto* (91). *Habitanter* (43). *Heregiak* (104). *Honra* (88). *Humildadearequin* (19;142).

Aditzak. *Hil* (54), *hilcea* (65), «*hilceco punduan*» (61), *hilcecoz* (54), *hilceala* (11), baina behin *ilceala* (2). *Ihetsi* (09). «*Nahi* citut (145;146). *Orhoicitengatic hilceaz* (79).

Izenlaguntzaile nahiz aditz laguntzaile eta abar. *Handi* (43;52). Patriarca *handi harc* (78), baina «*confianza andi andiarequin*» (86). *Harc* (103;104). *Ihorc* ere (134). *Ehun* urte (27). *Lehenic* (27;33), *lehenago* (34); baina, *leenic* (106), «e-gun cura beño *leen*» (96). «*Arca hura*» (30), «*suerte triste hura*» (131); baina besteetan *cura*. *Mementohoro* (99). *Horay* (35). *Hobequi* (67).

Nabarmena da frikari eta afrikatuen arteko nahasmena: Ainguiruaren izez (20); viviente *guziac* (106), bizi *gutziendaco* (104); *erauguicen* baitaucu (16), *corpucetic separacen* denean (13); *beaz* bat (24), *voza* bat (21). Grafari dagokionez aldakortasuna da nagusi: ez *duçu* (1), erraten *ditçu* (4), *manatcen* (45), *deitcen ditzu* (45); *guciac* (87), *guziac* (87), *gutziendaco* (104); *lotsacen ditzu* (47), *goratçen ditçu* (25); *separacen* (13), *manatcen* (23). Maileguak jatorrizko grafian emanak dira: *gracia divinoaren auxilioac* (18), eta *presencia* (53).

Bustiduraren lekukoak badaude: mundu contan *dagoño* (1), mundu contan *gaudeño* (128); *beño* lehenago guerla (34), gauza cau *beño* ciertoagoric (155); azquen *momentoalaño* (136); Jaun divino conen *oñetra* (141). Erdal hitzak, noski, dauden daudenean uzten ditu: *señale* (39;99), *engañoac* (115). *Allega* guiten gure confesorearen oñetara (86). Denbora berean, *zoinac* (1) ere agertzen da; *zoinec* (59).

Morfologia

-NT/ND bikoiztasuna ikusten da: *pensamentu* (95,115) eta *momentoalaño* (153), baina «zure elege *sanduco manamenduac* (135); *comendu* (133); *hilceco punduan* (61)

Hitz hasierako b/p letra biak aurki daitezke: *becatu* (87,115). *becatariac* (53) baina «*pecatu mortal* bat» (67). *Barcamendua* (142).

G/K letren kasuan gogordura nagusiten da: *corpucetic* (13), *corpuzac* (60), Adanen *corpuzta* (71), *corpuz* (102); *castigoac* (46).

Aditza

Adibide batzuk bakarrik emango ditugu: causatcen *diacocie* (59), añadicen *dicie* (41), nai *bacie* (56), manatcen *citie* confesa *citiela* (6), icusten *cie* (63), *baiceradie* (61), aparta *citeye* (93), *bearditçut* gracia divinoaren auxilioac (17), erran *zazeela* galdeguiten *çacoien guzier* (28).

Izanen zerela (sic) (34), *ibilien diela* (40), *solo erranen diabezut* (95), *galdeguinen diadacie* (94). *Emandroquenari* (19).

Galderen tankeraz jabetzeko adibide hauek balia daitezke: eguiten *dugua* cala? (87), ez *daquicie* hil bear *ciela*? (54), *beardugua* esperatu azquen orduala? (99), *daucagua* acaso vicia erosiric? (101), ez *dugua* beldurrik izanen? (124), nora *zoaza*? (11).

Erdal esaerak

Erdarakada ugari bada lerro hauetan, hala nola: *acaso* (95), *por desgracia* (88), *por ventura* (125), ez *por cierto* (126), ez *solo* (115).

Hiztegiari dagokionez, erligio gaiaren eskariz sartu dira hauek: *honra* (88), *sentencia terrible cura* (92), *cadaver* edo *corpuz* (102), *juicio particular* (104), *juicio universal* (118), bere *tronotic* (104), *roboac* (116), *viviente* *guciac* (107), *voza* eta *sonidoa* (111), *odio* ta *rencoreac* (116), *doctrina gaisto* eta *perversoac* (135), eta abar *caminante* (1).

Besteric gabe emango dugu hitzez-hitz predikuaren testua.

Sermon para el 1. domingo de adviento

*Erunt signa in sole et luna, et stellis et
in terris presura gentium*

Luc. c. 27.

Ez duçu ignoratcen duenic, guizona mundu contan dagoño dela caminante bat zoinac batere baratu gabe laster eguiten baitu ilceala arguituz gueroz ilundu artio, eta ilunduz gueroz arguitu artio. Guizonaren vicia, erranten ditcu Salomonec, dela cain veloz nola postaco correoa, *tamquam nuntius presurrens* cain zaluic nola urçu velocidadearequin aitcea evaquicenduen. *Tamquam avis quae circumvolat in aere*, eta cer finetaco eguiten du guizonac cainbertce laister? Nora juaten zra becataria? *quo vadis?* galdeguiten çiacocien marineroec Profeta Jonasi zoalaric ihetsi desobedecituz Jangoicoaren mandatuéc, nora juaten zra bacatari (sic) desobediente Jangoicoaren preceptuen contra?¹⁰ nora zoaza demonioaren esclavao? Badaquizu nora? adizazu: hilceala. Badaquizu nora? Juicioala. Baya nola baitira bi juicio; bat particular zoin eguiten baita arima corpuçetic separacen denean, eta bertce universal zoin eguinen baita munduaren azquenean, juzgatu ditzut dela convenienteago chardoquitcea nore discurso breve contan juicio universalaz, zoin erauguicen baitaucu memorioala egungo Evangelio sanduac: baia acerturequin eguitecoz bearditçut gracia divinoaren auxilioac, galdizagun bada guciec humildadearequin emandroquenari M. SSmaren. intercesioneaz salutacen dugularic, devocioarequin Ainguiruaren izez *Ave Maria*²⁰

Profeta Jeremiasec erraten ditçu Jangoicoac emanzacola voza bat manatuz mira eguinzezala, bereala Profetac goratu cituen beguiac eta icutsi vara amenazacen cuen bat; berriz Jangoicoac manatcen ditçu Profetari mira eguin deçala, Profetac goratçen ditçu beguiac eta icusten suzco berz bat: lehenic moçratcen ditçu Jangoicoac amenazara ecic castigoa. Nahi citçun sumergitu mundoa dilubioz, baia lehenic manatu citçun, Patriarcha Noeri eguin cezala arca bat, zoinaren eguitean igari cinzan ehun urte, manatuz erran zazeela galdeguiten çacocien guciec cer finetaco fabricacen cuen arca hura, cela Jangoicoac castigo egorri bear cuenetic libratceco.³⁰ Cala bada dispoñitcen duenean abrasatcea mundu guzia suzco diluvioaz izanen ditzu señalear; eta riguroso izan bear badu castigoac, riguroso izanen ditzu señalear. Evangelistac erran zitzun lehenic capitulo contan izanen zere-la juicio universal beño lehenago guerla, peste, eta gose; horay erraten ditzu izanen direla señalear iguzquian, hilarguian eta izarretan, iguzquia ilunduren dela, ilarguiac eta izar guciec galduren diela beren arguitarzuna. Sn. Lucasec erraten dizu munduco guizonac icusten dielatic señalear coec, eta aditcen ichasoco arroitcu terrible curac ibilien diela trastornatric jaquin gabetric cer eguin.⁴⁰ Bi Evangelista coec coin baidira (S. Marcos, eta S. Lucas) añadicen dicie, ceruco virtuteac, zoin baitra Ainguiruac alteratren diela, eta infunditren espantu handi bat Munduco habitanteer: familietaco nausi batec errecebitu duenan zomait disgustu vere sirvienteen ganic nai duelatic gastigatu, deitcen ditzu vere esclavaoac eta manatcen

disponi dezaiela grilloac eta bertce casticoac: gauza coen vistan, lotsacen ditzu familiaco semeac, eta ez ditzu atrevitcen veren aitaren alcinean presentatcea. Guisa verean Jangoico gure Jaunac errecibitu ondorean cain bertze agravio lurecco habitante ingratoen ganic, nai ditzu gaztigatu, eta contaco deitcen ditzu vere esclavoac, zoin baitra ifernuco demonioac, eta manatcen prepara dezaiela seculacoz ifernuco calaboac; ⁵⁰ gauza coen vistan vere semeac, zoin baitra Ainguiruac, eta ceruan dauden arima justo guciac guelditren ditzu icara eta pabore handi batez betric vere Presencia divinoan. Becatariac, ez ceradie icarazten (sic) gauza coec guziac aditu ondorean? ez daquicie hil bear ciela? ez daquicie sortu grela mundu nearrezco contan hilcecoz? ez duzu gauza cau beño ciertoagoric: bien bada; nai bacie conservatu çuen concienciaren garbitarzuna eta evitatu becatu guciac eta especialqui becatu mortalac, zoinec causatcen diacocie Jangoicoari agravio infinito bat, edoquicacie presente ellegatren dela egun bat eta fite zointan guelditren ceradie ohatcean, eta instantetic instanteala galdren ciela corpuzac dituen indarrac: ⁶⁰ contan doctoreac manatcen citie confesa citiela, ceren baiceradie hilceco punduan. Alde batetariac çuen ascaciec sofocatcen citie utz dezazquiciela ontarzunac, bertce aldetic icusten cie munduco gusto guciac acabatcen drela çuendaco, iguzquiac, hilarguiac, eta ceruco izarrec ez diela prestatren gueiago arguiaric çuendaco, eta iz batean ez dela bertce remedioric çuendaco baicic hilcea. Eguiazqui, cristio maiteac, edoquicen ditugularic gauza coc guciac estampatric gure memorian imposible duzu cometi zagun pecatu mortal bat. Adicacie bada caso bat nic erran ditudan gauza coc guciac gueldi diten hobequi grabatric gure memorian Siriaco Auctor batec (zoin deizen baita Jacobo Emiseno) erraten ditzu munduan zagon debran (sic) zaquiela tradicioncz bere Provinciaco Elicetan,⁷⁰ Noec arcan sartu cen tembran dilubio universaletic libratceco, desenterratu cuela Adanen corputza zoin erdeten baicen Ebronon, S. Jeronimoc erraten duena bezala, eta eraman verequin eta guero egorri cituenan vere semeac munduaren poblacera repartitu zautela Adanen hezurrac, eta vere seme maitenari (zoin deitcen baita Sem) tocatu cizaiola Adanen calaberara zoin erman çuen eta utzi sepulatric J.C.S.J.ren curucea fijatric izan cen lecu berean. Eta cer finetaco Noec erepartitu zautzen vere semeer Adanen hezurrac? Patriarca handi harc eguin cuen cau, vere semeac orhoicitengatic hilceaz hezurrac vereenequin erematearequin, eta evita ceçaiela becatuac.⁸⁰ Bigarren causa edo motivo importante dena evitaceco becatu mortal guciac duzu juicioaren memoriara: ssaquinzacie bada, cristio maiteac, momento terrible cartan galdeguin bear daucula contu ersibat hil eta vizien Juezac zoin baita J.C. gure Jauna, erranez; eman dartzacie contu zuen iz, obra eta pensamendu guziez. Nai badugu bada ordu terrible cartan gueldiditen secretuan gure obra, iz eta pensamenduac, ellegaguiten gure confesorearen oñetara, eta confesa ditzagun confianza andi andiarequin gure becatu guziac. Eguiten dugua cala? zomat ez dra por desgracia egon ondorean beren adisquequin murmuratcen proximoaz eta quenduz bere honra eta famara ellegatcen direnac confesonarioala eta erraten ez diela murmuratu, ezetare quendu honra eta famara proximo lagunari?⁹⁰ Zomat ez daude orziric mila iz eta pensamentu deshonestoetan eta (ez)

baitie casoric eguiten coitaz acusatzeaz? Coen guzien contra pronunciatren ditzu gure Salvadore Divinoac sententia terrible cura: aparta citeye eneganic maradica-tuac Su eternoala. Eta noiz ellegatren da egun cori galdeguinen diadazie acaso convertitu naidien zomaitec? Nic ez diaguszut, errepondatren (sic) diabezut, eta solo erranen diabezut J. C. gure Jaunac anunciatu zuela. Escritura sagratuan izanen zirela aniz señaie egun cura beño leen, eta señaie eta gatzigu cuec icusten ditzugu urrancen direla momentohoro; eta cer? bear dugua esperatu azquen orduala converticeco? Eta, norc daqui noiz ellegaturen den vicico azquen ordua?¹⁰⁰ bada cer, daucagua acaso vicia erosiric? Acaso elqui baguetaric egun eliza contaric gueldituren duzu gutaric norbait cadaver edo corpuz. Artículo fedezcoa duzu guciec hil bear dugula, eta ez daquigula noiz; Artículo fedezcoa duzu izan bear duela juicio particular batec, eta bertzebat universal hil eta vici gutziendaco. Artículo fedezcoa duzu Jesu-Cristo jaunsiendela bere tronotic hil eta vicien juzgatzera, eta jaunsiendela leenic su terrible bat zoinec consumituren baitu viviente guziac eta hil ondorean resucitatren ditzu istante batez juzgaturic izateco. Su conec consumitren ditzu lurra eta elemento guciac berriric erreformatceco, S. Pedroc erraten duena bezala, eta guizon guciac eta specialqui reprobatic direnac,¹¹⁰ guelditren ditzu trastornatic aditcen dienean trompetaren voza eta sonidoa, eta icaratren icustez juez justo caren beitate terriblea. Can galdeguinen diacuçu condu Juez divino harc guc eguin ditugun munduan vici izan guinuen tembran obra on eta gaistoez. Can juzgatren ditzu Juez justo harc ez solo infidelidadeac, heregiac, engañoac, juramentu falsoac, lujuriazco becatuac, roboac, guezurrac, murmuracioac, odio eta rencoreac, baicic ere munduari iduri cizaion obra onac, baia gaistoac crela realidadeaz. Ez duzu dudaric, Catolico maiteac, ordu cura izanen dela munduan igari cirenetaric terriblena.¹²⁰ S. Geronimoc erraten ditzu iduri cizaiola trompetac sonu eguiten zuela vere bearrietan, eta juaten cela guzgaric izatra, orhoitcen cenean aldi gucietan egun cartaz eta zuelaric Sandu handi conec cain beldur handia momento cartaz, guc grelaric cain gaisto eta relajatric ez dugua beldurric izanen juicio universalaz? Uste ducie por ventura interceditren diela gure gatic ceruco Sanduec egun cartan? Ez por cierto, equivocatric zaurdie: ceren cala nola articulo fedezcoa baita M. Ssmac eta ceruco Sanduec interceditcen diela gure gatic mundu contan gaudeño, guisa verean gauza cierto duzu ez diela interceditren juicio universalaco egunean erreprobatic daudenen gatic;¹³⁰ eia vada orohi guiten juicio universalaz, Catolico maiteac, nai ez badugu izan condenatric daudenen suerte triste hura; velli⁴ guiten, eta eguin zagun penitencia verdadera gure becatu guziez. O Jesus divinoa! ez zula permiti ene comenduan daudenetaric icas dezala ihorc ere egungo egunean munduan curritcen diren doctrina gaisto eta perversoac, iz ematen dauzugu guciec Jauna, nai dugula obserbatu zure graciarequin bateo zure elegue sanduco manamenduac gure vicico azquen momentoalaño, bai ene Salvadore divinoa, iz dauzut ene feligres gucien partez, herri contacto familietaco aita eta ama, nausi eta eheco andre guciec naidiela educatu veren humeac et servizariac zure beldur sanduan, eta seme alava eta servizari guciec naidiela izan humilde eta obediente veren aita eta ama nausi eta

echeco andrendaco:¹⁴⁰ egoz guiten gucioc bada, Jaun divino conen oñetra eta galdin daçogun izan zala compasioa gu becatari miserablez gure vicico azquen momento terriblean, galdin zacogun humildadearequin barcamendua gure becatu guciez, erranez: J.Cto. G. Jna. Jangoico eta guizon egiazcoa, gure Creadore eta redentorea, dizut pesare eta dolore handi bat zure Magestade divinoaren ofendituaz honesten zitut Jauna nore vihotz guciatz, gauza guciac beño gueiago ceren baizrade infinitoqui on eta perfectoa; misericordia Jauna, misericordia eta gracia, zoin baita gloriaren prenda seguroa Amen.¹⁵⁰

- ABRASA(TU). *Abrasatcea mundu guzia suzco diluvioaz* (31)
- ACABA(TU). *Icusten cie munduco gusto guciac acabatcen* (63)
- ACASO. *Daucagua acaso vicia erosiric?* (101) (95) *acaso elqui baguetaric egun eliza contaric* (101)
- ACERTU. *Baia acerturequin* (17)
- ADI(TU). *Adiçacie bada caso bat* (67)
- AINGUIRU. *Ainguiruaren izez Ave Maria* (20) *zoin baitra Ainguiruac* (51)
- AITCEA. *Aitcea evaquicenduena* (6)
- ALCINEAN. *Veren aitaren alcinean* (47)
- ANIZ. *Izanen zirela aniz señaile* (97)
- APARTA. *Aparta citeye eneganic* (93)
- ARCA. *Cer finetaco fabricacen cuen arca hura* (30)
- ARGUI(TU). *Arguituz gueroz* (3) *arguitu artio* (3)
- ARGUI. *Eta ceruco izarrec ez diela prestatren gueiago arguiaric çuendaco* (64)
- ARGUITARZUN. *Galduren diela beren arguitarzuna* (38)
- ARIMA. *Arima corpucetic separacen denean* (13) *cernuan dauden arima justo guciac* (51)
- ARROITU. *Ichasoco arroitu terrible curac* (40)
- ARTICULO. *Articulo fedezcoa duzu* (103)
- ARTIO. *Ilundu artio* (3)
- ASCACI. *Aldebatetaric çuen ascaciec* (62)
- BADA. *Adiçacie bada caso bat* (67)
- BAGUE. *Acaso elqui baguetaric egun eliza contaric* (101)
- BARA(TU). *Zoinac batere baratu gabe* (2)
- BARCAMENDU. *Galdin zacogun humildadearequin barcamendua* (142)
- BATEO. *Zure graciarequin bateo* (135)
- BAÑA. *Baya nola baitira bi juicio* (12); *baia acerturequin* (18)
- BEARRI. *Sonu eguiten zuela vere bearrietan* (121)
- BEAZ. *Suzco beaz bat* (24)
- BEITARTE. *Juez justo caren beitarre terriblea* (112)
- BELDUR. *Cain beldur handia memento cartaz* (123); *ez dugua beldurric izanen?* (124)
- BEÑO. *Beño lehenago guerla* (34); *ez duzu gauza cau beño ciertoagoric* (55); *egun cura beño leen* (96)
- BERRIRIC. *Lurra eta elemento guciac berriric erreformatceco* (109)
- BIEN BADA. *Bien bada* (55)
- CAIN. *Dela cain veloz nola postaco correoa* (5); *dela cain veloz nola urçu velocidadearequin* (6)
- CALABO. *Prepara dezaiela seculacoz ifernuco calaboac* (50)
- CAMINANTE. *Dela caminante bat* (2)
- CASO. *Adiçacie bada caso bat* (67)
- CASTICO. *Grilloac eta bertce casticoac* (46); *riguroso izan bear badu castigoac* (32)

- CAUSA(TU). *Zoinec causatcen diacocie* (49)
- CHARDOQUI. *Dela convenienteago chardoquitcea* (15)
- COMENDU. *Ez zula permeti ene comenduan daudenetatic* (133)
- COMETI. *Imposible da cometi zagun pecatu mortal bat* (67)
- CONFESA(TU). *Doctoreac manatcen citie confesa citiela* (61)
- CONTAN. *Mundu contan dagoño* (1)
- CORPUZA. *Arima corpucetic separacen denean* (13)
- CRISTIO. *Cristio maiteac* (66)
- CURRITU. *Munduan curritcen diren doctrina gaisto* (135)
- DEBRA. *Munduan zagon debran* (69); ikus TEMBRA
- DESOBEDECITU. *Desobedecituz Jangoicoaren mandatuec* (9); *desobediente Jangoicoaren preceptuen contra?* (10)
- DOCTORE. *Doctoreac manatcen citie confesa citiela* (61)
- ECIC. *Amenazara ecic castigoa* (25)
- EDOQUI. *Edoquiçacie presente* (59); *edoquicen ditugularic* (66)
- EGORRI. *Jangoicoac castigo egorri bear cuenetatic libratceco* (30); *gero egorri cituenean vere semeac munduaren poblatzera* (74)
- EGUIA. *Eguiazqui* (65); *eta ceruco izarrac ez diela prestatren gueiago argiaric çuendaco* (64)
- EGUN. *Egungo egunean* (134)
- EIA BADA. *Eia bada orhoiguiten* (130)
- ELEGE. *Zure elege sanduco manamenduac* (136)
- ELLEGA(TU). *Ellegatcen direnac confesonarioala* (89); *ellegaguiten gure confesorearen oñetara* (86); *eta noiz ellegatren da egun cori?* (94)
- ELQUI. *Acaso elqui baguetatic egun eliza contatic* (101)
- ENEGANIC. *Aparta citeye eneganic maradicatuac* (93)
- ERAMAN. *Eraman verequin* (73)
- ERAUGUI. *Zoin eraugutzen baitaucu memoriala egungo Evangelio sanduac* (17)
- ERDEN. *Desenterratu cuela Adanen corputza zoin erdeten baicen Ebronon* (72)
- EREMAN. *Hezurrac vereequin erematearequin* (79); ikus ERAMAN
- EREPARTI(TU). *Eta cer finetaco Noec erepartitu zauzten vere semeer Adanen hezurrac?* (78)
- ERREPONDA(TU). *Nic ez diaguszut errepondatren* (95)
- ERMAN. *Adanen calaberara zoin erman çuen eta utzi sepultatric* (76)
- ERRAN. *Erraten ditcu Salomonec* (4); *erraten ditçu* (21); *erran zazeela galdeguitte çacoién gucier* (29); *nic erran ditudan gauza coc* (67)
- ERRECEBI(TU). *Nausi batec errecebitu duenan* (44); *errecibitu ondorean cambertze agravio* (49)
- ERREPROBA(TU). *Erreprobatic daudenen gatic* (129)
- ERSI. *Galdequin bear daucula contu ersibat* (83)
- ESPECIALQUI. *Eta especialqui becatu mortalac* (59)
- ESTAMPA(TU). *Gauza coc guciac estampatric* (67)

- EVAQUI. *Aitcea evaquincenduen*a (6)
- EZETARE. *Ez diela murmuratu, ezetare quendu honra eta famara* (89)
- FEDE. *Articulo fedezcoa duzu* (103)
- FIN. *Cer finetaco eguiten du* (7); *cer finetaco fabricacen cuen arca* (29); *eta cer finetaco Noec erepartitu zauzten vere semeer Adanen bezurrac?* (78)
- FITE. *Eta fite* (60)
- GALDU. *Galduren diela beren arguitarzuna* (38); *galdeguiten çiacocien* (8); *gal-dizagun bada guciac* (9); *manatuz erran zazeela galdeguiten çacocien gucier* (29); *galdinzacogun humildadearequin barcamendua* (142)
- GANIC. *Vere sirvienteen ganic* (44); *habitante ingratoen ganic* (49)
- GARBITARZUN. *Çuen concienciaren garbitarzuna* (56)
- GAUDEÑO. *Mundu contan gaudeño* (128)
- GAZTIGA(TU). *Nai duelaric gartzigatu* (45); *nai ditzu gartzigatu* (49)
- GAZTIGU. *Señale eta gartzigu cuac icusten ditzugu urrancen* (98)
- GORA(TU). *Profetac goratçen ditçu beguiac* (25)
- GOSE. *Beño lehenago guerla, peste eta gose* (34)
- GRACIA. *Gracia divinoaren auxilioac* (18)
- GRILLO. *Disponi dezaiela grilloac* (46)
- GU. *Gutaric norbait* (102)
- GUCIAC. *Gauza coc guciac* (67)
- GUEIAGO. *Gauza guciac beño guehiago* (148)
- GUELDI(TU). *Gauza coc guciac gueldi diten hobequi grabatric* (67) *gueldituren duzu gutaric norbait cadaver edo corpuz* (102)
- GUERLA. *Beño lehenago guerla* (34)
- GUEROZ. *Arguituz gueroz* (3)
- GUISA. *Guisa berean* (47) (128)
- GUSTO. *Icusten cie munduco gusto guciac acabatcen* (63)
- GUZIA. *Abrastcea mundu guzia suzco diluvioaz* (31)
- HEZURRA. *Adanen bezurrac* (74) (78); *orhoicitengatic hilceaz bezurrac vereequin erematearequin* (79)
- HILARGUI. *Iguzquiac, hilarguiac, eta ceruco izarrac* (63); *Ilarguia* (36)
- HONETSI. *Honesten zitut Jauna nere vihocz guciac* (146)
- IAQUIN. *Nic ez diaguszut, errespondatren diabezut* (95)
- ICARA. *Icara eta pabore handi batez betric* (52)
- ICARA(TU). *Becatariac, ez ceradie icarazten* (sic) (54)
- ICHASO. *Ichasoco arroitu terrible curac* (40)
- ICUTSI. *Icutsi vara amenazacen cuen bat* (23)
- IFERNU. *Zoin baitra ifernuco demonioac* (49); *ifernuco calaboac* (50)
- IGARI. *Igari cinzan ehun urte* (28); *munduan igari cirenataric terriblena* (119)
- IGNORA(TU). *Ez duçu ignoratzen duenic* (1)
- IGUZQUI. *Izanen direla señaleac iguzquian* (35); *iguzquia ilunduren dela* (36) (63)
- IHETSI. *Zoalaric ihetsi* (9)

- IHORC. *Icas dezala ihorc ere* (134)
- ILUNDU. *Iguzquia ilunduren dela* (36)
- INFINITO. *Agravio infinito bat* (59)
- ISTANTE. *Resucitatren ditzu istante (sic) batez* (106); *instantetic instanteala* (60)
- IZ. *Iz batean* (64)
- IZAR. *Eta ceruco izarrec ez diela prestatren gueiago arguiaric çuendaco* (64)
- JANGOICO. *Guisa berean Jangoico gure Jaunac* (48); *Jangoicoari* (59)
- JAUNSI. *Jesu-Cristo jaunsiendela bere tronotic* (104); *eta jaunsiendela leenic su terrible bat* (106)
- JUAN. *Nora juaten zra* (8)
- LAISTER. *Cainbertze laister* (7)
- LASTER. *Laster eguiten baitu* (2)
- LECU. *Lecu berean* (77)
- LEHENIC. *Baia lehenic manatu citçun* (26)
- MANA(TU). *Eta manatcen disponi dezaiela grilloac* (46); *eta manatcen prepara dezaiela* (49); *manatuz mira eguinzezala* (22); *manatcen ditçu* (23); *manatu citçun* (26) (27)
- MANDATU. *Desobedecituz Jangoicoaren mandatuec* (9); ikus PRECEPTU
- MARADICATU. *Aparta citeye eneganic maradicatuac* (93)
- MARINERO. *Galdeguiten çiacocien marineroc* (8)
- MIRA. *Manatuz mira eguinzezala* (22); *mira eguin deçala* (24)
- MOMENTO. *Cain beldur handia momento cartaz* (123); *gure vicico azquen momentoalaño* (136); *momentohoro* (99)
- MORTALA. *Eta especialqui becatu mortalac* (59)
- MOSTRA(TU). *Mostratcen ditçu* (26)
- MUNDU. *Abrasatcea mundu guzia* (31); *nahi citçun sumergitu mundoa dilubioz* (26)
- NAUSI. *Nausi batec errecebitu duenan* (44); *nausi eta echecho andrendaco* (139)
- NEAR. *Mundu nearrezco contan* (54)
- NORE. *Nore discurso breve contan* (15)
- OHATCE. *Zointan guelditren ceradie ohatcean* (60)
- ONTARZUN. *Utz dezaizquiciela ontarzunac* (62)
- OÑ. *Egon guiten gucioc bada Jaun divino conen oñetra* (141)
- ORHOI(TU). *Orhoicengatic hilceaz* (79); *orhoitcen cenean* (122)
- ORZI. *Zomat ez daude orziric* (91)
- PABORE. *Icara eta pabore handi batez betric* (52)
- PERMETI. *Ez zula permeti* (133)
- PESARE. *Dizut pesare eta dolore handi bat* (144)
- PESTE. *Beño lehengo guerla, peste, eta gose* (34)
- POSTA. *Postaco correa* (5)
- PRECEPTU. *Jangoicoaren preceptuen contra?* (10); ikus MANDATU
- PRESENTE. *Edoquiçacie presente* (59)

- PRESTA(TU). *Eta ceruco izarrec ez diela prestatren gueiago arguiaric çuendaco* (64)
- PUNDU. *Hilceco punduan* (61)
- REMEDIIO. *Eta iz batean ez dela bertce remedioric çuendaco* (65)
- REPARTI(TU). *Repartitu zauztela Adanen bezurrac* (75); ikus EREPARTI
- REPROBA(TU). *Guizon guciac eta specialqui reprobatic direnac* (109); ikus ERREPROBA(TU)
- RIGUROSO. *Eta riguroso izan bear badu castigoac, riguroso izanen ditzu seña-leac* (33)
- SEÑALE. *Izanen zirela aniz señaile* (97)
- SONU. *Iduri cizaiola trompetac sonu eguiten zuela* (122)
- SPECIALQUI. *Specialqui reprobatic direnac* (109)
- SSAQUIN. *Ssaquinzacie bada* (81)
- SU. *Suzco beaz bat* (24); *abrasatcea mundu guzia suzco diluivioaz* (31); *su eter-noala* (94)
- SUMERGI(TU). *Nahi citçun sumergitu mundoa dilubioaz* (25)
- TEMBRA. *Munduan vici izan guinuen tembran* (104); ikus DENBRA
- URRAN(DU). *Señaile eta gatzigu cuec icusten ditzugu urrancen* (99)
- UTZ. *Utz dezaizquiciela ontarzunac* (62)
- VELLI. *Velli guiten, eta eguin zagun penitencia* (132)
- VELOZ. *Cain veloz nola postaco correoa* (5)
- VISTA. *Gauza coen vistan* (46) (51)
- VOZA. *Jangoicoac emanzacola voza bat* (21); *trompetaren voza* (111)
- ZALUIA. *Cain zaluia nola urçu velocidadearequin aitcea evaquicenduena* (6)
- ZOIN. *Zoinac batere baratu gabe* (2); *zoin eguiten baita* (13); *zoinec causa-tcen diacocie Jangoicoari* (59)
- ZOMAT. *Zomat ez daude orziric* (91); *zomat ez dra por desgracia egon...* (88); *errecebitu duenan zomait disgutu* (44); *converti naidien zomait* (95)

---

¹³² Velli hitzaren esanahiaz, 1911an Otsagiko Ziriako Garralda zenak idatzitako azalpena, honako hau da:

— «Baña, zer da Esnalea?. Esnalea... Esnalea. Itz ori estut ongi aytzen.

— Esnalea duzu orobat nola *bellitzea* emen... Badakizu guk uste gaberik agi naydizie Euskal eginzalek belligiten guaren lotik eta eginzagun alguzia eztadien gal gure sardokitze edo mintzu maitea». (AGN. Fondo Campión, carpeta Z Y).

EUSKAL LITERATURARA HURBILTZEKO IKUSPEGI FUNTZIONALA HOBETSIZ

Ana Mª TOLEDO LEZETA

Aita Luis Villasante euskaltzainburu ohiak jakintza-alor bat baino gehiago landu du urte luze emankorretan barrena: teologia, gramatika, soziolinguistika... eta baita euskal literatura ere. Euskal literaturaren ezaguerarako esku-liburu izan da *Historia de la Literatura Vasca* eta hamaika lan monografikotarako abiapuntu eta langai-emaile.

Euskal literaturari buruzko ezaguera zabaldu duen liburu honi omenaldi xumea eskaini nahiz, literaturara hurbiltzerakoan ikuspegiak hartzen duen garrantzia hartuko da mintzagai.

Erizpide-azalpena eginaz edo egin gabe edozein kritika-azterketetan edo literaturaren edozein historia planteatzerakoan, literaturari buruzko ikuspegi bat nahitaezkoa da, ez dago ihes egiterik, ez dogmatzat hartzerik hartutako ikuspegia. Beraz, egindako azterketa kritikoak edo historiak lekua eta zentzua irabazten dute beraienezat eraiki diren zutabeen barnean.

Zinez, gaia jorratzeko aukeratutako ikuspegia elementu erabakiorra da berbaldi orotan. Nolanahi ere, beharbada, pisu handiagoa hartzen du berbaldia erai-kiko duten oinarriak emanda ez datozen esparru haietan, lehen-lehenik berbaldia den eraikuntza horren oinarriak ezarri eta eraiki behar dituzten jakintza-eremutan, literaturari buruzkoarena kasu. Eta ez bakarrik literaturaren gainean eratzten den ihardunean, baita literatur ihardunean bertan ere; ikusi besterik ez dago, esate baterako, ikuspuntuak hartzen duen garrantzia kontaktaren alorrean.

Oraindik argitaratu zaharra ez den liburu batean honela irakur zitekeen:

«que a veces las ideas tienen una cierta autodeterminación y que se desprenden del contenido histórico originario y siguen funcionando con contenidos a veces contradictorios con los del momento de origen»¹.

---

¹ JIMENEZ BLANCO, José: «Sociedad, Participación y Violencia» in *Hombre y Política. Perspectivas socio-políticas actuales*, Universidad de Deusto, Bilbao, 1988, 92. or.

Hainbat jakintza-eremutarako baliagarria izan daitekeen ideia hau ez zaio arrotza literaturari buruzko berbaldiari. Historian barrena literaturaren gainean eraiki den berbaldia literaturari buruzko ikuspegi desberdina erakusten joan da eta hartutako ikuspegia izan da giza-iharduera honen mugak jarri dituen, denboraren harian mugarriak lekuz aldatzen joateko giltza eta lizentzia eskuan izan duena.

Aro bakoitzak jakin du zer den literatura edo-ta zein tramankulurekin ezarri harreman literarioak. Garai bakoitzak jakin du bere bizitza literarioaren esparruan hesiak jartzen, baina hesi horiek ez dira izan hesi finkoak, mugikorak baizik.

Aldi bakoitzeko hartzaileak zedarritu ditu bere behar desberdinak ase-tzeko barrutiak, aldi bakoitzeko poetika eta erretorikak sistematizatu dute, zehaztasun handiago edo txikiagoarekin, literaturaren alorra, hartzaileak uste zuenarekin bat etorri ala ez, produkzio literarioak eskaintzen zuenari hertsiki lotuz ala ez, baina aldaketari lotua dagoen sistematizazioa da eta azken batez, aurretiaz ezarritako oinarrien barnean, ulertu behar den sistematizazioa: ez abstraktuan, baizik eta sistematizazioari jarri zaion markoaren barnean, marko honek ezartzen dituen koordenadei atxekirik, marko honek erakusten duen ikuspegiaren baitan. Honenbestez, literatur gertaera autodeterminatuz doan gertaera moduan joko dugu, eta ez hori bakarrik, baizik eta bilakaera-modu biologiko batetik urrun, aldiberean zedarriketa-modu desberdinen menpe egon den gertaera legez, zedarriketa-modu horietako bakoitzaren balioa ezartzen dituen oinarrien barnean ulertu behar delarik.

1. Literatur gertaerari buruzko gogoeta

Literaturaren teoria-kritiken historiei edo-ta historiografia literarioari gain-begirada bat botatzea aski da honetaz ohartzeko: gertaera literarioari buruzko ikuspegia aldaketaren menpe egon dela. Aipatutako eremu hauek zabaltzen badiugu, berriz, oraindik areagotu egin daiteke baiezpena, izan ere, sistematizazio-lan horiek ziotena ez bait da beti bat etorri, ez idazle guztiek jarraitutako bideekin, ezta bizitza literario indartsuena zuten tramankuluek erakusten zutenarekin ere.

Gauza jakina da literatura den objektu material horretara hurbiltzeko talai deberdinak elkarri hertsiki loturik daudela: teoria, kritika eta historia objektu formalak bereziko ditu, baina ez dute erdiesten beren artean independentziarik; aitzitik, batak bestearen beharra du, batak bestea baldintzatzen du. Produktu batzuen bizitzak sortu dituen lan-eremuak dira, produktu horiek sistematizatu nahiak sortutakoak, hain zuzen ere. Produktu, hauen bizimodua eta berauei buruzko berbaldia etengabeko harremanean egon dira eta daude, nahiz eta harreman hauek ez diren eraiki adostasunaren gainean.

Harreman hauei ere leku egiteak eta konplexutasun honen barnean ikustek izenburuan planteatu dugun gaia oso luze eta zabal joko luke. Horregatik gaia literaturari buruzko gogoetetara zedarrituko dugu, gogoeta hauetan bertan lerro nagusitara mugatuz.

Literatur gertaerak beti lagun izan du berari buruzko gogoetaren bat. Gogoeta xume horietan bertan hasten da bere esparruaren zedarriketeta-lana eta hone-la, historikoki bertsoaren bidez adierazitakoari murriztu izan zaio, hitz-kateak hartzen duen eraketa-modu bati lotuaz, hain zuzen ere, literaturaren eremua edo hitzaren zentzu etimologikoari atxekitu izan zaion aldirik ere ezagutu du.

Dena den, literaturari berari buruzko gogoetak ez du historikoki lilura handirik sortu. Aristotelesen *Poetika* fruitu goiztiarrak ez zuen eragin gerora literatur gertaera deskribatzeko zaletasun handirik, idazleari ezartzen zaion arau eta erregelen azalpena eta produktu literarioak sailkatu beharrera lerratuko da literatur eginkizunari buruzko azterketa; aitzindariaren begi zorrotzak ikuskatu eta landu zuen alderdi arauemailearen ezpalari lotu zitzaizkion. Mendeen joanean Aristotelesen *Poetikaz* egiten diren berrirakurketetan bere baitan zeraman alderdi deskribatzaileaz erantzten doaz eta Horazio, Quintiliano etab.en lumetatik jalgitzen diren sistematizazioak gero eta aginduzkoagoak eta produktu literarioen sailkapenekiko zaletasun handiagoa erakusten dutenak dira. Idaztea, idazketa-modu ona irakasten duten arau batzuk norberaganatzea besterik ez da; literaturaren alderdi erabilgarria azpimarkatzen da; eta estilo eta generoak arautzen... Arau eta erregelek gertaera literarioaren deskripzioa itotzea dakarte. Aristotelesen ondoko poetika eta erretorikak idazteko ofizioa ikasteko errezeta-multzo bihurtuko dira, errezeta ikasi ezkeron edonork idatz dezake. Hori bai, ofizio honek bere legeak ditu eta lege horiek orpoz-orpo jarraitzeak dira.

Berez gogoeta bat baino gehiago «egin behar den moduko» literatura gartzeko bide-erakusleak dira. Idazle eta idazlanen gainetik indarrean dauden prezeptibak, eztabaiden gainetik ikuspegi «ofiziala» eta landua erakusten dutenak dira. Nolanahi ere, idazleak ez zitzaizkien beti otzan-otzan lotu aginduek ezarritako bide estuei; praktikan idazle ugari beren idazlanen bidez literaturaren autonomia, berehalako helbururen bati makurtzen ez zaion ariketa-modua izatea, askatasun sortzailearen izenean mugak haustea etab. aldarrikatu zuten.

Eztabaidak eztabaida ezer gutxi aurreratzen da literatur gertaeraren izaeraren ezagueran, harik eta mende honen hasieran Errusiar Formalistek berplanteatzen duten arte. Hauek izaera aztertu nahi dute. Jarritako helburu eta bideek gertaera literarioaren berezitasuna ezartzera eramango ditu eta literaturaren autonomia aldarrikatzera².

² Ik. besteak beste, *Teoría de la literatura de los formalistas rusos*, Editorial Siglo XXI, México, 1980, 4. argitalpena, (Tz. Todorov-ek prestatu eta aurkeztutako antologia). ERLICH, Víctor: *El formalismo ruso. Historia-Doctrina*, Editorial Seix Barral, Barcelona, 1974. GARCIA BERRIO, Antonio: *Significado actual del formalismo ruso*, Editorial Planeta, Barcelona, 1973.

Mezu-mota honen oinarriak eusten dituzten ezaugarri bereizleak eraiki nahian xahutuko dute indar ugari. Literarioa dena eta ez denaren artean ezarri nahi izan zuten muga zehatzak, berbaldi-modu literarioari eman nahi izan zioten kategoria sustantiboak, egintza honen ezaugarri esentzialak ikertzera eraman zituen, beste edozein elementurekin gorde zitzakeen harremani jaramonik egin gabe, harreman orotatik abstraituz: berbaldi literarioa ez da ikusten zeinuz beteriko mundu batean. Mugak jarri behar zaizkion zeinu berezi bat besterik ez da.

Harrezkero makina bat saio egin da izaera berezi hori mugatzeko, estetika espekulatibo batera jo gabe, literatur mintzairaren berezitasunak ezartzeko, baina azken aldi honetan, alabaina, dirudienez, ahalegin hauek ez dute ezagutzen garai bateko hedapenik.

Gure gaurko mundua arras desberdina da, baina mende honetan barrena egindako literaturaren sistemaren azterketek, zinez, ez dute erdietsi, ez Aristotelesen *Poetikaren* bizitza luzea, ezta honek lortu zuen itzal besterekin banatu gabea ere. Oraindik Errusiar Formalismoa eratu zuten elkarte txiki konformagaitz horien sorreraren mendeurrenetik hamarkadetara bagaude ere, eraberrikuntza sakonak heldu dira formalista hauen zenbait oinarriren alderdi funtsezkoetara: batetik, literariotasunaren azterketari eman zioten izaera ontologikoa pisu espezifikoak galduz doa ikuspegi fenomenologikoago baten alde; bestetik, hartzailagoaren papera lekua irabazten doa, bereziki eta soilik literatur komunikazioaren testu-alderdian oinarritzen ziren azterketen aurrean.

Ez du inolako zentzurik oinarri ontologiko soilen gainean eraiki nahi zuten eta, oraindik orain, nahi den literaturaren zientzia baterako ahaleginak gutxiesteak. Ez Errusiar Formalisten ahaleginak, ez gerora ildo honetatik egin diren beste batzurenak; izan ere, beste zenbait alderdi alde batera utzita, bakar-bakarrik testu literarioa eratzen duen hitz-ore horren azterketara ezbairik gabekoa den ekarria egiten bait dute.

Edozein modutan, literaturaren ikerketa berau eratzen duen hitz-orera mugatu eta mintzaira hau gainontzeko mintzairetatik zehatz-mehatz zedarritzea bilatzen zuten ikuspegi haiek, maila batean behintzat, helburua erdiestera ez dira heldu, hala ere, guztiz onuragarriak eta probetxuzkoak izan dira. Itxurazko kontraesan honen bidez adierazi nahi dena honako hau da: helburua erdiestera ez dira heldu ez dutelako lortu zentzu absolutu batean literatur mintzairaren ezaugarriak mugatzea, guztiz onuragarri eta probetxuzkoak izan dira zentzu operatibo batean literatur gertaera ezagutzen lagundu dutelako eta literaturak sortutako mundua mundu autonomo legez jo zedin egindako ekarriagatik.

Hala ere, bada azken aldi honetan, gainontzeko berbaldiak/berbaldi literarioaren arteko desberdintasunen arteko ustezko muga esentzialaren hausketa proposatu duenik. Berbaldi hitzaren sustantibotasuna aldarrikatu duenik eta literario hitzaren kategoria adjetiboa azpimarkatu. Berbaldi literarioak bereak eta bereak bakarrik lituzkeen ezaugarrien bilaketan saiatu ordez, abiapuntutik bertatik ezaugarri bereizle horiek ukatu eta berbaldiaren esparruaren barnean gainon-

tzeko berbaldi-motetatik bereiztea egokiagotzat jo duenik. Hots, berbaldia da mugak ezartzen dituen, kontzeptu bat beste batetik bereizten duen kategoria sustantiboa eta kalifikazioak jasotzeko gauza da bakarrik, berbaldi-mota batzuk besteengandik bereziko dituzten kalifikazioak jasotzeko, baina eremu horren barnean. *Literariotasunaren* izaera sustantiboa *berbaldi literarioaren* ezaugarri adjetibora aldatu da, «ezaugarri berezi batzuen nagusitasunaz» aditzera ematen den kualitatera³.

Bada, baita ere, beste joera bat, berbaldia bere baitan aztertu ordezt hartzaile-arekiko harremanean aztertzea proposatzen duena, hartzaileak berbaldiaren aurrean hartzen duen jarreraren esku utziz auzia: *Errejimen literarioan* literario honen kualitatea testu eta irakurlearen artean gauzatzen den harreman-moduak erabakitzen du⁴.

Zalantzarik gabe, azken urte hauetan zabaltzen diren bide hauetatik berbaldia-ri berbaldi literario legez jasotzeko aukera handiagoak eskaintzen zaizkio.

Beraz, literatur mintzairari buruzko ikuspegia aldatzen joan da historian barrena eta aldaketa honetan nabarmena da nola hurbilpen-modu ontologiko batzutatik hurbilpen-modu fenomenologikoetara egin den ibilbidea. Azken ikuspegi hauentzat ez du axola zerk egiten duen berbaldi bat berbaldi literario, zertan datzan literariotasuna, zerk bereizten duen berbaldi literarioa gainontzeko berbaldietatik, nola berbaldiaren funtzionamendu-moduak, hartzaileak berbaldiaren aurrean hartzen duen jarrerak, hartzaileak berbaldiaren aurrean martxan jartzen duen irakurketa-moduak...

2. Euskal literatura gogoeta hauen argitan

Euskal literatur gertaerak bere ingurukoaren inspirazio-iturri berberak izan ditu, hala lehengaiz hornitzailekoan, nola lehengai hauek antolatzailekoan. Ikasketamailako benetako *koinea* eratzera iritxi zen mundu greko-latindar horretan daude iturriak, inguruko horienak bezalaxe, baina horien literatur iharduera arautzen duten poetika-erretoriketa jo arren, ez da iristen iturri horiek eskaintzen dituzten bide guztiak ibiltzera.

Mugimendu literarioak heltzen dira, euskaldunak, besteak beste, mugimendu hauen bidez adierazten dituzten munduaren aurrean kokatzeko modu desberdinak, bizitzaren aurreko jarrera desberdinak, ideia eta gustu literarioen aldaketak... baina ez die itxura ematen inguruko literaturak legez, edo hauek zabaltzen zituzten ildo guztietan ibiliz.

³ VAN DIJK, Teun: *Estructuras y funciones del discurso*, Siglo Veintiuno Editores, Madrid, 1980.

⁴ Ik. MARGHESCOU, Mircea: *El concepto de la literariedad. Ensayo sobre las posibilidades teóricas de una ciencia de la literatura*, Taurus Ediciones, Madrid, 1979.

Gerora «hutsune» hauek biziki garrantzizko bihurtu dira; izan ere, dotrina formalista eskuan, ia mende honetararte euskal literaturarik ez dela izan, edo behintzat emaitza urriak erakutsi dituela, baieztatu beharko bait litzateke. Fun-tsean, bi zutaberen gain eraikitzen dira baiezipen horren oinarriak: batetik, literatur tramankuluaren autonomiaz Formalismoak egin zuen aldarrikapenak, eta ikuspegi honen geroz eta hedapen eta indar handiagoak —bidenabar esanda, literaturari mesede besterik egin ez dion aldarrikapenafikzioaren esparrua eraiki du autonomia hori emateko gaitasuna duen esparru moduan; bestetik, gure koordena-da geografiko-kulturaletan, mundu ida-tzia eta landua bateratu egin dira, bata besterekin bakarrik joan daitekeen bikote moduan itxuratuz. Ez da XX. mende-ak egin duen baterakuntza, aitzitik, sustrai sakonak dituena, mende askotako tradizioa joan bait da eraiki-tzen aipatu baterakuntza.

Literaturaren alorrean, mende honetan behintzat, honako ekuazio honek funtzionatu du: mundu autonomo landua=fikzio idatzia. Ibilera historikoari so, berriz, euskal literatura ekuazio honen menpe ez dela eraiki nahiko nabaria da. Jakina, ekuazioa ibilera historiko hori baino berankorragoa da, baina jarritako ekuazioaren legezketasuna erakusten zuten bitartean euskal literatura inguratzen zuten haiek, honek berari ez zitziola gehiegi egokitzen azaltzen zuen.

Dena den, literaturaren autonomia ez da zentzu absolutu batean Errusiar Formalisten aurkikuntza, hainbat literaturgilek aurkitua zuen Arteagatiko Artea bera aldarrikatu zuten haiek baino lehenago, nahiz eta Errusiar Formalistak izan ziren, literaturari buruzko ikerketen eskola berezi legez, sistematizatu zutenak.

Euskal literatur produkzioari gainbegirada bat botatzea aski da fikzio-mundu landua apenas eraiki duela ikusteko: herri-antzerkiak harantza, herri-kontaketa-z harantza eta herri-lirikaz harantza ezer gutxi gelditzen da azken mende honen hasiera arte. Honenbestez, fikziozko izaera eta mundu idatziko kultura lotzen zaizkion neurrian literatur gertaerari ez da harrigarri horrelako baiezipenak egitea.

Nolanahi ere, euskaldunaren historiak erakusten du mezu batzuk literario moduan jaso dituela, nahiz eta mezu horietako asko euskal literaturaren historietatik kanpo gelditu diren, hauek mundu idatziari egin diotelako tarte zabalagoa eta, orohar, herri-literatura deitu izan dena historia horietatik kanpo gelditu delako. Erizpide-kontua besterik ez da, jakina. Baina, juxtu herri-literaturan lekutu dira harrera-modu literario baten barnean hartu diren mezurik gehienak, historikoki behintzat. Hauek badira bitzita literarioa indartsuena izan dutenak, zertan baztertu? Ez al dira ba literario-moduan funtzionatu dutenak?

Zalantzarik gabe eta lerro hauetan azalduz joan denarekin bat eginaz, euskal literaturaren historiek ez zeukaten zertan lekurik edo leku zabalagorik eskaini herri-literatura honi. Hamaika ikuspegiak zilegiztatzen dute horrelako jokabidea: literaturaren barne-ezaugarrieci atxekitakotzat jotzea ida-tzia izatea⁵, eginkizun-

⁵ Hainbat ikuspegitan igorpen-bidea funtsezko erizpidea izan da literaturaren mundua zedarritzerakoan. Ahozko munduak eman dituen mezu itxi horiek literariotzat jotzea ala ez eztabaidagai bizia izan da eta oso aurkako diren jarrerren erakusle. Erizpide batzuk abiapuntu, literatura-

modu desinteresatu bati atxekitzen zaizkion sorkuntzen barrutiak adierazten duenak baino literaturaren ikuspegi entziklopedikoagoa abiapuntu izatea⁶, idazlan haundizat edo maisu-idazlantzat jo direnak bakarrik jasotzea etab. Honenbestez, goian egindako galderen bidez ez da bilatzen zerbait gaizki erizten zaiola adieraztea, nola beste hau azaltzea: euskal historian sortu badira mezu batzuk berehalako helburutzat hartzailearen jokabideak aldatzea ez zutenak, zeregin desinteresatu moduan jaso direnak edo olgeta eta gogozko denborapasaz harantzako jomugarik gabeak... harreman-modu literarioaren barnean hartu direnak, behar literarioak ase-tzeko tramankulu gisa erabili direnak, *funtzio* hau bete dutenak; landuak ez izanda ere, bete duten funtzio horrek ez ote dien legezko-tasunik ematen literaturaren errainuan bizi izateko. Gaur egun ikuspegi «desideologizatu»⁷ batetik, ikuspegi ez-nozional batetik begiratuta, epai-kritikak alde batera u-tzita, ez ote zilegi on/txar izan/ez izan bikoteetan kokatu gabe, funtzionatu/ez funtzionatu bikotera igarotzea eta oinarri hauen gain eraikitzea euskal literaturari buruzko berbaldia?

Aldiz, batipat, behar erlijioso eta jakintzazkoak asetzeko erabili diren idazlan haiez bete dira horietako zenbait historia. Idazlan hauetako askori, edo gehienei, idazleek sorketa-garaian izan zituzten asmo eta sortu ziren garaiko hartzailegoak irakurtzerakoan erabili zuen errejimenaz landa, irakurketa literarioa zilegizatzeko zerak ez zaizkie falta. Beste modu batera esanda: testu horien gaur egungo harrera-modua ez zaio zertan egokitu behar nahitaz beren garaian izan zuten harrera-moduari; izan ere, komunikazio-mailan irakurlea den partaide aldakorrak objektuaren aurrean jarrera-modu desberdinez kokatzeko lizentzia eta ahalmena bait du eta horrela, egilearen asmo, nola sortutako tramankuluari ustez eman zion ezaugarritzeta-modua, hala igorpen-helburu zuen harrera-modua iraultzeko bitartekoak martxan jarri.

Jakina, ez da aski harrera-modu-jarrera bat martxan jartzea, baizik eta derri-gorrezko da halako bihurkuntza eragin dezaketen elementuak bere baitan eramatea. Berez, fikzioaren barrutitik kanpo gelditzen den euskal literaturaren sailen batek galga honetako bihurkuntza bultzatu ezinik ez luke izango, hartarako beharrezko den bidea egin ezker.

Aukera honek euskal idazkeraren harreran bide berriak irekitzen ditu, ikuspegi hau abiapuntu harrera-modu literarioak ez bait du zertan murriztu fikziozko berbalditara, fikziozkoak ez diren hainbat berbaldi sortu eta bizi izan ziren sistematik atera eta beste sistema batean funtzionatzeko modua ez du baztertzen. Honela bada, sistema batean lekutu ziren testuak «berreskuratu» eta beste sistema batean ere funtzionatzeko ahalmena izango lukete.

---

ren esparrutik kanpo utzi da hainbat azterlariren luman. Urrutiago joan gabe, Lázaro Carreterek mezu literarioa mugatzeko erabili duen *mezu literalaren* kontzeptuaren eskutik literaturaren barrutitik at geldituko litzateke «ahozko literatura». Ik. LAZARO CARRETER, Fernando: «El mensaje literal» in *Estudios de lingüística*, Editorial Crítica, Barcelona, 1980, 149-171. orr.

⁶ Saint Maur-eko beneditarrek XVIII. mendean hasi zuten literatura frantsesaren historia da ikuspegi oso entziklopediko baten erakuskarririk behinenetakoa.

⁷ «Desideologizatzea» proposatzea bera ideologia bada ere.

Dena den, planteamenduaren gakoa ez da bideratzen hainbeste testuak «berreskuratzeko» bideak zabaltzera, euskal literaturari gorputz handiagoa ematea helmugatzat hartuta, nola ikuspegiak erlatibizatzen. Alegia, ikuspegiak duen garrantzia azpimarkatzera, eta azken batez, ikuspegi konkretu bat hobestera: literaturatzat jo dezakegula, literatura legez hartzen dugun, edo har dezakegun, berbal-di oro.

Literatur teoriak zabaldu ditu bideak koordenada hauen barnean literatur gertaerara hurbiltzeko. Hurbilpen-modu honetan nabaria da gizakia ikusmiraren erdigunean jartzen dela. Mezuak bere baitango balio hutsa galdu egiten du norbaiti zerbait esaten dion neurrian irabazteko, azpi-azpian mota honetako gogoeta bati erantzungo balitzaio bezala: zein mailatako garrantzia har dezake izan ala ez izan kategoriak eta izan dena edo dena ona ala hain ona ez izateak, landua ala hain landua ez izateak... baldin eta gizakiari baliagarria izan bazaio, honen beharrei erantzun badie, goz hartu baditu... eta, azken batez, zerbait esan badio.

3. Harrera-jarrera: harreman literarioen eraketan muga-hausle

Literaturari buruzko ikuspegiak, tramankulu batzuen azterketa abiapuntu sistematizatzen den ikuspegiak, ezartzen du literaturari buruzko berbaldia. Gaur egun behintzat, literaturaren esparru irristakorrean zerbait baieztatu badaiteke, zera da: ikuspegi anizkertasuna. Literaturari buruzko ikerketek erakusten duten pluraltasuna nabaria da, eskola eta korrante desberdinak aldeberean bizi direla begi bistakoa da. Ez dira zehazki bilakaera biologikoaren menpe dauden mugimenduak eta honenbestez, azterketa-ikuspegi oso desberdinak zilegiztatzen dituzte ezarritako oinarrien arabera.

Jakina, eztabaidagai izateak, literaturari buruzko berbaldiari oinarriak aurrez jarri beharrak, ez du ukatzen literatur mezua den bizitza, ezta ere, aurrez ezarritako koordenada batzuen barnean literaturari buruzko berbaldi bat eratzea.

Mezua-hartzailea harremanak oinarri eraikitzen den hurbilpen-modua hobetsi da, hartzailearen esku utziaz harrera-modu bat edo beste erabakiko duen jarrera hartzea, jasotzera doan objektu horrek horretarako bidea ematen duen neurrian. Dena den, hartzailea zeinuz beteriko munduan bizi da eta hemendik kokatzen da mezua aurrean, horko hitzak, esaldiak... iradokitze-indarra eta zentzua hartzen dute hartzaile horrek ezagutzen duen munduaren arabera. Hau da, hartzaileak bere historia propioa, bere munduaren ezaguera darama aurrean duen mezura.

Azken batez, literatur objektua zeinuz beteta dagoen mundutik sortzen da, zeinuz beteta dagoen mundurako. Badu igorle bat, igorpen-bide bat, hartzaile bat... eta neurri handiago edo txikiagoan funtzionatzen edo barneratzen den komunikazioa eratzen du, modu batera edo bestera hartzen dena, nahiz eta aipatutako komunikazio-ataletan zenbait, historiaren norabideen menpe egon. Hartzaile-

goa denboraren joanean aldatu egiten da, igorpen-bidea alda daiteke, (kantu homerikoak lekuko eta, orohar, ahozko mundutik testuratu diren ekintza ritual guztiak), harrera-modua alda daiteke... baina, edozein une historikotan gauzatzen dira, modu batera edo bestera.

Modu honetako planteamendua erabiltzea euskal literaturara hurbiltzera-koan errentagarria ez-egokia ere izan daiteke. Euskal gertaera literarioa aztertzeko bide proposak izan daitezke, ikuspegi ontologistatik urrunduz, literaturara den komunikazio-ekintza horretan, ekintza hori eratzen duten gainontzeko parte hartzaileekin harremanean mezua arakutzen duten ikuspegi haiek. Mezuek literariotasuna adierazten duten ezaugarri esentzialik ote daramatenez galdetu gabe, planteatu ere egin gabe; are gehiago, nahita ahantziaz eta mezu horiek nola funtzionatu duten itaunduaz, euskal literaturaren ikuspegi orekatsuagoa eskain daiteke. Hau da, denboraren joanean aldatu gabe edo ezer gutxi aldatuaz, igorpen-bidearen arabera, idatzia ala ahozkoa, iraun duten mezuek nola funtzionatu duten adieraziaz. Atzerago azaldutako ideiak berriro ekarriz: literatura kontzeptua nolabait autodeterminatuz joan da eta gaur egun, zilegi zaigu talaia «funtzionalago» batetik begiratzea, zer da galdera, nola funtzionatzen du galderagatik ordezkatuz.

Begi bistakoa da, planteamendu honek ez duela ukatzen mezuaren azterketa eta zenbaitetan, beharbada ez beti, erabilgarriak izango direla ikuspegi ontologistetatik literatur mezua ezagutzeko eginiko ekarriak, azken batez, goraxeago esaten zenez, mezua komunikazioaren partaide da, partaide garrantzizkoena ere izan daitekeena, eta honenbestez, aztergai.

Halako erreparo bat jarri zaio mezu-azterketan ikuspegi ontologistetatik eginiko ekarriak beti erabiltzeari eta nolabaiteko argitasunak eskatzen ditu. Gogoeta horiek testuen gain egin dira, sarri askotan, gehienetan ez esateagatik, testu oso landuen gain, eta ez da falta izan, aitzitik, aski arrunta izan da, literaturari buruzko sistematizazio-lana mugimendu literario bat oinarritzat hartuta egitea. Errusiar Formalismoak Futurismoarekin erdietsi zuen sinbiosira heldu gabe ere, bada loturarik literatur teorigile eta mugimendu literarioen artean. Mesedegarri suertatu diren elkar-lanak izan badira ere eta praktika literario konkretu bat abiapuntu, muga horiek gainditzen dituen eginkizun literario baterako baliagarriak diren erizpideak badakartzate ere, agian, beti ez dira gai muga oro hausteko.

Literatur mintzaira objetuen ikuskera singularra eskaintzen duena bezala jo da, mintzaira desbideratutzat, zero mailatik urruntzen den mintzairatzat, mintzaira konnotatibotzat.... eta, zinez, testu ugarik erakutsiko lukete ezaugarri horien konzentrazioa beren orrialdeetan. Baina, zilegi ote ikuspegi horiek bitarteko, testua euskarri izanda ala izan gabe, ahozko igorpena ezagutu duten eta harrera-modu literario baten barnean hartu diren euskal mezu itxiei —eta ez euskarazkoei bakarrik— hurbiltzea? Ez ote dago izugarritzko desegokitzapenean erortzeko arriskua?

Jakina, aipatu ditugun ahozko mezu itxi hauek eguneroko ihardunaldietan jalgitzen den objetuen ohizko irudia baino singularragoa emango dute, mintzaira desbideratuagoa, bigarren mailako esanahiak atzematea zilegiztatzten duena, esanahi anizkorragoa.... baina muga batzuen barnean. Noski, testu literarioak ere baditu mugak; izan ere, aipatu baliabide horien erabilera azken mugetaraino eraman eta oinarri denotatibo-erreferentzial batekiko lotura oro zeharo hausten badu eta mundu erabat itxia, hermetikoa sortzen badu, komunikazioa eten eta norbaitengana heltzeko bidea apurtzen bait du. Hala ere, ahozkoaren mugak estuagoak dira. Ezin dezake mintzaira irauli testuaren galga berean, ez modu berean, komunikazioa etetzea askoz errazagoa delako, eta azken finean, bakoitzak bere eremu, jokamolde, egituratze-modu, iruditegi, aipamen, ezaguera-mota etab. dituelako. Hitz batean, elkarrengan eragin badezakete ere, bakoitzak bere konbentzioak ditu.

Izan ere, ahozko mundutik sortutako mezu itxiak eta idatzitik sortutakoak zenbaitetan antzera funtziona badezakete ere, behar literarioak asetzeko jasotzen direnean, esate baterako, bakoitzak bere konbentzioak ditu, eta honenbestez, konbentzio horiei egokitzen zaien azterketa-erizpideak eskatzen ditu.

Mintzaira-mailari eta bere eraketa-moduari dagokion arazoa da. Kritika-maila abiapuntu, bataren eta bestearen konbentzio-sistematizazioak agerian uzten duena zera da: bi sistema direla. Ahozkoa eta idatzia bi mundu dira, bi sistema, erabilera-mailarik zabalenean edo hemen egin den erabilera hertsiaigoan, baina, bukatuko genuke esanaz hemen egin den erabilera hertsiaigo honetan elkargune bat aurkitzen dutela: nahiz bata eta nahiz bestea harrera-modu literarioaren barnean har daitezke. Harreman literarioak eratzeko ahalmenak ematen die sistema-maila desberdinak itxuratzeak ukatzen dien batasuna.

ELIZ LITURGIA ETA EUSKARA BATUA

Patxi URIBARREN

I. Aurkezpena

Aita Villasanteren omenaldi libururako lan bat aurkezteko aukera eskaini zitzaidanean, aspalditik asmoetan pil-pil nerabilen gai hau plazaratu eta, neurri apal batetan, bederen, aztertzeke erabaki sendoa hartu nuen.

Gai honen egokitazunari buruz, Aita Villasante, alde batetik, elizgizona izanik liturgiaren ingurua oso ongi ezagutzen duena izatea eta, bestetik, azken urteotan, Euskaltzaindiko buru izan dugularik euskara batuaren lehen urratsetan gidari izatea izan ditut kontutan.

Bestalde eskerronak bere omenaldirako lan bat egitera bultzatu nau, bere eskuz sartua izan baintzen Euskaltzaindira urgazle gisa eta urteetan zehar beti oso harrera ona egin bait dit.

II. Sarrera

Hainbat izan dira, bestalde, lan hau egitera bultzatu nauten arrazoiak. Beste-rik beste, honakook azpimarratuko nituzke:

1a). Ezaguna dugu euskararen historian eliz liburuek izan duten garrantzia. Eta ez bakarrik Bibliaren itzulpen ezberdinek. Urteetan zehar, maila handi batean, bederen, euskaldunak alfabetatzeko bide gertatu izan dira elizak kristau-bidea irakasteko erabiltzen zituen liburuak. Horrela ikusi izan dut nire ingurukoengan. Nire amak, adibidez, oraindik gaztelerarik ez zekien garaietan, parra-parra irakurtzen zuen euskaraz, beraren alfabetatze bide bakarra kristau-ikasbide liburua izan zelarik. Gero euskal aldizkariak eta irakurri izan ditu ikusmena zeharo galdu duen arte.

2a). Mendeetan zehar, Vatikanoko azken kontziliararte, elizetan ofizialki

erabili izan den hizkuntza latina izan denez, elizkizunetarako eta mezaren ospakizunetarako lagungarri erabili izan diren kantu eta azalpen liburuek nahiko eragina izan dute, batez ere azken bi mendeotan eta halako lagungarrien bidez, azpieuskalkietako tokian tokiko berezitasunak gaintuz, euskara bateratu mota bat heldu izan da euskalki bakoitzaren zein Euskal Herri osoaren eremu zabal osora.

3a). Elizaren liturgia herri hizkuntzetan ospatzeko elizak emaniko urratsa aldaketa izugarria izan da, bereziki, gure hizkuntzaren antzeko egoeretan daudenez, horrek testuak moldatzean ahalik eta hizkera motarik bateratuena erabiltzea ekarri izan duelako eta hizkuntzari berari ere onerespen edo begirunea eman diolako. Batzuren ustetan beranduegi etorri da aldaketa hori, aurreko egoera jasanezina zelako edo. Orokorrean, gure kasuan, hala gertatu dela esan dezakegu. Hala ere, ez dakit zer gertatuko zen gerra zibilaren amaieran euskararen erabilera debekatu izan zenean, elizetan gaztelera erabili beharrean izan bagina. Une hartan latina gaztelaren indarrari eusteko horma sendo gertatu zela uste dut.

4a). Vatikanoko II. eak emaniko urrats horren ateetan ere, izan genituen meza-ko testuak euskaraz jartzeko ahalegin batzu. Bereziki aipatu nahi nituzke hemen, niregan eragin handia izan zutelako, esku artean izandako bi liburu. Hain zuzen ere Orixeren *Urte guziko meza-bezperak* (1950) eta Kerexetaren *meza-liburua* (1963). Agian beste bikoitz bat gaineratu behar zaie, hots, lehenengo Iratzederrek eta gero Akesolok argitaratutako *salmoak*. Nik ikastetxeko urteetan, beste batzuk gaztelaraz egiten zuten bezala, Orixeren liburua izaten nuen mezalagun. Horrela, bide batez nere burua alfabetatzea eta beste euskalki batzuetara hurbiltzea lortu nituen, zalantzarik nuenean latineko testura begiratuz. Poz handia eman zidan, Aramaion baino ez zirela erabiltzen uste nuelarik, «Aitajauna» eta «Amandrea» (Aitita/Aitona - Amama/Amona hitzen orde) Orixeren liburu horretan erabiliak ikusteak.

5a). Euskarak berak ere, elizan halako aldaketak gertatu izan diren une berean, orokorrean 60. Hamarkadan hasita, aurrerakada handia izan du. Euskaltzaindiaren gidaritzapean, bestalde, euskara batu edo standarra sortzeko eta bultzatzeko lehen urratsak ere eman dira Arantzazuko euskaltzaleen bilera ospetsuan (1978) hasita. Hor ihardun izan dute ikastolek ere jo eta ke euskararen alde, inoiz baino larriagoa ikusi izan delarik euskara bateratu horren premia testuak euskaraz jartzeko orduan. Guzti horrek, zer esanik ez, eragin handia izan du, apropos euskara batu baten bila joan ez bada ere, liturgiarako ahalik eta testurik bateratuenaren bila jotzerakoan.

6a) Aurreko guzti horri euskal munduan azken hogeitahogei urteotan izan diren aldaketa politiko eta sozialak erantsi behar zaizkio. Ordurarte hain hertsiki itxita egoniko mugen gaintik, zeharo ugaritu eta erraztu izan dira Iparalde-Mendebaleko euskaldunon arteko harremanak. Guzti hau areagotu egin da

azken aldi honetan euskarako komunikabideak (ETB, euskal irratiak, Euskaldunon *Egunkaria*, aldizkariak, . . .) ta irakaskuntza (Ikastolak zein gaveskolak) direla bide. Hegoaldetik Iparraldira joan beharrean aurkitu diren errefuxiatuek ere izan dute, dudarik gabe, eragin handia Iparralde-Hegoaldea hizkuntza alorrean hurbiltzean. Mendeetan ez bezalako harreman estuak bideratu izan dira Euskal Herri osoko euskaldunon artean. Horrek, aipaturiko euskara batu, standar edo dena delako horren premia larria sortu izan du bazterretan.

Euskal Herriko Eliza, bada, Kontzilioaren eskakizanak betez herri kizkuntza elizkizunetan erabiltzerakoan, liturgiaren beharrezanean erantzuteko euskalki eta azpieuskalki ezberdinetan zatikatutako hizkuntza bateratu beharrean aurkitu izan da. Erromatik, gainera, eskari-agindu zorrotzak etorri ziren testu bakar bat egiten saiatzeko eskatzen zelarik. Beraz, lan sakon eta garrantzitsua bideratu beharrean aurkitu izan dira elizbarrutietako arduradunek.

Nik hemen bildu, erkatu eta aztertuko ditudan testuak urteetan zehar euskara bateratu hori egiten emaniko ahalegin luze eta neketsuen emaitza dira. *Euskararako Hiztegia* egin genuenean, eliz testu bateratu horiek aztertu nituen Euskal Herri osoko hitzik hedatuenak hautatzeko eta argi ikusi nuen oso aberasgarri gertatzen zela talde lanean hainbesteren artean burututako lan izugarri hori. Eginiko testuen bidez azpieuskalkien arteko osozko batasuna lortu zen eta argitaratutako hiru testu antzerakoan artean Euskal Herriko euskalki nagusien hurbilketak handia, Bizkaiera, Gipuzkera eta Lapurteraren ardatz inguruan. Orduan, (*Euskararako Hiztegia* egiterakoan) lexiko alorra jorratzeko hasitakoa orain ikuspegi zabal eta orokorragoa erabiliz plazaratu nahi nuke, Eliza katolikoak, besterik uste izan bada ere, batasun bidean eginiko urratsen berri emateko.

III. Izenburuko hitzei buruzko zehaztapenak

Idazlan labur honetan aurkeztu nahi gudan gaia aztertzen hasi aurretik ezinbestekoa iruditzen zait, nahasbiderik gerta ez dadin, izenburuan jarritako hitzen adiera taitzea, «liturgia» zein «euskara batua» oso adiera zabalean zein estuan azter daitezke eta. Zer esanik ez, mugak egokiro ezartzeak arazoa argiago eta sakonkiago ulertzen lagunduko digu.

1. **Liturgia.** Hemen, liturgia, Elizak, gehienbat sakramentuen inguruan eta, bereziki, eukaristiaren inguruan antolatua dela burutzen duen gurtza publiko ofizialari deituko diot.

Elizaren gurtza publiko eta ofizial hori Eukaristia edo mezaren inguruan eta berari begira burutzen denez, alor honetara mugatuko dugu azterketa ere. Gainerako otoitz eta ospakizun motak (orduen liturgia, gainerako sakramentuak, etab.) alde batera utziko ditut, beraietan egiten den hizkuntzaren erabilerak garrantzi txikiagoa duelako.

Egia esan, beste alor horietan ere egin dira hizkuntz ahalegin handiak, gaur egun testu guztiak euskaraz jarriak direla (gogoratu Bergarako Euskaltzaindiaren Kongresuan Orduen Liturgiari buruz irakurritako txostena), baina noizbehinkakoak eta jende gutxiagok parteharturik ospatzekoak direnez, nahikoa izango da, oraingoz, hizkuntzaren erabilerari dagokionean, edonork, nahi izanez gero, euskaraz burutzeko aukera osoak dituela gogoratzea.

Hemen, beraz, igande eta jaiegunetan bereziki (astegunetako euskaristiak barne direla, noski) eukaristia edo meza santua ospatzerakoan erabili ohi den hizkuntzaren azterketara mugatu nahi dut lan hau. (Ikus *Liturgi testuen sailkapena*)

2. Euskara batua. Orokorrean zer esan nahi duen denok baldin badugu ere buruetan, era ezberdinez uler daiteke barnean duen edukina. Guztiok dakigu, bestalde, oraindik ez dugula guztiz egina sarri aipatzen dugun euskara batu hori. Hala ere, badugu nondik norakorik, hain zuzen ere, euskaldunok hizkuntz baliabide berdintsu eta orokorrenak erabiliz elkar ulertzea bideratzen duen hizkuntzaren erabilera bateratua edo.

Euskara batua aipatzean, euskaldunon arteko elkar ulertze egokia eta eroso ahalbideratzen duten gutxienezko urrats batzu izango genituzke, bada, eta begi aurrean osagarri gisa har daitezkeen beste zenbait elementu. Nik hemen aipatzen dudana euskara batua, ez da, behar bada, doi-doi Euskaltzaindiak orain arte eman izan dituen arauen gutxienezko mailara iritsiko, liturgian egin ohi den hizkuntzaren erabilera, testuetan idatzita baldin badago ere, batez ere mintzaira mailakoa, entzun eta erantzutekoa delako eta Euskaltzaindiak proposatutako bidea, batez ere, euskara idatzirako.

Hori dela eta, behar bada, «batua» jarri beharrean «bateratua» jarri beharko nuke, baina, bego horrela ohar honen bidez nahiko argituta geratu baita auzia. Bestalde, gogora ekarri behar da, baita ere, euskara batua burutzea ez dela elizgizonen zeregina Euskaltzaindiarena baizik. Honako hau kontutan ez hartzeak eremu ezberdinen nahasketa ekarri izan du sarri askotan eta eztabaida antzurik ere bai.

Era berean, gaia punturik puntu aztertzerakoan ikusiko dugunez, liturgian erabiltzeko testuak euskaratzerakoan, elizbarruti eta euskalki ezberdinekoak ziren pertsona gaituek elkarren artean halako lan zabala eta oparoa burutuz eginak izateak aurrerapausu handia ekarri du, esan den bezala hurbileko euskalkien zein azpieuskalkien bateraketa lortzeko bidea ere izan delako.

Hemen «Euskara batua» esaterakoan, bada, ez dugu irakaskuntzarako testuak egin direnean erabili ohi dena bezalako erizpide estuen araberakoa denik esan nahi, argitaraturik eman zaizkigun hiru testu ezberdinen bertsioak, euskalkien eremuko barneko bateraketa lortzeaz gainera (testu bakarra Bizkai osorako, Gipuzkoa-Nafarrorako eta Iparralde gehienerako, Xuberorako izan ezik), oso hurbilekoak direla baino.

IV. Liturgia testuen historia laburra

Ez zen Euskal Herri osoko batzorderik sortu *Meza Liburu Batua* agertu zen arte; 1969. urtean Elizbarruti bakoitzean behin-behineko lana egin zen aurreko Meza Liburuei jarraituz.

Bizkaian Liturgi-batzordeak Kerexetaren *Meza liburua* erabiltzeko behin-behineko baimena eman zuen; hala ere Aita Onaindia eta Aita Akesolok igande eta jai nagusietarako meza-fitxak atera zituzten, itzulpen berriak egin zirelarik: Mezaren Egunerokoetarako, Bateo eta Funtzionoko Sakramentuatarako, Prefazioak eta Aste Santuko Testuak.

Gipuzkoan, Orixeren liburua erabiltzeko baimenik lortu ez zenez, oso-osorik lan berria egin zuten hasieratik; horrela, urte guztiko mezak eta irakurgaiak euskaratu zituzten eta euskara-erderako edizioak atera. Garai horretan hasiak ziren, jadanik, Gipuzkoa-Bizkaikoak, behintzat, elkarrekin lan egiten, Mezako Egunerokoan eta herriak parte hartzeko zatietan ahalik eta itzulpenik antzerakoena egiteko asmotan.

Meza Liburu Batua agertu zenean, Hiru Elizbarrutien arteko Batzordea sortu zen, Baionako, Bizkaiko, Gipuzkoako eta Nafarroako apaizekin, Gotzainen oneritzia zuela. Donostian izaten ziren bilerak, urte guztiko mezarako otoitzekin hasi eta irakurgaiak euskaratzeko izan zirelarik. .

Bakoitzak etxean egiten zuen bere lana eta guztien artean eztabaidatu eta azken ukitua hartzen zuen; bateko eta besteko euskaldunik gehienek errezago ulertzeko itzulpena egiten ahalegindu ziren. Nafar-Gipuzkera antzeko euskaraz atera zen itzulpena, gero Lapurdikoe eta Bizkaikoe, argiteratzerakoan, beren aldaketak egiteko baimena zutelarik. Horrelaxe agertu ziren lehen itzulpenak Baionan eta Bizkaian, zatika-zatika, liburuki txikietan, batez ere jai nagusi eta ingandearako.

Itzulpen horri, gero, bigarren eskualdi bat eman zitzaion; honetan ez zuten parterik hartu Baionakoek. Horregatik Bizkaiko lehengo argitaraldietako meza-irakurgaiak eta Baionakoek alde handiak zituzten, dudarik gabe, geroago egin zirenekin, hots, geroago Meza Liburu osoan eta Irakurgai Liburu osoan agertu ziren testuekin.

Orduen Otoitza liburua (Breviariuma) itzultzerakoan Baiona aldekoek ez zuten parterik hartu eta ez daukate euskal itzulpenik.

Aparteko bilerak egin ziren *Gure Aita* berriztatua euskaraz jartzerakoan Iparralde-Hegoaldeko bertsioak berdintzeko asmotan. Ahalegin horietan du iturburua «Aita Gurea» erabili beharrean «Gure Aita» (Iparraldeko eran) erabiltzeak.

Lekuona zaharra zen itzultzaileen buru egiten zuena; berak kopiatzen zituen testuari egindako azken ukituak. Liturgi-batzordeko idazkariak banatzen zuen batzar bakoitzerako lana. Eta Eskrituretan gaitu batek eskuhartu zuen beti batzordean, bere eritzia eztabaidazko gaietan eskaintzeko.

Honakook dira argiraratutako bertsoien datuak:

Gipuzkokoak:

- a) *Aldarako Liburua* (1984) 20/29 zm. tako 894 orrialdetako liburu mardula.
- b) *Irakurgaiak* (1978) 24/30 zm. tako 1066 orrialdetako liburu mardula.

Bizkaikoak:

- a) *Aldarako liburua* (1984) 20/28 zm. tako 886. orrialdetako liburu mardula.
- b) *Irakurgaiak* (1988) 24/30 zm. tako 1090 orrialdetako liburu mardula.

Lapurdikoak

- a) *Aldarako liburua* (1971) 19, 5/17 zm. tako 763 orrialdetako liburu mardula.
- b) *Irakurgaiak* (1972) 20/27 zm. tako 13 liburuki txiki (guztira 1. 000 orrialde inguru)

V. Liturgia testuen sailkapena

Liturgia hitzaren adiera mugatzerakoan, bestalde, hemen aztertu nahi dudan alorra, bereziki, eukaristia liturgia edo meza santuari dagokiona dela esan dut. Hau da, igandero eta jaiegunetan kristau herri katolikoak ospatu izaten duen otoitzaldi garrantzitsuari dagokiona.

Meza barneko egituran, alabaina, jendearen partehartzea era askotakoa izanik, hizkeraren erabilera oso ezberdinak ageri zaizkigu eta hori dela eta, gerora proposamenik egin nahi bada, bederen, atal ezberdin bakoitzari, hizkuntzaren ikuspegiz daukan garantzia eman behar diogu. Horrela, besterik beste, honelako hizkuntz erabilerok bereiztuko nituzke:

1. **Jendeak erabiltzeko diren testuak.** Testu hauek jendeak buruz ikasi ohi ditu eta otoitz bateratua elkarren artean eragozpenik gabe burutzeko erabiltzen direnak dira. Zer esanik ez, garrantzirik handiena duten testuak dira, ezinezkoa gertatzen baita testu ezberdinak erabiliz elkarren arteko otoitzik burutzea. Testu hauen aurkezpen konparatiboa egingo dut, aipaturiko hiru bertsoietan zenbateraino diren berdinak eta zenbateraino ezberdinak argiago ikusteko. (Ikus 1. Eranskina). Egia esan, atal hauek izan dira batasuna lortzeko asmoz gehien jorratuta eta zainduta ageri direnak. Mezan erabilitako honelako otoitz batzuk (*Gure Aita, Aitare, Sinesmena, Aitortza*) bestalde, eragina izango dute Euskaristia liturgiatican kanpo ere, kristauok eguneroko otoitzetan erabiltzeko testu bilakatu direlako.

2. **Gehien errepikatzen diren testuak.** Hauek euskaristi-otoitzak edo kanoak genituzke (2. Eranskina). Batikano II. aren ondotik liturgian izandako berrikuntzek halako otoitz testu bat baino gehiago izatea ekarri du. Testu hauek, apaizek elkarte osoaren izenean egiteko otoitzak izanik ere, meza gehienetan (hileta-meza, ezkontza-meza etab. tarteko direla) errepikatu egiten direnak dira. Testu hauek ere garrantzi handia dute, jandeak, egunean egunekoak ez izatean, erdi buruz ikasi eta jarraitu izaten dituelako. Testu hauek ere nahikoa berdintsu eginak izan dira.

Hemen ezin testu guztiak eskaini eta gehien erabilia izan ohi den II. Kanona hartu dut ikerketa konparatiboa egiteko, argitaratutako hiru testuen artean diren aldeak eta berdintasunak begirada batetan ikus daitezten.

Esan bezala, aurreko testuek adineko garrantzia ez badute ere, ahalik eta hizkuntz batasunik handiena beharko luketenak dira nire ustetan. Alde batetik, geroago eta ugariagoak direlako euskalki ezberdinetako pertsonen elkarturik egiteko eukaristiak eta, bestetik, zenbait apaizek batera partehartuz ospatzen diren Eukaristietan oraingo testuetan aurkitzen diren aldaki txikiak nahaste-bide gertatzen direlako.

3. **Entzuteko bakarrik diren testuak.** Multzo hau, irakurgaiek, eguneko otoitzek eta prefazioek osotuko lukete. Guztiak eliz elkartearen izenean pertsona bakar batek irakurri eta gainerakoek arretaz entzunez bereganatzekoak dira. Hauek unean unekoak izanik, aprobeitxamendurik handiena ateratzeko, ahalik eta ulergarritasunik handienaz egokituak izan behar dute. Hori dela eta, oso bidezkoztat jotzen dut euskalki bakoitzean euskaratuak izatea.

Oso-osoan mintzaira mailakoak genituzke eta aberasgarri gerta daitezke euskalki ezberdinetakoak direnentzat ere, testu osoa zehatz-mehatz ulertu ez arren. Hauek ere, batasun bidean benetako urrats garrantzitsu izan ditugu, euskalki bakoitzaren eremuetako pertsona gaituenek eginak izanik, euskalkien mailako batasun handia lortu dutelako. Eta horrela, hori lortzerakoan, euskara baturantz urrats handia eman da. Multzo honetan barnesartuko nituzke abestiak, hitzaldiak eta azalpenak, helburua pertsona bakoitzak mezua ahalik eta zehatzen jasotea dutelako. (Ikus 3. Eranskina).

VI. Eranskinei buruzko azalpenak

Testuen artean ikerketa konparatiboa egiterakoan, Gipuzkoako testua hartu dut oinarritzat, erdiko euskalkia izateaz gain lurralderik zabalena (Gipuzkoa-Nafarroa) barru hartzen duelako. Testu hori gidari dugula honako aldakiok aurki ditzakegu:

1. **Lehen eranskinari buruzko azalpenak:** Ikusi ahal izango dugunez nahiko txikiak dira hiru bertsioren arteko ezberdintasunak, ahalegin txiki bat eginez nahiko erraz gainditzekoak genituzkeelarik:

1. 1 *Bizkai-Gipuzkoako testuak*: ia-ia berdinak dira. Argi ikusten da batasunik handiena lortzeko ahalegin handiak eginez gauzatuak izan direla. Benetan, jarraian ikusiko duzue, oso txikiak dira bertako bereizketak:

a) *Hizki bakarrekoak*: Bakea/pakea. autor/aitor; gaitzezan/gaitzezen; nire/nere; zuoi/zuei; dodala/dudala; naz/naiz; parkaturik/barkaturik; eroan/eraman; do-gu/dugu; zeure/zure; zeuk/zuk; dozu/duzu; eskui-aldean/eskuin aldean; zeu/zu; andra/andre; zana/zena; jatsi/jaitsi; igon/igo; dagoana/dagoena; dot/dut; alkartasun/elkartasun; diran/diren; gizonokaitik/gizonongantik; gugaitik/gugatik; kurutzeratu/gurutzeratu; barriz/berriz; dau/du; emoilte/emaille; dauana/duena; bateo/bataio; biztuera/piztuera; zarala/zarela; irakatsiari/erakutsiari; zarana/zarena; bezela/bezala; emoiguzu/emaiguzu; onetako/ontako; zeurea/zurea; zeure-ak/zureak; esaizu/esazu; zoaze/zoazte.

b) *Adizkerak edota hitz ezberdiak*. Daiguzan/ditzagun; deutset/diet; dagio-zuela/dezaiozuela; gaizala/gaitzala; gagizuz/gaitzazu; zagoz/zaude; josia/iltzatua; esan ebenez/esan bezala; ebana/zuena; daukaguz/dauzkagu; daukaz/dauzka; bage/gage; dagigun/dezagun; deutsegun/diegun; osatuko/sendatuko.

1. 2. *Lapurdi-Gipuzkoako testuak*: Beraien artean alde handiagoa nabari da; Iparraldeko testua ez dago hain bateratua. Hala ere Iparralde osorako testu bakarra egiteko eginiko ahalegina txalotu beharra dago, geroago Zuberorako (benetan egoera berezia dute) testu moldatu bat aparte argitaratu bada ere.

a) *Hizki bakarrekoak*. Izpiritu/espíritu; Sainduaren/santuaren; bakea/pakea; bekatuak/pekatuak; mixterio/misterio; guziz/guztiz; zueri/zuei; dutala/dudala; egin beharrak/eginbearrak; eginez/egiñez; orregatik/orregatik; guziera/guzie; ahaltsu/aaltsu; egile/egille; ereman/eraman; bizitzera/ bizitzara; ager/agertu; bihotz/biotz; gizoneri/gizonei; zaitugulakotz/zaitugulako; ahuspez/auspez; guzia-halduna/guztialduna; sinesten/sinisten; ahaltsu/aaltsu; guziena/guztiena; lehen/len; aita ganik/aitagandik/ eгина/egina; izaite/izate; haren/aren; gu gizonen gatik/gu gizonongatik; Birjina ganik/Birjinagandik; oinazetan/oñazetan; hila/hilla; hobiratua/obiratua; zerurat/zerura; igan/igo; emaille/emaille; goresmen/gorespen; hartzen/artzen; ahoz/aoz; hitz-egin/itzegin; katoliko/katoliku; orai/ orain; distirak/diztirak; gorenentan/goienetan; ziena/zerana; nahia/naia; emaguzu/emaiguzu; huntako/ontako; zorduner/zordunei; ereman/eraman; tentaldirat/tentaldira; bainan/baña; ospe-ta/ ospe eta; huna hemen/ona emen/ errazu/esazu.

b) *Adizkera edota hitz ezberdinak*. Benedikatua/ bedeinkatua; haurrideak/ senideok; bakatore/pekatari; diotet/diet; Andre dena Maria/Andre Maria; dezo-zuen/dezaiozuela; baitugu/dugu-ta; urrikal/erruki; errana/esana; jujatzerat/epaitzera; izanen/izango; igurikatzen/itxaroten; piztea/biztuera; sinestearen/sinesmenaren; manatu/agindu; diegunaz geroz/diegun ezkerok.

2. **Bigarren eranskinari buruzko azalpenak:** Gainbegirada egitean ikusten denez, kanonen arteko testurik laburrena aukeratu dudan arren, proportzioetan asko ugaritu dira aipaturiko hiru bertsioren arteko ezberdintasunak. Hala ere bateratzeko ahaleginik egin dela nabari da.

2. 1. *Bizkai-Gipuzkoako testuak:* oraingoan ere, nahiko bateratuak ageri zaizkigu. Oso gutxi dira bertan aurkitzen ditugun ezberdintasunak eta gehienak, gainera, nahiko erraz gainditzekoak eta aurreko kasuan agertutakoak.

a) *Hizki bakarrekok:* ardao/ardo; zeure/zure; isuriaz/ isuriz; kurutzera/gurutzera; emonez/emanez; onetatik/ontatik; neure/nere; emongo/emango; dana/dena; bardin/berdin; barriz/berriz; emon/eman; barri/berri; orregaitik/orregatik; biztuera/piztuera; eskeintzen/eskaintzen; dagoan/dagoen; Eleizea/Eliza; artzainarekin/artzaiarekin; biztuteko/ pizteko; arpegiaren/aurpegiaren; diran/diren; eurenkin/ aiekin; zarana/zerana.

b) *Adizkerak edota hitz ezberdinak:* egizuz/egizkizu; oneek/auek; ebenean/zutenean; joiala/zihola; eban/zuen; eutsen/zien; artu eizue/artzazue; eutsen/zien; deusuguz/dizkizugu; deusugu/dizugu; gaizala/gaitzala; eroiazu/ eramazu; artu egizuz/ar itzazu; zakiguz/zakizkigu; jaritsi/ iritsi; dagigun/dezagun; goratu/gores; zaiguzan/zaitzagun.

2. 2. *Lapurdi-Gipuzkoako testuak.* Kasu hauetan ere hurbiltasuna handia nabari da besteetan baino zertxobait txikiagoa baldin bada ere. Errepikaturik aurkituko ditugu aurreko adibideetan agertutako zenbait kasu.

a) *Hizki bakarrekok:* saildu/santu; zira/zera; saildutasun/santutasun; guziaren/guztiaren/ egizkizu/egizkitzu; arno/ardo; hauk/auek; izpiritu/espíritu; ditezen/daitezen; kurutzera/gurutzera; har zazue/artzazue; huntarik/ontatik; emanen/emango; kalitza/kaliza; bekatuak/pekatuak; barkatzeko/parkatzeko; ixuriko/isuriko; oroigarri/ oroigarri; horrengandik/orregatik; heriotze/eriotza; onhartu/onartu; ditugunak/ditugunok; gaituzulakotz/gaituzulako; dagon/dagoen; eremazu/eramazu; osorat/osora; artzainarekin/artzaiarekin; dohatsuarekin/doatsuarekin; heiekin/haiekin; hunen-huneko-hunetan/onen-onekin-onengan

b) *Adizkerak eta hitz ezberdinak:* zola/zihola; dizipulueri/ikasleei; erranez/esanez; baita/da-ta; piztea/piztuera; gogoan hartuz/gogoratzuz; salbamendua-ren/salbamenaren; dauzkitzugu/dizkizugu; dautzugu/dizugu; esperantzan/ itxaropean; hil/ildako; ditzazu/itzazu; ardiets/iritsi; gorensten zaitugula/ gores zaitzagun; guzieldunari/ahalguztidun Orri.

3. **Hirugarren eranskinari buruzko azalpenak:** Lehen begiradan ikus daitekeenez, testu hauek askatasun osoagoz itzulita ageri zaizkigu, hein handi batean bateratze bidea bilatuz euskaratuta baldin badaude ere. Lan hau luzatu egingo

lukeenez ez dugu zehaztasunetara joko. Nahikoa izango dugu Eranskinean begiratu eta bertan ikustea. Testu hauek, gainera, garrantzia txikiagoa dute, esan den bezala, aztertzen ari garen alor honetarako. Dena den, Iparraldekoek hasierako testuarekin jarraitu dutenez, geroago eginiko aldaketei lekurik egin gabe, ez dute Gipuzkoa-Bizkaikoek lortutakoa adineko bateratasunik.

Oharra: Liturgiako bertsioak euskalkien alorrean gaur arte eginiko bateratze ahaleginik handienetarikoaren emaitza eder direla azpimarratuko nuke. Hori dela eta oso onuragarri izango genuke testu horien sakoneko azterketa egitea, euskalki mailan maiztasun handieneko hitzen zerrenda eta, era berean, baita ere zenbait kasutan, Euskal Herri osoan zeharkoa lortuko genuke eta. Badut *Euskararako Hiztegia* egiterakoan jasotako lagina osotu eta orduan hasitako azterketa zehazkiro burutzeko asmorik.

VI. Ondorioak

1. Eliza katolikoak ahalegin handia egin du Euskal Herri osorako ahalik eta liturgia testurik bateratuena prestatzen, azpieuskalkien arteko osozko batasuna lortuz eta euskalki nagusien arteko hurbilketa sakona bultzatuz.

2. Eliz testuen helburu nagusienak, elizkizunetan partehartzen dutenek Jainkoaren hitza eta mezua ahalik eta ondoen jasotea eta elkarren arteko otoitzak ahalik eta hoberen burutzea izanik, ardatz bi horietan oinarritzen da testuak euskaratzerakoan jarraitu izan den bidea ere. Horrela, elkarren arteko otoitz-erantzunak askoz ere batuago eta egunean eguneko irakurgai-otoitzak askozaz ere mintzaira herritarragoan euskaratuak izan dira.

3. Liturgian erabiltzeko euskara batua aipatzerakoan, bestalde, ezin da inoiz ahaztu, liturgiako hizketa, batez ere, ahozkoa dela, hots, entzutekoa edota galdera-erantzun bidez burutzekoa. Hortik sortzen da zenbait bereizketa fonetiko txiki ezberdin agertzea bateko eta besteko bertsioen artean.

4. Gipuzko-Nafarrorako eginiko testua dugu ardatz nagusi eta Bizkaikoa zein Iparraldekoa (Lapurdikoa) haren ondoan burututakoak. Bizkaikoa eta Gipuzkoakoa ia testu bera direnez, ez legoke eragozpen handirik, jendeak erabiltzen dituen ataletan oso-osozko bertsio bakarra lortu ahal izateko. Iparraldekoa ere, askoz ere hurbilagoko gertatuko litzaiguke ortografia batuari lekua eginez gero. Bestetik, ez litzateke honetan ere ezinezko arazorik izango, aldaketa txiki batzu eginez testu bakarra egiteko.

5. Gaur egun, bestalde, zeharo ugaritu dira Euskal Herri osoko biztanlegoaren arteko harremanak eta horrek, lehen emaniko urrats handi hori guztiz buru-

tzea edo azkeneraino eramatea eskatuko luke, fede berean bat egiten dugun kristauok hizkera berdina erabiliz batasun hori agerian aditzera emateko. Zeharo erraztuko luke alde guztietan mezatan partehartzea eta partehartzaileen artean hurbiltasuna sortuko.

6. Ahalegin guztiak eginda ere, lehenean jarraituko lukete ahozkatzean gertatzen diren ezberdintasunak («j» ahozkatzeko era ezberdinak, palatalizazioa eta abar) baina testu bakarra izateak zeharo erraztuko luke, era berean, elkarren arteko harremanak, hots, otoitz bateratua burutzea.

7. Bide batez aipatu dudan bezala, Elizak bere testuak argitaratzerakoan ortografia batua erabili beharra ere areagotu egin da: a) alde batetik, Iparralde-Hegoaldeko euskalkien arteko zenbait bereizketa ortografia hutsezkoak direla ikusi izan dugu; b) bestetik, egunerik egunera herritar gehiagok parte hartuko du elizkizunetan irakurgai horiek irakurtzen. Eliztar horiek jende gazte eta eskolatu alfabetatuak izango direnez, erraztu egingo zaie lan hori, eliz-testu horiek ikasketak egiterakoan eskuratu duten ortografia batuan eskainiz.

VII. Proposamenak

1. Gazteleraz mintzatzen diren herrialde guztietarako (direla Penintsulakoak direla Ameriketakoak), sarritan beraien arteko aldeak gureak baino handiagoak izanik, oraintsu testu bateratua egitea lortu duten bezala, guk ere jendeak erabiltzen dituen *taldekako otoitz eta erantzunetarako euskara bakarra lortu beharko genuke*.

2. *Mezako otoitz horiek irakatsi beharko genituzke katekesian ere*, erlijioa ikasteen erabilitakoak eta elizan erabiltzen diren bertsiok berdinak izan daitezken. Erizpide hori erabiliz euskaratu beharko lirateke elizan erabiltzekoak izan ez arren (*Agur Maria, Agur Erregina, ...*) elkarren arteko otoitzaldietan erabiltzekoak diren gainerako otoitzak, une honetan gertatzen den nahasteari irtenbide egokia emateko.

3. *Eukaristian erabiltzen den II. Kanona ere*, gehien erabilia denez, toki ezberdinetako kristauok biltzen garen kasuetarako testu bakarra izan dadin, *bertsio bakarrean euskaratua beharko genuke*. Honek, meza edozein lekutan ospatzea erraztuko luke, bereziki, zenbait apaizen arteko meza elkartu nagusiak ospatzerakoan.

4. *Gainerakoa testuak*, hots, irakurgaiak, eguneko otoitzak eta abar..., *orain dauden bezala utz daitezke*, bereziki entzumenaren bidez jasotekoak direlako.

VIII. Azken hitzak

Euskal Herriko Eliza katolikoak ahalegin handi bat egin du, dudarik gabe, liturgian erabiltzeko testuak duintasunez euskarara itzultzeko eta euskalkien arteko ezberdintasun mugak gaindituz euskara bateratu bat lortzeko.

Ez dut uste, norbaitek inoiz esan duen bezala, Euskaltzaindiak proposatutako euskara batuari aurrez aurre beste euskara baturik jartzeko asmorik izan denik ere. Liturgiako euskara, testu idatzietan emanda agertzen baldin bada ere, bereziki ahozko euskara da, aztertzerakoan hori kontutan dela jokatu beharko delarik. Euskaltzaindiaren euskara batua, ostera, bereziki idatzirako da, nahiz eta gaur egun ahozkoan ere nahiko erabilia izan.

Dena den, urrats handi bat eman bada ere, euskararen inguru sozio-linguistikoa hainbatetan aldatu egin denez, batez ere komunikabideak eta irakaskuntza direla bide, eta euskararen etorrera, eta hainbatetan baita ere kristau herriarena era bai, haur eta gazteengan dagoenez, nire ustetan beste urrats ausartago bat eman behar du Elizak, Erromatik jasotako gomendioetan proposaturiko testu bakarra lortzeko.

Iparraldeko eta Hegoaldeko kristau euskaldunok sinesmenean eta herri iza-tean bat bera garenez, gaur egun estatu bitan banatuta dugun gure Herriaren batasuna aitortuz Liturgian batasun oso hori lortzea elkarren arteko loturak areagotzeko bide gertatuko litzateke. Ez dut uste, ETB etxeetan jasoteko nahiera bizia erakutsi izan duen Herriko bazter ezberdinetako jenderengan inolazko eragozpenik sortuko lukeenik.

Amaitzeko gaurko Euskaldunon *Egunkarian* (1991-IV-30) dakartzan Make-ako apaiz den Mikel Lekuonaren hitz hauek jaso nahi ditut: »Europako zenbait tokitan mugak hankaz gora jartzen ari diren une hauetan Euskal Herriko Elizak bere jokabidea aldatu egin beharko luke eta arazo honetan aintzindari izan Euskal Herri osoko Eliza dela erakutsiz».

G I P U Z K E R A Z (1. Eranskina)

Agurra/Barkamena

A. Aitaren eta Semearen eta
Espiritu Santuaren izenean .
E. Amen

A. Jesukristo gure Jaunaren grazia
eta Jainko Aitaren maitasuna
eta Espiritu Santuaren batasuna
izan bedi zuekin
E. Eta zure espirituarekin

A. Jaungoiko gure Aitaren
eta Jesukristo gure Jaunaren
grazia eta Pakea zuekin.
A. Bedeinkatua Jaungoikoa
Jesukristo gure Jaunaren Aita
E. Eta zure espirituarekin

A. Jauna zuekin
E. Eta zure espirituarekin

A. Senideok aitor ditzagun gure
pekatuak, misterio santuak
ospatzeko gai izan gaitez.

G. Aitortzen diot
Jainko guztiz aaltsuari
eta zuei ere bai nere senideoi
pekatu egin dudala
gogapen, itz eta egitez,
eta eginbearrak ez egiñez
bai, pekatari naiz.
Orregatik eskatzen diet
Andre Maria beti birjiñari
aingeru eta santu guztiei
eta zuei ere bai, nere senideoi,
otoitz egin dezaiozuela nere alde
Jainko gure Jaunari

A. Erruki dakigula Jainko guztiz aaltsua
eta gure pekatuak barkaturik
eraman gaitzala betiko bizitzara.

A. Erruki, Jauna

E. Pekatu egin dugu-ta

A. Agertu guri, Jauna, zure biotz ona

E. Eta salba gaitzazu.

A. Erruki, Jauna   E Erruki, Jauna

A. Kristo, Erruki   E. Kristo, Erruki

A. Erruki, Jauna   E. Erruki, jauna

A. Jesus, Jauna, ... E. Erruki, Jauna.

A. Jesus, Jauna, ... E. Kristo, Erruki

A. Jesus, Jauna, ... E. Erruki, Jauna.

Aintza/Jaunaren hitza

Aintza zeruetan Jaungoikoari
eta pakea lurrean Aren gogoko gizonei
ain aundi ta eder zaitugulako,

gora zu,

bedinkatua zu,

gorespen zuri,

auspez agur,

eskerrak zuri,

Jainko Jauna, Zeruko Errege

Jaungoiko Aita guztialduna.

Jauna, Seme bakar, Jesukristo

Jainko Jauna, Jainkoaren Bildots

Aitaren Seme:

Zuk kentzen duzu munduko pekatua

erruki, Jauna;

Zuk kentzen duzu munduko pekatua,

entzun gure deia.

Aitaren eskuin aldean

jarririk zaude Zu,

erruki, Jauna.

Zu bakarrik Santua,

Zu bakarrik Jauna,

Zu bakarrik Goi-Goikoa, Jesukristo,
Espiritu Santuarekin
Jainko Aitaren argitan.
E. Amen.

A. Jaunak esana
E. Eskerrak Zuri, Jauna.

A. Jauna zuekin
E. Eta zure Espirituarekin
A. Jesukristoren Ebanjelioa San (I)-(r)en
liburutik.
E. Aintza Zuri, Jauna.
A. Jaunak esana
E. Eskerrak Zuri, Jauna.

Sinesmena/Eskaintza

Sinisten dut Jainko bat bakarra
Aita guztiz aaltsu, zeru-lurren egille,
ageri diren eta ez diren guztiena.
Sinisten dut Jaun bat bakarra, Jesukristo
Jainkoaren Seme bakar,
mende guztiak baiño leen Aitagandik sortua.
Jainkoagandik Jainko, argitik argi
egiazko Jainkoagandik egiazko Jainko.
Sortua, ez egiña,
Aitaren izate berekoa.
Aren bidez dira egiñak gauza guztiak.
Gu gizonongatik eta gu salbatzeko
jeitsi zen zerutik
eta Espiritu Santuaren egitez
Maria Birjiñagandik gorputz arturik,
gizon egin zen.
Pontzio Pilatoren menpean
gugatik gurutzeratua izan zen,
oiñazetan illa eta obiratua.
Irugarren egunean piztu zen,
Liburu Santuak esan bezala,
zerura igo eta Aitaren eskuin aldean
jarririk dago.

E. il eta piztu zerala, Jauna,
Zu berriz etorri arte
au dugu, au, berri ona!

Gure Aita/Jaunartzea/Amaiera

A. Salbatzaileak agindu eta
erakutsiari jarraituz
beldur gabe esan dezagun.
E. Gure Aita, zeruetan zerana:
santu izan bedi zure izena;
etor bedi zure erreinua,
egin bedi zure naia
Zeruan bezala lurrean ere.
Emaiguzu gaur egun ontako ogia;
barkatu gure zorrak,
guk ere gure zordunei
barkatzen diegun ezkerro;
eta ez gu tentaldira eraman,
baiña atera gaitzazu gaitzetik.

A. Atera gaitzazu, ...
E. Zurea duzu erregetza
Zureak ospe eta indarra
orain eta beti.
A. Jaunaren pakea beti zuekin.
E. Eta zure espirituarekin.
G. 1. Jaungoikoaren bildotsa
Zuk kentzen duzu munduko pekatua:
Erruki, Jauna.
2. (berdin)
3. (berdin). . . . . Emaiguzu pakea.

A. Ona emen, ...
G. Jauna, ni ez naiz inor
Zu nere etxean sartzeko
baiña esazu itz bat
eta sendatuko naiz.

A. Jauna, zuekin.

- E. Eta zure espirituarekin.
A. Bedeinkatu, ...
A. Zoazte Jaunaren pakean
E. Eskerrak Jainkoari.

B I Z K A I E R A Z

Agurra/Barkamena

- A. Aitaren eta Semearen eta Espiritu Santuaren izenean .
E. Amen
-

- A. Jesukristo gure Jaunaren grazia
    eta Jainko Aitaren maitasuna
    eta Espiritu Santuaren batasuna
    izan bedi zuekin
E. Eta zure espirituarekin
-

- A. Jaungoiko gure Aitaren
    eta Jesukristo gure Jaunaren
    grazia eta bakea zuekin.
A. bedeinkatua Jaungoikoa
    Jesukristo gure Jaunaren Aita
E. Eta zure espirituarekin
-

- A. Jauna zuekin
E. Eta zure espirituarekin

- A. senideok autor daiguzan gure
    pekatuak, misterio santuak
    ospatzeko gai izan gaitезan.

G. Autortzen deutsot

Jainko guztiz aaltsuari
eta zuoi ere bai nire senideoi
pekatu egin dodala
gogapen, itz eta egitez,
eta eginberrak ez egiñez
bai, pekatari naz.

Orregatik eskatzen **deutset**
 Andre Maria beti Birjiñari
 aingeru eta santu guztiei
 eta zuoi ere bai, nire senideoi,
 otoitz egin **dagizuela** nire alde
 Jainko gure Jaunari

A. Erruki **dakigula** Jainko guztiz aaltsua
 eta gure pekatuak parkaturik
eroan **gagizala** betiko bizitzara.

A. Erruki, Jauna

E. Pekatu egin dogu-ta

A. Agertu guri, Jauna, zeure biotz ona

E. Eta salba **gagizuz**.

A. Erruki, Jauna   E Erruki, Jauna

A. Kristo, Erruki   E. Kristo, Erruki

A. Erruki, Jauna   E. Erruki, jauna

A. Jesus, Jauna, ... E. Erruki, Jauna.

A. Jesus, Jauna, ... E. Kristo, Erruki

A. Jesus, Jauna, ... E. Erruki, Jauna.

Aintza/Jaunaren hitza

Aintza zeruetan Jaungoikoari
 eta bakea lurrean Aren gogoko gizonei
 ain aundi ta eder zaitugulako,

gora zu,

bedinkatua zu,

gorespen zuri,

auspez agur,

eskerrak zuri,

Jainko Jauna, Zeruko Errege

Jaungoiko Aita guztialduna.

Jauna, Seme bakar, Jesukristo

Jainko Jauna, Jainkoaren Bildots

Aitaren Seme:

Zeuk kentzen dozu munduko pekatua

erruki, Jauna;

Zeuk kentzen dozu munduko pekatua,

entzun gure deia.

Aitaren eskui-aldean
jarririk zagoz Zu,
erruki, Jauna.
Zeu bakarrik Santua,
Zeu bakarrik Jauna,
Zeu bakarrik Goi Goikoa, Jesukristo,
Espiritu Santuarekin
Jainko Aitaren argitan.
E. Amen.

A. Jaunak esana
E. Eskerrak Zuri, Jauna.

A. Jauna zuekin
E. Eta zure Espirituarekin
A. Jesukristoren Ebanjelioa San (I)-(r)en
liburutik.
E. Aintza Zuri, Jauna.
A. Jaunak esana
E. Eskerrak Zuri, Jauna.

Sinesmena/Eskaintza

Sinisten dot Jainko bat bakarra
Aita guztiz aaltsu, zeru-lurren egille,
ageri diran eta ez diran guztiena.
Sinisten dot Jaun bat bakarra, Jesukristo
Jainkoaren Seme bakar,
mende guztiak baiño leen Aitagandik sortua.
Jainkoagandik Jainko, argitik argi
egiazko Jainkoagandik egiazko Jainko.
Sortua, ez egiña,
Aitaren izate berekoa.
Aren bidez dira egiñak gauza guztiak.
Gu gizonokaitik eta gu salbatzeko
jatsi zan zerutik
eta Espiritu Santuaren egitez
Maria Birjiñagandik gorputz arturik,
gizon egin zan.
Pontzio Pilatoren menpean
gugaitik kurutzeratua izan zan,

oiñazetan illa eta obiratua.
Irugarren egunean piztu zan,
Liburu Santuak esan **ebenez**,
zerura igon eta Aitaren eskui-aldean
jarririk dago.
Aintzaz etorriko da barriz,
biziak eta illak epaitzera,
eta Aren
erregetzak
ez **dau** azkenik izango.
Sinisten dot Espiritu Santua,
jaun eta bizi-emoille,
Aitagandik eta Semeagandik dana,
Aitarekin eta Semearekin batean
agur eta gorespen berbera artzen **dauana**
eta profeten aoz itzegin **ebana**.
Sinisten dot Eliza:
bat, santu, katoliku eta apostoluena.
Autortzen dot **bateo** bakarra,
pekatuak **parkatzeko**.
Itzaroten dot illen **biztuera**
eta datorren munduko **bizitza**.
Amen.

A. Bedeinkatua, . . .
E. Bedeinkatua Zu, Jauna, orain eta beti
A. Senideok, . . .
E. Jainkoa goresteko
eta gizona salbatzeko.

Prefazioa/Sagaratzea

A. Jauna zuekin
E. Eta zure espirituarekin.
A. Gora biotzak.
E. Jaunagan **daukaguz**.
A. Eskerrak Jaungoiko gure Jaunari.
E. Egoki da eta zuzen.

Santu, Santu, Santua
diren guztien Jainko Jauna.
Zeru-lurrak beterik **daukaz** zure diztirak.

Hosanna zeru-goienetan!
Bedeinkatua, Jaunaren izenean datorrena.
Hosanna zeru-goienetan.

A. Au da sinismenaren misterioa
E. Il eta piztu zarala, Jauna,
    Zu barriz etorri arte
    au dogu, au, berri ona!

Gure Aita/Jaunartzea/Amaiera

A. Salbatzaileak agindu eta
    irakatsiari jarraituz
    bildur **barik/baga** esan **dagigun**.
G. Gure Aita, zeruetan zarana:
    santu izan bedi zure izena;
    etor bedi zure erreinua,
    egin bedi zure naia
    Zeruan bezela lurrean ere.
    Emoiguzu gaur egun onetako ogia;
    parkatu gure zorrak,
    guk ere gure zordunei
    parkatzen **deutsegun** ezkerro;
    eta ez gu tentaldira **eroan**,
    baiña atera **gagizuz** gaitzetik.

A. Atera **gagizuz**, ...
E. Zeurea dozu erregetza
    Zeureak ospe eta indarra
    orain eta beti.

A. Jaunaren bakea beti zuekin.
E. Eta zure espiituarekin.
G. 1. Jaungoikoaren bildotsa
    Zeuk kentzen dozu munduko pekatua:
    Erruki, Jauna.
        2. (berdin)
        3. (berdin). . . . . Emoiguzu bakea.

A. Ona emen, ...
G. Jauna, ni ez naz inor

Zu nire etxean sartzeko
baiña esaizu itz bat
eta osatuko naz.

- A. Jauna, zuekin.
E. Eta zure espirituarekin.
A. Bedeinkatu, ...
A. Zoaze Jaunaren bakean
E. Eskerrak Jainkoari.

L A P U R T E R A Z

Agurra/Barkamena

- A. Aitaren eta Semearen eta
Izpiritu Sainduaren izenean .
E. amen
-

- A. Jesukristo gure Jaunaren grazia
eta Jainko Aitaren maitasuna
eta Izpiritu Sainduaren batasuna
izan bedi zuekin
E. Eta zure izpirituarekin
-

- A. Jaungoiko gure Aitaren
eta Jesukristo gure Jaunaren
grazia eta bakea zuekin.
A. Benedikatua Jaungoikoa
Jesukristo gure Jaunaren Aita
E. Eta zure izpirituarekin
-

- A. Jauna zuekin
E. Eta zure izpirituarekin

- A. **haurrideak** aitor ditzagun gure
bekatuak, misterio sailduak
ospatzeko gai izan gaitezen.

- G. Aitortzen diot

jainko guziz ahaltuari
eta zueri ere bai nere **haurrideri**
bekatu egin dutala
gogoeta, itz eta egitez,
eta egin beharrak ez eginez
bai, **bekatore** naiz.
Horrengatik eskatzen diotet
Andre **dena** Maria beti Birjinari
aingeru eta saildu guzieren
eta zueri ere bai, nere **haurrideri**,
otoitz egin **dezozen** nere alde
Jainko gure Jaunari

A. **Urrikal** dakigula jainko guziz ahaltua
eta gure **bekatuak** barkaturik
ereman gaitzala betiko bizitzera.

A. **Urrikal**, Jauna

E. Bekatu egin **baitugu**

A. **Ager** guri, Jauna, zure bihotz ona

E. Eta salba gaitzazu.

A. **Urrikal**, Jauna   E **Urrikal**, Jauna

A. **Kristo**, **Urrikal**   E. **Kristo**, **Urrikal**

A. **Urrikal**, Jauna   E. **Urrikal**, jauna

A. **Jesus**, Jauna, ... E. **Urrikal**, Jauna.

A. **Jesus**, Jauna, ... E. **Kristo**, **Urrikal**

A. **Jesus**, Jauna, ... E. **Urrikal**, Jauna.

Aintza/Jaunaren hitza

Aintza zeruetan Jaungoikoari
eta bakea lurrean Aren gogoko gizoneri
hain aundi ta eder zaitugulakotz,
gora zu,
benedikatua zu,
gorespen zuri,
ahuspez agur,
eskerrak zuri,
Jainko Jauna, Zeruko Errege
Jaungoiko Aita guzielduna.

Jauna, Seme bakar, Jesukristo
Jainko Jauna, Jainkoaren Bildots
Aitaren Seme:
Zuk kentzen duzu munduko **bekatua**
urrikal, Jauna;
Zuk kentzen duzu munduko **bekatua**,
entzun gure deia.
Aitaren eskuin aldean
jarririk zaude Zu,
urrikal, Jauna.
Zu bakarrik Saindua,
Zu bakarrik Jauna,
Zu bakarrik Goi-Goikoa, Jesukristo,
Izpiritu Sainduarekin
Jainko Aitaren argitan.
E. Amen.

A. Jaunak **errana**
E. Eskerrak Zuri, Jauna.

A. Jauna zuekin
E. Eta zure **Izpirituarekin**
A. Jesukristoren Ebanjelioa (I) **donen**
liburutik.
E. Aintza Zuri, Jauna.
A. Jaunak **errana**
E. Eskerrak Zuri, Jauna.

Sinesmena/Eskaintza

Sinesten dut Jainko bat bakarra
Aita guziz **ahaltsu**, zeru-lurren egile,
ageri diren eta ez diren guziena.
Sinesten dut Jaun bat bakarra, Jesukristo
Jainkoaren Seme bakar,
mende guziak baino lehen Aita **ganik** sortua.
Jainkoa **ganik** Jainko, argitik argi
egiazko Jainkoa **ganik** egiazko Jainko.
Sortua, ez egina,
Aitaren izaite berekoa.
Haren bidez dira eginak gauza guziak.

Gu gizonen gatik eta gu salbatzeko
jautsi zen zerutik
eta Izpiritu Sainduaren egitez
Maria Birjina ganik gorputz harturik,
gizon egin zen.
Pontzio Pilatoren menpean
gu gatik gurutzeratua izan zen,
oinazetan hila eta hobiratua.
Hirugarren egunean piztu zen,
Liburu Sainduak erran bezala,
zerurat igan eta Aitaren eskuin aldean
jarririk dago.
Aintzaz etorriko da berriz,
biziak eta hilak jujatzerat,
eta Haren erregetzak
ez du azkenik izanen.
Sinesten dut Izpiritu Saindua,
jaun eta bizi-emaile,
Aita (gan)ik eta Semea (gan)ik dena,
Aitarekin eta Semearekin batean
agur eta goresmen berbera hartzen duena
eta profeten ahoz hitz-egin zuena.
Sinesten dut Eliza:
bat, saildu, katoliko eta apostoluena.
Aitortzen dut bataio bakarra,
bekatuak barkatzeko.
Igurikatzen dut hilen piztea
eta datorren munduko bizitza.
Amen.

-
- A. Benedikatua, . . .
E. Benedikatua Zu, Jauna, orai eta beti
A. Haurrideak, . . .
E. Jainkoa gorestekeo
eta gizona salbatzeko.

Prefazioa/Sagaratzea

- A. Jauna zuekin
E. Eta zure izpirituarekin.
A. Gora bihotzak.
E. Jaunari dauzkagu.

- A. Eskerrak Jaungoiko gure Jaunari.
E. Egoki da eta zuzen.
-

Saindu, Saindu, Saindua
diren guzien Jainko Jauna.
Zeru-lurrak beterik dauzka zure distirak.
Hosanna zeru-gorenetan!
Benedikatua, Jaunaren izenean datorrena.
Hosanna zeru-gorenetan.

- A. **Hau da sinestearen misterioa**
E. hil eta piztu zirala, Jauna,
Zu berriz etorri arte
hau dugu, hau, berri ona!
-

Gure Aita/Jaunartzea/Amaiera

- A. Salbatzaileak **manatu** eta
erakutsiari jarraituz
beldur gabe **erran** dezagun.
E. Gure Aita, zeruetan zirena:
saindu izan bedi zure izena;
etor bedi zure erreinua,
egin bedi zure **nahia**
Zeruan bezala lurrean ere.
Emaguzu gaur egun **huntako** ogia;
barkatu gure zorrak,
guk ere gure zorduner
barkatzen diegunaz **geroz**;
eta ez gu tentaldirat ereman,
bainan atera gaitzazu gaitzetik.
-

- A. Atera gaitzau, ...
E. Zurea duzu erregetza
Zureak ospe-eta indarra
orai eta beti.
A. Jaunaren **bakea** beti zuekin.
E. Eta zure **izpirituarekin**.
G. 1. Jaungoikoaren bildotsa
Zuk kentzen duzu munduko **bekatua**:
Urrikal, Jauna.

2. (berdin)
3. (berdin). . . . . Emaguzu bakea.

A. Huna hemen, ...
G. Jauna, ni ez naiz on
Zu nere etxean sartzeko
bainan errazu hitz bat
eta sendatuko naiz.

A. Jauna, zuekin.
E. Eta zure izpituarekin.
A. Benedikatu, ...
A. Zoazte Jaunaren bakean
E. Eskerrak Jainkoari.

G I P U Z K E R A Z (2. Eranskina)

Santu zera, bai, Jauna
eta santutasun guztiaren iturri.
Santu egizkizu, bada, ogi ta ardo auek
zure Espiritua isuriz
Jesukristo gure Jaunaren
gorputz eta odol
guretzat egin daitezen.
Berak, saldu zutenean
eta bere gogoz gurutzera zihoala,
ogia artu eta, eskerrak emanez,
zatitu zuen
eta bere ikasleei eman zien esanez:
Artzazue eta jan guztiok ontatik
au nere gorputza da-ta,
zuentzat emango dena.
Afal ondoan, berdin,
kaliza arturik berriz ere eskerrak emanez
bere ikasleei eman zien, esanez:
Artzazue eta edan guztiok ontatik
au nere odolaren kaliza da-ta,
itun berri eta betikoaren odola,
zuentzat eta guztientzat
pekatuak parkatzeko isuriko dena.
Egizue hau nere oroigarri.
Orregatik, Jauna

zure Semearen eriotza eta piztuera gogoratuz
biziaren ogia eta salbamenaren kaliza
eskaintzen dizkizugu,
Zuri eskerrak emanaz,
aldarean zure zerbitzari onartu gaituzulako.
Eta apalik eskatzen dizugu,
Kristoren gorputz-odolak artzen ditugunok
Espiritu Santuak bat egin gaitzala.
Gogoan izan, Jauna,
mundu guztian zabaldurik dagoen zure Eliza:
eramazu maitasun osora,
I. gure Aita Santuarekin
I. gure Aratzai Arekin
eta elizgizon guztiekin batean
Gogoan izan, Jauna,
pizteko itxaropenean joan diren
gure senideak eta ildako guztiak:
ar itzazu zure aurpegiaren argitan.
Erruki zakizkigu, arren,
guk guztiok betiko bizitza iritsi dezagun,
Jainkoaren Ama Maria doatsuarekin
apostolu santuekin
eta, gizaldi guztietan
zure adiskide izan diren santuekin:
aiekin batean gores zaitzagun
Jesukristo zure Semearen bitartez.
Onen bitartez, Onekin eta Onengan
Zuri, Aita Jaungoiko aalguztidun Orri
Espiritu Santuarekin batean,
ospe eta aintza guztia
gizaldi eta gizaldi guztietan.
Amen.

Gure Aita ondoko otoitzak

Atera gaitzazu, Jauna, gaitz guztietatik;
emaiguzu pakea gure egunotan
zure errukiari esker
pekatutik garbi bizi gaitezen
eta estualdietan sendo,
betiko zorionaren itxaropenean,

Jesukristo gure Salbatzailea
noiz etorriko den zai gaudela.

Jesukristo gure Jauna,
Zuk esana da apostoluei:
«Pakea uzten dizuet, nere pakea ematen;
Begira zure Elizaren sinismenari,
eta ez gure pekatuei;
eta, zure gogoa den bezala
emaiozu Elizari pakea, eman batasuna.
Errege bizi bait zera gizaldi eta gizaldietan
Amen. ,

B I Z K A I E R A Z

Santu zara, bai, Jauna
eta santutasun guztiaren iturri.
Santu **egizuz**, bada, ogi ta ardao **oneek**
zeure Espiritua isuriaz
Jesukristo gure Jaunaren
gorputz eta odol
guretzat egin daitezzen.
Berak, saldu **ebenean**
eta bere gogoz kurutzera **joiala**,
ogia artu eta, eskerrak emonez,
zaitu **eban**
eta bere ikasleei emon **eutsen** esanez:
Artu eizue eta jan guztiok onetatik
au neure gorputza da-ta,
zuentzat emongo daa.
Afal ondoan, bardin,
kaliza arturik barriz ere eskerrak emonez
bere ikasleei emon **eutsen**, esanez:
Artu eizue eta edan guztiok onetatik
au neure odolaren kaliza da-ta,
itun barri eta betikoaren odola,
zuentzat eta guztientzat
pekatuak parkatzeko isuriko dana.
Egizue hau neure oroigarri.
Orregaitik, Jauna
zure Semearen eriotza eta biztuera gogorátuz
biziaren ogi eta salbamenaren kaliza

eskeintzen **deutsuguz**,
Zuri eskerrak emonez,
altarean zure zerbitzari onartu gaituzulako.
Eta apalik eskatzen **deutsugu**,
Kristoren gorputz-odolak artzen ditugunok
Espiritu Santuak bat egin **gaizala**.
Gogoan izan, Jauna,
mundu guztian zabaldurik dagoan zure Eleizea:
eroiazu maitasun osora,
I. gure Aita Santuarekin
I. gure Artzainarekin
eta elizgizon guztiakin batean
Gogoan izan, Jauna,
bizteko itxaropenean joan diran
gure senideak eta ildako guztiak:
artu egizuz zeure arpegiaren argitan.
Erruki **zakiguz**, arren,
guk guztiok betiko bizitza **jaritsi dagigun**,
Jainkoaren Ama Maria doatsuarekin
apostolu santuekin
eta, gizaldi guztietan
zure adiskide izan diran santuekin:
eurekin batean **goratu zaiguzan**
Jesukristo zure Semearen bitartez.
Onen bitartez, Onekin eta Onengan
Zuri, Aita Jaungoiko aalguztidun Orri
Espiritu Santuarekin batean,
ospe eta aintza guztia
gizaldi eta gizaldi guztietan.
Amen.

Gure Aita ondoko otoitzak

Atara **gagizuz**, Jauna, gatx guztietatik;
emoiguzu **bakea** gure egunotan
zure errukiari esker
pekatutik garbi bizi gaitez
eta estualdietan sendo,
betiko zorionaren itxaropenean,
Jesukristo gure Salbatzailea
noiz etorriko den zain **gagozala**.

Jesukristo gure Jauna,
 Zeuk esana da apostoluei:
 «Bakea uzten deutsut, neure bakea emoten;
 Begira zeure Eleizearen sinismenari,
 eta ez gure pekatuei;
 eta, zure gogoa denez
emoiozu Eleizeari bakea, emon batasuna.
 Errege bizi zara-ta gizaldi eta gizaldietan
 Amen. ,

L A P U R T E R A Z

Saindu zira, bai, Jauna
 eta saindutasun guziaren iturri.
 Saindu egizkitzu, bada, ogi ta arno **hauk**
 zure Izpiritua isuriz
 Jesukristo gure Jaunaren
 gorputz eta odol
 guretzat egin ditezen.
 Berak, saldu zutenean
 eta bere gogoz kurutzera zoala,
 ogia hartu eta, eskerrak emanez,
 zatitu zuen
 eta bere dizipulueri eman zioten erranez:
Har zazue eta jan guziek **huntarik**
hau nere gorputza baita,
 zuentzat emanen dena.
 Afal ondoan, berdin,
 kalitza harturik berriz ere eskerrak emanez
 bere dizipulueri eman zioten, erranez:
Har zazue eta edan guziek **huntarik**
hau nere odolaren kalitza baita,
batasun berri eta betikoaren odola,
 zuentzat eta guzientzat
 bekatuak barkatzeko ixuriko dena.
 Egizue hau nere oroigarri.
Horrengatik, Jauna
 zure Semearen heriotze eta piztea gogoan hartuz
 biziaren ogia eta salbamenduaren kalitza
 eskaintzen **dauzkizugu,**
 Zuri eskerrak emanez,
 aldarean zure zerbitzari onhartu gaituzulakotz.

Eta apalik eskatzen **dautzugu**,
Kristoren gorputz-odolak **hartz**en ditugunak
Izpiritu Sainduak bat egin gaitzala.
Gogoan izan, Jauna,
mundu guzian zabaldurik dagon zure Eliza:
eremazu maitasun osorat,
I. gure Aita Sainduarekin
I. gure Artzainarekin
eta elizgizon guziekin batean
Gogoan izan, Jauna,
pizteko **esperantzan** joan diren
gure **haurrideak** eta **hil guziak**:
har ditzazu zure aurpegiaren argitan.
Urrikal zakizkigu, **otoi**,
guk guziek betiko bizitzea **erdiets** dezagun,
Jainkoaren Ama Maria dohatsuarekin
apostolu **sainduekin**
eta, gizaldi guzietan
zure adiskide izan diren **sainduekin**:
haiekin batean **goresten zaitugula**
Jesukristo zure Semearen bitartez.
Hunen bitartez, **Hunekin** eta **Hunetan**
Zuri, Aita Jaungoiko **guzialdunari**
Izpiritu Sainduarekin batean,
ospe eta aintza guzia
gizaldi eta gizaldi guzietan.
Amen.

Gure Aita ondoko otoitzak

Atera gaitzazu, Jauna, gaitz guzietatik;
emaguzu **bakea** gure egunetan
zure **urrikalmenduari** esker
bekatutik garbi bizi gaitezen
eta **hersturetan** sendo,
betiko zorionaren **esperantzan**,
Jesukristo gure Salbatzailea
noiz etorriko den zain gaudela.

Jesukristo gure Jauna,
Zuk **errana** da apostolueri:
«**Bakea** uzten **dautzuet**, nere **bakea** emaiten;

Beha zure Elizaren sinesteari,
eta ez gure bekatueri;
eta, zure gogo den bezala
emozu Elizari bakea, eman batasuna.
Errege bizi baitzera gizaldi eta gizaldietan
Amen. ,

G I P U Z K E R A Z (3. Eranskina)

Isaias profetaren liburutik

Isaias-ek, Amos-en semeak,
Juda-ri eta Jerusalem-i buruz
izandako ikuskaria: Azken-egunetan,
Jaunaren etxearen mendia sendo
izango da ezarria:
muiño guztien gaindi,
mendi guztien buru;
atzerri-jendeak ara joko du.
Erri asko joango dira, esanez:
«Atzozte, igo gaitezen jaunaren mendira,
Jakob-en Jainkoaren etxera:
Berak erakutsiko dizkigu bere bideak,
eta Aren bideziorretan ibilliko gera;
Sion-dik aterako bait da legea,
eta Jerusalem-dik jaunaren itza».
Berak epaituko ditu atzerriak,
auzira ekarriko erriak eta erriak.
Golde biurtuko dituzte ezpatak,
eta igitai, lantzak.
Ez du errik erriren aurka
ezpatarik jasoko,
ez dira gudurako berriz trebatuko.
Zatoz jakob-en etxe,
gabiltzan jaunaren argitan.

San Paulo apostoluak erromatarrei

Senideok: ezagutu ezazue
bizi zareten garaia:
ordua da, lotarik esnatzeko;
sinisten asi-berri artan

baiño urbillago dugu
gaur gure salbamera.
Badijoa gaua; gainean dugu eguna;
ken ditzagun,
beraz, illunpetako egintzak
eta jantzi argizko armak.
Gabiltzan jator, egun-argiz bezala;
ez jan-edankerietan eta ordikerietan;
ez loikerietan eta neurrigabekerietan;
ez aserre eta elkarrentzako bekaitzetan.
Ar ezazue Jesukristo Jauna soiñeko,
eta zuen gorputza zaintzeak
ez bitza piztu griña txarrak.

BIZKAIERAZ

Isaias profetaren liburutik

Isaiasek, Amosen semeak,
Judari eta Jerusalem
buruz izandako ikuskaria:
Azken egunetan,
Jaunaren etxearen mendia
sendo izango da ezarria;
tontor guztien gainetik,
mendi guztien buru;
atzerri-jenteak ara joko dau.
Erri asko joango dira, esanez:
«Zatoze, igon daigun Jaunaren mendira,
Jakoben Jainkoaren etxera;
Berak erakutsiko deuskuz bere bideak,
eta Aren bidezidorretan ibiliko gara;
izan ere, Siondik dator legea,
eta jerusalendik Jaunaren berbea».
Berak epaituko ditu atzerriak,
auzira ekarriko erriak eta erriak
Golde biurtuko dabez ezpatak,
eta igitai, lantzak.
Ez dau erri erriren aurka
ezpatarik jasoko
ez dabe geiago gudagintzan ikasiko.

Zatoz, Jakoben etxea,
gabiltzan Jaunaren argitan.

San Paulo apostoluak erromatarrei

Senideok: Ezagutu egizue
bizi zareen sasoa;
ordua da lotatik esnatzeko;
sinesten asi-barri aretan baino
urrago dogu gaur gure salbamena.
Badoa gaua, gaiñean dogu eguna;
kendu daiguzan, beraz, illunpeko egintzak
eta jantzi argizko armak.
Gabiltzan jator, egunargiz lez;
ez jan-edankerietan edo
mozkorkerietan; ez loikerietan
eta neurribakokerietan
ez asarre eta alkarren bekaitzetan.
Artu egizue Jesukristo Jauna soiñekotzat,
eta zuen gorputza zaintzeak
ez begiz biztu griña txarrak.

L A P U R T E R A Z

Izai profetaren liburutik

Izai, Amozen semeak, Juda eta
Jerusalemez ikusia:
Azken egunetan, Jaunaren etxea
dagon mendia,
mendien kaskoan ezarria izanen da,
eta mendixka guzien gainetik.
Jendalde guziak hartarat
etorriko dira frumilka.
Herri asko joanen dira eta erranen dute:
«Zatozte, igan gaiten jaunaren mendirat,
Jakoben Jainkoaren etxera.
Berak erakutsiko dauzkigu bere bideak,
eta haren bidexketan ibiliko gira.
Ziondik jaliko baita Legea,
eta Jerusalemetik jaunaren Hitza.
Jauna juje izanen da jendalden artean,

eta ez dute gehiago gudukatzen ikasiko.
Zato, Jakoben etxea,
ibil gaiten jaunaren argian.

Jondoni Paulok erromanoeri

Haurrideak, jakin-ezauz:
tenorea dugu lotarik atzartzeko.
sinesberri hartan baino hurbilago
dugu egun gure salbamendua.
Gaua badoa, eguna hurbildua.
Ken ditzagun ilunbetako egintzak,
eta jauntz egun argitako armak.
Egun argiz bezala, ibil gaiten gizonki,
ez ase-joko eta mozkorkerietan,
ez lizunkeri eta lohikerietan,
ez aharra eta bekaizgoetan,
Bañan jauntz Jesu Kristo gure jauna;
etzauzela haragiaz griñarik har,
haren gutizia tzarrak asetzeko.

BARKOXEKO KOBLAKARI-ESKOLA XVIII-XIX. MENDEETAN*

Patri URKIZU

....à l'occasion du quel fut chanté une charmante poésie qui
fleure bon elle aussi l'école barcusiennne....

(L. Dassance)

Oroitzen naiz zein nolako okasioarekin ikusi eta ezagutu nuen aita Villasante lehen aldiz. Milabederatzi ehun eta hirurogeita zortzia zen, eta garai hartan ni Salamancan istudiante. Koldo Mitxelenaren gomitz Arantzazura hurbildu nintzen eta hantxe euskalari anitzen artean bazen bat, taldearen buru izanik ere apal eta zuhur, Axularren itzala eredutzat aurkezten ziguna. Beraxe zen. Bigarren aldia Donostian izan zen, Urkixoren mintegian hain zuzen, eta testu zaharren berrargitaratzearen beharraz, sail berezi batez mintzatu genion elkarri. Orduetik hona errekek ur ugari eramane du, eta egun, beti irakasletzat izan dudane frantziskotarraren omenaldia dela eta ezin omenezko lore apal hau, nere literatur aletxo eskaini gabe gelditu.

Berak idatzitako artikulu bat¹ izan dut gainera akuilu eta ideiaemale, hain zuzen. Donibane Lohitzuneko eskolaz mintzo zitzaigun hartan, Sara-Donibane inguruan bildu zen konpainia eder, gizon kulto eta letretan hornitua zen haien euskal lanez. Lapurditik Xuberoara eramane nau irudimenak, eta beste literatur mota batez idazteko asmoa sorrarazi dit.

---

* Ikerketa xume hau *Barcoxeko koblakari eskola XVIII-XIX. mendeetan. Bertso eta kanta bilduma* liburuxkaren aitzin-solasa duzu.

¹ L. Villasante, «Donibane Lohitzuneko idazle eskola XVII, mendeetan», *Gure Herria*, 1973, 129-141.

Barkoxe inguruan jaio, hazi eta bizi izan ziren koblakariak aztertzekoa. Eta uste dut, orain hemen hasten dugun ikerketa lana sakonago eta zehatzago daitezkeen beste zenbaiten hasiera besterik ez duela izan behar.

Lehen-lehenik galdera multzo bat pilatzen zait lumaren puntan. Nor dira barkoxtar horiek? Ba ote zuten maisurik, edo aitzin-gidaririk? Non ziren eskola-tuak? Zer idatzi zuten, edo hobeto galdetua legokeena, zer kantantzen zuten? Eskola bat osatzen ote zuten?

Galdera guzti hauei neurri apal batean bederen erantzuten saiatuko gara.

V.F. von Humboldt-ek² Euskal Herritik 1801. urtean egin zuen bidaiari harturiko oharretan Zuberoaz ere mintzatzen zaigularik ondorengo hau esaten zuen: *hemen ere ez da batere arrotza bapateko bertsogintza edozein gairi buruz.*

Beraz, bertsolaritzak bizirik zirauen XIX. mende hasieran jakintsu famatu hark ezagutu zuen unean. Baina, jakina da XVIII. mendearen bigarren partean izan zirela bertsogile zenbait Lapurdi, Basanafarroa eta Zuberoan, eta horien lekuko ditugu, besteak beste, Salvat Monho³ apezaren bertsoak, Iraultza Frantse-sari buruzkoak berriki A. Zavalak⁴ bilduak, hala nola neronek argitaratutako lehen kanta eta bertso biduma⁵.

Oraingo gure ikerketak, ordea, mugak eta hesparruak oso hestu ditu. Zuberoa, eta bereziki Barkoxeko koblakariak XVIII-XIX. mendeetan.

1. Beñat Mardo (...1757....1793)

Louis Dassance⁶, herri literatura eta kantu maitale handi hark, Pierre Lafitte-rekin argitaratu zuen kanta bilduma interesgarri hartan *Kantu, Kanta, Khantore* (Baiona, 1967), euskal kantaren kronika egin nahirik ari zitzaigunean galdera hau egiten zuen: nor izan zen lehen koblakaria?

Bertan ematen digun erantzuna hau da: Beñat Mardo, barkoxtarra⁷. Baina, zer dakigu Beñat Mardo? Ezer gutxi⁸. Iada Agosti Chahok honen kantez idazten zuelarik honakoa zioen:

² W.F. von Humboldt, *Los vascos, Apuntaciones sobre un viaje por el País Vasco en primavera del año 1801*, Auñamendi, San Sebastián, 1975, 186.

³ P. Lafitte, *Poèmes basques de Salvat Monho (1749-1821)*, Ikas, Bayonne, 1972.

⁴ A. Zavala, *Frantziako Iraultza eta konbentzioko gerra bertsotan*, Etor, Donostia, 1989.

⁵ P. Urkizu, *Berto zahar eta berri zenbaiten bilduma (1798)*, Durangoko Udala, 1987.

⁶ L. Dassance, «Chronique de la chanson basque. A propos de Beñat Mardo», *Gure Herria*, 1967, 289-296.

⁷ Idem. Les plus anciens dont le nom soit connu: Beñat Mardo.

⁸ J. Haritschelharrek dioskunez Barkoxeko parroko erregistroak desagertu egin ziren. Harelere, Paueko artxiboen katalogoan, ikusi genuenean, *Naissances, baptêmes, mariages de Barcus (1671-1792)*. GG 11.uste izan genuen esperantzaz ediren genezakeela argitasunik. Tamalez, betiko fatu beltzak desagerrarazi zuen agiri hura, eta ordez, zenbait notariren agiri batzuk besterik ez da

Vingt volumes ne contiendroient pas ses oeuvres s'il avait eu un sténographe avec lui dans les séances poétiques qu'il donnait en toute occasion?

Beraz, aski ezaguna behar zuen izan Beñat Mardo barkoxtarra XVIII.mendearen bigarren partean, eta seguraski Dassanceren iritziari jarraikiz 1757. urtekoa den *Arbotiko prima eijerra*, ezteitako kanta berak ondua behar zuen izan, beronen xehetasunak Jean de Jaugain-ek¹⁰ eskaintzen dizkigularik. Alegia, Arnaud-Jean d'Uhart-eko zalduna eta Maria de la Plaza primaren arteko ezkontzaren okasioarekin ondu zuela. Garai beretsukoa litzateke ere beste epitalamio bat *Garruzeko jainak, plazer baduzie*, hau da, Berdeco jaunaren eztaietan abestu zuena Margarita Basterretxe barkoxtarrarekin ezkondu zenean (3-I-1769).

Khantore honek lau bertso ditu, hiru euskaraz eta laugarrena, senarra den Berdeco medikuari eskainia, frantsesez. Noski, honek ez bide zekien eta euskaraz. Beraz, poema elebidun baten aitzinean aurkitzen gara, eta ez da bakarra Mardoren bertsoen artean. Honen arabera ikus dezakegu Mardo gizon jantzia zela, bertso molde ongi eraikiek ere agertzen duten bezala.

Baina, zer idatzi zuen edo zer gelditzen zaigu bere bertsoetarik?

Sallaberryk 1870. urtean, eta lehenago F. Michelek 1857.ean, baina azken honek egilea aipatu gabe ematen dizkigute Mardoren bi kanta, honelako hasiera dutenak:

— *Idiarte ñaphurra/aspaldian hala da*¹¹.

— *Ni deitzen nük Beñat Mardo, Barkoxe Baxabilako*¹².

Bere kantu bilduma ederrean zioenez Mauleko abokatak¹³, barkoxtarraren obra gehienak galdu egin ziren. Baina argitaratu gabe utzi zituen kaieretan hala nola aipatu Dassancek eta Lafittek plazaratuak bilduaz zortzi poema ezberdin biltzea lortu dugu. Kontutan harturik sakabanatuak daudela errebistetan eta ia ezagun bakarra Salaberryren kantutegikoa dela, hauen biltzeari egoki iritzi diogu. Hona zortzi kanta hauen hasierak:

---

gelditzen. Bertan aurkitu dut Mardoenean bildu zirela hérriko agintariak (22-VII-1775) Pierre Ascos-en kontra. Urte horietako testamendu agirietan (1774-1778) esaten da nola lekukoen aurrean irakurriak izan diren, *tant en français qu'en langue vulgaire basque qu'il a dit avoir bien entendu*. Beraz, euskaraz ongi ulertzen zutenak zirela hil zorian zeuden barkoxtar haiek. Eta frantsesez? Agiri horietan irakur dezakegu ere, nola Pierre Topet 1792, etik 1800.era izan zen *agent municipale de la Commune de Bartus, en qualité d'administrateur des biens des pauvres du dit lieu*. Eta nola Arnaud Etchahun barkoxtarrak 15 libera eman zituen pobreen alde (29-VIII-1778). Beraz, Mardo eta Etxahun, antza denez, familia oneko semeak ziren.

⁹ J.A. Chacho, *Biarritz entre les Pyrénées et L'Océan. Itinéraire pittoresque*, Bayonne, 1855, 159.

¹⁰ J. de Jaugain, «Quelques légendes poétiques du Pays de Soule», *La tradition du Pays Basque*. Donibane Lohitzune, 1897, 408-409.

¹¹ F. Michel, *Le Pays Basque...*, Paris, 1857, 368.

¹² J. Sallaberry, *Chants populaires du Pays Basque*, Bayonne, 1870.

¹³ Idem. ses oeuvres poétiques se sont malheureusement perdues pour la plupart (p.409).

I. BEÑAT MARDOREN KHANTORIA¹⁴.

Ni deitzen nük Beñat Mardo Barkoxe Baxabilako

II. KONBERSAZIONEA AFER BATEN ETA ÑAPHUR BATEN ARTIAN¹⁵.

Idiarte ñaphurra/aspaldian hala da

III. JAUN BARUA UHARTEN¹⁶.

Jaun barua Uharten, nahi denian Zalgizen

IV. BESTALIARRAK¹⁷.

Etxebarne, Etxegoihen, Elixalt eta Allende

V. TXIPA ETA BATEZ¹⁸.

Adiskide eli batek baziela junta

VI. ARBOTIKO PRIMA EIJERRA¹⁹.

Jaon baruak aspaldin/xederak hedatü zütin

VII. MUS DE BERDECO²⁰.

Garruzeko jainak, plazer baduzie

VIII. BARKOXEKO GATU-JALEN KHANTORIA²¹.

Ihautiria huilantzen/Maltesak orhitzen

Lehen kantan ikusten dugunez, Beñat Mardo harro zen khantoreak ontzen zituelako, eta bere etsaia samurtzen du esanez, bera dela arlo honetan *buruzagia*, eta, beraz, ez dezala ondu kantorerik haboro Montseñako konteak. Honek, ez dezala horregatik har banitaterik, erantzuten dio, eta ez zaiola joango Gaiñetarik aperendizik, bertso ikaslerik. Gaiñe, ezaguna den bezala, Atharratze eta Barkoxe bidean dagoen borda baten izena dugu. Beraz, badirudi aperendizak izaten ohi zituztela garai hartako koblakari famatuek eta urguiluz betetzen zirela honekin. Sei hirurkunez osatutako kantore honetan bada bertsolerro bat indar berezkoa, eta ohi bezala kantaren esanahia biltzen duena, alegia, azkena eta honela dena:

Hi tailur hizan bezala ni zintzarri egile.

¹⁴ J. Sallaberry, aip. lib. 384.

¹⁵ F. Michel, aip. lib., 368.

¹⁶ MS Sallaberry.

¹⁷ Igela 3, Paris, 1962, 101.

¹⁸ P. Lafitte, «Deux chansons de Beñat Mardo découverts par le R.P. Lhande», *Gure Herria*, 1950, 293-299.

¹⁹ J. de Jaurgain, aip. art., 408-409.

²⁰ L. Dassance, aip. art., 291.

²¹ L. Dassance & P. Lafitte, *Kantu, Kanta Khantore*, Bayonne, 1967, 184.

Sastrea genuen, bada, Beñat Mardo, jantzi egile. Baina fama eta ospe handikoa, zeren kanta honen oihartzunez eta eraginez, hain zuzen, onduko zuen seguraski Mattinek beste hura:

*Ni laborari nago, zaude deputatu*²².

Bigarren kanta, lehena zenbait aldaera xumetan iritsi zaigun bezala, bi era ezberdinetan agertzen zaigu. Falta zaio II. ari III.aren lehen bertsoa, hau delarik, antza, hasiera. Bertan Beñat Mardok Uharteko Jaun baruari khantore berriak ontzeko baimena eskatzen dio, eta Zalgizeko Idiarti ziria sartuz jarraitzen du.

Interesgarri deritzot bertso berauen erkaketari, hiru aldaera ezberdin baitira. Ikus dezagun, bada, hiru bertsomolde ezberdinok:

- A — *Beñat, esker dereiat,
Hirur kalota batiat.
Hire sagarroi larrukoaz beharrik batere eztiat,
Ihaurentako begira ezak, joaiteko ohiarat
Petirikin lotzerat*²³.
- A' — *Beñat, esker dereiat, hirur perruka batiat,
Hiharentako begira itzak sagarroi en larriak,
Eta egin kailota bat juaiteko oherat
Eta ez neskatiletat*²⁴.
- A'' — *Beñat, esker dereiat,
Hirur perruka badiat,
Sagarroi larruz eginik, eta
Hire begiratzen tiat*²⁵.

Chahok dioenaren arabera, Mardo bere bizitzako memento honetan izan zen lehen aldiz garaitua bertsoan, Idiart Zalgizekoak irabazi ziolarik partida, bere burusoilaz irri eginez. Eta beste hau eransten digu, atharraztar batentzat agian gogorxko zitekeena, alegia, xuberotarren artean barkoxtarrak zirela izpiritutsuenak²⁶.

Hiru bertso molde ezberdinak, 7aa15AA7a/15AAA7a/7aa10-7a, dira, eta nabari denez bost, lau eta hiru pundukoak. Errima ez da oso aberatsa, herri bertso

²² P. Lafitte, «Herri Literatura», *Euskal Literatura*, P. Urkizuren edizioa, Donostia, 1990, 40.

²³ F. Michel, 368.

²⁴ MS Sallaberry

²⁵ J.A. Chaho, *Biarritz...*, II, 161.

²⁶ «Les paysans de Barcus, à notre avis, sont les plus spirituels de la province souletine», Idem, 161.

anitzetan gertatzen ohi den bezala. J. Haritschelharek²⁷, *strophes hétérométriques monorimes* delako sailean sartzen dituenak dira, bostekoa eta bi lauko hauek. Azkena, koplaz zaharra deitua izan dena, jada *Bereterre-txen khantorea*-n agertzen zitzaiguna, eta Oihenarteren iritziz euskaldunek propioa omen dutena²⁸.

III.kantan nabarmentzen dira bi kantu ezberdin daudela nahasirik. 1-4 bertsoak II.aren aldaerak ditugu, hots, Beñat Mardo eta Idiart Zalgizekoaren arteko lehia eta bertso-gudua adierazten digutenak. 5. bertsoak, aldiz, beste kantu baten hasiera ematen digu, *Saratzaga gora da, han aidea fresko da*, hain ezaguna den, *Salvatore gora da Garazi aldean*, kantaren paretsua baita. Hemen, gainera, lehian dabiltzanak ez dira bi aurkako, bi lagun baizik. Bi barkoxtar, Arotx gaztia eta honen kosi Beñat, gure artean *primo*, laguna bezala erabiltzen dena. Haritschelharren tesian agertzen diren Arotx ezberdinen artean, garaiaren arabera, uste dugu Alexis Arotx laboraria zitekeela, Zalgizen (agian Idiartek) bertsoak egin dizkioena:

*Arotx, egun entzun diat hire berri handi bat
Zalgizen egin dereitezala kantore berri eli bat (III-6).*

Ez ziren, bada, soilik barkoxtarrak kantore, kobla, berset ontzale eta egile, Zalgizen ere baziren, Atharratzen, Altzain eta beste herrietan ziratekeen gisara, baina zerbaitegatik noski iritsi zaizkigun hoberentsuenak barkoxtarrak izaki. Horrelakoxea zen, bederen, Chahoren iritzia, honen ustetan izpirituz jantzienak baitziren. Halaber bada fabrika marka bezalako bat agertzen dena zenbait kantatan, eta bertsolerro hauek baltzen dutena:

*Khantore hoiek dira Barkoxen hünturik (XII-10)
Berset hoiek düütüzü Barkoxen hünturik (XVII-13)*

Bestalde, iritsi zaizkigun Mardoren (bereak badira) zortzi kantak honela sailka genitzake. Hiru irri eta ziri alorrean (5-III); beste hiru mahai kantak (VI-VIII), VII.ak mozkorraldi baten ondorengo gertakuntzak kontatzen dizkigularik; eta bi amodiozkoak: IV.ak aitoren semeek ohi zuten xoriehiza aipatzen digu, eta V.ak ezkontzetako ohizko kanta ematen.

II. Piarres Topet Etchahun (1786-1862)

Nork ez du ezagutzen biziaren latzak, krudelkeriak eta malurak astindutako barkoxtarraren bizitza tristea? Hainbeste tinta isurarazi du bere historiak, elaberri, antzerki eta pastoraletan, ez dezakedala ia ezer gehiagorik erantsi, batipat, aipatu J. Haritschelhar-en tesi ederraren ondoren.

²⁷ J. Haritschelhar, *Le poète souletine Pierre Topet-Etchahun (1786-1862). Contribution à l'étude de la poésie populaire basque du XIXe siècle*. Bayonne, 1969.

²⁸ A. d'Oihenart, *L'art poétique basque (1665)*. P. Lafitterren edizioa, Baiona, 1967.

Berrogeitabost poema eta hauen aldaera multzo interesgarri bat ematen dizkigu, baina, antza denez, eta ikerketak oro bezala idekiak izaten ohi direnez, egile baten poema bilduma, berak itxi ez duenean, heda eta zabal daiteke ere. Tx. Peillen eta J.M. Bidexagarrek utzitako kainerrei esker topatu ahal izan ditugu aldaera anitzen artean, agian Piarres Topet Etxahunek, edo bestela bere garaikideen batek ondutakotzat jo ditzakegun beste bost poema, honela kopurua berrogeita hamarrera iritsiko litzatekeelarik. Hauexek dira kanten lehen bertsolerroak:

IX. MUS DE LARREREN KHANTORIA

Abairiak zahar eta khantoriak berri

X. GAZTELONDO GAINEKO ETXEKO ALABA

Abairia zahar eta khantoriak berri

XI. MUS DE DARROQUINEN KHANTORIAK

Oi! ene maite pollit kolore gorria

XII. IDIART APHEZA

Liginagan die aizua Astue

XIII. BARKOXEKO BURGIAN

Barkoxeko burgia/Ahalkez bi begiak lurrian

Zerk bultzatzen gaituen Etxahunenak edo garaikide batenak direla bertso horiek esatera? Agertzen diren pertsonaiak, hizkerak, bertsomoldegintza eta beste zenbait xehetasunek, noski.

IX.kantan Mus de Larre medikua aipatzen zaigu 2. bertsoan. Gure ustez Laurent Larre Maulekoa date, Etxahunen begi zaintzailea, 1850.urte inguruan bizi zena, eta Haritschelharrek maiz aipatzen diguna. Barkoxe, bestetik lau aldiz izendatzen zigun, azkeneko aldian honelaxe:

Zien antxu galdiaz berri deraiziet,

Barkoxen da herakiten jaun batek ezarririk. (IX-16)

Argi da koplakaria barkoxtarra dela, edo bederen une horretan Barkoxen bizi zela, eta 1850. urte inguruan Etxahun zen, noski, koplakarien jaun eta buruzagi. Gaia hain erretserbatua zelarik, eta bera hainbat gorrotoren sorrerazle ez da harritzekoa izena izkutuan uztea, gorroto eta higuin haboro ez sortzearren.

X.a *Gaztelondo gaineko etxeko alaba gaitzat* duen kantorea da, eta lehendik ere ezagutuak genituen *Gaztelondo handian*²⁹ bertako alabaren ibilerak. Kanta honek hark bezala hamazazpi bertso ditu, azkenekoak honelaxe dioela:

²⁹ J. Haritschelhar, «L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etxahun (Texte-traduction-Variantes-Notes)». *Euskera*, Bilbao, 1970, 320.

Berset hoiek egin tut herabereki,
Pharkamentu galtho nago mundu orori,
Jinkuak eman deiku odre hori umilki,
Ogenak pharka gintza batak besteri,
Orori kito beniz
Ene partideki
Hel gitian oro zelian iruski. (X-17)

Erromes partitu aurrekoa ote? Kanta berean, beste bertsolerro batetan Arañe Goihenetx, dendari gaztea, agertzen zaigu, berau ezaguna ere *Arengaraiko primaren khantoria*³⁰ zela medio.

XI.kantorean Mus de Darroquin agertzen da. Justin Darroquin Garindañeko auzapezak 1850.urtean ez zuen batere gogoko Etxahun, koplakari barkoxtarraren aurka birritan bere lekukotasuna eman baitzuen. Mendekioz ote zuen idatzi eta kanta Etxahunek (bereak balira bertsoak) alkatearen bihotz gogorra eta ibilera ez-kutuak?

XII.a maskaradetako kanta bat dugu, eta balirudike Oxalde Lapurdi aldean zebilen bezala herriz-herri tobera kantak abesten, herri zenbaitetako gaztek deiturik arituko zela ere Etxahun, haien gogoak betatzearren neskatil zenbaiti ziria sartzen, kasu honetan Margarita Etxeberriri suertatuko zitzaizkiolarik pairatzea koblakariaren zirikadak. Astolasterretan maiz aipatzen diren adarrak ere ageri dira:

*Bonurra dukenak zu ukheitez emazte,
Adarren sorhayo izan behar duke. (XII-8)*

Eta XIII.a da eskuzkiribuak berak ematen duena zehazki Etxahunena bezala, eta hain zuzen, bere beste kantetatik ezberdinen dena. Honelaxe dio kaierrak: *Poème composé par Etchahoun en prison*. Hiru bertso ditu eta moldea, 8aaa4a8a4a, dugu, beraz, seiko nahasi bat, Etxahunek darabiltzan moldeetarik ezberdina.

J. Haritschelharren ustetan ez hau, ez besteak ez dira Etxahunek ondutakoak.

V. Alexis Arotx (...1795...)

Beñaten kusia. Barkoxtar hau ikusia dugu jada Zalgizeko merkatutik itzultzerakoan erosi duen txerrittoarekin, kobla batzuen pairatzaile, eta nola abis onak ematen dizkion maisuak. Oraingo gure hipotesia hauxe da, alegia, *Mendikota Hastoiko khantoria*, deitzen dena berak ondutakoa dela. Zergatik? Zenbait aldaeretan ez bada ematen kantore honen egilearen izenik, eta nola eman, erdi-izkutu-ka baizik, apezek hainbesterainoko boterea zuten garaietan? Diot, apez baten

³⁰ Idem, 684.

amodioa bertan salatzen zelarik, zail zela koblagilearen izena agertzea. Baina, koblakaria, bestalde, harro zegokeen ondutako bertsoekin, eta horrela beste zenbait kasutan bezala erdi-gordeta adierazten digu nor den. Kantorearen bi aldaerok ematen ditugu ondoan, ikus dezagun nola denboraren poderioz jatorria estaltzen zihohan:

- A   *Arotxaren zamaria, erradak egia,
Nurat eraman dian aphez gelharia.
Eraman ukhen dizut lehenik Maulera,
Gero hantik aitzina zuk erran lekhila. (XVI-10)*
- A'   *Petteren zamaria, erradak egia,
Norat ereman dukan ene gelaria.
Hamar hameka orenetan Ainharbeko bentan
Gauherdi joiten eta Mauleko kharikan. (XVI'-9)*

Apez-gelariak, serorak eta apez-andreak antzinako denboretan oso arruntak bide ziren, hiztegiek eta kantek salatzen digutenez.

VI. Mardo eta Etxahunen jarrailea

Bertso bilduma honetara ekarri dugun azken kanta, XVII.a da, eta ohizko egiturarekin hasten zaigu. Hona beste bi lehen bertsolerroekin erkaturik:

*Salbatore gora de Garazi aldean (KKK, 114)
Sartzaga gora da han aidea fresko da (III-5)
Ziberuan gora duzu Alzaiko herria (XVII-1)*

Gai berri bat dakarkigu gainera kanta honek, alegia, *Prima gazte ezkuntgeia eta Indianua*, izeneko istorioak. Badu honek ere ziririk barkoxtarren izpirituek ondutakoek bezalaxe, eta egilearen adimenean nabari da hori duela asmo, nahikunde eta gutziarik bortitzena. Maisuen bideari jarraikitzea, azken bertsoan azaltzen duen bezala:

*Berset hoiek dutuzu Barkoxen hunturik,
Mardok eta Etxahunek ideia emanik,
Hoier jarraikitia primantzaz ukhenik,
Egilia eztizu beste huntarzunik. (XVII-13)*

Beraz, aurkezten ditugun hamazazpi poema hauek izendatu dugun Barkoxeko eskolaren adierazle zenbait besterik ez dira, eta segur gaude beste azterketa mota anitz eta komentario gehiagoren premian daudela. Baina, beude bere apaltasunean sarrera gisara, gure asmoa horixe besterik ez baita izan. XVIII.mendearen bigarren partean eta XIX.eko lehenbizikoan izan zela Zuberoan koblakari eskola bat agertzea, barkoxtarrak buruzagi izan zirelarik, eta lehena, Beñat Mardo.

Beñat Mardo, Museña, Alexis Arotx, Idiart Zalgitzekoa, Piarres Topet Etxahun, Artzaia, Dominike Haritxabalet, eta Mardo-Etxahunen jarraitzailea.... Zortzi koblakari ditugu, eta seguru gaude ez zirela bakarrak Barkoxeko koblakari eskola osatzen. Umore eta fineziaz jantziak, mihi zorrotz jostalariak ornuak, izpirituz beteak, badirudi mende oso bat betetzen zuketela Mardo eta Etxahunen koblakari garaikideak, A. d'Abbadie-ren Lore Jokoak Urruñen XIX.menderdian hasi aitzin.

LA LENGUA VASCA Y EL PROYECTO DE «FUERO CIVIL» DE BIZKAIA Y ARABA (*)

Andrés URRUTIA

SUMARIO

1. Introducción
2. Codificación y Derechos Forales: Lo lingüístico-jurídico. Antecedentes y realidad social.
3. El proyecto de «Fuero Civil» de Bizkaia y Araba: lengua vasca y derechos lingüísticos.
  - 3.1. El «Fuero Civil» como portador de un sustrato lingüístico-jurídico propio en euskera.
  - 3.2. El «Fuero Civil» como fijador de una terminología jurídica en euskera para el derecho privado.
  - 3.3. El «Fuero Civil» y el «status» jurídico del euskera: comentarios en torno el artículo 15 del Proyecto.
    - 3.3.1. «Actos y contratos regulados en este Fuero Civil».
    - 3.3.2 Vizcaínos aforados y régimen lingüístico.
      - 3.3.2.1. Planteamiento general.
      - 3.3.2.2. Formas y territorios: régimen lingüístico.
        - 3.3.2.2.1. Forma oral y escrita en documento privado.
        - 3.3.2.2.2. Documento público notarial.

(*) El presente comentario se hace sobre el proyecto conjunto que la Comisión de Juristas convocada al efecto por la Diputación Foral de Bizkaia, con el conocimiento e intervención de la de Araba, formuló, con participación de juristas de ambos territorios históricos. Avatares posteriores han hecho que la iniciativa legislativa haya seguido rumbos diferentes en ambos casos. Tras la aprobación en Juntas Generales de Bizkaia del texto, ya producida, es de prever que otro tanto ocurra en Araba y que sea finalmente el Parlamento Vasco, con la confluencia de ambos textos, el que apruebe definitivamente el proyecto aquí estudiado.

- 3.3.2.2.1. Territorios donde la lengua vasca no goza de cooficialidad.
- 3.3.2.2.2. Territorios donde la lengua vasca es cooficial.
- 3.3.2.2.3. Documento intervenido por Agente Diplomático o Consular español.
- 3.3.2.2.4. Intervención judicial.
- 3.3.3. Vicaínos no aforados.
- 3.3.4. Los no vizcaínos.
- 3.3.5. Vecinos de Llodio y Aramayona.
- 3.3.6. Vecinos de Ayala.
- 4. A modo de recapitulación.

1. INTRODUCCION

El objeto del presente trabajo es poner de relieve las novedades que en materia de derecho foral y en relación con la lengua vasca introduce el proyecto de «Fuero Civil» de Bizkaia y Araba.

Lo cierto es, que a pesar de ser el derecho foral y la lengua vasca dos de los elementos definitorios del País, apenas, por no decir nunca, han sido utilizados conjuntamente, al menos en los textos forales escritos, de antigua tradición castellana¹.

Por eso, este texto viene a representar (con el precedente de la ley del Parlamento Vasco de 18 de marzo de 1988) el primer intento serio de responder a dos cuestiones que el derecho en general, y el foral en particular, tienen planteadas en el País Vasco: su enraizamiento con la lengua vasca y la vocación de ésta, cada vez más presente en los foros jurídicos, para servir, a la vez que de soporte lingüístico de estos textos, a la mejora de su status de utilización en los distintos campos sociales de su aplicación, entre los cuales se incluye también, como es obvio, el derecho.

Hagamos pues, una breve exposición del proceso codificador español de los siglos XIX y XX y en contacto con la solución que se dió a los llamados «derechos forales» en este proceso podremos llegar a algunas conclusiones con este nuevo texto, especialmente en lo referente al análisis de sus dos aspectos mas relevantes con respecto al euskera: a) el «corpus» lingüístico vasco que se maneja en la «versión» en euskera (que no traducción) del mismo, recogiendo cierta terminología histórica e imbricándola con la que actualmente vive el euskera y b) el «status» lingüístico que este texto concede al euskera como vehículo posible de todos los actos y contratos en él regulados, a tenor de su artículo 15.

2. Codificación y Derechos Forales: lo lingüístico-jurídico. Antecedentes y realidad actual

El proceso codificador español en el ámbito del derecho civil supuso un largo proceso que duró aproximadamente un siglo: el XIX, desde aquella proclamación de la Constitución de 1812 abogando por la unidad de códigos para toda la Monarquía² hasta la publicación en la Gaceta de Madrid con fecha 25 de julio de 1889, de la que sería la redacción definitiva del Código Civil.

---

¹ Como es el caso del «Fuero Viejo» de 1452 y el «Fuero Nuevo» de 1526. Sobre la relación entre lo foral y el euskera a lo largo de la historia puede verse nuestra publicación *Euskera Legebidean*, Universidad de Deusto, Bilbao, 1990, especialmente las páginas 63 y ss.

² Artículo 258 de la Constitución de 1812:

«El Código Civil y Criminal, y el de Comercio, serán unos mismos para toda la Monarquía, sin perjuicio de las variaciones que por particulares circunstancias podrán hacer las Cortes».

En el interregno y con diversas fases en el proceso, la opción lingüística por una lengua que se defina como «nacional» y «oficial» en consecuencia) en aquel «Estado-nación» liberal y decimonónico que a trancas y barrancas se construye en España en el XIX, al amparo de la tan manida «unidad constitucional de la monarquía», no es algo que aparezca expresamente reconocido en ninguno de los textos constitucionales españoles del XIX³, ni tampoco en consecuencia en los códigos que sirven de armazón jurídica concreta a los propósitos de esos textos constitucionales⁴.

El Código civil español no contiene ninguna disposición en este sentido, como tampoco la contienen otros códigos de derecho comparado. El Código español, salvo la referencia del artículo 684 relativa a la posibilidad de testar en lengua extranjera y a la necesidad de traducir al castellano el testamento así otorgado, da por supuesto que «éste» (el castellano) es la lengua «nacional» española.

Habla el citado artículo, como atinadamente observa Hernández Gil⁵, de «castellano» no de «español», lo que denota a juicio de este autor la indiferencia que al legislador del siglo XIX le producía el utilizar los términos «castellano» y «español» al referirse a la lengua del estado.

Probablemente eso ocurría porque los consideraba sinónimos y no hay sino que leer al respecto los preceptos v.gr. de la ley Notarial de 1862⁶ o el Código de Comercio de 1829 en sus artículos 54 y 239⁷, en los que la obligación de

³ Confrontar entre otros, Francisco Fernández Segado, *Las Constituciones Históricas Españolas*, Civitas, Madrid, 1986.

⁴ Ver Francisco Tomás y Valiente, *Manual de Historia del Derecho Español*, Tecnos, Madrid, 1987, 2ª reimp., especialmente las páginas 465 y ss.

⁵ Antonio Hernández Gil, *Saber Jurídico y Lenguaje*, Obras Completas, Tomo 6, Espasa Calpe, Madrid, 1989, págs. 403 y ss.

⁶ Artículo 25 de la Ley del Notariado de 1862:

«Los instrumentos públicos se redactarán en lengua castellana, y se escribirán con letra clara, sin abreviaturas y sin blancos»

Ahora bien, los sucesivos Reglamentos de desarrollo de esta Ley muestran una clara permisividad y protección de las lenguas peninsulares diferentes del castellano, en especial en los artículos 7, 23 y 71 del Reglamento de 1862 y los artículos 4 y 62 del Reglamento de 1874, que luego irá reduciéndose. Entrado ya el siglo XX, la conexión entre derecho foral y lengua aparece en el Reglamento de 1935 en su artículo 149, antecedente inmediato del vigente artículo del mismo número del Reglamento Notarial vigente, en una redacción idéntica a la actual con la única salvedad relativa a la regulación lingüística establecida en los Estatutos regionales.

⁷ Artículo 54:

«Los libros de comercio se llevarán en idioma español. El comerciante que los lleve en otro idioma, sea extranjero o dialecto especial de alguna provincia del reino, incurrirá en una multa que no bajará de mil reales ni excederá de seis mil; se hará a sus expensas la traducción al idioma español de los asientos del libro que se mande reconocer y compulsar, y se le compelerá por los medios de derecho a que en un término que se le señale transcriba en dicho idioma los libros que hubiere llevado en otro».

Artículo 239:

«Las escrituras o pólizas de los contratos celebrados en territorio español se extenderán en el idioma vulgar del reino, y en otra forma no se les dará curso en juicio».

utilizar la lengua castellana en ciertos casos (instrumentos públicos, libros de los comerciantes) como lengua del estado resulta evidente.

Así pues, si bien no se formula con carácter expreso en la codificación civil la oficialidad de la lengua castellana/española, no resulta menos evidente que lo jurídico-privado, al menos en sus trazos más evidentes se vehicula en castellano⁸ sin que sea óbice para ello la proclama que la ley de Bases de 1888, origen y fundamento del Código civil español, hace en su Base 20, en la que establece la libertad de forma más absoluta y —añadiríamos nosotros— la libertad de lengua como medio o instrumento de exteriorización de la voluntad en que consiste la forma.

Sin embargo, en el momento en que el estado interviene exigiendo una determinada forma, como es el caso del documento público, y con independencia de la discusión doctrinal sobre si dicha forma tiene carácter «ad substantiam» o «ad probationem», el tema es reconducido inmediatamente a través del castellano, aunque sea a veces por medio de leyes especiales como la notarial ya citada.

La pluralidad jurídico-civil española (los llamados «derechos forales») sí había tenido, históricamente al menos, unos soportes lingüísticos diferentes del castellano. Aunque no sea el caso del euskera sí lo fué por ejemplo el del catalán, en épocas más remotas el del aragonés, el del gallego e incluso el del navarro romance.

En los afanes sistematizadores de los derechos civiles forales que resultan de la codificación y teniendo en cuenta que es ya un tópico citar la rémora que éstos supusieron en la codificación española⁹, hasta el punto de haber sido considerados como el principal obstáculo de la misma, la diversidad lingüística subyacente a los territorios forales no aparece —al menos formalmente— recogida en los textos manejados (Proyectos de Apéndice-Memorias) y desde luego, las lenguas peninsulares, diferentes del castellano, no son los soportes de estos textos¹⁰.

Muy al contrario, no será sino hasta la época de la Segunda República, con un estatuto lingüístico ya fijado constitucionalmente, cuando por primera vez la

⁸ Como puede verse en las afirmaciones de Alonso Martínez, auténtico impulsor del Código Civil Español:

«Se ha pensado seriamente en las inmensas ventajas de una ley idéntica en todas estas materias, aplicable por igual a todos los ciudadanos españoles..., redactada con exquisita concisión y claridad y en el idioma patrio... difundiéndose así a la par que el conocimiento jurídico, el del idioma nacional por todos los ámbitos de la Monarquía?» Alonso Martínez: «El Código Civil en sus relaciones con las legislaciones forales», Madrid, 1947, 2ª edición, pág. 35.

⁹ Ver v.gr. por todos, Juan Francisco Lasso Gaité: *Crónica de la Codificación Española*, 4, Volúmenes I y II, Ministerio de Justicia, Madrid, 1970.

¹⁰ Como nota curiosa aparece la discusión que se plantea en el seno de la Comisión Especial de Codificación de Vizcaya sobre la posibilidad de regular el testamento ológrafo en euskera, la cual se orilla por no crear suspicacias en el Gobierno. Ver *Actas de las sesiones celebradas por la Comisión Especial de Codificación de Vizcaya*, Bilbao, 1902, p. 145 y 146.

lengua catalana será instrumento de la legislación civil que dictará la Generalidad de Catalunya en el campo de sus competencias¹¹.

No ocurrió lo mismo con la lengua vasca, que con un estatuto aprobado en plena guerra civil para las Provincias Vascongadas, en que se le reconocían al Gobierno de Euzkadi competencias de derecho foral, no pudo ser ni siquiera el vehículo de traducción de texto alguno en castellano en materia de legislación civil foral. No obstante, el Boletín Oficial del Gobierno Vasco publicará en su corta vida (Noviembre de 1936-Junio de 1937) en euskera y castellano algunas disposiciones de carácter evidentemente civil¹² que, dada su escasa vigencia temporal, no han tenido trascendencia posterior.

La postguerra y el proceso de Compilaciones en ella iniciado no fueron por razones obvias, muy proclives a las lenguas peninsulares distintas del castellano y mucho menos a que éstas fueran las transmisoras de lo foral.

Excepción remarcable en este proceso lo es la Ley 192 de la Compilación de Navarra, aprobada por el anterior Jefe de Estado en uso de sus prerrogativas legislativas con fecha 1 de Marzo de 1973, la cual constituye, a nuestro juicio, el único caso de aplicación del principio de personalidad en lo lingüístico en el Estado español, al establecer sin limitación alguna en lo territorial que «Los navarros podrán testar en vascuence».

Cómo hacer incidir luego esta disposición con la actual regulación de la cooficialidad del euskera en Navarra, es algo que luego trataremos más adecuadamente. Sírvanos este precedente como botón de muestra de esta doble relación lengua-derecho en lo foral, que a modo de pincelada aparecerá también en la Compilación Vicaína y Alavesa de 1959, la cual recoge en el texto castellano la denominación «ilburuco» para referirse a este supuesto específico de testamento foral, por mor de ser ésta una expresión vasca de raigambre popular y difícil traducción al castellano¹³.

La Constitución de 1978 supuso un ruptura con lo anterior, en los dos ejes competenciales que nos interesan en este análisis: de una parte, la competencia de Derecho Civil Foral (artículo 149.1.8) pasa a las Comunidades Autónomas, en

¹¹ Para la Generalidad de Catalunya y el Derecho Catalán ver Pablo Salvador Coderch: «La Compilación y su historia», Bosch, Barcelona, 1985, p. 174 y ss. En un plano más general puede consultarse Josep M. Mas i Solench: *Mil anys de Dret a Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, Barcelona, 1989.

¹² Para el Gobierno de Euzkadi puede verse, además de la edición en facsímil del *Boletín Oficial* realizada por Leopoldo Zugaza, Editor, Durango, 1977, la obra de Federico Zabala Allende: *El Gobierno de Euzkadi y su labor legislativa, 1936-1937*, Ivap. Oñati, 1986, especialmente p. 135 y ss.

¹³ Similar procedimiento de aceptar la denominación en la lengua original en la que históricamente estuvo formulada la institución aparece, entre otros, en el caso de la Compilación de Catalunya («agermanament», «aixovar», «escreix» etc.) así como en las Compilaciones de Baleares, Galiza, Aragón o Navarra.

una expresión que ha generado una polémica doctrinal evidente entre los autores¹⁴ pero que supone un auténtico giro copernicano en esta materia, y de otra parte, la cooficialidad de diferentes lenguas (entre ellas el euskera) junto con el castellano hace posible que, en conjunción ambos términos, se produzca por primera vez la aparición de un texto en euskera en materia de derecho foral con fuerza y rango de ley.

La primera ocasión ya se ha producido con motivo de la Ley del Parlamento Vasco de 18 de marzo de 1988 de «Modificación parcial del Derecho Civil Foral» cuya denominación, técnica y contenido, hemos comentado en otra ocasión¹⁵.

La segunda ocasión presumiblemente vendrá dada por éste «Fuero Civil» de Bizkaia y Araba que se intenta analizar en este trabajo desde un punto de vista lingüístico. A ello dedicaremos el siguiente apartado.

3. El proyecto de «Fuero Civil» de Bizkaia y Araba: Lengua Vasca y Derechos Lingüísticos

El análisis del proyecto desde esta vertiente exige, a nuestro juicio, una triple consideración de la lengua vasca en el mismo:

3.1. El «Fuero Civil» como «portador» de un sustrato lingüístico en euskera que configura una serie de instituciones que se conocen por su denominación en euskera. Nos referimos obviamente al testamento «hilburuko» y a la elevación a texto escrito de la expresión «alkar poderoso» tradicionalmente usada en euskera para designar el testamento por comisario entre cónyuges.

3.2. El «Fuero Civil» en su «versión» al euskera como «fijador» de una serie de términos y expresiones en lengua vasca de una indudable trascendencia para la misma, si se tiene en cuenta que es en este ámbito de derecho privado foral donde la Comunidad Autónoma tiene unas competencias más amplias. Es evidente que de la definición en euskera de muchos términos y expresiones se obtendrá un efecto multiplicador obvio para todos los implicados en la normalización lingüística del euskera en el ámbito jurídico.

3.3. El «Fuero Civil» es además un instrumento importante para la extensión del «status» lingüístico del euskera en lo civil foral. Al lado del principio de territorialidad lingüística establecido constitucional y estatutariamente para el euskera en Navarra y la Comunidad Autónoma Vasca, aparece aquí lo lingüístico vinculado a lo foral vizcaíno y en muchos casos a la condición de aforado vizcaíno como realizador de los actos y contratos del Fuero, con lo cual el criterio de

---

¹⁴ Ver Jesús Delgado Echevarría: «El art. 149.1.8 de la Constitución y la modificación y desarrollo del Derecho Foral» en el Volumen «Actualización del Derecho Civil Vizcaíno», VI Jornadas Vizcaya ante el siglo XXI, Bilbao, *RSBAP* 1988, p. 41 y ss.

¹⁵ Ver Andrés Urrutia: «Euskal Zuzenbide Foralaren Erreforma» en *Euskara legebidean*, Universidad de Deusto, Bilbao, 1990, p. 119 y ss.

personalidad lingüística en lo foral queda en conexión con el sistema establecido en este texto.

3.1. *El «Fuero Civil» como portador de un sustrato lingüístico-jurídico propio en euskera*

De todos es sabido que el euskera no logró una expresión jurídica propia a lo largo de la historia, al menos a nivel escrito, no obstante ser abundantes los testimonios orales, refranes etc. de contenido jurídico en euskera,¹⁶ pero lo cierto es que palabras vascas («abaurrea», «bidigaza» y otras) abundaban en la redacción de las leyes civiles de los territorios de habla vasca¹⁷.

De hecho, en algunos casos, será la propia expresión vasca, como ocurre en el caso del «ilburuco» la que encuentra acomodo en los textos de derecho foral redactados en castellano, como por ejemplo en la Compilación de 1959.

Pero el proyecto de «Fuero Civil» introduce además una serie de novedades al recoger en su articulado castellano y vascuence las denominaciones que tradicionalmente ha usado el pueblo vizcaíno euskaldun al referirse a una serie de instituciones jurídicas.

Recordemos a modo de ejemplos más sobresalientes, el «alkar poderoso» que aparece en el texto en castellano como denominación específica del poder testatorio entre cónyuges (art. 33) o el empleo del término «etxaguntza» para ligar el concepto de familia y patrimonio en torno a la casa troncal, verdadero núcleo de lo foral (art. 17,1). En esta línea aparece también el término «bide-zorrak» para traducir el concepto de la servidumbre de paso, tan generalizado en nuestro país y que este proyecto recupera (Título V).

Se da así pues, carta de naturaleza en el texto en castellano del Fuero a unas denominaciones vascas como «alkar poderoso» o «hilburuko» que ya son normales incluso en el habla castellana del territorio vizcaíno entre los profesionales del Derecho, recogiendo además, en este primer texto de derecho foral que se publica en euskera con esta extensión, una serie de denominaciones que han venido siendo utilizadas al menos a nivel oral, durante largos años por los propios vascoparlantes.

3.2. *«Fuero Civil» como fijador de una terminología jurídica en euskera para el derecho privado*

El texto del «Fuero Civil» a pesar de lo expuesto en el apartado anterior, no dejaba de plantear una serie de problemas, ya que de una parte existían, como se ha dicho, unos términos que el propio pueblo y la literatura en euskera tenían

¹⁶ Ver Andrés Urrutia, *ibidem*, p. 63 y ss.

¹⁷ Ver la ley IV, título 24 del *Fuero Nuevo de Vizcaya*.

documentados como pueden ser «gozamina» (usufructo), «senipartea», (legítima) o «bide-zorra» (servidumbre de paso) pero también resultaba evidente que era necesario, a la vez que recoger esa tradición, hacer una urdidumbre de la misma con otra terminología, que siendo de uso más general en el derecho civil, está siendo también objeto de utilización y traducción al euskera en el País Vasco, si bien no de forma demasiado sistematizada, si al menos a instancia tanto de algunos profesionales interesados en el tema como de otra serie de campos del derecho v. gr. el fiscal o impositivo donde la capacidad normativa del País en temas como el Impuesto de Sucesiones o el de Transmisiones Patrimoniales genera una evidente (y apremiante) necesidad de disponer de esta terminología en euskera.

Nos referimos, como es obvio, a conceptos como «testamento», «ascendientes», «descendientes», «línea de parentesco», «grado de parentesco», «cónyuge» y otros, que juntamente con algunos más específicamente forales como «troncalidad» o «comunicación foral», requieren un tratamiento más especializado y un intento de fijación en euskera que conviene hacer poco a poco, de acuerdo con los trabajos (hasta ahora escasos) y criterios que más han incidido en este campo¹⁸.

Por ello, los criterios que se han seguido han sido los más amplios posibles teniendo en cuenta la difícil equivalencia en euskera de muchos conceptos y lo discutible de su elección. Tomemos por ejemplo, entre otros, el concepto de «troncalidad», que basado en derecho foral vizcaíno en el «tronco» o pariente primer adquirente de la finca, ha sido definido sobre la base del concepto «oin» que denota en euskera desde siempre la palabra «oinordekoa», que para designar al heredero (o «sucesor en el tronco» literalmente) utiliza esta lengua.

Así, se ha preferido ligar los conceptos «oin] (tronco) y «etxe» (casa) antes de utilizar el términos «sortetxe» (casa natal) o «jatorrizko etxe» o incluso «leinu-zko etxe» (casa linajuda) que resultan desde luego menos precisos jurídicamente.

Son éstos temas opinables pero siempre que lo que se intente sea buscar una solución en el sentido de configurar una lengua jurídica precisa en euskera, una lengua de especialización técnica que responda a las necesidades del objeto de la misma y a la imprescindible seguridad jurídica.

Estos conceptos así definidos tienen además, desde el punto de vista de la normalización de la lengua vasca, un efecto multiplicador claro. Hoy en día, la lengua vasca es objeto de estudio en las Facultades de Derecho del País, no ya como asignatura solamente sino también como portadora de contenidos jurídicos. Y esto conlleva que en el campo de la legislación civil y mercantil (en principio de competencia estatal exclusiva según el art. 149.1.8 de la Constitución) no

¹⁸ Especialmente el *Diccionario Jurídico Euskera-Castellano-Francés* editado por la entidad UZEI con el siguiente título: «Zuzenbidea», Vols. I y II, Elkar, Donostia, 1985.

vaya a ser fácil que podamos disponer de versiones auténticas y con fuerza de ley en euskera de la múltiple legislación estatal existente en esta materia y que es objeto de estudio y explicación universitaria.

El profesional y el profesor universitario que quiera (con la evidente esquizofrenia que supone explicar en euskera textos —¡y qué textos!— redactados en castellano) encontrar términos en euskera en materia de familia, sucesiones e incluso otros, va a verlos reflejados en este texto, lo que desde luego le va a suponer una apoyatura en su esfuerzo, sin perjuicio además, de la trascendencia que la fijación de un buen texto en euskera pueda tener más allá del campo del propio derecho foral, como ya se ha indicado, por ejemplo, en el caso del derecho fiscal.

De ahí que en el proceso de redacción del proyecto del «Fuero Civil» se hayan tenido en cuenta estos aspectos, tanto mediante la incorporación de juristas de lengua vasca a la misma como a través de la colaboración de esta comisión con los especialistas de la propia Diputación Foral de Bizkaia, para lograr, frente a una traducción literal del texto castellano, un plus que suponga una auténtica «versión» del mismo en euskera, de contenido coherente y preciso jurídicamente.

3.3. *El «Fuero Civil» y el status jurídico del euskera: comentarios en torno al artículo 15 del proyecto.*

En la Sección dedicada al «Ambito Personal» de aplicación de este «Fuero Civil» podemos leer el siguiente artículo:

Artículo 15.

Los actos y contratos regulados en este Fuero Civil podrán formalizarse en euskera.

Salvo lo dispuesto en la legislación lingüística vigente, cuando el acto o contrato se formalice ante Notario y éste no conociese el euskera, se precisará la intervención de un intérprete elegido por el otorgante que traduzca su disposición al castellano, redactándose el documento en ambas lenguas, conforme se establece en el Reglamento Notarial.

Los comentarios que nos sugiere su redacción son los siguientes:

3.3.1. «Actos y contratos regulados en este Fuero»

El artículo establece un «status lingüístico» para el euskera que posibilita su utilización en cuantos «actos y contratos» se regulan en este «Fuero Civil».

Evidente resulta que, siendo un criterio objetivo el que define la posibilidad lingüística de utilización del euskera (la del castellano se da siempre por supuesta) no es el posible listado de «actos y contratos», por lo demás muy amplio, el que

nos da la clave única de este artículo, sino la de los sujetos que pueden realizar dichos «actos y contratos», dentro de los cuales el elemento pertinente viene determinado por el criterio de aplicación de lo foral en todo caso, esto es, la vecindad foral, punto de conexión central, aunque no único, del sujeto con la posibilidad de aplicación de la ley foral en lo lingüístico.

Desde esta perspectiva, resulta claro que, en función de su vecindad, son tres los tipos de personas que pueden realizar los «actos y contratos» de este «Fuero»: los vizcaínos aforados, los vizcaínos no aforados y los que no siendo vizcaínos puedan ejercitar algunos de los derechos en él reconocidos v. gr. los parientes troncales con respecto a los derechos de adquisición preferente aunque no gocen de la vecindad foral vizcaína.

Y el principio de determinación de la ley lingüística en lo jurídico-privado de este «Fuero Civil» aparece, por encima del aparente criterio objetivo del artículo 15 antes reseñado, determinado por la vecindad aforada en la mayoría de los supuestos de su aplicabilidad. No es casual que el argumento de la ubicación sistemática de este artículo nos lleve a la sección «Ambito personal» del texto. Por ello, y sin perjuicio de referirnos más «in extenso» al caso de los vizcaínos no aforados y los no vizcaínos en el contexto de este artículo, vamos a hacer una primera aproximación al tema centrándolo en los vizcaínos aforados.

3.3.2 *Vizcaínos aforados y régimen lingüístico*

3.3.2.1. Planteamiento general

Es claro que en el caso de los vizcaínos aforados cobra plena eficacia y desarrollo el artículo 15.

Y además, hemos de decir que frente a la extrañeza que el mismo pueda generar por su ubicación en una ley de derecho privado, el artículo no es ocioso ni muchos menos, como veremos a continuación. A semejanza de la ley 192 del Fuero de Navarra sobre la posibilidad de que los navarros, esto es, los que tengan la «vecindad civil» navarra, puedan testar en vascuence, es el criterio de vecindad, y por tanto en última instancia el de la ley personal, claro en la legislación civil (arts. 9 y 16, 1 del Código Civil) el que llevará anejo algo que en lo lingüístico resulta evidente, como es que la ley personal lingüística, es decir, la posibilidad de utilizar el euskera por quienes gocen de la vecindad foral vizcaína, sea la que sirva de punto de conexión en primera instancia para determinar en caso de conflicto la ley lingüística aplicable. Esta primera constatación no es desde luego, fácilmente armonizable con el principio de territorialidad que en lo lingüístico establece el artículo 3 de la Constitución, y en el caso del euskera además, los respectivos Estatuto de Gernika y Ley de Amejoramiento navarro, en los que se restringe la cooficialidad del euskera a determinados territorios del Estado Español.

Interesa pues, profundizar en la relación entre lo territorial de la cooficialidad lingüística (no olvidemos la definición de lengua «oficial» que nos da el Tri-

bunal Constitucional en su sentencia 82/1986, fundamento jurídico 2º, donde define este aspecto diciendo «que es oficial una lengua, independientemente de su realidad y peso como fenómeno social, cuando es reconocida por los poderes públicos como medio normal de comunicación entre ellos y su relación con los sujetos privados, con plena validez y efectos jurídicos...») y lo personal de la ley civil. Máxime si tenemos en cuenta que dicha vecindad civil aforada no tiene por qué coincidir con la condición «política» de habitante de un territorio de la lengua vasca sea oficial.

Por lo tanto esta vecindad civil que comporta la ley personal y que hace que sea algo inherente a la persona los derechos y obligaciones que conlleva, hace evidentes los efectos extraterritoriales del «Fuero Civil» más allá de la vigencia espacial de la norma autonómica de la Comunidad Autónoma Vasca que la declara¹⁹. Es un caso claro en que por razón de la materia civil regulada las normas lingüísticas de este «Fuero Civil» podrían tener una eficacia extraterritorial más allá del ámbito espacial de la Comunidad Autónoma Vasca.

3.3.2.2. Formas y Territorios: Régimen Lingüístico

Si es evidente que la eficacia extraterritorial del «Fuero Civil» puede predicarse en cuanto a su contenido y en general para los vizcaínos aforados, no parece que pueda sin matización alguna decirse lo mismo del régimen lingüístico por él establecido. Conviene pues, distinguir entre los diferentes territorios del Estado según su régimen de cooficialidad lingüística y las formas de los «actos y contratos» regulados en este «Fuero Civil».

Siendo como es en el sistema jurídico privado español la libertad de forma el principio fundamental (art. 1.278 C.c.) no entraremos aquí en las disquisiciones entre forma «ad substantiam» y forma «ad probationem» en el mismo, ya que entre los «actos y contratos» regulados en este «Fuero Civil» hay supuestos de ambas clases²⁰.

Parece claro no obstante, que establecida la libertad de forma y señalado mayoritariamente que en nuestro derecho la exigencia de documento público del artículo 1.289 del Código civil lo es «ad probationem» y a salvo de los supuestos en que se exige la forma «ad substantiam», de la combinación entre la forma oral

¹⁹ Artículo 20, 6 del EAPV. Sobre los efectos extraterritoriales de las normas autonómicas y en especial de las civiles, puede verse el libro de Avelino Blasco i Esteve: *Territori i Competències Autonòmiques*, Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis Autonòmics, Barcelona, 1990, p. 44 y ss.

²⁰ Sobre el problema de la forma puede verse, además de la abundante literatura civilística, y entre lo más reciente, la publicación de J. Ignacio Cano Martínez: *La exteriorización de los actos jurídicos: su forma y la protección de su apariencia*, Bosch, Barcelona, 1990, especialmente la parte primera.

o escrita que se dé a estos «actos y contratos» regulados en el «Fuero Civil» y el régimen lingüístico del territorio donde se formaliza el «acto o contrato» pueden obtenerse las siguientes distinciones:

3.3.2.2.1. Forma oral y escrita en documento privado

En este caso, resulta claro que el régimen lingüístico establecido en el artículo 15 del «Fuero Civil» viene a incidir en la más amplia libertad de forma que, teóricamente al menos, existe en derecho civil español, si entendemos la libertad de forma como ausencia de una prescripción específica de lengua a utilizar en la exteriorización de la voluntad que supone la forma. Nótese que la identificación lengua-forma no es mecánica ni unidireccional sino dinámica y biunívoca, por lo que actúa en ambas direcciones.

Así pues, tratándose de «actos y contratos» cuya formalización en forma oral o documento privado se realice por las partes, la disposición contenida en el artículo 15 de este «Fuero Civil» no viene sino a reafirmar la libertad de forma y en consecuencia la libertad de lengua preexistente potencialmente en el derecho español.

Su utilidad o sentido quizás haya de buscarse en lo que la doctrina alemana ha venido llamando el «sprachrisiko» o «riesgo lingüístico». Concepto proveniente del derecho laboral, venía a designar el supuesto en que desconociendo los trabajadores extranjeros las cláusulas en alemán del contrato laboral, no podían alegar este desconocimiento como causa de nulidad del mismo, teniendo así que asumir el «riesgo lingüístico» de las consecuencias del mismo²¹.

Concepto luego trasplantado al campo del derecho civil y mercantil y desarrollado por la jurisprudencia alemana, parece que puede ser pertinente en nuestro caso. El artículo 15 prescribe la posibilidad de utilizar la lengua vasca en toda clase de «actos y contratos» regulados en el «Fuero Civil». Es evidente que la coincidencia de voluntades entre las partes contratantes es básica y son ilustrativos a este respecto los artículos 1.254 y 1.258 del Código civil.

Es claro, por tanto, que emitida por una parte la oferta en lengua vasca en cualquier parte del territorio estatal para la celebración de un contrato regulado en este «Fuero Civil», la parte receptora, si está interesada en el mismo, deberá, en caso de desconocer la lengua vasca, procurarse una traducción de los términos de la misma por su cuenta sin que pueda alegarse desconocimiento del euskera para obligar a la oferente a dicha traducción.

---

²¹ Sobre el «riesgo lingüístico» puede verse la reciente monografía de Daniela Memmo: «Dichiarazione contrattuale e comunicazione linguistica», Cedam, Padova, 1990, así como Erik Jayme: «O risco da diversidade linguística e o direito internacional privado», Vol. LIV (1978) separata del *Boletim da Faculdade de Direito da Universidade de Coimbra*, Coimbra, 1978.

Incide en este campo de la autonomía de la voluntad el párrafo primero del artículo 3º de la vigente Constitución, cuando impone a los españoles el «deber de conocer» el castellano. Entendemos no obstante que este «deber» no puede ser interpretado como causa para obligar al oferente a la traducción de la misma, sino que, sentada por el Tribunal Constitucional la presunción de que todos los españoles conocen el castellano, el oferente no podrá alegar el desconocimiento del mismo (salvo difícil prueba en contrario) para que no le obligue la respuesta afirmativa o negativa formulada en castellano por la otra parte. Todo ello, sin perjuicio de los supuestos en que la propia legislación, dada la transcendencia social de ciertos contratos v.gr. de consumo exige el empleo obligatorio de la lengua castellana (por ejemplo el etiquetaje de productos alimenticios obligatoriamente en castellano).

No es éste el caso del «Fuero Civil» de Bizkaia, de exclusivo contenido civil, en que la totalidad de los «actos y contratos» regulados en el mismo no parece que puedan incluirse en el supuesto de contratos en masa o dirigidos a amplias capas de población que pudieran sugerir una obligatoriedad en el uso del castellano, sino que obedecerán más bien a relaciones singulares entre las partes.

Ahora bien, la ausencia de un criterio (salvo el establecido en el artículo 3.º de la Constitución española) hace difícil determinar los efectos de esta situación. Si bien parece cierto (sin entrar en la discusión sobre los vicios de la voluntad y su relación con la lengua empleada en la formación del contrato) que el citado artículo constitucional inhabilitaría de entrada en el derecho privado español para alegar el desconocimiento de la lengua castellana en un «acto o contrato» de los regulados en este «Fuero Civil», con lo que carecería de relevancia esta ignorancia en la formación del contrato, no lo es menos que esta conclusión podría desequilibrar fuertemente la balanza del «riesgo lingüístico» del lado del castellanoparlante.

Lo que parece evidente es que quien sea euskaldun puede formular su oferta en euskera, sin que la otra parte pueda alegar la presunción del oferente de conocer el castellano (vía interpretación del art. 3.1. CE por el Tribunal Constitucional v.gr. en su ST 74/1987 de 25 de Mayo) como elemento para no soportar el «riesgo lingüístico» que supone la traducción o las consecuencias del contrato.

Frente a la tradición alemana del «Missverständnis» que implica la nulidad de negocio jurídico en que la declaración dirigida a la otra parte se hace en una lengua que ésta desconoce, parece claro que de conformidad con el artículo 15 del «Fuero Civil» la obligación por el receptor de proveerse la traducción de la misma al castellano entraría dentro de la normal diligencia exigible al mismo en el contrato.

Pero es que además, regulado en materia de derecho foral un concepto como el de la troncalidad, de fuerte base territorial, no cabe duda en nuestra opinión, que la conjunción de lo territorial (arts. 17 y 18 del «Fuero Civil») y lo personal (la vecindad) hacen que exista un punto de conexión para este empleo de la lengua

vasca en los términos señalados, máxime si la oferta está realizada en un territorio donde la lengua vasca goza de cooficialidad (art. 11 C.c.) sin que pueda alegarse que el empleo de la lengua vasca sea un medio inadecuado que se convierta en «anomalía del consenso y determine la nulidad del contrato»²².

Una vez perfecto el contrato, el proceso cronológico del mismo plantea otros problemas lingüísticos en el caso de formalizarse en documento privado, cuales son:

a) si se redacta en euskera y castellano, habrá que determinar que redacción prevalece en caso de duda a efectos de su interpretación o si ambos textos tendrán idéntica fuerza a estos efectos.

b) si se redacta en una sola lengua, se planteará en caso de desconocimiento de alguna de las partes de la lengua de redacción, los problemas de inteligibilidad y las posibles excepciones por esta razón al cumplimiento del contrato. Piénsese en el supuesto de redacción del contrato en euskera, si una de las partes alega la presunción de conocer el castellano por la otra parte o la ausencia de deber de conocer el euskera como causas para excepcionar el cumplimiento del contrato. Criterio fundamental será en este caso que el acuerdo de voluntades sobre la lengua empleada se haya establecido expresamente, ya que si ha tenido lugar con carácter tácito, la problemática será más complicada a la hora de determinar cuál es la posible «lengua del contrato».

Así pues, esta norma establece en los supuestos de «acto o contrato» regulado en este «Fuero Civil» que se realice en forma oral o escrita en documento privado, la posibilidad plena de utilizar el euskera, posibilidad que al menos teóricamente ya viene definida por el principio de «libertad de forma» y su consecuencia la «libertad de lengua» establecida por el Código Civil.

3.3.2.2. Documento público notarial

Cuestión diferente es la relativa al caso de que el «acto o contrato» regulado en este «Fuero Civil» exija para su formalización el documento público autorizado por un notario. La condición de fedatario público del mismo hace que juegue aquí en toda su extensión la aplicación territorial del principio de cooficialidad lingüística del euskera, aunque con algunas matizaciones como veremos a continuación.

3.3.2.2.1. Territorios donde la lengua vasca no goza de cooficialidad

Serían los correspondientes a todo el Estado Español salvo la denominada «zona vascófona» de Navarra y la Comunidad Autónoma Vasca.

---

²² Ver D. Memmo, *ibídem*, p. 73 y ss. Sobre la incidencia del artículo 3º de la Constitución Española en el campo de lo privado, pueden verse: Jesús García Torres-Antonio Jiménez-Blanco: *Derechos fundamentales y relaciones entre particulares*, Civitas, Madrid, 1986 y la más reciente monografía de Juan Fernando López Aguilar: *Derechos fundamentales y libertad negocial*, Ministerio de Justicia, Madrid, 1990.

No siendo el euskera lengua oficial en estos territorios, el régimen lingüístico aplicable a los documentos notariales, parece que sería el del artículo 149 del Reglamento Notarial, ya que a pesar de exigir este artículo para poder emplear la lengua vasca que el documento notarial se otorgue en el territorio en el que se hable «lengua o dialecto peculiar del mismo y todos o alguno de los otorgantes sean naturales de aquel territorio sometidos a su derecho foral», no parece que se pueda negar un régimen similar al que establece el artículo 150 del mismo texto para los extranjeros, a aquellos españoles vizcaínos aforados que deseen otorgar los «actos y contratos» regulados en el «Fuero Civil» en euskera fuera del territorio donde la lengua vasca goza de cooficialidad.

El artículo 15.2 de este «Fuero Civil» viene a reafirmar en este sentido tanto el criterio del artículo 684 del Código civil como una interpretación del artículo 150 del Reglamento Notarial que permite a los nacionales utilizar el mecanismo que el mismo prevé para los extranjeros, estableciéndose así la posibilidad de otorgar los «actos y contratos» regulados en el «Fuero Civil» en euskera fuera del territorio donde la lengua vasca es cooficial, de acuerdo con alguno de los procedimientos arbitrados por el citado artículo 150 del Reglamento Notarial.

Entendemos esta solución como justa técnica y jurídicamente, ya que además de no crear ninguna distorsión en el régimen lingüístico vigente, permite, como hemos dicho, nivelar esta situación con la que el Reglamento Notarial establece para el empleo de su lengua por los extranjeros en los documentos notariales²³ evitando así discriminaciones que atentan al principio de igualdad establecido constitucionalmente.

---

²³ El artículo 149 del Reglamento Notarial y su falta de equiparación al artículo 150 del mismo texto, es criticado entre otros por José González Palomino: *Instituciones de Derecho Notarial*, Tomo I, Reus, Madrid, 1948, p. 479 y ss. y Juan Alegre González en su artículo «Documento Notarial en lengua extranjera o regional española» en *Revista de Derecho Notarial*, LX, Abril-Junio 1968, p. 403 y ss.

En esencia son tres los procedimientos que establece el artículo 150 del Reglamento Notarial para que los extranjeros otorguen sus documentos en su propia lengua en todo el Estado español:

A) Que los extranjeros no conozcan el idioma español y que el notario conozca el de aquellos, en cuyo caso el notario autoriza el documento en «idioma español», haciendo constar que les ha traducido verbalmente su contenido a los otorgantes extranjeros y que su voluntad queda reflejada fielmente en el instrumento público. En el caso de ser aplicable este artículo al euskera tendría derecho el español euskaldun (el extranjero ya lo tiene) a que si el notario conoce el euskera, le explicase el contenido del documento en euskera al o a los otorgantes, no obstante ser su redacción castellana. Surge aquí el problema de la operatividad antes mencionada del art. 3.1 CE y la «presunción» de conocimiento del castellano para los españoles como posible inhabilitante de esta solución, además de que la expresión «idioma español» puede resultar ambivalente en la actual regulación lingüística constitucional española.

B) En el mismo caso que el anterior el segundo párrafo del artículo 150 RN admite la posibilidad de la doble columna, añadiendo que al extranjero le cabe la posibilidad de exigir esta doble redacción incluso si conoce el «idioma español»; parece que esta sería la solución y la vía más propicia para posibilitar a la luz del artículo 15.2 del Fuero Civil analizado, en conexión con este artículo e independientemente de que el español conozca o no el «castellano» (reduciendo al

Ello además supondría hasta cierto punto, un antecedente a tener en cuenta a la hora de reformar el artículo 149 del Reglamento Notarial, que en conexión con el artículo 25 de la Ley Notarial, será preciso adaptar a la cooficialidad lingüística de diversas lenguas en el Estado español, que constitucionalmente le ha sucedido y obviamente superado.

3.3.2.2.2. Territorios donde la lengua vasca es cooficial

a) Zona vascófona de Navarra.

El régimen lingüístico de los documentos notariales viene englobado en el artículo 12 de la Ley del Uso del Vascongado, en la que paradójicamente se admite el régimen de uso más amplio del euskera de todo el territorio español en los documentos notariales, ya que la admisión del euskera como lengua del documento no depende siquiera de que el notario conozca o no esta lengua sino que viene dada por el simple hecho de que el otorgante elija o los otorgantes acuerden el uso de la misma.

Ello no obstante, entendemos difícil el supuesto de aplicación de este artículo, sobre todo si el notario no conoce la lengua vasca, por lo que estimamos que en la práctica y salvo que el notario conozca esta lengua, la intervención del intérprete será necesaria en todo caso²⁴. Otro problema, sin duda alguna, será la determinación de la lengua en caso de falta de acuerdo entre las partes o incluso

---

«castellano» la expresión «idioma español» que utiliza el artículo) el empleo del euskera fuera del territorio donde es oficial, aún con la matización de ser preciso en este caso el conocimiento por el notario de la lengua vasca para poder optar por la doble columna, sin necesidad de intérprete alguno. Cuestión diferente es si fuera del territorio donde la lengua vasca es oficial, siendo el notario y los otorgantes conocedores de la lengua vasca, puede o no otorgarse el documento «sólo» en lengua vasca. Sin perjuicio de otras matizaciones (traducción a efectos de oficinas públicas y registros etc.) parece que el principio de rogación (artículo 2 LN) básico en la actuación notarial posibilitaría tal utilización exclusiva de la lengua vasca a instancia del o de los otorgantes.

C) Por último y si el notario no conoce la lengua extranjera, la autorización exige la intervención de intérprete oficial, que además declare en el instrumento la conformidad del original español (léase «castellano») con la traducción. Será éste el caso más normal en el supuesto del euskera y la solución coincide básicamente (salvo en lo relativo al tema del intérprete oficial — ver Resolución DGRN 30-1-86—) con la adoptada en el artículo 15.2 del «Fuero Civil» para los españoles euskaldunes, superándose así, como se ha dicho, la fórmula restrictiva del artículo 149 RN.

²⁴ Cuestión diferente será la de saber quien ha de correr con los gastos de la traducción ya que si el otorgante elige el euskera y el notario no lo conoce, parece obvio que no se le puede cargar el importe de la traducción al otorgante, lo que iría en contra del propio artículo 12. Parece que la solución más bien vendría por el establecimiento de algún mecanismo oficial de traducción sin coste para el interesado, ni perjuicio para el notario. Idéntico sistema sería el que podría aplicarse en el ámbito de la Comunidad Autónoma Vasca, dado que el carácter de oficial de la lengua vasca en la misma, excluye a nuestro entender la posibilidad de que quien elija otorgar el documento en euskera, deba cargar con su traducción, sobre todo si como dice el Reglamento Notarial vigente en su artículo 1º el notario a la vez que profesional del derecho es funcionario público, con todas las interpretaciones que se quieran dar a este último inciso. En cuanto depositario de la fé pública es evidente que le alcanzan las exigencias de la cooficialidad lingüística constitucionalmente establecida para el euskera.

la prevalencia o igualdad de los textos en ambas lenguas en caso de desacuerdo. A ello nos referiremos expresamente al hablar de este tema en la Comunidad Autónoma Vasca.

b) Comunidad Autónoma Vasca

Es éste el ámbito territorial donde tiene plena vigencia el régimen lingüístico del artículo 15 del «Fuero Civil».

En efecto, si en todo el ámbito territorial de la Comunidad Autónoma Vasca es el euskera lengua oficial (Art. 6 EAPV y art. 1 LNE) es evidente la posibilidad de su uso en los documentos públicos notariales.

Sin embargo y curiosamente, la regulación del uso del euskera en los documentos públicos en la Comunidad Autónoma Vasca es uno de los grandes vacíos de la Ley de Normalización del Euskera, constituyendo además la única legislación autonómica que en materia lingüística no incide en este tema.

Resulta claro pues, que hasta que esa regulación se produzca (no olvidemos el inciso del segundo párrafo del artículo 15 del «Fuero Civil»: «salvo lo dispuesto en la legislación lingüística vigente...») será de aplicación en los «actos y contratos» regulados en el «Fuero Civil» lo establecido en el párrafo segundo del artículo 15 y por lo tanto, si el notario no conoce la lengua vasca será necesaria la presencia del intérprete y la redacción del documento en ambas lenguas en la forma establecida en el Reglamento Notarial.

Esto nos lleva directamente a un segundo problema relacionado con la ya mencionada ausencia legal de regulación en la Comunidad Autónoma Vasca del régimen lingüístico de los documentos públicos notariales. Nos referimos obviamente al supuesto en que, a falta de acuerdo entre las partes, haya que buscar un punto de conexión con una lengua y/o las dos de redacción del documento para determinar el criterio de prevalencia o igualdad entre los textos cuando las partes no lo han hecho. Sería necesario algo similar al Decreto 125/84 del 17 de Abril de la Generalidad de Catalunya en el que se reguló el uso de la lengua catalana en las escrituras públicas y se establecieron criterios de prevalencia entre los textos de redacción de las citadas escrituras.

Hay que tener en cuenta además que la constitucionalidad de dicho Decreto ha sido declarada por el Tribunal Constitucional en virtud de sentencia de fecha 21 de Abril de 1989, con lo cual se han despejado al menos una serie de dudas en esta materia en cuanto a una posible regulación similar para la lengua vasca.

3.3.2.2.3. Documento intervenido por Agente Diplomático o Consular español

Resulta claro que el régimen establecido para el documento público notarial es aplicable por analogía a los documentos que formalizando los «actos y contratos» regulados en este «Fuero Civil» autoricen los Agentes Diplomáticos y Consulares españoles en el extranjero, de conformidad con lo establecido en el anexo 3º del Reglamento Notarial. Piénsese v.gr. en el testamento por comisario del

vizcaíno aforado otorgado en Estados Unidos ante el cónsul español, en el que cabría, al menos teóricamente, utilizar el euskera con un intérprete que tradujese la disposición al castellano, escribiéndose el testamento en euskera y castellano.

3.3.2.2.4. Intervención Judicial

El segundo supuesto de intervención pública en la formalización de los «actos y contratos» regulados en este «Fuero Civil» es el supuesto de ejercicio de los mismos por medio de la intervención judicial.

En este caso, parece obvia la territorialidad en la aplicación del artículo 15,2. Sólo en el ámbito de la Comunidad Autónoma Vasca y la zona vascófona de Navarra podrán ejercitarse derechos o formalizar «actos y contratos» regulados en este «Fuero Civil» con intervención judicial en euskera en los términos del artículo 231 de la Ley Orgánica del Poder Judicial.

Fuera de la Comunidad Autónoma Vasca o en su caso de la zona vascófona de Navarra, la posibilidad de utilizar la lengua vasca se plantea bajo el prisma de la territorialidad:

A) Las actuaciones orales, en las que como desideratum de la doctrina del Tribunal Constitucional (STS 47/1987 de 25 de Mayo y 2/1987 de 21 de Enero) parece clara la posibilidad de utilizar la lengua vasca cuando el desconocimiento de la castellana pueda generar indefensión mediante la habilitación de intérprete por el órgano judicial (art. 231 LOPJ en conexión art. 657 LECiv).

B) Las actuaciones escritas, por el contrario, suponen que aún debiendo admitirse por el órgano judicial el documento no redactado en castellano, haya éste de traducirse a dicha lengua, si así lo exige aquél y además, por cuenta del presentante (art. 231 LOPJ en conexión con el art. 601 LECiv).

En cuanto al «acto y contrato» como tal, no cabe su formalización con intervención judicial en los casos en los que la lengua vasca no sea oficial en el territorio en el que se pretenda dicha formalización en euskera, ya que aquí si jugará lo territorial en lo relativo a lo lingüístico-jurídico privado²⁵.

3.3.3. Vizcaínos no aforados

Lo anteriormente señalado y en especial lo relativo a la intervención notarial será de plena aplicación a los vizcaínos no aforados en cuanto que el artículo 13

²⁵ Ver Javier de la Oliva: «Lenguas vernáculas y tutela judicial efectiva» en REALA N° 235-236, 1987 pgs. 755 y ss. así como A. Lorca Navarrete: «La administración de justicia y la utilización del idioma cooficial en la ley orgánica del poder judicial» en RVAP, 13, Septiembre-Diciembre 1985. Sobre la LOPJ y la LECiv pueden verse entre otros: P. Andrés Ibañez y C. Movila Alvarez *El poder judicial*, Tecnos, Madrid, 1986, pags. 276 y ss.; Victor Fairen Guillen *Comentarios a la ley orgánica del poder judicial de 1 de Julio de 1985*, Edersa, Madrid, 1986; José Luis Navarro Pérez «Ley orgánica del poder judicial» —Comentarios y jurisprudencia— Comars, Granada, 1991 y Carlos Vázquez Iruzubieta *Doctrina y Jurisprudencia de la Ley de Enjuiciamiento Civil*, 4ª edición, Edersa, Madrid, 1989.

de este *Fuero Civil* les reconoce la posibilidad de otorgar testamento mancomunado o por comisario, los cuales deben hacerse ante notario. Cabe pues respecto a estos dos actos la aplicación del régimen lingüístico establecido para los vizcaínos aforados y ya descrito.

Otro caso es el de aquellos «actos y contratos» que vizcaínos no aforados realicen en el ámbito de este *Fuero Civil* por pacto con otros vizcaínos aforados (v. gr. capitulaciones matrimoniales o pactos sucesorios) en los cuales el régimen lingüístico ya definido será de aplicación a dichos «actos y contratos», ya que el punto de conexión existe por la condición de vizcaíno aforado de alguno de los contratantes, además de que el «acto y contrato» sea además de uno de los regulados por el «Fuero».

3.3.3.4. *Los no vizcaínos*

Cabe por último la posibilidad de que sean personas no vizcaínas las que realicen «actos y contratos» regulados en este «Fuero Civil».

Si se trata de aquellos en que una de las partes sea vizcaína aforada y contrate con quien no tenga la condición de vizcaíno, parece evidente, como en el caso anterior, la existencia de un punto de conexión con la norma del «Fuero Civil» que posibilita el régimen lingüístico ya descrito.

Distinto sería el caso de que entre no vizcaínos se formalicen «actos y contratos» cuyo contenido esté regulado en este *Fuero Civil*, como puede ser por ejemplo el establecimiento del régimen de comunicación foral de bienes para un matrimonio no vizcaíno. En este caso faltaría el posible punto de conexión que la vizcainía aforada proporciona (y la no aforada en varios casos) y ni siquiera se trataría de un «acto o contrato» sujeto a este fuero, sino al derecho común, sin perjuicio de remitirse a normas de *Derecho Foral*. Aquí el criterio territorial en lo lingüístico sería absoluto como es notorio.

3.3.5. *Vecinos de Llodio y Aramayona*

Como es claro, el régimen lingüístico descrito es también aplicable a los vecinos de Llodio y Aramayona que gocen de vecindad civil en dichos municipios, a tenor de la aplicabilidad a los mismos de lo establecido en el libro I de este «Fuero Civil» y por lo tanto también de su artículo 15 incluido en el mismo (art. 131 del *Fuero Civil*).

3.3.6. *Vecinos de Ayala*

Igualmente se puede plantear la posibilidad de aplicar el artículo 15 a los vecinos de la Tierra de Ayala. El argumento sistemático de la ubicación del artículo 15 de este *Fuero Civil* en el Libro I y el hecho de que el Fuero de Ayala se recoja con carácter independiente en el Libro II de este *Fuero Civil* hacen

que a primera vista no parezca extensible lo establecido en el citado artículo a la Tierra de Ayala.

Sin embargo, entendemos que por encima del argumento sistemático, el argumento gramatical relativo a los «actos y contratos» regulados en este «Fuero Civil» y el criterio de la vecindad civil como punto de conexión pueden ser tenidos en cuenta a la hora de matizar una respuesta a la aplicabilidad de dicho artículo en el Territorio de Ayala.

Todo ello, sin perjuicio lógicamente de que los «actos y contratos» regulados en el Fuero de Ayala puedan ser realizados en euskera en el ámbito territorial en que esta lengua es cooficial, en el caso de que se requiera documento público notarial o intervención judicial.

4. A modo de recapitulación

Si algunas conclusiones cabe obtener de la presencia de la lengua vasca en este «Fuero Civil» serían éstas que ofrecemos a modo de recapitulación:

A) En cuanto al «corpus» o lengua utilizada en el texto en euskera del «Fuero Civil» se ha pretendido conciliar lo histórico y práctico del euskera con lo más actual y moderno del mismo.

Si bien no existía en este caso el problema de dos sistemas jurídicos (el común y el foral) vehiculados en dos lenguas diferentes, no es menos cierto que existía una tradición en lengua vasca, al menos oralmente, que convenía recuperar en este campo. El norte del proyecto, como ya se ha dicho, ha sido, no una simple traducción del texto en castellano, sino una «versión» propia en euskera que sirva además y en lo posible, para la discusión y aprobación parlamentaria del texto.

B) En cuanto al «status» del euskera resulta evidente la novedad que recoge el artículo 15 de ese *Fuero Civil* y que entronca directamente con la ley 192 del Fuero Navarro, suponiendo además en el caso del documento público notarial, un considerable avance frente al artículo 149 del Reglamento Notarial vigente y a la ausencia de una regulación del régimen lingüístico de los documentos públicos en la Comunidad Autónoma Vasca, ya que posibilita para el euskera su utilización en los mismos, lo cual, si cabe, hace aún más urgente remediar este aspecto desatendido de la «normalización» de la lengua vasca.

Precisamente y como al comienzo de este texto se señalaba, la «normalización» tanto de la lengua vasca como del derecho foral (después de treinta años de un cierto desinterés público) son obviamente dos pilares en la búsqueda y definición de eso que los alemanes denominan «Weltanschauung» y a lo que nosotros modestamente le añadiríamos el adjetivo de «vasca».

Es éste un paso adelante en ese camino, al menos sobre el papel. Que lo sea en la realidad depende de otros factores, entre los cuales no son los menos importantes, la propia voluntad y el interés claro de la sociedad vasca por su propia lengua y el papel que ésta deba desempeñar en las normas que regulen su convivencia.

UMERIK GABEKO KABALEAREN IZENDAPENAZ: ANTZUTIK MANDORA

Xarles VIDEGAIN

0. Sarrera

Lexikoaz bereziki ari den artikulua honetan, hazkuntza da hautatzen dudana esperientzi-alorra, elgarrekilako egite duten kabale zenbaiten izendapenen azaltzeko: hain zuzen umerik ez duen edo ukan ez dezakeen kabalearen izendapenak aztertzen dira ondoko lerroetan, oroz gainera Oztibarreko euskararen emaitzak baliatuz.

Izendapen horiek nola kausitu ditudan ez du balio hemen luzaz aipatzeak (ik. Videgain, 1989). Oztibartarren ezpainenatik bilduak izan dira 1985.etik 1990. artean, hiru helbururekin:

1.— helburu areologikoa: mapa batek Oztibarreko 8 herrietan adierazi baikoitzari zoin adierazle doakion erakusten du. Mapa horiek ez dira hemen emaiten.

2.— helburu lexikografikoa eta semantikoa. Adierazlea bera zoin den eman ondoan (errealizazio fonetikoa lehenik, eraketa morfologikoa gero) adieraziaren edukin semantikoa aztertzen da, lekukoengandik entzundako definizioen laguntzarekin, nukleo semiko iraunkorrik agert-arazten duten neurrian. Fraseologia ere kontuan hartzen da, gizarte-erretorikan garrantzi-tsua delakoan, eta edukin semantikoaren berri emaiten baitu neurri batean.

3.— helburu etnografikoa, gauzen mugimenduen berri emanez, frangotan mugimendu hau lexikoaren aldaketaren oinarria delakotz.

Bigarren helburuari emaiten diot garrantzia ondoko lerroetan.

Edukin semantikoaren ikertzeko, Pottier, 1985 eta Rastier, 1987 segitzen ditut. Hemen gehienik interesatzen zaizkigunak sema ezpezifikoak dira; sema

jenerikoak berdinak izaiten dira, alabainan, taxema beraren elementu guzietan: / + bizidun + animale/ (+bizirik).

Pottierrek erraiten duen bezala, ezin da aurretik sema bakoitzaren titulua asmatu:

«De notre point de vue, le sème doit se dire avec autant de mots de la langue naturelle qu'il faut pour bien mettre en relief le trait distinctif relatif à l'ensemble considéré. La dénomination du sème est un discours périphastique à vocation métalinguistique» (ad hoc) (Pottier 1985, 67, egileak azpimarratua).

Noemen artean, Existentzia, Lokalizazioa, Ezaugarritasuna, Modulazioa dira pizu handiko elementuak kabaleen izendapenetan (Pottier). Artikulu honetan behar den zehaztasunez ez balinbadut frogatzen ere, idei nagusi bat eman nahi dut kabaleen izendapenaz; izendapena, erizpide tekniko edo zootekniko bati loturik izanik ere (sexua, hortzak edo adina), Lokalizazio noemari ere lotua zaio, kabalearen produkzio edo mozkinaren arabera (umea, haragia, esnea, lana eman dezake kabale batek), eta mozkin hori hunkitzen duten gertakari zombaiten arabera ere. Gertakari hauek erkatzen ahal dira R. Thom-ek «katastrofe» dei-tzen dituenekin. Dakigunez, hitz honek ez du beti «kalamitate» erran nahi eta Thom-en ikusmoldeak argi eman liezaguke erraiten duelarik: «[La théorie des catastrophes] s'efforce de décrire des discontinuités qui peuvent se présenter dans l'évolution du système» (Thom 1989, 60). Hemen lexikoaren sistemaz ari naiz soilki.

Eta ikertzen dudana lexiko-alor ongi pezoineztatu honetan, kabale baten bizitzan ondoko gertakariak katastrofikoak dira: «huts» izaitea, ernari, esnadun: lehen aldiz, bigarren aldiz, etabar... Hauk denak lokalizazio-datuak dira. Baina lokalizazioa gurutzatzen da modalizazioarekin: adibidez ernari izaiteko ahala, ernari izaiteko ezindura, mementoko ezindura, betirako ezindura, etabar... Hazkuntzan beharrezkoak diren izendapenak ezaugarri horietan oinarritzen dira parte handi batez, ikusiko dugun bezala. Hemen orozgainetik ikertzen dudana da kabaleak umea ekartzen duen ala ez; artikulu honetatik kanpo gelditzen dira esneko, haragiko, laneko on ala tzarra den kabale batek dituen izendapenak.

Metodologiaren eta tresneriaren aldetik, tratatu nahi diren lexiak datu-base larri batean sarturik dira, korpusetik atera daitezkeen testuingurua edo definizioa kontsultatzen ahal baita. Herriz herriz eta lekukoz lekuko ahalaz lexia baten gertaketa bakoitza errespetatzen da, nahiz hizkuntza-mailan sintesia baten egitea zilegi den iruditzen zaidan:

«Un seul sens lexical de langue correspond à de très nombreuses, voire à une infinité de variantes de parole» (Stati 1979, apud Rastier 1987, 71).

Lan hau ez da hiztegi ez eta glosario-atal bukatu bat; hiztegi-gintza interesa lezaketen emaitzak eskaintzen ditu, edo B. Quemada-k asmatu erdal neologismoa bere erdaran utzirik, «prédictionnaire» deitutako egintzetan sartzeko asmoz oratu dut.

Bestalde, lekukoari erran-arrazi diodan zitazioa gehienetan eta ahalaz didaktikoa da, azaltzailea, definizio-emailea, nahiz segurki zehaztasuna edo fidagarritasuna zitazio guzietan gradu berekoa ez dezaketean ukan.

Ohar metodologiko hauk emanik, ikus ditzagun nolako erantzunak eman dituzten Oztibartarrek «umerik ez duen kabalearen» galderaren ingurutik.

Hirurogei ta hiru frantsesezko lexia edo adierazi hautatu nituen kabaleen izendapenak ezagutzekotan. *Kabale* diodanean, eta Oztibarreko forma hautatuz, etxe-abere larriak aipatzen ditut: behikunte, zaldikunte, ardikunte. Aldiz urdea kanpoan egon da; are gehiago ollo, antzera, pulinda, puraileria hots. Urdea edo bortakoa ez dut baztertu erlisione-arrazoinengatik, baina aztertu nahi ez nuen alor etnolinguistiko aberats bezain konplikatu osatzen baitu animale hunek jasaiten duen post mortem-eko tratamenduak.

Hautatutako 63 lexiarik, zombait baizik ez ditut hemen hurbilagotik ikerituko. Horra zoin den gure gaia hunkitzen duten galderen frantsesezko tituluak:

1. «Mulet»
2. «bardot»
3. «cryptorchide»
4. «brebis n'ayant pas encore porté»
5. «vide»
6. «Stérile»
7. «vache nymphomane»

Irakurlea ohartuko denez, kabale hauk ez dira baitezpada denak urrixak, kotxoak ere badira eta beste. Ez dira hemen agertuko laborariak xikita-arazi dituen kabale kotxo zombaiten izendapenak: fr. «hongre», «mouton», «boeuf». Oztibarren bederen, lexia bat baizik ez da baliatzen kasu bakoitzean: *zamari*, *ahari*, *idi*. *Zaldi* hiperonimoa da, fr. «équidé», eta ez zehazki «cheval» edo «hongre»; eta *ahariren* orde, *zikiro*, *zikite* bezalako hitzik ez dago. Eta zahartzearekin gisa guzietako ahal tipituak dituzten kabaleen izendapenak lan honetatik kanpo daude, hala nola *atzar* eta *phikoko*.

1. «Mulet»

Galdera honi Oztibarreko zortzi herrietan *mando* agertzen da erantzun gisa; ez da harrizkorik. *Mando-ar*, *mando-khotzo* ere erraiten da, *mando-urrixa*, *mando-mula*, *mando-eme*-tik bereizgarri sexuaren arabera.

Pizu handikoa da *mando* hitza. Giltz bat da. Auzoko hizkuntzetan lexema hori bizi dela oraindik, partikulazki gaskoineraz, eta latin-aurreko hitza dela jakinik ere (Fossat, 1973, 83), hemen munta emaiten diot edukin semantikoari. Hasteko azal dezadan zer ulert-arazi nahi dudan «mulet» erdal adierazleaz: behorrek asto-garañotik iganik emaiten duen fruitua «mulet» deitzen dut. «Bardot» delakoarekin ez dut nahasten. Baina desberdintasun hori ez dutela ber moldean egiten

frantses hiztegi guziek aitortu behar da: *Trésor de la Langue Française* (TLF) eta *Petit Robert* partida ditudala erran behar dut. Horrela ikusten ditu gauzak *Petit Robert-ek*; «mulet» sarrerapean bi lexia dauzka: «grand mulet» delakoaz lehenik hauxe dio: «hybride mâle de l'âne et de la jument», eta gero «petit mulet» delakoaz: «... du cheval et de l'ânesse». Bata ala bestea «toujours infécond» dela eransten du. Beraz nik «mulet» deitzen dudana *Petit Robert-en* «grand mulet» bera da.

Baina Fischeren artikulua interesgarri batek ongi erakusten du «mulet» hitzari emandako adierazia garai batetik bestera aldatu dela hiztegi zientifikoan. Buffon handiaren eta beste naturalisten duda-mudak agerian daude eta partikulazki hiru hitzi buruz: «mulet», «hybride» eta «métis». Maizenik, animale-formen artean dagoen muga baten materializazioa adierazi nahi du «mulet» hitzak (Fischer, 1981).

Ikus bestenez Buffonek berak nolak azaltzen zuen «mulet» hitzaren definizioa:

«Un mot, un nom qui, comme le mot mulet, n'a dû et ne devrait encore représenter que l'idée particulière de l'animal provenant de l'âne et de la jument, a été mal-à-propos appliqué à l'animal provenant du cheval et de l'ânesse, et ensuite encore plus mal à tour les animaux quadrupèdes et à tous les oiseaux d'espèce mêlée. Et comme dans sa première acception, ce mot mulet renfermoit l'idée de l'infécondité ordinaire de l'animal provenant de l'âne et de la jument, on a sans autre examen transporté cette même idée d'infécondité à tous les êtres auxquels on a donné le même nom de mulet; je dis à tous les êtres, car indépendamment des animaux quadrupèdes, des oiseaux, des poissons, on a fait aussi des mulets dans les plantes auxquels on a, sans hésiter, donné comme à tous les autres mulets, le défaut général de l'infécondité; tandis que dans le réel, aucun de ces êtres métis n'est absolument infécond, et que de tous, le mulet proprement dit, c'est-à-dire, l'animal qui doit seul porter ce nom, est aussi le seul dont l'infécondité, sans être absolue, soit assez positive pour qu'on puisse le regarder comme moins fécond qu'aucun autre, c'est-à-dire, comme infécond dans l'ordre ordinaire de la nature, en comparaison des animaux d'espèce pure et même des autres animaux d'espèce mixte» (Buffon, 1776 apud Fischer 1981).

Xehetasun horiek eman beharrekoak ziren «mulet» hura izan baitaiteke edo asto-garañoaren eta behorraren fruitua bakarrik, edo zoinnahi indibidu antzu edo ezin ernalgarritzko, edo bi ezpezien arteko zoinnahi fruitu, Buffonek deitoratzen duen «mulet» hitzaren adieraziaren lerraketa dela medio. Euskaraz nunbaitetik ere, *mando* hitza agertzen da «stérile» eta «vache nymphomane» galdere-tan.

Bidenabar, Buffonek balinbadio arradozki gertatzen dela delako «mulet» ha-rek umerik ekartzea, horren oihartzun edo aran urrunkaria entzun dut Hendaian bizi den Gipuzkoar bati erran zidalarik esaera gisa: «mila mandotarik bat ba omen da umea egiten duena».

Baina enbriologistek frantsesez beharrezko balinbadute «infertile», «infécond» eta «stérile» zehatz-mehatz bereztea, ez du erran nahi, urrundik ere, mintzaira arruntean adierazgarriak direla desberdintasun horiek (FISCHER 1981). Hain zuzen ere, lekuko arruntek hiru hitz hoietan erizpide amankomuna atzemaiten dute: /umerik egiteko ezintasuna/. Euskarazko *mando* adierazlean ere erizpide hura bera da nagusi. Eta ororen buru ere, Buffonek «mulet» hitzari ezagutzen zion errannahi zabala *mandori* gertatu zaio.

Mando hitzarekilako fraseologiak, edukin semantiko nagusi horretaz gain, beste sema zenbait ere agertarazten ditu. Ondoko esaera haboroxoenak ezagunak dira, baina Oztibarren bildurik izan dira:

Mandoak umerik ez, umeminik ez (Arhansusi). Dударik gabe, lekukoak donado, karlos eta mutxurdinetaz hitzegin nahi du, zuhurreria edo lukurreria ere konotatuz, ezintasunaz bestalde, edo ezintasuna baino gehiago.

Mandoa bezain tristerik etzu lurrian (Donaixti-Ibarre). Lekukoak hori erran zuelarik, egiazko esaera zenetz banangoen. Baietz uste dut. Aurreko esaeran ez bezala, umerik egiteko ezintasunak malenkonia dakarke.

Bi esaera horietan /umerik egiteko ezintasuna/ semak ondoko puntuak konotatzen bide ditu: /ume-kezkarik-eza/; /bozkariorik-eza/; /arrazza-bukaera/; /osotasun-eskasa/.

Zalditik mandorat jautsi (Jutsi). Esaera ezagutu hau eman ondoan, hauxe gaineratzen du lekukoak esaeraren arrazoina emaiteko: *astoa aski bi-tzen mandoain iteko*. /umerik egiteko ezintasuna/ sema bera ez da hemen gehienik agerian dena, baizik eta /etorki nahasia/ sema, honek ondoko semak konotatzen dituelarik: /erorketa/; /andeatzea/; /murrizketa/ eta /sordeis izaitea/, Pottierrek «resultatiboa» deitzen duen ardatzaren gainean.

«Nahi bauk mando bat hun ukhan, hago mandoik gabe» (Jutsi) Eta: «Nauzu mando bat thakaik gabe, beazu egon gabe» (Izura). Bi esaera hauetan *mandori* «ezaugarritasunaren» ardatzaren gainean emaiten zaio infamia-marka. Jutsiar honentzat, *mando hun* sintagma erretorikako tropo bat besterik ez dateke, lehen hitzak (*mando*) bigarrena (*hun*) berez baztert baleza bezalaxe. Esaeran hautatua izan den sema horrela izenda daiteke: /akatsdun, bizios, gaixto, txar, nokudun/.

Bunuzeko a. Uharti esker entzun dudan beste esaera zorbait gaineratzen ditut, besterik gabe, orai arte emanikakoa ez baitute ezeztatzen:

- «Mando hilari uzkiti olho.»
- «Mandoak umiak egin lezazke, xantza alde baginu.»
- «Mandoa bezain zuhurra.»
- «Mandoa bezain koska.»
- «Pikaren umia, pika; astoarena batzutan mandoa.»

Bestalde, eta ohizko esaera berme: «arima salbu eta», lekuko guziek ez dutelarik errexki bere gain hartzen, *mando* erraiten da haurrik egiten ahal ez duen emazte batez. Hitzak duen bortiztasuna legundu nahiz edo, *manddo* ere erraiten

da. Baina egia erran, eta lekukoek hitzak errepikatuz, «plantan» mintzatzeko, «behar bezala» mintzatzeko, perifrasiya nahiago dute erabili: «to, emazte hunek ez dik haurrik ukhen, berdin etzian egiten ahal». Lekukoak golkoan duena perifrasiya honek ez du trenkatzen *mando* hitzak egiten duen bezala.

Fraseologiaren kondu emaiten dut ere Larzabalen entzun dudana *ahari-mando* hitz elkartua. Larzabalen *ahari* zer den oroit-arazi beharra balinbada, erran dezagun arres kotxo xikitatua dela eta ez dela nehundik ere marrotzat hartzen ahal Oztibarren. Frantsesez, *ahari* hori «mouton» da eta ez «bélier». *Ahari-mando* erabiltzen da metafora gisa bakar-bakarrik, norbait izpiritu handiko edo hartze handiko ez dela adierazteko arnegu gisa. *Mando* eta *ahari* lehen lehenik «umerik ekartzeko gai ez diren kabale» gisa ulertuak dira, eta bi hitz hauen juntatzeak erredundantzia semantikoa edo pleonasmoa osatzen du.

Nahiz ez dudana Oztibarren bildu baizik eta Zuberoko Larrañen, azken esaera bat eman gabe ez nagoke: *mando-himiak sortzen ari*. Horra noiz erran daitekeen: norbait izariz kanpo aserik eta edanik delarik, eta goiti-eskainia ez balinbada gauzatzen ahal, haren lagunek arrailarian edo trufa-nahian erranen diote bahe larrian: *mando-himiak ari hiza sortzen?* Guk ere esaera honen errannahia ulertzen dugu mandoak umeak egitea aski zaila dela engoitik bait dakigu. Memento tzarra igaiten duen mozkorrak nolazbait merezi duela adierazten du esaera horrek. Erran gabe doa bestela eri den norbaiti ez zaiola halako ahapaldirik aurtikitzen.

Ikusten den bezala, guztiz ezezkorra den konotazio batez eraikia da *mando* hitzak furnitzen duen fraseologia osoa.

Alta, erreferenteari dagokionez, lekukoak ez dira hain bortizki mintzaten. Egia da Arhansusiko lekukoak mandoaren maltzurkeria eta kasketaldiak salatzen dituela; bainan beste gehienek idia, behia, zamaria eta mandoa estimatzen dituzte, zoin lan-motatan eta zoin lankeitan ibili behar diren kontuan harturik. Mandoari, guti jateko aiherra, udan beroaren jasaiteko indarra, mendibideetan ibiltzeko trebetasuna, egurbillunen karreatzeko gaitasuna, denek aitortzen diote, bereziki goragoko herrietan, Bunuzen edo Donaixtin bezala: *mandoak badizi hatsa*, dio Bunuztar batek. Animale bera ez da hain gaizki ikusia.

Eratorrietan *mandotu* aditza frango erabilia da: behi batez *mandotu* erraiten da (ez ardi batez) umerik egiteko ezindura hura jin zaiolarik. Gertakari-katastrofe hori aurretik ez zaitekeen igar, ez da espero, ez da nahikatua; *mandotu* aditza aktante bakunekoa da: *mandotu da*.

Behin, inkestatik kanpo, noiz eta nuntsu entzun dudana ez naizelarik oroitzen, *mandotu* hitza jaso dut *lurtatu* (fr. «s'ébouler») adierarekin. Azkuek ere badakar. Hazkuntzatik kanpo, *mando* hitzaren ondoko adierak jaso ditut, Larzabalen adibidez: mahatsondoan moztua izan ez den *gurmanta* izendatzeko; arrazaz errule ona ez den ahate-mota izendatzeko (sinonimo gisa *ahate-mutu* deitzen da), eta bestalde esku-oinetan hotzak eta bustidurak eragindako erdiroak eta arraildurak izendatzeko. Deus onik, beraz.

Baina *mandori* eman diogun sema nagusia oraindik orokorragoa izaiten ahal dela sinestera bultzatu nau ardietaz entzun dudanak. *Ardi-mando*, *ardimando* erabiltzen da: horrek ez du erran nahi honelako ardi batek axuririk ez liroela ekar, baizik eta adarririk ez duela, eta gehienetan bere arraza dela medio. Kasu honetan konotazio ezezkorrik ez dago agerian, eta *ardimand(d)o* erraitearekin, Manex burugorriak aipatzen dira komunzki. Ondorioz orokorrago den sema bat hautatzen ahal dugu: /gabetasuna/edo/gabezia/.

Eta zeharbidetik joaiteko baimena hartzen dut adarririk gabeko arresen izendapen hau estakuru izanik. Buffonen lankide zen Daubentonen obra baten gaztelarazko itzulpenean (Daubenton, 1798, 164), bitxia da ikustea nola kontrajartzen diren artzain espainolen ikusmoldeak adarririk gabeko marroetaz: gaztelaraz «mochas, mochos» deituak dira honelako kabaleak.

Alde batetik «merineros transhumantes» deitu artzainek hiru arrazoin badute «mocho» horien kontra altxatzeko:

— sortzean burua behar laitekeen baino handiago izaiten dute eta heien ama ez da aise erdi.

— testuaren hitzak berak hartuz, «son fríos para la generación».

— ez dira borrokan ez aharran ari, ardi guti baizik ez dute biltzen, artaldetik baztertzen dira eta azkenean otsoen alagia bihurturik laster galtzen dira.

Aldiz, horra «mocho» horien abantailak «pastores riberiegos» deitu artzainen ustez:

— Leku guti baizik ez dute hartzen, adarririk ez ukanki.

— Hobeki gizent-arazten dira.

— Ez dira borrokatzen ari.

Beraz ezaugarri bertsuak molde desberdin batez estimatzen dira. Bainan hemen guri interesatzen zaiguna da ikustea nolako harremana eraikia den gabetasun hirukoitz baten gainean; adarririk eza, sexualitaterik eza, borrokarako gogorik eza. Eskuaraz ere, *mando* da adarririk gabeko edo umerik gabeko animalearen izendatzeko bailiatzen den hitza. Azken zubi bat eskas dut; ez dakit, ez baitut galdegin ere, ea euskal artzainek adarrei kasu egiten dizkietenetz arres baten sexualitatea nolakoa datekeen igartzeko. Uste dut halere adar ederreko marroa gehiago estimatzen dutela artzainek nun adar gabeko marroa ez den hala arrazaz. Gaskoin-Herrian Besche-Commengek bildu dituen elkarrizketan ikusmolde hori konfirmatzen du; horrela mintzo da gaskoineraz Casabèdeko artzain bat (ondotik euskarazko itzulpena nikgina):

«En général d'un marrà cornuth n'auràs cap jamès shiscles mè deis marràs cohes j'en auràs cad'an. Ara que deu depéner dera raça (...) mès ena raça castilhonésa eths cohes ja pós aténer que haràn.... plus o mens que't haràn shiscles.»

«Usaian, marro adardun batetarik ez duk sekulan barrattarik ukanen [barratta zer den beste galdera batean azaltzen dut], bainan adarririk gabeko marro batetarik, urte oroz ukanen dut. Gero, arraza ere zoin den (...) bainan kastillondar

arrazan, adarrik gabekoek guti edo aski barratak eginen dizkiatela ja igurikatzen ahal duk.» (Besche-Commenge, 1977, I, 32).

Bestalde «mocho» hitzaren inguruan, eta *adarmotz* hitzetik abiatutik, bizkaierazko *motx* hitzak duen errannahiraino, frantsesezko «moche» tartean dagoela, GUIRAUDEk aipatzen duen /détérioration matérielle, meurtrissure/ sema amankomuna hemen ez dezaket luzaz aipa.

Mando hitzaz Lhandek eta Azkuek beren hiztegian zer dioten komentatuko dut «stérile» galdera ikus eta.

2. «Bardot»

Frantsesez «bardot» deitzen da usaian zaldi-garañoak estalirik astañak egiten duen kabalea.

Ez dute lekuko guziek erantzunik emaiten. Oztibarreko zortzi herrietatik Jutsin eta Izuran baizik ez dut adierazle berezirik bildu. Horra erantzunak:

- 1) Arhansusi:
- 2) Bunuze: Ø
- 3) Hozta: mando (?)
- 4) Ibarla: Ø
- 5) Jutsi: umatxo
- 6) Larzabale:
- 7) Izura: jinitre; matxo
- 8) Donaixti-Ibarre: Ø

Adierazle berezirik eman ez duten lekukoek ez dute jakitate entziklopediko bera erakusten. Bunuzeko eta Donaixtiko lekukoen arabera, erreferentea bera ez da eta ez daiteke izan, erran nahi baita zaldi-garaño eta astañaren arteko gurutzamendutik ez dela deus jiten. Beste herri zombaitetan lekukoak ez dira hain segur beren buruaz eta *mando* hitzaz baliatzen dira «mulet» edo «bardot» adierazteko, bien arteko diferentzia neutralizatuz, /umerik egiteko ezindura/semaren bitartez.

Funtsean, adierazle bereziak *jinitre*, eta *matxo*, *umatxo* dira. Izurako lekukoak dioenez, *jinitre-k* motibazioa baduke animale honek bere biloan dituen kolore desberdinetako marretan, ezaugarri bereko beste bas-ihizea ezagutzen baita Oztibarren eta beste leku frangotan, *jinitre*, *jenitre*, *jineta* deitzen dena (fr. «genette»).

Bestalde *matxo* Izuran bildu da, eta *umatxo* Jutsin, gaztelerazko «macho» eta gaskoinerazko «matto»rekin erkatzeak direnak, *umatxo* kasuan «un» erdal artikulua lexiaren barnekoa izan balitz bezala hartua izan delarik, beste kasu frangotan bezala (ik. «(du)thé» frantsesez, eta *dutea* euskaraz, besteak beste).

Jinitre hitzari buruz, Corominas 1980 irakurtzekoa da «jinete» sarrerapean. Dioenez, hitzaren etimoia arabierazkoa da, arabiatar tribu baten izen etnikoa

izanki lehen iturburua. Geroago errannahi frango hartu ditu hitzak. Tribu hartako gudariek zaldi latzgarriak ba omen zeuzkaten, eta «eliteko zalduna» erran nahi izan zuen hitzak. Geroago aldiz «zaldun arrunta» errannahira lerratu zen, eta bestalde «zaldun» gabe, «zaldi» ere erran nahi izan zuen, lehenik, «odoleko» edo zaldi zalu «arraza», eta gero «aita arabierazkoa eta ama espñola duen zaldia». Corominas-ek ez zezakeen aipa azken adiera honetan gogora jiten zaigun sema: /gurutzamendua, nahasmendua/; gurutzamendua delarik ere euskarazko *jinitre*-ren ezaugarria. Bestalde gaztelerazko «jinete» eta «jineta» hitzek etimoi bera ez ote dutenetz ez du baztertzen Corominas-ek.

Corominasek erakusten duen bilakaera historiko horretan txertatu behar da frantsesezko «genet» hitza bera. Zer nahi gisaz, «jinete»z Corominas-ek dioena irakurriz, eta Oztibarren bildu den beste hitza «matxo» dela ikustearekin, haute-maiten da zoin interesgarria laitekeen lexikologia historikoaren laguntza: hazkuntza, arrazaren kontzeptua, salerospenen mugimendua, feriak eta beste, Erdi-Aroko Euskaldunen zalduneriaren gerlako gaitasun latzgarria, horiek oro aztertzeokoak dira hitzetan eta gauzetan euskararen eta auzohizkuntzen arteko maileguen historiaren hobeki ezagutzeko. Bakarrik halako ta holako hitza gaur ere bizirik dagoela erakusten du arras sinkronikoa den ene inkestagintzak. Mailegua nundik, noiz eta nolaz xertatu den ez dezake agerian utz ahozko hizkuntza iturri bakarzat duen lanak. Derradan ere Lhandek eta Azkuek ez dituztela *jinitre*, matxo edo umatxo adierazleak emaiten.

3. «Cryptorchide»

Galdera honi horrela erantzun dute Oziartarrek:

- 1) Arhansusi: *barretta*
- 2) Bunuze: *barrat; barreta*
- 3) Hotza: *baretta; khotxo ta urrixa*
- 4) Ibarla: *barrata*
- 5) Jutsi: *barrat; barratta; batekilako*
- 6) Larzabale: *barratta; jenetre*
- 7) Izura: *barratta*
- 8) Donaixti-Ibarre: *baretta*.

Denetan ezaguna da *barreta* lema, aldaki zonbaitekin: /r/ edo /rr/; /t/ edo /tt/; /a/ edo /e/. Areologia ezin dut hemen zehaztu. Barra ez ote den hitzaren erroa (ik. *barrabil*) hipotesia gisa proposatzen dut, Lhanderen ondotik.

Lekukoen artean, erreferentea bera ez da molde berean argitzen: edo sortzetik *barrabil* batekilako kabalea da, edo gaizki zikitatu ondoan gorderik daukan *barrabil* bakarreko kabalea; biak hitz berarekin izendatzen ahal dira. Eta «hermaphrodite» delakoa ere agertzen da, ikusiko dugun lez.

Joka baneza ofiziokoak ez diren frantses gehienek ez dakitela ere zer den zehatz «cryptorchide» edo «hermaphrodite», arditik frango ez nezake gal. Ez harri beraz euskaraz ere *barretta* adierazlearen errannahiari buruz dauden ñabar-duretz.

Has gaitzen halere «cryptorchide» den kabaletik. Horren beldur edo kasu horren beldur da laboraria. Ofiziokoa behar da izan horren operatzeko; lehen «xikitero», gaur «marexala» edo «beteiner». Bunuzen bildu dudan korpusean irakurtzen da zer gertatzen den gaizki xikitatua izan den xerria saltzen delarik: sei ilabeteren burian erostunak gizent-arazi urdea saltzaileak arra-erosi behar dio nahitaez urde-prezioan bizio edo enegu hori ez baitzuen orduko deklaratu. Gaizki xikitatu izan denaren urdakia ezinkontserbatuzkoa eta gustu txarrekoa omen da.

Beste istripurik aipatzen da ere ardikuntean; laborarien kaltetan, gaizki, edo erdizka xikitaturik izanik, ardi zombait arkal lezazke mota hartako ko-txo batek, espres-espreski begiratzen den artaldeko marroaren gaitasun genetikoak ez dituelarik. Hartarik sortzen den axuria ez omen da hain eder ez eta jin-aiseta.

Bunuzen beti, beste zerbait erran nahi du *barrata* hitzak. *Barrata* omen da ezkerreko barrabila ttipiagi daukan kabalea. Beraz ez da egiazki «cryptorchide» horietarik; lekukoak dioenez, jende xaharrei entzunik, ezkerreko barrabila handiago daukana ardien arkaltzeko eta ernal-arazteko marro hoberenatarik omen da. Hemen *barrata* hitzak kalitate apala konotatzen du. Sexu-potere entraalekoa baizik ez du *barrata* mota honek. Azken adiera honi doakion frantsesezko adierazle akademikorik ez dut ezagutzen.

Eta Bunuzen oraino, «hermaphrodite» ere izan daiteke *barrata* deitzen dena. Korpusean, «hermaphrodite»aren ezaugarri anatomikoak aipatzen ditu lekukoak.

Horiatarik guzietarik ateratzen dudan ondorioa ageri da: *barrata*-ren adierazia «cryptorchide»arena baino zabalago da. Sema orokorragoa eman behar zaio *barattari*: /sexu-aparatoaren konformazio tzarra/, /ernalgarritasunaren funtzionamendu-eza/.

Barrataz bestalde, beste erantzun bat kausitzen da: *batekilako*, bat numeraren gainean eraikia, «monorchide» hitzean bezala bainan «orchis» elementuak euskarazko hitzean har lezakeen kidea: *barrabil*, *koskoil*, *partida*, *parrapio*, etabar aipatu gabekoa egoiten delarik. Eufemismoa baino elipsis bat dela erran nezake.

Khotxo-ta-urrixa hitzaz, izaitekotz, «hermaphrodite» adierazten da zehazkiago. Forma paliatiboa ez ote zenetz nengoen bainan justaposizio mota huntako hitzak ezagutzen dira erdaretan hala nola «bouc et bique», «crabibouc» etabar..., errannahi berarekin.

Larzabalen, *jenetre* ere bildu dut «hermaphrodite» errannahiarekin. Gorago ikusi bezala, «bardot» erran nahi du ere lema hunek. Nahasketa iduriz sortzen da bi adieraziek duten sema amankomunarengatik: /umerik ezin ekarri/.

Entziklopediaren aldetik, barrattak sal-erospenetan dakarren makurraz gain, besterik ez dut deus entzun. Eta bereziki «boute-en-train» delakoaren erabileraz ez dut berririk jaso, jakinik Daubenton-en liburua gaztelerera itzuli zuen F. Gonzalezek aipatzen zuela duela 200 urte nola «gallaros» edo «testicondos» deitu kotxoak baliatzen zituzten «riberiegos» ziren artzainek: ardi arkara zoin ote zen begiztatzeko egiazko marrotik igan-arazi aintzin, «gallaros» delakoa erabiltzen zuten; kabale-mota hau alabainan, egileak dioenez, «en medio de su luxuria es un animal tímido». Egungo egunean eta gaurko teknologia dela medio, marroari taulier bat ezartzen zaio behar den lekuan; arkara den ardia marroak gainkatzen duelarik, taulier horrek uzten duen tinduari esker, laborariak badaki zoin ardi estal-arazi behar duen, ahatik artifizialki.

Fraseologian, *barratta* baliatzen da gizon baten kontra irain gisa, izan dadin kalomnia ala salaketa. Jutsiko korpusean, irakur daiteke pezu handiko afruntutzat hartua dela irain hori. Duen hurbiltasun semantikoa dela medio, ondoko esaera aipatzen dut ere: *horrek behar likek xotxetan egon*. Norbaiti bere harrotasuna eta urgulua apaltzeko beharra dagoela erran nahi du. Esaera ez da aise ulertzen ez balinbadakigu kabaleen xikitatzeko moldeetarik batean xotxa dela baliatu beharreko gailua dena: bi xotxen artean barrabilen zaina tinkaturik ezar eta, barrabilak eihartzen dira. Euskal Herrian bestetan bezala, gizonaren sexu-boterea dudan ezartzea irainen altxor mugagaitzean sartzen da.

Lexikografian, Azkuek *barratta* agertzen du. Gizaki batez esaten dela dio; kabale batez erran daitekeenetz ez du zehazten. *Barret* sarreran «stérile» emaiten du, eta dakarren Duvoisinin zitazioari esker, gizakiaz erraiten dela ulertzen da. Aldiz, Lhandek *barra-tta* sarreran dio: «à demi châtre; monorchide (mouton)»; adiera hauek ikusiz, ez dirudi gizaki batez erran daitekeenetz.

4. «Brebis jeune n'ayant pas encore porté»

Frantsesezko galdera honi horra Oztibarren bildu dena:

- 1) Arhansusi: *antxu*
- 2) Bunuze: -
- 3) Hotza: *antxu; axuingabe*
- 4) Ibarla: *antxu; axuririk gabe*
- 5) Jutsi: *antxu; bildots*
- 6) Larzabale: *antxu*
- 7) Izura: *antxu*
- 8) Donaixti-Ibarre: *antxu; urtheko antxu*.

Adierazi honi buruz ez bait nuen galderarik prestatu inkestaren hatsarrean, beharrezkoa zatekeela laster ohartu nintzen. Ardikundeari buruz, aziendari buruz, aipatzen da adierazi hau, ez behiari buruz. Bestela erranez, gazte ala zahar, ernari ala huts, behitan *antxurik* ez dago.

Antzu hitza ezagunaren forma palatalizatua da hemengo antxu. Baina fonetika adierazkorra deitzen den hura ez da hemen gertatzen den fenomenoa. Bi formen lexikalizazioa erabatekoa da.

Lekukoek antxu hitzaz diotenari esker, antxuren edukin semantikoaren zehaztera noa.

Adibidez Ibarlakoak dio:

«Antxua, antxu, erran nahi xi ez arkhaldu, ez axuririk iten, antxu, axuririk gabe. Generalian urthe bat ezpitu ono.»

Abantxu definizio den glosa honetatik ondoko sema-multzoa ateratzen da: /urteaz azpikoa/, /ez ernari/, /ez estal-arazia/, /estal-arazia izaiteko gazteegi/. Ezin da oraindik gaineratu /sexualki ez gehitu/sema. *Gehitu* hi-tzaz «adineko, sasoiko, ondu, zohitu, nagusitu», adierazten dut.

Hoztako lekukoaren glosan, nahiz Ibarlakoari mamiz hurren zaion, modalitatea ere agertzen da: antxuak axuria egin lezake, egin liro, baina ez du egin behar. Horrela dio:

«Antxiak axuri gabiak tzu, lehenbizikoak, behian miga bezala. Etzie adinik, etzie marroik ukhanik e, axuria in lezakeie bena etzie marroik emaiten hein bateak artio, puxka at, bestela ttipi baatzen tzu, antxu.»

Lezakeie aditz-formak potentziala adierazten du, nola ez, ernari izateko antxuek duten ahala, baina ber denboran, lekukoak dioenez, hobe da antxua ez dadin ernari izan, hortan sobera goixtiar izaitiak gorputzaren luze-zabalera entraalekoa baitu ordaintzat edo gaztigutzat. Ibarlakoak eman dituen osagai semikoetat gain, modalitatezko osagai hauek eman daitezke: /estal-arazten ahal da/, /ez da estal-arazi behar/, /ernari izaiten ahal da/, /ez da ernari izan behar/. Beraz, egoera-aldaketaren haiduru dagoen ardi gazte normala lokalizatzen da *antxu* hitzaz.

Multzo semantiko hau luzaz iraunkorra izan da ohizko hazkuntzaren munda; gaurko egunean aldiz aldatuz joan da zeren eta urtea gabe ere estal-arazia izaiten ahal baita ardi gaztea. Horrengatik «antenais» da Jutsikoak *antxu* edo eta *bildots* deitzen duena. Alabainan, lokalizazioa, denboraren araberako lokalizazioa, /adina/ sema garrantzitsuenaren oinarria da.

Bidenabar, bi hitz *axuri ingabe* eta *axuririk* gabe erantzunetaz. Forma azaltzaileak izanik ere, *gabe*-k duen semantismoa interesgarria da: /eza/, /eskazia/ dudarik gabe markatzen balinbadu, /lehen, aurretik/ ere adierazten du, izan dadin denboraz ala eremuz. *Axuririk gabe*-k adierazten du alde batetik axuririk ez duen kabale baten egoera, bistan da, eta bestaldetik, axuri baten balitzko emaitza jinaintzineko denboraldia. Ahala eta beharraren arteko joku bat egiten da.

Antxu eta *antzu* hitzen arteko harreman semantikoari ohart zaizkio lekuko zonbait. Larzabalekoak dio: *antxuak antzu behar zie*, erran nahi baitu antxua behar dela «hutsa» izan, edo «ez ernari» izaitea antxuaren plantako egoera dela. Baina Larzabalekoak berak dio gaur egun antxu bat ernari izan daitekeela, jada-

nik aipatu dudan teknologiak eta ekonomiak nahi duten denbora irabaztearengatik. Beste nunbait azaldu dut denbora-laburketa honek nolako nahasketak ekarzen dituen gaur *antxu*, *bildots*, eta *bihortxe*ko hitzen artean.

Lexikografiaren aldetik, zehatz dabil Azkue. *Antxu* hitzak badu bere sarrera eta 3. adieran dio: «oveja que por joven no ha procreado». *Antzu* sarreran ere edireiten da *antxu* forma, adiera berarekin bainan hor frantses itzulpenak gauza bera ez dio arras: «jeune brebis qui n'a pas eu de petits»; «por joven» hori eskapatu bide zaio frantses itzulpena egin duenari.

Lhandek ekartzen duena diferente da eta ez hain argi. *Antxuren* lehen adieran, «jeune brebis ou mouton antenais»; antxu bat kotxoa izan daitekeela Oztibarren ez dut jaso. Bigarren adierak dio: «brebis stérile ou qui n'a pas eu de portée». Ongi ulertzen badut, badira hor bi adierazi posible. Bainan Lhanderen ikusmoldearen arabera eta bere hitzak hartuz, *antxu* da «variante et diminutif de *antzu*». Gauzak ez dira zehazki horrela, hurrengo galderan ikusten den bezala.

Lehenik ohar bat lehen umea egiten duen behi edo ardiaren izendapenaz: Oztibarren beste leku frangotan bezala *lehentxa* forma baliatzen da eta inkoati-boa ongi markatzen du adierazle honek: erdaraz ere bai, hala nola frantsesezko «primipare» hitzak. Azkuek lehentxa emaiten du, dudarik gabe inprimategiko huts baten gatik.

5. «Vide»

Zortzi herrietan *antzu* agertu da. Eta hiru herritan, *arhantzu* ere gaineratu dute lekukoek. Galdera honen titulua laster argitzen da, Gaskoin-Herriko Atlasean, Séguy-k latinezko «vaciva»-tik etorritako formekin osatu duen maparekin erkatzekoa baita. «Vide» galderaren ondoan, antonimo gisa agertzen da «pleine, gravide, prégnante» galdera, Oztibarren bestetan bezala *emari* baitu baliokide.

Jadanik erran bezala, *antzu* eta *antxu*, biak lexikalizatuak, ez dira elgar trukatzen, Oztibarren bederen.

Lokalizazioaren ardatzaren gainean *antzu-k* dakarren tasun nausia da «terminatibo» edo «bukaerazko» bat. *Antzu* da «hutsik» den kabale baten egoera; esnez eta umez hutsik da antzu den kabalea, egoera hori behin behinekoa, eta ontsalaz, igankorra izanik. Hortan da *antzu* hitza *mando*-tik desberdintzen duen ezaugarri handia. *Mando*-k terminatiborik ez dauka, zeren eta mandotasunak denotatzen baitu umerik ekartzeko betirako ezintasuna, buelta ezineko agortasuna. Diodan berriz hori Oztibarren ikusten dela eta hazkuntzaren munduan. Gaurko euskarazko idazkietan eta beste gai zombaiten inguruan *antzu* erabiltzen balinbada beste errannahi zabal batekin, ez da hemengo solasgaia.

Gure mugarrien artean egonez, horra zer dion Arhansusiko lekukoak:

«Itzulka hanitzetan, baakizu, oai haladere, ogeietik susaltzen duzu behia eta gio berdin uste duzu ernari uzula, berdin zuk estelaazi eta ez ikhusten gehio

susara eta iten duzu: ernari diat, ba bena gio berdin eta bost ilaeten burian, ikhusten balinbada susara, to antzu diat, ordian antzu behia, antzu zure behia.»

I.— «Erran nahi du antzu ez dela betiko?»

«Ah ez etzu bethiko eh, izaiten ahal duzu behi bost ilaeten burian, to antzu diat, behia antzu at edo berdin susaltzen duzu eta berriz estelaazten berriz ernari izaiten ahal duzu.»

Behi bat aldi bat baino behiagotan estal-arazi ondoan ez bada ernari baratzen, baina geroago ere ernari izan laitekeela pentsatzea aski du lekukoak *antzu* hitza baliatzeko eta nehundik ere *mando*. *Antzu* erraiten dueno, lekuko honek ez du esperantza galdu. Edo esperantza galdu ez dueno, ezin du erran *mando* dela «baratzen» edo «gelditzen» ez den behia.

Gehiago dena, jadanik umatu den kabale bat hutsik egoiten ahal da urte batez, bi urtez, gertakari honek bortuko bizitzan eta mozkinaren aldetik ukan dezaken makurrarekin. Kasu honetan *arhantzu* erraiten da Hoztan, Izuran, Do-naixti-Ibarren, *ardi* eta *antzu* elementuez osatutako hitza, iduriz. Beste lekuko zonbaitek *antzu joan* perifrasi eman dute umerik egin gabetarik bortura doan kabaleaz. Ekonomiarene aldetik, kalte baizik ez du laborariak edo artzainak kabale bat sobera luzaz antzu egoiten delarik: hazi, bazkatu edo geinatu behar da kabalea, alan ari da, egin behar lukeen umearen balioa atzeratzen da. Ber gisan, *antzu* den kabalea ez da preziorik hoberenean saltzen: behi xahalduna, behor umedura, ardi axurduna, ahardi xerriduna, bistan da, antzu den kabalea baino karioago saltzen da, lehenbizikorik bere umea ondotik jarraiki zaiolakotz bizirik, eta bigarrenekorik, behi eta ardiaren kasuan bederen, erdiberria den kabalea esnadun delakotz, izan dadin esnezu ala ez. Antzu denak baino gehiago balio du ernariak ere, umea ekartzeko mentura gehiago eskaintzen duelakotz, ernalgoa hasi zaion ber. Arrazoin hauen guziengatik, ulertzen da *antzu*-k daukan konotazio ezezkorra. Bainan berriz derradan antzu egoiten ez den kabalerik ez dela, kabale guzien bizitzan ezinbesteko denboraldia baita antzu egoitea, kabale emankorrenetan ere.

Antzu-tik eratortzen den *antzutu* garrantzi handikoa da. Definizio gisa «huts bilaka-arazi» eman nezake. Horrela «umerik ezin ekarri» definizioa zuzen ez dela ulert-arazi nahi dut. Erdarazko «sevrer» eta «tarir» bi aditzen errannahia estaltzen da definizio zabal horrekin. «Huts bilaka-arazi» definizioa osa daiteke «huts arrabilaka-arazi» gehituz. Antzu bilakatu ondoan eta antzu-egoera luzatzen balinbada, antzutasuna kabalearen ezaugarritasuna bilakatzen da. «Antzu egon» (mementokoa) eta «antzu izan» (ezaugarri iraunkorra) bikotearen bitartez bi egoeren arteko diferentzia adieraz laiteke.

Lokalizazioaren ardatzaren gainean bi gauza denotatzen ditu *antzu*-k: prozesu baten amaiera (umatua izana, diskontinuo edo puntukari den gertakaria), eta egoera baten hatsarrea, egoera hori iraupen laburrekoa edo luzekoa izaiten ahal delarik, zeren eta antzu den kabaleak berriz umea egin bait lezake. Ahaltasuna eta geroa elgarri lotuak dira. Anbiguitate horrek azaltzen du zergatik *antzu* erraiten den bai «hutsik» dagon kabaleaz (terminatiboa edo muga duen duratiboa) eta

bai «umerik ekartzen ez duen» kabalez (terminatiborik edo mugarik gabeko duratiboa).

Euskal lexikografian, Azkuek hauxe dio *antzu* sarreran: «stérile, femelle non pleine». Hor bi adierazi badira edo bederen biga badaitezke: «stérile» den kabalea ez dela «pleine» garbi baldinbada, «non pleine» dagoena ez da baitez bada «stérile». Lhandek hiru adiera baditu: «1) Stérile. 2) Qui a cessé d'engendrer. 3) Qui ne donne plus de lait». *Antzu* zer den ez du horrela osoki azaltzen.

6. «Stérile»

Horra Oztibarreko erantzunak:

- 1) Arhansusi *mando*; *auber*; *puta*.
- 2) Bunuze: *mando*; *antzu*; *behota*.
- 3) Hozta: *mando*; *antzu*; *itzulka ari*.
- 4) Ibarla: *mando*; *itzulka ari*.
- 5) Jutsi: *mando*; *antzu*.
- 6) Larzabale: *antzu*.
- 7) Izura: *mando*; *antzu*.
- 8) Donaixti-Ibarre: *mando*; *puta*.

Zuzenez, «stérile» galderapean, fruiturik ekartzen ahal ez duen kabalea nola deitzen den jakin nahi nuen. Galdera urrixari buruz egina izan da. Ordotsa edo kotxoa, alabainan, ala xikitatua da, ala hautatua da preseski estal-arazteko eta ernal-arazteko dukeen gaitasunarengatik. Eta sexu-aparatuan kotxoak dituzkeen eneguak aipatuak izan dira «cryptorchide» galderaren inguruan. Umerik egiteko balio ez dutenak «mulet» eta «bardot» galderetan tratatu ditugu bestalde.

Horrengatik, hemen urrixaz ari naiz alde bat. *Mando* da, izan dadin izena ala adjetibo, kasik herri guzietan agertu den erantzuna. Delako zaldikundeko animalearen izena bera berriz agertzea behiari aplikaturik ez da harritzekoa, *mandoren* sema nausia /umerik ezin ekartzea/ kasu honetan behiari aplikatzen baitzaio.

Zehatz izaitekotan, xehetasun bat egin behar da: *mando* behiaz erraiten da, eta ez ardiatz, behar bada linguistikoak ez diren arrazoinengatik: ohizko hazkuntzan, behi baten emankortasun-eza ohartgarriagoa zen ardiarena baino.

Garrantzitsuago da jakitea *mando*-k ñabardurak badituela lokalizazioaren aldetik: inkoatiboa edo terminatiboa markatzen duenez kontuan hartu behar da.

Arhansusiko lekukoaren arabera *mando* izaitea sortzetikakoa da. Izurakoak ez du besterik erraiten «freemartin» fenomeno aipatzen duelarik. Horrela ulertuz gero, *mando* izaitea sortzetikako eta betirako gertakaria da: ezkema batez horrela ager daiteke:

_____ I _____ I _____
 sortzea   antzu   mandoa

Ezkema honetan *antzu* agertzen da antzu egoitetik igan behar baita behi bat, mandoa dela frogatu aintzin.

Bainan *mandotu* aditza ere entzuten da «mando bilakatu» erran nahi baitu; mando izaiteko abiapundua alda daitekela ulertu behar da orduan. Kasua gertatzen da orduan jadanik ume egina den kabale bat ume egitetik gelditzen denean. Sortzetikako ez den umerik ezin egite hori betirako dela erakusten du ondoko ezkemak:

I
 sortzea antzu ernari xahaldun antzu antzu antzu

Beste erantzunetan, *auher* jaso da. Ez da oso zehatza bainan lekukoaren arrazoinak ulertzen dira. Lanik egin nahi ez duenaz erraiten da komunzki *auher* dela. Zehazki «stérile» izan gabe, «pausuan» «mozkingabeko» denaz erraiten ahal da. Arhansusiko lekukoak, adibidez, azaltzen du ez zela batere merke ergiak edo idi gazteak ongi haztea eta heztea hiru urte arte «auher» egoiten zirelako beren laneko indarra uztarritan eman aintzin. Beste testinguru batean Larzabalekoak azaltzen du nolaz zezen bat «auher» egoiten ahal den ogoi minutuz bi estalukaldiren artean. Hemen dudarik gabe pausatzen ari den, lanean ari ez den zezenaz ari da lekukoa, ez du nehundik erran nahi zezen hura «stérile» dela. Oro har, «auher» erraiten da ondoriorik, ageriko fruiturik ez duen zerbaitez. Horren kasu berezia da umerik egiten ez duen estalia izan den kabalea. Eta teknikoak ez den hizkeran, noiznahi entzuten da hain zuzen zerbaitez «auherrik» edo «alferrrik» egin dela, edo bestela zerbaitez «antzu» izan dela, emaitzik ez delakoan agertu.

Beste erantzunetan ere *itzulka ari* aditz perifrasiak forma azaltzaile edo paliatibo gisa hartu behar da egiazko lexia baino. *Itzuli* erraiten da, zezenak estalia izan ondoan berriz susaltzen den behiaz. *Itzulka* adberbioak iterazioa azkarki adierazten du. Bainan hitz honek umerik egiteko ezintasunaren ondorioetarik bat baizik ez du azaltzen. Badira mando diren behiak *itzulka ari* ez direnak ez baitira susaltzen ere. *Itzulka ari* hobeki aplikatzen zaio «vache nymphomane» delakoari. Gauza bera *puta* erantzunaz, ondoko galderan ikusten den bezala. Goragoko lerroetan ez balinbadut preseski erran, kasu zombaitetan iduri luke alabainan egiazki mando den behiak ez duela susaldirik ere ezagutzen: mando delako marka ez du orduan luzaz kukutzen susaldirik gabeko behi-mota honek.

Lexikografiaren aldetik, *mando* sarreran «mulet» eta «stérile» adierak Azkuek agertzen ditu dudarik gabe. Haurrik ukaiten ahal ez duen emazte batez, eta modu gutiesgarri batez, erraiten dela eransten du. *Manddo* forma palatalizatua emaiten du baina «femmes petites et stériles» heietaz erraiten dela zehaztuz. «Carnero y cabra desmochados o desprovistos de cuernos» adiera ez zaio eskapatu. Halere, mahastiko «gourmand» delakoaren adiera ez du ekartzen. Nihauk «mulet» galderan aipatu dudan fraseologiaren item batzu emaiten ditu. Aldiz, *mandotu* sarreran hemen ekarri dudana adiera ez dago, bakarrik «s'endurcir, devenir insensible» adiera emaiten baitu. *Itzuli* aditzak duen «revenir en chaleur»

adiera ez du emaiten. Interesgarri da ikustea bizkaierazko *mana* forma badakarrela eta oso hurbil dela gaur gaskoineraz ezagutzen den formatik. Oro har, oparoda Azkuek beste hitz askotaz bezala *mandoz* bildu duena. Lhanderen sarrera Azkueren kopia baizik ez dela nabarmen dago.

7. «Vache nymphomane»

Galdera honen titulua «Larousse agricole»tik jesan dut. Ninfomania beterrerrek esplikatzeko dute, baginitis, metritis, glanden funtzionamendu gaizto, neurosis, kista, tuberkulosis eta beste makur zonbeit direla kausa. Baina lekukoek eman dizkidaten ondoko erantzunak kabalearen jokaeran eta umerik egiteko ezintasunean motibatzen dira:

- 1) Arhansusi: *behota; behotatu; zezendu, itzulka.*
- 2) Bunuze: *behota; puta; putatu.*
- 3) Hozta:
- 4) Ibarla: *behota; puta; ezinbaraazizko; ezingeldituzko; ezinhartuko.*
- 5) Jutsi:
- 6) Larzabale: *behiputa; mando.*
- 7) Izura:
- 8) Donaixti-Ibarre: *behota; debota; puta.*

Hiru herritan galdera ez da ongi aurkeztua izan; «vache nymphomane» eta «vache stérile» ez bait nituen aski desberdintzen inkestagintzan. Bestela, *puta* eta *behota* konkurrentzian daude. *Behota* (eta *debota* aldaera) hobesteko forma dela diote lekuko gehienek. Hitz honen etimoiatik datorren /eskas, falta, ments/ semak bizirik dirau *debota* adierazlean: nunbait «huts egiten du» *debota* den behiak.

Puta hitza «ostatuko elhea» dela erranez, arrunt-aire baduela konpreni-arazi nahi dute Oztibartarrek. Halere, lekuko gehienek aitorturik, eta nihauk entzunik, estatutik kanpo ere errexki baliatzen den hitza da.

Aditzak ere agertu dira erantzunetan: *behotatu, zezendu, putatu*. Inkoatiboa markatzen dute hiruek, ez baita beti hala izan kabalea. Lehenago ere ikusi dugu *mandotu* den behia ez dela beti aintzinetik *mando* izan.

Behota edo *puta* adierazien ezaugarri semantikoak emaiteko, lekuko guziak ez dira guziz ados. Diodan berriz galdera horri buruz izan ditudan lehen dudek ez dutela behar den zehaztasuna eragin lekukoengan; bestenez emanen zuten azalpen osoagokorik. Horra Arhansusiko lekukoak nundik erabakitzen duen behi bat *behotatzen* edo *zezentzen* dela:

«Orroaz hasten zuzun ta leheno hori iten zizien behi... ordian zizien erten behotatzen, erten zizien lehen, ordian ikhusi tzit baño aldi batez, umeik etzin iten gehio; aatxeik etzin iten eta orroaz puxka at hasia eta huntan lurrari kharrakan eta jender so, zezenak e hola bitira re hanitz iten dienak, zezentzen, zezentzen puxka at, zezena bezala».

Honelako kabale baten ezagutzeko erizpideak hauek dira:

- Orroaz artzea.
- Umerik ez ekartzea.
- Zezenaren jokaera eskarniatzea edo bereganatzea, «lurrari kharrakan».

Zezendu aditzaz, gehitu behar da *zezen* adierazlearen multzo semikotik hartua den sema ez dela /umerik ezin ekartzea/ baizik eta /kotxo/ izaitea, azken sema hau inkompatible delarik /emea/ sema duen *behirekin*. Bestela erranez, putatzen edo behotatzen den behiak zezenetik hartzen duena ez da ume egiteko ahala baizik eta kotxotasuna, eta azken izakera honek urrixa batean onartzen ez den bortiztasuna denotatzen edo konotatzen du.

Behotaren konotazioa ezezkorra da dudarik gabe. Entziklopediaren aldetik, horrelako behiak bere alde duen abantail bakarra laneko indarra, uztarriko indarra da. Ibarlakoak eta Bunuzekoak gaitasun hori luzaz aipatzen dute.

Ibarlakoak dioenez, *behota* batek idiak bezainbat lan furnitzen ahal zuen uztarritan. Bakarrik, uztarritik laxatu orduko, *gainkaka* ari ziren behotak. Hemen ere iterazioa markatzen du *gainkaka* adberbioak.

Halere Ibarlakoarentzat ere, fruiturik ekartzeko ezintasuna da hiru lexien bitartez agerian utzi nahi duena:

- *ezinbaraazizko*.
- *ezingeldituzko*.
- *ezinhartuko*.

Baratu, *gelditu*, *hartu*, animale baten ernalgoa hasten dela adierazten duten aditzak dira. Hiru formen motibazioa gardena da hiruetan *ezin* agertzen baita, modalitatea markatuz.

*Put*a den kabalearen ezaugarri frango eskaintzen du Bunuzeko lekukoak ondoko lerroetan:

«Put, baakizu, behi putak, ba tzu eztutenak ahatxeik iten, bethi susaltzen tzu, bethi estelaaz eta ba tzu, gerthatu uzu hori: ta puta zian eta saldu diat./.../

Ahatxia in behiak bazitzun mendian eta orroaz artzen zitzun lehen sentorroka, eztuzu pollit gio mendian, bethi zendako duk behi hoi hor? ah urdia, putatiauk, eztik umeik in nahi gehio, in ondoan, gerthatzen tzu ez itia gio./.../

Ba, hek lehenik laneat, ba, ba, lehen behiak uztartzen zitzun bazitzun ezkuin-exkerrak, eh, etzitzun artzen been aldi bezik bana behi huna artzen zun nolana hika, bana delako behi putatia zen hua hak bi aldetan behar zin eh, beste batekin goizian, eta aatsaldian bestiaekin.»

Behi bat *puta* dela erabakitzeke, ondoko erizpideak baliatzen ditu lekuko honek:

— Hiru gertakari segidan agitzea eta hirua errepikatzea behin baino gehiagotan: *susaldn*, *estelaaz*, *ahatxeik ez*. Erizpidea da: /sexualitate bizia/, /mozkinik ez/, /umerik ez/.

— *Sentorroka ari*. Adberbioa *sentorro*-tik dator, eta *sentorro* izena, *sendo* edo *sento* eta *orro* osagaiez egina da: euskal lexikografian ez da oso ezaguna. Orro berezi hortaz, esaldi axiologikoa gaineratu du lekukoak: *eztuzu pollit*. *Pollit* hitzaren errannahia ez dagokio bakarrik estetikari; orro horrek izialdura bezalatsuko sendimendua sort-arazten duela ulertu behar da. Oro har, ondoko erizpideak badaude: /orroaren bortiztasuna/, /estetikaren kontrako asaldura/, /goxotasunaren kontrako inarrosaldia/. Hiruek gogora-arazten dute Arhansusiko lekukoak ulert-arazi nahi zukeena *zezentzen* adi-tza baliatuz.

— Uztarriko gaitasuna aldiz Bunuzekoak azpimarratzen du beste lekukoek baino haboro. Lanerako kalipua badu puta den behiak, eskuin-esker ar daiteke lanean, behi «normalak» alderdi batean baizik ez direlarik laket, eta laneko iraupena bi aldiz haundiagoa du puta batek. Hauek oro tasun batez laburbiltzen ditut: /indar gehiegi/. Hurrunago lekukoak dio *bortiz* dela halako kabalearen «odola», erran nahi baita haren «psikologia», «tenperamendua», «izakera»: beterrinerrek aipatutako semeiologian emaiten duten *neurosis* hitza jiten zaigu gogora. Iduri luke lekukoaren ustez ere, puta bilakatzeko arrazoina ez dela bakarrik goputz-enegua: iduriz, bada zer bait zuzen ez dena behiaren gogan ere.

Erizpide hauek ikus eta, *puta* hitza zergatik baliatzen den ulertzen da. *Put*a izendatzen den kabaleak sexu-aktibitate bizi-bizia du, eta halere ez du umerik egiten. Badakigu ontsa gizartean bederen jokaera hori gaitzesten dutela kultur-eredu zonbaitek. Kultur eta erlijio-eredu zonbaitetan, sexu-harremanak eta umegintza ezinberezizko ekintza gisa kontsideratzen direla badakigu. Bi ekintzak elgarretarik bereztea da *puta* izaitzearen marka nausienetarik. *Putaren* sema nausia horrela eman daiteke: /bide onetik saihestea/, /arauak haustea/.

Gehiago dena, eta modalitatearen aldetik, *ezinekilako* formak ikusi baldin baditugu Ibarlako korpusean, *nahia* ere aipatzen da Bunuzeko korpusean, puta den behiak borondaterik balu bezala edo, oraino sordeis dena, borondate txarrik balu bezala. Hala dio lekukoak; *ah*, *urdia*, *putatiauk*, *eztik umeik in nahi* gehio. Iduri luke umerik-eza ez dela hala beharrez gertatzen baizik eta behiaren gogoaren arabera. Kabale bati prestatzen zaion tzarra izaiteko nahikunde, aiherr, ixurgia edo jaugin hunek puta izendapenaren konotazio ezezkorra ez du haunditzen baizik.

Lhande eta Azkueren hiztegitan gauza diferenteak agertzen dira sarrera hauetan. *Put*a hitzaz «putain, prostituée» dio Azkuek; kabalez aipatu dugun erabilera ez du emaiten. *Dehota* sarreran «stérile» emaiten du, eta *behota* aldaera ez dauka.

Interesgarri da ikustea zer erraiten duen bestalde Azkuek *zezendu* adi-tzaz: «resistirse al cruce; se dice hablando de la vaca; lit. convertirse en buey: regimber, résister au croisement, ne pas se laisser couvrir, en parlant de la vache; lit. se convertir en boeuf». Frantsesezko glosak Azkueren definizioa ez duela hitzez hitz segitzen ikusten da. Bitxiago da irakurtzea *zezendu* honela itzul laitekeela literalki gazteleniara: «convertirse en buey», zeren eta *zezen* sarreran, «toro, tau-

reau» adierazia besterik ez baitago Azkueren hiztegian. *Zezena* ez da «buey». Beharbada lapsus bezalako zerbait gertatu zaio Azkueri bizkaieraz *idisko* ezagutzen delakotz «toro, taureau» adierazteko. Horrelako lerraketa gertatu dela pentsatzera bultzatzen nau *iditu* sarreran Azkuek emaiten duen adierak: *iditu* eta *zezendu* zeharo sinonimo gisa azaltzen ditu.

Dena den *zezendu* aditzaz (edo *iditu* aditzaz) Azkuek emaiten duen definizioa kontrajartzen zaio artikulua honetan aipatu dugun *zezendutako* edo «vache nymphomane» delakoaren jokoerari. Azkueren definizioak «nymphomane» baino gehiago frantsesezko «frigide» hitzaren errannahia dakar gogora.

Esplikazio gisa, eta *zezen* eta *idi* euskalki zombaitetan sinonimo direla onarturik, erran nahi baita kotxo xikitatu eta umerik egiteko gai ez diren kabaleak direla, horra zer gertatzen ahal den. Goragoko lerroetan aipatu dut Oztibarreko euskaraz *zezendu* den behi batean zeri emaiten zaion garrantzia: kotxotasuna erakustea urrixatasunaren orde: *zezenetik* hautatu den sema /kotxo/ da orduan. Aldiz, beste sema bat zelekzionatzen da Azkuek dakarren *zezendu* edo *iditu* formetan: /xikitatua izaitea/. Sema hau izanik hautatua, bi ondorio badaude *iditu* den behiari suposatzen zaizkionak; bata, bistan da, /umerik ezin ekartzea/, baina beta ere: /sexu-harremanetarako gogo guti/. Horrengatik Oztibarreko euskaraz deitutako *zezendu* den behia eta Azkueren adieraren arabera *zezendu* edo *iditu* den behia, biak «stérile» dira: umerik ez lirote ekar ez bata ez besteak. Baina Azkueren adieraren arabera *zezendu* edo *iditu* den behia, «stérile» izaitiaz gain «frigide» ere da; aldiz Oztibarreko euskaraz, *zezendu* dela erraiten, «stérile» izaitiaz gain «nymphomane» ere dela adierazten da.

Lhanderen hiztegian, *dehota* hitzari «brègaigne» doakio. Frantsesezko hiztegiek zaharkitutzat jotzen duten hitza da eta bestalde «brèhaigne» emaiten dute. Hiztegi hoietarik atera daiteke «brèhaigne» eta «stérile» sinonimoak direla. Baina *Grand Robert-ek* emaiten duen gaurko M. Tournieren zitaziotik, «nymphomane» errannahia ere badukeela agertzen da. *Defota* sarreran: «stérile, qui ne produit guère, n'engendre pas», irakurtzen da. «Guère» adberbioak zer erran nahi ote duen ez da ulertzen.

8. Ondorioa

Bi alderdi dauzka agian lan hunek: lexikografiaren aldetik, neurri batez zerbait ekartzen duelakoan nago. Eta monografia berezituaren behar gorrian gaudela garbi dago, are gehiago euskal literaturaren ezaugarri zerutiarrak ezagutuz geroz.

Baina lexikologiaren aldetik agertzen dena orokorrago izanki, garrantzia gehiago eman nezaioke. Alabainan, erakutsi nahi izan dut lexikoa ez dela neholako araudirik ez lukeen kaosa. Hazkuntzak osatzen duen alorrean, kabaleen izendapenek nolako sare semantiko hertsia josten duten agertzen da. Adinaz eta sexuaz kanpo, beste kontzeptu batzu kontuan hartzekoak direla ikusten da. Heietarik

bat baizik ez dut hautatu: fruiturik ez emaita. Kabaleen izendapenetan, erizpide zooteknikoekin modalizazioa gurutzatzen dela ohart gaitzen kontzeptu hura bera aski da, izendapenak arazo edo galdera askoren arabera osatzen direlako fruitu-ekartzearen inguruan: fruitu zerbait kabaleak ekarriko ote du? ekarri behar ote du? ekartzen ahal ote du? ekartzen ari dea? jadanik ekarri ote izan du?... Galdera bakoitzean, kabaleak gertakari eli bat gainditzen du edo ez du gainditzten. Gertakari zorbait behin baino gehiagotan aurketzen dira, beste gertakari zorbaitek bide bat markatzen dute alde bat. Fruiturik ekartzeko ezinaren maila bera neurtua da izendapenen bitartez: ezindura guziz normala dea? luzeegi dea? betidanikakoa dea?, noizpaitekoa dea? betirako dea? Kasik aldi oroz, izendapen berezi batek erakusten digu, koordinatuak badauzkan mapa batean bezala, kabalea nun dagoen eta nolakoa den. Dударик gabe, lexiko hori eraikitako eta antolatutako multzo ordenatua da. Eta ordenatua da hiztunek dituzten beharren, jakitatearen eta ingurumenduko ulerketaren arabera.

BIBLIOGRAFIA

AZKUE, R.M. (1905). *Diccionario vasco-español-francés. Dictionnaire basque-espagnol-français*. Bilbao (Tours; Mame) 1905-1906.

BESCHE-COMMENGÉ, B. (1985). *Le savoir des bergers de Casabède*. Travaux de l'Institut d'études méridionales. ERA 352 CNRS. Collection sous la direction de J.L. Fossat, Toulouse, 1977, 2 tomo (166 orr. + 134 orr.).

CLEMENT, J.M. (1981). *Larousse Agricole*. Larousse, Paris, 1208 orr.

COROMINAS, J.; PASCUAL, J.A. (1980). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid, 1980.

DAUBENTON, (1798). *Instrucción para ganaderos y pastores*. Itzulpena 1798.

DAVID, G.; MANCHON, R. (1953). *La Médecine vétérinaire pratique*. Collection pratique Larousse. Larousse, 1953, 438 orr.

FISCHER, J.L. (1981). «Sens, contre-sens et synonymie dans l'emploi des termes "mulet", "métis" et "hybride" en Zoologie, 1749-1860». In *Documents pour l'histoire du vocabulaire scientifique*, 1981, n.º 2, 23-35.

FOSSAT, J.L. (1973). *La formation du vocabulaire gascon de la boucherie et de la charcuterie. Etude de lexicologie historique et descriptive*. Toulouse, Imprimerie Ménard. 387 orr.

LHANDE, P. (1926). *Dictionnaire basque-français et français-basque*. Paris, 1926.

POTTIER, B. (1985). *Linguistique générale: théorie et description*. Klincksieck, Paris.

QUEMADA, B. (1987). «Notes sur lexicographie et dictionnaire». *Cahiers de lexicologie*. 1987,2. 229-242.

RASTIER, F. (1987). *Sémantique interprétative*. Paris, PUF, 1987, 276 orr.

REY, A. (1987). La notion de dictionnaire culturel et ses applications». *Cahiers de lexicologie*. 1987-2, 243-256.

THOM, R. (1989). *Paraboles et catastrophes*, Champs, Flammarion, 1989, 190 orr.

VIDEGAIN, C. (1989). *Le vocabulaire de l'élevage en pays d'Oztibarre. Contribution aux archives de l'oralité basque*. Thèse de doctorat, Université de Bordeaux-III, 1989, 2178 orr.

AURKIBIDEA
INDEX
INDICE

Jean Haritschelhar, <i>Aitzin-Solasa</i>	7
Jose Antonio Arana Martija, <i>Luis Villasanteren bio-bibliografia</i>	11
Iratzeder, <i>Karraskan ta zirurikan</i>	89
Miren Azkarate, Patxi Altuna, <i>-ko/-dun atzizkiez</i>	91
Ricardo Badiola Uriarte, <i>Joskeraz ohar bat edo beste</i>	113
Ricardo Cierbide, <i>Antropónimos de la Baja Navarra según el censo de 1350</i>	127
Piarres Charritton, <i>Aita Sauveur Lardapide (1812-1889) Hazparneko misionestaren paperak</i>	143
Jose Mari Etxebarria, <i>1913ko Vienako euskal grabaketak III. erronkaria</i>	161
Eusebio Erkiaga, <i>Zamarripak Eu-/Au- adiztaiu aldaera ixila, bere azken gramatikan</i>	177
Iñaki Gaminde, <i>Esaldi kausalak Bizkaian</i>	183
Jean Haritschelhar, <i>Jainkoa eta jainkotiarrak Oihenart-en atsotitzetan</i> ..	195
Iratzeder, <i>Nere etxean hiru sorgin</i>	207
Endrike Knörr, <i>Un sermón de Martín Joseph Marcotegui, de Goñi, predicado en Ollo (1777)</i>	223
Federiko Krutwig, <i>Del sentimiento estético del vasco. ¿Qué es bello para el vasco?</i>	243
Emile Larre, <i>Jean Hiriart Urruty zena (1927-1990) halako lurretik holako landarea</i>	265
Juan Mari Lekuona, <i>Basariren bertsolari proiektua</i>	283
Jose Luis Lizundia, <i>Euskal exonimoez</i>	297
Jose Antonio Mujika, <i>Etxeberri Ziburukoaren testu ilun baten inguruan</i>	301
Luis Mari Mujika, <i>El euskara en la toponimia de Burgos (Nuevos testimonios)</i>	311

Beñat Oyharçabal, <i>Euskararen mugez egin lehen mapak (1806-1807)</i>	349
Frantzisko Ondarra, <i>Bizkaierazko testu berri bat (1778)</i>	367
Rosa Miren Pagola, <i>Euskal sistema fonetikoaren berrikusketaren beharraz</i>	393
Txomin Peillen, <i>Idazki sakratuen eredu ta egitura batzuz euskal idazkin- tzan</i>	405
Pello Salaburu, <i>Euskara, hizkuntza ergatiboa ote da?</i>	417
Juan San Martin, <i>Franzisko Arrateren sermoietarik bat, Eibarko euskaraz</i>	435
Ibon Sarasola, <i>Bizkaiera eta euskara batua: eritzi-iritzi eta niri-nere litera- tur tradizioan</i>	451
Jose Mari Satrustegi, <i>Zaraitzuko euskararen lekukoak</i>	459
Ana Maria Toledo, <i>Euskal literaturara hurbiltzeko ikuspegi funtzionala hobetsiz</i>	473
Patxi Uribarren, <i>Eliz liturgia eta euskara batua</i>	483
Patri Urkizu, <i>Barkoxeko koblakari-eskola XVIII-XIX. mendeetan</i>	521
Andrés Urrutia, <i>La lengua vasca y el proyecto de «Fuero civil» de Bizkaia y Araba</i>	531
Xarles Videgain, <i>Umerik gabeko kabalearen izendapenaz: antzutik man- dora</i>	553
Aurkibidea/Index/Indice	575